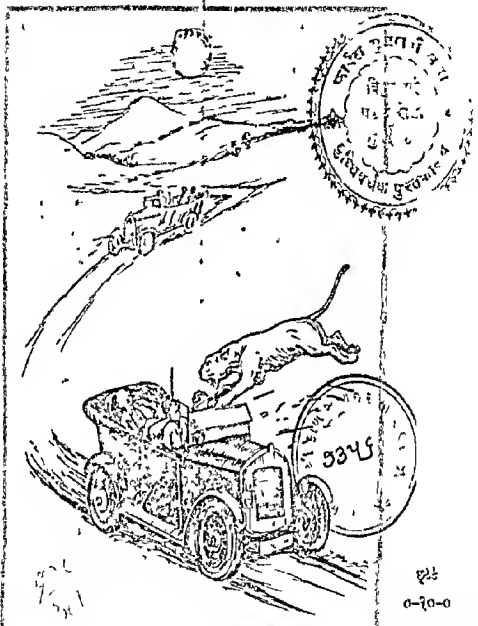

કલ્પના

વાર્ષિક
૬-૧૨-૦

જુલૈ
૦-૧૦-૦

પવિત્રતા

શિલ્પી

સિંહણુનું ભૂત

૩૮૦

કથાસરિત્સાગર

બે અનુભવકથાઓ : : : મુખની ખાણ : : : એટમબોમ્બનો ભેદ

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચૈવન પ્રાશ

આ. યુ. વૈ. દ. નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીતાં સ્ત્રીઓમાં આથે બીજાં
પાચક અને દોઢી વધારનાર
ઔષધો મેળવી જ ના લે

||

આપારજી નળગાઈમાં અને મગજની
નળગાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
આત્મિક ઉપાય

: મગજનું ટેકા :

ઝંડુ ડ્રામસ્ટ્રિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાડીયા મદ્રાસનગરી, મદ્રાસની મુંબઈ — ૨

અશ્વિન

આદર્શ
અને
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

રસદા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપુર
(વનસ્પતિ)

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

* રીફ્રેશ્ન ઓઈલ્સ

* સાબુ

* રેફ્રીજેરાટ સ્પીરીટ

* ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્ટ્સ

જે

દેશના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના

અમારા ઓવોરાઈઝ્ડ

એજન્ટો પાસેથી

માળી શકશે.

જે

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

વડોદરા

સમસાયા

: મુખ્ય :

જૈન ટ્રેડીંગ કું.

૧૬, બીએ બોમ્બેડો,

મુંબઈ: ૨

: મુજરાત :

મેસર્સ રસદા એજન્સી.

૪, રંગવાલા માન્ડેટ, રેલ્વેપુરા,

અમદાવાદ

વર્ષ - ૪
અંક - ૧

ક હા ની

તાન્યુઆરી
૧૯૪૮

ક્રમ વાર્તા	વાર્તાકાર ખાન
૧. પવિત્રતા	સુશીલ ૧
૨. બે અનુભવકથાઓ	રામનારાયણ ના. પાઠક ૨
૩. કથાસરિસાગર	મધુર ૭
૪. સુખની ખાણ	મણિલાલ અલગારી ૨૬
૫. સિંહલુતું ભૂત	વલ્લભન ક. બટ ૩૧
૬. સિદ્ધી	મગનલાલ પડિયા ૩૫
૭. ઓટમળોત્તમનો ભેદ	કે. કા. બની, ૪૧
૮. સમાજ અને સાહિત્યની નવાન્યૂતી	... ૫૧

વાર્તા મોકલનારને

‘કહાની’માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા જદા પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને મર્યાદા કરવાના હક્ક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવા માં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના ખર્ચ લેખકને પંખવાઈવામાં અપાશે. — સંપાદક

પાંચમી વાર્તાનું ચિત્રચીત્ર ‘સાવનગર સમાચાર’ના સોજનથી

કહાની કાર્યાલય

૪૦૫, મીમગાજ બિલ્ડીંગ બાંહે માળે, કાલબાદેવી રસ્તા : મુંબઈ-૨	સંપાદન અને વ્યવસ્થા અંગે - કહાની કાર્યાલય લાણીપીઠ : સાવનગર
--	--

પ્રાથમિક દેશમાં ૧-૧૨-૦
,, પરદેશમાં ૬-૦-૦

ક હા ની

છૂટક દેશમાં ૦-૧૦-૦
,, પરદેશમાં ૧-૦-૦

ની

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ ઈ. એચ. બ્રીલર રેલ્વે બુકસ્ટોલ

નેગનલ ન્યુઝ પેપર એજન્સી
કાલબાદેવી રસ્તા : મુંબઈ - ૨

ગુજરાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી ટોપીક સામે : સુરત

—આફ્રિકામાં—

ગાંધી ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ લોરા થર્પર્સ
પો. બો. ૮૯૩, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

એલ. કે. મેઘાણી

મીમગાજ બિલ્ડીંગ, કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ-૨
ફરનાન્ડીઝ પ્રેસ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
મોડી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

કહાની કાર્યાલય
મુંબઈ અને સાવનગર

લે. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર

પવિત્રતા

અનુ. સુશીલ

રામાનંદ ગુરુનું પદ પાઘ્યા. તપ-જપાદિમાં એમનો આખો દિવસ નીતી ભર્યો છે. સાંજે શરવાન પાને નેવેલ ધરે છે. પછી જ્યારે અંતરમાં પ્રશ્નનો પ્રસાર પહેલો છે ત્યારે એમનો ઉપવાસ સમી છે.

તે દિવસે મંદિરમાં આચ્છન્ન હતો. રાત્રી આઘ્યા, રાત્રી પછુ આઘ્યા, દર દરથી પછુ પડિતો આઘ્યા અને જુદા જુદા વસ્ત્ર-વેષ અને ચિદ્રવાણા વિવિધ સંપ્રદાયના સન્નો પછુ આઘ્યા. રામાનંદે પ્રશ્ન પાસે નેવેલ ધર્યું પછુ એનો પ્રસાર અંતરમાં ન પહેલ્યો, તે દિવસે રામાનંદથી જન્માયું નહિ.

જે સાંજ એ રીતે ચાલી ગઈ. હુંદર યુગ જ રહ્યું. ધરતી ઉપર માથું નમાવી ગુરુજી કહી રહ્યા : 'ભગવત! એવા તો મારા પો અપરાધ થયો છે!'

પ્રશ્ન એ હતું : 'હું માત્ર વેડકર્મા જ વસ્યું છું! તે દિવસે એમને મંદિરની બહાર બેસા રહેલું પદ્યું-મંદિરમાં એમને પ્રવેશ ન મળ્યો તેમના આખા દેહને સ્પર્શને હું જ રહ્યો હતો. મારું ચરણામૃત જ એમની પ્રાણવાદિની નસોમાં ફેડાયું હતું. એમની અવજલના કરવામાં આવી તેથી મને લાગી આપ્યું છે... આજે તમારા હાથનું નેવેલ મને અભાગ્યેય વાપ્યું છે.'

'પછુ પ્રશ્ન! લોકસ્થિતિની રક્ષા તો કરવી જોઈએ ને?' એટલું કહીને ગુરુજી પ્રશ્ન સામે નીરખી રહ્યા. ભગવાનની આંખો ભરજી ઊઠી. બોલ્યા : 'આ લોકસ્થિતિ પછુ મારી જ છે-એના આજલામાં સઘળા જ માનવને આવવાનું નિમ તણુ છે. લોકસ્થિતિની વાડાળંધી લાલચ કરી મારા અધિકાર આડે સીમા આંતરાર તું ઠેલ્યું!'

રામાનંદે કહ્યું : 'સવાર થવાં જ એ સીમા તોડીને ચાલ્યો જઈશ-આપના વિશ્વલોકમાં મારા અદ કારને ભાગીને ભુકો કરી નાખીય'

એ વખતે રાત્રીનો તોલે પહેાર ચાલતો હતો. આકાશના તારાઓ ધ્યાનમગ્ન હતા. અચાનક ગુરુની લાંબ બોલી ગઈ. એમને સંભળાયું : 'વખત થઈ ગયો છે બહા! પ્રતિજ્ઞા પાળી બતાવ!'

રામાનંદે જે હાથ જોડીને કહેવા માંડ્યું : 'હજી થેરી રાત છે-રસ્તામાં અંધાર છવાયું છે. પંખીઓ પછુ દહ બેલતા નથી. સવારની જ રાત જોઈ રહ્યો છું.'

પ્રશ્ન બોલ્યા : 'રાત્રી વિદાય લે એટલે જ શું પ્રભાત બોગે? ચિત્ત જ્યારે ભગે-અંદરથી વાણી સંભળાય, ત્યારે જ પ્રભાત ઊગ્યું ગણાય. નવ્યો, મૃત્યુ પાલન કરે!'

રામાનંદે એકલા, રસ્તા ઉપર યઈને ચાલી નીકળ્યા. માથે એક ધુવતારો ભગે છે. ગામ અને નજરની સીમ છોડીને તેઓ દર દર નીકળી ગયા. નદીના કાંઠે જ્યાં રમવાન હતું ત્યાં ચંડાળ બેઠો બેઠો યળને અધિદાદ દેતો હતો. રામાનંદ એની પાસે જઈને એને બેઠી પડ્યા. ચંડાલ બી ગયો. બોલ્યા : 'પ્રશ્ન! હું ભત્તના ચડાલ છું-મારું નામ નાભો-મારો ધધો પછુ હલકો છે. મને શોખમાં ન નાખરો.'

ગુરુએ કહ્યું : 'અંતરમાં હું પોતે જ મરેલો હતો-જડ જેવો હતો, તેથી તો હું તને આજ વગી જોઈ રાક્યો નહિ. એટલા માટે જ મને ધારી જરૂર હતી. તું ન હોત તો આ મૃતના ઉલ્લા અત્રિ-સરકાર ઠેલ્યું કરત?'

ગુરુ આજળ ચાલ્યા. સંવારના પંખીઓ કલશવ કરવાં હતાં. અરુણના પ્રકાશમાં ગુરુનો વારો છુપાઈ ગયો હતો. કપીર પોતાના આંજલામાં બેસીને વટર વણે છે અને મનમાં ગણગણ કરતા ગાય છે.

રામાનંદે ત્યાં જઈને કપીરની પાસે બેઠા અને ગળા ફરતા હાથ લિડાવી તેમને બેઠી પડ્યા. કર્ણે ઉતાવળે ઉતાવળે કહેવા માંડ્યું : 'પ્રશ્ન! હું ભત્તના મુસલમાન છું-વણકરનો હલકો ધધો કરું છું.'

રામાનંદે કહ્યું : 'આજ સુધી હું તમને ન ઓળખી ચક્યો, લાઈ! એટલે જ હું અંતરમાં નમ રહી ગયો-મારું ચિત્ત ધૂળથી રમેલયું. આજે હવે તમારા હાથે પવિત્ર વત્ર પહેરીશ-એ રીતે મારી લાજ ઢાકીય.'

ચિથ્થો ગોતતા ગોતવાં અહો આવી ચઢ્યા. એમણે ધિકાર વરસાવવાં કહેવા માંડ્યું : 'પ્રશ્ન! તમને આ શુ સૂઝયું?' રામાનંદે જવાબ આપ્યો : 'મારા પ્રશ્ન/આજ લગી જ્યાં જોવાઈ ગયા હતા ત્યાંથી આજે મને ફરી મળી ગયા છે.'

સૂર્ય સહેજ બેગ ચઢ્યો. એ સૂર્યના પ્રકાશમાં ગુરુજી આનંદપ્રકેહ બો લગજી બેઠ્યું.

એ અનુભવકથાઓ

રામનારાયણ ના. પાઠક

થો

૨૧ દિવસ પહેલાં અમે ચાર મિત્રો તારંગના પ્રવાસે ગયા હતા. રાતે વાળુપાણી થઈ બાદ સૌએ એવો દરાવ કર્યો કે દરેક એક વાર્તા કહેવી. વાર્તા કથિત નહોતી પણ બનેલી હોવી જોઈએ. પછી તે સંભળેલી હોય કે સ્વાનુભવની.

અમારામાં એક અદ્ભુત મિત્ર હતો. તેમણે પોતાની સ્વાનુભવની વાર્તા કહી. એ વાર્તા એટલી ગંભીર અને બોધપ્રદ થઈ પડી કે બીજા કામને પછી વારો જ ન આવ્યો. તેમણે કહેલી વાર્તામાં એ કથાઓ ખાસ શ્રદ્ધા રહી ગઈ છે તે અહીં ઉતારું છું.

તેમણે પોતાની ખાસ દબે, સાદી અને સરળ એવી ગામડી બાપમાં વાર્તા શરૂ કરી:

એકવાર હું મહારેવેથી પૂળ કરીને આવતો હતો. માત્ર ધોતિયું પહેરેલું, હાથમાં પૂળપાતું કમંડલુ, અંબે ખેસ, કપાળમાં ત્રિપુંડ અને દરવાજેથી સહેરમાં પેચું છું ત્યાં લોકોનું નાનાંકું ટાળું જમા મથેલું ચારી નજરે પડ્યું.

મારી ઉંમર એ વખતે વીસબારીસ વર્ષની હતી. સઠજ કુતૂહલરૂપિની મેં તપાસ કરી એમું/તો એક યુવતી મજરાયા જેવી, હાથમાં પોસ્ટલું કવર લઈ ઊભી છે અને ફરતા લહેરી-લાલા જેવા ગામના લઈના લુવાનો મુઠમાં હસી રહ્યા છે. બાઈ જરા રૂપાળી પણ હતી. એટલે મજરી પણ ચરૂ યઈ. મેં પૂછપરછ કરી તો જણાવું કે બાઈને કાગળ ટપાલમાં નાખવો હતો અને પોસ્ટ-ઓફિસ થઈ આવી એની એને ખબર ન હતી. અંખમાં આંસુ હતાં તેથી એ કંઈક દુઃખમાં છે એમ પણ લાગ્યું. તેથી મેં પાસે જઈને બાઈને પૂછ્યું: બહેન, તમારે ક્યાં જવું છે ?

‘ટપાલ-ઓફિસે.’

‘આલો મારી સાથે.’ આમ કહી મેં તેની આગળ ચાલવા માંડ્યું. નજીકમાં જ પોસ્ટ-ઓફિસ હતી ત્યાં ટપાલ નાખી દીધી. પછી મેં પૂછ્યું: ‘તમે રડો છો કેમ કે દરકત ન હોય તો મને વાત કરો.’

બાઈને મારા પર વિશ્વાસ બેઠો હતો એટલે તે બોલી: ‘આ જે કાગળ મેં ટપાલમાં નાખ્યો તે મારા પછીનો લખેલો હતો. આ કાગળ મને સરદારમાં પધારી ઉપકર્તા ઓશીકા નીચેથી મળ્યો. તેની સાથે એક ચિઠ્ઠી હતી, જેમાં લખેલું કે આ પત્ર તું ટપાલમાં નાખી દે. હું ક્યાં બહાર છું તેની મને પણ ખબર નથી. આ મિત્ર બાપને તારી સંભાળ લેશે.’ આ ચિઠ્ઠી વાંચીને મારા તો હોશકાશ બિડી ગયા.

‘પણ આમ એકાએક આજ્ઞા જવાનું શરણુ શું ?’ મેં વચ્ચે પૂછ્યું.

બાઈએ જવાબ આપ્યો: ‘કરંચીમાં અમારી દુકાન હતી. એ અમામાં સળગી ગઈ એવા ખબર આવવાથી એમને આઘાત લાગેલો. બીજું કંઈ શરણુ નથી.’

‘તો તમે હવે ક્યાં જશો ?’

‘મારે ઘેર કાંઈ નથી. અને મને ઘરમાં ગ્રાહકો પણ નહીં. હું તો કૂવો-બવેડો કરીશ.’ આલો જવાબ સંભળીને ધડીમર હું વિચારમાં પડી ગયો. પણ તરત દિમત કરીને કહ્યું: ‘તો પછી મારી સાથે આલો મારે ઘેર હું ને મારી બા એ જણુ છીએ; તમને દરકત નહોતી આવે.’

બાઈ મારી સાથે આવી.

રસ્તે જતાં મને વિચાર થયો કે આમ સાવ અજણી લુવાન બાઈને ઘેર રાખવી તે ઠીક નહોતું. તેથી મેં મારા પાડોશી બેચાર દબને એકઠા કરી બધી વાત કહી બતાવી.

એ જમાનાના અધિષ્ઠાતા ધરડેરા પહેલાં તો ખૂબ વહેમાયા. મને કહે: 'આવી પારકી પજોજીયુ શા માટે લાઇ આવ્યો? નાહક ઊંડ પાણી પગ ઉપર ડાળુ કરે?'

'પણ એની વાત સાચી છે કે નહીં તેની ખાતરી કરીએ પછી શું?'

'કેવી રીતે?'

'પહેલાં તમે એને માટે અલાયદી મેડી કાઢી આપો.' મારા ધરની સામે જ મેડી હતી ત્યાં એને મૂકી. પછી હું પોસ્ટ-ઓફિસે ગયો. ત્યાં જઈને પોસ્ટમાસ્ટરને બધી વાત કરી અને ચોક્કસાઈ કરવા સારુ પેહુ કવર ખોલી નોવા માગણી કરી. પોસ્ટમાસ્ટરે કવર કાઢ્યું અને મારી હાજરીમાં ફેરવ્યું. અમે બન્નેએ વાંચ્યું. તો હકીકત સાચી કરી. હું ઘેર આવ્યો. મારી બા અને કાકાઓ સૌને ધારણ વળા. બાઈને જમવા કરવાની ગોઠવણ થઈ ગઈ.

હવે પેલા મિત્રનો કશો જવાબ આવ્યો નહીં એટલે મને ફિક્કર પેડી. ક્યાંક આ બધું તરકત તો નહીં હોય! એમ પણ ધડીબર થયું. એવામાં મારા એક અદર્વાતયાએ જઈને પોલીસમાં મારી વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરી. પોલીસે પૂરી તપાસ કર્યા વિના મને યાણુમાં બોલાવ્યો. ફોજદારે કસ્ટ પૂછ્યામાછ્યા વિના મને તમાચો ચોપી કાઢ્યો!

હું તો સગસમી રહ્યો. એ વખતે મારું શરીર અત્યારે છે તેથી બમણું અને મિલજ બહો. મને નિર્દોષને તમાચો મારવાનો એને હક્ક શે છે એવો વિચાર આવતાં મેં સામે. એક તમાચો ખેંચી કઢ્યો. ફોજદારને માટે તો આ અજુકાર્યો હા હતા. એણે સીટી મારી એટલે પોલીસે ફોડયા આવ્યા અને મને માર પડતા લાગ્યો. મને માર વધારે પડત પણ પોલીસ-ચોપીની બરાબર સામે જ પોસ્ટ-ઓફિસનું મકાન હતું. આ ધમાક યતી પોસ્ટ માસ્ટરે નોઈ. તેમણે મને પોલીસ સાથે જતાં નોંધેલો એટલે આ ધાંધલથી તેણે ચોકમા

અને ફોડતા આવી પહોંચ્યા. ફોજદારને તેમણે બનેલી હકીકત કહી મને છોડાવ્યો.

હું ઘેર ગયો. તે પહેલાં મારી બા અને કાકા વગેરે ગભરાઈ ગયેલા. એમણે તો બધી રીસ પેલી બાઈ ઉપર ઉતારી. એને ગાળો દઈ કાઢી મૂકેલી. મને છૂટેલો નોઈ એમને આનંદ થયો છતાં પહેલાં તો મને ખૂબ ઠપકા આવ્યો.

એ તો બાઈની તપાસ થઈ કરી. મને ઊડતા સમાચાર મળ્યા કે એ વીરમગામ તરફ ગઇ છે. ત્યાં 'કેકાજી' મેળવવાના હું પ્રયાસ કરતો હતો એટલામાં એ બાઈના ધણી મારે ઘેર આવી પહોંચ્યો. એણે થોડી બનાવટ કરી. કારણ મને ખતર નથી પણ એણે આવીને બાઈ વિષે પૂછપરછ કરી અને મેં 'ઓળખાણ માગ્યું એટલે કહે, 'હું બાઈના ધણીના મિત્ર છું.' મારી ઉપર તેનો પત્ર આવ્યો તેથી બાઈને મળવા આવ્યો છું.' હું તો મિત્રને કે ધણીને કાઈને ઓળખતો ન હતો. એટલે મેં તો એના કહેવા ઉપર ભરોસો રાખ્યો. એને બનેલી હકીકત કહી સંજગાવો. વીરમગામમાં એના કાઈ સગવડાલા હશે તે તરત એ ત્યાં ગયો અને વળતે જ દિવસે બાઈને તેડી લાવ્યો. બાઈના કહેવાથી મને તેડવા આવ્યો. હું તેને ઘેર ગયો ત્યારે બાઈને મોઢેથી બાણ્યું કે આ મિત્ર નહીં પ્રજા પોતાનો પતિ છે. બાઈના પતિએ પુલાસી ક્યો કે તમને ખરી હકીકત કહું અને તમે મને ઠપકા આપો તેથી મેં બનાવટ કરી. કરાચીમાં કુકાનો બળા ગઇ છે છતાં કંઈક માલ ખર્યો છે એવા ખતર મળવાથી હું પાછો આવ્યો છું. તમે મારે માટે જે કંઈ કહ્યું તે બદલ આભારી છું.

આમ પતિપત્ની બંનેએ મારો આભાર માન્યો. હું ઘેર આવ્યો ત્યારે મને વિચાર થયો કે માણસ થોડી ધીરજ નથી રાખતો તેનું પરિણામ કેવું વિપરીત આવે છે? સંકટ તો સૌની ઉપર આવે. પણ સંકટ વખતે ધીરજ રાખે તો સંકટ શબ્દ કેટલો હળવો બની જાય?

‘પણ ખરે વખતે ધીરજ રાખવી એ સંસ્કાર અને જીજ્ઞાસી ઉપર આધાર રાખે છે’ એમ કહ્યું.

‘એ વાત તમારી ખરી.’

‘હવે બીજો કિસ્સો કહી સંભળાવો.’

એમ આશ્ચર્ય કર્યો એટલે જરાય આનાકાની કર્યા વગર એમણે સામાજિક અન્યાયનો એક અતિ ડરુણ કિસ્સો કહી સંભળાવ્યો.

[૨]

એકવાર હું પુષ્કરરાજ રાજાએ જતેલ હતો. મહેસાણા છોડી ગાડી આગળ ચાલી એટલે બીક વધવા લાગી. સિદ્ધપુર અને પાલજી-પુરમાં બીક ખૂબ વધી. એમાં એક નાનું બાળક તેડેલી ખાઈ ચડી. એ બીકમાં કચડાઉ રહી હતી અને બાળક રાતું હતું. એને જોઈને હું ઊગો થયો અને મારી જગ્યાએ બાઈને બેસાડી.

પણ આવતા અંધાજીના રાજાજી કિતરી મચાડે બીક દસડી પડી. મને બેસવાની જગ્યા મળી. મારી સામેને પાટિયે એક બહેન બેઠાં હતી. એ ઝીણી નજરે મારી સામે જોઈ રહેલાં. મેં જિભા ચઢીને પેલી બહેનને જગ્યા આપી ત્યારે એને વધારે લાગ થયો. એ બહેન દિંમતી કપડાં પહેલાં હતી. હાથેપગે તે ડોકમાં દાગીના પણ કિંમતી હતા. બહેન રૂપાળાં હતાં, વારં-વાર પાન આવતાં તેથી દાંત ખરાબ થઈ ગયા હતા. આવી સંસ્કારી દેખાતી ખાઈ ખાન ચાવીને દાંત અને મોં શા માટે ખરાબ કરતી હશે એવો વિચાર મારા મનમાં આવ્યો પણ હું કશું બોલ્યો નહીં.

આજુથી ગાડી બિપડે તે પહેલાં જ એ બહેને મારી સાથે વાતો શરૂ કરી, ગામઠીય પૂછ્યું. નોકરી અને હોઠગંઢવાની વાત પૂછી. એક અન્યાય બહેનને મારા અગત જીવનમાં આટલો બધો રસ લેતાં જોઈ મને નવાઈ તો લાગી પણ મેં સાવ સ્વાભાવિક રીતે દરેક સવાલના સીધા જવાબ આપ્યા. પછી તો

મને પણ જિજ્ઞાસા થઈ એટલે મેં કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. જવાબમાં એ બહેને કહ્યું: ‘મારી જીવનકથાની સાંભળવી હોય તો આજે અજમેર કિતરી જાઓ. મારે ઘેર ચાલો. કાલે પુષ્કરજી જાઓ.’

એમણે એટલા વાવચી કહ્યું કે મારાથી ના ન પડાઈ. વળી એ બહેન મારા ગામનાં જ રહીશ અને મારી જ યાત્રિનાં નીકળ્યાં. એમણે વર્ણોધી મામ મુઝી દીધું તેથી હું તેમને જોળખતો ન હતો. અજમેરમાં તેમનું સાચરું-દશે એમ મેં અનુમાન કર્યું. તેમના પાંત કાંઈક નોકરી કરતા દશે એમ મેં પાડ્યું.

અજમેર ગતે નવ વાગે ગાડી પહોંચી. ખૂબ આશ્ચર્ય કરીને એ મને પોતાને ઘેર લઇ ગયાં. મક્કન ચાલેશાન હતું. ફર્નીચર કોઈ લક્ષ્યાધિપતિના જેટલું હતું. મને એક સોફા ઉપર દીવાનખાનામાં બેસાડી એ અંદર ગયાં. ફાટાઓ વગેરે હું જોવા લાગ્યો. ચિત્રો મોટા જાગે ફરતી રેખાઓનાં હતાં, ગામનનાં સાજ પહેલાં જોઈ મને વિચાર થયો કે આ બહેન સંમીતનાં શીખીન લાગે છે.

પીવા માટે પાણી આપીને નોકર બાઈ ચાલી ગઈ. હું તો વધારે બીક વિચારમાં પડ્યો. થોડી વાર પછી નોકર બાઈએ આવી પૂછ્યું: ‘નાદવા માટે ગરમ પાણી જોઈ શે કે ઠંડું?’

‘અચારે રનાન કરવાની જરૂર નથી અને મને જૂઝ પણ નથી.’ આમ કહી હું વધારે પૂછવા જતો હતો ત્યાં એ બહેન રોતે અંદરથી આવ્યા: ‘કેમ નથી જમવું?’ મારે ઘેર આજ તમે આવ્યા તે જૂઝ્યા રહેવાય કાંઈ?’ એણે બાઈને બોજન લાવવા હુકમ કર્યો.

‘વગમાં કાંઈ પુરુષવર્ગ નથી?’ આખરે મેં પ્રશ્ન પૂછવાની દિમત કરી.

‘તમે એક પાંચ મિનિટ ધીરજ રાખો; બધી વાત સંભળાવું છું.’ આમ કહી એ ફરીથી જોગડામાં ગઈ અને જમવાનું તૈયાર

કરવાનું કદી પાછી આવી. એણે નાંદીને કપડાં બદલાં દતાં. અત્યારે એનો ચહેરો સ્નાન કરવાથી વધારે સ્વચ્છ અને તંદુરસ્ત લાગતો હતો. હું તો એની વાત સાંભળવા અધીર બન્યો હતો. કોઈ અનુભવ પ્રદેશમાં જઈ ચલો હોઈ એવી મુંઝવણ અનુભવી રહ્યો હતો.

મારી સામે એક મોટી ખુરશી પર બેસીને એણે વાત શરૂ કરી: 'મારી વાત સાંભળીને તમે હાકરી નહીં. મારા તરફ તિરસ્કાર દર્શાવશો નહીં પ્રથમ આખી વાત સાંભળી જાઓ.' 'હાલે.'

'મારા માઆપ સાધારણ સ્થિતિનાં હતાં. મારી મા પૈસાની લોભી હતી. આપા પ્રમાણમાં ઝોઝા લોભી હતા. અમારી માંતિના એક યુવક સાથે મારા લગ્ન નહીં કર્યાં. મારા સાસરિયા ખૂબ પૈસાદાર હતા. મારા માઆપને સારી એવી રકમ તેમણે આપી. આપણી છાંદાશુની માંતિમાં દસહજારની રકમ ભાગ્યે જ કોઈ આપે, પણ આ માણસોએ આપી. એનું કારણ એ હતું કે જે યુવક સાથે મારા લગ્ન થવાનાં હતાં તે પુરુષાતનમાં ન હતો. મારી માને એ વાતની ખબર હતી. મને લગ્ન પછીની પહેલી જ રાતે જાણ થઈ. મારો પતિ પ્રેમાળ હતો. માણસમાં ન હતો. એથી મારી પ્રત્યે વધારે ભાવ રાખતો. મેં પણ એની સાથે રહી પ્રભુભજનમાં જીવન પૂરું કરવાનો નિર્ણય કર્યો.'

'એમાં બનવાકાળ તે મારા પતિનો એક મિત્ર અમારે ઘર આવતો-જતો થયો. મને મારા દેરાણીજેઠાણીનાં બાળકો એઈ માનવની કંખના જાગી તેથી મારા પતિ પાસે અચકાતે મને વાત કરી કે આપણા ધનનો વારસદાર તો એઈએ જ. તમે રજા આપો તો તમારા મિત્ર દ્વારા કાંતાન મેળવું. મારા ઉદાર પતિએ રજા આપી.

આટલી વાત કરતાં પાઈલું હૈયું લગાઈ આવ્યું પણ ગળું ખંખારી આગળ બોલી:

'મને મહિના ગયા, મોઢે મહિને લોકોને જાણ થઈ. મારા સાસુ-મસગ વગેરેને જાણ થઈ. પતિ પણ મનગયા અને કશો વિચાર કર્યા વિના મને ઘરમાંથી દોડી મૂકી. પેલા મિત્ર પામે ગઈ તો એણે પણ સ્વીકારવાની ના પાડી. પિયરમાં જઈને માઆપને છાપરે ચકાવતાં મારે જીવ ન ચાલ્યો. હું તો ગામે-ગામે ફરવા લાગી. મહિના પૂરા થતાં એક ગામથી બીજો ગામ જતાં રસ્તામાં જ દીકરી આવતરી. કોઈ પરગણુએ મારી સારવાર કરી. પણ વધારે દિવસ ન સંધરી.

'એક શહેરમાં રસ્તે ચાલતી બિખારણુ બનીને મેં દીકરીને ઉઠેવાનું નહીં કહ્યું. પણ મારી પાછળ લફંગા લોકોની નજર પડી અને મને ત્રાસ થવા લાગ્યો. એવામાં મારી દીકરી યુજરી ગઈ. મારો એકનો એક આધાર ગયો તેથી મને સત્જન આધાર લાગ્યો. હું બીમાર પડી. એ સ્થિતિમાં એક આધેડ વેશ્યાએ મને મદદ કરી અને તે મને ચર્દી લઈ આવી. મને સાજી કરી. મારી જીવાની ફટની આવતી હતી. સમાજમાં ક્યાઈ મારું સ્થાન ન હતું. પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા લોકો પણ અહીં આવતા હતા. આખરે મને મારીને મેં આ જીવન સ્વીકાર્યું.'

એ બહેન ત્યાસ ખાવા અટક્યાં એટલે વચ્ચે મેં પૂછ્યું: 'તો શું તમે વેશ્યાનો ધંધો કરો છો?'

એ મારી સામે તાડી રહ્યાં. મારો પ્રશ્ન એમને દુઃખદાયક લાગ્યો. મને પણ ચુપું કે જે વસ્તુ હું સમજી ગયો હતો તેને પ્રશ્ન રૂપે પૂછવાની જરૂર ન હતી. મેં બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'તમે કેટલાં વર્ષથી અહીં છો?'

'દસેક વર્ષ થવા આવ્યાં. સત્તર વર્ષની ઉંમરે આવેલી. મને સત્તાવીસ થયાં.'

સત્તાવીસ વર્ષે એ બહેન આધેડ જેવી લાગતી હતી. મારું હૃદય કરુણાથી ભરાઈ આવ્યું. મેં વળી પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'તમને આ જીવન ગમે છે?'

‘આણું ફેરવેથી એક જીવન જાતે ગમે ?’

જવાબ સંજાળી હું રાજી થયો. દિવસ કરીને મેં પૂછ્યું: ‘તો પછી મારી સાથે મારે ઘર ચાલે. ત્યાં કાંઈક કામધણી કરજો.’

‘એમ એકદમ તો આ બધું જોડણું ન ગમે. પણ તમે પુછકરજી જઈને પાછા જતાં અહીં ઊતરજો. તમારી સાથે હજી વધારે નિગતિ વાતો કરવી છે.’

હમિયાન જમવાનું તૈયાર થતાં અમે એક ટેબલ પર જમવા બેઠાં. જમતાં જમતાં પણ એ જ વાતો ચાલ્યા કરી.

ખીજે દિવસે હું પુછકરજી ગયો. ત્યાં અકસ્માત મારો એક જૂનો રત્નેદી મળ્યો. એ જયપુરમાં વેપાર કરતો હતો. ધણી દિવસે મળ્યા તેથી અમને બંનેને આનંદ થયો. મેં અજરજરતર પૂછ્યું તો એણે દુઃખિત ઢેચે વાત કરી: ‘તમારી બાબી સુજરી ગયાં બે માસ થયા. નાનાં બે બાળકો—એક બે વર્ષનું ને ખીજું પાંચ વર્ષનું છે.’

મિત્રના દુઃખથી મને પણ આઘાત થયો. થોડી વાર એને અંગે જ વાતો ચાલી. પણ મારા મનમાં તો પેલી બહેન રમતાં હતાં એટલે જ્યારે એ મિત્રના પુનર્જનની વાત નીકળે ત્યારે મેં રવાણાવિહારીતે કહ્યું: ‘બે ચાર છ મહિને અગર વરસે તારો વિચાર થાય, થોડું

દુઃખ હોય’ થયા પછી બાળકોની ખાતર પણ તારે પુનર્જન કરવું હોય તો એક રસમ મારા ખ્યાનમાં છે. બે બાળકોના કલ્યાણ સાથે એક સીનેા પણ ઉઠાર થશે.’

એ વખતે તો વધારે વાત ન થઈ. અને મેં પણ વિશેષ આમદ ન કર્યો પણ મને એ આમદ કરીને જયપુર તેડી ગયો. ત્યાં ચોતાની ઇચ્છા દર્શાવી. મેં પેલાં બહેનની હકીકત સંજાળાવી. ધડીબર તો, એ સ્તબ્ધ બની ગયાં પણ મારી સમજાવટથી આખરે કબૂલ થયાં. અમે બંને સાથે અજમેર ગયા. પેલાં બહેનને પંચ એજ રીતે સમજાવટથી વાત કરી અને તેણે પણ સંમત થયાં. બંનેનાં લગ્ન થયાં. અજમેરનું ઘર કાઢી નાખી જયપુર જઈ રહ્યાં. આજે પાંચ વર્ષે એ વાતને વીતી ગયાં. અત્યારે એમને બે બાળકો છે. મારી સાથે પત્રવહેવાર રાખે છે. હું કોઈ વાર જાઉં પણ છું.’

‘તમે તમારા જીવનમાં ખીજું કશું ન કર્યું હોત અને આ એક બહેનને જ સહાય કરી હોત તોપણ તમારું જીવન સારુંક ગણાત.’ અમારા મુખમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યા.

થોડી રાત સુધી એ બહેનના જીવન વિશે વાતો ચાલ્યા કરી. આપણા સામાજિક જીવનને ન્યાયો બનાવવા માટે કેવા બગીરથ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે એના વિચારોથી અમારી ઊંઘ બીડી ગઈ.

કથા સરિત્સાગર

મયૂર

[અતિ પ્રાચીન કાળથી મનુષ્યની કૈવલ્યપ્રાપ્તિ માટે સાચી જાણ જોઈએ તો જ સ્વર્ગપ્રાપ્તિ શક્ય છે. એટલે જ વેદરૂપી, આર્યોના સાચી જાણને તે વેળાના ઋષિમુનિઓએ અઢાર પુરાણરૂપી વ્યવહાર-દર્શન દ્વારા આપ્યું. જ્યોતે દિવસે દશાવકાશોનું મહત્ત્વ ત્યાં સુધી વધ્યું કે રાજકારણ, સમાજશાસ્ત્ર અને વ્યક્તિવિકાસ, પ્રત્યેકમાં એની કારગત ઉપયોગિતા સ્વીકારાઈ. સાહિવાદન રાખના સમયમાં ગુણાદય કવિ રચિત 'જુહત્કથાસાર' મનુષ્ય કાળયુગમાં એ સાતવાળા સ્થાળી જુહત્કથાસારનું વાર્તાસાહિત્ય માત્ર એકલા જ સ્થાળી, શ્રી સોમદેવ રચિત કથાસરિત્સાગર રૂપે જ અદ્યતન વધ્યું છે. એના ગુજરાતી અનુવાદ બેએક થયા છે. તે મુખ્યત્વે સપ્તઃ સાપ્તઃ હોઈ પ્રાચીન વાર્તાશૈલીની અતિ લાંબી વર્ણન-પદ્ધતિવાળી અને આજના આમળ વધેલા સમયમાં ન ગોઠે તેવી રહ્યાતવાળા છે.

સમય રસાળ વાર્તાકાર શ્રી મયૂર દ્વારા, મહત્ત્વનાં દ્રઢક સમાજ વર્ણનોવાળી એમની ચિત્રાકથા કથનશૈલીમાં એ વાર્તાનો દરિયો 'કદાની'માં વહેવડાવવા અને સફળ થયા હોય. —સુ.વાદક]

[કથાપીઠ]

મંગળાચરણ

શંકર અને પારવતી છે. એક દિવસ પારવતીએ શંકરને કહ્યું છે: 'ભગવાન! સારી મજાની વાત કહો ને.'

પારવતીજનાં હેતાળ વચનોથી શિવજીનું હૈયું વલોવાયું છે. ને મંદરાચળ વડે સમુદ્રનું મંથન કરતાં જેમ અમૃત નીકળ્યું તેમ શિવજીના મુખમાંથી વાર્તાઓ રૂપી આ અમૃત નીકળ્યું છે.

જે કાર્ધ તે શીજે છે ને સાંભળે છે, તેનાં સર્વ વિન્નો દૂર યાય છે અને શિવજીના પ્રતાપે કરીને તે શુદ્ધિવાળો યાય છે.

૧] શંકર પારવતીની વાત

હિમાચલ નામનો એક પર્વત. એ તો પર્વતોનો પથ્થુ રાજા. કિન્નરો, ગંધર્વો યક્ષો, વિદ્યાધરો પણ હંમેશા એની સેવા કરે. એને ઘરે તો ત્રણે જગતના માતા

જેવાં પારવતીજીએ પણ અવતાર લીધેલા. એવું હિમાચલનું મહાતમ.

એના ઉત્તર શિખરનું નામ કૈલાસ. જાંચો જાંચો જાણે માથા ઉપર આકાશ રાખીને રહ્યો છે. ધોળો ધોળો જાણે સાવ રૂપાનો છે. એવા કૈલાસ ઉપર શિવજી રહે.

એક દિવસ શંકર અને પારવતી એકાંતમાં બેઠાં છે. બેઠાં બેઠાં અલકમલકની વાતો કરે છે. ને મીઠી મીઠી વાતો કરીને પારવતીએ શંકરને પ્રસન્ન કર્યા છે.

ત્યારે શિવજી બોલ્યા છે કે, 'હ પ્રિયે! તારું શું પ્રિય કરું?'

ત્યારે પારવતીએ કહ્યું છે કે, 'એક સારીમજાની વાત કહો.'

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે કે, 'હ સતી! તમારાથી શું અભણ્યું છે તે હું વાત કરું?'

ત્યારે સતીએ કહ્યું છે કે, 'શિવજી! મારાથી તો ઘણું ચે અભણ્યું છે. એકાદ અણસાંભળી વાત કહો.'

ત્યારે શિવજીએ વાત કહેવા માંડી છે;

એક વખત બ્રહ્મા અને વિશ્વ ભારા દર્શને આવવા નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં બંને હિમાલયની તળેટીમાં આવી ચડ્યા. તળેટીમાં મોટું બહું ચંકરતું બાણ. કીનો એક છેડો આકાશમાં ને એક છેડો પાતાળમાં એ બાણનો પાર પામવા બ્રહ્મા આકાશે ચઢ્યા અને વિશ્વ પાતાળમાં ગયા. તો ય એનો પાર પાર્યા નહિ. એટલે તો બંનેએ તપ કરવા માંડ્યું.

‘એમના તપથી હું પ્રસન્ન થયો અને બંનેને કહ્યું: ‘માગો ! માગો !’

ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યું: ‘તમે મારે ઘેર પુત્રરૂપે અવતરો.’

બ્રહ્માએ આવી અઘટિત માગણી કરી, એટલે તો લોકોએ એની નિંદા કરી. ને તે દિવસથી કાંઈ બ્રહ્માની ખૂબ કરતું નથી.

પછી વિશ્વએ વરદાન માગ્યું: ‘હું તમારી હંમેશા સેવા કર્યાં કરું, એવું વરદાન લો.’

ત્યારે મેં કહ્યું: ‘તથાસ્તુ.’

એ વરદાને કરાને તમે વિશ્વના અંશમાથી ઉત્પન્ન થયાં, સતી ! અને રાજ મારી સેવા કરો છો.

ત્યારે પારવતીએ કહ્યું છે: ‘આમાં તે શી નવી વાત કરી, ભગવાન ?’

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે: ‘પૂર્વજન્મે મુજ તમે મારી આ હતાં, સતી !’

ત્યારે પારવતીએ કહ્યું છે: ‘એ કેવી રીતે ?’

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે: ‘દક્ષ નામના એક પ્રજાપતિ હતા. તમે દક્ષના ઘેર પુત્રી રૂપે અવતર્યાં. પછી આપણ બંને પરણ્યાં.

એક વખત દક્ષે મોટો યજ્ઞ કરવા માંડ્યો. યજ્ઞમાં બધા ય દેવોને બોલાવ્યા. કુક્ત મને ન બોલાવ્યો. એટલે તો તમને ‘ગોહું’ લાગ્યું. રાગે ભર્યા તમે પિતાને ઘેર ગયાં. ને પિતા સાથે વઢવાડ માંડી: ‘શું કામે શિવજીને યજ્ઞમાં ન બોલાવ્યા ?’

ત્યારે દક્ષે કહ્યું કે, ‘એ તો રૂંઢમાળ પહેરે છે ને શરીરે અમાણની રાખ ચોળે છે એ તો અપવિત્ર ગણાય. યજ્ઞમાં એને ન બોલાવાય.’

સાંભળીને તમને તો રીસ થઈ છે. ને યજ્ઞકુંડમાં પડી તમે પ્રાણ ત્યાગ્યા.

તમારા મરણના સમાચાર સાંભળી મને ય રાધ થયો ને મેં દક્ષના યજ્ઞનો લંગ કર્યો.

પછી તો તમે હિમાલયને ઘેર પુત્રી રૂપે અવતર્યાં. હું હિમાદ્રીમાં તપ કરતો. તો તમે મારી સેવા કરી. હું તમારા ઉપર પ્રસન્ન થયો અને આપણે બંને પરણ્યાં.

ને તે દિવસથી સતી ! તમે મારી સેવા કરી રહ્યાં છો.

શિવજીએ એટલું કહ્યું છે ને પારવતીજી રીસે બાળ્યાં બોલી બિડ્યાં છે: ‘તમે તો પાખંડી છો. વાત કહેવાની હાલત જ નથી. મને ખબર જ છે કે હું તો તમારી અણમાનીતી છું. તમારે તો ગંગા અને ચંદ્રિકા માનીતી.’

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે: ‘એવી વાત કરો મા; સતી ! હવે તમને-સારી સારી વાત કહું.’

ને શિવજીએ સારી સારી વાત માંડી છે:

વાર્તા કહેતા પહેલાં શિવજીએ નંદીને

ગોલાવ્યો છે. નંદીને કહી રાખ્યું છે:
'ખગડદાર ! કેઈ અંદર ન આવે.'

નંદી ગારણે પહેરો ભરતો બેઠો છે
ને શિવજી વાત કહે છે:

દેવો તો સદાયના સુખિયા ને માનવી
સદાયનાં હુખિયાં. એવા સુખિયાહુખિયાની
વાત તે શી કરવી ? હું તમને વિદ્યાધરોની
જ વાત કહીશ.

શિવજીએ એટલું કહ્યું છે ત્યાં તો
પુષ્પદંત આવ્યો છે. પુષ્પદંત શિવજીનો
મોટો ગણ. એને બધી ગાબતની છૂટ.
શિવપારવતી એકંતમાં હોય, ત્યાં પણ
તે જઈ શકે પણ આજે તો નંદીએ
એને રોક્યો છે.

તો ય એ તો યોગવિદ્યાને બળે કરીને
છાનોમાનો અંદર પેસી ગયો છે ને સંતા-
ઈને શિવજીની વાત સાંભળવા લાગ્યો છે.

શિવજીએ તો રૂઢી સાત વિદ્યાધરોની
વાત કહી છે. પુષ્પદંતે બધી વાત સાંભળી
છે. વાત સાંભળી કરીને પુષ્પદંત હરખ-
ભર્યો ઘેર ગયો છે. ઘેર જઈને એણે
એની સ્ત્રી જ્યાંને બધી વાત કહી સાંભ-
ળાવી છે. એ તો કહ્યું જ છે ને કે છાની
વાત પોતાની સ્ત્રીને કદા વિના રહી શકે
એવા તો વિરલા જ હોય છે.

ને એ ય કહ્યું છે ને કે સ્ત્રીના પેટમાં
તે વળી વાત ટકતી હશે ? જ્યાં તો
ઢોડી ઢોડી પારવતીજી પાસે ગઈ છે ને
પારવતીજીને વિદ્યાધરોની વાર્તા કહી છે.
વાત સાંભળીને પારવતીજી રીસે બળ્યાં
છે. એ તો કહે: 'શિવજીએ તો મને
છેતરી. કહેતા હતા કે આ વાત તો કેઈ
બલ્લુતું નથી. ને આ જ્યાંને ય આ વાત
આવડે છે.'

એમણે તો ચંભુજી સાથે 'વઢવાડ
માંડી છે.

ચંભુ તો ઘટઘટની નાણે. એમણે
તો બધા ખબર બાધ્યા છે ને સતીને
કહ્યું છે: 'જ્યાંને ગોલાવો, સતી !'

જ્યાંને ગોલાવી છે ત્યારે તેણે કહ્યું
છે: 'મને તો પુષ્પદંતે વાત કરી હતી.'

ને પુષ્પદંતે ય કહ્યું છે: 'મેં તો
છાના રહીને શિવજીની વાત સાંભળી'તી.'

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે: 'પુષ્પદંત
બધી વાત છાનોમાનો સાંભળી ગયો.
એણે જઈને જ્યાંને વાત કહી જ્યાંએ
તમને વાત કહી. એમાં કાલા રીસે શું
કામ બળો છો, સતી ?'

ત્યારે પારવતીએ પુષ્પદંતને શાપ
આપ્યો છે: 'જા, જઈને મૃત્યુલોકમાં
અવતાર લે.'

ત્યારે શિવજીનો બીજો ગણ માદ્ય-
વાન વચ્ચે પડ્યો છે: 'સતી ! એનો
એટલો ઝુનો માફ કરો.'

ત્યારે સતીએ એને ય શરાપ્યો છે:
'જા, તું ચે મૃત્યુલોકમાં અવતાર લે.'

ત્યારે બંને પારવતીજીના પગે પડ્યા
છે: 'સતી ! આટલો રોષ કરો મા. તમે
તો જગજગનવી છો. અમારા ઉપર મહેર
કરો, શાપનું નિવારણ કરો.'

ત્યારે પારવતીએ કહ્યું છે: 'સુપ્રવીઠ
નામનો કુબેરનો યશ છે. કુબેરના શાપે
કરી પિયાય યોનિમાં જઈ પડ્યો છે.
વિદ્યાધરજીની તળેટીમાં કાણુમૂર્તિ નામ
ધારણ કરીને. રહે છે. એ કાણુમૂર્તિને
પુષ્પદંત શિવજીના આ સાત વિદ્યાધરોની
કથા કહેશે, એટલે પુષ્પદંતનો છુટકારો

થશે. કાણુભૂતિ પાસેથી માલ્યવાન એ કયા સાંભળશે, ત્યારે માલ્યવાનનો છુટકારો થશે ને લેખો કાણુભૂતિ ચે આપસુકત થશે. ’

‘આટલું કહીને પારવતીજી પોતાને યાનકે ગયા છે.

કેટલેકે કહાડે * પારવતીએ શિવજીને પૂછ્યું છે : ‘ભગવાન ! પેલા માલ્યવાન અને પુષ્પદંત પૃથ્વી ઉપર કયે કામે જન્મ્યા છે એ કહો ને. ’

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું : ‘કૌશાંબી નામની નગરી છે. એ નગરીમાં પુષ્પદંત એક બ્રાહ્મણને ઘેર અવતર્યો છે ને ત્યાં એનું નામ વરુચિ રાખ્યું છે. સુપ્રતિષ્ઠિતા નામની બીજી નગરી છે. ત્યાં માલ્યવાન જન્મ્યો છે. એનું નામ રાખ્યું છે શુશાંબ. ’

એટલું કહીને શિવ પારવતી અંતઃકર્ષીત થયાં છે.

૨] વરુચિની વાત

કૌશાંબી નામનું એક શહેર ને એ શહેરમાં એક બ્રાહ્મણ રહે. એનું નામ સોમદત્ત. એની સ્ત્રીનું નામ વસુદત્તા. થોડા વખતે સોમદત્તને ઘેર એક પુત્રનો જન્મ થયો. પુત્ર તો રૂડો રૂડો રૂપ જેવો ને નાનપણથી જ ઘણો ચાલાક. એનું નામ વરુચિ અથવા કાત્યાયન. વરુચિ પાંચ વર્ષનો થયો, એટલામાં તો તેનો ચિત્તા અવસાન પામ્યો. બિચારી વસુદત્તા ઉપર પુત્રના લાલનપાલનનો ભાર આવી પડ્યો. સ્થિતિ બહુ જ ગરીબ એટલે ગામનાં જણાં પ્રાણી કરીને માતા પુત્રને ઉછેર ને એમ

કરતાં કરતાં વરુચિ આઠ વર્ષનો થયો.

હવે વેતસ નામનું એક શહેર ને એ શહેરમાં બે બ્રાહ્મણ બાઈઓ રહે. એકનું નામ દેવસ્વામી અને બીજાનું નામ કરંભક. દેવસ્વામીને એક દીકરો, એનું નામ ઈદ્રદત્ત અને કરંભકને એક દીકરો, એનું નામ બ્યાડી. કાળે કરીને દેવસ્વામી અને કરંભક શુજરી ગયા અને તેમની પત્નીઓ પણ મરણ પામી. ઈદ્રદત્ત અને બ્યાડી એકલા પડ્યા. પૈસાનો પાર ન હતો, એટલે આજીવિકાની તો ચિંતા ન હતી, પરંતુ બ્રાહ્મણધર્મ પ્રમાણે વેદવિદ્યા ભણવી જોઈએ. એ માટે કોઈ શુરને શોધી કાઢવો જોઈએ, વેતસ નગરમાં તો એવો કોઈ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ ન મળે. એટલે જાને કોઈ વિદ્વાન શુરની શોધમાં ચાલી નીકળ્યા.

ચાલતા ચાલતા મારગમાં કોઈકે કહ્યું : ‘નંદ રાજાનું પાટલીક નગર છે ને એ નગરમાં વર્ષ નામનો એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહે છે. એની પાસે જાઓ એ તપી વિદ્યા ભણાવશે. ’

પછી તો જાને સીધા પાટલીકપુર પહોંચ્યા. અને વર્ષની તપાસ કરવા લાગ્યા.

કોઈકે કહ્યું : ‘અહીં વર્ષ નામનો એક બ્રાહ્મણ રહે છે ખરો, પણ એ તો મૂરખ છે. તમે કહો છો તેવો વિદ્વાન એ નથી. ’

તો ય જાને વર્ષને ઘેર ગયા. વર્ષના ઘરની સ્થિતિ જોવા જેવી હતી. દીવાલોમાં મોટી મોટી ચિરાકો પડેલી. ઉપર નળિયાનું નામનિશાન નહિ. ચારે તરફ ઉંદરે દર કરેલાં. અંદર વર્ષ એક ખૂણામાં બેઠો બેઠો ધ્યાન ધરે.

વર્ષની સ્ત્રી પણ સાવ સુકલકડી. અંગ ઉપર એકચે સાડું વસ્ત્ર નહિ તો ઘરેણાં કયાંથી જ હોય ? ઘરમાં પણ એક ટંકનું ખાવાનું ન હતું.

ઈદ્રદત્ત અને વ્યાડી વર્ષની સ્ત્રી પાસે પહોંચ્યા. હાથ જોડી ઊભા રહ્યા : ‘અમારે વર્ષ શુરુ પાસે અવ્યાસ કરવાની ઇચ્છા છે.’

વર્ષની સ્ત્રીએ બંનેનો થર્ષ થકે એવો સત્કાર કર્યો અને કહ્યું : ‘મારા પતિ તો સાવ મૂરખ છે. એ તમને શું શીખવશે ?’

ઈદ્રદત્ત કહે : ‘અરે એમના જેવો તો વિદ્વાન, ઠાઠ સાંભળ્યો નથી. એમનું નામ સાંભળીને તો અમે છેક વેતસ નગરથી અહીં સુધી આવ્યા છીએ.’

સ્ત્રીએ પૂછ્યું : ‘તમે એકશ્રુતધર છો ?’

વ્યાડી કહે : ‘ના, એકશ્રુતધર તો નથી.’

સ્ત્રી કહે : ‘ત્યારે તમને એ નહિ ભણાવે. એમને તો કાર્તિકસ્વામીએ આજ્ઞા કરી છે કે જે ઠાઠ એકશ્રુતધર હોય તેને જ તારી વિદ્યા આપજે; ખીલ ડાઇને નહિ.’

વ્યાડી કહે : ‘ત્યારે તો એકશ્રુતધરને શોધી કાઢવો રહ્યો.’

બંને ભાઈએ વર્ષની પત્નીને પ્રણામ કરી તેના હાથમાં એકસો સોના-મહોરો આપી ત્યાંથી વિદાય થયા અને ચારે તરફ એકશ્રુતધરની તપાસ કરવા લાગ્યા.

ચાલતાં ચાલતાં તેઓ કીયાંબી

* એક વખત સાંભળે વાદ રાખી લે ત.

નગરીમાં આવ્યા અને વરરુચિને ત્યાં રાતવાસો રહ્યા.

રાતે વાળુપાણી કરીને બધાં વાંતો કરતાં બેઠાં હતાં. તેવામાં દૂરથી પખવાજ નો અવાજ આવ્યો.

વરરુચિ કહે : ‘મા ! આ શેનો અવાજ છે ?’

મા કહે : ‘એ તો તારા પિતાનો મિત્ર નંદ નટ નૃત્ય કરે છે ને પખવાજ વાગે છે.’

પુત્ર કહે : ‘મા ! હું નંદ નટનો નાચ જોવા જાઉં ? આવીને તને બધી વાત કહીશ.’

આ સાંભળીને ઈદ્રદત્ત અને વ્યાડીને નવાઈ લાગી. વ્યાડી કહે : ‘આ છોકરો તે શી વાત કરે છે ? બધી વાત તે કાંઈ યાદ રહેતી હશે ?’

મા કહે : ‘એમાં નવાઈ જેવું કંઈ જ નથી. મારો દીકરો તો એકશ્રુતધર છે. એક વખત એક વાત સાંભળી કે એ બૂલે જ નહિ.’

વ્યાડી કહે : ‘સાચી વાત કહો છો ?’

મા કહે : ‘જોડું શું કામ જોડું ?’

વ્યાડી કહે : ‘એની ખાતરી શી ?’

મા કહે : ‘પરીક્ષા કરી જુઓ.’

ઈદ્રદત્તે વ્યાકરણનો એક અધરો પાઠ કહી બતાવ્યો. વરરુચિ તરત જ કંકડાટ અક્ષરેઅક્ષર બોલી ગયો.

સાંભળીને પેલા બંને તો ખુશી ખુશી થઈ ગયા.

તોય બંનેના મનમાં થોડીઘણી ચંકા રહી ગઈ.

બધા નંદ નટનો નાચ જોવા ગયા. પાછા આવીને વરરુચિએ માને રજેવજ વાત કહી બતાવી. જોટલે તો ઇંદ્રદત્ત અને વ્યાહીની રહીસહી શંકા નાચ પામી.

વ્યાહી કહે: 'મા! તમારો દીકરો અમને આપો; શણ્યાવીગણ્યાવીને પાછો સોંપીશું.'

એમણે તો વર્ષ શુરુવાળી બધી વાત માને કહી.

મા કહે: 'મારો દીકરો તમને ખપ લાગતો હોય તો ખુશીથી લઈ લાઓ.'

બીજે દિવસે સવારે ઇંદ્રદત્ત અને વ્યાહી વરરુચિને સાથે લઈને કૌશાંબી-નગરીથી આલી નીકળ્યા.

આલતાં આલતાં થોડા દિવસે બધા પાટલીકપુર પહોંચ્યા અને શુરુ વર્ષને ઘેર ઉતારો કર્યો. વરરુચિને ખરો એકચુતધર બાળીને વર્ષ શુરુએ તરતજ શણ્યાવવાનું શરૂ કરી દીધું. વરરુચિએ શુરુને મોઢેથી એક વખત સાંભળીને બધું યાદ રાખી લીધું. વ્યાહીએ એ વખત સાંભળીને અને ઇંદ્રદત્તે ત્રણ વખત સાંભળીને બધી વિદ્યા કંઠે કરી લીધી.

તુટીકૂટી ઝૂંપડીમાં શુરુ વર્ષ વસતા હતા અને આળસુ અને મૂરખાની કાઠીમાં ખપતા હતા જે ઝૂંપડીને માથેથી કાંઈ કાગડાં યે ન ઉડાડતું, ત્યાંથી વેદની પૂના પ્રગટ થતી જોઈને આળા ગામમાં આશ્ચર્ય આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું. યોગરહમથી લોકો વર્ષની ઝૂંપડી તરફ આવવા લાગ્યા. શુરુ વર્ષનો જયજયકાર જોલી રહ્યો. નંદ રાજાને ઘરબાર પણ શુરુની વાત થવા લાગી અને થોડા દિવસમાં તો વર્ષને આંગણે ધનના ઢગલા થવા લાગ્યા.

૩] પાટલીકપુરની વાત

હવે એક દિવસ ખાઇપીને વર્ષ શુરુ નિરતે બેઠા હતા. એમના ચિથ્થો સાથે બેઠા બેઠા ગાંધાં મારી રહ્યા હતા. એવામાં વરરુચિએ પૂછ્યું: 'શુરુ! આ નગર લશ્મી અને સરસ્વતીનું ધામ કેવી રીતે બન્યું?'

ત્યારે શુરુએ પાટલીકપુરની ઉત્પત્તિ-કથા કહેવા માંડી:

ગંગા નદીના સુખ આગળ એક કનખલ તીર્થ અને તીર્થમાં એક પ્રાણજી અને પ્રાણજી તપ તપે. પ્રાણજીને ત્રણ દીકરા. યોડે વખતે પ્રાણજી પ્રાણજી મરણ પામ્યાં ને ત્રણે પુત્રો ત્યાંથી કાંઈ બીજે સ્થાનકે જવા આલી નીકળ્યા.

આલતાં આલતાં રાજગૃહ નામનું એક શહેર આવ્યું. ત્યાં રહીને ત્રણેએ અજ્ઞાસ કર્યો અને પછી આગળની વાટે આલ્યા.

આગળની વાટે એક સિચિની નામનું નગર આવ્યું. એ નગરમાં એક લોહક નામના પ્રાણજીને ઘેર ત્રણે ભાઈઓ વાસે વસ્યા ત્રણેને સુપાત્ર બાળી લોહકે પોતાની દીકરીઓ વરાવી. ધનદોલત ઘરબાર બધું તેમને મળ્યાવ્યું અને લોહક તો તપ કરવા તીરધને કંઠે આલ્યો ગયો.

ત્રણે ભાઈઓ તો સસરાને ઘેર રહે છે, ખાંચ છે, પીએ છે ને લહેર કરે છે. એવામાં એકએક દેશમાં કારમો દુકાળ પડ્યો. ત્યારે તરફ અજાપાણીના સાંસા. ઘરમાં હાતું તે અજાસ થઈ ગયું અને ત્રણે ભાઈઓ મૂંઝાણા. આજ સુધી તો બેઠાં બેઠાં ખાધું છે. જૂંજ્યો પાપડે

બાંગે નથી ને હવે ક્યા બાકવેથી ધન લાવીને આ અસતરોએને ખવડાવશું ?

એમને તો કાંઈ સૂઝ પડી નહિ ને એક રાતે ત્રણે જણા પત્નીઓને સૂતી મેલીને પોખારા ભણી ગયા.

સ્ત્રીઓને તો જાણે આશ ને નીચે ધરતી. ક્યાંય કરતાં ક્યાંય આશરો રહ્યો નહિ. પણ ભગવાન છે ને ! એમના પિતાને એક મિત્ર હતો. એણે એ ત્રણે ગભરુડીઓને પોતાને ઘેર આશરો આપ્યો ને બચાડી પારકે આશરે જેમ તેમ દિવસ વિતાવવા લાગી.

ત્રણ સ્ત્રીઓમાં પચેટ સગર્ભા હતી. પૂરા માસે તેણે દીકરો જાણ્યો. દીકરો તો રૂઠો રૂઠો રાજાના કુવર જેવો. ત્રણે બહેનો દીકરાની સામું જોઈને બેસી રહ્યાં ને મનમાં ને મનમાં ચિંતવે કે ‘ક્યારે મોટો થાય ને ક્યારે આપણું ગઢપણ પાળે ?’

એક દિવસ શંકર ને પારવતી આઠાશમારજો થઈને નીકળ્યાં છે.

ત્રણે બહેનો દીકરાને વીંટીને બેડી છે. હંસાસા-નિસાસા નાખે છે ને જોર જોર આંસુડે રૂંચે છે. કહ્યું છે ને કે પરાધીન-પણા જેવું બીજું મોટું દુઃખ એકથે નથી.

— બહેનોની આ દયા જોઈ પારવતી-જીને ક્યા આવી છે. એમણે તો શંકરને કહ્યું છે : ‘ભગવાન ! આ હુણિયારનાં દુઃખ ટાળો.’

ત્યારે શંકરે કહ્યું છે : ‘તમને તો સતી કાંઈ ધંધો જ નથી. ન્યારે ત્યારે પારડી પંચાત કર્યા કરો છો.’

ત્યારે પારવતીએ કહ્યું છે : ‘ભગવાન ! તમ જેવા ભગવાન બીડ નહિ ભાંગે, તો

પછી બીજું કાણ ભાંગશે ?’

ત્યારે શંકર તો હસી પડ્યા છે : ‘સતી ! તમે તો દયાના બવતાર છો. તમારી દયામાયાને લીધે તો દુનિયા લીલીપીળી છે. આ બાથુનો પુત્ર તો મહા-પ્રરાઈભી થયો. એણે તો જોવા ભવમાં મારી આરાધના કરી છે. એ પુણ્યને પ્રતાપે કરીને એ તો મોટો રાજા થયો ને રૂડી રાજાની કુવરી પરણ્યો.’

ત્યારે પારવતીએ પૂછ્યું છે : ‘ભગવાન ! એની ખાતરી શું ?’

ત્યારે શંકરે કહ્યું છે : ‘રાજા એને જોશીકથી એકલાખ સોનામહેરોનો ઢગલો થયો.’

એટલું કહીને ભગવાને તો બહેનોને સ્વપ્નામાં દર્શન દીધાં છે ને પછી અંતર્ધાન થયા છે.

શંકરનું વરદાન કળ્યું છે ને શિવજીના વરદાને કરીને પ્રાણજનું ઘર તો અમરે ભરાણું છે. જાતે દહાડે પુત્રક તો મોટા રાજાનો રાજા થયો છે.

પુત્રક રાજા થયો છે. ને એક દિવસ માતાએ તેને કહ્યું છે : ‘બેટા ! દુઃખની અવસ્થામાં તારા પિતા અને કાકા આપણને છોડી ક્યાંક ચાલ્યા ગયા છે. હવે ન્યારે સુખના દહાડા આવ્યા છે, ત્યારે તેમને શોધી કાઢવા એ તારી ફરજ છે.’

ત્યારે પુત્રકે કહ્યું છે : ‘વાત તો સાચી છે. પરંતુ આવી મોટી દુનિયામાં એમને શી રીતે શોધી કાઢીશું ?’

ત્યારે માતાએ કહ્યું છે : ‘બેટા ! અજવચ્છર્ન સદાન્ત બંધાવ. દુઃખી દુઃખિ-યારાં ચારે પાસથી આવશે. અતવચ્છ પાગી

આશિષ આપશે ને એ પુણ્યને પ્રતાપે
કરીને સંબંધીઓનો દેહાય મેળાપ થાય.”

ત્યારે પુત્રકે પ્રછયું: ‘એમ થશે ખરું?’

ત્યારે માતાએ કહ્યું છે: ‘બેટા! પુણ્યે
પાપ ઠેકાય છે એ ઉપર એક હયાંત
કહું. કાચીમાં પ્રવલ્લ કરીને એક રાજ
હતો. તે રાજાએ એક દિવસ હંસનું
નેહનું આકાશે લીધું હતું. અકચકિત
સોનાની કાંતિવાળું, ચરકનાં ધોળાં
વાદળાંએ બાજુ દે વીજળીની રેખાને
હાંદી દીધી ન હોય એવું મળતું હંસનું
નેહનું. હંસલા ભેળેને રાજના મનમાં
થયું કે આવા રઢિયાળા હંસ આપણે
આગણે રહે તો કેવું રહું લાગે? રાજાએ
તો તાળકતોમ એક મોટું તળાવ બોલાવ્યું.
રાજ્યમાં બધે હુકમ ફેરવી દીધો કે
ખમરદાર કોઈએ દી છવજનું નો શિકાર
કરવો નહિ.

ને રાજા તો હંસરાણાની વાટ ભેટો
બેઠો.

ને એક દિવસ હંસલા સરોવરને
કાંઠે ભિતરી આવ્યા. રાજા તો આનંદમાં
આવી ગયો એ તો હમીય સરોવરને કાંઠે
બચ, હંસલાને રમાડે ને આનંદ કરે.

એક દિવસ રાજા કહે: ‘હે હંસલા!
તમારાં સોનાનાં ચરીર શેણે?’

ત્યારે હંસલાએ કહ્યું છે: ‘આગલા
ભવે તો અમે કામઠા હતા. શિવાલયમાં
કાંઈએ નૈવેદ્ય ધરાવેલું અને નૈવેદ્ય માટે
અમે વઢી પડ્યા વઢતા વઢતા અમે
શિવાલયના હોજમાં પડ્યા અને મરી
ગયા. શિવને ચરણે કાયા ધરી દીધી ને
એ પુણ્યે કરીને અમે આ ભવે હંસલા
સરભણા.’

‘ને એમ બેટા! પુણ્યે પાપ ઠેકાયે
ને કોઈ દિવસ વહાલી વસત પાળી મળશે.’

રાજાએ તો અત્તવચ્છતું સદામત
બાંધ્યું છે. જે કોઈ ભૂખ્યો આવે તેને
અસ મળે જે કોઈ નાગો હોય તેને વચ્છ
મળે. રાજાનું તો પુણ્ય વધવા માંડ્યું
છે ને એ પુણ્યને પ્રતાપે કરીને એક
દિવસ તેને વહાલાંસમાં આવી મળ્યાં છે.

રાજાના હરખનો તો પાર નથી. પરંતુ
સગાને અંતરે તો કપટ ને દૂક ભર્યા
છે. એ તો મન વિચારે છે કે અરેરે!
આપણે તો રાત રાત ને પાન પાન થયાં
ને આ આજકાલનો છોકરો રાજા થઈને
બેઠો છે. બેઠો બેઠો હુકમ કરે છે ને સાત
સાચળી લોગવે છે. આપણા નસીજમાં તે
આવાં રાજસુખ માંડ્યાં જ નહિ હોય?

ને વિચાર આવતાં તો એમને માઠાં
જોસાણુ આવ્યાં છે. કે’ દી દીકરો મરે ને
આપણે રાજા થઈએ. પણ એમ દીકરો
મરે નહિ ને એ કાંઈ રાજા થાય નહિ.
એમણે તો નક્કી કર્યું છે કે દીકરાને
કાંઈ પણ હિસાબે મારી નાખવો.

એમણે તો મારા ચોખી કાઢ્યાં છે.
મારાને તો ખૂજખૂજા ધન આપવાનું
કહ્યું છે. ને મારા દેવીના મંદિરમાં રાજાના
આવવાની વાટ ભેટા સંતારી બેઠા છે.

રાજા તો ગિચાડા લોળો ભટાક.
એને કાંઈ આ કાવતરાની ખબર નહિ.
એ તો લોળે ભાવે દેવીના દર્શને આવ્યો
છે ને આવતાવેંત જ માશએ તેને પકડ્યો
છે કાળાં કાળાં મોઢાં છે. હાથમાં ઉઘાડી
તલવાર છે ને લાલ લાલ આંખો છે.

રાજા કરગરે છે: ‘શીયે વાંકે ભાઈ!
મને મારો છો?’

મારા કહે: 'વાંકશુનો કાંઈ નથી.'

રાજા કહે: 'ત્યારે અમસ્થા અમસ્થા છવહત્યા કરશો?'

મારા કહે: 'અમસ્થા અમસ્થા? અરે તને. મારીને તો અમે ખૂબ ખૂબ ધન મેળવશું.'

ત્યારે રાજાએ કહ્યું છે: 'ધનનો જ લોભ હોય તો ભાર્ષ, મારા અંગ ઉપર તો લાખોનાં ઘરેણાં છે. ઘરેણાં ઉતારી દ્યો ને. ધન પણ મળશે ને છવહત્યાનું પાપ નહિ બેસે.'

ત્યારે મારાએ કહ્યું છે: 'અમારે તો ધનનું જ કામ છે.'

રાજાએ ઘરેણાં ઉતારી દીધાં છે.. મારા ત્યાંથી રવાના થયા છે ને રાજાને પણ થયું છે કે જે રાજામાં માણસને મારવા સુધીની વાતો ચાલે, ત્યાં રહેવામાં હવે માલ નથી. એ તો જંગલની વાટે ચાલી નીકળ્યો છે

પેલા મારાએ જઈને રાજાના બાપને કહ્યું: 'અમે રાજાને મારી નાખ્યો.'

સંબંધીઓ ખબર સાંભળી ખુશ થતાં કચેરીમાં પહોંચ્યા. પ્રધાન-કારભારી લેગા કર્યા. કહે: 'રાજાને તો જંગલમાં વાઘે ફાડી ખાધો.'

પણ કારભારી તો કાળેલ હતો. એણે બધી બાબતની તપાસ કરાવી. આ સંબંધીઓએ જ રાજાને ઘાત કરાવ્યો છે એવા એમને ખતર પડ્યા. એટલે તો સંબંધીઓને ફાંસીને માંચડે લટકાવી દીધા.

કેકતું બંડું ધડે પછી પોતાના પગ એવા જ દાઢ થાય ને?

પુત્રક રાજા તો જંગલની વાટે ચાલ્યો જાય છે. ચાલતાં ચાલતાં એક ઠેકાણે બે છોકરા અંદર અંદર લડતાં હતાં. પુત્રક કહે: 'એલા ભાઈ! શું કામ લડો છો?'

પેલા કહે: 'અમે મયાસુર દાનવના પુત્રો છીએ. અમારો બાપ મરી ગયો છે. એની માયામૂડીની વહેંચણી કરતાં વઢવાડ ધર્મ.'

ત્યારે પુત્રકે પૂછ્યું છે: 'એવી તે શી હમિયાળી છે, ભાઈ?'

ત્યારે પેલાએ કહ્યું છે: 'હમિયાળીમાં તો ત્રણ વસ્તુ છે: એક તપેદી, એક લાકડી ને એક ચાખડીની ભેડ.'

ત્યારે રાજાએ પૂછ્યું છે: 'આમાં તે શું મોટી મતા છે તે લડી મરી છે?'

ત્યારે પેલાએ કહ્યું છે: 'અરે આમાં તો સાત સ્વર્ગનું રાજ છે. આ તપેદી છે તે અક્ષય પાત્ર છે જે ભોખે તે દાનર કરે. આ લાકડી તો વિશ્વકર્મા ભેવી છે. જે કાંઈ એના વતી આજેખે, તે આજેકૂળ ખડું યજ્ઞ બંધ આ ચાખડી તો બરણ, પાવડી છે. સાત સમુદ્રને પાર લઈ જાય.'

પુત્રકને વિચાર થયો કે આ વસ્તુઓ આપણને મળી જાય તો કેવી મજા પડે? પરંતુ એ મળે કેમ? બંને અંદર અંદર લડે છે ખરા, પણ એ તો વહેંચણીમાં વાંધો પડ્યો છે એટલે. કાંઈ ત્રીજો ઉપાય જાય એ ન સાંખી શકે. એ તો મયાસુર દાનવના પુત્રો છે, એમને બનાવીને એ વસ્તુ પડાવી લેવી ભોખે. પુત્રક વિચાર કરવા લાગ્યો. વિચાર કરતાં એને એક

સુક્તિ સૂચી આવી એ કહે: 'તમે લડો મા. હું તમને આ વસ્તુઓ વહેંચી આપું.'

ત્યારે પેલાએ કહ્યું છે: 'તો તો ખૂબ જ સરસ.'

ત્યારે પુત્રકે કહ્યું: 'તમે એ જણા છે ને વસ્તુ ત્રણ છે. કોની કાંઈ સીધી રીતે વહેંચણી તો ન થઈ શકે. તમે એક શરત બકો. જે શરતમાં છો તે એને આ વસ્તુઓ મળે હારે એને કાંઈ ન મળે.'

ત્યારે પેલાએ કહ્યું છે: 'કબૂલ.'

ત્યારે પુત્રકે શરત રજૂ કરી છે: 'સામે પેલું-ગાંઠ દેખાયા છે. એ ગાંઠને આંધીને જે પહેલો અહીં આવી પહોંચે એને આ વસ્તુઓ મળે.'

ત્યારે બંનેએ કહ્યું છે: 'કબૂલ.'

ને એક, એ ને ત્રણ કહેતામાં તો બંને મૂંઝીએ વાળીને હેલ્યા છે.

તેઓ દોડવા દાગ્યા કે પુત્રકે ત્રણ વસ્તુઓ ઉપાડી લીધી. ચાખડી પગમાં પહેરીને આકાશમાર્ગે જીડી ગયો.

પેલા આવીને જુએ તો વસ્તુઓ હૃમંતર યઈ ગઈ છે. ને વહેંચણી કરનારો પણ જાંચે જીઓ જાય છે. શું યાય? બંને હાથ ઘસતા બેસી રહ્યા. એ તો કહ્યું જ છે ને કે બેની લડાઈમાં ત્રીજો ફાવી જાય.

હવે જિતો જિતો પુત્રક આકર્ષક નામની નગરીમાં આવી ચડ્યો. અને નગરીમાં ઉતારાની શોધ કરવા લાગ્યો. એને યશુ કે વેશ્યાએ તો ઠગારી હોય છે, પ્રાંત્યો બધા એના બાપની જેવા જ હોય તો! વાણિયા તો લોભી હોય

છે. એટલે એવા તો કાંઈને ત્યાં રહેવું જ નહિ. નગરને પાદર એક તૃટીટી બૂંપણી ને બૂંપડીમાં એક ટાશી રહે. એ તો ડાશીને ત્યાં જઈને રહ્યો.

પાસે અક્ષય પાત્ર હતું. બહુ લાકડી હતી. એટલે એને કશી વાતની ચિંતા ન હતી. એ તો ડાશીને ત્યાં રહે છે, ખાય છે, પીએ છે ને મોજ કરે છે. ટાશીના ય સુખનો પાર નથી. આવો રૂંડો દીકરો મળ્યો છે ને વળી અમરે ભરાય એટલી ચીજવસ્તુ મળી છે. એને તો બહુ ભગવાન કળ્યા છે.

એક દિવસ ડાશીએ કહ્યું છે: 'આવો મબ્બનો દીકરો છે ને મારો દીકરો કુવારો રહે એ કાંઈ સાડું લાગે? અમારા રામને રૂડીરૂપાળી પાટલીકુમારી છે. મારા દીકરાને તો પાટલીકુમારી સાથે પરણાવીશ.'

ત્યારે પુત્રકે કહ્યું છે: 'પાટલીકુમારીને જોઈ આવું, પછી હા-નાનો ઉત્તર વાળું.'

ને રાત પડી છે એટલે પુત્રક જીડણ પાવડીએ ચડીને રાજકન્યાને મહેલે પહોંચ્યો છે. અગાશીમાં ચાંદની ઢળી છે ને ચાંદની જેવી રૂપાળી રૂપાળી પાટલીકુમારી છત્રોપલંગ ઉપર પોડી છે. એ તો બહુ સાક્ષાત રતિનો જ અવતાર ન હોય એવી રૂડી રૂડી લાગે છે.

પુત્રકકુમાર તો જોતાં જ મોહી પડ્યો છે. એ તો પાટલીનાં રૂપ જોતો જાયો છે.

ત્યાં તો રાજકન્યા બળી જીડી છે. સામે જુએ ત્યાં સાક્ષાત ચંદ્રમા બહુ આકારોથી જીવરી ન આપ્યો હોય એવો રૂંડો રૂપાળો કુમાર જાયો છે.

જેતાં જ બંને એકબીજાને મોહી પડ્યાં છે ને ઘડિયાં લગન લઈ ગાંધર્વ-વિધિથી પરણ્યાં છે.

પછી તો પુત્રકુમાર રાજ રાતે પાટલીકુમારીને મહેલ બંધ, રાત બંધી રંગરોળ કરે ને સવારે ટોશીની ઝૂંપડીએ પાછો આવે.

ને એમ કરતાં દિવસો વીત્યા છે ને દિવસો થઈને માસ વીત્યા છે. પાટલી-કુમારીને ઓધાન રહ્યાં છે. રાજકુમારીના રૂપને નવી રોનક ચડી છે. નવા રૂપરંગ નિહાળી ચોક્કિદારો ભરમાણા છે. જઈને રાજ પાસે વાત કરી છે.

રાજ તો રાતોપીજો થઈ ગયો છે. તોય એ તો રાજ. સો ગળણે ગળીને પાછી પીએ. ઉતાવળે એકથે ડગલું ન માંડે. એણે તો હાસીને કહ્યું છે: 'દીકરી સાચોસાચ ધરમ ચૂકી છે? ખાતરી કરવી જોશે.'

ને હાસીએ કુંવરી ઉપર છાનો પહેરો માંડ્યો છે લખ્યા ભાખ્યા સાચા પડ્યા છે. પુત્રકુમાર અને પાટલીકુમારી હસે રમે ને ટિલોળ કરે છે. રંગમાં ને રંગમાં બંને પોતી ગયાં છે ને બાનડી કુમારના કપડા પર અળતો છાંટી ત્યાંથી ચાલી ગઈ છે.

સવારે રાજને બાનડીએ વાત કરી છે: 'જેનાં કપડાં પર અળતાનો રંગ હોય એ તમારો ચોર છે, રાજ.'

ને રાજએ હુકમ કર્યો છે: 'હં, જેનાં કપડાં પર અળતાનો રંગ જુઓ એને કચેરીમાં પકડી લાવો.'

ફિરસ્તા પછટ્યા છે ને ચેરીએ ચેરી-એ અળતાનો રંગ જોતા ફરે છે.

પુત્રકુમારને તો કંઈ ખબર નથી. એ તો ટોશીની ઝૂંપડીએ બેઠો બેઠો હાતણું કરે છે. ત્યાં તો બારીગરો આવી પહોંચ્યા છે. અળતાને છાંટણે ચોરને ઓળખ્યો છે. લઈને કુંવરને કચેરીમાં ખડો કર્યો છે.

ને કુંવરે બંધી વાત જાણી છે. જાણીને એ તો ખડખડ ખડખડ હસ્યો છે. 'અરે છે રાજ! હવે તો લખ્યા ભાખ્યા મિથ્યા નહિ થાય. હું મર્યો તો તારી દીકરીને રંડાપો છે.'

તોય રાજની રીસ જિતરી નથી ને એણે તો હુકમ કર્યો છે: 'જઈને કુંવરને શૂળીએ ચડાવો.'

કુંવર ચોક્કિદારોને વળી વળી વીનવે છે: 'એકવાર મારી માડીને મળી લઉં.'

ને કુંવર માડીની ઝૂંપડીએ આવ્યો છે.

માડીને પગે પડી આશિષ માગી છે ને વળતી આખડી માગી છે. આખડી-એ ચડીને કુંવરે આદેશ દીધો છે: 'જિડયે રે પવનપાવડી જ્યાં પાટલી-કુમારીના મહેલ.'

ને ખરરર કરતો કુંવર આકાશે ચડ્યો છે. બારીગરો મોં વઝાસી જોઈ રહ્યા છે.

પાટલીને મહેલ પહોંચી એને બંધી વાત કરી છે. એટલે તો પાટલી પશુ સાથે જવા તૈયાર થઈ ગઈ છે. બંને પવન-પાવડીએ ચડીને જિડ્યાં. જિડતાં જિડતાં ગંગાકિનારે આવ્યાં. ગંગાને કાંઠે લાઠ-દીએ કરીને એક સરસ ગમનું શહેર આજેખ્યું. એ શહેરનું નામ પાટલીપુત્ર લાગ્યો.

ને માયાએ કરીને આ નગરની રચના થઈ છે, એટલે તો એ લક્ષ્મી અને સરસ્વતીનું ધામ છે.

શુરુ વર્ષે વાત પૂરી કરી.

૪] ઉપકૌશાની વાત

વર્ષ શુરુને એક બાઈ. તેનું નામ ઉપવર્ષ. ઉપવર્ષ પાસે તો પુષ્કળ ધન. મોટી મોટી મહેલાઓમાં રહે. આંગણે હાથીધોડા ને મોકરચાકર. સોનાને પાંજરે મેના પોપટ બોલે. ન સાચબીને કાંઈ ખાર નહિ.

ઉપવર્ષને એક પુત્રી. એનું નામ ઉપકૌશા. ઉપકૌશા તો બગવાને નવરા દિવસે ઘટેલી, પૂનમના ચંદ્ર સરખું વઢન, રયામ કમળ સરખી આંખો, કમળના ડાંકલા સરખા હાથ, શંખ સરખી ડોક અને પરવાળાં સરખા હોઠ. કામદેવરાજના ઘરની બીજી લક્ષ્મી જ ન હોય એવી રૂપાળી.

એક દિવસ ઈંદ્રનો ઉત્સવ હતો. વરુચિ ઉત્સવ જોવા ગયો. ત્યાં તેણે ઉપકૌશા ને જોઈ. જોતાં તો ચિત્ત ચગડાળે ચડ્યું. બાતસાન બૂલી કરીને ઘેર પાછો આવ્યો. આખી રાત ઊઘ ન આવી. ઉપકૌશાનાં જ સ્વપ્નાં આવ્યાં કર્યાં. આંખ આગળ ઉપકૌશાની મૂર્તિ તરવરે છે. જીભ ઉપર ઉપકૌશાનું નામ છે. એ તો ઉપકૌશા પાછળ દીવાનો બન્યો છે.

ઉપવર્ષના મહાલય સામે એક આંખાનું ઝાડ વરુચિ રોજ આંખાના ઝાડ નીચે જમીને બેસે. આખો દિવસ મહાલય સાચું ફાટી આંખે જોઈ રહે ને રાતનાં અંધારા ઢાળાય એટલે પાછો ઘેર આવી પડ્યો

રહે. ખાય નહિ, પીએ નહિ, ધર્મકર્મમાં ધ્યાન નહિ. એ તો મૂંઢની જેમ ક્યારે ને દિવસે દિવસે મુકાતો બધ

આ તરફ વરુચિની આવી સ્થિતિ છે તો-ઉપકૌશાના હાલ પણ તેથી બુદ્ધ નથી. એણે પણ ઈંદ્રના ઉત્સવમાં મસ્ત પણે મહાલય વરુચિને જોયો હતો. કંઈક સરખી કાયા જોઈ એ પણ વરુચિ પાછળ ઘેલી બની હતી અને ઘેલાં કાઢતી મહાલયમાં ઝૂરી રહી હતી. બહાર આંખાની ડાળે ગેઠો ગેઠો પોપટ વિરહનાં ગીત ગાય છે. અંદર પાંજરે પુરાયલી મેના વેળાના સૂર કાઢે છે.

ને એક દિવસ તો ઉપકૌશાની સખી વરુચિ પાસે આવી ચડી: ‘અમારી સખી તમારી પાછળ દીવાની બની છે. તમને પરણવા ઇચ્છે છે.’

વરુચિ દીવાનો બન્યો હતો, પરંતુ ધર્મ નીચર્યો ન હતો. એ કહે: ‘લશ માટે તો માખાપની સંમતિ જોઈએ. સંમતિ વિના મારાથી ન પરણાય.’

પરંતુ માખાપની સંમતિ મેળતાં વાર લાગી નહિ. અને બંને પરણ્યાં. પછી તો વરુચિએ પાટલીપુત્રમાં જ ઘર માંડ્યું.

હવે એક દિવસ એણે બન્યું કે પાણિનિ નામનો એક વિદ્વાન ફરતો ફરતો પાટલીપુત્રમાં આવી ચડ્યો. વિદ્વાનોની સલા મગી. સાત દિવસ મુખી વાઢ-વિવાહ આટ્યો. આઠમે દિવસે વરુચિની હાર થઈ ને પાણિનિ અજિત ગણાયો.

વરુચિને પોતાની હારથી ખૂબ જ લાગી આવ્યું. એ તો કહે: ‘પાણિનિથી સવાયો યાઉં, ત્યારે જ હું વરુચિ ખરા.’

એ તો ઘરવાર, ધનદોલત, પત્ની બધું જ પોતાના મિત્ર હિરણ્યગુપ્તને બળાવી વિદ્યાદેવીની ઉપાસના કરવા ચાલી નીકળ્યો.

હવે એક દિવસ ઉપકોથા નદીએ નાહવા જતી હતી, ત્યાં રસ્તામાં કુમાર સાહેબનો ધારવારી સામો મળ્યો. ઉપકોથા તો શુદામના કૂલ જેવી ગોરી ગોરી હતી એનું તો રૂપ જ એવું કે જેતાં જ માણસ પતંગિયાની જેમ ધુમરી ખાઈને પડે. ધારવારીએ ઉપકોથાને જોઈ અને એનું ચિત્ત ઠેકાણે રહ્યું નહિ. એ તો ઉપકોથાનો મારગ દોડીને જિલોઃ 'બસ મારી છનછા પૂરી કરે તો જ જવા હઉં, નહિતર ન જવા હઉં.'

ઉપકોથા ધડીક તો મૂંઝાણી. પણ એ તો મહાચતુર. સમય વરતી ગઈ. એને થયું કે અહીં રસ્તામાં હોંસાતોંસી કરવામાં કાંઈ માલ નથી. નકામા માણસો લેગા થઈ જશે ને ફળેતો થશે. એ તો કહે: 'તમે તે ધારવારી, કેવા માણસ છો? ધોળો દિવસ છે, માણસોનો આવરો-જવરો છે. રસ્તામાં તે કાંઈ આવી માગણી થતી હશે? આગરનો તો કાંઈ વિચાર જ કરતા નથી. આમાં મારી અને તમારી જાનેની આવડૂ ધૂળધાણી થશે. એના કરતાં એમ કહે રાતને પહેલે પહેર મારે ઘેર પધારી. આખી રાત રંગરંગિયાત કરશું.'

ધારવારીને તો કામનું કામ હતું. એ તો ખુશી ખુશી ચર્ચ ગયો અને રસ્તે પડ્યો.

આગળ આદર્તા વગી રાજગૌર મળ્યો. એ પણ રસ્તો દોડીને જિલો રહ્યો. એને

બીજા પહેરનો વાયદો આપી ઉપકોથા આગળ ચાલી.

ત્યાં વળી દોટવાળ મળ્યો. એને માટે ત્રીજો પહેર નક્કી થયો.

ઉપકોથા તો ઘેર આવી, મૂંઝાઈને એક કૌર બેસી ગઈ. ત્રણ ત્રણ આયકો વાસે પડ્યા છે ત્રણેને વાયદો આપ્યો છે. એ કાંઈ આવ્યા વિના રહેવાના નથી. હવે એનો ઉપાય શું કરવો? પણ મૂંઝાઈને બેસી રહે તો એનું નામ ઉપકોથા નહિ. એણે તો મનમાં ઘાટ ઘડી રાખ્યો અને પોતાના પતિના મિત્ર હિરણ્યગુપ્ત શેઠ પત્નેથી પૈસા લઈ આવવા દાસીને દોડી દોડી મોકલી.

શેઠ પણ ખરો ઇશ્કી ટટ હતો. ઉપકોથાનું રૂપ નજરે ભેળેતું ત્યારથી જ જાણીનીચો થતો હતો. આજે બરાબર લાગ મળી ગયો એ દોડ્યો દોડ્યો દાસી સાથે ઉપકોથા પાસે આવ્યો. કહે: 'પૈસાજોસા એમ મળે તેમ નથી. પહેલાં મારી વાત કબૂલ કરી લે. પછી તો પૈસાની ખજાંઠળો સમજી લે.'

ઉપકોથા કહે: 'પણ શેઠ! હું તો મારા પતિ તમારે ત્યાં ચાપણ મૂકી ગયા છે એમાંથી માગું છું.'

શેઠ કહે: 'ચાપણ કેવી ને વાત કેવી? એનો કાંઈ સાક્ષી ખરો?'

સાક્ષી તો કોઈ ન હતો. એક એનો પતિ, બીજો શેઠ અને ત્રીજો પોતે એટલાં જણ એ વાત બોલતાં. પણ રાખના દરવારમાં કાંઈ એ વાત સાબિત થઈ શકે ખરી? ત્યાં તો સાચાખોટા સાક્ષીઓ ભેળે.

ઉપકોથા કહે: 'તો શેઠ! તમારે પણ મારું રૂપ જોઈએ છે ને!'

શેઠ કહે: 'હં, હવે સમજી પડી.''

ઉપકોથા કહે: 'તો રાતને ચાથે પહોર આવજો ને કાણ ના કહે છે?'

વાણિયો તો રાજી રાજી થઈ ગયો. સોનેયાની કાથળી કાલવીને મલકાતો મલકાતો ઘેર ગયો.

રાતને ચાર પહોર ચાર પ્રીતમને આમંત્રણ દીધાં છે. ઉપકોથા ચારે પ્રીતમના સત્કારની તૈયારી કરવા માંડી.

સત્કાર માટે તો બીજી કશી તૈયારી કરવાની ન હતી. એક મોટો બધો પટારો ફાળ્યો, ચાર જણા આસાનીથી સમાઈ શકે ને તો ચ અંદર જગ્યા રહે એવો. તેલની ત્રાંબાકુંદી ભરાવી. અંદર ખૂબ પક્ષ રગદોળીને આ ને સરસ મજનું કાળું રેડ બનાવ્યું. ને ઉપર બતાં અંદર કસ્તુરી નાખી એટલે કોઈને એમ જ લાગે કે કસ્તુરીનું અત્તર જ બનાવ્યું છે. આટલાં વાનાં તૈયાર કરાવી એક અંધારે જોરડે રાખી મૂક્યાં. ને આગળના ભાગમાં ગાદીતકિયા ને ગાલમથરિયાં બિછાવી જળાંજળાં રોશની પ્રગટાવી, ઉપકોથા રાતની રાણી જેવો ઠંકારો કરી માનવંતા મહેમાનોની રાહ જોતી બેઠી.

રાત્રિનો પહેલો પહોર ચરૂ થયો, એટલે કુમાર સાહેબનો કારભારી બચ્છી-કણીને આવી પહોંચ્યો ખાસું મજનું હીરની કિનારનું ધોતિયું પહેયું હતું. શુભખારનો સાદો બાંધેલો ને બગલાની પાંખ જેવું અંગરખું પહેરેલું. મોઢામાં પાન અને કાનમાં અત્તરનાં પૂમકાં, ઠાંક-

માંક કરવામાં કંઈ મજા નહિ રાખેલી.

'અધારો અધારો' મલકતે મુખડે કારભારી મહાશયનો ઉપકોથાએ સત્કાર કર્યો. ગાદી ઉપર બેસાડ્યા અને પોતે સામી બેઠી.

કારભારી ઉપકોથાનો ચણગાર જોઈને પરવશ બની ગયો. 'કેમ બધી તૈયારી છે ને?'

'બધી જ તૈયારી છે. આપ સ્નાન કરી થોડો એટલી વાર.' ઉપકોથાએ કહ્યું. કારભારી કહે: 'અત્યારે સ્નાન વળી કેવું?'

ઉપકોથા કહે: 'સ્નાન તો કરવું જ જોઈએ. ગમે તેમ તો ય મારો પ્રાણણીનો અવતાર. નાદા વિના તો તમને નહિ અડકું. કસ્તુરીથી મધમધતું તેલ તૈયાર છે. જરા ચરીરે ચોળાવો. આપને ક્યાં તકલીફ લેવાની છે? મારી દાસીઓ જ તેલ ચોળી આપશે. પછી ગરમ પાણી પણ તૈયાર છે.'

કારભારી કહે: 'આલો ત્યારે અંખો-જિયું ખાઈ લઉં. એમાં ક્યાં વાર લાગવાની હતી?'

કારભારી મહાશયે કપડાં ઉતાર્યાં, ધરેણાં ઉતાર્યાં. અંદરને અંધારે જોરડે નાહવા માટે પધાર્યાં. પાટલો ઢાળી કારભારીને બેસાડ્યા અને બે દાસીઓ તેમને પેલા રેડથી માલિય કરવા લાગી ગઈ.

કસ્તુરી લમકતી હતી, બાકી તો કંઈ દેખાતું ન હતું. અને દાસીઓ પણ માલિય કરવામાં ખૂબ હોશિયાર હતી. એટલે કારભારી સાહેબને તો ખૂબ મજા પડી. એમને તો ઘણું કે સરસામાં તો ઉપકોથા આડો આંક છે!

‘ને એમ ને એમ-માલિશમાં જ એક પહોર વીતી ગયો તોય કારભારીની હોંશ પૂરી થઈ નહિ. એ તો ઠાસીઓને કહે: ‘તમારો હાથ તો બહુ સરસ છે. આવી માલશ તો કોઈ દિવસ અનુભવી જ નથી.’

ને ઠાસીઓ કહે છે: ‘ને કોઈ દિવસ અનુભવશે પણ નહિ.’

એમ મીઠી મશકરી આવે છે. ત્યાં બહારને બોરડે કોઈકની આખડીઓ અટકી ને ‘પધારો’ શબ્દથી ઘર સરાસ ગયું.

કારભારીના કાન અમકયા: ‘અત્યારે વળી કોણ આવ્યું?’

ઠાસી કહે: ‘એ તો રાજગોર હશે.’

કારભારી કહે: ‘રાજગોર?’

ઠાસી કહે: ‘અમારા શેઠના ખાસ મિત્ર છે. ઘણી વખત શેઠાણીના ખબર કાઢવા આવે છે.’

કારભારી તો કહે: ‘માર્ચા કાર.’

એ તો ચરચર ચરચર મુજબ લાગી ગયો. ‘માવડી! મને ક્યાંક સંતાઈ. ક્યાંક રાજગોર જોઈ જશે તો ફજેલીના ફાળકો થશે.’

ઠાસી કહે: ‘ક્યાં સંતાડું? સંતાવાની તો ઘરમાં જગ્યા નથી.’

કારભારી કહે: ‘બાઈ! તારે પગે પડું. મારી લાજ તારે હાથ છે. મને બચાવ. સવારે બે સોનામહોર આપીશ.’

ઠાસી કહે: ‘આ એક પટારો પડ્યો છે. એમાં ફાવશે? છે તો મોટો બધો.’

કારભારી કહે: ‘પટારો તો પટારો. રાજગોરની નજરે ન પડું એટલું બસ છે.’

ઠાસીએ પટારો ઉઘાડી આપ્યો. રંગે

શ્યામ વાનર જેવા કારભારીના એક કાછડાંબર પટારામાં પ્રવેશ્યા. ઠાસીએ બહારથી નકુલો વાસી કીધો.

ને અટકમટક કરતી આખડીએ ચડી રાજગોર પધાર્યા. પીળું પિતાંબર પહેરેલું ને માથે પેઠની પાઘડી મૂકેલી. ડોકમાં રુદ્રાક્ષ અને મોતીની માળા. ગરાસ કરતુરીવાળું પાન આવે છે ને મુછે હાથ ફેરવે છે.

સત્કારવિધિ પૂરી થઈ એટલે રાજગોર પણ સ્નાનગૃહમાં પધાર્યા. એમણે તો વળી વરરાખ હોંસે હોંસે પીડી ચોળાવવા ન બેઠા હોય એમ કાજળનું મર્દન કરાવ્યું. આક્રિષ્ટાર્થી તાબે બિતરી આવેલો હબસી જ જોઈ લ્યો.

ને મર્દનનું કામ પૂરું નહોતું થયું ત્યાં ત્રીજે પહોરે કોટવાળ મહાશય આવી પહોંચ્યા.

રાજગોર કહે: ‘આ કોટવાળા વળી ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યો?’

ઠાસી કહે: ‘એની તો શી ખબર પડે? કદાચ તમને અહીં પેસતા જોયા હોંય ને કોઈ ચોર અંદર પેસી ગયો છે એમ. માની તપાસ અર્થે આવ્યા હોય! અમારાં બાઈના પતિ તો પરદેશ ગયા છે ને ઘરમાં પુરુષ તો કોઈ છે નહિ. એટલે જ તો એમને કાંઈક વહેમ ગયો હશે. આખા શહેરના રક્ષણનો ભાર એમને માથે ખરે ને!’

રાજગોર કહે: ‘ત્યારે તો બાઈ! એ તો ખૂલેખાંચરે તપાસ કરશે. માડું તો આવી જ જાન્યું.’

ઠાસી કહે: ‘અરે એમાં ગભરાઓ

છો શા માટે ? તપાસ કર્યો તો બલે કરે. ચારગોર કોઈ નથી, પણ એ તો આપણા રાજગોર છે, એમ જાણ્યો એટલે ચાલ્યા જશે. તમને તો એ બરાબર જોળખે.’

રાજગોર કહે: ‘બરાબર જોળખે ને બરાબરની ફજેલી કરે. બાઈ ! તારે પગે પડું, મને ક્યાંક સંતાડ.’

હાસી કહે: ‘એવડી બીક હાગતી હોય તો પછી આવી જાઓ આ પટારામાં.’

ને રાજગોરે પણ પટારામાં પ્રવેશ કર્યો.

પટારામાં બીજું કોઈ હતું એની રાજગોરને સ્પર્શ થઈ જવાથી ખબર પડી અને અંદરના ગૃહસ્થને પણ બીજાના પ્રવેશની ખબર પડી. પરંતુ કોણ બોલે ? એ તો તેરી બી ચુપ જોર મેરી બી ચુપ.

ને કોટવાળ મહાશય કંઈ ચોઠા લેરખડા હતા ? હાથમાં શુલ્કડી ને ડોકે ડોકરની માળા. વાંકડો મૂંઠો ને લેરખડા વાળ. આંખે સોયડું આંજીલું ને કાનમાં અત્તરનાં પૂમડાં.

પણ એમને ય સ્નાન તો કરવું જ જીએ ને ? ઉપકોશાને તો પ્રાસાદીનો અવતાર. નાઘા વગરનાંને અડકે પણ નહિ. કોટવાળ મહાશય પણ કાજળની કોટડીમાં આવી પહોંચ્યા.

કોટવાળ મહાશયને વાનપાટલો યઈ રહ્યો છે. અડકને જાણે તેલ દઈ મોયા છે. પરંતુ તેઓ તો એમ જ માનતા હતા કે આવી મબની કસ્તુરી મહેકે છે. સુકોમળ સુંદરીના હાથ શરીરે ફરે છે. આવું તો સુખ સ્વર્ગમાં પણ નહિ હોય !

પણ એમનું સ્વર્ગનું સ્વપ્ન અધૂરું રહ્યું ને હિરણ્યશ્વસ શેઠ મોટી ક્ષત ઉછાળતા બેઠકખાનામાં આવી ચડ્યા.

કોટવાળે વાલિયાનો ખોખાદો સાંભળ્યો ને થયું કે મૂવા પડ્યા. આ વાલિયો દુકાળમાં અધિકમાસની જેમ અત્યારે ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યો. દાસીને કહે: ‘એ ક્ષદાળને ઝટ અહીંથી રવાના કરી દે.’

હાસી કહે: ‘એ તો અમારા શેઠ છે. વરુણ એમને અમારી બાઈની બલામણ કરતા ગયા છે. એ તો હવે અહીં રહેશે. હિસાબ-દિતાબ કરશે. ચીજ-વસ્તુની માદી કરશે ને સવારે જશે મોટા શેઠ મોટી પેદી ચલવે બરા ને ! એટલે એમને દિવસે તો જરા યે કુરસદ ન મળે. કામકાજ હોય ત્યારે પાછલે પહોરે જ આવે.’

કોટવાળ કહે: ‘તો મને ક્યાંક સંતાવા જેટલી તો જગ્યા દે.’

હાસી કહે: ‘આવી જાઓ આ પટારામાં.’

કોટવાળ મહાશય પણ પટારામાં કેદ થયા. ત્રણ જણા ત્રણ ખૂણા કળાવીને બેઠા છે. કોઈ બોલે કે આવે.

શેઠનો તો ઉપકોશાએ ખૂબ જ સત્કાર કર્યો: ‘તમારી રાહ ભેઈ ભેઈ ને તો હું અડધી યઈ ગઈ, શેઠ !’

શેઠ કહે: ‘એમ છે ત્યારે ! અમે તો વહેવારિયા ! અમે ન કોઈએ ત્યાં વેપારવણ જ બંધ. એમ છે ત્યારે !’

ઉપકોશા કહે: ‘મારે આપનું ખાનગી કામ છે.’

શેઠ કહે: ‘એમ છે ત્યારે ? ખાનગી ! તવન ખાનગી ! આપણી વાત બીજાને

કાંને ન પડે. એમ છે ત્યારે! શું સમજ્યાં ?

ઉપક્રોશા કહે: 'આપ જરા અંદર પધારો. બે વાત પૂછી લઉં.'

શેઠ કહે: 'એમ છે ત્યારે! પણ વાત પૂછવાનું પછી જ રાખ ને. પહેલાં ખાતગી.'

ઉપક્રોશા કહે: 'જીવ હેઠો બેસે ને.'

ઉપક્રોશા શેઠને અંદર લઈ ગઈ. અંદર પેલી પેટી જ પડી હતી. પેટીમાં ત્રણ મહાપુરુષો છે એની શેઠને થોડી જ ખબર હતી? એ તો કહે: 'બાલ શું કહેવું છે?'

ઉપક્રોશા કહે: 'મારા પતિના પૈસા ક્યારે આપો છો?'

શેઠ કહે: 'એમ છે ત્યારે? પૈસાની જ વાત. પૈસા કાંઈ બાગી જવાના છે? ભારે અધીરી તો. આનાપાઈ સહિત આપીશ. કહીશ તો વ્યાજ પણ ગણી દઈશ.'

ઉપક્રોશા કહે: 'કટલા પૈસા છે?'

શેઠ કહે: 'પૂરી પાંચ હજાર સોના-મહોર, અમારે તો મોટે હિસાબ. એમ છે ત્યારે.'

ઉપક્રોશા કહે: 'હે પેટીના દેવતા! આ શેઠની વાત સાંભળી લેજો ને સાક્ષી રહેજો.'

શેઠ કહે: 'તમારાં તો બ્રાહ્મણવેશં જ મટે નહિ. જ્યાં હોય ત્યાં દેવ ને જ્યાં હોય ત્યાં દેવલા.'

ઉપક્રોશા કહે: 'શું કરીએ. દેવદેવલા વિના અમારું સાક્ષી કાણ રહે?'

શેઠ કહે: 'હવે સાક્ષી ને બાક્ષી. આમ ને આમ સવાર પડી જશે.'

સાક્ષીબાક્ષીની વાતમાં તો શેઠને નિરાંત હતી. કાઈ દેવે ન હતો ને કાઈ દેવલોયે ન હતો. વાણિયાને ફેરવી તોળતાં ક્યાં વાર હતી. 'લે હવે અટક્યું.'

ઉપક્રોશા કહે: 'હા હા, બાઈઓ, સવાર પડી જશે. શેઠને નવકાવી ધોવડાવી-ને બેઠકમાં લઈ આવો. હું પાનનાં બીડાં બનાવી રાખું.'

શેઠ કહે: 'અંદર જરાસ નાખજો ને થોડી કસ્તુરી ચે નાખજો.'

હસતી હસતી ઉપક્રોશા ચાલી ગઈ ને શેઠ સ્નાન કરવા બેઠા.

બીબને તો બે જ બાઈઓએ પીડી ચાળી હતી. શેઠને માટે તો આઠ આઠ દાસીઓ હાજર હતી. કેમ ન હોય? શેઠની કાંઈનો વિસ્તાર કાંઈ ઓછો હતો?

બીબને તો મર્દનનો જ લાભ મળેલો. શેઠની ઉપર તો ત્રાંબાકુંડીમાં વથે એટલો બધો રંમ દાસીઓએ ઢાળી દીધો. કેમ ન ઢાળે? શેઠ તો ઘરના માણસ હતા.

ને પછી દાસીઓએ કહ્યું: 'લ્યો શેઠ, હવે પધારો.'

શેઠ કહે: 'પણ આમ નીતરતે ચડીરે?'

દાસી કહે: 'ઘેર પહોંચ્યો એટલી વારમાં તો સુકાઈ જશે.'

શેઠ કહે: 'ઘેર?'

દાસી કહે: 'હાસ્તો. સવાર પડવા આન્યું.'

શેઠ કહે: 'એ...એ...એ...'

દાસીઓ ચારે તરફથી સાવરુડી

લઈને શેઠ ઉપર તૂટી પડી. ‘હવે જા ને, બ્રાહ્મણની જેમ બસાડે છે તે ?’

મારીઝૂકીને શેઠને બહાર કાઢ્યો ને પાછળ બારણાં બંધ કરી દીધાં.

શેઠની દશા જોયા જેવી થઈ. કાળું મથ શરીર. ડિલેથી રંગેડા હાલ્યા જાય. રસ્તામાં કૂતરા વાસે થયા. મૂઝીએ વાળીને શેઠ તો જાય દોઠયા, જાય દોઠયા. સાડું થયું કે રસ્તામાં કોઈ સામું ન મળ્યું. માંઠ માંઠ પાછલે બારણેથી ઘરમાં ધૂસી ગયા નોકરોએ ઘસી ઘસીને કાપાં ધોઈ તો થ વાન લિધડયો નહિ.

સવાર પરયું ને ઉપકોથા નંદરાગના દરબારમાં ફરિયાદ કરવા પહોંચી ‘મારા પતિએ પેલા હિરણ્યગ્રીવ શેઠને ત્યાં પાંચ-હજાર સોનામહોર યાપણે મૂકી છે. ને શેઠ હવે તે કાઢતો નથી.’

રાજાનો હુકમ વહૂટયો: ‘શેઠને હાજર કરો.’

શેઠ હાજર થયા મોઠા ઉપર હજી મથ ચળકે છે પણ સાડુ છે કે લેળી કસ્તુરીની બહેક પણ આવે છે.

રાજા કહે: ‘બોલો શેઠ! શી હકીકત છે ?’

શેઠ કહે: ‘સાવ ખોટી વાત. યાપણ ફેલી ને ચાલ કેવી? હું તો એને જોળખતો પણ નથી.’

ઉપકોથા કહે: ‘રાજા! એ વાતના સાક્ષી છે. મારા ઘરના દેવતાની સાન્નિધ્યે એણે કબૂલ કર્યું છે.’

રાજા કહે: ‘બોલાવો એ દેવતાને.’

ઉપકોથા કહે: ‘દેવતા એમ નહિ આવે. એને તો મેં પેટીમાં પૂર્ણ છે’

રાજા કહે: ‘તો પેટી હાજર કરો.’

નોકરો લિપડયા અને મહામહેનતે પેટી ઉપાડી લાવ્યા.

ઉપકોથાએ પેટી તરફ હાથ જોડી કહ્યું: ‘હે દેવતાઓ! સાચેસાચી હકીકત કહેજો. તમારી રૂબરૂ જ હિરણ્યગ્રીવ શેઠ પાંચહજાર સોનામહોરની યાપણ કબૂલ રાખી છે કે નહિ ?’

પેટીના દેવતા તો બોલે કે આવે.

શેઠ કહે: ‘રાજા સાહેબ! આ બાઈ તો ગાંઠી છે. દેવતા દેવા તે વાત કેવી ?’

રાજા કહે: ‘તારા દેવતા તો મૂંગા હોય છે, બાઈ !’

ઉપકોથાએ ફરીથી પેટી માંડવા દેવતાને કહ્યું: ‘હે દેવતા! તમને મેં બહુ કાળથી પૂરી રાખ્યા છે. પરંતુ હવે વધારે વખત નહિ પૂરી રાખું. મારી આટલી સાક્ષી પુરાવો ને પછી તમને છુટી છે. પણ સાચેસાચી વાત કહેજો હો જે કાને સાંસળ્યું હોય તે કહેજો. જૂઠું બોલ્યો તો ભરી સજામાં હું તમને રાજાને સ્વાધીન કરીશ.’

‘પેટીના દેવ શું કરે ? ભરી સજામાં પેટી લિધકે એટલે પછી ફેલી થવામાં શું બાકી રહે ? પેટીમાંથી અવાજ આવ્યો: ‘સાચી વાત છે રાજા અમારી રૂબરૂમાં વાલ્મિયાએ યાપણની વાત કબૂલ કરી છે.’

એટલે તો શેઠને રસ્તો ન રહ્યો. સોનામહોર ત્યાં ને ત્યાં ગણી દેવી પડી અને ઉપર જતાં રાજાએ ઢંડ કર્યો તે હાસલમાં.

પણ આ પેટીના દેવની વળી શી વાત છે ? રાજાને નવાઈ થઈ, રાજાએ તો

તરત જ હુકમ કર્યો: 'બાઈ ! એ પેટીના દેવને પણ છૂટા કરી દે.'

ઉપકોશા કહે: 'ઘેર જઈને છોડી મૂકીય.'

રાજા કહે: 'અહીં ને અહીં જ છોડી દે. અમારી રૂબરૂ એમને છોડી મૂકવાતું તે કબૂલ કર્યું છે. માટે અમારા રૂબરૂ જ એને છોડ.'

પેટી ઉઘાડી તો અંદરથી કાજળના પિંડા જેવા ત્રણ પુરુષો ત્રીકળ્યા. શરીર ઉપર ફક્ત પોતડી જ પહેરેલી.

રાજા તો નોંધ જ રહ્યો, નોંધ જ રહ્યો. 'આના રૂપ તે વળી કયા પ્રધાએ બંધી હશે ?'

ત્યાં તો કચેરીમાંથી કાઈક બોલી

ઊઠ્યું: 'અરે આ તો કુમાર સાહેબના કારસારી.'

ત્યાં બીજે કહે: 'ને આ તો રાજગોર.'

ને ત્રીજે કહે: 'આ તો કાટવાળ.'

રાજા કહે: 'આ શું ગોટાળો છે ?'

ને ઉપકોશાએ તરત જ બધી વાત રાખીને કહી બતાવી. વાત સાંભળી રાજા તો ત્રણે ઉપર એવો ગુસ્સે થયો કે ન પછો વાત. ત્રણેનાં ઘરબાર લૂંટી લઈ તરત ને તરત દેશનિકાલ કર્યા. અને ઉપકોશાની હુશિયારીથી ખુશ થઈ મોટું ઇનામ આપી માનપાન સાથે ઘેર રવાના કરી.

થોડા દિવસે વરઝચિ ભાળીભાળીને પાછો આવ્યો. અને પત્નીની બહાદુરીની વાત સાંભળી તે ઘણો પ્રસન્ન થયો.

એક જાંઠાને, તે વડન સુધરી ગયો છે, એમ માનીને ડોહરે દોસ્તીદલમાંથી રત્ન આપી. તેણે ધરે આવીને બીજે દિવસે દરેક જાંઠા કરે છે તેમ સજ્જ રેખાવા માટે દબાવત કરવાતું નકી કર્યું. સીત પર ખીલી મારીને અરીસો લટકાવ્યો અને પછી અસાને ચામડા પર ધસી જરા ધારદાર બનાવી જેવો અરીસો સામે આવી ઊભો કે તરત જ પોતી દોવાથી ખીલી નીકળી ગઈ અને અરીસો જમીન પર પડ્યો. તરિા થોડા દાણ સુધી સીત સાથે વાઝી રહ્યો ને પછી નિસાસો નાખી બોલ્યો, 'જઈકાલે તો હજી દવાખાનેથી છૂટ્યો અને આને તો ડોહરે કપાઈ ગયું !'

'હીલીપુર ના સોજન્નથી]

— ૫૫૫, ૫૫૬.

સુખનાં ખાણ

મણિલાલ અલગારી

અમરેન્દ્ર સારું લખી રહ્યો. ટૂંકી વાર્તા લખવામાં તે સિદ્ધ હતો. પ્રીવિષ્ણુ-માથી તે ટૂંકી વાર્તાઓ લખતો આવતો હતો અને અત્યારે નોકરી કરતો હોવા છતાં તેની લેખિનીની અખંડ ધારા અટકી નહોતી. 'વીજળી' માસિકમાં તેની વાર્તાઓ બહાર પડતી. ચાલુ મહિનાનું 'હેલ્થ' અંકમાંકિયુ પૂરું થાય ન થાય ત્યાં તો તંત્રી તરફથી વાર્તા માટે તગાદાનો કાગળ અમરેન્દ્ર ઉપર આવ્યો જ હોય. 'વીજળી' માસિકના એક અંક માટે એક બીજા માસિક એવી સમાલોચના બહાર પાડી હતી કે આ મહિનાના 'વીજળી'ના અંકમાં વાર્તા, નિબંધ, નાટિકા, કવિતા વગેરે જે કંઈ પ્રગટ થયું છે તે માલ વિનાનાં છે પરંતુ સફલાગ્ને શ્રીમાન અમરેન્દ્રનાયની 'અશુભળ' નામની ટૂંકી વાર્તાથી 'વીજળી'ની સાર્થકતા જળવાઈ રહી છે. સંપાદકે માસિકનું નામ 'વીજળી' વધાર્યું પાક્યું છે. કારણકે ધન અધિકારમાં વાંચકો જ્યારે દિશાયત્ત્વ ઘર્ષ જાય છે ત્યારે પાનારૂપ આકાશમાં લૂણ માટે ચમકેલી 'અશુભળ' વાર્તારૂપી વિદ્યુત્-પ્રજ્વાળી તેમની આંખો પ્રકાશ પામે છે. અવસ્થ સાર પછી પાછો ધનધીર અધિકાર ઇલાઈ જાય છે.

અમરેન્દ્ર સમાલોચના વાંચી બહેનને કહેતો, 'તે' આ વાર્તા વાંચી !'

બહેન હસીને કહેતી, 'અરેખર મોટાભાઈ, તમે ખૂબ સરસ લખો છો. તમારી તે વાર્તા વાંચી ત્યારે હું મારું અશુભળ આજી રહી નહોતી.'

'અશુભળ' પછી અમરેન્દ્રની લેખિની-માથી 'વિવાદરાત્રિ' અને તે લખાઈ રહી એટલે 'મૃત્યુને રેલે પાર' એમ એક પછી એક વાર્તાઓ નીકળવા લાગી. 'વીજળી'ના તંત્રી વાર્તા

માટે અમરેન્દ્રને ઉત્સાહપ્રેરક કામગીરી લખતા અને વાર્તા બદલ યોગ્ય મહેનતાણું પણ આપતા. ક્યારેક ક્યારેક કામગીરી હલવની પાકી-કાચી તરફથી અભિનંદનના પત્રો આવતા, 'આપની દુઃખપૂર્ણ વાર્તાઓ વાંચીને અમને લાગે છે કે આપના હૃદયમાં છોડે છોડે કરુણ રસનો મોટો બંહાર ભર્યો છે અને તે તમારા લખાણની પ્રત્યેક લીટીમાં વ્યક્ત થાય છે. આટલું છે કે આ અનુભવી નારીના અભિનંદન અનુમદપૂર્વક પ્રકાશ કરીશો.'

અમરેન્દ્ર જવાબ આપતો, 'આપની મારા પ્રત્યેની સહૃદયતાથી હું ધન્ય છું. એના મારા જીવનમાં વારંવાર અનુભવ્યું છે કે દુઃખ જ એક ચિરરચાય છે. સુખ, દાસ્ય, આનંદ, વગેરે તે માત્ર બે દિનનાં જ છે. તેથી હું આ દુઃખના મર્મને સમજવા અને તેને મારી બાગીતરી કાપામાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરું છું. વગેરે.' પૃથ્વીની દુઃખશોકની બધી વાર્તાઓ બીજાને સંભળાવવાનો ભાર માથે લઇને અમરેન્દ્ર ભારે આદમપ્રસાદ અનુભવતો હતો.

એકવાર અમરેન્દ્રને તાવ આવ્યો. વાર્તા વખતસર ચોકસી ચકાઈ નહીં. તંત્રીના ઉપરા-ઉપર ઉપરાણીના પત્રો આવવા લાગ્યા. મહેન પધારી પાસે બેસી કાર્ડને બધા કામગીરી વાંચી સંભળાવતી. આ કહેતાં, 'સુની, આટલા બધા કાના કામગીરી આવે છે ? અમુને તાવને લીધે સો પૃથ્વી રહી નથી અને તું એને બે બધા કામગીરી શીદ વચાવે છે ?'

બહેન આને સમજાવતી, 'બા, બે બાઈનું લખાણ ન જાય તો 'વીજળી' માસિક બંધ પડી જાય. દેશની આવી સ્થિતિમાં માસિક ચલાવવું એ કાંઈ સહેલું નથી. તું નથી જાણતી પણ 'વાણી' કાલે જ બંધ પડ્યું. અઠવાકિયા પહેલાં 'સેવા' બંધ થયું અને બીજું એક

માસિક બંધ પડવાની તૈયારીમાં છે. 'વીજળી' ટકી રહ્યું હોય તો મોટાભાઈના લખાણને લીધે જ ટકી રહ્યું છે. એટલે એમને કાગળો વંચાવ્યા વિના કેમ ચાલે ?

બા આ બધું કંઈ સમજતા નહોં. ગુરસે થઇને કહેતા, 'બેટા, રહેવા દે ને, આ વીજળી-શીજળી. માયું તો તાવથી ફાટી જાય છે એમાં વળી આખો દિવસ લખ લખ અને વાંચ વાંચ કરે પછી તાવ તે રાંધેો શેનો જીતરે !'

પયારીમાં સતા સતા અમરેન્દ્ર સુનીતિને બોલાવીને કહેતો, 'સુની, આરજી બંધ કરી, ખુરશી લાવી મારી પાસે બેસ જોઈએ. હું બોલું તે પ્રમાણે લખી લે. જો બાને કહેતી નહોં. નહોં તો પ્રાઈ વડશે. તું તો જાણે છે કે 'વીજળી' નો બધો ભાર મારા ઉપર છે. મારાથી શાંત કેમ કરી બેસાય ? બા એ કંઈ સમજે છે ?'

'દુઃખમાં સાંત્વના' નામની વાર્તા શરૂ થઈ. વાર્તાનો અંતભાગ લખતાં લખતાં સુનીતિની પાંપણે બીની થઈ ગઈ. આંસુ લૂછી તે બોલી, 'તમને દુઃખભરી વાર્તાઓ બહુ ગમે છે મોટા-ભાઈ, એકાદ વાર્તાનો અંત તો સુખમાં આણે.'

અમરેન્દ્રે મુગ્ધભાવે કહ્યું, 'તું જાણતી નથી ? Sweetest songs are those that tell saddest thoughts.'

કેટલાક દિવસે તાવ જીત્યો. પરંતુ તાવ ફરમિયાન વાર્તાલેખન અખંડ ચાલ્યા કયું હતું. હંમેશા વાર્તા લખી ભાઈ બહેનને સંભળાવતો. સંભળાવે બહેન આંસુ લૂછી દસીને કહેતી, 'અહા ! કેવી સુંદર વાર્તા છે !' પછી મોટા-ભાઈ દરખબરે કવર કરી વાર્તા 'વીજળી' ના તંત્રીને મોકલાવી દેતા. થોડા સમયે હપાયેલા અક્ષરે વાર્તા બહાર પડતી. લુદે લુદે ઠેંકણેથી જાત જાતના અભિનંદનના કાગળો આવતા. એમ કોઈ પણ મુશ્કેલી વિના વાર્તાનું વહેણ અખંડ વહા કરતું હતું. પરંતુ વહુ આવી ને ઝરબક શરૂ થઈ.

અમરેન્દ્રના લગ્ન થયા વખતથી થઈ ગયા હતાં. પણ અત્યાર સુધી વિરહયુગ ચાલતો હતો. દુઃખભરી વાર્તાઓ બધી એ જ અરસામાં લખાઈ હતી.

વહુ નાની હતી એટલે અમરેન્દ્રના પિતા-એ વહુ તેના મામાપને ત્યાં રહે તે મુતાશય માન્યું હતું. પણ હમણે થોડાક દિવસોથી તે સાસરે આવી હતી. જોકે હજુ ય છે તે નાની. નામ લીલા. સાસરે આવી ક્યારેક ક્યારેક તે રહે છે. રકવાતું કારણ પૂછતાં તે કહેતી, 'મને મારી બા સાંભરે છે.'

વહુ પિયર સાંભરવાથી રડી પડે છે એમ સાંભળી જો કે અમરેન્દ્ર ખુશી થતો નહોં તોપણ તે બાવુક છે, એટલે પોતાના મનને સમજાવીને કહેતો કે ભલે રહે, તે રહે એ કંઈ ખોટું નથી. જે છોકરી આજન્મનું ધર, પોતાના વહાલા મામાપ, ભાઈમહેન વગેરેને છોડી આવી તેમને સહેલાઈથી જૂલી જઈ શકે અને નવા ધરને પોતાનું કરતાં જોને બે દિવસ પણ લાગે નહોં તેના મનમાં જીડો પ્રેમ દોઈ ત શકે. બે દિવસમાં જ જે પિયરનાં સ્વજનો-નો રોદ જૂલી જઈ શકે તે તેના સાચાના ધરની માયા પણ બે દિવસમાં જ કેમ ન જૂલી જાય ? એના કરતાં તો આ જ ઉત્તમ છે. લીલાને હૃદય છે, હૃદયમાં કામળતા છે અને કામળતામાં જીડાણ છે. હજુ મન અમરેન્દ્રને પસંદ નથી.

એકવાર સુનીતિને 'વીજળી' ના જૂના અંકે આપી કહ્યું, 'સુની, આ તારી બાબીને વાંચવા આપજો. તેનું મન ખૂબ લાવાણું છે. મારી વાર્તાઓ એને જરૂર ગમશે.'

સાંજે એફિસમાંથી આવી નાસ્તો કરી આગામી અંક માટે તાજેતરમાં જ લખેલી વાર્તા ઉપર અમરેન્દ્ર ફરી નજર ફેરવતો હતો ત્યાં સુનીતિએ આવીને કહ્યું, 'મોટાભાઈ, તમારી 'અશ્રુજળ' અને 'મૃત્યુને પેલે પાર' વાર્તાઓ વાંચી મારાં બાબી એવાં તો મોટેથી રડવા

લીલા પાછી રહતી રહતી બોલી, 'કમારની કહું છું' તો ખરી કે વાર્તામાં ફેરફાર કરે તો જ બેઠે સુખી થાય. બીજાને દુઃખી કરી કમાયેલી કીર્તિને શું કનવી છે? કીર્તિ મોટી કે માણસાઈ?'

માઝ માઝ સાંત યથેચું' રુદન પાછું' અરુ થવાની બીક દતાશ યમ અમરેન્દ્રે કહ્યું: 'હીક લે, હવે હું દુઃખજરી વાર્તાઓ નહીં લખું. બધી વાર્તાઓને અતે લખીશ કે તેઓ પરણ્યા ને સુખચેનથી જીવન ગુજારવા લાગ્યાં.'

ત્યાર પછી અમરેન્દ્રે વાર્તાનું વહેણ બદલ્યું ને અગાધી સહૃદય પાંડિકાઓ તરફથી પત્રો

આવવા લાગ્યા કે આપના હૃદયના અતલરૂપમાં દુઃખના અધિકારમાં ક્યારે ક્યારે વીળાણીની ચમક જોવી આનંદની આશા આજકાલ જોવા મળે છે તે ઉપરથી લાગે છે કે આટલા વખત પછી આપે આ પૃથ્વી ઉપર સુખની ખાજ શોધી કાઢી છે.

આપના કપાળને લીધે અને લીલાના રુદનને લીધે કેટલા દુઃખે રેલો આ સુખની ખાજ શોધી કાઢી હતી તે તો અમરેન્દ્ર જ જાણે.

['મુખારી' માંની શ્રીમતી પારલદેવીની નવલિકા પાંચી

આપણી આજની વાર્તા

સ્વતંત્ર હિન્દની પહેલી ક્રિકેટ રીમ એસ્ટ્રોલોજિયાની ધરતી પર મેચ રમી રહી હતી. ૧૯૪૮ની પહેલી તારીખે અગિયાર દિન્દીઓ એસ્ટ્રોલોજીઓએ દાવ દેવા મેલમોન'ની ભૂમિ પર નિયમથી રમી રહ્યા હતા. તેમાં સાત દિન્દુઓ હતા, સફેદ પાપડીમાં ચોસતો એક રીમ હતો, બે મુસ્લિમ હતા અને એક દેશી ગિરજી હતો. તેમને કેપ્ટન હતો એક હિન્દુ. દરેકના દિલમાં એક જ તમત્તા હતી સ્વતંત્ર દિન્દુને ટેરટ મેચના વિજયની પહેલી બેટ ધરવી પણ કંઈતે ધારી ન આપી

દિન્દુ અમરનાથના બોલમાં મુસ્લિમ ગુલમહમદે કેચ છાડ્યો. મુસ્લિમ ગુલમહમદના બોલમાં હિન્દુ નાચકુંએ કેચ છાડ્યો. હિન્દુ માકડના બોલમાં કિશન દહારેએ કેચ છાડ્યો અને છતાં એ ચારેય જણા હસતા હતા. નહોતો એમના દિલમાં એકબીજા પ્રત્યે કિનો લેવાનો ઈરાદો કે નહોતો ત્યાં પરવા બ્યકિમત વખાણની, નહોતો દહારેના બોલમાં આમણી ફાટી ન્ય તોપણ ક્રિકેટ કિપર સેન ક્રિકેટના ઇલિદાસના ન ધરે હોય એવા બાન્ડોના કેચ પાડે ખરી? હાન આરાવાળી પીચ પર બાલ મળે તેમ જીતળતા દોષ તોપણ ગુલમહમદ છાટી પર લીન્ડબોલના, તોપના ચોળા જેવા બોલ ઝીલતો, કિમની અફાવીસ રન કરે ખરી?

તેમના દિલમાં તો એક જ ધન્ય હતી નહોતા ત્યાં કેમી બેદમાય કે નહોતું ત્યાં દિન્દુસ્તાન રહીશ નહોતું. 'શીઓને પણ 'આફરીન' કહેવાશે તેણે એક અને અબેડ દિન્દુ

સિંહણનું ભૂત

ગજનન ઉ. લાટ

એ

ક વખતે રાજ્યના કોઈ સંયુક્ત કામ માટે પોલીસ કમિશનરનો તથા મારા મુકામ આવનગરની સરહદ ઉપર આવેલ મીતીઆળાના કાકાજીલામાં હતો. પોલીસ કમિશનરની સાથે તેમના રેનેલી મોહનસિંહ હતા. જેઓ જૂનાગઢ રાજ્યમાં ફોરેસ્ટ-આફિસર તરીકે લાંબી નોકરી કરી નિવૃત્ત થયેલ હતા.

આ બંગલો મીતીઆળાના કુંગેરાની ગાળામાં આવેલ છે. વળી આ કુંગેરાઓ અનેક ગિરિમાળાથી ગિરના જંગલની સાથે સંલગ્ન છે અને તેને ગિરના એક બાગ તરીકે ગણવામાં આવે છે. એમાંના આ રથળ ધણું સુંદર લાગે છે. એક ઉપર એક ડોકિયાં કરતી ધારા, તેના ઉપર પથરાએલ અનેક પ્રકારની લીલી વનસ્પતિ, રથળે રથળે વહેતાં અને મીઠા ધ્વનિ કરતાં પાણીનાં ઝરણાં, અને ગાળાઓની વચ્ચે આવેલ નાનાંમોટાં તળાવો આ રથળને અત્યંત રમણીય બનાવે છે. એમાંના આખરે સપ્ટેમ્બર માસમાં ગિરની ધીચ ઝાડીમાં બહુ જ માખીઓ અને જીવાત થાય છે, ત્યારે ત્રાસ પામી સિંહો પરિવાર સહિત મીતીઆળાના ધારિક ઊંચાણવાળા ઝોડેશમાં નીકળી આવે છે તે વખતે આ બાળુ તેમનો શિકાર મળે છે.

આમારો મુકામ સપ્ટેમ્બર માસમાં જ હતો. અપોરના વરસાદનું એક આપટું આવી ગયું હતું. અને પછી તો આકાશ તદ્દન ચોખ્ખું થઈ ગયું હતું.

રાત્રે ભોજનથી પરવારી બંગલાના આગળના બાગમાં અમે ત્રણ જણ બેઠા હતા અને જાત જાતની વાતો કરતા હતા. બંગલાનો વૃદ્ધ રખેવાળ પથુ એકસરિને છેડે બેઠો હતો, રાત્રિ અંધારી હતી. તારાઓ જાણે તાજા જ રનાન કરીને બહાર નીકળ્યા હોય, તેમ નીતર્યા તેજે

પ્રકાશી રહ્યા હતા, બાળુબાળુથી જાત જાતના અવાજો રાત્રિની શાંતિમાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે સંભળાતી હતા. તમારો અવાજ, દેડકાનો નાદ, વહેતા ઝરાનો ખળખળાટ અને સૌને ઢાંકી દે તેવી દૂરથી આવતી મેઘગર્જના સમી સિંદની ડચુક જંગલની રાત્રિને વધારે બચાનક બનાવતી હતી.

આજે સિંદની ડચુક વારંવાર સંભળાતી હતી અને તે બહુ જ નજીક હોય તેમ જણાતું હતું. તે ઉપરથી બંગલાના રખેવાળને મેં પૂછ્યું કે શું સિંદ આટલા નજીકમાં આવ્યા છે?

રખેવાળે કહ્યું: ‘ગઈ સાલ એક સિંદ અને સિંદણુ આ બાળુ આવ્યા હતા. સિંદ તો પાછો ગિરમાં ચાલ્યો મયો, પણ સિંદણુ બચ્ચાં સાથે રોકાઈ ગઈ છે અને આટલામાં જ ફરે છે. ગઈ સાલ જ્યારે તેના બચ્ચાં આવ્યા ત્યારે તો આ બાળુ ફરતું પથુ જોખમ ભરેલું હતું. બચ્ચાં નાનાં હોય ત્યારે આ જાનવર ધણું દૂર જાય છે, અને મમે તેના ઉપર, મમે ત્યાં હુમલો કરે છે. બાકી તો સિંદ જરૂર પૂરતો જ શિકાર કરે છે અને મોટે ભાગે માણસ ઉપર જતો નથી.’

આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી ત્યારે મોહનસિંહ બોલ્યા: ‘વાત બરાબર છે. તાજા વિશ્લેષ સિંદણુ કે ધાયલ થયેલા સિંદથી બહુ સાવચેત રહેવું જોઈએ. તેઓ બહુ ઝડપી હોય છે અને મમે તેના ઉપર હુમલો કરે છે. તેનાં બચ્ચાં કાઠ લઈ જશે તેમ માનીને સિંદણુ બહુ અધીરી બની હોય છે અને જીવ સાટે તેનું રક્ષણ કરે છે. મારા ગિરના જંગલના અનુભવમાં મેં એક અજાણ બનાવ જાતે જોયો છે તે કહું. આપને એમાં રસ પડશે.

અમે સૌ વાત સાંભળવા ઇતેજર થયા, મોહનસિંહ બોલ્યા:

પણ વરસો પહેલાની વાત છે. ગિરમાં મારી નોકરીની શરૂઆત હતી. તમે જાણો છો તેમ ગિરમાં તો સિંહના ટાળા ફરતા હોય છે. અને દેશના મોટા મોટા માણસો, રાજમહારાજઓ અને સાહેબ લોકો સિંહના શિકાર માટે ગિરમાં આવે છે. શિકાર રાખવાના આમનજી અને પરવાનગી વગર થઈ શકતો નથી.

એક વખત એક લશ્કરી સાહેબ આ પ્રમાણે શિકાર માટે આવ્યા. સાથે રાખવાની એક લશ્કરી અમલદાર હતા. અને મને શિકારમાં સાથે જવાનો હુકમ હતો. શિકાર માટેની બધી તૈયારીઓ થઈ ગઈ, જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી અને ત્યાં પાંડો બધામાં આવ્યો. તેનાથી થોડે દૂર ઝાંઝની ઘટામાં જોયે મચાણ બધામાં આવ્યો. સ્થાનિક શિકારીઓને સિંહની દેખરેખ રાખવાની સૂચના આપવામાં આવી.

બીજો જ દિવસે ખગર આવ્યા કે સાયંકાળે સિંહે માનજી ક્યું છે અને પાંડાનો બાગ ખાઈ ચાલી ગયો છે. એટલે હવે બીજો દિવસે લગભગ તે જ વખતે સિંહ, મરેલ પાંડો ખાવા આવશે તેમ માની સજ પહેલાં અમે ત્રણ જણ મચાણ ઉપર ગોઠવાઈ ગયા. માણસો અને મોટરો થોડે દૂર રાખ્યા અને સફેદ એવો ક્યો કે હું અથવા લશ્કરી અમલદાર સિંહને જો જોઈએ તો સાહેબને ખબર આગળી આપી. મચાણમાં સાહેબ સૌથી આગળ અને અમે બે તેની પાછળ બેઠા હતા.

શિકારનો શિષ્ટાચાર એવો છે કે મહેમાનને હાથે જ શિકાર થવો જોઈએ. ખંદક પછી તેમની જ પહેલી ફટકી જોઈએ, અને જો કંઈ અકસ્માત થાય અથવા નિંદગી જોખમમાં આવે તેમ હોય તો જ ધરધણી ગોળા છોડે.

પાંચ વાગ્યા, છ વાગ્યા, જંગલમાં અધારાના ઝોળા ઊતરવા લાગ્યા. સાત થવા આવ્યા. સાયંકાળનું અંધારું પર્વતની ગાળમાં વહેલું ધેરવા લાગ્યું. જે સ્થળે મરેલ પાંડો પડ્યો

હતો, ત્યાં પણ આવું અંધારું પથરાયું એટલામાં તો જામા ધાસને મેં હથેતી જોયું, ઘાંઝામાં બામવાનો ઝાંખો એવો અચાનક મારે કાને પડ્યો અને જોતજોતામાં મરેલ પાંડ ઉપર મેં સિંહને જોયો. તુરંત જ મેં સાહેબને ખબર પાછળથી આગળી આપી. પણ તેમણે બંદ ફોડી જ નહિ. તેવામાં દૂર કોઈ ઝાંઝની ઝાંઝી વડી પડારાનો અવાજ થયો અને સિંહ એકદમ ઝાંઝીમાં અદસ્ત થઈ ગયો. હું જલ્દ જ આશ્ચર્યચકિત થયો અને સાહેબને પૂછ્યું કે આપે શા માટે બાર જ ન કર્યો? ત્યારે તેઓ બોલ્યા કે તેમણે સિંહને બિલકુલ જોયો ન હતો. અમારાં લશ્કરી અમલદારે પણ સિંહને જોતો જોયો હતો. અમે જલ્દ જ નિરાશ થયા. પણ એક તક વધારે લેવા માટે થોડો વખત વધારે પરાદ જોવા નહીં ક્યું. કદામ સિંહ પાછો આવે. જો કે આવું તો જવલ્લે જ બને છે.

અમારા આનંદ વચ્ચે અધા કલાક પછી સિંહ ફરીને આવ્યો અને પાંડાને ખાવા લાગ્યો. આ વખતે તો સાહેબે પણ તેને જોયો અને તેના પર ઉપરાઉપરી બે બાર ક્યાં, પણ જોળી સિંહને મર્મસ્થળમાં વાગી નહિ અને તે ધાવણ કરેલો જંગલમાં અદસ્ત થઈ ગયો.

હવે તો રાત્રિ પડી હતી. પૂનમનો ચંદ્ર સિતિજરેખા ઉપર દેખાવા લાગ્યો હતો. ધાંયેલા સિંહની પાછળ જવું તો જલ્દ જોખમકારક, એટલે બીજો દિવસે તેની તપાસ કરવાનું નક્કી કરી અમે મોટરને મચાણ પાલાવવા સીટી પારી નિરાતી કરી.

મોટરો આવી એટલે પહેલી મોટર સાહેબ બેઠા અને આગળની બેઠકમાં ડ્રાઈવર પોસે તેમનો એ. ડી. સી. બેઠો. બીજી મોટરમાં હું તથા અમારા લશ્કરી અમલદાર બેઠા.

હવે મોટરો ક્યે રસ્તે ચલાવવી તે પ્રશ્ન પડ્યો. કેમ કે જે રસ્તેથી અમે આવ્યા હતા તે બાજુએ કાવલ રહેલ સિંહ ગયો હતો તેથી રસ્તો સહીસલામત ન હતો. બીજો રસ્તો

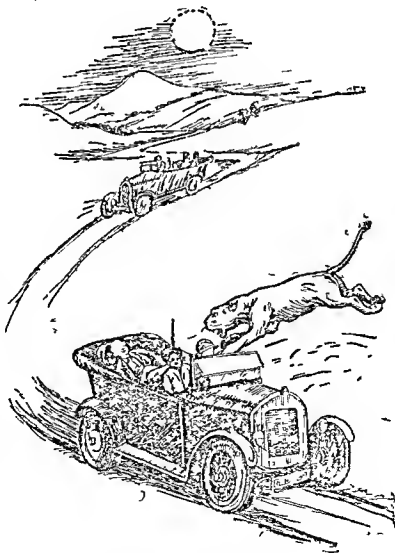
સામી જાણુ ચાલી સહેજે લ'ખાણુથી જમારે મુકામે જતો હતો. પણ તે રસ્તે અમારે ન જવું તેમ લાંના સ્થાનિક શિકારીઓએ સલાહ આપી, જ્યારે કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેઓ કાંઈ કહી શક્યા નહિ પણ એટલું કમ્પ્યુ કે તે રસ્તો વહેમવાળો છે, અને આવી વાત ઢરી કાઢી તે રસ્તે-મોટરો હંકારી.

સાહેબની મોટર અમારી આગળ હતી -અને અને જરા વધારેપડતા પાછળ રહી ગયા કારણ કે ચાલતી વખતે ધાપલ સિંહનો સગડ ક્યારે હાથ કરવો અને શું કરવું તેની સચના શિકારીઓને આપતા અને મોઝા થયા.

થોડા સમય ચાલ્યા પછી અને ઉપાડા 'પ્રદેશ માં પહોંચ્યા. અમારી આગળ દૂર સાહેબની મોટરની જતી દેખાતી હતી. તેમજ ચંદના આજા પ્રકાશમાં મોટરનું કાણું ધાણું દેખાતું હતું. તેવામાં અને આગલી મોટરમાંથી બહુક ફૂટી હોય તેવો અવાજ સાંભળ્યો. સાહેબને કાંઈ શિકાર મળ્યો હશે તેમ અને માન્યું અને અમારી મોટર ને જલદી ચલાવવા ફાઈવરને હુકમ કર્યો. થોડી વારે બંદકનો ખીન્ને અવાજ તથા તેની સાથે માણસની ચીસ સંભળાણી અને સાહેબની મોટરને ઊભી રહેલ જોઈ કાંઈ

અકસ્માત થયો હશે તેમ માની અને મોટર મારી મૂકી.

જ્યારે અને લાં પહોંચ્યા ત્યારે મોટરમાં સાહેબને બેભાન પડેલા જોયા. તેમના હાથમાં બંદક હતી. ફાઈવર કે તેમનો એ. ડી. સી. કાંઈ ખુલામો આપી શક્યા નહિ. તેમણે તો કમ્પ્યુ કે સાહેબે પહેલાં કાંઈ જનાવર દેખાતાં મોટર ઊભી રખાવી બંદક ફેંડી હતી પણ કાંઈ ગોળી વાગી હોય તેમ જણાયું નહિ. પછી તો ચાલતી મોટરે અને બંદકનો અવાજ સાંભળ્યો અને પાછા ફરીને જોયું તો સાહેબને બેભાન થઈ પડી ગયેલ જોયા. પ્રથમ તો

અમને એમ થયું કે બંદૂક આસ્માત ફૂટવાથી સાહેબને ઇજા થઈ હશે. તેથી તેમને ઉપાડી સરખી રીતે યુવાવ્યા, પણ કાઈ રથએ વાગ્યું હોય તેમ માલૂમ પડ્યું નહિ.

અમારી પાસેથી પાણી લઈ તેમને હાંટ્યું. ખૂબ પવન નાંખ્યો અને દંટોળ્યા ત્યારે તે કુશુદ્ધિમાં આવ્યા. તે રથએ વિશેષ વાતચીત કરવી યોગ્ય નહિ લાગતાં અને મોટરો દાંડી મૂકી અને મુકામ ઉપર આવી પહોંચ્યા. દરમિયાન રસ્તાની ખુશી દવાથી સાહેબ વધારે સ્વસ્થ થયા હતા.

રાત્રે વાગુ પછી સાહેબે વાત કરી કે મારો આખો દિવસ ઇન્ટરસીપીટો જ હતો. સિંદબો મને આર વાર મેળાપ થયો. પણ હું તેને મારી શક્યો નહિ અને વિશેષ ચારમ જેવું તો એ બન્યું કે હું એલાન થઈ ગયો. તમારાથી જુદા પડ્યા પછી જ્યારે મારી મોટર ખુશી જળીન કેપર આવી ત્યારે મોટરથી થોડે દૂર અંદરના પ્રકાશમાં મેં સિંદબોને ધીમે ધીમે આંધી જતી જોઈ. મેં મોટર બંધી રખાવી તેના ઉપર ગોળી છાડી. પણ તે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ તેની ખબર જ પડી નહિ. નિરાશ થઈ મેં મોટર અલાવવા હુકમ આપ્યો. થોડી વાર પછી મેં તે જ સિંદબોને મોટરની બાજુમાં દોડતી જોઈ. તે બહુ જ નજીકમાં હતી. રસ્તો ખરાબ હતો એટલે મોટર ઉતાવળી આંધી ચકતી ન હતી; વારંવાર બહુ જ ધીમી પાકવી પડતી. મને ધારતી લાગી કે સિંદબો મોટર ઉપર હુમલો કરશે. એટલે મેં બંદૂક ઉપાડી આલતી મોટરે ગોળાંવાર કપ્યો. ગોળી ખાલી ગઈ અને જોતજોતમાં સિંદબો મોટરમાં ફૂટી પડી. પછી યું થયું તેવું મને ધ્યાન નથી. પણ તમે સૌ આવી પહોંચ્યા અને હું બચ્યો તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. હું આટલે નજીકથી નિશાનું કેમ ચૂક્યો તે વાત મને હજી સમજાતી નથી.

અમારી સાથેના શિકારીઓ જ્યારે મુકામ

ઉપર આવ્યા ત્યારે તેઓને સાહેબને સિંદબોને મોટા કેવી રીતે થયો અને સિંદબો મોટર ઉપર કેવી રીતે ફૂટી પડી તે સર્વ વાતની ખબર પડી, ત્યારે જે શિકારીએ તે રસ્તે જવા જેવું નથી, રસ્તો વહેંચવાળો. એ એમ કહ્યું હતું તેણે કહ્યું કે આવો અનુક્રમ ધણીને થયો છે. અને ખાસ કરીને પૂનમની રાત્રિએ આ સિંદબો દેખાય છે. અને બમ્બી માણસ મરી પણ જાય છે. ક્યા કાંઈ સાચી સિંદબો નથી પણ તેવું મૂન છે. થોડાં વરસો ઉપર એક સાહેબ અહીં શિકારે આવ્યા હતા. તેમને સિંદબો બમ્બી જોઈતાં હતાં. તેમને ખાતમી મળી કે સિંદબો તાજી વિચારેલ છે અને બમ્બી મળી શકે તેમ છે. અમે સૌએ તો સિંદબોને શિકાર કરવાનો ધણીયે ના પાડી પણ મોટા માણસ અમારું કાંઈ થોડુંક ખાતે છે? તેમણે સિંદબોને મારી અને બમ્બી ઉપાડી લીધાં. સિંદબો મરતાં પહેલાં બહુ કડુણ બૂમો પાડી હતી. આ બનાવ બન્યા પછી તેવું જૂત આ બાજુ ફરે છે અને જતા આવતા માંજુસોને દેખાય છે.

સાહેબની ગોળી ખાલી ગઈ. સિંદબો મોટરમાં ફૂટી પડી છતાં સાહેબને ચરીરે ઉઠરાડો પણ થયો નહિ, તેમજ આટલું મોટું જનાવર મોટરમાં પડે છતાં કૂપવરને કે એ. ડી. રીને ખબર પડે નહિ તે વાત પહેલાં સમજાતી ન હતી. પણ શિકારીની વાતથી આ આખા બનાવનું સ્વરૂપ સમજાયું.

બીજો દિવસે તો માવલ થયેલ સિંદબો મરેલો માલૂમ પડ્યો. તેની પાસે બિશા રહી સાહેબે તથા અમે ફોટોગ્રાફ પકાવ્યો અને સાહેબે તેમનો જાન બચાવવા માટે અમારો ફરીને ઉપકાર માન્યો અને શિકારની સચિન દરખાસ્ત રેપરોમાં જાહેર થવા મોકલી આપી.

[લેખકના વાળેવામાં જ પ્રગટ પનાર સંમિલનનાં પાંચામાંથી]

શિષ્ટી

મગનલાલ પડિયા

ઉત્તરમાં મુસલમાન સહનતનની દયાતી છતાં દક્ષિણમાં હિન્દુ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનું સ્વપ્નું શિવાજી મહારાજના પરેલાં પથ્ય એક વખત સાચું પડ્યું હતું—અને તે વગ્નુલથી નાસી આવેલ એ સરદાર લાઈઓએ વિજયનગરમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. દોઢસો વરસમાં તો એ ઉત્તુગ વટવૃક્ષ જેવું થઈ ગયું હતું. વગ્નુ શાખાઓ પાછી જમીનમાં મૂળ નાંખે એ રીતે એના પ્રાંતોમાં હિન્દુ ધર્મનું સુગંધ યતું. દર દેશવરમાં એનાં વહાણો ફરતાં.

પથ્ય આપણી કથા તો એ મહાન સામ્રાજ્યનું હતું જીનરોપણ થયું હતું એ કાળની છે.

પોતાના મોટાભાઈના મૃત્યુ પછી બીમ-દેવરામ સિદ્ધાસનાઈ થયો. દયિયારો અને તોપો, લશ્કર અને લડાઈ દેશના રક્ષણ માટે જરૂરી છતાં એ જ કંઈ દેશની ખરી સમૃદ્ધિ નથી એમ તે માનતો, તેનું સ્વપ્ન હતું—વિજયનગરને એક મહાનગર બનાવવાનું; ઉત્તરના કાશી, આગ્રા અને દિલ્હીને પણ બુલાવે તેવી નગરી બનાવવાનું. કાળો ભરમર શિલાઓથી ઘેરાયેલા તુંગભદ્રા નદીના તટ, આર-સની પ્રતિમા સમા વિજયનગરનું પ્રતિનિધિ ઝીલી ઝળકી રહે એવી એની ઇચ્છા હતી. નવાં મહાલયો, નવાં મંદિરો, નવી કલા, નવી કારીગીરીને તેની ઉચ્ચતમ દક્ષાએ પ્રદર્શિત થવાને મોકા આપવો હતો. તેણે ધૈર્ય કરી દક્ષિણ ભારતમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ શિષ્ટીઓને બોલાવવામાં આવે, ચિત્રકારોને પણ આમંત્રવામાં આવે. વિજયનગર એ દક્ષિણ ભારતનું સર્વશ્રેષ્ઠ, સર્વાંગ સુંદર, સર્વ શિષ્ટકલાવિભૂષિત નગર થવું જોઈએ—કલાત્મક, કલાદૈદિક, કલાથી જ છર્વત.

દેશ દેશના શિષ્ટીઓ આવ્યા; ચિત્રકારો

આવ્યા, સકારો આવ્યા; સુધારો આવ્યા. વારતુકલાનાં જાણકારો પરસ્પરની ઈર્ષા છોડી દઈ એક બીજાને નિર્માણ કરવા લાગ્યા. નિર્માણ-નિરીક્ષકો નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા. દરેક એકમાં એક વિશાલકામ દેવમૂર્તિ સ્થાપન કરવાની હતી. મોટા મોટા પ્રાસાદો, દર્યો અને હવેલીઓ સ્થાપનાં હતાં. તેના દસ્તાવજો પર સુધારોને બારીકમાં બારીક નકશીકામ કરવાનું હતું; દીવાલો પર ચિત્રકારોએ અદ્ભુત રંગભિલાવટ-બર્ણો ચિત્રો ચીતરવાનાં હતાં; અને શિષ્ટીનું ટકાણું તો ઠેર ઠેર પથ્થરને કલાત્મક આકારો ધારણ કરાવતું વાપરવાનું જ હતું. બધા કારી-મરો પોતપોતાની કલાને ઉત્તમ નમૂનો રજૂ કરી રહ્યા હતા, દ્રવ્યની તો કંઈ ચિંતા જ ન હતી. ગોવળકોડાના હીરા, નિલગિતિનું સુવર્ણ, મનારનાં મોતી, શિમોગાના હાથીદાંત; મહાન સામ્રાજ્યના આ મહારાજ પાસે માગે તેટલાં હાજર હતાં.

મંદિનાઓ વીંટ્યા અને નિર્માણકામ પૂરું થયું. લાજ મહાલયો, તેના ઝુમરજડિત ઝરખાઓ, ગગનચુખી દેવમંદિરો એ બધાના રાત્રિપ્રકાશથી તુંગભદ્રાના તટ ઝળહળી રહેવા લાગ્યો.

સૌથી શ્રેષ્ઠ તો મહારાજનો દરબાર હતો. સો ચાંબાઓ પર ટેકવેલી છત ઉપર મહારાજનું સુવર્ણખચિત સિદ્ધાસન મૂકવામાં આવ્યું હતું. નીચે રાત્રિધિકારીઓ અને પ્રજાજનોને બેસવા માટે વિસ્તીર્ણ સ્થાન હતું. તેમાં અધિકાર પ્રમાણે ચઢતી-ઘીરતી બેઠકો હતી, અને દરેક વર્ગને આવવા-જવાની જુદી જુદી વૃષ્ટિકાઓ હતી. ઉચ્ચાસનના સો સ્થાનો પર કારીમરોએ પોતાનું બંધુ માથલ રજૂ કર્યું હતું. એ વિશાળ, વિશાળતમ ખંડમાં છત ઉપર, હવાપ્રકાશ માટે મૂકેલ વાતાયનો પર,

અમને એમ થયું કે બહુ અસ્થિત કૂટાથી સાહેબને ઇન થઈ હશે તેથી તેમને હાડી સરખી રીતે સુવાડ્યા, પણ કાંઈ રથેલે વાગ્યું હોય તેમ માલૂમ પડ્યું નહિ.

અમારી પાસેથી પાણી લઈ તેમને ઝાંટ્યું. ખૂન પવન નાખ્યો અને ઢંઢાળ્યા ત્યારે તે શુદ્ધિમાં આવ્યા. તે રથેલે વિશેષ વાતચીત કરવી યોગ્ય નહિ લાગતાં અમે મોટરો દોઢી મુઢી અને મુકામ ઉપર આવી પહોંચ્યા દર બિમાન રસ્તાની ખુલ્લી દવાથી સાહેબ વધારે સ્વસ્થ થયા હતા.

રાત્રે વાળુ પછી સાહેમે વાત કરી કે મારો માએક દિવસ કમનસીમીનો જ હતો. સિંદનો અને આ વાર મેગાપ થયો પણ હું તેને મારી ચક્રો નહિ અને વિદેષ યાત્રા જેવું તો એ ખન્ય કે હુ એવાન થઈ ગયો તમારાથી જુદા પણ પછી જ્યારે મારી મોટર ખુલ્લી જમીન કેવર આવી ત્યારે મોટરથી થોડે દૂર ચડના પ્રકાશમાં મે સિંદજીને ધીમે ધીમે ચાલી જતી જોઈ. મે મોટર જીભી રખાવી તેના ઉપર ગોળી છોડી. પણ તે ક્યાં અદરેશ થઈ ગઈ તેની ખબર જ પડી નહિ. નિરાશ થઈ મે મોટર ચલાવવા હુકમ આપ્યો. થોડી વાર પછી મે તે જ સિંદજીને મોટરની બાજુમાં દોડતી જોઈ. તે બહુ જ નજીકમાં હતી. રસ્તો ખરાબ હતો એટલે મોટર ઊતાવળી ચાલી ચક્રો ન હતી, વારંવાર બહુ જ ધીમી પાડતી પડતી. મને ધારતી લાગી કે સિંદજી મોટર ઉપર દુમનો કરશે. એટલે મેં બંદક ઉપાડી ચાલતી મોટરે ગોળીમાર કર્યો. ગોળી ખાલી ગઈ અને ભેતભેતામાં સિંદજી મોટરમાં ફૂંદી પડી. પછી હું ચડ્યું તેવું અને જાને નથી પણ તમે સૌ આવી પહોંચ્યા અને હું ખચ્યો તે માટે તમારો ઉપકાર માન્યું. હું આટલે નજીકથી નિશાન કેમ ચૂક્યો તે વાત અને હજી સમજતી નથી.

અમારી સાથેના ચિકારીઓ જ્યારે મુકામ

ઉપર આવ્યા ત્યારે તેઓને સાહેબને સિંદજીનો મોટો કેવી રીતે થયો અને સિંદજી મોટર ઉપર કેવી રીતે ફૂંદી પડી તે સર્વ વાતની ખબર પડી, ત્યારે એ ચિકારીઓ તે રસ્તે જવા જેવું નથી, રસ્તો વહેમવાળો છે એમ કહ્યું હતું તેજે કહ્યું કે આવો અનુભવ ધણીને થયો છે અને ખાસ કરીને પૂનમની રાત્રિએ આ સિંદજી દેખાય છે. અને લાપથી માણસ મરી પણ જાય છે. આ કાંઈ સાચી સિંદજી નથી પણ તેવું મૂન છે. થોડાં વરસો ઉપર એક સાહેબ અહીં ચિકારે આવ્યા હતા તેમને સિંદનાં ખન્યાં જોઈનાં હતાં તેમને જાનથી મળી કે સિંદજી તાજી વિશાયેશ છે અને ખન્યાં મળી શકે તેમ છે. અમે સૌએ તો સિંદજીનો ચિકાર કરવાની ધણીને ના પાડી પણ મોટા મણસ અમારું કાંઈ ચોક્કસ માને છે તેમણે સિંદજીને મારી અને ખન્યાં ઉપાડી લીધાં સિંદજી મરતા પહેલાં બહુ કડુણ બૂમો પાડી હતી. આ બતાવ ખન્યા પછી તેવું મૂન આ જાણુ ફરે છે અને જતાઆવતા માણસોને દેખાય છે.

સાહેબની જોગી ખાલી ગઈ, સિંદજી મોટરમાં ફૂંદી પડી છતાં સાહેબને ચરીરે ઉઠારેડો પણ થયો નહિ, તેમજ આટલું મોટું જનાવર મોટરમાં પડે છતાં ડ્રાઈવરને કે એ. ડી. સીને ખબર પડે નહિ તે વાત પહેલાં સમજતી ન હતી. મજા ચિકારીની વાતથી આ આખા બતાવતું રહસ્ય સમજાયું.

બીજા દિવસે તો ધાવલ થયેલ સિંદ મહેલો ચાલૂમ પડ્યો તેનો પાસે જોશ રહી સાહેમે તથા અમે ફોટોગ્રાફ પકાવ્યો અને સાહેમે તેમનો જન બતાવવા માટે અમારો ફરીને ઉપકાર માન્યો અને ચિકારની સચિત્ત દોડીગત પેપરોમાં જાહેર થવા મોકલી આપી.

[ઉપજના વાળેવામાં જ પ્રબલ થનાર ચક્રો નરકયા 'મર્થી']

શિષ્ટી

મગનલાલ પટિયા

ઉત્તરમાં મુસલમાન સહસ્તનતની હયાતી છતાં દક્ષિણમાં હિન્દુ સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનું સ્વપ્ન શિવાજી મહારાજના પહેલાં પથ એક વખત સાચું પડ્યું હતું—અને તે વડે મુશ્કેલી નાસી આવેલ એ સરદાર ભાઈ એએ વિજયનગરમાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. દોહસો વરસમાં તો એ ઉત્તુમ વટવટ જેવું થઈ ગયું હતું. વડની શાખાઓ પાછી જમીનમાં મૂળ નાંખે એ રીતે એના પ્રતિભા હિન્દુ ધર્મનું મુશ્કેલ થતું. દર દેશવરમાં એનાં વહાણો ફરતાં.

પથ આપણી કયા તો એ મહાન સામ્રાજ્યનું હજુ ખીમરોપથ થયું હતું એ કાળની છે.

પોતાના મોટાભાઈના મૃત્યુ પછી બીમ-દેવરામ સિદાસનાઈ થયો. દયિયારો અને તોષો, લશ્કર અને લડાઈ દેશના રક્ષણ માટે જરૂરી છતાં એ જ કંઈ દેશની ખરી સમૃદ્ધિ નથી એમ તે માનતો. તેનું સ્વપ્ન હતું—વિજયનગરને એક મહાનગર બનાવવાનું; ઉત્તરના ઇશી, આગ્રા અને દિલ્હીને પથ ભુલાવે તેવી નગરી બનાવવાનું. કાળી ભમ્બર શિલા-જોથી ઘેરાયેલો તુંગભદ્રા નદીનો તટ, આર-સની પ્રતિમા સમા વિજયનગરનું પ્રતિનિધિ ઝીલી ઝગડી રહે એવી એની ઈચ્છા હતી. નવા મહાલયો, નવાં મંદિરો, નવી કલા, નવી કારી-ગીરીને તેની ઉચ્ચતમ કક્ષાએ પ્રદર્શિત થવાનો મોઢો આપવો હતો. તેણે ધોણ્ણ કરી: દક્ષિણ કારતમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ શિષ્ટીએને બોલાવવામાં આવે, ચિત્રદારોને પણ આમંત્રવામાં આવે. વિજયનગર એ દક્ષિણ કારતનું સર્વશ્રેષ્ઠ, સર્વોચ્ચ સુર, સર્વ શિષ્ટપદ્ધતિવશીલ નગર થતું બેઠક—કલાત્મક, કલાદૈદિક, કલાથી જ જીવંત.

આત્મા, સકારો આત્મા; સુધારો આત્મા. વારતુકલાનાં જાણકારો પરપરની કંઈ છોડી દઈ એક બીજાને નિર્માણ કરવા લાગ્યા. નિર્માણ-નિરીક્ષો નિર્દક્ષણ કરવા લાગ્યા. દરેક ચોક્કમાં એક વિશાલકાય દેવમૂર્તિ સ્થાપન કરવાની હતી. મોટા મોટા પ્રાસાદો, દુર્ગો અને હવેલીઓ રચવાનાં હતાં. તેના દરવાજાઓ પર સુધારોને બારીકમાં બારીક નક્કીકામ કરવાનું હતું; દોવાલો પર ચિત્રદારોએ અદ્ભુત રંગમિલાવટ-ભર્યાં ચિત્રો ચીતરવાનાં હતાં; અને શિષ્ટીનું દાંડણું તો ઠેર ઠેર પથ્થરને કલાત્મક આકારો ધારણ કરાવતું વાપરવાનું જ હતું. બધા કારી-મરો પોતપોતાની કલાનો ઉત્તમ નમૂનો રજૂ કરી રહ્યા હતા. દ્રવ્યની તો કંઈ ચિંતા જ ન હતી. ગોવળકોડાના હીરા, નિલગિરિનું સુવર્ણ, મજારનાં મોતી, શિમેગાના હાથીદાંત; મહાન સામ્રાજ્યના આ મહારાજ પાસે માગે તેટલા હાજર હતાં.

મદિનાઓ પીંચા અને નિર્માણકામ પૂરું થયું. ભવ્ય મહાલયો, તેના ઝુમ્મરજડિત ઝરખાઓ, મગનચુંબી દેવમંદિરો એ બધાના ગતિપ્રદારથી તુંગભદ્રાને તટ ઝગદળી રહેવા લાગ્યો.

સૌથી ઊંચક તો મહારાજનો દરબાર હતો. સો થાંભલાઓ પર ટેકવેલી છત ઉપર મહારાજનું સુવર્ણઅચિત સિદાસન મૂકવામાં આવ્યું હતું. નીચે રાગવિહારીઓ અને પ્રગ્નજનોને બેસવા માટે વિરતીયું સ્થાન હતું. તેમાં અધિકાર પ્રમાણે ચઢતી-ઊતરતી બેઠકો હતી, અને દરેક વર્ગને આવવા-જવાની જુદી જુદી વૃથિકાઓ હતી. ઉચ્ચાસનના સો રથોનો પર કારીગરોએ પોતાનું બધું કાચલ રજૂ કર્યું હતું. એ વિશાળ, વિશાળતમ ખંડમાં છત ઉપર દરવાજામાં માટે મહેલ વાતાવરણ પર

વિચાર્યું: જોઈએ તો ખરા. એ છું કરે છે? એણે હુકમ આપ્યો કે રાત્રે, દિવસે, ઠીક પડે ત્યારે એ કાલે આવે. કાંઈએ એને કાંઈ કહેવું નહિ. એ જે કરતો હોય તે કરવા દેવું.

રામજી મળી જતાં હવે કાંઈ કલાકારને ટાંકાક કરતું નથી. છતાં એનું કાર્ય તો રાતે જ તૈયાર થાય છે. રાજ રાત પડે છે તે એ આવે છે-કાંઈને પણ પેનાતું મુખ ખતાવ્યા વગર સવાર પડે છે કે એ જ રીતે ગુપ્તગુપ્ત ચાલ્યો જાય છે. પણ આખી રાત એનું ટાંકણ ચાલુ રહે છે. પહેલાં થોડા દિવસ તો એ પત્થર ધડનો હતો, એટલે દિવસે એ ઉઘાડો મૂકી જતો, પણ હવે એણે કાંઈક યોગ્યતા માંડ્યું છે એટલે કામ પૂરું કરીને એના પર કપડું ઢાંકતો જાય છે તે એના ઉપર લખતો જાય છે: 'કાંઈએ આને આકતું નહિ.'

કુતૂહલ તો પછાતું નેર કરતું હતું-પેલા લૂગાને એથી લેવા. પણ રામજી હતી કે એ અનામી કલાકારની છત્રા જરા પણ ન લોપાવી જોઈએ.

ત્રીસ હાથ જોડી એ શિલા એક ગદિગી વીતતા સંપૂર્ણતઃ કપડાથી ઢાંકાઈ રહી.

અમાસની રાતે આખી રાત અધારામાં જ કામ કરીને શિલ્પીએ સવારે જતી વખતે નગરપાલને જોલાવ્યો અને કહ્યું. 'મારું કામ પૂરું થયું છે. મહારાજને હાથે જ આ શિલા પરતું કરવું જોઈ એટલું કહ્યું.'

સરોજીવ યત્નાં યદેહાં તો મહારાજ એ શિલાનું અનાવરણ કરવાના છે એ ખબર ઠર ઠર પડેલી ગઈ. માનવમેદની પણ મહારાજનું અનાવરણકાર્ય જોવા જમડી. ખુદ મહારાજને પણ કાંઈ એણું કુતૂહલ નહોતું.

મહારાજ આવ્યા. કપડું ખસેડવામાં આવ્યું.

નગર સામે નુસિદ લખવાનની પ્રત્યેક મૂર્તિ જોઈ. ખરેખર અદ્ભુત હતી એ મૂર્તિ. એકેએક અવયવ સ્પ્રમાણ હતું. લોકો પણ

અહોભાવથી જોઈ રહ્યા અને પછી ખીજ જ પળે પ્રભુને પળે પચ્યા.

એક જાણે પડેલી અને પડી રહેલા દેવામાં આવેલ શિલા, આજે અદ્ભુત સૌન્દર્યની મૂર્તિ બની ગઈ, એટલું જ નહિ સર્વની પૂજ્ય પણ બની ગઈ.

નગરવારમાં સાદ કર્યો: 'એ અગ્રાત શિલ્પી. નો પત્તો આપે તેને દર્નામ મળશે, અને શિલ્પીને ખુદને મહારાજ સ્વદસ્તે જ એકલક્ષ સુવર્ણમુદ્રા પ્રદાન કરશે.'

ધણા દિવસ રાહ જોઈ.

પણ એ અગ્રાત કલાકાર પુરસ્કાર લેવા પણ ન આવ્યો.

[૪]

મહારાજ બીમદેવનું સાંક્રાન્ત્ય વખતું જઈ હતું. નાના નાના રામજી એમનું આધિ-પત્ય સ્ત્રીકારતા થવા હતા. બગવત્તર થતી જતી મુસ્લિમ યક્તિનો એકમિત યજ્ઞ સામનો કરવા બધા મહારાજની સરદારી નીચે કદિપદ થતા હતા. મહારાજના સૈન્યમાં ભરતી થતી જતી હતી. રથો, અથો હાથીઓ ખરીદાઈ રહ્યા હતા.

પણ હાથીઓએ એક કોપડો જોનો કર્યો હતો. એકદળર હાથી સમાય એવી એક ગજરાજા નિર્માણ કરવાની હતી.

આ જ અરસામાં પેલો ગ્રામીણ કોણ જાણે ક્યાંથી આવી ચડ્યો. આવીને કહે: 'મહારાજ! હવે તો હું કામ વગર કંટાળી ગયો છું. આપ કામ આપતા હો તો આપો નહિ તો રત્ન આપો તો તત્ત્વેરમાં કામ નીચળું છે ત્યાં જાઉં.'

'ગજરાજાનું નિર્માણ કરી ચક્રો?' મહારાજએ પૂછ્યું.

'ચો. પરંતુ રથાતુ હું જાતે પસંદ કરીશ.'

'એ જાલો. તારે દ્રવ્ય વગેરે જોઈએ તેનો

મંત્રી મંદાશય પ્રમથ કરી આપશે. પણ તો કામ થશે ને બરોગર ? સુન્દર મળતી...

‘હું કલાકાર છું,’ મદારાજ !’ ગુડીપાલ વચ્ચે જ બોલી જાયો.

મદારાજ જરા ચિડાયા. પણ ચીડને દારપમાં ફેરવી નાંખી બોલ્યા : ‘એ તો આ વખતે પરીક્ષા થઈ જશે.’

‘ગજશાળાથી ?’ ગુડીપાલે પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો, ‘એમાં છે શું ? પણ કીક છે. જોયું.’

ગુડીપાલને કામ સોંપાયું. તેણે રથાન પસંદ કર્યું : રાજપ્રાસાદ અને પુંગવદાની મધ્યમાં મદારાજ સ્નાનાથે આવતા-જતા એ રથાને ગુડીપાલને પ્રાથમિક તૈયારીઓ કરતો જોઈ શકતા. પરંતુ જ્યારે કામ પુરતેશમાં હાથ ધરવામાં આવ્યું ત્યારથી જ ગુડીપાલે આદેશ ફરમાવી દીધો હતો કે કાંઈએ એના કામમાં દખલ કરતા ત્યાં આવવું નહિ. ચારે ફરતી વિશાળ વંડીઓ પહેલી ચણાઈ મઈ હતી, એટલે અંદર શું થાય છે તે બદારથી જનારને ક્યાંથી ખબર પડે ? અને અંદર ફક્ત ગુડીપાલ અને તેના કાર્યકરોને જ પ્રવેશ મળતો.

એક વરસ સુધી એ રીતે કામ ચાલ્યું.

વર્ષ આખરે ગુડીપાલ તરફથી સંદેશો આવ્યો કે મદારાજ પધારે અને ગજશાળાનું નિર્માણકૌશલ્ય નિહાળે.

સંદેશો મળતાં જ મદારાજ પધાર્યા. એક વરસથી ઉત્સુકતા તો હૃદયમાં ભરી રાખી હતી, તે આજે માર્ગ કરી રહી હતી. સાથે રાજકુમારી દેવસેના પણ હતી.

મદારાજએ ફાટકમાં પ્રવેશ કર્યો અને જોયું. અદાદા... ! શો વિસ્તાર ! તથા બાલુ તથા મહાન વીસ વીસ હાથ ઊંચા માતંગાની પીઠ ઉપર ગજશાળાની છત ઊભી કરી હતી અને એની નીચે ગજશાળાનું વિશાળ યોગાન આવડું હતું. વચ્ચે વચ્ચે રથો હતા. એ

જાણે કે હાથીનું કોકું કાપીને જ મૂકવામાં આવ્યા હોય એવા આબેહૂમ કેાતર-ચીવાળા હતા. ચૂંદ ઉપર ઊંચી કરેલી, જાણે છતને ટેકા દેતી હોય. અને દંડશળ બહાર પડતા-હાથીને માટે હાથીદાંતનું જ બંધન.

મદારાજ ગુડીપાલના કૌશલ્યને તાબુમીથી જોઈ જ રહ્યા છે, મુગ્ધ થઈ રહ્યા છે. પણ શિષ્ટી ગુડીપાલ તો એ નિર્માણ તરફ નજર સરખી કરતો નથી. એ તો નીરખી રહ્યો છે રાજકુમારી દેવસેનાના અનિનિદ્ર સોનદરને.

દેવસેના ધડીમાં ગજશાળા તરફ જુએ છે તો ધડીક શિષ્ટી તરફ. પણ શિષ્ટીની આંખો તો અનિમેષ જાણે એના પર જકાઈ મઘ છે. એની ઉદ્વેગમાં માટે રાજકુમારી મનમાં મૂંઝાય છે. પણ પેલો તો એ મૂંઝવણથી દેવસેનાના મુખ પર આવતા બાવોને પણ મંત્રમુગ્ધની પેઠે નીરખી રહ્યો છે.

આખરે મદારાજના આશ્ચર્ય અને અહો-ભાવ યાત્રિ થતાં તેઓ ગુડીપાલ તરફ ફર્યા અને બોલ્યા : ‘તને ધન્ય છે, શિષ્ટી. તારી કલા સફળ છે. એક તું અને એક પેલો પૃસિદ્ધ મૂર્તિતો કલાકાર એ બે જ જણા મારી નગરીમાં કાંઈપણ નવા નિર્માણના આધિકારી યશે.’

‘તો તો દેવળ એક જ અધિકારી રહેશે, મદારાજ !’ ગુડીપાલે કહ્યું.

‘હા, હું જાણું છું. પૃસિદ્ધમૂર્તિતો કલાકાર તો ધૂની મોંજુસ છે. હાજર જ થતો નથી, એક ને એક દિવસ એ પ્રકટ યશે.’

‘એમ નહિ, મદારાજ. પણ એ મૂર્તિતો વિધાના પણ હું જ છું.’

‘તું ?’ મદારાજ જરા ચોંકી બોલ્યા ને ફરી સ્વસ્થ થતાં કહ્યું, ‘હા, તું જ હોવો જોઈએ. તારી અને એની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ એક જ છે. પણ તો પછી તું તારી એકલાખ સુવર્ણસુદા લેવા કેમ ન આવ્યો ? ખેર, એ તો તારી જ છે. કીક પડે ત્યારે લાઇ જાને.’

‘હું સુવર્ણચિહ્ન નથી, મહારાજ. હું કલાકાર છું’ સૌન્દર્યનો ઉપાસક.’

‘તો તને કઈ રીતે પુરસ્કૃત કરવો ?’

શિષ્ટી મૌન થઈ ગયો. પરંતુ એની દષ્ટિ રહી રહીને કુમારી દેવસેના ઉપર જાડવા લાગી. મહારાજને એનો સ્વંદેહ સમજાતા જ તેમના નરોત્તર ફાટવા લાગ્યા.

‘હું...હું’ એક અજણ્યો, અજ્ઞાતકુળ મનુષ્ય, શિષ્ટી. તેમણે અવાજ ફેરવે રહતાં હતાં.

‘દસ વરસ પહેલાં આપ પછી અજણ્યા જ હતા, મહારાજ !’

‘હા, પણ અજ્ઞાતકુળ નહિ.’

‘હું પણ અજ્ઞાતકુળ નથી. વનવાસી રાજ્યવંશમાં મારો જન્મ છે.’

મહારાજ વિચારમાં પડ્યા. વનવાસી વંશ એટલે મહારાજ પૃથ્વીવલ્લભનો વંશ...પણ આ કુરૂપ રમૂસ મેલોરી આકૃતિ...

પણ હવે દેવસેના જ બોલી: ‘અરે, ઉદ્ધત શિષ્ટી, માન્યું કે તું સૌન્દર્યોપાસક છે. પરંતુ આખા સંસારમાં કેવળ એક હું જ અસૌન્દર્યની ઉપાસક છું’ અથવા ઘરા માથું છું’ એમ તેં ચાલી નવરું ?’

અને દેવસેનાના રુબરોએ ધાયું’ નિયાત પાડ્યું. શિષ્ટી મૂંઝો જતી ગયો. યોડીવાર રહી બોલ્યો: ‘પુરસ્કારને બદલે આપ મને એક નવું નિર્માણ કરવા દો.’

‘જાણે, શું નિર્માણ કરીશ ?’ રાજાએ નિરાંતનો શ્વાસ લેતાં પૂછ્યું.

‘રાજકુમારી દેવસેના અને એની સખીઓ માટે એક નાટ્યમંદિર નિર્માણ કરીશ.’

‘અરુ.’

[પ]

અંતઃપુરની સમીપ જ નાટ્યમંદિરનું નિર્માણ કરવાનું શુદ્ધિપાલે ઠરાવ્યું. પણ પ્રથમની

આકૃષ્ટ જ આ વખતે પણ કામ કરનારાઓ સિવાય કોઈને અંદર પ્રવેશ મળતો નહિ.

મહિનાઓ વીતી ગયા.

એક દિવસ સવારમાં જ પહેરેગીરે આવી હતી: ‘નાટ્યમંદિરના દરવાજાઓ ખુલ્લા પડ્યા છે. રાજાના ન હતી એટલે હું અંદર નથી ગયો. પણ કામ કરનારાઓ કોઈ આખા નથી અને મેં ખૂબો પાડી પણ અંદરથી કાંઈ જવાળામ મળ્યો નહિ એટલે આપને હાજીત નિવેદિત કરવા ખીજ પ્રકારીને બેસાડી છું’ અહીં આગ્યો છું.’

દેવસેના આ વાત સાંભળતાં જ સમજી ગઈ કે નિર્માણકાર પૂરું થયું છે. એણે કપાટા-બંધ થયુંગારે સખી ને સખીઓ સાથે નાટ્યમંદિર જોવા ચાલી.

આવીને જુએ છે તો દ્વાર ખુલ્લા છે. દરવાજા પર જ શિષ્ટી બેસો છે. પણ ના, પાસે જઈને બેસું’ તો જખાયું’ કે એ તો શિષ્ટીની જ આમેદન મૂર્તિ, બધું કે દ્વારપાલ વિરૂદ્ધના રૂપમાં કંઠારવામાં આવી હતી.

અને અંદર તો, દીવાલો પર રામ-રામિણી-આનાં ચિત્રો, નૃસિંહગીતાં ચિત્રો, નૃસિંહ-મુદાઓનાં ચિત્રો અને એ બધામાં ઠેર ઠેર, બધાં જુઓ સાં, રાજકુમારી દેવસેનાને જ બધું જિજ્ઞાસા બંધી રાખી હોય તેમ તેની મૂર્તિ દર્શિજોઅર થતી હતી.

દેવસેના જોઈને યંત્રો જ ગઈ. અદાદા ! શું કદા ? કેટલી સક્રિય ! અથાથ કમ્પના !

અચાનક એક સખીએ રાજકુમારીને એક પોદિકા પર વેલચુદાઓની કોતરણી વચ્ચે કોતરેલા અધુરો વંચાળા:

સૌન્દર્યોપાસક તરફથી

અનિષ્ઠ સુદરી દેવસેનાની

ઉપાસના સ્વરૂપ

બસ ફક્ત એટલું જ.

અને રાજકુમારી તો પેલા દરવાજા પરના

[અનુષ્ઠાન પાન ૪૨ મે

એટમ બોમ્બનો ભેદ !

કે. કા. જાની

હરિદરની વાત સંભળાને હું તો અહિં થઈ ગયો. હિંદી વર્તમાનપત્રોના ખાતમીદાર તરીકે હરિદર પરિષદમાં ગયો અને એટમ બોમ્બનો ભેદ હસ્તગત કરવાની કાશ્ચિય કરનારા રશિયન જાસૂસ તરીકે તે કેનેડામાં પકડાયો એ બધું મારે મન કાષ્ટ વિશ્લેષણ થઈના જેવું હતું.

હરિદર સિવાય બીજા કોઈએ આ વાત મને કહી હોત તો હું તેને અંદરબિપ્પન નાહીશ. વાર્તા જેટલું જ મહત્ત્વ આપત. પણ હરિદર ખાતમીદાર હોવા છતાં પણ સત્યવક્તા હતો. ખાતમીદાર તરીકે તેણે રજાનું ગજ કરવાના પ્રયત્ન કર્યા હશે, પણ તદ્દન હાલતી જુઠી ખાતમી તેણે કહી પણ આપી નથી. મળેલી ખાતમી વિશ્વાસપાત્ર છે કે નહિ તેની ખાતરી કર્યા પછી જ તે પોતાના હાથમાં મોકલતો. અને તેથી જ એચ.વી.ના નામથી પ્રસિદ્ધ કરાએલા ખખર માટે લોકોને હંમેશાં માન હતું. અને હરિદરની સત્યપ્રિયતા વિષે શંકા ન હોવાથી જ મારે તેની વિચિત્ર હકીકત માન્યા સિવાય છૂટકો નહોતો.

અમેરિકામાં સાન. ફ્રાન્સિસ્કોમાં વિજયી રાષ્ટ્રોની જે ઐતિહાસિક પરિષદ ભરવામાં આવી હતી, તે પરિષદમાં હાજરી આપી હિંદી વર્તમાનપત્રોને સંપૂર્ણ અને સાચા અહેવાલ મોકલવા માટે હિંદી ખાતમીદારોની એક ટુકડી રવાના કરવામાં આવી હતી. અને તે ટુકડીની સાથે જવા માટે મુજબના એક પ્રસિદ્ધ દૈનિક-બોમ્બે ન્યૂસ-તરફથી હરિદરને મોકલવામાં આવ્યો હતો. ફિરંગી પરિષદનું કામ પતી ગયા પછી બીજા ખાતમીદારોની માફક હરિદરને પણ પાછા આવવાનું હતું. પણ અમેરિકા અને કેનેડાનાં વર્તમાનપત્રોની બચસ્થા જોવા માટે છ-સાત મહિના ત્યાં રોકાવાનો હરિદરે વિચાર કર્યો. છ મહિના

અમેરિકામાં રહી તે કેનેડા ગયો. ત્યાં એ મહિના રહી પોતે પાછો આવવાનો છે તેવા ખખર થોડા વખત પહેલાં જ તેણે મને પત્રથી આપ્યા હતા. પણ ત્યાર પછી તેનો પત્ર ન હતો.

એક દિવસ મેં 'કોનિકલ' ઉધાડતાં જ હરિદર દિંદુરયાન પાછો આવ્યાનું મેં જાણ્યું. મહાકાએ જ તે કર્ગચીના એરોફ્રોમ પર ઊતરીને મુંમું આવી ગયો હતો.

આઠ આઠ મહિનાના મિત્ર-વિદોષથી અધીરો બનેલો હું તરત જ તેને મળવા તેને ઘેર દોડ્યો. મને જોતાં જ તે ભેટી પડ્યો. અમે થોડો વાર ગપ્પાં માર્યા. તેણે તેની મુસાફરીના અનુભવોનું વર્ણન કર્યું. ચા-નાસ્તો પતાવ્યા પછી જ્યારે મેં ઊઠવાનો તૈયારી કરી ત્યારે હરિદર બોલ્યો: 'જેસ ને મનહર, મારે તને કંઈક કહેવું છે.'

તેણે આ શબ્દો એટલી ગંભીરતાપૂર્વક ઉચ્ચાર્યા કે હું વિચારમાં પડ્યો. મેં કહ્યું, 'તું આટલો બધો સિરિયસ કેમ થઈ ગયો? બોમ્બ-હલ્લાની સૂચના તરીકે સાવરન વગાડવામાં આવે છે તેવો અવાજ સંભળાને લાંબન ખર્ચિનના લોકો આવો ગંભીર અહેસાસ કરતા હશે!'

'જરાયર છે.' હરિદરે કહ્યું. 'તેં જરાયર વાત પકડી છે. પણ જરાક સુધારો કરવાની જરૂર છે. હું ગંભીર બન્યો પણ આગામી બોમ્બહલ્લાના ભયથી નહિ. પરંતુ બોમ્બમારો થઈ ગયા પછી તેની માદ આવવાથી. અને તે પણ સાદો બોમ્બ નહિ. પણ એટમ બોમ્બ!'

'એમ સંદિગ્ધ વાતો ન કર. જે કહેવું હોય તે તરત કહી નાખ.' મેં કહ્યું.

'ધીરો ચા. એટમ બોમ્બનું રહસ્ય ચોરના બદલ અથવા તો ચોરવાનો પ્રયત્ન કરવા બદલ ફટલાક પરકેશી જાસૂસોને કેનેડામાં પકડવામાં

આપ્તા તે તે તે વાંચ્યું છે ને ? તેમની તમામ વલી પણ છાપામાં પ્રગટ થઇ છે ખરું ને ?

‘હા, પણ તે તે બધા રક્ષિત છે, તેની સાથે તારે શી નિરખત ?’ મેં પૂછ્યું.

‘નિરખત છે જ ! પકાચેલા જાસસોમાં હું પણ હતો. હેરી વાલાંજેવ નામ તે વાંચ્યું છે ને ? તે હું જ !’

‘એમ ?’ આશ્ચર્યચકિત થઇને હું તેની તરફ જોઇ રહ્યો. ‘આવું એક નામ હતું તે ખરું. પણ તે હું હશે તે તે મને સ્વપ્ને મેં જ્યાં નહોતો.’

‘તારે ગળે ન ગિતરે તેની વાત છે. પણ મારા કહેવામાં વિશ્વાસ મળે, વિચાર હોય તે આ વિષય પર એકાદી વાર્તા લખી નાખ.’

‘પણ તે પછી એ ખાતમી તે’ તારા છાપાને કેમ ન મોકલી આપી ? હેરી વાલાંજેવ તરીકે પકાચેલા જાસસ બીજો કોઈ નહિ પાન ૪૦ નું સાંધણ.]

દારપાલને જ જોઇ રહી, પોતે હતી અંદર-નાટ્યમંદિરમાં અને દારપાલ બહાર રહ્યો હતો.

કોણ જાણે એ ક્યાં કુરૂપ મૂર્તિમાં દેવ-સેનાને આને સોનદ્યનાં દર્શન થયાં હોય કે શું, એની આંખમાંથી એ અશ્રુમિન્દુ સરીને તેના ગાલ પર મોતી સમા શોભી રહ્યાં.

ત્યાર બાદ મહારાજાએ ગુડીપાલની મળી તપાસ કરાવી, પણ એ હાથ ન જ આવ્યો.

આજ એ વિશ્વપતનર નથી; મહારાજા બીમદેવ નથી; અનિષ્ટમંદિર રાજકુમારી દેવસેના પણ નથી. પરંતુ શિશ્વી ગુડીપાલ દ્વારા નિમંત્રિત એ ત્રણ વસ્તુઓ-પત્થરમાંથી કંઠારી કાઢેલી સત્તાવીસ હાથ ઝીંચી મુસિદ-મૂર્તિ, એ મહાન ગજથાળા અને કુમારી દેવ-સેનાનું એ નાટ્યમંદિર-ખરે રસ્થે પણ એની પ્રાચીન લગ્નતા લઈને જોઈ છે.

[શ્રી ‘વાસાવન’ની દિંદી વાર્તા પરથી

પણ દિંદી ખાતમીદાર છે એ જાણીને જોખમે ન્યૂસે કેવું સેન્સેશન જીત્યું થયું હોત ! હજી પણ એન્સ છે.]

‘હવે મસ્કરીની વાત જવા દે. આ વિચાર મને આવેલો ખરો જ. પણ એથી મારી અત્યાર સુધીની કાલિને લાંછન લામવાની મને કોતિ હતી. પહેલાં તે અમારા સંપાદક જ આ વાત માની ન હોત. અને વાંચકોને તે આ સ્ટન્ટ જ લાગત. પણ તું વાનાં લખે તે આમ ન બને. સાચી બનેલી હકીકત લખીએ તો પણ મળી વાર વાંચકો તેને કલ્પિત માની એસે છે.’

‘વારુ. હવે આડીઅવળા વાત બાબત પર મૂખને તું એ આકૃતમાંથી છૂટ્યો કેમ તે કહે. આના આશપીઓને જીવતા છોડી મુકવાની મૂખાંધ કેનેડિન સરકારે કેમ કરી ?’

‘વળ તને શંકા આવવા મોડી ને ? હવે વધારે વાર તારી અસુગતા ન રહેવા દેતાં ખરું હતી નાખું છું.’

થોડી વાર ચાંત રહી દરિદર જોલવા લાગ્યો :

યુનાઇટેડ રેડ્સનું ‘જી’ કામ પતાવી હું કેનેડા ગયો. સૌથી પહેલાં કેનેડાની રાજધાની ઓટાવા પહોંચીને એક હોટલમાં જીતર્યો, અને મારું કામ કરવા માંડ્યું. બેચાર છાપાઓના સંપાદકોને પરિચય થયો. સ્ટન્ટની એ ફિલ્મમાં જઈ આવ્યો. આવી જ રીતે એક દિવસ રખાપટ્ટી કરતાં ઘાડીને, થોડો ખીર પીવાના ધરાદાથી હું એક હોટેલમાં ધૂસ્યો, અને ધીમે ધીમે ખીર પીતો પીતો હું રસ્તા પરના વાહન-વ્યવહાર તરફ જોઈ રહ્યો.

હોટેલમાં લગ્ન બીડ હતી. સ્ત્રીપુરુષોથી ખુરસીઓ ભરાઈ મજા હતી. દરેક ટેબલ પર જ્યુમ કરીને બેઠેલાં લોકો આનંદથી હસીને વાતો કરી રહ્યાં હતાં. આટલીઓ ઘડાઘડા રહી રહી હતી. જીવનને આનંદ લૂંટવા માટે અધીરા

બનેલા કેનેડિયનો યુદ્ધ પૂરું થયાથી ઝોર આનંદમાં આવી ગયા હતા.

‘મારું ધ્યાન રસ્તા તરફ હતું. એટલામાં મને કોઈક બોલાવતું હોય એમ મને લાગ્યું. મેં પાછા વળીને જોયું તો પાસેના ટેમ્બ પર બેઠેલી એક યુવાન છોકરી મને કંઈક કહેતી હતી. ચહેરા પર પાવડરના ચરવાળી, ગાલ અને હોઠ પર લાલી લગાડેલી, અને તંગ ફેક પહેરેલી આ છોકરી શું કહેવા માંખે છે તે મને સમજાયું નહિ.

‘દીવાસળીની પેટી છે કે મિસ્ટર ?’ તે મને પૂછી રહી હતી. તેના હાથમાં સિગારેટ હતી.

‘હા. આ રહી. છો.’ એમ કહી એક હાથમાંથી ખીલ હાથમાં એમ એકાદ બે વખત ફેંવીને દીવાસળીને પેટી મેં તેની સામે ધરી.

‘દીવાસળી કાઢી તેણે સિગારેટ પેટાવી, અને પેટી મને પાછી આપીને બેઠાં બેઠાં કહ્યું, ‘ચેન્કસ, આજ રાત્રે નવ વાગે ૬. કવીન્સ રોક, નં. ૯૩, ચોથે માળે. ટેકાણું બરાબર યાદ ધ્યાન રાખજો. બૂવના નહિ !’

‘આટલું બોલી તે ચાલતી ચઢ, અને હોટેલની બહાર નીકળી ગીરદીમાં અદસ્ત ચઢ ગઈ.

હું તે ગઈ એ દિશામાં જોઈ રહ્યો. મારું મન થોડી વાર તો ચમ્પવત ચઢ ગયું. આ સંકેતને શેા અર્થ ? આ છોકરી કોઈ ધંધાદારી તો નહિ હોય ને ? મુસાફરોને જાળમાં પકડીને તેમને લૂંટી લેનારી અમેરિકન વેશ્યાઓની મેં વાત સાંભળી હતી. પણ તેવું કંઈ હોત તો તે મારી સાથે વાતો કરીને પોતાનો એમ પ્રશિષ્ટ કરત, અને પછી મને લઈને જ પોતાના ઘર તરફ જત. પણ, આ છોકરીએ તો ટેકાણું અને વખત સિવાય કંઈ જ કહ્યું નહિ. તેણે મને કોઈ પરિચિત માણસ જાણીને આ માહિતી આપી હશે ? હું તો વિચારમાં પડ્યો. થોડી વાર પછી હું બીડીને બહાર

નીકળ્યો. પણ થોડુંક અંતર આલ્યો, ત્યાં કોઈએ મારા ખભા પર પાછળથી હાથ મૂક્યો. મેં પાછા વળીને જોયું.

‘માફ કરો મિસ્ટર ! તમારે મારી સાથે થોડી વાર આવવું પડશે’ બોલ્યા પણ ભરાવદાર શરીરના એક ગૃહસ્થે મને અગ્રેજીમાં કહ્યું. તેના અવાજમાં સત્તા સ્પષ્ટ જણાતી હતી.

‘શા માટે ? અને ક્યાં ?’ મેં ગભરાઈને પૂછ્યું.

‘પોલીસ ચોકી પર.’ તેણે શાંતિથી કહ્યું.

‘પોલીસ ચોકી પર ? શા માટે ? મેં શેા ગુનો કર્યો છે ? અને મને પોલીસ ચોકી પર લઈ જનાર તમે કોણ છો ?’ મનમાં ગભરાયેલો હતો છતાં મેં દિગતથી પૂછ્યું.

‘તમારે રસ્તામાં ફારસ કરવું છે મિસ્ટર ! હું સી. આઈ. ડી.નો માણસ છું. મારું નામ ઇન્સપેક્ટર જી. તમારે પોલીસ ચોકી પર શા માટે આવવાનું છે તે વિષે આપણે રસ્તામાં વાત કરીશું. સમજ્યા ને ?’

નાકા પરથી એક ટેક્સીવાળાને તેણે નિસાની કરીને બોલાવ્યો. અમે બંને ટેક્સીમાં બેઠા, અને ડ્રાઈવરે સ્ટાર્ટર પર પગ દાખી ટેક્સી ચાલુ કરી.

‘હાથકડીની જરૂર છે કે ?’ બિસ્સામાંથી હાથકડી કાઢનાં તેણે શાંતિથી પૂછ્યું.

દોડતી મોટરે હું નાસી જઈ શકું તેમ નથી એમ તેને સૂચન કરીને મેં કહ્યું. ‘મને પકડીને લઈ જવાનું કારણ પહેલાં કહો.’

‘તે તો તમે જાણો જ છો સર. પણ મારે મોટેથી જ તે સાંભળવાની તમારી ઇચ્છા છે તો સાંભળો. એક આંતરરાષ્ટ્રીય કાવતરામાં સામેલ થવાના આરોપ ઉપરથી તમને પકડવામાં આબ્ધા છે. અમેરિકા, કેનેડા અને બ્રિટન આ ત્રણ દેશમાં ગુપ્ત જાસૂસોનું એક મોટું મંડળ બિંદુ થયું છે એમ અમને યાત્રી મેળા છે. કેનેડાની સોવિયેટ વસાહતમાં તેનું મુખ્ય

કેંદ્ર છે. અને આ મંડળનો પ્રમુખ એડ. મોલોગો-
ગોળ છે એમ અમને જાણવા મળ્યું છે. એટલે
મોમજતા બેઠતી શોધ તેઓ કરી રહ્યા છે.
રશિયાના 'એમ્બાસી' તરફથી એડ. મોલોગોળ
ઉપર આવેલો ગ્રુપ સંદેશો અમે પકડ્યો છે.
હવે સમજાવતે તમારા ઉપર આરોપ છે તે ?

'સોરી. હજી મને કંઈ જ સમજાય
પડતી નથી. એક આંતરરાષ્ટ્રીય શવનગ વિષે
તમે વાત કરી. પણ તેની સાથે મારે શો
સંબંધ છે તે તો તમે કહ્યું નહિ.'

'હા. તે તો રહી ગયું.' તમે કેટલેકના સર-
કારની વાટ જોતા હતા. તમારી પાસેના ટેબલ
પર બેઠેલી એક છોકરીએ તમારી પાસે દીવાસ-
ળાની પેટી માગી. એળખાણ આપવાની આ
એક રીત હતી. એડ. મોલોગોળના આ કાવ-
તરામાં તમે સાચીદાર છો તે તો સાચી વાત
ને ? તમારું નામ કહો જોઈએ ?

'હરિ.'

'હેરી વાલ્કોન્ડ ને ? તમારા અહેરા પરથી
મને લાગેલું કે તમે મેક્સિકન હશે. પણ તમે
તો અલ્લ રશિયન લાગો છો. એડ. મોલોગોળના
તરફ ઇન્ટર સર્કલના માણસને હાથ કરવાનો
લાભ મને આજે મળે છે !'

'તમારી જૂલ યામ છે. હું રશિયન નથી.
હું તો ઈંગ્લિશ છું.'

'મસ્કરી છોડો મિસ્ટર વાલ્કોન્ડ. ઈંગ્લિશ
કહી કાળો હોય છે ?'

તે મને રૂઝ ઈંગ્લિશ સમજે છે એમ મને
લાગ્યું. મેં ખુલાસો કર્યો. 'હું રૂઝ ઈંગ્લિશ
નથી. હું તો હિંદુસ્થાનનો રહેવાસી છું.'

ફિટકીવને હવે નવાઈ લાગી. તેણે મારા
પાસપોર્ટ જોવા માગ્યો.

મેં ખિસ્સામાંથી પાસપોર્ટ કાઢી- તેના
હાથમાં મૂક્યો. મારું નામ, ઉંમર, જીયાઈ,
વજન, અહેરાનું વર્ણન, નામરિત્વ, ધર્મો

વગેરે બધી હકીકત તેમાં આપેલી હતી. અને
સાચોસાચ મારા ફોટો પણ હતો.

એમાર મિનિટ પાસપોર્ટનું તે મારું જારીક
નિરીક્ષણ કર્યા પછી તે જરા વિમાસનમાં
પડી ગયો. એક મોટી આકૃતમાંથી બચી ગયા
બદલ મેં છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

'Excuse me Sir,' તે બોલ્યો.
'મેં આજ સુધીમાં ઘણા પાસપોર્ટ જોયા છે,
અને તેથી ખરા અને ખોટા પાસપોર્ટ હું
તરત જ પારખી શકું છું. તમારો પાસપોર્ટ
ખરા છે એની મને ખાતરી થઈ છે. પણ
મિસ હેલીએ તમને - છપો - સંદેશો આ માટે
આપ્યા તે હું સમજી શકતો નથી. તેણે તમને
શું કહ્યું હતું ?'

પેલી છોકરીએ મને કહેલા શબ્દો મેં
કહી દીધા. ફિટકીવના અહેરા પર હવેનો
રખા ઉમરી. થોડી વાર વિચાર કરી તે બોલ્યો:
'મિસ્ટર વાલ્કોન્ડ, કેનેડિયન સરકારને ઉપ-
યોગી થવાની બહુ સારી તક તમને મળી છે.
મિસ હેલી, જેણે તમારી પાસે દીવાસળાની
પેટી માગી હતી તે એક રશિયન જાસસ છે
એમ અમને માહિતી છે. તમે પેટી એક હાથ-
માંથી બીજા હાથમાં ફેરવી હતી તે તમને
ખ્યાલ છે ? એમ કરતું તે આ મંડળના
જાસસને એકબીજાને એળખવાની નિયામી
છે. પોતાના સાચીદાર સમજીને જ તેણે તમને
કેમલું ને સમજ આપ્યા છે. આ કેમલું મોતું
છે તે તમે જાણો છો ?'

મેં માથું ધુણાવી ના કહ્યું પછી તેણે
આગળ બોલવા માંડ્યું: 'એડ. મોલોગોળના
નિવાસસ્થાનનું તે કેમલું છે. અને તેને તમારે
જાણે રાત્રે નવ વાગે મળતું એમ તેણે સૂચના
કરી છે. તમે એ એપોઇન્ટમેન્ટ પાળો એમ
મારી ઇચ્છા છે, મિસ્ટર વાલ્કોન્ડ !'

'શું ? આ એપોઇન્ટમેન્ટ મારે પાળવી
એમ તમે કહો છો ? એમ કહું તો તો તમે

જે આપણસર મને પકડ્યો છે તે આશપ પરાક્ષ રીતે સાબિત જ થઈ જાય ને !

‘તમે કેવા અણસમજી છો મિસ્ટર ! તમે નિર્દોષ છો તેની મને-એટલે કે સી. આઈ. ડી. ખાતાને-હવે ખાતરી થઈ ગઈ છે. તમે આ એપોઇન્ટમેન્ટ પાળશો તો અમારી સરકાર ઉપર તમે ઉપકાર કર્યો ગણાશે. એક મોલોગોળ જેવા રશિયાના ધુરંધર મુત્સદ્દી જે કામને માટે આ કાવતરાનું સંચાલન કરી રહ્યા છે તેથી અમારી ખાતરી થઈ છે કે એ રહસ્ય એટમ-મોઝનનું જ હોવું જોઈએ. મિત્રરાષ્ટ્રો અને રશિયા વચ્ચેનો સંબંધ દહાડેદિવસે બગડતો જાય છે તે તો તમે જાણતા જ હશો. વહેલું-મોઝું મિત્રરાષ્ટ્રો અને રશિયા વચ્ચે ધુલું થશે જ. આવે વખતે એક મોલોગોળને જોઈતી એટમમોઝની સર્વ માહિતી મળી જાય તો અમારી મિત્રરાષ્ટ્રોની રિયલિટી બહુ જ ક્ષોડી જતી જનાતો મંલવ છે. આ જાણ્યા છતાં પણ અમે એક મોલોગોળને પકડી શકતા નથી. ચોક્કસ છતાંજવાયા રશિયન જાણસોને અમે અટકમાં લીધા છે. પણ મોલોગોળને પકડવા જોઈએ પ્રત્યક્ષ પુરાવા અમને હજી મળ્યા નથી. આજે તે માટેની તક મળી છે. તમે આજ રાત્રે તેને મળવા જવાના છો એમ મિસ હેલીએ મોલોગોળને અર્થ આપ્યા જ હશે. તમારી મુલાકાતમાં ખરી દડાકત બહાર આપ્યા વગર રહેશે જ નહિ. એટલે પછી મુલાકાત સાથે જ અમે તેને અટકમાં લઈશું.’

હું સ્વસ્થતાથી તેના શબ્દો સાંભળી ગઈ હતો એમ તેને લાગતું હતું. પણ મારું હૃદય અંદરથી કંઈક રહ્યું હતું. કેનેડામાં આવવાની મને ક્યાંથી ઇચ્છા થઈ ! મોલોગોળ જેવા રશિયાના મહાન મુત્સદ્દીને મળવું-તેની મુલાકાત લેવી-એ જીવનની એક અમૂલ્ય તક હતી. મોઝે ન્યૂસના સંપાદક મારા પર ખૂબ જ ખુશ થાત. પણ તેને આ હેતુથી-તેની પામેથી બેઠ જાણવાના હેતુથી-તેને મળવા જવું એ

એક મોટી જવાબદારી હતી. તેને જરા પણ ચંકા જાય તો મારા સોચે વર્ષ પૂરા થઈ જાય તેમ હતું.

જાણે અંતર્ગાનથી જ મારા મનના વિચાર તે બાહ્ય કિટકીવ જણી ગયા. તે બાહ્યો, ‘એક મોલોગોળને અગ્ર પડી જવાની તમને ખીક રહે છે ને ? પણ તે જાણત તમે ફિક્કર કરો નહિ. તમને તેવું જરા પણ લાગે તો તમે મોટી ખૂમ પાડો. પોલીસ પાર્ટી આજીવાજી છુપાએલી તમાર જ હશે, અને તમારી ખૂમ સાંભળી તે તરત દોડી આવશે. અને તમારા વાળ પણ વાંકા થશે નહિ. એક મોલોગોળ કંઈ રશિયામાં નથી. તે કેનેડામાં છે. તમારા પર અત્યાચાર કરવાની તે દિમન કરશે નહિ. તમે આ કામમાં ફગિમત થશો જ. તેના રહસ્યો તમને જરાક પતી મળે કે તરત તમે, જાણે ફરતા હો તેમ, રસ્તા પરની બારીમાં આવીને જોશો રહેજો એટલે તરત જ અમે ઉપર આવીને તેને પકડી લેશું. કેમ, જરાજર ને !’

મારે કબૂલ કર્યા વગર છૂટકો નહોતો. મેં ના પાડી હોત તો તેને મારા ઉપર ચંકા આવત.

મારી સંમતિથી તેને ઘણી નિરાંત થઈ. ફૂતરતાપૂર્વક તેણે મારી સાથે હાથ મેળવ્યો અને કેનેડા મારા આ ઉપકાર કદી પણ ભૂલશે નહિ એમ ખાતરી આપી. હું કંઈ હોટેલમાં જોતરો હતો તે જાણી લઈને, મને ત્યાં પહોંચાડીને તે સી. આઈ. ડી. હેક્કેવોર્ટસ તરફ સાલતો થયો.

સાડા આઠ વાગે ઇન્સ્પેક્ટર છુકનો ફોન આવ્યો. જરાજર નવ વાગે એક મોલોગોળના નિવાસસ્થાને પહોંચી જવાની તેણે મને સૂચના કરી.

હું કપડાં પહેરી ધડકતે હંમે ક્વીન્સ રોડ પર નં. ૬૩ના મિલિટ્રી પાસે પહોંચી ગયા. લિફ્ટ ઉપર જતી હતી, તેમાં પ્રવેશ કર્યો. ઘણાંમનમાં લિફ્ટ મને ચોથે માળે લઈ ગઈ.

ઝોથે માથે બે બ્લોક હતા. ઝોથે બ્લોક ઉપર પાટિયું નહોતું, તેથી ક્યા બ્લોક ઉપરની ઇલેક્ટ્રીક ધંટડી વગાડવી તે વિષે હું વિચારમાં પડ્યો. ઝોથેનામાં યકિયાળના નવના ટોચા સંભાળાયા. તરત જ એક બ્લોકનું બાથનું ઊધાડ્યું, અને એક કદાવર માથુસે બહાર આવી અને પૂછ્યું, 'તમારે કોનું કામ છે ?'

શો જવાબ આપવો તે વિષે હું મૂંઝાયો. મિસ હેલીએ મને ફક્ત ટેકાણું જ આપ્યું હતું. પણ કોને મળવાનું છે તે તેણે મને કહ્યું નહોતું.

મારી મૂંઝવણ જોઈને તેણે ફરીથી મને તે જ સવાલ પૂછ્યો.

'મારે એક ગૃહસ્થને મળવું હતું. પણ તેનું નામ હું બૂલી ગયો છું.' મેં કહ્યું.

'તારું તમારું નામ શું ?' કે તે પણ બૂલી ગયા છે ?'

ફરીથી મૂંઝવણ ઊભી થઈ. ક્યા માથુસની એ. મોલોગોળ રાહ જોતા હશે તે હું શી રીતે જાણી શકું ? પણ જસસ ગમે તે નામ કારણ ફરી શકે છે એ વિચારથી મેં મારું ખરું નામ કહી દીધું.

'તમારે એ. મોલોગોળને મળવું છે ને ?' મારા તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિ જોતાં જોતાં તે માથુસે પૂછ્યું.

'હાં' હાં' હકાર કે નકાર બંને અર્થ યથા શકે એવી રીતે મેં જવાબ આપ્યો.

'આવો અહર.'

હું અંદર ગયો. દરવાજો બંધ કરીને તે અંદરની ઝોરડીમાં જતો રહ્યો.

મેં દીવાનખાનાનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. તે તદ્દન સાદી રીતે ચણતારવામાં આવ્યું હતું. બારીબારણા પર કાચ રંગના પડદા હતા. દીવાલ પર ચિત્રો લટકાવેલાં નહોતાં. ફક્ત એ જ વસ્તુઓ દીવાલ પર ખાત એવે તેવી હતી: એક સ્ટેલિનનો ફોટો અને બીજો દુનિયાનો

નકશો. ખૂણમાં ચોપડીઓથી ભરેલું, એક નાનું સેફ હતું.

પેલો તોચર ફરીથી બહાર આવ્યો અને સાહેબ મને અંદર બોલાવે છે એમ કહી મને સંજ્ઞા મેળો.

એ અંદરની ઝોરડી એ. મોલોગોળની રટડી રૂમ હતી. દીવાલ પર ચોપડીઓના ક્યાટ હતા. એક આરામખુરદી હતી અને એક મોટા ટેબલ પર ફટલીક ફાઈનો પડી હતી. ટેબલની પેલી બાજુ એક ખુરદી પર એ. મોલોગોળ બેઠો હતો. તે મજબૂત બાંધતો હોવા ગૃહસ્થ હતા, તેમના માથામાં ટાલ હતી, હાથમાં પર નાની દાંડી હતી. નાક પર ચરખાં હતાં. તેની હાથ લગભગ પચાસેક વર્ષની હશે. તેનો અહેસાસ રુવાંજદાર હતો.

'જરાબર વખતસર આવ્યા છો,' સામેની ખુરદી પર બેસવાની નિશાની કરતાં તેણે અમેજીમાં કહ્યું. અહેરાની માથે તેનો જવાબ પણ પહોંચી અને કઠોર હતો.

હું કંઈ બોલ્યો નહિ. તેણે કહ્યું, 'તમને રજિસ્ટ્રન આપડે છે ને ? કે આપણે અમેજીમાં જ વાત કરીશું.''

આ અણધાર્યા સવાલથી હું અજરાયો. 'તે અને રજિસ્ટ્રન માનતો હતો, અને મને રજિસ્ટ્રન જાણા આવતી નથી એમ મેં કહ્યું હોત તો તેને વહેમ પડત.

મારા જવાબની ચોડી વાર રાહ જોયા પછી તેણે ચોતે જ કહ્યું, 'મને લાગે છે કે આપણે અમેજીમાં જ વાત કરીએ તો સારું.'

મારી છાતી પરથી જાણે દશ મથુનો બોળો બીતરી ગયો હોય એમ લાગ્યું. મેં મૂંઝા રહી કબજાત આપી.

'ન્યુયોર્કથી ક્યારે આવ્યા, પાવલોસ્કી ?'

હું ચમક્યો. તે મને પાવલોસ્કી સમજતો હતો. મેં જવાબ આપ્યો, 'ત્રણ દિવસ પહેલાં હું એટલા આવ્યો છું.'

‘ત્રણ દિવસથી આંખા છે અને મને મળ્યા નથી?’ તેણે બાંધે અવાજે કહ્યું.

ફરીથી હું ચૂંચ્યો. ‘શું બહાનું કાઢવાથી ખત્તી જવાશે તેના વિચારમાં હું પડ્યો.

એક. મોલોગોમે આગળ બોલવા માંડ્યું, ‘આ તમારી પહેલી જ ભૂલ છે તેથી હું તમને જતા કહું છું. પણ પરિસ્થિતિ કેવી વિચિત્ર બનતી જાય છે તે તમારે સમજવું જોઈએ, મિ. પાવલોસ્કી ! કેનેડિયન સરકારે ધરપકડ કરી છે. મેકેન્ઝી કિંગ આપણી પાછળ પડ્યો છે. તેને અને દુમેનને યાપ આપીને આપણે આ રહસ્ય હસ્તગત કરવાનું છે. આપણા પૈકી કેટલાકને-ગિરફતાર કરી લીધા છે છતાં પણ હું હજી હિંમત હાર્યો નથી. વારુ, પણ એક વાત તમને પૂછી લઉં. અહીં તમે તદ્દન ચુપ રીતે જ આવ્યા છો ને ? પોલીસ તમારી પાછળ પડી નથી તેની તમને ખાતરી છે ને ?’

‘હા. મારી પાછળ કોઈ પડ્યું નથી.’ મેં આત્મવિશ્વાસ જતાવી કહ્યું.

‘વારુ. હવે આપણે અગત્યની વાત કરીએ. ચાલો. પૈકા કાગળો લાવો જોઈએ.’

‘ક્યા કાગળ ?’ મારાથી બોલી જવાયું.

‘તમે દારૂ પીને તો નથી આવ્યા ને ? એટલેજોખમાં વપરાણું યુરેનિયમ અમેરિકા-માંથી લાવવામાં આવે છે તે જાણતના કાગળો મેળવવાની-કામગીરી પર તમને મોકલવામાં આવ્યા હતા તે તમે ભૂલી ગયા ? ક્યાં છે તે કાગળો ?’ મોલોગોમેના અવાજે હવે વધુ કંકડ બન્યો.

‘હું...હું...’

‘હું...હું શું ?’ તેણે ધમકાવીને પૂછ્યું.

‘માફ કરો મને. તે કાગળો બોવાઈ ગયા છે.’

‘શું ? બોવાઈ ગયા ?’ ટેબલ પર-જોરથી હાથ પછાડી તે બરાબરો. ‘તેથી જ તમે ત્રણ દિવસ મોહું દેખાડ્યું નથી ! રશિયન જોગાયું-

ની નોકરી કરતો કોઈ પણ માણસ આવો શું કરે તો તેને શી સજા થાય છે તે બધું જો ? આ રહી તે સજા !’

એક. મોલોગોમે કડપથી બોલ્યા ધમકે પોતાનો જમણો હાથ મારી ‘સામે ધર્યો. તેના હાથમાં પિસ્તોલ હતી, ને તેની નળા મારા કપાળ સામે તાકી હતી.

મારા રામ રમી ગયા. બહાર કડકકતી ઠંડી હતી. છતાં મેં મારે શરીરે ઝસ્તેબિંદુ જમી ગયાં. કેનેડિયન સરકારને મદદ કરવા માટે મેં જીવનર સાહસ આપ્યું હતું ! પણ જીવનમરણનો સવાલ આવતાં જ મારા હોશ-કોશ બીડી ગયા, મારા પગમાં જોર ન રહ્યું.

‘બોલો !’ મોલોગોમે સત્તાપૂર્ણ અવાજે પૂછ્યું, ‘કાગળો ખરેખર બોવાઈ ગયા છે કે તમે બોહું બોલી મને છેતરવા માગો છો ?’

કાંઈ મારતાં મારતાં મેં ખિસ્સામાંથી પાસપોર્ટ કાઢીને તેની સામે ધર્યો. ‘મને માફ કરો. હું પાવલોસ્કી નથી. મારું નામ હરિદર છે. હું હિંદી છું, અને ‘બોમ્બે ન્યૂસ’ના ખાતમીદાર તરીકે અમેરિકા આવ્યો છું.’ હું મહામુશ્કેલીથી બોલ્યો.

પિસ્તોલવાળો હાથ નીચે ન કરતાં મોલો-ગોમે કાંધે કાંધે મારા પાસપોર્ટ લીધો, અને વાંચી જોયા પછી તેના ગુરસો જરા નરમ પડ્યો હોય તેમ લાગ્યું. તેણે કહ્યું, ‘ત્યારે તમે પાવલોસ્કી નથી !’

પિસ્તોલ નીચે ટેબલ પર મૂકી મોલોગોમ તરત જ પુરથી પર બેસી ગયા.

‘મને માફ કરો. બીજા કોઈને બદલે મને તમારો સંદેશ આપવામાં આવ્યો છે, અને હું માનવસહજ જિજ્ઞાસાથી અહીં આવ્યો છું. હું રજા લઉં છું.’ મેં નમ્રતાથી કહ્યું.

‘શું ? તમે જાઓ છો એમ ને ? મારી જ નહિ પણ દુનિયાની પણ તમારે રજા લેવી પડશે. તમને આવી રીતે છોડી દેવા જોડેલો હું ખૂબ

આરોપસર ગિરફતાર કરવામાં આવેલ છે એવા સમાચાર પ્રગટ થયા.

આર દિવસ હું પોલીસ લોક-અપમાં રહ્યો. મારા મનમાં કંઈ કંઈ વિચારો બાવલા લાગ્યા. કેનેડાની કોર્ટ એકમાં મારું મુલ્ય થયો એ વિચારથી હું ધીજી ગયો. મને હવે ફરી જ આપવામાં આવશે એ નિર્વિવાદ હતું.

આર દિવસ પછી મને તે જ ઇન્સ્પેક્ટર સમક્ષ ખડો કર્યો.

‘મારૂં ફોટા, મિ. વાલ્કોનૅવ, આમારી ઇર-સમજાવી તમને પકડવામાં આવ્યા હતા.’ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું.

હું ચકિત થયો. મને લાગ્યું કે તે મારી મરફતી કરે છે.

ઇન્સ્પેક્ટર આમ જોલવા લાગ્યો, ‘તે દિવસે તમારી હકીકત સાબતો ત્યારે જ મને વહેમ પડ્યો હતો. તમે જેને મળ્યા તે એક મોલોગોન નહિ પણ બીજો જ કોઈ માણસ હોવો જોઈએ એવી મને યાદ યાદ હતી. તમારી પાસેથી પૈસા પકાવવાનું આ કાવતરું હોય એમ મને લાગ્યું એ મારો મન આપીને તે મુજબ ઉપર રિપોર્ટ કરી મોકલ્યો. આમારા ખાતા તરફથી ઓટાવાના સી. આઈ. ટી. ખાતાને પુછાણ થયું. આજે જ

તેમના તરફથી રિપોર્ટ આવો ગયો છે. તમે એક બુદ્ધિમાની ટોળીના એક બની બચા પામ્યા છો, મિ. વાલ્કોનૅવ! કમિશનર તરફથી તમને છોડી મૂકવાનો હુકમ આપી ગયો છે.’

હું આનંદમાં આવી જઈ દૂરો. પોલીસ-ઇન્સ્પેક્ટરે, જરા વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરીને મને સમજાવ્યું, કે હોટલમાં મને મગેલી પેલી છોકરી, ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે પોતાને ઝાળખાવનારો ઇસમ, અને એક મોલોગોનની બુમિદા બાજવાનાર બ્યકિત, એ બધા એક સોનેરી ટોળાના સભ્યો હતા. નવા નવા સ્વાગ ધરીને આ અમેરિકન અને કેનેડિયન બુદ્ધિમાનો પરદેશી યુવાકોને કેવા હેરાન કરે છે તેના ખર્ચા ઉઠાવવાને તેણે મને કહ્યું. એટલેમોઝ્ય મારે તાજેતરમાં જે ધરપકડો થતી હતી તે ખીના નો તેમણે બહુ સારો ઉપયોગ કરી લીધો હતો. મારી પાસેથી એકસે પિરનાલીય પૌંડ પકામ્યા પછી બીજો જ દિવસે તેમણે તેમનું નિવાસસ્થાન બદલી નાખ્યું હતું. પોલીસ હજુ તેમની શોધ કરી રહી હતી.’

બીધી વાત કહ્યા પછી હાઈડર બોલ્યો, ‘કમ, વાત કેવી લાગે છે? કોઈકોઈ વાર્તાને પણ બુલાવે તેવી છે ને?’

[શ્રી. સાતોરકરની નવલિકા પરથી]

બી, બાપા ને બાબો ત્રણે બેઠાં છે. બા નવા આવનાર બાપા કે બેબી મારે સ્વેકર જુએ છે બાપા નિરાશિતોનાં કેવાં કેવાં કુટુંબો યદોદમાં આવેલાં છે તેની બાઈ-બેબી માહિતી આપે છે અને બાબો પરીબોની વોર્તવાણી એક ચોપડી ભેંતો દોષ છે.

બાબો—હે બા, આ બીધી પરીબોની વાર્તા ‘મક વખત એકે હતી પરી’ એમ કહીને જ રડ રાય છે.

બા—(લીરછી નજરે બાપાને ભેંતાં) ના ના રહે વખતે એમ નથી હોતું. કોઈ કોઈ વાર તો ‘મારે આજે એકલિસમાં બહુ જ કામ છે, મારે રાતે મોડો થોડા આવીશ’ એમ કહીને પણ રડ રાય છે.

બીબી-હોમનથી]

—બા. વ્યા.

સ મા જ અ ને સા હિ ત્ય ની ન વા જૂ ની

ભાવનગર રાજ્યમાં તા. ૧૫-૧-૪૮સે ભાવનગરનરેય તરફથી ધારાસભામાં જવાબદાર રાજતંત્રની સ્થાપના થનાર હોઈ તે પ્રસંગે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે પણ ભાવનગરનરેયના આગ્રહથી હાજરી આપી હતી.

જરાજર પોણાખાર વાગે ભાવનગરનરેય, સરદાર પટેલ વગેરે ખીચોખીચ ભારાયેલા ધારાસભાગૃહમાં દાખલ થયા હતા. સ્વાગત બાદ ભાવનગરના મહારાજાએ એક પણ વિષય જનામન રાખ્યા સિવાય સંપૂર્ણ જવાબદાર રાજતંત્ર સ્થાપના અંગેની પોતાની જાહેરાત વાંચી હતી. અગ્રિયાર સભ્યોની અનેલી એક બંધારણસમિતિ ધારાસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો ચૂંટશે. વચગાળાના સમય દરમિયાન ધારાસભાના ચૂંટાયેલા સભ્યો નીચે તેવા પાંચ પ્રધાનોનું પ્રધાનમંડળ જાનશે. નવું પ્રધાનમંડળ હોવા સંભાળી લે, ત્યારે દીવાન શ્રી. પટ્ટણી અને નાયબ દીવાને અમલદારો તરીકે છટા થશે. ત્યારબાદ શ્રી. પટ્ટણીએ ઉપરની જાહેરાતનો જેમાં સમાવેશ થાય છે તે ખરડો વાંચ્યો હતો.

પ્રજા પરિષદના પ્રમુખ અને નેતા શ્રી જળવંતરાય મહેતાએ આ અત્યંત ઉદાર જાહેરાત જે ભાવનગર રાજ્યના ઇતિહાસમાં સોનેરી પ્રકરણ આરંભે છે તે માટે ના. મહારાજાને ધન્યવાદ આપ્યા હતા અને કહ્યું હતું કે, ના. મહારાજાની આ જાહેરાત મહીસૂર રાજ્યના સુધારાએ કરતાં પણ બધી વધુ પ્રતિનિધીય છે. તેમણે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સિરે આવી પડેલી જવાબદારીઓને તરબોળે સંપૂર્ણપણે અદા કરી શકશે તેવી આશા વ્યક્ત કરી હતી.

તાલીઓના ઝડપાટ વચ્ચે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે પ્રવચન શરૂ કરતાં ના. મહારાજાને તેમના આ પ્રતિનિધીય પગલા માટે ધન્યવાદ આપ્યા હતા. સરદારશ્રીએ શાંતિવાદના મહાન મુત્સદ્દો ભાવનગરના માછ દીવાન

રર પ્રચારકર પટ્ટણીને અંજલિ આપતા કહ્યું હતું કે સર પ્રચારકર તો મહાત્મા ગાંધીજીના ચુરન બક્ષત હતા. અને મારા પણ મિત્ર હતા. ધારાસભાના સભ્યોને ઉદ્દેશીને સરદારશ્રીએ જણાવ્યું કે આ મેલું પગલું નથી. આ તો પ્રથમ પગલું છે. આપણે આપણી જવાબદારી સમજવી જોઈએ. કે પ્રજા અને મહારાજા જાનેનાં દિલો વચ્ચે તેમણે ફરીથી મહારાજા અને લોકોને મુખારકબાદી આપીને પોતાનું બાપણ ૧૨૦ ક્યું હતું.

તેઓશ્રી મહારાજા સાથે હોલ ઊઠીને ચાલ્યા ત્યાં બાદ બંધારણસભાના ૧૧ સભ્યોના નામો જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા.

વચગાળાની સરકારના પ્રધાનોનાં નામ નીચે મુજબ છે: (૧) શ્રી. જળવંતરાય મહેતા (૧મ પ્રધાન) (૨) શ્રી. જયુભાઈ પરીખ (૩) શ્રી. જલવંત મોદી, (૪) શ્રી. મનુભાઈ પચોલી, (૫) અને શ્રી. પનરયામ દક્કર.

ભાવનગરમાં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર સ્કૂલ પાસે ગાંધીમંદિરના ખાતમુહૂર્ત વેળા એકત્ર થયેલી ૭૫ દળરની માનવશ્રેણી સમગ્ર પણ સરદારે પ્રવચન ક્યું હતું.

★

બનારસના જૈન સંસ્કૃતિ સંરોધન મંડળના વાર્ષિક અધિવેશન શ્રી પાર્શ્વનાથ વિદ્યાલયમાં મળ્યું હતું, તે વખતે તેણે કેટલાક મહત્વના પ્રસ્તાવો પસાર કર્યા હતા. આવતા આઠોતર સુધીમાં જૈન સાહિત્ય સંમેલન મેળવવા માટે એક સમિતિ નિર્માણ હતી. જૈન અને જીનેતર વિદ્વાનોના જૈન સંસ્કૃતિ વિવેચક વ્યાખ્યાનોનો પ્રબંધ કરવા માટે એક ખીજ સમિતિ નિર્માણ હતી. જૈન પાઠશાલિક પ્રાચીન યોજના તૈયાર કરવાની પં. વિદ્યુશેખર કુટાચાર્યને વિનંતિ કરવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત મંથમાગાઓ પ્રાગંભ માટે સાહિત્ય ગ્રંથો ધનિઓને વિનંતિ કરવામાં આવી અને તે માટેના નિયમો ધરવામાં આવ્યા હતા.

સુનૈગર મણાલી આરેવાઠોમની ખમીરલી નવલકથા

પાતાળકૂવો

લે. કમ્પિર પેટલીકર

૨૫૬ પાનાં કિંમત રૂ ૩-૦-૦

[ટપાલખર્ચ માફ]

બધા ચોપડી વેચવાવાળા વેચે છે

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

નવસર્જન કાર્યાલય

મોટા આંકડિયા-કાઠિયાવાડ

મુખર્ષ, બિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળે

મગનલાલ એચ. કસ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-અતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

ખખખર બિઝનેસ, સી. પી. ટૉક : મુખર્ષ - ૪

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્પચક્ર	લે. મયૂર [ચોરાલિકા]	૧-૦-૦
દેવ અને દાનવ	" "	૧-૦-૦
વેદાંબી પૂનમ	" [ચાર ભાગમાં]	૨-૧૨-૦
ભૂતાવળ	" [ભૂતાવાઓ]	૧-૦-૦
જેડકેટમારી	" [પરીવાઓ]	૦-૧૨-૦
જંગલનો રાજા	" "	૦-૧૨-૦
ફલમણી	" "	૭૫૫ પૃ
ભિર્મિલા	લે. પારાશર [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુંચુમ	" [દેવકુંચાઓ]	૧-૦-૦
નરુ' અવતર	[નવલકથાઓ]	
લે. નાયાલાલ દવે		૧-૦-૦
કુદરતમય અવન	[આરામ વિશેનું પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૨-૧-૦
ચોરાક	[ચોરાક વિશેનું પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ		૧-૧૧-૦
પૂનમશત (ચિત્રો)	જનરીષ વિદ્યાણી	૫-૦-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર .

રાણપીઠ : ભાવનગર

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

PURE
REFINED GROUNDNUT
OIL

રાષ્ટ્ર ધ્વજ છાપ

THE BHAVNAGAR VEGETABLE
PRODUCTS LTD.

Bunder Road—BHAVNAGAR.

લહેજતદાર

ચાક, પુરી, ફરસાણ, તેમજ મીઠાઈ

બનાવવા માટે

રાષ્ટ્ર ધ્વજ-છાપ

રીફાઈન્ડ ઓઇલ વાપરે

શુદ્ધ બનાવટ અને ઉત્તમ ક્વોલિટી

અન્ય બનાવટો:—

ચુનીટી બારસોપ

સોડીયમ સીલીકેટ

મેનેજિંગ એજન્ટ

ધી વુનાસ્પાટી એજન્ટ્સ લિમિટેડ

Telegram :- VANASPATI.

Telephone :- 520

Post Box No. :- 28

વિગત માટે

અગ્રે થા લખો

ધી ભાવનગર વેજટેબલ પ્રોડક્ટ્સ લિમિટેડ

બંદર રોડ : ભાવનગર

ગુજરાતનું અનોખું
વાર્તા-માસિક
જેણે ત્રણ વર્ષમાં
૩૦૦

* વાર્તાઓ આપી

૧ લા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૭૮ : પાનાં ૫૦૦

પાકી બાંધેલી ફાઇલ રૂપે **રસક્યારી** (રોકમાં નથી)

૨ બ વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૧૨૫ : પાનાં ૬૦૦

પાકી બાંધેલી ફાઇલ રૂપે **રસમંજરી** કિ. રૂ. ૧૦

૩ બ વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૧૦૦ : પાનાં ૬૦૦

પાકી બાંધેલી ફાઇલ રૂપે **રસવલ્લરી** કિ. રૂ. ૧૦

ઉપરની બંને ફાઇલ એક સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ

બંને ફાઇલનું એક સાથેનું વી. પી. રૂ. ૨૦-૪-૦

એક ફાઇલનું ... ... વી. પી. રૂ. ૧૧-૦-૦

પુસ્તકાલય, છાત્રાલય અને શૃદ્ધસ્થાલયમાં કહાનીની ફાઇલ આકર્ષણ બની રહેશે
'કહાની'ના પહેલા વર્ષના ૧ લા અંકથી જે શાહક છે તેમણે 'કહાની'ના
બીજા વર્ષના ૩૬મા અંક સુધીની રસદાયક વાર્તાઓના આ માસિકને કાચમી
શાહક રહી જે રીતે સત્કાર્યું છે એ જ એની લોકપ્રિયતા પુરવાર કરે છે.

કહાનીનું ચોથું વર્ષ શરૂ થયું છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૧૨-૦ છે
આ ચોથા વર્ષના બાર અંકો ફાઇલ રૂપે આપને રૂ. ૧૦-૦-૦ થી પકડશે
તે તમારું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૧૨-૦ એકલી આજે જ શાહક બનો

મુબઈમાં : મીમરાજ બિલ્ડીંગ બીજા માળે,

કાલ્યાણદેવી રસ્તા : મુબઈ-૨

ભાવનગરમાં : દાણાપીઠ : ભાવનગર (કાઠિ.)

કહાની કાર્યાલય

અનોખું વાર્તા-માસિક

વર્ષ ૪ : અંક ૨

૩૮

સામગ્રી

ગાંધી

વારસાગત વ્યાધિ ।

કથારસિત્તાગર

કાયદાનો સુધારક

માઉગલી વસ્તીમાં

બે રેખાચિત્રો

રામ, ચંદ્ર અને ચાલુ સાલ

ગુજરાતનું અનોખું
વાર્તા-માસિક
જેણે ત્રણ વર્ષમાં
૩૦૦

★ વાર્તાઓ આપી

૧ લા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૭૮ : પાનાં ૫૦૦

ખાકી બાંધેલી ફાઇલ રૂપે **રસક્યારી** (રોકમાં નથી)

૨ જા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૧૨૫ : પાનાં ૬૦૦

ખાકી બાંધેલી ફાઇલ રૂપે **રસમંજરી** કિ. રૂ. ૧૦)

૩ જા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૧૦૦ : પાનાં ૬૦૦

ખાકી બાંધેલી ફાઇલ રૂપે **રસવલ્લરી** કિ. રૂ. ૧૦)

ઉપરની બે ને ફાઇલ એક સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ

બંને ફાઇલનું એક સાથેનું વી. પી. રૂ. ૨૦-૪-૦૦

એક ફાઇલનું ... વી. પી. રૂ. ૧૧-૦-૦૦

પુસ્તકાલય, છાત્રાલય અને શુદ્ધસ્થાલયમાં કહાનીની ફાઇલ આકર્ષણ બની રહેશે
'કહાની'ના પહેલા વર્ષના ૧ લા અંકથી ને આઠક છે તેમણે 'કહાની'ના
બીજા વર્ષના ૩૬મા અંક સુધીની રસદાયક વાર્તાઓના આ માસિકને કાયમી
આઠક રહી ને રીતે સહાયુ છે એ જ બોની લોકપ્રિયતા પુરવાર કરે છે.

કહાનીનું ચોથું વર્ષ શરૂ થયું છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૧૨-૦૦ છે
આ ચોથા વર્ષના બાર-અંકો ફાઇલ રૂપે આપને રૂ. ૧૦-૦-૦ થી પડશે
તો તમારું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૧૨-૦૦ મોકલી આજે જ આઠક બને.

કહાની કાર્યાલય

મુંબઈમાં : મીમરાજ બિલ્ડીંગ બીજા માળે,

કાલબાદેવી રસ્તા - મુંબઈ-૨

ભાવનગરમાં : દાણાપીઠ : ભાવનગર (કાદિ.)

અશ્વિન

આદર્શ
જાને
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

રસદા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપૂર
(વનસ્પતિ.)

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

- * રીફાઈન્ડ ઓઈલ્સ
- * સાબુ
- * રેફાઈન્ડ સ્પીરીટ
- * ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્ટ્સ

જીવ

દેશના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના

અમારા ઓથોરાઈઝ્ડ

એજન્ટો પાસેથી

મિળી શકશે.

જીવ

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

: મુદ્રા :

જેન ટ્રેડીંગ કું.

૪૬, બીએ બોમ્બે, ૩૦,

મુંબઈ: ૨

વડોદરા

સમલાયા

: મુદ્રા :

મેસર્સ રસદા એજન્સી.

૪, રંગવાલા માર્કેટ, રત્નેપુરા,

અમદાવાદ

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કેસેરા, સંઘ્રહણી, ચરદી, દાઘ, ખગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિજ્વલ, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, કમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, જેરી કંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, યજ, પેટ-પેટુનો દુઃખાવો, અમુકજી, દરેક જાતનાં તાવ, ધા પડવો, લોહી નીકળવું ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં રોગોમાં તેમ જ રેત્તે, સ્તીમર થા મોટરની ખુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૧૧, વચની જાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૧૧ પો. જી. ૨૭૨૮૩ ટ્રેડમાર્ક 'લેનસ' નં. ૩૦૨ જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

અમ્યઅિને યતાં બાકા, જીલ્લી, તાવ, કમિનો ઉપદ્રવ, ખુદ ખાવાથી પેટનું મોટું થવું, દાઘખગ વળી જવા, રક્તની કળજ્યાત, ધાવણ કે કુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક રોગો મટાકી અજૂદ કોવત આપનારી અમુલ્ય ઔષધ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી [વાપરો ૧૯૨૮૬]

ઈંથી દખાતાં દબરો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. દખા એકના રૂપિયા એક (બા. પો. પો. જી. ૨૭૨૮૩).

વેધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડ. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી દીવો—આજાયો—ભાવનગર

કુબંધમાં મળવાનું ટેકાલું-કેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારમણીના નામ-કુબંધ નં. ૪

ધી બોમ્બે લાઇફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

કુબંધ તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી આરજેનાઈઝરો
—: લખો અથવા મોકા :—

એમ. એ. દોશી

એજન્સી ઇન્સપેક્ટર

ખરનું ટેકાલું
ખર નં. ૨૭ કો. વીલસન
સ્ક્રીટ, વીલસભાઈ પટેલ રોડ
કુબંધ નં. ૪

જોશીનું ટેકાલું
જોશી લાઇફ બીડીંગ
૪૫/૫૭ ચર્ચર્જ સ્ટ્રીટ
કેડ કુબંધ
ટ. નં. ૨૭૦૦૭-૮

સ્વાદિષ્ટ રસોઈ, પાપક તથા અથાણાં માટે સર્વોત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હીંગ (૨૪૨૨૩૬)

ધરાની ખડા તથા રસકણી
[રતલી તથા અર્ધરતલી ડબ્બામાં]

Telegram: 'SANSKRIT' મળવાનું ઠેકાણું

[ટેલીફોન : ૨૪૭૫૪]

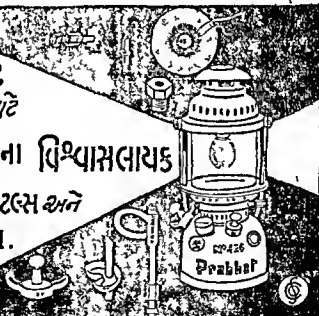
વરણવનદાસ હીરજીની કુંઠ

હીંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ કેથર, એલચી, શુંદર તથા કરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્પુઅલ રોડ, વાગાદી : મુંબઈ-૩

ઝગઝગાટ
રોશિની માટે

“પ્રભાત” ના વિશ્વાસલાયક

લેન્ટર્નસ, મેન્ટલ્સ અને
સ્પેર પાર્ટ્સ.

મુંબઈ રોહિર અને ઈલાકાનાં

સોલ એજન્ટ્સ:

પેસ્ટર્ન ઈન્ડીયા લાઈટ કં.

૪૬A, અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, પાચધૂની, મુંબઈ-૩.

વર્ષ - ૪
અંક - ૨

ક હા ની

દેખાણ
૧૯૪૮

ક્રમ વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧. બાલો	પદ્મનભ વ. શેઠ	૧
૨. વારસાગત બાધો	કમર દુરૈયા	૬
૩. કથાકવિતાગર	મયુર	૧૮
૪. કાષ્ઠાનો સુધારક	૧. લ. વે.	૨૭
૫. માલગલી વસ્તીમાં	મુનિમુખાર મ. શેઠ	૨૬
૬. બે રેખાચિત્રો	વસવ	૩૧
૭. રામ, શંક અને ચાલુ સાલ	જગદગ	૪૧
સમાજ અને સાહિત્યની નવાનુંની	...	૪૦

વાર્તા મોકલનારને

૪૩

‘કહાની’માં જાણીતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા મદદ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને મંથર કરવાના કદ કલેખકના પોતાના ગ્રંથ છે મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે, અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવામાં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના ખર્ચ લેખકને પાળવામાં આવશે — સંપાદક

કહાની કાર્યાલય

૪૦૫, મીમરાજ બિલ્ડીંગ બાલો માળે, કાલગાદેવી રસ્તા : મુખર્ષ-૨	સંપાદન અને અવસ્થા અંગે - કહાની કાર્યાલય દાણાપીઠ : બાવનગર
--	--

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૨-૦

૫૨ દેશમાં ૬-૦-૦

ક હા ની

છૂટક દેશમાં ૦-૧૦-૦

૫૨ દેશમાં ૧-૦-૦

ની

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મિસર્સ એ. એચ. બહીલર દેલ્હે છુટકોલ	મુજરાત છુટકોલ
નેશનલ ન્યુઝ પેપર એજન્સી	લક્ષ્મી રાજીસ સામે : મુરત
કાલગાદેવી રસ્તા : મુખર્ષ - ૨	

—આફ્રિકામાં—

બંકર ન્યુસ સર્વિસ	મિસર્સ વોરા ઇથર્સ
પો. બો. ૬૨૦, : મોમ્બાસા	પો. બો. ૨૬૮, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.	એલ. કે. મેલાણી
મીમરાજ બિલ્ડીંગ, કાલગાદેવી રોડ : મુખર્ષ-૨	૧૪, અમરતલ્લા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા
કુરનાન્ડીક પ્રકાશન, અધીમાર્ગ : અમદાવાદ	કહાની કાર્યાલય
મોડી પોળ સામે, રાવપુરા : : વડોદરા	મુખર્ષ અને બાવનગર

વંત્રી, પ્રકાશક અને મુદ્રક સાતિલાલ ડાહ્યાલાલ પારેખ : શ્રી સરસ્વતી હાથખાનું : દાણાપીઠ, બાવનગર

ઉલ્લાસ અને ઉદ્દ્યોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

ફેબ્રુઆરી

૧૯૪૮

વર્ષ ૪

અંક ૨

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

અમર જીવનકહાનીના નાયક

બાપુ

રાષ્ટ્રના બાગબાં ! રાષ્ટ્રના બાગને
હીર આયુષ્યનાં પાર્શ્વે ચોખ્યો,
પાક બલિદાન તુજ, ફેલતો ફાલતો !
રાખજો રાષ્ટ્રગુલઝીર, બાપુ !

: ૧ :

નાશા રજવાડામાં મારા પિતા વૈદ હતા અને પુનમસિદ્ધ, કાકાર સાહેબના હબૂરી હતા. જાનેની ઉમ્મરમાં ધણે ફેર હતો છતાં સ્વભાવની સમાનતાને લીધે તેમની વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી હતી. હું વૈદેશનમાં આવતો ત્યારે તેમને અવશ્ય મળતો અને તેમની પાસેથી જાત જાતની વાતો સાંભળતો. જે વખતની હું વાત કરું છું તે વખતે તેમની ઉમ્મર લગભગ ૫૦ વર્ષોતરે વર્ષની હતી. આટલી ઉમ્મરે સફેદ વાળ સિવાય વૃદ્ધાવસ્થાનું બીજું એકે ચિહ્ન તેમના શરીર ઉપર દેખાતું ન હતું. બિયું દંદાવર શરીર, ગોરવણું, સફેદ દાઢીમૂઝથી સુશોભિત બરાવદાર ચહેરા અને, લબ્ય આકૃતિ તેમને માટે માન ઉત્પન્ન કરે તેવાં હતાં. તેઓ અચોખ્ખાના વતની હતા. ધણી વરસોથી તેઓ અહીં આબ્યા હતા અને દેશમાં તેમનું કોઈપણ અગ્રુસંબંધી હોય તેમ જાણ્યાનું નહિ તેમ તેઓ તેમના જીવનની વાત પણ બહુ કરતા નહિ.

તેઓ કોઈક કોઈક વાર કંપની સરકારનું રાજ્ય અને ૧૮૫૭ના જળવાની વાત કરતા અને કહેતા કે લખનોરના ધેરામાં અને હાંસીની લાકાઈમાં તેઓ સર જુજ રાજાના લશ્કરમાં હતા. તેઓ લોહી તપી જાય અને રૂંવાડાં બિલાં થાય તેવા પ્રસંગોની વાત કરતા. હાંસીના યુદ્ધને એક પ્રસંગ તેમણે મને કહેલ તે કદી શુભાય તેવો નથી. તે પ્રસંગે તેમને ધર-ખંડાર ઝાડાવી દેશવટો આપ્યો હતો.

તેમણે વાત એમ શરૂ કરેલ કે જોકે વાત બહુ લાંબી છે, પણ ખરેખરી માણસાઈ અને વીરતા સમજવી હોય તો આપ્યો પ્રસંગ સાંભળ્યા સિવાય સમજાય તેવું નથી.

ખગલા પહેલાં મેત્રજી વરસ ઉપર અમારી પલટન અજમેર રહેતી હતી. અને હું કેપ્ટન

૨-ની પાસે ઓરડામાં તરીકે કામ કરતો હતો. મારા ઉપર સાહેબની બહુ મહેરબાની હતી. એક વખત તાતાલમાં અમારી પલટનના કેટલાક સાહેબોને પાસેના રજવાડાએ શિકાર માટે આમંત્રણ આપ્યું. અને અરવલ્લીની ગાળીમાં એક મોટા કેમ્પ બિરો કરવામાં આવ્યો. અહીં બેચાર રાત્રીઓ તથા કેટલાક મોટા ગોરા લશ્કરી અમલદારો પણ આવ્યા હતા.

કેમ્પ પૂરો થયા બાદ મહારાજના ખાસ આમદથી મારા સાહેબ તથા અમે રાક્ષા, કેમ્પ એક વાધનો આ બાજુ બહુ તાસ હતો. તે માણસોના જનમાલને તુકચાન કરતો હતો અને કોઈ રીતે તેનો શિકાર થઈ શકતો ન હતો. કેપ્ટન ૨ શિકારમાં બહુ કાબેલ અને પ્રખ્યાત હતા અને મહારાજને પણ શિકારનો બહુ શોખ હતો, તેથી અમે તેટલું રાક્ષાશિકાર કરવો તેવો નિશ્ચય કરી અમે રાક્ષા.

સ્થાનિક શિકારીઓ વાત કરતા કે આ વાત એક આંખે કાણે છે અને એવો પ્રપંચી છે કે કોઈ પણ રીતે વાળિયામાં આવતો નથી. મચાણ બાંધવામાં આવે તો ત્યાં કદી દેખાય જ નહિ. મારણ બાંધવામાં આવે તો તેના ઉપર આવે જ નહીં પણ બિલકુલ કામ જોઈ રાતના અંધારામાં તેને ઉપાડી જાય અને કોઈ બીજી જગ્યાએ તેને લઈ જઈને ખાય. હાંકા કરવામાં આવે તો તે એક ગાળા છોડી બીજી ગાળીમાં ચાલ્યો જાય. મોટે ભાગે જંગલમાં શિકાર ન કરતાં પાસેના ગામડાંમાં રાતને સમયે જઈ શિકાર કરે અને કુતરાં, મેંદાં, ખંઠરાં, વાજરુને ઉપાડી જાય. આ વાપ આજુબાજુના ગામડાંમાં રંગલ કરે છે તેવા સમાચાર મળતાં મહારાજે મોટા પાયા ઉપર હાંકા જાહેર્યો. ગામડામાંથી હજાર બે હજાર માણસોને ભેગાં કરી આ જંગલ કે જ્યાં આ વાપ કરતો હતો તેને ધેરા પાડ્યો. આ ધેરા

એટલા બધા મોટા વિસ્તારમાં હતો કે તેની અંદર બેઠેલ ગામમાં તથા અમારો કેમ્પ પણ આવી જતા હતાં. ધર્વતની ગાળીઓમાં જે જે સ્થળેથી વાઘ છટકી જાય તેવું હતું ત્યાં વાળિયા ગોઠવ્યા હતા અને મચાણ બાંધી દિવસ અને રાત શિકારીઓને બેસવાનો હુકમ આપ્યો હતો. રાતને વખતે અંધારામાં વાઘ કોઈ બીજે સ્થળે ચાલ્યો ન જાય તે માટે સ્થળે સ્થળે તાપણાં સળગાવવામાં આવતાં હતાં. આ બધાની વચમાં કેમ્પથી નજીક એક ઉપાડા સ્થળે ઝાડમાં અમારો મચાણ બાંધવામાં આવ્યો હતો અને થોડે દૂર મારણ માટે પાકાને બાંધવામાં આવ્યો હતો. બેચાર દિવસ આ પ્રમાણે રાહ જોવા છતાં જ્યારે વાઘ મારણ ઉપર આવ્યો નહિ ત્યારે એક દિવસ મથોરના હાકા કરવા હુકમ આપવામાં આવ્યો. બેઠેલ હજાર માણસો અમારા મચાણની ત્રણ બાજુથી દોલનગારાં, રૂપાયાળીઓ વગેરે તથા બંદૂકોના ખાલી અવાજ કરતા આગળ આવવાના હતા. પરિણામે વાઘ જ્યાં હોય ત્યાંથી ચોથી ખાલી દિશામાં જાય તે સ્વાભાવિક હતું. તેમ કરતાં તે અમારા મચાણ પાસેથી નીકળે અને તેનો શિકાર થાય.

આ પ્રમાણે બપોરના બેઠેલ વાગ્યા પછી હાકા ચડે થયો. દૂર દૂરથી હોઠારા-પકારા સંભળાવા લાગ્યા, બંદૂકોના ખાર પણ યવા લાગ્યા, દોલનગારાના અવાજ પણ આવવા લાગ્યા. થોડે દૂર ઝાડ નીચે પાકા બાંધેલ હતા. અને મચાણ ઉપર મહારાજ, કેપ્ટન રે અને રાજ્યના એક ઉમરાવ બેઠા હતા. બીજા એક નીચેના મચાણ ઉપર રાજ્યના શિકારીઓ અને ડું બેઠા હતા. હાકા થયે દૂરથી ચડે યવાનો હતો. વળે ઝાડી પણ ગીચ હતી એટલે હાકા-વાળા જ્યારે અમારી નજીક આવી પહોંચ્યા ત્યારે સર્પ અસ્ત થવાની અણી ઉપર હતો. હુકમ, સાગર, જરબ, હરણ, શિયાળ ઇત્યાદિ બધા જનારો અમારી નજીકથી પસાર થતાં

અને જોયા, પણ વાઘનો ક્યાંય પત્તો જ નહિ. હાકાવાળાએ પણ વાઘને ક્યાંય જોયો નહિ તેથી અમારા આશ્ચર્ય અને નિરાશાનો પાર રહ્યો નહિ.

શિકારીઓ આ બાકા વાઘની જદમાશી જાણતા હતા. તેમણે કહ્યું કે તે એવી હુમ્મ્યાઈથી છુપાઈ ગયો હશે કે પગમાંથી પસાર થશે તો પણ ખબર નહિ પડે. હવે તો એક જ ઉપાય છે કે આજુગાજુ મોટાં મોટાં તાપણાં કરો અને મચાણ ઉપર શિકારીઓ બેસી રહે. કદાચ રાતમાં તે મારણ ઉપર આવે અને શિકાર થાય. આ સૂચના પ્રમાણે બહોળસ્ત કરી અમે કેમ્પમાં આવ્યા. સાહેબ આખા દિવસના પરિશ્રમથી થાકી ગયા હતા અને તેમની ઇચ્છા જમવા પહેલાં નાંહવાની હતી. મહારાજ તરફથી દિમ્મતસિંહ નામનો સિપાઈ, સાહેબની તહેનાતમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. તે ધણે બાહોશ, ચાલાક અને દિમ્મતવાન યુવાન હતો. સાહેબનાં કપડાં, જોડા, પટા તથા બંદૂક અચ્છી રીતે તે સાંકે કરતો. તેમજ ચા-નારતો તથા બીજા બધી સગવડમાં તે જોગે પડે હાજર રહેતો તેથી કેમ્પમાં મને કામમાં બહુ જ આરામ રહેતો અને સાહેબ આ યુવાન ઉપર બહુ જ પ્રસન્ન રહેતા.

તંજૂના એક ખૂણા ઉપર ઠનાત્તો એક નાનો ઝોરડો બનાવેલ હતો અને તેનો સ્નાન-ગૃહ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. નાંહવાનાં કપડાં પહેરી, સાહેબ સ્નાનગૃહમાં ગયા, થાકળ દિમ્મતસિંહ ખૂબ ગરમ પાણીની બાલ્ડી સાથે ગયો. સ્નાનગૃહમાં જઈને બુચે છે તો એક અજબ દેખાવ નજરે પડ્યો. સાહેબનો ફૂતરો લોહીલોહાણુ ચૂંચાઈ ગયેલો પડ્યો હતો અને નાંહવાના ટબમાં વાઘ ગોઠવાઈને સ્ત્રો હતો. સાહેબના એક હાથમાં ફાનસ અને બીજા હાથમાં ટુનાલ હતો. દિમ્મતસિંહના હાથમાં જીજળતા પાણીની બાલ્ડી હતી. જેવા સાહેબ સ્નાનગૃહમાં દાખલ થયા અને જતીતો

અમલ વાધુ ઉપર પડ્યો કે દુરત તે જીવો થયો. સમય વિચારી હિંમતસિંહે જીજ્ઞાસા પાણીની ખાલડીની ઝાલક વાધના મોઢા ઉપર મારી. મોઢા ઉપર અને આંખમાં ગરમાગરમ પાણી પડવાથી વાધ આંધળો થઈ નીચે પડી ગયો. એટલામાં તો જુઓજુઓ થઈ, બીજા માણસો આવી પહોંચ્યા અને વાધ જીવો થઈ નાસે તે પહેલાં તો કાપડની જાંફે તેને ઠાર કરી નાંખ્યો.

આખા કેમ્પમાં આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. આ બાકે વાધ જમારે સૌ તેનો હાકો કરી જંગલમાં શોધતા હતા ત્યારે જાનોમાનો સાહેબના તબીબી કરાઈ જઈ સાહેબના કૂતરાને મારી તેનો નાસ્તો કરી નાંધવાના દબમાં આરામ કરતો હતો.

હિંમતસિંહની સમયસચકતા અને બહાદુરીની સૌએ તારીફ કરી અને સાહેબે તેને સારું ધનામ આપ્યું. પછી તો વાધના ચિકારના આનંદમાં રાત્રી સાહેબ, અમલે અજમેર નહિ જવા દેતાં પોતાની રાજધાનીમાં લઈ ગયા અને અમે ત્યાં આઠસ દિવસ રાજ્યના મહેમાન તરીકે રહ્યા.

એક દિવસ સાહેબ અને હું રાજમહેલમાં ફરતા હતા ત્યાં હિંમતસિંહને કેદની કાટલીમાં પુરાયેલો અમે જોયો. તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે હિંમતસિંહને જે ધનામ-સાબાશી મળ્યા હતા તેની ધર્ષા કરીને એક પાસવાને તેને માથે જાંફોની કારતુસો ચોરાવું આજ બુધી કેદમાં નંખાવ્યો હતો.

સાહેબે આ ખાખત તપાસ કરાવી હિંમતસિંહને જેલમાંથી છોડા કરાવ્યો અને પાસવાનને સજા કરાવી.

: ૨ :

આ પ્રમાણે હિંમતસિંહની સમયસચકતાની તારીફ કરી પુનઃમિલે વાત આગળ ચલાવી.

આ વાત બન્યા પછી બે વરસે દેશમાં બગચો જાણ્યો. જમનાની દક્ષિણે અને

વિંધ્યાચળની ઉત્તરેનાં મધ્યે પ્રદેશ લગભગ એક વરસ સુધી બળવાખોરોના હાથમાં રહ્યો, જેને અમરધાને ઝાંસીનાં રાણી લક્ષ્મીબાઈ હતાં.

ઝાંસીના રાજા અંગાધર રાવ નાની વયમાં નિઃસત્તાન દેવલોક પામ્યા. પરંતુ સૂત્ર પહેલાં તેમણે દામોદર રાવ નામના એક માળખેને વિધિસર હતક તરીકે લીધો હતો. આ હતક-વિધાન અમરધા જનરલ લોર્ડ ડેલહાઉસીએ માન્ય રાખ્યું નહિ અને જનરલસ્ટીથો ઝાંસીનું રાજ્ય ખાલસા કરવા હુકમ આપ્યો. આ હુકમને અનાદર કરી રાણી લક્ષ્મીબાઈએ દામોદર રાવને ગાદીનશીન કર્યા અને પોતે તીરબંટ તરીકે રાજ્યકારનાર ચલાવેલાં સર કર્યો આ કૃત્યથી નારાજ થઈ કેમ્પની સરકારે સર કેમ્પેલની સરદારી નીચે એક જોરું લશ્કર ઝાંસી સર કરવા મોકલ્યું, પણ તે લશ્કરને રાણી લક્ષ્મીબાઈએ પરાજય કર્યો; અને જોરું લશ્કર પરાજય ન પામે તેવો જે પ્રયત્નિત વહેમ હતો તે નાબૂદ કર્યો. આ ઉપરાંત વિશેષ કોષિ કરાઈ વેરની વધુલાત કરવા સર જુન શેઝે વિચાળ સેના સાથે ઝાંસી ઉપર આક્રમણ કર્યું. આ સેનાની સાથે મદદમાં દેવગાદ, બોપાળ તથા બીજાં રાજ્યોની સેનાઓ પણ હતી; અને તેમની સાથે સારી સજ્જામાં તોપો હતી. આ સેનાએ ઝાંસીને ઘેરા લાદ્યો. આની અંદર કેટલેક દેવતા, હું પણ એક પલટનની સરદારીમાં હતો અને મારો નાનોબાઈ પણ આ લશ્કરમાં જોડાયેલ હતો. ઝાંસીનો કિલ્લો એટલો બધો મજબૂત હતો, એવો સરસ રીતે સુરક્ષિત હતો તપા ખત ખતનાં ગુપ્ત પ્રવેશદ્વારોથી સુસજ્જિત હતો કે તેને છતવે તે બહુ દુષ્કર હતું. વળી આમ ઘેરા લાલી લાખો સમય પડ્યા રહેવું સર જુન શેઝેને પોસાય તેમ ન હતું. કેમકે આખા દેશ ઉપર વિમલ ચાલી રહ્યો હતો તેથી તેમના લશ્કરની બીજે રથે પડી જરૂર હતી.

બે ચાર વાર કિલ્લાની જુદી જુદી

ખાલુથી હુમલો કરતાં ધાધુ" પરિણામ આવ્યું નહિ, પણ અંદરના તોપખાનાના સખત મારાથી પોતાને નુકસાન થાય છે તેમ ન્યારે સર જીજ રોજે ભેધુ" ત્યારે તેમણે એક બીજી યુક્તિ અજમાવવા વિચાર કર્યો. લશ્કરની બેએક ટુકડી તથા ચોડાએક તોપખાનાને જેમ હતું તેમ રહેવા દઈ બીજું લશ્કર કિલ્લામાંથી ન દેખાય તેમ દૂર ખસેડ્યું; એમ માનીને કે તેમ થવાથી ઘેરો ઉઠાવી લેવામાં આવે છે તેવી માન્યતા ઝંસીના લશ્કરમાં ફેલાય. વળી શાકડગડળાદિ, ખળતણ, દૂધ ઇત્યાદિ વેચવા જનાર બેડૂન બરવાડોને અડચણ નહિ કરતાં ઝંસીમાં જવા દેવાની સગવડ કરી આપી. તેથી ચોક્કસ સમયમાં આલુનાલુના ગામ-કાના બેડૂનો ઝંસીમાં પોતાનો માલ છટકી વેચવા જવા લાગ્યા. આ લોહી કિલ્લામાં આવી શકે માટે કિલ્લાનો એક દરવાજો બપોરના ચાર કલાક ઉઘાડો રાખવામાં આવતો અને માલ વેચવા જનારને પૂરેપૂરાં તપાસી ખાતરી કરી કિલ્લામાં દાખલ કરવામાં આવતાં અને સાંજ પહેલાં તેમને કિલ્લામાંથી બહાર કાઢી દરવાજો બંધ થતો. હવે કિલ્લામાં કેટલું લશ્કર છે, કેટલો યુદ્ધ-સામાન છે, કિલ્લાની દીવાલ કેટલી મજબૂત છે, શુભ દારો કયાં કયાં છે, તોપો કયાં કયાં અને કેવી રીતે ગોઠવવામાં આવી છે તેની માહિતીની સર જીજ રોજેને જરૂર હતી. આ માહિતી મળે તો હુમલો કર્યાં અને કરારે કરવો તે નક્કી થઈ શકે. આને માટે બુદ્ધિશાળી જનસૂસ ભેડએ; અને તે પણ અંગ્રેજ હોવો જોઈએ. દેશી માણસને આ કામ સોંપી શકાય નહિ.

આ કામ માટે કેપ્ટન રે-ની પસંદગી કરવામાં આવી અને જે તેમણે રાજ થઈને સ્વીકારી. કેપ્ટન રે-ની પસંદગી એટલા માટે કરવામાં આવી કે તેમનો હિન્દુસ્તાની તથા મારવાડી બધા ઉપર સરસ કાજૂ હતો. વળી ધણી વરસ સિકારીઓ સાથે રખાવાથી ગામ-

કિયાની ભાષા તેઓ અજબ રીતે બોલી શકતા હતા. તે ઉપરાંત જાત જાતના વસ્ત્રપરિધાનની કળામાં તેઓ અનોકા હતા. 'ફેન્સી ડ્રેસ બોલ' માં તેમણે અનેક વખત ઝોળખીતાને છેતરી ધનામ મેળવ્યાં હતાં. વળી આ જીવ-સોસટના બેલમાં જે ગઢાદુરી ભેડએ તે પણ તેમનામાં હતી.

એક દિવસ વહેલી સવારે રોજે ગામકિયાનો વેલ કર્યો. શરીરને ઝેલી રીતે રંગ્યું કે તે અંગ્રેજ છે તેમ કાઠ કહી શકે નહિ. પાકાં તરખૂચને એક ટોપલો માથે ઉપાડી તે ઝંસીના કિલ્લા તરફ બિપડ્યા. બિપડતાં પહેલાં મારી સાથે છેલ્લા રામ રામ કરી લીધા. શું તેની આવડત અને દિગ્મત!

(આમ બોલતાં બોલતાં યુનમસિંહની વૃદ્ધ આંખોમાં પણ દોરા ફૂટ્યા.)

ઝંસીને દરવાજો પૂછપરછ થઈ પણ કાઠ ઝોળખી શક્યું નહિ કે આ અંગ્રેજ જનસૂસ છે. 'લો તરખૂચ'ની જૂમ પાકતા રે સાહેબ આખું શહેર ફર્મા. રથે રથે અને ચોકે ચોકે બંદો અને બાલાઓના ઢમલા કરી સિપાઈઓ પણ હતા. જદની રાંજ ઉપર સખત ચોડી ગોઠવાઈ ગયેલ હતી. તેમ જ જદના ખૂરજ ઉપર ચાકિયા બેઠેલ હતા. સારી સંખ્યામાં મોટી મોટી તોપો અંગ્રેજ જાવણી તરફ કાચાં ફાડી પડેલ હતી અને હુકમની રાહ ભેતા ગોલંદાને તોપોની પાસે ખસા હતા. આ યુદ્ધનું સેનાપતિપદ રાણી લક્ષ્મી-બાઈએ લીધું હતું અને તેમની સાથે બીજી સેંકડો સ્ત્રીઓ તોપખાનામાં કામ કરતી હતી. ખાવાપીવાની કાંઈ તંગી હોય તેમ જણાવું ન હતું. રાજમહેલમાં જઈ રાણી લક્ષ્મીબાઈને જોવાની કેપ્ટન રેને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. જોખમ ધણું હતું પણ ન્યારે કાંઈ પણ વેલપલટો પકડી શક્યું નથી તો અડચણ આવશે નહિ તેમ માની કેપ્ટન રે રાજમહેલ તરફ બિપડ્યા.

‘તારે એમ જ કહો ને કે હવે તમારે ખાનસામા જ બનવું છે.’

‘બનવું છે નહિ, બની જ ગયો છું.’

‘ક્યારથી !’

‘પરમદિવસથી.’

‘આ તે કઈ જાતની થેલછા છે દાકતર !’

‘થેલછા નહિ; છવનને રસિક બનાવવાના આ બધા કામિયા છે, દોરત !’

‘પણ એકાએક આ ખાનસામા બનવાનો વિચાર સૂઝ્યો ક્યાંથી !’ મેં ઉત્કંઠાસહ પૂછ્યું.

‘વાત એમ છે,’ દાકતરે કહ્યું, ‘કે અખ-બાગમાં વામ્બુ’ કે એક ખાનદાન માલદાર માણસને એક બટલરની જરૂર છે. આમેય હમબાઈ હમબાઈ દિલને એન નહેતુ પડતું એટલે જાહેરખબર વાંચીને તુરત જ આ માલદારનો સહવાસ માણી આવતાં નક્કી કરી નાખ્યું. જ્યારે હું અખબારમાં આપેલા સરનામા મુજબ બના બંગલા પાસે પહોંચ્યો ત્યારે એક દેખાવડો નવજવાન મોટરમાંથી નીચે ઊતરી રહ્યો હતો. મળામાં બાધિયા રેશમી ફાલની ઝોળામાં તેણે પોતાનો કામે હાથ રાખેલો હતો. એના નર વચરના ચહેરા પરથી લાગતું હતું કે કંઈ તો એ ખીમાર છે બચવા તો ખૂબ મૂંઝાયેલો-ગૂંઝાયેલો છે. એની સાથે નરી હુમ્મટાઈ ટપકાવતા

પાન ટુંડ સાંધીશું]

અસહ્ય યઈ પકા. વળી તેની ઓની ઇચ્છા વિરહ નાનાભાઈને મેં જ લશ્કરમાં દાખલ કરાવ્યો હતો. અને તેને મારી નજર આગળ મરતો પણ મેં જ જોયો હતો આ બધા વિચારે માઈ મન બાકુળ યઈ ગયું અને તે જ રાત્રે ઘર છોડી હું ચાલી નીકળ્યો. ત્યાં અજો-દક હતું ત્યાં આજ્યો, આપના સૌના ફાલ્ગવ પામ્યો અને મરીશ પણ અહીં જ.

પૂનર્મસિદ્ધે ત્યારે વાત પૂરી કરી ત્યારે અમારા બધા ઉપર શોકની ઝાવા ઢળી.

ચહેરાવાળો એક જડો દાકતર પણ હતો. એને જોતાં મનમાં થયું, ‘મારે મળ આવશે.’

‘દાકતરે દાકતરની મુલાકાત; પછી શી આશી રહે !’

‘પણ મારે ક્યાં દાકતર તરીકે રહેવું હતું ! હું તો અંજલામાં જઈ એ નવજવાન સામે સલામ ભરીને ઊભો રહ્યો અને કાઢ્યું ‘પેલું’ જાહેરખબરવાળું અખબાર. બસ, થોડા મામૂલી સલામ-જવાબ કરી મને રાખી દીધો. હું ગયો હતો તો બેચાર દિવસ ખુશીઆનંદમાં ગાળવા, પણ આ તો નમાજ પડ્યા જતાં મરિજક કાંટ વગમવા જેવું થયું છે. આ બટલરનો પાંદ જલકી પૂરો થાય એમ નથી.’

‘કેમ બધા !’

‘મારા શોભે એક બહુ જ વિચિત્ર બાધિ લાયક પડ્યો છે. મારે એ બાધિની પૂરેપૂરી વિગત મેળવવી છે એટલું જ નહિ પણ એ બાધિ મટાડવો પણ છે.’

‘બાધિ છે શાનો !’

‘પેલો જડો દાકતર કહે છે કે આ નવજવાનને એવો રોગ છે કે જેનો ભોગ થનાર માણસ પોતે પોતાનું માંસ આવી ચાવીને ખાઈ જાય છે.’

‘તો શું એ નવજવાન પોતાનું માંસ પોતે જ લાંબી જાય છે !’

‘હા; અને પેલો દાકતર કહે છે કે માંસ પચીની આ એક એવી વારસાગત ઉપાધિ છે કે જેમાંથી કાંઈ લાગ્યથાળ જ ઊમરી યા. બે જ દિવસમાં મને એ નવજવાન મારે ખૂબ લાગણી યઈ આવી છે અને મારે એને આ બધામાંથી કાંઈ પણ ભોગે છોડાવવો જ છે.’

‘ત્યારે તો તમે ઉપચાર પણ શરૂ કરી દીધો હશે.’

‘મારાથી ઉપચાર થઈ જ કેમ શકે ! હું તો એક સાધારણ ખાનસામા તરીકે ત્યાં રહ્યો છું.’ દાકતરે અમા ઉછાળતાં કહ્યું.

‘પણ તો તમારી જાતને છુપાવી શકા
માટે રાખો છો ? તમારા શેક તરફ તમને
લાગણી થઈ છે તો પછી ફક્ત તરીકે
જાહેર કેમ નથી થતા ?’

‘ને હું ફક્ત છું એવી ખબર પડ્યા પછી
પેલો ફક્ત મને ત્યાં રહેવા દે ખરે કે ? બસ
આદમી, આ ખાનસામાનો પાઠ મૂંઝેમૂંઝા બજવી
રહ્યો છું એટલે જ એ રાગની થોડીધણી
માઠિતી પામી શક્યો છું. એવણુ દિવસ ૬૭
સુપચાપ જોયા કરવું છે. બસ, પછી એ
રાગની ચિકિત્સા કરી નાખીશ.’

‘દર્દીની હાલત અત્યાર કેવી છે ?’

‘એણે પોતાનું આવડું આવવાનું તો ચક્ર
કરી જ દીધું છે. થી વાત કરું પાર ! આવડાને
એવું તો લોહીસોઢાણુ કરી નાખ્યું છે કે હું
ફક્ત છું છતાં મને, ય જોઈને કંપારી આવી
ગઈ. ત્યારે, દર્દીમાં સ્વર્ભાસ-ભક્ષણનું ગાંઠપણુ
જન્યુત થાય છે ત્યારે પેલો ફક્ત એને દોરકા
વતી પલંગ સાથે જકડી દે છે. ૬૦ વે વાત એમ
છે કે આ દર્દીનો વધારો એંગલોરની સોનાની
ખાણમાં ખાણવાનું કામ કરતો હતો. ત્યાં એક
હોનારત યજ્ઞ અને તે ખાણમાં દમાઈ ગયો. ત્રણ
દિવસ પછી એને મહામહેનતે બહાર કાઢનામાં
આવ્યો ત્યારે એ સાવ બેહોશ હતો. એના
શરીરને બાસ કાંઈ જ કંઈ થઈ નહોતી રહ્યું
એનો કાળો હાથ છેક કાણીમાંથી એવાઈને
ખોવાઈ ગયો હતો. ૬૦ જો કાંઈ વળગદાર વરતુ
એના પર પડી હોય તો હાથ લાગી જાય; અને
કદાચ શરીરથી જુદો પણુ પડી જાય તો જ
ખોવાઈ તો ન જ જાય. વળી ત્યાં કાંઈ દિસકે
પણુ પણુ નહોતું કે જે આ માણસનો હાથ
ચાવી ગયાનું માની લેવાય. પણ આખરે આ
કામનાનો ઉકેલ એક ફક્ત લાવી દીધો.
ફક્તના કહેવા મુજબ એ માણસે પોતે જ
જુખના દુખે પોતાનો હાથ ચાવી ખાણી હતો.
આ નવજવાનને સ્વર્ભાસ-ભક્ષણનો એ જ

વારસાગત બાધિ લાગુ પડ્યો છે એમ પેલા
જાકા ફક્તરનું કહેવું છે.’

‘પણ આ બાધિ વારસાગત જ હોય તો
આ દર્દીનો બાપ અને દાદો એના ભોગ કેમ
ન બન્યા ?’

‘એ જાકા ફક્તરનું એમ કહેવું છે કે
કોઈ પણ વારસાગત બાધિ બાપ પછી દીકરાને
થાય જ એવો નિયમ નથી; બલકે ઘણી પેઢી-
ઓ પછી પણ એ દેખા દે છે.’

‘અરે હા, પણ તમારો શેક છે કોણ ?
એવું નામ તો કહો’

‘એવું નામ છે નવાળ અનવર અહમદ.’

‘લક્ષ્મીપુરના જમીનદાર તો નહિ ને ?’

‘હા હા, એ જ. તમે એમને ઓળખો
છો ?’

‘અરે પાર, એ તો મારા ખાસ દોસ્ત
છે. એને અલીગઢ યુનિવર્સિટીમાં સાથે અભ્યાસ
કરતા હતા. એમના પિતા ગુજરી જતાં એમને
ઈન્ટરમાંથી અભ્યાસ મુકવો પડેલો કેમકે
એમના સિનાય કોઈ એમની જાણદારની દેખરેખ
રાખનારું રહ્યું નહોતું. એમને અહીં આવ્યાને
કેટલોક વખત થયો ?’

‘એકાદ મહિનો થયો હશે. પોતાના ખાસ
ફક્તર સાથે અહીં હવાફેર અર્થે આવ્યા છે.’

‘નવાળ સાહેબ તો પહેલાંથી જ બહુ
વહેમી છે.’

‘અરેખર ?’

‘કેમ એમાં તમને કંઈ નવાઈ લાગે છે ?’

‘તમે સમજ્યા નહિ; જે નવાળ સાહેબનો
સ્વભાવ વહેમી હોય તો એમના રાગનું મૂળ
પકડવામાં ખૂબ સરળતા થઈ જાય એમ છે.’
હીને ફક્તર જરો વિચારમાં પડી જઈ બોલ્યા,
‘ને હવે તો નવાળ સાહેબના દોસ્ત તરીકે
આ મામલામાં તમારા ય ઉપયોગ થઈ શકે
એમ છે, ખરું ને ?’

‘દાર્શ્વો. કહેતા હો તો અત્યારે જ આવું તમારી સાથે.’

‘આ કાંઈ દુકમનામાની બજવણી કરવા જેવી સહેલ વાત નથી, સમજના તે વકીલ સાહેબ ! એટલે તમે આજ નહિ’ પશુ કાલે આવીને નવાજ સાહેબને મળો. જોકે પેલો બદમાશ દાકતર તમને તેમની પાસે વધારે બેસવા નહિ દે છતાંય નવાજ સાહેબ તમને પરમ દિવસે પશુ આવવાનું દલાય કરે એટલું કામ તો તમારે આવતી કાલની ટયુકડી મુલાકાતમાં કરીને જ બિલા થવાનું.’

‘અરે કાલથી આપણે પ્રમાવ ત્યાં જ સમજો ને.’

‘તો તો ચાર, બારે રમ રહી બજ. સાહેબો...દરમી દાકતર...ખીચારા નવાજ સાહેબને એવા તો પરવશ જનાવી દીધા છે બદમાશ કે, ખીજ નોકરો પાસેથી સભિગવા મુજબ, નવાજ સાહેબે પોતે નિઃશ્ચિતાન હોઈ પોતાની પાછળ બધી બગીચ આ પાછા દાકતરને મળે એવું વસિલતનામું સુધાં ધડી રાખ્યું છે.’

‘હારે તો એ દાકતર પર તોદમતનામું ફરમાવી દેવું પડશે.’

‘ને જુઓ, આ સેવક ત્યાં સહીમ વજન દાની નહિ પશુ એક મામૂલી બજરચી છે, એ ન છુલાય, હં કે !’ કહી દાકતરે વિદાય લીધી.

*

વળતે દિવસે કચેરીમાંથી જલદી ફારેગ થઈ હું મારા પુરાણા દોરતને મળવા બિપજો. છેલ્લા પાંચ વરસથી અમારી મુલાકાત થઈ નહોતી. રસ્તામાં કેલેજના દિવસોનાં અનેક સરખણાં જાગી ઊઠતાં છુદ્ધ આદ્રં બની ગયું. એક તરફ નવાજ જેવા આનંદી દોરતને મળવાનો આનંદ હતો તો બીજા તરફ એમની દલાજનક રિયલિટો રજ પશુ હતો.

નવાજના બંગલા નજીક પહોચતાં જ પ્રવેશ-દ્વારમાં વજ્રદાની ઊભેલા દેખાયા. અમારી

આંખો મળતાં તે મૂઝમાં દસ્યા. મેં જમીને તેમના હાથમાં માંડું મુલાકાતપત્ર મૂક્યું. એ અંદર ગયા અને થોડી વારમાં જ પાછા ફરી મને પેલા દાકતર પાસે લઈ ગયા.

‘કાને, નવાજ સાહેબને મળવું છે !’ દાકતરે પૂછ્યું.

‘હા હા.’ મેં કહ્યું.

અને પછી તો એણે મારા અને નવાજ સાહેબના નાતા વિશે, મારા ધંધા વિશે, અને બીજા ઘણી બાબતો વિશે પૂછપરછ કરી અને મુલાકાત માટે તો આનાકાની જ કરી પશુ હું એમ મારા નિશ્ચયમાંથી ક્યું એવો ક્યાં હતો !

પૂરા આધા કલાકની લમણાગીક પછી સમત થતાં તેણે કહ્યું, ‘જોકે મારા દર્દોની તનિષ્ઠ આજે ઠીક છે, છતાં હું ધાતું છું કે તમને એ કલાચ ઓગળી પશુ નહિ થકે. તમારા મિત્રની દાલત બહુ જ ચિંતાજનક છે. અદાલત રકમ કરે.’ કહી દાકતર ઊઠ્યો.

હું ઊભો થયો. એટલે દાકતરે મારે ખભે હાથ મૂકતાં કહ્યું, ‘હું મુલાકાત તો કરાવી આપું છું’ પશુ એ પહેલાં વચન આપ્યો કે તમે દર્દી સાથે ઝાઝી વાતચીત નહિ કરો અને તેની પાસે વધારે વાર બેસી પશુ નહિ રહો.’

મેં વચન આપ્યું’ એટલે દાકતર મને બીજા ઓરડામાં લઈ ગયો. એ ઓરડામાં એક મોટા છત્રીપત્રમાં નવાજ સાહેબ પડ્યા હતા. એમનો એક હાથ ગળામાં બાંધેલી રેશમી રૂમાલની ઝાળામાં હતો. પાંચ વરસના ગાળામાં એમના દેખાવમાં કંઈ ખાસ ફરફાર થયો જણાતો નહોતો. પશુ એમની આંખોમાં બજબની ઘેલછા હતી. એ મને જોતવિંત જ ઓગળી ગયા અને ઉમળકાભેર મોલી ઊઠ્યા, ‘અરે ચાર ! તમે ક્યાંથી ?’ કહી પોતાનો તારબર્થો ગરમ હાથ મારા તરફ લખાવ્યો.

મેં હસતાં હસતાં એ ગરમ હાથ માગ બંને હાથમાં વહાલવી દેખાવી એમની તનિષ્ઠના ખજર પૂછ્યા.

‘જુઓ આપે મૂંગા જ રહેવું જોઈએ; બોલ બોલ કરવાથી તકલીફ વધી જશે.’ મારા તરફ એક તિરસ્કારભરી દૃષ્ટિ કરતાં દાકતરે નવાબને ટોક્યા.

પશુ દાકતરના બોલવા સામે જોવા વિના જ નવાબ સાહેબ તો બિલટબેર વિદ્યાર્થી-જીવનની વાતો ઉમેળવા મંડી પડ્યા. દાકતર બોલો બોલો ખૂબ ખેરવાતો હતો પણ નવાબને તો જાણે એના સામે ૫ જોવાની ડુરસદ નહોતી. થોડી વારે તેમણે દાકતર તરફ જોઈને કહ્યું: ‘તમે રાત્રે વાંચતા હતા તે પુસ્તક કયા છે? તમે જતી વખતે તમારી સાથે જ લઈ ગયા હતા, ખરું? જમીને લાવી આપો તો; મારે મારા દોરતને એ બતાવવું છે.’

પહેલાં તો દાકતરે સાંભળ્યું અથડાઈને જ ક્યું ‘પશુ જ્યારે ફરી નવાબ સાહેબે એ જ ફરમાન ક્યું’ એટલે એ બોલ્યો, ‘જુઓ નવાબ-સાહેબ, આજે આપે બહુ જ વાતો કરી નાખી છે. મારું કહેવું માનતા નથી પણ પાછળથી બહુ વસતુ પડી જશે હો. આપના દોસ્તે પણ સમજવું જોઈએ કે આપને સંપૂર્ણ મોનની ખાસ જરૂર છે.’ એટલું કહી દાકતર બેઠો અને ઝોરડાની બહાર ચાલ્યો ગયો.

નવાબ સાહેબને વધારે તકલીફ આપવી ઠીક નથી એ વિચારે હું પણ બેઠવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં એકાએક એમની બાંબોમાં રતાશ ધસી આવી. એમણે ચોતરફ એમની બપાનક દૃષ્ટિ ફેરવી અને જોઈને મારું કાંઈ પકડી લઈ બેઠા પાડી: ‘મને બચાવો... ખુદાને ખાતર મને બચાવી લો, દોસ્ત! મારો જીવ બચાવી લો... એટલી મહેરબાની કરો મારા પર. મારું મગજ બગડતું જાય છે. હું પાગલ થઈ રહ્યો છું... પાગલ... હું નરબક્ષી બની રહ્યો છું... હું અને જ લાગી રહ્યો છું... મને બચાવી લો દોસ્ત! મને બચાવી લો. ઓહ, ઠીક ત્રિદા-મણી આંખો! એ બપાનક આંખોને મારી સામે-થી દૂર કરો... દૂર કરો એ વિકરાળ આંખોને.’

એટલામાં દાકતરનો પગરવ સંભળાયો. એટલે નવાબ સાહેબે મારું કાંઈ મૂકી દઈ એકદમ પથારીમાં લંબાવ્યું અને આંખો મીચી દીધી. એમના ચહેરા પરનો ગભરાટ અછતો રહે તેમ નહોતું. એમનું આંખું કલેવર પાંદડાની જેમ કંપી રહ્યું હતું.

એક વખતના પ્રિય સહાધ્યાયીની આવી દશા જોઈ મારું અંતર રડી બેઠું. શું ખરેખર નવાબનું મગજ ખરાબ થઈ રહ્યું છે? શું સાચે જ એ પોતાનું માંસ ચાવી ખાતા હશે? એમને કાંતી આંખો બિવરાવતી હશે? એમણે દાકતર પાસે પુસ્તક શા માટે મંગાવ્યું હતું? દાકતરના આગમનનો અવાજ સાંભળતાં જ એ ખામોશ કેમ થઈ ગયા? મારા મગજમાં પ્રશ્નોની જાણે વજીર ચાલી.

અંતે આ રહ્યોનો ઉકેલ ન આવે ત્યાં સુધી બંગલાની બહાર પગ ન મૂકવાનો મેં મનોમન નિર્ધાર કરી લીધો. આટલી સુલાકાત દરમિયાન મને એટલી તો ખાતરી થઈ મધ હતી કે નવાબ સાહેબની હાલત બહુ ખરાબ હોવા છતાં એ પાગલ તો નથી જ થઈ ગયા. અલગત, એમના મનમાં ગાંઠપણનો વહેમ ઠસી ગયો છે અથવા કસાડી દેવામાં આવ્યો છે.

દાકતર ખાલી હાથે જ પાછો ફર્યો હતો. તેણે આવતાંવેંત મને કહ્યું, ‘જેવણ દિવસથી નવાબ સાહેબની તનિયત એટલી બધી ખરાબ છે કે હું કાંઈને પણ સુલાકાતની હા પાડતો નથી. પણ તમારી જિંદગી મને લાચાર બનાવી દીધી. અફસોસ કે હવે પછી તમને-પણ સુલાકાતની રાત નહિ આપી શકું.’

‘પણ નવાબ સાહેબે મને થોડા દિવસ પોતાની સાથે જ રહેવા આમ્રક કર્યો છે અને મેં એમની એ દરખાસ્ત માન્ય પણ કરી લીધી છે એવું કેમ?’

જોકે મેં આ સાવ ધાપ જ મારી હતી પણ નવાબ સાહેબ સામે જોઈ તો એ આંખું

સ્મિત કરી રહ્યા હતા. એમણે ડાકતરને કહ્યું :
'હા, વઝીલ સાહેબે મારી વિનંતિ સ્વીકારી છે
અને થોડા દિવસ એ આપણી સાથે જ રહેશે.
હું હવે આ ચાર દીવાલમાં એકલો એકલો
મૂંઝાઈ ગયો છું. ચાલો, વઝીલ સાહેબના
સહવાસે દિલ તો ખલશે.'

આ સાંભળી ડાકતરનાં બનાં તો ખેંચાયાં
પણ ગુસ્સાને મળી જતાં બેસ્યો, 'આપને
બધી છૂટ છે; ઠીક પડે તેમ કરો. પણ ખુદ
ન કરે તે આપની તબિયત વધારે લયડી તો
એનો એખમદાર હવે હું નહિ પણ આપના
મિત્ર અને આપ છો એ ખ્યાનમાં રાખશો.'

'એ વિશે તમે બેફિકર રહો.' નવાબ
સાહેબે જરાય ખંચકાયા વિના જવાબ આપ્યો
એટલે ડાકતર પણ પછાડતો ચાલ્યો ગયો.

'તમે તો ખરેખર કમાલ કરી, દોસ્ત !'
કહી નવાબ સાહેબે એમના બટલર (વજદાની)ને
સાદ ક્યો. બટલર કાબર ચતાં તેને મારે માટે
ચા-નાસ્તાની બવરસા કરવાનું ફરમાન ક્યું.

બટલર મહાશય મને ખીબ ઝોરકામાં
ફેરી ગયા અને પછી જમને 'બટલરી' ટંચ-
થી ચા-નાસ્તો લઈ આવ્યા. ઝોરકામાં અને
એ જ જમ્યા હતા એટલે બંને જમ્યા સાથે જ
ચા-નાસ્તાને ઇન્સાફ આપવા લાગ્યા.

'કેમ જોઈ ને તમારા દોસ્તની વારસાગત
ખીમરી ?' વજદાનીએ પૂછ્યું.

'હા જોઈ. મને નવાબ સાહેબ તદ્દન પાગલ
તો ન જ લાગ્યા કેમકે એમણે મારી સાથે
છેક સુધી ડાઘી ડાઘી જ વાતો કરી. હા, પેલો
ડાકતર બ્યારે ખીબ ઝોરકામાં પુસ્તક લેવા
ગયો ત્યારે એમનામાં-ગંડપણની એક નાની
એવી ચિનગારી ભજૂડી બીડી હતી ખરી.'

'હજીજતમાં નવાબ પાગલ નથી. ડાકતરને
પુસ્તકને બદલે બહાર મોકલી મૂકાયેલા-ગૂંચા-
મેલા નવાબે ગંડપણની એ ચિનગારી દ્વારા

પોતાની હૃદયવેદના તમારી સમક્ષ કાઢવી હોય
એ બનવા જોગ નથી ?'

'બનવા જોગ છે.'

'બનવા જોગ શું, એમ જ બન્યું છે. વારુ,
તમે તમારા મિત્રની નાક તપાસી જોઈ ?'

'પણ હું તે ક્યાં ડાકતર છું કે નાક
તપાસી જોઈ ?'

'નવાબની બંને હાથોની નાકો પર બહુ
જ ખારીક ઢિદ્રો છે; ફરી ભવ ત્યારે જોજો.'

'ઢિદ્રો ?'

'હા, ઢિદ્રો. અને એ ઢિદ્રો 'હાઈ પાવ-
રિઝ' સોયનાં છે.'

'તો શું તમારું એમ કહેલું છે કે નવાબ-
સાહેબને-મેડિક્ષા (અરીષ્ટી તત્ત્વો)નાં ઇન્જ-
ક્શનો આપવામાં આવે છે ?'

'અસમત ને ડાકતર કેટલો અધમ છે કે
એક ખાણુ ફવાઓ પાઈ પાઈને નવાબનું
મગજ સાવ ઠંકણે કરતો ભય છે અને બીજી
ખાણુ એમને ખાતરી કરાવે છે કે એ સ્વર્ગસ-
બક્ષણના વારસાગત ગંડપણના ભોગ થઈ
પડ્યા છે અને એમથી ભાગ્યે જ ઊંચરી થકે
એમ છે. પણ એ કમતાનની એવી તો ખબર
લઈ નાખવી છે કે એની યો બહી ભય.'

'પણ આમ તો નવાબને કોઈ ખાસ
વ્યાધિ દેખાતો નથી, છતાં એ પોતાનું ખાવડું
ચા માટે ચાવી ભય છે ? આણું ખાવડું સોદી-
લોહાણુ ફરી નાખ્યું છે.'

'ને એક બીજી વાત. ડાકતર રોજ દુધ
મગાવે છે પણ એ નવાબને પીવડાવવામાં નથી
આવડું.'

'બનવા જોગ છે કે ડાકતર પોતાને
માટે જ દુધ મગાવતો હોય.'

'તમને વજીહોને ફલીલના ઘોડા જ દોઢા-
વર્તા આવડે છે.' કહી એમણે પોતાના ખિસ્સા-
માંથી એક શીશી ડાઘી મારી સામે ધરતાં
પૂછ્યું, 'જુઓ આ શું છે ?'

એ શીશીમાં કચાકનો બકાં હતો. એમાંથી એક વિશિષ્ટ પ્રકારની તીવ્ર વાસ આપતી હતી. એ વિશે હું ઈર્ષ્ય કરું તે પહેલાં જ વજ્રદાની બોલી જાડ્યા, ‘આ છે મરાઠર પ્રવાહી ‘વેલેરીન.’ તમે એનું નામ તો સાંભળ્યું જ હશે, પણ એના ગુણોની ખબર છે?’

‘હા નામ તો સાંભળ્યું છે અને એની એટલી ખાસિયત પણ જાણું છું કે રાત્રના હુમલા અટકાવવા કે ઘટાકવા માટે એનો ઉપયોગ થાય છે.’

‘આ દવાની તે ઉપરાંત એક બીજી ખાસિયત છે. મને આ શીશી તમારા મિત્રના ઓરડામાંથી હાથ લાગી હતી. દાકતરની ગફલતથી એ ત્યાં જ પડી રહી હતી. દાકતરના ઓરડામાં જવાનું તો બની ચકે એમ જ નથી કેમકે ઓવીશે કલાક એને તાણું મારેલું જ હોય છે અને દાકતર કમખત એક મિનિટ પણ જંગલો છોડીને બહાર જતો નથી કે એની ઝેરફાજરીના લાલ લપ્પ તાણું તોડીને અંદર પેસી જવાય.’

‘આ દવાની બીજી એક ખાસિયત તમે કહેતા હતા ને?’

‘હવે એ વિશે બધું હું તમને વખત આવ્યે કહીશ. ધણું કરીને તો આજે રાત્રે જ નવાજ પર સ્વર્માંસ-બહુચુના ગાંઠપણને સખત હુમલો થશે. અને આજનો હુમલો એમના માટે જીવલેણ નીવડે તો નવાઈ નહિ; કેમકે દાકતરની ધીરજનો આમેય અંત આવ્યો હોતો એમાં વળી તમારા આશ્રમનથી એ વિરોધ અધીરો બન્યો છે.’

‘પણ હવે તમે શું કરવા માગો છો એ તો કહો.’

‘તમારે મૂઝે મોઢે આનાકાની વગર મારી સચનાઓનો અમલ કરવાનો છે. દાકતર અવલ નહરનો નશાખાજ છે. આજ રાત્રે હું એના યારાખમાં પૂરતા પ્રમાણમાં ‘કલોરલ’ મેળવી દેવાનો છું. પછી નવાજના ઓરડામાં હુપાઈ-

ને એસવામાં આપણને કશી દરકત નહિ નડે.’

‘અરે દાકતર... બાઈ, માફ કરશો... બટલર સાહેબ! નવાજની હાલત બગડે છે ત્યારે એ ખૂબો પાડે છે : ‘કવી બમાનક આબો! એ આબોને મારી આબો સામેથી ખસેડી લો.’ હું પૂછું છું કે એમને કોની આબો દેખાયા કરે છે?’

‘બસ હવે થોડા જ કલાક જળવી જાવ. આજ રાત્રે બધો મ ભેદ ખુલ્લો થઈ જવાનો છે—આખી મ વાત દીવા જેવી ચોકખી થઈ જશે. અચ્છા, ખુદા હાફિઝ.’ કહી તે ગયા.

વજ્રદાનીના જવા પછી ફરી પાછો હું ઊંઠા વિચારમાં ગરકાવ બની ગયો.

રાતે વાણુ ક્યાં પછી સ્વાભાવિક રીતે જ મને નવાજ સાહેબ પાસે જઈ એસવાનું મન થયું અને જઈને દાકતરને વાત પણ કરી.

‘ભુલ્યો બાઈ, નવાજ સાહેબનું મગજ તો ટેકાણે નથી પણ સાથોસાથ તમે મ સમજી થઈને કાં મંડી પડો છો? નવાજ સાહેબને અત્યારે ઊંઘ આવી ગઈ છે. બોલો, જઈને એમની ઊઘમાં ખલેલ પાડવી છે તમારે?’ દાકતર મારી સામે તાકી રહ્યો.

જવાબમાં લાજવાળ રહીને જ હું, મને યથનખંડે તરીકે કાઢી આપવામાં આવેલા ઓરડા તરફ વળ્યો.

યથનખંડમાં જઈને પથારી પર લંબાવ્યું તો ખરું પણ મગજમાં વિચારોનું એવું ધમસાણ મન્યું હતું કે ઊંઘ આવે એમ જ નહોતું. દૂરના ટાવરના ટોકારા ગચ્છતાં ગચ્છતાં જ પથારીમાં પડખાં ધસ્યા ક્યાં.

બેના ટોકારા થયા ને થોડી વાર પછી કાંઈએ ધીમેથી દાર ખખડાવ્યું. દાર ઉપાડી બેથું તો વજ્રદાની જોડા હતા. એમણે મને સુપ્રતીદીથી પોતાની પાછળ આત્મા આપવાનો ઇશારો કર્યો. અમે બંને દવાતા પગલે નવાજ સાહેબના ઓરડામાં પ્રવેશ્યા.

‘ઝોરકામાં’ દરન જોઈને ખરેખર, ડું
ચોઈ જોઈયો. નવાજ સાહેબને ખિસ્તર પર
દોરકાથી મુરકેટાઈ બધિવામાં આવ્યા હતા
અને એમનું લોહીસોઢાણુ ખાવડું, પાટાપિટી
કાઢી નાખી સાવ ખુદ્દુ મુકવામાં આવ્યું હતું.
ઝોરકામાં એક વિચિત્ર પ્રકારની વાસ પ્રસરી
ગઈ હતી. પહેલાં તો હું અને પારખી ન શક્યો.
પણ જરા વિચાર કરતાં મને સાંજે દાકતર
વજદાનીએ બતાવેલી ચીસીમાંની વેનેરીનની
વાસ માદ આવી ગઈ.

‘આ બધું છે શું!’ મેં ઉત્સુકતાથી
વજદાનીને પૂછ્યું.

‘મહિપણને કુમરો કરાવવાની આ બધી
પૂર્વતૈયારીઓ છે.’ એક પક્ષ પાછળ લપાતાં
વજદાનીએ જવાબ આપ્યો.

‘નવામનું જન્મખી ખાવડું સાવ ખુદ્દુ’
કેમ કરી નાખ્યું છે!’

‘ધીરજ રાજો. હવે મરી એ મરીમાં જ
તમારા બધા સવાલોનો સામ્રો જવાબ મળી
જશે.’ કહી વજદાનીએ ખિસ્સામાંથી રિવોલ્વર
કાઢી.

‘આનો ઉપયોગ કરવો પડશે!’ મેં જરા
ભયભીત બનતાં પૂછ્યું.

‘કરવો પણ પડે.’

અમારા આસતો પછુ અવાજ ન સંભ-
ળાય એવી યુપકીદીથી અમે પક્ષ પાછળ
લપાઈને આવનારા પ્રસંગની પ્રતીક્ષા કરતા
મેઠા. માટું હલકા ધમારા મારી રહ્યું હતું એક
એક પળ અત્યારે તો ભુગ જેવી લાગતી હતી.
આમરે અકાસ કલાક પછી કોઈનો પગરવ
સંભળાયો, મને એમ કે જદમાથ દાકતર આવતો
હશે પણ મારી એ કારણા ખોટી કરી. આજે
ઠરીરે જદમાથેલા નવામની હોઠ પાસે કંઈ
જાણક અવાજ મતાની સાથે જ ઝોરકાની
માથ નામની શેઠનીમાં ચમકી રહેલી એ
નાની કાપાનકે આંખો ખારણા પાસે નજરે

પડી અને ચક્રગવક્ષ થવા લાગી. કોઈ વસ્તુની
શોધ કરતી કરતી એ નવામની પમારી સુધી
પહોંચી મઈ અને એમના બાવકાને વચકાઈ
કરવાનું થર થયું પરિણામે નવામના મુખમાંથી
સરી પડેલી એક અત્યંત વેદનાભરી ચીસ વાતા-
વરણમાં મીઠા જીડી. અમે પક્ષ પાછળથી ડોકું
ખદાર કાઢી ખ્યાનપૂરક જોયું તો એક પીળા
રંગનો ‘કંઠાવર’ મિલાડો નવામના બાવકાને
વાચકાઈ ભરી રહ્યો હતો.

દાકતર વજદાની પક્ષ પાછળથી કપાટા-
બંધ બદાર મસી આવ્યા એમણે જઈને દિ‘મત-
પૂરક’ વિકરાળ મિલાકાને બાથ બીડી અને
દંદયુદ્ધ થર થયું. એ જોરાવર મિલાડો વજ-
દાનીને કાંઈ ઈજા કરે એ પહેલાં તો હું એમની
કુમક પહોંચી ગયો અને અમે અને વજદાની-
ના મલપકાથી જકડી લીધો.

એ દરમિયાન દાકતર કંતાનનો એક કોથળો
લઈ ઝોરકાના ઉભરામાં ધાવી લીધો હતો.
એને જોતવિંત જ વજદાનીએ બૂખ્યા સિંદ
પેટે છલંગ મારી એને એક સખત મુક્કો મરી
દીધો. કાંઈક એ મુક્કાના જોરથી અને કાંઈક
ચરાખમાં મેળવી દીધેલા કયોરલની અસરથી
દાકતર તરત જ પટકાઈ પડ્યો. અમે મને જણે
એને સારી પેટે જોખમી ક્યો અને પછી
કમડીને એને એક ઝોરકામાં પૂરી આવ્યા.

નવાજ હજી શુદ્ધિમાં આવ્યા ન હતા.
વજદાની નવામની નાક તપાસી બોલ્યા: ‘ચિંતા
કરવા જેવું નથી, થોડી વારમાં જ શુદ્ધિમાં
આવી જશે.’ એટલું કહી એમણે જોશુક
નવામના મોઢામાં ચમચા વડે અગાઉથી લાવી
રાખેલી રૂતીલાલકા દવા રેડી અને પેલા મિલાકા
તરફ જોતાં અને પૂછ્યું, ‘હવે તો તમને બદમાશ
દાકતરની આખી રમત સમજાઈ ગઈ ને!’

‘સાચું’ કહું દાકતર, આ બધી ધમાલધી
માટું તો દિમાજ જ બહોર મારી ગયું છે’ મેં
જવાબ આપ્યો.

‘બદમાશ દાકતરે આ બિલાડાને એના આરકામાં ફેદ કરી રાખ્યો હતો. મેં તમને પેલી દુધની વાત કરી હતી ને, એ દુધ આ બિલાડા માટે જ આવતું હતું. વેલેરીનની જે એક બીજી આસિયતની મેં વાત કરેલી તે એ કે એનાથી બિલાડા પર વશીકરણ થઈ જાય છે અને પછી એની વાટ ગમે તેટલી લાંબી અને વિકટ હોય તોપણ બિલાડું સીધું એની વાસ ઉપર જ જાય છે. દાકતર પ્રથમ તો નવાજ સાહેબને મોર્ફિયાના ઇન્જેક્શન આપ્યા કરતા હતા અને પછી એમના જખ્મી બાવડા પર વેલેરીન યોગીને એના થોડા દીપાં આરકામાં ને એની બહાર ટપકાવી દેતા હતા. અને એની જ વાસ બિલાડાને નવાજ સાહેબના આરકામાં ખેંચી લાવી એમને જખ્મી કરવા પ્રેરતી. ત્યારે બિલાડો એમના બાવડાને લોહીલોહાણુ કરી નાખતો ત્યારે પેલા મુરખી આ વિકરાળ બિલાડાને કંતાનના પેલા કાચગામાં પૂરી લાઇ જતા. પછી નવાજ સાહેબને શુદ્ધિમાં લાવી તમને કહેતા, ‘તમારામાં સ્વર્માસ-મલ્લણુ’ ગંડપણુ જગત થયું હતું. જો હું તમને દોરકા વતી જકડી ન લેત તો તમે તમારું આખું બદન લોહીલોહાણુ કરી નાખત.’ દાકતરે જળ તો બારે ખૂંચીથી પાચરી હતી, પણ જિયારાને ખચર નહોતી કે નવાજનો નવો બદલાર મિઝાનખાન પણ દવાઓની આસિયતનો અને રોગોનો થોડોપણો જાણુકાર છે.’ વજદાનીએ રદસ્પ-રોહટ કહ્યો.

‘તો શું નવાજ સાહેબે પોતે જ પોતાના બાવડાને જખ્મી નહોતું કયું?’ મેં પૂછ્યું.

‘એ તો દાકતરે સ્વર્માસમલ્લણુના વારસાગત બાધિનો એકમાત્ર વહેમ જ એમના મનમાં ઠસાવી દીધો હતો. અને એમણે એનું કહ્યું સાચું માની પણ લીધું કેમકે આ જલિમ દાકતર એમનો બારે વિશ્વાસુ છે. અને એની સામિતી તરીકે નવાજ પોતાની સમગ્ર જગીરનું

વસિયતનામું દાકતરનાં એકલાના હકમાં કરી નાખે એ દૃષ્ટિકત જ કાંઈ છે. નવાજને તો પોતાના ગંડપણુ સાથે પોતાના મોતની પણ ખાતરી થઇ જ ગઈ હતી.’

નવાજના બધા અંગે છોડી તો નાખ્યા હતા. વજદાનીના કહેવા મુજબ થોડી વારમાં જ એ શુદ્ધિમાં આવ્યા. આખા બોલતાવેંત જ એમણે વજદાનીએ દાકતરના આરકામાંથી જોઈતી ચીજો લાવી પાટાપિંડી કરેલું પોતાનું આવડું જોયું. અને એ કષ્ટ પણ જોલે એ પહેલાં જ અંગે એમને ખાતરી આપી કે એમના બાવડાને એમણે પોતે નહિ પણ સામે પડેલા રાની બિલાડાએ જખ્મી કયું છે. નવાજ સાહેબ તત્કાળ તો એ વાત ન માની શક્યા પણ જ્યારે વજદાનીએ માંડીને બધી વાત કરી ત્યારે એકદમ ગુસ્સે થઈને ખૂમ પાડી બોલ્યા, ‘ક્યાં છે એ બદમાશ દાકતરનો બચ્ચો? લાવો એને મારી સામે લાવો; શયતાનને મારી જગીર જોઈતી હતી એમ! બદમાશને ફૂંકી નં દઉં’ તો કહેજો ને.’

વજદાનીએ અને મેં એમની તમિયત વધારે બગડી જવાનો ભય દેખાડી નવાજને શાંત પાડ્યા અને નિરાંતે બેઠી જવા કહી અંગે પણ એ આરકામાં જ સૂવાનો સમવક કરી લીધી.

*

સવારમાં બોલતાવેંત ખચર પડી કે બદમાશ દાકતર તો રાતના જ બાગી ગયો છે! પેલા બિલાડાને તો વજદાનીએ વહેલી સવારમાં જ નવાજની માગણીથી ગોળાએ દઈ દીધો હતો.

વજદાનીના બચ્ચરીર ઉપચારથી થોડા જ દિવસમાં નવાજ સાહેબની તમિયત સુધરી ગઈ. અને નવાજ સાહેબના ખૂબ જ પ્રેમભર્યા ત્યાગરૂને પણ થઈ હું અને વજદાની એમની મહેમાનગતી માણુવા એમની સાથે એમને ગામ જવા બેપડેયા.

[૭૬ નંવલિકા પરથી]

કથા સરિત્સાગર

મયૂર

૫] પરકાયા-પ્રવેશની વાત

વરુચિ, વ્યાડિ અને ઈદ્દતના અવધાસ પૂરા થયો એટલે ત્રણેએ શુર પાસેથી ઘેર જવાની રત્ન માગી:

‘શુરદેવ ! આજા આપો તો ઘેર જઈએ.’

શુર કહે: ‘ભલે ભલો, મારા આશીર્વાદ છે.’

શિખો કહે: ‘શુરદક્ષિણા શું આપીએ ?’

શુર કહે: ‘એક કરોડ સોનામહોર આપો.’

શિખો તો વિચારમાં પડી ગયા. શુરદક્ષિણા તો શુર ત્રાગે લેટલી આપવી જ જુવે. ને એક કરોડ સોનામહોર કયે ઝાંકવેથી લાંબવી ?

વ્યાડિ કહે: ‘આજુ નાજુ તો એક નંદરાભ પાસે સમજીયું છે એની પાસે તો નવાજુ કરોડનેા ખજાનો છે.’

વરુચિ કહે: ‘ચાલો તો નંદરાભ-ને દરબાર જઈએ, નંદરાભ કંઈ ના નહિ કહે.’

નંદરાભ તો તે વખતે અયોધ્યામાં બિરાજતા હતા ત્રણે મિત્રો નંદરાભ પાસે જવા નીકળ્યા.

પરંતુ નસીબની વાત છે ને ! અયોધ્યા પહોંચ્યા. ત્યાં ખબર મળ્યા કે નંદરાભ તો ગુજરી ગયા. ત્રણે મિત્રોની દિલ્લગીરીનો પાર રહ્યો નહિ.

ત્રણે મિત્રો મુંઝાઈને બેઠા હતા, ત્યાં ઈદ્દતે કહ્યું: ‘નંદરાભ મરણ પામ્યો છે, પરંતુ એના યજ્ઞને હજી અગ્નિદાહ દીધો નથી. હું નંદરાભના શરીરમાં પ્રવેશ કરું તો રાત્ર તરત જ જીવતો યાવ મને તો પરકાયા-પ્રવેશની વિદ્યા આવડે છે ને !’

વ્યાડિ કહે: ‘બરાબર છે, હું તારું શબ સાચવીશ અને વરુચિ કચેરીમાં આવીને એક કરોડ સોનામહોર માગી લેશે.’

વરુચિ કહે: ‘બરાબર, છે. પછી આપણે અર્ધાથી રવાના થઈ જીવું, પછી ભલે નંદરાભ કૌરી વાર મરી જાય.’

વ્યાડિ ઈદ્દતનું યોગિયું સાચવતો એક શુક્રમાં બેઠો અને વરુચિ દક્ષિણા માગવા નંદરાભની કચેરીમાં ગયો.

ઈદ્દતે નંદરાભના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે રાત્રે આજ્ઞા મરડીને બેઠો થયો. ‘રાત્ર જીવે છે ! રાત્ર જીવે છે !’ આખા નગરમાં ઉત્સવ થઈ રહ્યો.

નંદરાભ દરબાર ભરી બેઠા છે ત્યાં વરુચિ આવી પહોંચ્યો: ‘રાત્ર ! હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું. શુરને શુરદક્ષિણામાં આપવા માટે એક કરોડ સોનામહોર જોઈએ છીએ નંદરાભ વિના બીજો કોણ તે આપી શકે ?’

નંદરાભ કહે: ‘મારી વિના તો બીજો કોણ એટલી સોનામહોર આપવા સમર્થ છે ? મારી પાસે તો નવાજુ કરોડ,

નેા ખમ્મનેા છે. મંત્રીજી ! આ બ્રાહ્મણને એક કરોડ સોનામહોર ગણી આપો. '

મંત્રી ચકટાલ કહે: 'હમણાં જ બહો-
બસ્ત કહું છું. '

ચકટાલ કચેરીમાંથી રવાના થયો.

મંત્રી ચકટાલ ઘણા હુચ્ચો હતો અને ઘણા હુચિયાર પણ હતો. તેણે વિચાર કર્યો કે આમાં કંઈક ભેદ છે. રાજા મરી ગયો અને થોડી વારમાં તો જીવતો થયો. જીવતો થયો કે તરત જ કચેરી ભરી, અને કચેરી ભરી કે તરત જ આ 'બ્રાહ્મણ' એક કરોડ સોનામહોર માગતો આવી બેસે છે. મહાં કંઈ બેઠાં થયાં બેઠ્યાં નથી. નહીં કોઈએ પરકાયા-પ્રવેશની વિદ્યા અજમાવી છે. આની તપાસ કરવી પડશે.

એણે તો ચારે તરફ ખાનગી રીતે શુભતથ્યરોને મોકલી દીધા; કહી રાખ્યું: 'જ્યાં જ્યાં કોઈનું શબ બાળો એને પૂછ્યાગાછ્યા વિના તરત જ બાળી નાખો.'

આમ કરવામાં મંત્રીનેા એવો પણ આશય હતો કે જેણે પરકાયા-પ્રવેશની વિદ્યા અજમાવી હોય, તે નંદરાજના બોળિયામાંથી ચાલ્યો બળ નહિ અને નંદરાજ જીવતો રહે. જીવતો રહે એટલે એ ખરો નંદરાજ નથી પરંતુ નંદરાજના બોળિયામાં પેડેલો બીજો કોઈ જીવ છે, એ વાત પોતે જાણે છે એટલી રાજાને ખબર પડે એટલે પછી રાજા હમથા પોતાના દાળમાં જ રહે.

શુભતથ્યરો ફરતા ફરતા પેલી શુક્રમાં આવ્યા. વ્યાહિ બેઠો છે ને પાસે ઇંદ્ર-હત્તનું બોળિયું પડ્યું છે. શુભતથ્યરોએ

તો ન કંઈ પૂછ્યુંગાછ્યું ને તરત જ બોળિયું બાળી મૂક્યું.

વ્યાહિ રહેરાડ નાખતો ને માથાં ફૂટતો કચેરીમાં આવ્યો: 'જીલમ ! જીલમ ! મારો મિત્ર યોગસાધના કરતો હતો ને રાજાના હુકમ નોકરોએ તેને જીવતો બાળી નાખ્યો. '

એ સાંભળીને નંદરાજના બોળિયા-માં રહેલો ઇંદ્રહત્ત વિભાસણમાં પડી ગયો. એને તો થયું કે હવે તો આ નંદરાજના હરબારમાં જ રહેવું પડશે. ચતુર ચકટાલ સમજી ગયો કે હવે વાંધા નથી. હવે રાજા ફરી વાર મરી જવાનો નથી. એણે તો તાબડતોળ ખમ્મનચીને હુકમ કયો: 'અરે ખમ્મનચી ! વાર કેમ લગાડો છો ? રાજાએ હુકમ કર્યો છે એની ખબર નથી ? આ બ્રાહ્મણને હમણાં ને હમણાં એક કરોડ સોનામહોર ગણી આપો.'

વરજીને ખમ્મનચીએ સોનામહોર ગણી આપી. તે લઈ તે કચેરીમાંથી રવાના થયો.

૬] ચકટાલ મંત્રીની વાત

વરજી ગયો; એટલે વ્યાહિએ રાજાને કહ્યું: 'રાજા ! મારી ફરિયાદનો શું ન્યાય કરો છો ? '

એણે રાજાને સાનમાં સમજાવી દીધેલો અને રાજાના શરીરમાં રહેલો ઇંદ્રહત્ત પણ સાવ લોટ તો નહોતો જ. એને થયું કે આ મંત્રી બધી વાત જાણી ગયો છે. હવે તો એ આપણને કમલે ને પગલે દબાવ્યા કરશે. ખરો રાજા તો ચકટાલ બનશે એટલે ચકટાલને કોઈ પણ ઉપાયે

‘ફર કરવો જોઈએ. તેણે કહ્યું: ‘ જોલ ધાણુ તારી શી વાત છે? તારા ઉપર કોણે અત્યાચાર કર્યો? ’

બ્યાડિ કહે: ‘ મંત્રી શકટાલના માણસોએ મારા મિત્રનો દેહ બાળી નાખ્યો. હું ન્યાય માગું છું રાજા! ’

રાજા શકટાલને કહે: ‘ મંત્રી! આ સાચી વાત છે? ’

મંત્રી શું જવાબ આપે? એ મૂંઝો જ રહ્યો.

બ્યાડિ કહે: ‘ એને શું પૂછો છો? એ કાંઈ હા પાડવાનો છે? જેમણે મારા મિત્રને બાળી નાખ્યો એ માણસોને જોલાવી ખાતરી કરો. ’

રાજાએ ખાતરી કરી અને હુકમ ક્યો: ‘ આ મંત્રીએ એક પ્રાણીના બાળને જીવતો બાળી મૂક્યો છે. એને અને એના સોએ પુત્રોને કાળકોટડીમાં કેદ કરો. રાજા એક માણસ પૂરતું ખાવાનું મળે તેવો પ્રગંધ કરાવો. ’

મંત્રી શકટાલને કેદ કરી દીધો અને વરુચિને રાજાએ મંત્રી તરીકે નીમ્યો.

મંત્રી શકટાલ ઘણો હુશિયાર હતો. રાજા એક માણસ પૂરતું ખાવાનું મળતું હતું એમાં એકસો ને એક માણસનું પૂરું કપાળી ધાપ! એણે પુત્રોને કહ્યું: ‘ આજનું કેટલું આવે છે તે તો તમને ખબર છે. જોલો એ વહેંચી ખાઈને બધાએ મરી જવું છે? કે કોઈ એક જીવતો રહે એમ કરવું છે? કોઈ જીવતો હશે તો રાજાના અત્યાચારનું કોઈક દિવસ વેર લેશે. ’

પુત્રો કહે: ‘ બધાએ મરી જવું એનો અર્થ નથી. ખાવાનું આવે છે તે તમારે

ખાવું, પિતા! આ અત્યાચારનું વેર વાળવાની કોઈનામાં શક્તિ હોય તો તે આપનામાં છે. ’

બાપ-દીકરા વચ્ચે વાત પાટી થઈ ગઈ. મંત્રી શકટાલના સોએ પુત્રો એકે એકે કરીને કાળકોટડીમાં મરી ગયા. એકલો શકટાલ અંદર પડ્યો પડ્યો જીવે છે ને રાજા તરફથી જે એક માણસ પૂરતું અન્નપાણી મળે છે તેનાથી દિવસો ગુજારે છે.

દિવસો આઘ્યા બાપ છે શકટાલ મંત્રી કાળકોટડીમાં પડ્યો છે. વરુચિ કારભાર કરે છે ને યોગનંદ રાજા ધીમે ધીમે કામવશ થઈ ગાંઠા હાથીની માફક ભેંકામ રીતે વર્તી રહ્યો છે. રાજા અમર્યાદ ચતો બાપ છે. એને કાબૂમાં રાખવાનું વરુચિનું ગળું નથી. વરુચિને થયું કે એકલા તો રાજાને અંકુશમાં નહિ રાખી શકાય. ગમે તેવો તોય શકટાલ મંત્રી ચાલાક તો છે જ એટલે શકટાલને પણ સાચા-સાચ કારભારી બનાવ્યો હોય તો આપણું કામ સફળ થાય. એ તો કહ્યું જ છે ને કે એક કરતાં બે બલો.

એક દિવસ રાજા ખુશમિજાજમાં હતો, તે વખતે વરુચિએ શકટાલની વાત છેડી. રાજા કહે: ‘ બલે તમારી ઇચ્છા હોય તો શકટાલને છૂટો કરો. અને કાંઈ વાંધો નથી. ’

શકટાલ મંત્રીને છૂટો કર્યો. અને પાછો મંત્રીપદે સ્થાપ્યો. શકટાલ વરુચિ સાથે હળીમળીને કામ કરે છે, પણ અંદરણાનેથી રાજા ઉપર એને પૂરી દાઝ છે. ક્યારે લાભ મળે અને ક્યારે વેર લઉં?

એક દિવસ યોગનંદ રાજા વરુચિ

સાથે નદીકિનારે ફરવા ગયો. ત્યાં નદીના પ્રવાહ વચ્ચે ઊંચો થયેલો હાથનો પંલો ભેગો. બીજું કંઈ નહિ કેવળ હાથનો પંલો જ. રાજા કહે: 'આનો અર્થ શું ?'

વરુચિએ પંલ સામી બે આંગળી ઊંચી કરી. એટલે તરત જ પેલો પંલો નદીના જળમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

રાજા તો નવાઈ પામ્યા. કહે: 'આ તે શી સમસ્યા છે ?'

વરુચિ કહે: 'પેલો પંલો હતો. ને એનો અર્થ એટલો જ કે જગતમાં બે પાંચ માણસો સાથે મળે તો એમને કોઈ પણ કામ અસાધ્ય નથી. મેં સામી બે આંગળીઓ ખતાવી, એનો અર્થ કે પાંચ શું ફક્ત બે જ માણસો સાથે રહી ખરા દિવસી કામ કરે તો આખી દુનિયાને હંકારે.'

વરુચિના હાજર જવાબ સાંભળી રાજા ખુશ ખુશ થઈ ગયો.

૭] માછલું શું કામ હસ્યું ?

હવે એક દિવસ એવું બન્યું કે યોગ-નંદ રાજા રાજમહેલના એક ઝરૂખામાં બેઠો હતો અને સામેના ઝરૂખામાં મહારાણી બેઠેલાં. તેવામાં રસ્તે યઈને એક બ્રાહ્મણ નીકળ્યો. બ્રાહ્મણે જિંચું ભેંચું ને મહારાણીને દીઠાં. મહારાણીનાં કંઈ દિવસ નહિ ને આજે આમ દર્શન થયાં એટલે બ્રાહ્મણ તો વારે વારે મહારાણી સાચું બુલે. આગળ ચાલ્યો જાય અને પાછો વળી વળીને બુલે. એવામાં મહારાણી અચાનક હસી પડ્યાં અને બ્રાહ્મણથી પણ કોણ બળે શાયે કારણ થી હસી જવાયું.

રાજા બેઠો બેઠો બંનેનો તાલ ભેગા કરે. જેવા બંને હસી પડ્યાં કે તરત જ રાજા વહેંચાણો. નક્કી આ બંને વચ્ચે છૂપો સંબંધ છે. એણે તો ન કોઈને પૂછ્યું માછલું, ન સાચખોટનાં પારખાં કર્યાં અને તાબડોતોબ સિપાહીઓને બોલાવી હુકમ કર્યો: 'પેલા બ્રાહ્મણને હમણાં ને હમણાં શુળીએ ચડાવો.'

હુકમ થયો એટલી જ વાર. સિપાહીઓ તો બ્રાહ્મણને મુશ્કેટાટ બાંધી વધ-સ્થાન તરફ ઊપડ્યા. રસ્તામાં મચ્છી-બજર-માછલાના ટોપલા ભરેલા. બ્રાહ્મણને ભેંઈને એક ભૂવેલું માછલું ખડખડાટ હસી પડ્યું.

સિપાહીઓ વિચારમાં પડી ગયા. આ તે શી વાત છે ? ભૂવેલું માછલું હસે એવું તો કોઈ દિવસ ભેંચું-ભણ્યું નથી. તેઓ રાજા પાસે ગયા અને રાજાને વાત કરી. રાજાને પણ નવાઈ ધર્ધ. તેણે બ્રાહ્મણને ફેરખાનામાં પૂરી રાખવાનો હુકમ કર્યો અને વરુચિને બોલાવ્યો.

'પ્રધાનભાઈ ! ભૂવેલું માછલું શું કામ હસ્યું ?'

વરુચિ કહે: 'તપાસ કરીને જવાબ દઈશ.'

રાજા કહે: 'આવતી કાલે આનો જવાબ ભેંઈએ. જવાબ નહિ મળે તો ઘાણીએ ઘાલીને તેલ કાઢીશ.'

વરુચિ તો ઘેર જઈ ને વિચારમાં પડી ગયો: ભૂવેલું માછલું તો કંઈ જવાબ દઈ શકે તેમ ન હતું કે તે શું કામ હસ્યું ? ત્યારે આ સમસ્યાનો ઉકેલ કેમ મળે ?

એ તો ઘરમાં પડ્યો પડ્યો વિચાર

કરે છે ને મુંઝાય છે. કોઈ કરતાં કોઈ જવાબ મળતો નથી. એમ કરતાં કરતાં રાત પડી. વરુચિ કહે: 'અરે આ તો આબરૂના કાંકેશ થયે. આવતી કાલે રાત્રીને મોઢું શું બતાવીશ? આ રીતે બેઆબરૂ થવા કરતાં તો મરવું સારું છે.'

મનમાં એમ નહીં કરીને એ તો સ્મશાનમાં ગયો. સ્મશાનમાં એક તારનું ઝાડ. વરુચિ તારના ઝાડ પાસે પહોંચ્યો. કે કોઈનાં પગલાં સાંભળ્યાં. એ તો ઝાડની આઠો સંતાર્ધ ગયો.

થોડી વારે એક બિહામણી રાક્ષસી સ્મશાનમાં આવી પહોંચી. રાક્ષસી સાથે તેનાં બચ્ચાં, બચ્ચાં ખાઉં ખાઉં કરે: 'મા! મા! બૂબ લાગી છે. ખાવાનું દેને.'

રાક્ષસી કહે: 'આને તો ખાવાનું નહિ મળે. બ્રાહ્મણને શૂળીએ ચડાવવા હર્ષ આવતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં મૂવેલું માછલું હસી પડ્યું. એટલે બ્રાહ્મણને રાત્રીએ શૂળીએ ન ચડાવ્યો. એને શૂળીએ ચડાવ્યો હોત તો આપણને સરસ મજનું ખાજ મળી જાત.'

બચ્ચાં કહે: 'મૂવેલું માછલું શું કામ હસ્યું?'

રાક્ષસી કહે: 'માછલાને થયું કે આ રાત્રીની અક્ષલ તો જુઓ. રાત્રીના મહેલમાં સાતસે રાણી છે ને સાતસે ય કુલટા છે. આખો દિવસ નોકરો સાથે અમનચમન ઉડાવે છે. એના તો મહેલમાં જોટલી દાસીઓ છે તે બધાં જ પુરુષો છે. છડેયોઠે આ રંગલીલા આવી રહી છે, એની તો રાત્રી તપાસ કરતો નથી ને આ એક નિરપરાધી

બ્રાહ્મણ રસ્તેથી નીકળ્યો. અને ઘડીભર રાણીની સામું જોયું, ત્યાં તો એને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ હર્ષ દીધો. એ કારણે માછલું હસ્યું.'

વરુચિને તો જોઈતો જવાબ મળી ગયો. એ ઘેર પહોંચી ગયો ને ઘસઘસાટ લાવી ગયો. સવારે રાત્રીને એકાંતમાં બોલાવી મૂવેલું માછલું શું કામ હસ્યું એતું કારણ કહ્યું. રાત્રીએ મહેલમાં તપાસ કરાવી તો વાત સાચી નીકળી. સ્ત્રીના વેશમાં બધા જ પુરુષો હતા. હવે ઘરની વાત કોની આગળ થાય? એ તો મનની મનમાં સમજી બેસી રહ્યો. ને તે દિવસથી વરુચિનું માન હતું તેથી ખૂબ જ વધી ગયું.

૮] રાણીનો તલ

વરુચિનું માન વધી ગયું. એ તો જીપજ્યો જીપટે નહિ. પરંતુ ભાઈ આ તો રાત્રી વાળ ને વાંદરા. એ તો ત્રણે સરખાં. રાત્રી કોઈના મિત્ર નહિ ને રાત્રીના કોઈ દિવસ વિશ્વાસ નહિ. કયે કાળે શું કરશે એ કેમ કહેવાય?

એક દિવસ ચિત્રકાર શહેરમાં આવી ચડ્યો. એણે રાત્રીનું અને પટ્ટરાણીનું ચિત્ર દોર્યું. એતું આજેહૂંન ચિત્ર કે આવેથી જુઓ તો બધું રાત્રીના રાણી જીવતાં જાગતાં જિભાં છે. આવેથી કોઈ એને ચિત્ર જ ન માને. રાત્રી તો ચિતારા ઉપર ખુશ ખુશ થઈ ગયો એને મોઢું બધું ઈનામ આપ્યું. અને પેલું ચિત્ર વિલાસભવનમાં લટકાવી રાખ્યું.

એક દિવસ વરુચિ કોઈ કામસર વિલાસભવનમાં ગયો. એની નજર પેલું

રાજરાણીનું ચિત્ર પડ્યું. આ પહેલાં
એણે કોઈ દિવસ રાણીને જોયેલી નહિ.
વરુચિ સામુદ્રિક શાસ્ત્ર જાણે. લક્ષણ
ઉપરથી, માણસનાં લેખાં લઈ શકે.
રાણીનાં બધાં એધાણું ઉપરથી એણે
માન્યું કે સામુદ્રિકનાં આ લક્ષણો છે તો
રાણીને કટિમેખલા ઉપર કાળો તલ હોવો
જોઈએ. ચિત્ર બધી રીતે સંપૂર્ણ હતું.
એક તલ પૂરતી જ ખામી હતી. તરત જ
વરુચિએ કટિમેખલાના ભાગ ઉપર એક
કાળો તલ રાણીના ચિત્ર ઉપર આળેળી
હીધો અને પછી તે તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજાએ પેટો તલનો ડાઘ જોયો
અને નોકરને પૂછ્યું: 'આ ડાઘો કોણે
પાડ્યો ?'

નોકરે કહે: 'મંત્રી વરુચિએ.'

રાણીના શરીર ઉપર ગરામર એ જ
જગ્યાએ તલ હતો. એ વાત તો રાજા
એકલો જ જાણી શકે. રાણીના હંમેશ
હંકાર રહેતા ભાગ ઉપર શું ચિત્રો છે
એ બીજો કોઈ કેમ જાણી શકે ? કાં તો
કોઈ રાણીને છાનોમાનો નવસ્ત્રી જોઈ
ગયો હોય, અથવા તો કોઈને રાણી સાથે
આડો સંબંધ હોય એ જ આ તલની
વાત જાણી શકે. રાજા તો પૂરેપૂરો
અવિશ્વાસુ. ઠાલી અમથી પ્રાણેણે પટ્ટ-
રાણી સાથે નેત્રગોષ્ઠિ કરી હતી, ત્યાં તો
તેને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ કરી
બેઠેલો. તો આ તો રાણીના નગ્ન સ્વ-
રૂપનું વરુચિએ આલેખન કર્યું છે !
જરૂર વરુચિને પટ્ટરાણી સાથે ખરાબ
સંબંધ છે.

રાજા તો ખૂબ જ છેકાર પડ્યો. શક-
તાલ મંત્રીને બોલાવ્યો. કહે: 'આજ ને

આજ મંત્રી વરુચિને મારી નાખ.'

શકતાલ કહે: 'બલે.'

'બલે' કહીને શકતાલ ત્યાંથી રવાના
તો થયો. પરંતુ વરુચિને મારી નાખ-
વાની એની તાકાત ન હતી. વરુચિ ખૂબ
જ લોકપ્રિય હતો. ઉપરાંત વરુચિને
એક રાક્ષસ સાથે મિત્રાચારી હતી. એ
રાક્ષસ વરુચિને હંમેશાં મદદ કરતો.

એક વખત એવું બન્યું કે એક
રાક્ષસ કોણે જાણે ક્યાંથી પાટલીકપૂર
ઉપર ચડી આવ્યો. એ તો રોજ રાતે
શહેરમાં આવે ને બીજા કોઈને નહિ ને
કોટવાળને જ મારી ખાય. કંઈ કેટલાંયે
કોટવાળોને એ રીતે રાક્ષસ ખાઈ ગયો.
પછી તો કોઈ કોટવાળની જગ્યા જ ન
લે એવી સ્થિતિ થઈ પડી. એટલે રાજાએ
વરુચિને કોટવાળી સોંપી.

રાતને વખતે વરુચિ શહેરના રક્ષણ
અર્થે શેરીઓમાં ફરતો હતો ત્યાં પેલો
રાક્ષસ આવી પહોંચ્યો.

રાક્ષસ વરુચિને કહે: 'મારા પ્રશ્નનો
જવાબ દે.'

બીજા તો રાક્ષસનો બિહામણો દેખાવ
જોઈને જ ક્ષાતી પડે પણ વરુચિ એવો
કાચી છાતીનો ન હતો. એ તો કહે:
'ઘોલ, તારો પ્રશ્ન શું છે ?'

રાક્ષસ કહે: 'આં શહેરમાં ખૂબ જ
રૂપાળી સ્ત્રી કોણ છે ?'

વરુચિ કહે: 'મૂરખ ! રૂપનાં તે
કાંઈ માપ કદાતાં હશે ? એ તો જેને જે
સ્ત્રી ગમી તે તેને મન ખૂબ જ રૂપાળી.'

રાક્ષસ વરુચિનો જવાબ સાંભળી
પ્રુથ પ્રુથ થઈ ગયો. 'આજ સુધી આવો

સરસ જવાબ આપનારો કોઈ નહોતો મળ્યો. જે મળે તે આને વખાણે ને તેને વખાણે. એ કોઈ સ્ત્રી મારી નજરમાં ન આવે અને હું જવાબ આપનારને ખાઈ ભઈ, પણ આજે તે' બરાબર જવાબ દીધો. એ તો આપણી આંખમાં હોય છે, તેવું જ આપણે જોઈ ચકીએ. ખીમની આંખે તે વળી કોઈનાં પાપ કઢાતાં હશે? આજથી તું મારો મિત્ર. જ્યારે કંઈ કામ પડે ત્યારે મને યાદ કરજો. ગમે તેવા સંકટમાંથી હું તને ઉગારી લઈશ.'

તે દિવસની વરુચિને રાક્ષસ સાથે ભાઈબંધી.

એટલે ચકટાલ વરુચિનો વાળ વઠો કરી શકે તેમ ન હતો. ઉપરાંત વરુચિએ તો એને કાળકોટીમાંથી છોડાવેલો. ઉપકાર ઉપર અપકાર કરે એવો તો ચકટાલ ન જ હતો.

એણે વરુચિને કહ્યું: 'રાત્રી તારા ઉપર ખૂબ ગુસ્સે યથો છે ને તને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો છે.'

વરુચિ કહે: 'તો મને મારી નાખ.'

ચકટાલ કહે: 'તને હું કેવી રીતે મારી શકું? તારો તો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર છે. ને વળી તને મારવાનું કોઈનું ગળું નથી એ હું જાણું છું.'

વરુચિ કહે: 'ને આટલું વધારે બાણી લે કે હું આહું તો ઘડીકમાં રાત્રનું મોઢું ઉઘાવી શકું તેમ છું. પણ તેવું મારે કરવું નથી. તું બાણે તો છે જ કે એ કોઈ ખરો નંદરાબ નથી. નંદરાબ તો મરી ગયો છે. આ તો નંદના ખોજિયામાં બસાઈ ભેઠેલો મારો મિત્ર ઈશ્વર

છે. એ ગમે તેવો છે તોપણ મારો મિત્ર છે. મારે મિત્રઘાત કરવો નથી.'

ચકટાલ કહે: 'તારી વાત બરાબર છે. પરંતુ હવે રાત્ર સાથે વેર બાંધીને એના રાજ્યમાં રહેવામાં મજા નહિ આવે. એના કરતાં આપણે એક કામ કરીએ. તું મારે ઘેર છાનોમાનો રહે. હું બીજા કોઈને તારે બદલે મારી નાખીને કહીશ કે વરુચિને મારી નાખ્યો.'

વરુચિ કહે: 'એવું ખોટું શું કામ કરવું જોઈએ?'

ચકટાલ કહે: 'આ તો મારા સ્વાસ્થ્યની વાત છે. રાત્ર તો સાવ ખૂબ છે. આજે તારો વારો છે તો કાલે મારો વારો આવશે. મારામાં કંઈ તારા જેટલી શક્તિ જોણી જ છે? એના હુકમને અનાદર થયો છે એટલું બાણીએ કે મારું તો આવી જ બનશે.'

વરુચિ કહે: 'તો કાલે હું તારે ઘેર રહીશ.'

અને વરુચિ ચકટાલને ઘેર રહ્યો. રાત્ર પાસે તો સાબિતીઓ રંગૂ થઈ ગઈ કે વરુચિને મારી નાખ્યો.

૯] શિવવર્માની વાત

એક ૧૬વસ વરુચિ અને ચકટાલ બેઠા બેઠા વાતો કરે છે. વાતમાં ને વાતમાં વરુચિએ કહ્યું: 'બીજી તો કોઈ નહિ, પણ રાત્રએ મારા ઉપર ખોટું આજ્ઞા અકાંચું એનું મને બહુ લાગી આવે છે.'

ચકટાલ કહે: 'એ વાતને અક્ષોષ કરવો નક્કો છે. માનવી ઉપર એવા આજ્ઞા તો ૨૬ અને ઊતરે. આપણે પવિત્ર

છીએ તો પછી દુનિયા જખ મારે છે. ’

વરુચિ કહે: ‘દુનિયા ક્યાંથી જખ મારશે? હું અહીં એકાંતમાં ઝૂરી ઝૂરીને મરી જઈશ ને દુનિયા તો માનશે કે વરુચિ અભિચારી હતો. કામના ઉપર નહિ ને એની જનેતા જેવી રાણી ઉપર જ એણે ક્રુદ્ધિ કરેલી. કાળ જશે ને કહેણી રહી જશે.’

શકટાલ કહે: ‘તું શાંતિ રાખ ભાઈ, વખત વખતનું કામ કરે છે ને વખત આવ્યે વાઢળાં વીંખાઈ જશે. સાચને કદી આંચ છે જ નહિ. જો એના ઉપર એક વાત કહું.’

શકટાલે વાત કહેવી ચડ કરી:

કોઈ એક ગામ ને એ ગામનો આદિત્યવર્મા રાજા. રાજાને શિવવર્મા નામનો પ્રધાન. પ્રધાન ખૂબ જ ઠાઢ્યો, રાજકાજમાં હોશિયાર અને પૂરેપૂરો પવિત્ર.

રાજાને સોળ રાણીઓ. એમાં એક અણુમાનીતી. અણુમાનીતી રાણીને મહેલ રાજા કોઈ દિવસ જાય નહિ. એ તો જાણે એને મન મરી ગઈ છે.

પણ અણુમાનીતીયે આખરે સ્ત્રી છેને. રાજાએ એને છાંડી હતી. કાંઈ કુદરત એને થોડી છાંડવાની હતી? અણુમાનીતી-નું યૌવન ફાટફાટ થાય. અંગેઅંગમાં તર-વરાટી થાય ને રાજાએ તો એનો ત્યાગ કર્યો હતો. રાણીને પુરુષની ભૂખ હતી અને જે પુરુષને પનારે એ પડી હતી, એ તો એની સાચું પણ ન જોતો. ને રાજાની બિન-ખેવનાએ રાણીને માર્ગ ભૂલવાડ્યો.

એક દિવસ રાજાને ખબર પડ્યા કે અણુમાનીતીને ગર્ભ રહ્યો છે. સાંભળતાં રાજાને કાળ પડી. પોતે તો રાણીને મહેલે જતો નથી. તો પછી બીજા કયા પુરુષે રાજાના મહેલમાં પેસવાની હિંમત કરી?

રાજાએ નોકરીને બોલાવ્યા: ‘રાણીના મહેલમાં કોણ કોણ આવે છે? રાણી પાસે કોણ કોણ જાય છે?’

નોકરો કહે: ‘પુરુષ નામે રાણીના મહેલમાં સંચરી શકતા નથી. કેવળ પ્રધાનજી કોઈ કોઈ વાર આવે છે.’

રાણીને પ્રીતમ તો પદમણી બનીને પરવરેતો. એ તો પુરુષ છતાં નોકર-ચાકરની નજરે સ્ત્રી જ હતો. ને એકલા પ્રધાનજી ઉપર અટાટનો ઊતરી આવી.

પ્રધાન બિચારો શું કરે? કામકાજે જવું પડે. ખમરઅંતર કાઢવા જવું પડે. રાણીના હુકમ થાય ને જવું પડે. એને કાંઈ થોડી જ ખમર હતી કે રાણી પાપની દુનિયામાં વસે છે ને એક દિવસ એનું પાપ પીપળે સડીને પોકારવાનું છે ને વીજળી પોતાને માથે પડવાની છે!

વાત સાંભળીને રાજા સમસમીને બેસી રહ્યો. પ્રધાનને મરાવી નાખે તો રાણીનું છાનું પાપ છતરાયું થાય ને જે બે જણા જાણે છે તે આખી દુનિયા જાણે, એમાં તો પોતાની પણ ફજેતી થાય.

એટલે રાજાએ તો એક યુક્તિ કરી. શિવવર્માને કોઈ કામનું ખડાનું કાઢી પોતાના મિત્ર રાજા લોગવર્મા પાસે મોકલ્યો. પાછળથી ખાસ ફત મારફત છાનો કાગળ મોકલ્યો, કે શિવવર્માને પૂછ્યા-આછ્યા સિવાય તાબડોતોખ મારી નાખવો.

શિવવર્મા તો રાજાનો હુકમ. માથે ચઢાવી લોગવર્મા રાજાના રાજ્યમાં જવા આવી નીકળ્યો.

હવે આ તરફ રાણીને ખબર પડી ગઈ કે પોતાના પાપનો ઘડો ફૂટી ગયો છે. જરૂર રાજા ઘાણીએ ઘાલીને તેલ

કલાવશે. એણે તો પ્રીતમ સાથે સંતલસ કરી લીધી ને એક રાતે ગણી પ્રીતમ સાથે મહેલમાંથી નાસી છૂટી.

પણ લગવાનને કરવું છે ને શિવ-વર્માને માથેથી આળ ઊતરવું તે નાસી જતી રાણી પકડાઈ ગઈ ને બધી વાત રાજા પાસે પહોંચી.

વાત સાંભળીને રાજાના પસ્તાવાનો પાર રહ્યો નહિ. એ તો કપાળ ફટવા લાગી ગયો: 'અરેરે! મેં કંઈ જોયું

તપાસ્યું નહિ, ને વિના વાકે અત્યારે શિવવર્માનું કાસળ કલાવી નાખ્યું.'

પણ હવે શું થાય? ગલોલી છૂટી ગઈ હતી. હવે તો બીજે રસ્તો ન હતો.

આ તરફ શિવવર્મા યોડા દિવસે રાજા લોગવર્માની કચેરીમાં પહોંચ્યો. એ કામ હતું તેની રાજા સાથે ચર્ચા કરી. લોગ-વર્માને આદિત્યવર્માનો પેલો સંદેશો મળી ગયેલો. રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે આવો મહાવ્યતુર માણસ છે, એને રાજા મારી નાખવાનું શું કામ કહી રહ્યો હશે?

એને તો ચટપટી ચવા લાગી માડું કે ન માડું! વાત કડું કે ન કડું? પૂછું કે ન પૂછું? પણ પછી તો રાજાએ કહી નાખ્યું: 'શિવવર્મા! તમને મારી નાખવાનો રાજા આદિત્યવર્માનો હુકમ છે. બોલો આજ મારી નાખું કે એકબે દિવસ જીવવું છે?'

શિવવર્મા ઘણી વારમાં બધી પરિસ્થિતિ સમજી ગયો. એણે તો ઝટ ઝટ કહી નાખ્યું: 'રાજા! અત્યારે ને અત્યારે આ કચેરીમાં જ તું મારું માથું ઉઠાવી દે.'

રાજા કહે: 'એટલી બધી ઉતાવળ છે? ભલા માણસ, એકાદ બે દિવસ ખાઈ પી લે, મોજ કરી લે.'

પણ શિવવર્મા તો કહે: 'અત્યારે જ લલવાર ચલાવ, નહિતર હું મારી જતો ગયું કાપી નાખીશ.'

આ સાંભળીને રાજા નવાઈ પામ્યો. એને થયું કે 'આમાં જરૂર કંઈક ભેદ છે. તેણે કહ્યું: 'મરવા માટે કાંઈ માણસ આટલી ઉતાવળ કરે. એવું તો સાંભળ્યું નથી. જરૂર આમાં કંઈક ભેદ છે. સાચે સાચું ન કહે તો તને મારા સોગંદ છે.'

શિવવર્મા કહે: 'તમારો આગ્રહ છે તો પછી છાની વાત કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. વાત એમ છે કે આદિત્યવર્મા રાજા તમારા ઉપર ઉપર ઉપરથી હેત કરે છે. પણ અંદરખાનેથી તો તમને ખુવાર કરવા માગે છે. મારા જન્મ વખતે નેશીએ કહ્યું કે જ્યાં મારું લોહી રેડાયે ત્યાં બાર વરસનો ટુકાળ પડશે. રાજાને આ વાતનો ખબર પડી, એટલે તો એણે મને અહીં મોકલ્યો. મારું લોહી રેડાયે એટલે તમારા રાજ્યમાં બાર વરસનો ટુકાળ પડશે. ને મને તો ચંદ્રનું વરદાન છે કે બાર વખત મારું માથું કપાય અને બાર વખત પાછું ચોટી જાય.'

લોગવર્મા કહે: 'એમ વાત છે? ત્યારે તો આદિત્યવર્મા મારું જ કાસળ કાઢી નાખવા માગે છે. પણ હું કંઈ મૂરખ નથી.'

અને એ મૂરખ ન હતો. એની સાગિતી તરીકે એણે શિવવર્મા રૂપી આશ્વ-નું પછીકું પોતાને આંગણેથી પોંછું વળાવ્યું.

શિવવર્મા સ્ત્રીમણીમ ચાહે આગ્યો, એટલે આદિત્યવર્મા પણ ખુશી થયો અને એમ જાઈ! વાદળા વિખાઈ જાય છે ને સાચને કહી આવ્ય આવતી નથી.' ચંદ્ર ટાલની વાત સાંભળીને વરુચિને યાતિ થઈ અને સમયની રાહ જોતો બેઠો. [આજ

કાયદાના સુધારક

૨. લ. વે.

મારી આગળ ચાલ્યા જતા એ ગૃહસ્થ ઓશિંતા જ અટક્યા. સામેજ એક નાની મોટર ઊભી હતી. તેની બરાબર પાછળ એક મોટી કાર ઊભી હતી. આ બંને મોટરો સામે જાણે કાંઈ સુઠર દરમિયાન જોવા મળ્યું હોય તેમ જોઈ રહ્યા. બંને મોટરોના ક્રાઈવરો દૂર વાતોમાં પડ્યા હતા.

એ શું જોતા હશે તેનો હું વિચાર કરું છું તો તેમણે પાછલી મોટરનું આગલું બારણું ખોલ્યું. હેન્ડ બ્રેક છોડી અને મોટરની પાછળ જઈ તેને ધકેલવા લાગ્યા. રસ્તા પરના ઢાળને કારણે મોટી મોટર આગલી નાની મોટર સાથે અથડાઈ પડી.

બંને ક્રાઈવરો હોહતા આબ્યા અને ઢપકવા લાગ્યા પછી આ ગૃહસ્થ તો જાણે કાંઈ જ ન જાન્યું હોય તેમ શાન્તિથી ઊભા રહ્યા. થોડી વારમાં એક પોલીસ આવી લાગ્યો. પોલીસે ખીસામાંથી નોટશુક કાઢી, પેન્સીલની અણી મોઢામાં નાખી પૂછવા માંડ્યું: 'આ મોટરને સા માટે ધકેલી?'

'મારો રૂમાલ પવનમાં ઊડી તેની નીચે ગયો હતો તેથી.' ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો.

'તમારું નામ-સીરનામું?'

'હું મારું નામ કે સીરનામું આપવા માગતો નથી. મેં શું કંઈ હોય તો મને પકડી શકો છો.'

પોલીસે નોટ શુક ખીસામાં નાખી અને હસી પડ્યો. 'અવાજ ક્યાંક સાંભળ્યો છે. મારે તમને પકડવા નથી.' કહેતો તે ચાલ્યો ગયો.

હું આ ગૃહસ્થ પાસે ગયો અને જે જાન્યું તેને માટે આશ્ચર્ય વ્યક્ત કર્યું. ગૃહસ્થે હસ્યા અને કહ્યું: 'કેટલાક કાયદા જ એવા છે કે તેને સુધારવાની જરૂર છે. પોલીસ કોઈ પણ શખસને ખોટી રીતે અટક્યાં લે તો સરકારને તે ગૃહસ્થને

નુકસાની અને બદલો આપવો પડે. માત્ર નામ ન આપવું તે એવો શું નથી કે પોલીસ અટક્યાં લઈ શકે, છતાં હમેશાં પોલીસખાતું તે જીતે છે. હું હમેશાં આ રીતે પકડાઈ છું અને પછી નુકસાની માગું છું. માસિક બેસેંક રૂપિયા પડી રહે છે. જ્યોતે હમણાં જ હાખલો આપ્યું. થોડા માસ પહેલાં મેં એક ટેક્સી લીધી, અને તાજાં મહાદેવ પર હંકારી જવા લાગ્યું. ત્યાં ઊતરતાં ક્રાઈવરે બાકું માગ્યું એટલે મેં કહ્યું પ્રગતું બાકું સરકાર ચૂકવે. પચાસ આઈવની કાપે જતા એન્જિન જેટલી ગુસ્સાની વરાળો કાઢતો તે પોલીસની શોધમાં હોજો. મેં તો હોટેલમાં જઈ નાસ્તો કર્યો અને આ પીધી. બહાર નીકળવા જતાં હોટેલ મેનેજરે પૈસા માગ્યા. તેને પણ સુધારી દીધું, 'સરકાર પ્રગતી છે માટે પ્રગતો ખર્ચ સરકાર આપે.' મેનેજર વધારે બોલે તે પહેલાં પેલો ક્રાઈવર પોલીસને લઈ આવી પહોંચ્યો. પોલીસે હમેશ મુજબ નામ-સીરનામું પૂછ્યાં. મેં ના કહી એટલે મને પોલીસ-ચોડીએ લઈ જવામાં આવ્યો. આખી રાત ત્યાં અટક્યાં રહ્યા બાદ બીજે જ દિવસે મેં નુકસાનીનો દાવો કર્યો અને ગેરવાજગી કે માટે રૂપિયા હજાર બદલાના મળ્યા અને ન્યાયાધીશે પોલીસની સખત અટકવું કાઢી.

આ નવા ધધાની સારાસારતા તો વિચાર કરતાં મેં કહ્યું, 'મોટે ભાગે આવા દાવામાં તો વકીલ પર આધાર રહેતો હશે.'

'મારો વકીલ?'

ગૃહસ્થે કહ્યું: 'વાત જ ન કરો. તેને કોર્ટમાં જીલ્લ કરતો સાંભળ્યો મારી તરફના પોલીસના વર્તનથી મને પણ ગુસ્સો ચડી જાય છે. કેટલીક વાર તો પોલીસની કોર્ટનીના મારા દુશ્મનું વર્ણન જ્યારે એ કોર્ટમાં કરે છે ત્યારે જ મને ખ્યાલ આવે

છે કે હું કેવો દુઃખી થયો હોય, અને આખ-
માં આસુ આવી જાય છે. કોઈ પોલીસ
કોર્ટમાં હાજર હોય તો કોર્ટના બધાજ પ્રેમીઓ
તેના તરફ તિરસ્કારથી જોઈએ રહે છે. મારા
વડીલની દલીલ સાંભળે તો ગૃહપ્રધાન કદાચ
પોલીસખાતું જ જઈ કહે. ન્યાયાધીશ મારા
તરફ ઊંડી દયાની લાગણીથી જોઈ રહે છે.
પ્રજના દફો, પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્ય એ વિષયો પર
કદાચ મારો વડીલ સારામાં સારો વક્તા હશે.
હું પણ તેને નુકસાનીનો ચોથો ભાગ આપું
છું. કેટલીક વાર નુકસાની માટે હું ખીજ રીત
પણ અજમાવું છું.

‘શુ ?’ મારાથી પૂઠચા સિવાય રહી ન
શકાયું.

‘હું એક નાની સાધારણ કિમતની સુટ-
કેસ કાચમાં રાખી મૂકતો તરફ જોતો જોતો
ખટકતો ચઢકતો ફરું છું. પોલીસ આવી લાગતાં
તેને મારા પર યંત્ર પડે. નામ અને સીરનામું
આપવા તો હું કહી તૈયાર હોતો જ નથી.
મને પકડવામાં આવે છે. ખીજો દિવસે સવારે
હું પોલીસ અમલદાર પાસે મારું સીરનામું
આપું છું. મારી ખાલી સુટકેસ અને તે ખરી-
વાતું ખીલ દેખાડું છું. મને માફી સાથે છોડી
દેવામાં આવે છે. થોડા વખતમાં જ કોઈ ન્યાયા-
ધીશ મને ગેરકાયદેસર રીતે પકડવા માટે સરકાર
પાસેથી બેબેક ઢબર નુકસાની આપાવે છે.’

‘પણ આ રીતે પકડાઈને નુકસાની માન-
વાનું કારણ શું ?’ મેં પૂછ્યું.

‘કેટલાક માને છે કે હું આ રીતે કમાણી
કરું છું. પણ મારો ધરાહો તો શુદ્ધ છે, સર-
કારના કાયદા સુધરાવવાનો.’

કાયદો સુધરાવવાની આ પદ્ધતિ મને જો
ઊતરે તે પહેલાં જ તે ગૃહસ્થે દુરથી આવ્ય
આવતા એક પોલીસ જમાદારને અગળા વીંધ
કહ્યું: ‘આ કાયદો અને વ્યવસ્થાનો જાળવના
આથો આવે. જુઓ, દમજાં જ મારી રીત
અજમાવું.’

ગૃહસ્થે પોતાના ખીસામાંથી રૂમાલ કાઢ્યો
અને જમાદાર પાસે ફોડી તેના મોઢા સામે
રૂમાલ ફેંકીવતાં જુઓ પાડી કહેતા લાગ્યો,
‘હું જાગ્રો નથી, મેં ફાડ પાડ્યા નથી, મેં
શુંતો કર્યો નથી, હું મારું નામ આપવા માગતો
નથી, છે તમારી પકડવાની તાકાત ?’

દૂર બીમા બીમા મને લાગ્યું કે દમજાં
જમાદાર ગુરસે થઈ તેને પેઠાથી અને આ
ગૃહસ્થને ઢબર બે ઢબર નુકસાનીના મળી જશે.
પણ જમાદારે મારાના વિના ધીમેથી આ
ગૃહસ્થને કાંઈક કહ્યું અને તેમણે એકાદમ પોતાનો
રૂમાલ ખીસામાં મૂકી દીધો.

‘પોલીસ જમાદાર સાથે મારી પાસેથી
પસાર થતાં પેલા ગૃહસ્થ બોલ્યા: ‘આ વખતે
સાથે જ ઝાપાપે છું. આવે તો મને ‘નાસ-
દાપક ગાંધિપણની યંત્રા’ માટે પકડો છે. વજુ-
આર દિવસ ડોક્ટરની દેખરેખ નીચે જોલમાં
રહેવું પડશે. મારા પર માનસદાગ્ગરના અખતરો
થશે અને છતાં છૂટકા પછી હું ફાવે નહિ કરી
શકું. માત્ર યંત્રા પર પકડેલ છે. આ ધારો સુધા-
રવા વળી ગઈ ખીજ પદ્ધતિ ગોતવી પડશે.’

અને બધા જ ગૃહસ્થો જોને શુનેશરી
કહેવામાં આવે છે તેજો કાયદાના સુધારો થવા
નો પ્રયત્ન તો નહિ કરતા હોય ને તેવા વિચારો
સાથે મેં ચોલવા માંડ્યું. [અચેત પરથી

જુનાબ ઝીણનાં વખાણ કરતા ગાંધીજીને કોઈકે કહ્યું: ‘આપ સથે ઝીણા સાહેબને હિન્દુના
સાધ્યો દોરત મનો, પદ્ધતિ ઝીણા સાહેબ તો આપને પ્રતિભદા પાઠો દુરમન માને છે.’

‘કદાચ એમ પણ હોય,’ ગાંધીજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું ‘કે અમે બન્ને અમારી
માન્યતામાં ખોટા હોઈએ.’

ભા. બધા,

માઉગલી વસ્તીમાં

સુનિકુમાર મ. લાટ

[એક રાતે કોઇ કઠિયારો જંગલમાં લાપણી કરીને સદકૃત્ય રહ્યો હતો. ત્યાં એક લંગરો વાઘ નામે શેરખાન તેના ઉપર છાપે મારે છે અને તેના એક બાજુ વરુની બોડમાં આવી ચઢે છે તે ત્યાં ઊભરીને મોટા ચાપ છે અને વરુઓ તેનું નામ માઉગલી દાદર પાડે છે. વરુઓની સલામાં તે બાજુને સ્વીકારવામાં આવે છે અને તેની કીમત તરીકે એક બળદ વરુને લેટ ધરાય છે. તેના એક રીંછ અને બધેરા નામે વાઘ જમીન ચાપ છે. અને તે બેટ પ્રાણીઓ માઉગલીને ખાવરથે કરે છે. એક વેળા તેને વાંદરાઓ ઉપાડી જાય છે અને બાલુ રીંછ તથા બધેરા વાઘ તેને એક અજગરની મદદથી છાડાવી લાવે છે. પણ જેમ તે મોટા થતા જાય છે તેમ શેરખાન કે જે માઉગલીને પોતાના મોંમાંથી ઝૂંટવાઈ ગયેલા શિકાર જેવો સમજતો હતો તે તેના સામે વરુઓને ઉરકે છે. પણ વરુઓ નાચક એકલા માઉગલીના ચક્ષુમાં છે. શેરખાનની ખટપટથી અકેલા પદસદ ચાપ છે ત્યારે તેની જગ્યાએ નાચક નીમવાની સલા મળનાર હોય છે. બધેરા માઉગલીને સલાહ આપે છે કે પાસેના જામમાંથી બળતા અંગારા જેને જનવરો તેજનાં ધૂલ ગણે છે તે લઈ આવી સલામાં ફેંકવા કેમકે શેરખાન કે જે નાચક થવા માગતો હતો તે પણ અચારથી બીજો છે. સલા મળે છે અને માઉગલીને જન લેવાની શેરખાનની બાહ્ય જરૂરે ધૂળમાં મળે છે અને શેરખાન હાથપૂર્ત થાય છે, પરંતુ માઉગલી વરુ નથી પણ માણસ છે તેટલા માટે તેને વરુના ટોળામાંથી નાતબદાર કરવામાં આવે છે અને માઉગલી માણસો વચ્ચે રહેવા માટે ગામ તરફ આવે છે.]

સલાની ટેકરી ઉપરની લાલ પૂરી ચપ પછી માઉગલી તેની વરુની બોડમાં ગયો અને લાંથી નીકળ્યા પછી ટેકરી ઊતરી જ્યાં ગામ વચ્ચે હતું ત્યાં ખેડેલાં દરિયાળાં ખેતરો તરફ ગયો પણ તે જગ્યા જંગલની ઘણી નજીક હતી તેથી શંકાઓ નહીં; કારણકે તેને ખાતરી હતી કે તેણે નિદાન એક તો કદો કુસ્મન ઊભો કર્યો હતો. અને ખીજુ-કાતરો પાસેની હેડીએ નહીં પાસે ચાલતાં ચાલતાં તે દસેક માઉ દૂર નીકળી ગયો અને એવે સ્થળે આવ્યો કે જ્યાં કાંઈને તે ઝોળખતો નહોતો. ત્યાં સપાટ મેદાન હતું તે નાની ટેકરીઓની લીલી ટપકી અને ખીજીના ભૂરા-પટાથી ભાતીગળ બનેલ હતું. તેને એક છોડે ગામ આવેલું હતું. અને ખીજે છોડે જંગલની ઝાડી આવી હતી. એ મેદાનમાં માથો, બેંસો અને બળદ ચરતાં અને તેની રખવાળી કરતાં નાના હાકરાઓ આમતેમ ફરતા હતા. જ્યારે એ હાકરાઓએ માઉગલીને જોયો ત્યારે તેઓ બીકથી ગભરાઈ જૂઓ પાડતા લાગી ગયા અને પીળાં રખડું કૂતરો બસવા લાગ્યાં. પણ માઉગલી તો ચાલ્યા જ કર્યો કેમકે તેને

જુખ લાગી હતી. ગામમાંપે આવ્યો ત્યારે ખોરડીના કાંટાથી બનાવેલ દરવાજો બધું હતો.

માઉગલીને તો તેની અત્યાર સુધીની જિંદગીમાં ખોરાકની શોધમાં જતાં આ કરતાં પણ વિકટ અંતરાયો વટાવવા પડ્યા હતા એટલે તે જરામ ગભરાયો નહીં. તેણે વિચાર્યું, 'જાહ! ' અહીંનાં માણસો પણ જંગલનાં લોકોથી કરતાં જુથાય છે.' તે દરવાજા પાસે બેસી ગયો અને જ્યારે એક માણસ તે જગ્યા પાસેથી નીકળ્યો ત્યારે ઊભા થઈને તેણે, ખોરાક જોઈએ છે એમ બતાવવા પોતાનું મોઢું ઉપાડ્યું. માણસ માઉગલી સામે ધડીમર તાકી રહ્યો અને 'મહારાજ, મહારાજ!' એમ બોલતો નાસી ગયો. આ મહારાજ એક સૂલ-કામ બ્રાહ્મણ હતો. તેણે સફેદ ધોતિયું પહેલું હતું; સફેદ પંચેડી ઝોલી હતી અને કપાળમાં કેસરનું ત્રિપુંડ અને કંકુનો ચાંદો કર્યો હતો. અચાજ સાંભળીને તે પણ ઝંપે આવી પહોંચ્યો, અને તેની પાછળ આદરે સોજેક બીજા લોકો પણ દોડી આવ્યા. અને માઉગલી તરફ આગળ ચીંધતા શોરબકાર કરવા લાગ્યા.

માઉગલીએ વિચાર્યું, 'આ માણસજાતમાં કાંઈ રીતઠાંત કે વિનયવિવેક કેઆતાં નથી, તેમની જેવું વર્તન તો ફક્ત વાંદરાલોકમાં જ ભેળા મળે છે.' તેને ગુસ્સો ચડ્યો હતો અને તે ટોળાની સાથે તાકી રહ્યો.

મહારાજ જરા નજીક આવ્યો. 'આમાં ગજારાવા જેવું શું છે; જરા જુનો તો ખરા મારા મહેરબાન ! તેના હાથપગ ઉપરના ચાકાં તો જુવો. તેમાં વરુની દાદ બેસી અંધ લાગે છે. આ તો જાજલમાંથી નારી આવેલ વરુનું બાળક લાગે છે.'

એ વાત ખરી છે કે માઉગલી ન્યારે વરુનાં બચ્ચાં સાથે રમતો સારે ધણી વાર વરુનાં બચ્ચાં ધાર્યાં કરતાં વધારે દાદ બેસાડી દેતાં અને તેનાં સફેદ નિયાન તેના હાથપગ ઉપર હતા. પણ માઉગલીને પૂછ્યું હોત કે જાણે આ બચ્ચું બધું તો તે કાંઈએ બચ્ચું બધું છે એમ કહ્યું જ કરત નહોં; કેમકે ખરેખર કાંઈ જાનવર બચ્ચું બારે તે જેવું હોય એ તે સારી પેઠે જાણતો હતો.

એક-બે ઓઝો માઉગલીને ભેઈ બોલી જીડી, 'અરે ! અરે ! ગરીબ બિચારો ! વરુ કરે તે શે ખમાયું હશે ! વળી છોકરા કેરો રૂપાળો છે ! કેવી લાલચોળ આંખો છે ! અલી મેવા ! તારો દીકરો વાપ ઉપાડી ગયો હતો તેના જેવું જ આતું મેં નથી લાગતું !'

મેવા આગળ આવી, તેણે પગમાં બોમોમાં અને હાથમાં ચૂસા પહેર્યા હતા. આંખ ઉપર હાથતું નેજતું કરી તે બોલી, 'હોય નહોં; મને ભેવા દો ભેઈએ.' થોડી વાર ધારીને ભેવા પછી તે બોલી, 'ના આ મારો દીકરો ન હોય. આ જરા કૂચળો છે પણ મોડું મારા છોકરાના જેવું જ છે.'

મહારાજ ચાલાક આંખણ હતો. તેને ખબર હતી કે મેવાનો ધણી આખા મામમાં સોંપી પેસાદાર હતો. તેણે એક-બે મિનિટ આકાશ તરફ ભેઈ જાન ધરવાનો ટોચ કર્યો

અને પછી બોલ્યો, 'આ તો કિરતારની લીલા છે મારા બાઈ ! જાણે જે લીધું હતું તે હવે જંગલ પાછું આપે છે. મેવાએન ! આ છોકરાને તમારે ધેર લઈ જાઓ. અને તમને દીકરો પાછો મળ્યો તેના હરખમાં આ ગરીબ આંખણની દક્ષિણા ભૂલ્યો મા.'

આ તરફ માઉગલી ચિદાતો હતો, 'અરે આ તો હું વરુ સાથે સભા-ટોકરી ઉપર ગયો ત્યારે જે બચ્ચું તેવું ફરી બનશે કે શું ? પણ ફિર નહોં. હવે હું માણસ બનીને પાછો આવ્યો છું એટલે માણસ તરીકેનું મારે વર્તન રાખવું ભેઈશે.'

ગાંધીએ માઉગલીને પોતાની પાછળ આવવાની ઈશારત કરી અને આવવા માંડી અને બીજી તરફ ટોળું પણ લીખારાઈ ગયું. માઉગલી ધરમાં ગયો તો રાતા રંગના ટોલિયો હાથેલો હતો અને ઘણા બરવાની માટીની કોડી ઉપર ખડીથી ચિતરામણ પાંચમાં હતો. જાળીપ કરીને માર કરેલી હતી અને નાંખાતું બેડું અને પીતળનાં વાસણો હતા. એક ટાંકામાં ચિંદાસન હતું તેમાં લાલજી પધરાવેલા હતા. એક દીવાલમાં મેળામાં વેચાય છે તેવું ચાટકું ટાંગેલું હતું.

તેણે માઉગલીને મોટા કોરો બરીને ફધ પીવા આપ્યું અને સાથે શેટલો આપ્યો. પછી તેણે માઉગલીના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને તેની આંખો સાથે તાકી રહી 'મેવાને લાગ્યું કે વખત છે ને તેના છોકરાને વાપ ઉપાડી ગયો હતો તે તો આ ન હોય ! તેણે એક-બે વાર તેને નાથુ, નાથુ-હવીને મોઢાવી પણ ભેંચો પણ માઉગલી કાંઈ સમજ્યો નહોં. વળી તે બોલી, 'બેટા નાંધિયા, તને મેં નવા ભેંડા સીવડાવી આપ્યા હતા તે તને શાદ નથી !' પછી તેને પગે અકકી તો તે તો ચીંગડા જેવા કંઠજી હતા એટલે નાસીપાસ ચઢીને બોલી, 'ના રે ના ! આ પગમાં કાંઈ દિવસ ભેંડા આપ્યા લાગતા જ નથી. પણ કાંઈ નહોં, વં.

મારા નાથા જોવો જ દેખાય છે એટલે હું તને દીકરા કરીને રાખીશ. '

માઉગલી કાઈ દિવસ છાપગ નીચે સૂતો નહોતો એટલે તેને તે ધણું કંઈ ધાગ્યું તોપણ તેણે ઉપગ નજર કરી તો પગળ ખસેડીને બહાર જઈ સકાય એવું હતું. વળી બારી હતી તેને આંકડી નહોતી એટલે તેમાંથી પણ બહાર જવાય એવું હતું. માઉગલીએ વિચાર કર્યો કે જો માણસ માણસની ભાષા સમજ શકે નહીં તો માણસ થયો શા કામનો ? માટે મારે તેમની ભાષા શીખી લેવી જોઈશે. કેમકે અત્યારે તો કાઈ માણસ જંગલમાં આવી પડે અને જોવો બહેરોમૂઝો થઈ જાય તેવો હતો હું.

પણ માઉગલી જ્યારે વડુઓની સાથે રહેતો હતો ત્યારે તે કાળિયાર સાથે કાળિયારના છોકરા બોલાવતા વડેલ કુકરની જેમ અવાજ કરતાં તેને આવડતું હતું. એ બધું તેને અત્યારે કામ લાગ્યું. તેથી જ્યારે એવા કાંઈ બોલે કે તરત માઉગલી તે પ્રમાણે બોલવા માંડ્યો અને એ રીતે અંધારું થતાં સુધીમાં તો એ ધણી શબ્દો શીખ્યો.

રાતે સૂતી વખતે તકલીફ થઈ એવાનું મકાન વાંધને પકડવાના છટકા જેવું માઉગલીને લાગતું એટલે તે ઝોરકામાં સૂતા કબૂલ થયો નહીં અને તેને સુવડાવી ખારણી બધ થાય કે તરત તે બારીમાંથી બહાર છટકી જતો. ઉવટ થાકીને એવાના ધણીએ એવાને કહ્યું, 'તને ફાવે તેમ કરવા દે. એ છોકરો અત્યાર સુધી કંપાવ દેલિયે સૂતો હોય તો તેને દેલિયે ફાવે ને ? અને જો કમવાને આપણને દેવા માટે જ દીકરા માટે દીકરા મોકલ્યો હશે તો તેને કમવાન બગાડી નહીં જાય.'

આ રીતે માઉગલી મકાનના ફળાને છોડી લાંબું ચોકાણું ધાસ પછું હતું તેની ઉપર જઈને સૂતો પણ હજી તેની આંખ વાંચાઈ ન વાંચાઈ તેટલામાં તેની હૃદયની નીચે કાંઈનું સૂવાળું કાળજીથી તરું મોઢું દેખાયું.

જુલે છે ત્યાં વડુનું સૌથી મોટું બચ્ચું (જે હવે વડુ બની ગયેલ) તે બોલાવતું હતું. 'વાહ, તારી પાછળ દસ ગાઉ આવ્યો તેનો બહોલો આ જ કે ? આટલા વખતમાં તો તું માણસ જોવો જ બની ગયો. તારા દિલમાંથી હુમાડાની-લાકડાની હુમાડાની અને ઢોરની વાસ આવે છે, પણ જંગ નાનાભાઈ, હું સમાચાર લઈને આવ્યો છું.'

માઉગલી તેને બેટી પછો અને પૂછ્યું, 'ત્યાં જંગલમાં બધા ખુશીમજામાં છે ને ?'

'હા. તારાં તેજફલથી જે વડુ દાઢી ગયાં તે સિવાય બધાં સાબરસારાં છે. પણ હવે સાબર શરખાન દાઢેલોં તેથી તેની બોળ ઊતરી ગયેલી તે ફરી નવી બોળ આવે ત્યાં સુધી ધણે દુર આવ્યો ગયો છે, પણ તેણે સોગંદ લીધા છે કે પાછો ફરીને તે તારાં હાકાં વેણુગંગામાં પધરાવશે.'

'કાણુ કેનાં હાકાં નાખશે તે કેને ખબર છે. મેં પણ એક નાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. પણ તું સમાચાર લાવ્યો તે બહુ સારું કંઈ'. પણ આજ તો આ બધું નવું છે એટલે હું ચાકી ગયો છું, ખૂબ ચાકી ગયો છું પણ બાઈ, તું વારંવાર મને સમાચાર આપતો રહેજે.'

'તું અમને બૂલી તો નહીં જા ને ? તું આપણી સાથે હતો એ તને યાદ રહેશે ને ? માણસો તને બધું બૂલવાડી તો નહીં દે ને ?' વડુએ પૂછ્યું.

'કદી નહીં.' માઉગલીએ જવાબ આપ્યો. હું તમારી બધાની બેળા ઊછરીને મોટો થયો એ હું હમેશાં યાદ રાખીશ. પણ સાચોસાચ એ પણ યાદ રાખીશ કે મને પ્રરુનાં ટોળાં કાઢી પણ મૂક્યો છે. પણ તને અને આપણી બેડાનાં બધાને હું આહતો રહીશ.'

'તો ખ્યાન રાખજે,' વડુ બોલ્યો કે, 'આપણા ટોળાંએ તને કાઢી મૂક્યો તેમ માણસનું ટોળું તને કાઢી મૂકે નહીં. આખર કરે ને એ તો માણસો જ છે ને નાનાભાઈ !

એમની વાતો તમામમાં દેખાં એવે તેના જેવી છે. હવે હું ફરી આ તરફ આવીશ ત્યારે મોચરને છેવાડે વાંસનું ઝુક છે તેની પાછળ તારી રાહ નોંધેલ.

તે રાત પછી ત્રણ મહિના સુધી માઉઝલી ગામઝાપાની બહાર ભાગ્યે જ ગયો દરો કેમકે માણસની રીતભાત અને ભાષા શીખવામાં તેના મજા વખત જતો હતો. સૌથી પહેલાં તો તેને ધોતિયું પહેરવાનું શીખવું પડ્યું. અને તેથી તે બહુ ખિન્નતો. પછી તેને પેશા ઝોળ-ખવા પેશા અને તેના દિસાજ શીખવા પેશા તે તો તેના મગજમાં જિતમાં જ નહીં. પછી હળ ઝેડવાનું શીખવા માંડ્યો પણ તેનું યું કારણ તે તેને ન જ સમજાયું. વળી ગામનાં નાનાં છોકરાં તેને મજા પચવતાં. પણ સારે ભાગ્યે તે જંગલનો કાનૂન બણ્યો હતો તેથી તે પોતાના મિત્રજ ઉપર કાળુ રાખી ચક્રતા. જંગલમાં તો જો તમે તમારા મિત્રજ ઉપર કાળુ રાખી ચક્રા તો જ તમે ખોરાક પામો અને તો જ તમે જીવી ચક્રા. તોપણ જ્યારે પતંગ ન ચગાવતા માટે કે કોઈ રમત ચગવાની ના પાડતા માટે, કે કોઈ ચબ્બનો ઉચ્ચાર બોલતા કરતા માટે જ્યારે છોકરાઓ તેની મરફત કરતા ત્યારે ધણી વાર તે બધાને ઉપાડીને જો કટકા કરી નાખવાનું તેને મન થઈ આવતું. પણ તેને ખજર હતી કે નાનાં નાનાં જમ્યાને મારવામાં બૂધણ નથી તેથી જ તે ખમી ખાતો. તેને પોતાને તે કટકો જોરા-વર છે તેની જરાય ખજર ન હોતી. જંગલનાં કેટલાક પ્રાણીઓને સુકાનલે તે નજીગે ગણાવ તેની તેને ખજર હતી પણ ગામમાં તો તેને બધા માટેલા સાંદ જેવો કહેતા. તેને બીક યું કહેવાય તે પણ ખજર નહોતી.

એક વખત માઉઝલી મંદિરના પૂજારીની ફરીઓ આઈ ગયો. પૂજારીએ તેને કહ્યું કે હવે જો બગવાનને ધરાવેલ ભોજન તું આપ જઈય તો બગવાન તારા ઉપર મજા ગુસ્સે

ચરો. એ સાંભળી માઉઝલી તો સીધો ગયો મંદિરમાં અને ત્યાં રાખેલી બગવાનની વજન-દાર આરસની મૂર્તિ લઈને પૂજારી પાસે આવ્યો. પછી પૂજારીને કહે કે તમારા બગવાનને હવે ગુસ્સે કરી લુઓ અને જો મારી ઉપર ગુસ્સે થશે તો હું તેની સાથે કુતની કરીને તેને ખજર પાડી દઈશ. આ રીતે બગવાન તો અમાઈ મયા અને મેવાના વડે જ્યારે ખૂબ રૂંધું આવ્યું ત્યારે જ આ વાત દુષાઈ ગઈ.

વળી માઉઝલીને નાતખનના તફાવતની ખજર પડતી નહીં. જ્યારે એક જોડનું મધેકું ખાકામાં પડી ગયું ત્યારે માઉઝલીએ તેને પૂછેથી બેચીને બહાર કાઢ્યું. એ જોડ પોતાનો માલ પાસેના યહેરમાં વેચતા લઈ જતો હતો તે બરાવવામાં પણ તેણે મદદ કરી. હવે તે કામ પણ મળ્યું ખરાય કહેવાય કેમકે જોડ લોહા દહકા વરણ ગણાય છે, તેનું મધેકું તો તેનાથી થોડુંક જળાય. પણ જ્યારે ગોર મહારાજે તેને જોયો જાણતા માટે કપોડા આપ્યો ત્યારે માઉઝલીએ કહ્યું કે તો ગોર મહારાજને જ હું મધિયા ઉપર બેસાડી દઈશ; પછી તો એમનામાં અને મધિયામાં ફેર નહીં રહેને ? પછી ગોર મહારાજે મેવાને સલાહ આપી કે માઉઝલીને કામધણે લગાડી દો.

બીજો દિવસ ગામના મુખીએ માઉઝલીને કહ્યું કે તારે રાજ ગામની બેસોનાં ધણીમાં જવું પડશે અને તેને ચરાવવા પડશે અને ચરી રહે-ત્યાં સુધી તેની સાથે રહેવું પડશે. આ ખજર સાંભળી માઉઝલીને સૌથી વધારે આનંદ થયો, કેમકે હવે તે ગામનો નોકર બન્યો હતો.

ગામ પાસે એક વડાનું ઝાંક હતું અને તેની આસપાસ એક જોડો મણવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ગામના માણસો રાજ બેળા થતા અને તે જ ગામનો મોરો હતો. ત્યાં તે જ રાતે તે ગયો. ત્યાં ગામનો મુખી, પટેલ આવતા; ગામનો વાગદ પણ ગામના મપાટા લઈને લાગત થતો. ત્યાં ધરડો જળદેવ પણ આવતો. બળદેવ

ગામનો જૂનો શિકારી હતો અને તેની પાસે એક ખંદક પશુ હતી. તેણે ત્યાં એકઠા થતા અને હોઠા પીતા વળી એ ઝાક ઉપર વાંદરાઓ પશુ એસતાં અને વાતો કરતાં. એ એટલા નીચે એક ભોથ્થ હતું અને તેમાં એક પરડો સર્પ રહેતો જેને લોહા નાગચાપા કહીને પૂજતા અને દરરોજ સાંજે તેને દૂધ ધરવામાં આવતું.

ગામના પરડેરાઓ મોડી રાત સુધી અહીં એસતા, હોઠા પીતા અને વાતો કરતા. આ બધી ભૂતની, દેવદેવીઓની અને પાણિયાઓની અદ્ભુત વાતો હતી, પણ તેથી ચે અદ્ભુત વાતો બળદેવ કહેતો અને તેમાં જંગલનાં પ્રાણીઓની કથા આવતી. આ વાતો તો ચાલ્યા જ કરતી અને સગવડાં સાથે આવેલાં બાળકોની આંખો ઉઘીથી ધેરાવા લાગતી. બળદેવની વાતોમાં જંગલનાં પ્રાણીઓ આવતાં અને ગામની નજીકમાં જ જંગલ હતું એટલે તેમાં રસ પણ આવતો કેમકે ધણીના પાક દરણ અને કુકરો ખરાબ કરી જતાં અને સાંજના વાપ આવીને કાષ્ટ માણસને ઉપાડી જતો—એવા કિસ્સા સામાન્ય હતા.

માઉગલીને આ વાતોથી હસવું આવતું કેમકે જંગલનો તે ભોમિયો હતો અને જંગલના પ્રાણીની રીતભાત તે જાણતો, તોપણ પોતાને હસતાં કાષ્ટ જોઈ ન જાય એટલે તે મોહું છુપાવી દેતો. પણ બળદેવ તો પગને આડે ખંદક ચાપીને નવી નવી અદ્ભુત વાતો કહે જતો અને માઉગલીનું હસવું વધે જ જતું.

એકવાર મેવાના હોઠાને વાપ ફવી રીતે ઉપાડી ગયો તેની વાત બળદેવ કરતો હતો, તેમાં તેણે કહ્યું કે એ વાપ નહોતો પણ વાધનું રૂપ ધરીને આવેલો ભૂત હતો, અને એ ભૂત થોડાં વરસ પહેલાં મરી ગયેલ એક કુટુંબ ધરામાં કંજીસ પૂરણદાસ શાહકારનું હતું. વળી ઉમેર્યું કે એ વાત ખરી છે કેમકે એક વાર જ્યારે તોફાન થયેલું અને પૂરણદાસની કુટુંબ લૂંટાયેલી અને તેના ચોપડા નાગેલા ત્યારે તેને પગે

ધા પડ્યો હતો તેથી તે ખોદાંજતો ચાલતો હતો અને મેવાના હોઠાને ઉપાડી જનાર વાપ પણ એવાંજતો ચાલતો હતો, કેમકે એના પંખાનાં નિશાન સરખાં નથી.

‘હા એ ખરું. સાચી વાત.’ પાસે એકલા ધરડેરાઓએ કહ્યું.

‘તમારી બધી જ વાતો આવી જાશે’ સો સાપ દેખા જેવી જ છે કે શું ?’ માઉગલીએ પૂછ્યું, ‘એ વાપ ખોદાંજતો ચાલે છે તે ખરું છે પણ બધામ જાણે છે કે એ જન્મથી જ લંગડો છે, જે વાધમાં એક શિયાળવા જેટલીયે દિંમત નથી તેને પૂરણદાસને ભૂત કહેવો એ તો ખર્યાં ફાસલાવવાની વાત થઈ.’

આ સાંભળી અન્યબધીથી બળદેવની તો હાહ જ સિવાઈ ગઈ. અને મુખી પણ માઉગલી સામે તાકી રહ્યો. ‘કાણે ખોલ્યું ?’ જંગલનો પોતરો કે ? જો તને આટલી બધી ખબર છે તો તું જ જાણે એ વાધનું ચામકું જીતે રહી લાવ ને ? સરકારે એ વાધને મારવા માટે સો રૂપિયાનું ઈનામ કાઢ્યું છે. પણ મોટેરા બોલતા હોય ત્યારે વચ્ચે બોલાય નહોતો, મૂંગા મૂંગા સંભળાય.’

માઉગલી બોલો થઈ ચાલવા માંડ્યો, જતાં જતાં વળી ખોલ્યો, ‘સાંકળી તે અત્યાર સુધી હું મૂંગો મૂંગો સાંભળતો હતો રતો. પણ અત્યાર સુધીમાં બળદેવ જંગલની જેટલી વાતો કરી તેમાં એક-બે સિવાય એક અક્ષર પણ ખરો નથી. અને જંગલ તો આપણી પડોશમાં જ છે. એ સાચું નથી તો પછી એ બધી ભૂતપણી અને પરિઓની વાતો કરે અને તેણે તે જોયું છે એમ કહે તો હું કેમ સાચું માનું ?’

બળદેવ તો માઉગલીની આવી દેખીતી ઉદ્વેગને જોઈને તિરસ્કારથી ગાલ કુલાવતો રહ્યો. મુખીએ કહ્યું, ‘હવે આ હોઠાને ઢોર ચારવા મોકલવો જોશે. મોટો થઈ ગયો છે.’

ગામડામાં ઢોર ચારવા જવાને રિવાજ
 એવો છે કે બળદ, ગાયો અને બેસોને નાના
 ઊંચાએ વહેલી સવારના ચારવા લઈ જાય
 અને સંજની ખારતી ટાલે પાછાં લાવે. અને
 અભવ્યુને પગ નીચે છંદી નાખી એકે એક
 મોટા ઢોર પીઠ સુધી મારી પહેલે એવડા
 ઊંચા તેને મારે દઈ કે ગમે તેમ કરે તોપણ
 તેને કંઈ કરતાં નથી. જ્યાં સુધી આ ઊંચાએ
 ધણી સાથે હોય ત્યાં સુધી તેઓ સલામત
 છે કેમકે વામ સડાં આખું ધણ ચરતું હોય
 ત્યાં દુમસો કરતો નથી; પણ જો તેઓ
 કાચિનાં બચ્ચાં પકડવા કે કાંઈ સારાં કૂંધ
 તોડવામાં શકાઈ જાય તો કાંઈ વાર વામ
 તેમને ઉપાડી જાય.

બીજે દિવસ પરાધિયે રામ નામના સંદે
 ઉપર બેસાને માઉઝલી મામની શેરીમાંથી
 નીકળ્યો અને લાંબા સીધાં શીયાવાળી મોટી
 કાળી અને ભગીરી બેસો તેના કચ્છારે પોત-
 પોતાની ગમણ છાડી ચાલી નીકળી. માઉઝલી-
 એ તેની સાથે આવેલા ઊંચાએને સમજાવી
 દીધું કે હવેથી તે સરદાર છે અને બધાએ
 તેનું કહ્યું માનવું. તેણે નક્કર વાસતી સુવાળી
 કામ પોતાની પાસે રાખી હતી તેનાથી તે
 બેસો દાકતો. પછી તેણે કાનિયો કરીને જો
 ઊંચા તેની સાથે હતો તેને બીજા ઢોર ભળાવી
 દીધાં અને કાનિયાને એમ પણ સૂચના આપી
 કે ધણ ઊડીને આવે જવું નહીં. પછી ચોતે
 બેસોને લઈને આગળ ચાલ્યો.

ધણખર ગામડામાં જો ગૌચર હોય છે
 તેમાં તો ટેકરી ઉપર કે ખડક ઉપર કે કંઈ
 પાણીવાળી જો ઉપર હોય છે તેથી તેમાં કામ
 અને એવ હોય છે; પણ કચ્છારેક નદીની બેખડો
 પાસે પણ ગૌચર હોય છે અને ત્યાં ચરતાં
 ચરતાં બેખડોની ઊંચાપથી ઢોરો દંકાઈને
 અદરૂં થઈ જાય છે. બેસો તો મોટે ભાગે
 પાણીનાં આબોચિયાં કે મારો હોય ત્યાં જ રહે છે
 અને કલાકોનાં કલાકો સુધી ગારાની ઉખામાં

બેસી રહે છે. માઉઝલી બેસોના ધણને જમણ-
 માંથી નીકળેલી વેણગંજા નદી જ્યાં બહાર
 આવતી હતી ત્યાં સુધી લઈ ગયો. પછી તે
 રામની પીઠ ઉપરથી કીતરી પડ્યો અને જરા
 દૂર વાસતું કુંડ હતું ત્યાં ગયો તો ત્યાં તેની
 સાથે રમેલ વડુ બરિયો હાજર હતો.

‘વાહ વા’ બરિયાએ કહ્યું. ‘મેં ધણ
 દિવસ સુધી અહીં તારી વાટ જોઈ છે. પણ
 આ બેસોનું ધણ લઈને કાં આવ્યો?’

માઉઝલી બોલ્યો, ‘એ તો દુકમ એવો
 થયો છે. હમણાં મને આ ગામના ઢોર ચારવાનું
 કામ મળ્યું છે. અને બેસોનો ગોવાળ કહીશ
 તો આશી પણ તે વાત જવા દે. શેરખાનના
 આ સમાચાર છે.’

‘શેરખાન પાછો ખડી આવ્યો છે, અને
 તને મારવાનો લાજ ગતતાં તેણે અહીં ધણી
 વાટ જોઈ છે. પણ આ તરફ ચિહાર એણે
 મને છે એટલે હમણાં તો તે પેલી મેર ગયો
 છે પણ ત્યાંથી પાછો આવે તે તને મારી
 નાખવા માગે છે.’

‘બહુ સારું.’ માઉઝલીએ કહ્યું, ‘તો
 પછી એમ કરો કે જ્યાં સુધી શેરખાન દૂર
 હોય ત્યાં સુધી તમારા ચારમાંથી એકાદ બાઈ
 પેલા ખડક ઉપર અને કેખામ તે રીતે એકવાનું
 રાખો, કે કુંડ ધણ ચારવા જઈ તે જ વખતે મને
 ખબર પડે. પણ શેરખાન પાછો આવે ત્યારે
 ખડક ઉપર કાંઈએ બેસવું નહીં પણ તારે મને
 જમણ પાસેના ધૂના પાસે મળવું. ત્યાં એક
 યોગાન છે અને યોગાન વચ્ચે કેસુડો છે ત્યાં
 કુંડ મળીય. શેરખાનના મોંમાં મેદરમાંથી
 જઈ પડવાની જરા મ ઈચ્છા નથી.’

વાત પૂરી થઈ એટલે ઊંચાવાળો જમણ
 શીધી માઉઝલી નીચે લાંબાએ અને સંક્રમ્યો
 અને ઢોરો ચર્ચા કર્યાં. કુનિયાબરમાં આ રીતે
 ઢોર ચરાવવાનું કામ સુસ્તમાંથી ચરત છે.
 ઢોર ધીમે ધીમે ચાલ્યા કરે વળી કચ્છારે
 કરે, વળી મેસી જાય, વળી ચાલવા માટે, એમ

કર્તા કરે છે. બેસો તો અવાજ પશુ કરતી નથી, પશુ પાણીનું ખાઓચિપું જીવે કે તરત એક પછી એક તેમાં પડવા લાગે છે અને આરાવાળા પાણીમાંથી માત્ર નીકળે જ બહાર દેખાય એ રીતે પડી રહે છે. સપાટી ઉપર તો સીસમના ટુકડા જેવાં તેનાં મોં અને બૂરી આંખો જ દેખી શકાય. ઉનાળાના પ્રચંડ તાપની ભીતી વરાળ પછવાડે દેખાતી ટેકરીઓ નાચતી લાગે છે અને કવચિત્ એક સમજીની ચિચિ-વારી સંભળાય છે. અને જોકે એક જ સમજી દેખાય તોપણ ધણુના ઊંચરાઓ જાણે છે કે જો કાંઈ ઊંચડું કે વાછડું-પાડું મરી જાય તો એ એક સમજી પાછળ માઈસી દૂરથી અનેક સમજીઓ ચાલી આવશે, અને એક જ હતી તેની આટલી બધી કર્પાંધી ધણ ગઈ તેની સમજ પશુ નહીં પડે. ઊંચરાઓ ધણી વાર સંધ જાય છે. અને પાછા જાગે અને પાછા સંધ જાય તેમ કર્પાં કરે છે. તકડો નમ્યે કાં તો તેઓ ચિપાતી ટોપલીઓ બનાવે, કાં તો ચણેલીઓ વીણી તેની માળા બનાવે જમવા તોડ પકડે. કાંઈ કામ ન હોય તો ખડક ઉપર બેઠેલા કાંચિકાને જોવામાં કે દેડકા ગળેલ સાપને જોવામાં વખત ગુમારે છે. તેથી પશુ ઘાટી જાય ત્યારે દુહા, સીરકા લલમરવા મડિ

અને તોપણ દિવસ કેમ કે કર્પો ખૂટે નહીં. કાંઈ કાંઈ જગ્યાએ માટી-સારી હોય તો ઊંચરાઓ માટીના કિસ્કા બનાવે, માટીના ખાખેસ પશુ બનાવે, માટીના સૈનિકા બનાવે તેના હાથમાં બાલાંતે બલ્લે રાકું મૂકે અને પોતે રાજા હોય અને આ બધું પોતાનું લશ્કર હોય તેમ રમત આદરે, તો કાંઈ વગી મદિર બનાવી તેમાં શિવલિંગ પશુ રથાપે. એમ કરતાં કરતાં સાંકડ પડી જાય; ઊંચરાઓ દોરને ડચ-કારે, એટલે ગારામાં પડેલી બેસો નીકળે, અને આખું ધણુ ખામ તરફ પાછું ફરે.

આ રીતે દરરાજ માઉઝલી ધણુને ચારવા લાઈ જતો. બેસો ખાઓચિપામાં પડી રહેતી, અને દરરાજ માઉઝલી ખડક ઉપર નજર કરતો અને ત્યાં ચૂરાભાઈની પીઠ તેને દેખાતી એટલે સમજતો કે શેરખાન હજી દૂર છે. રાજરાજ તે ધાંધા ઉપર સૂતો અને પોતે જંગલમાં જાણેલા કિવસો પાક કરતો, અને આસપાસ થતા મંડ અવાજોનું સંગીત સાંભળી રહેતો. છતાં સર્વત્ર એટલી ઘાંત હતી કે શેરખાન જંગલમાંથી નીકળીને વેણુજાને આરે આવ્યો હોત અને તેના લંગડા પગથી અવાજ થયો હોત તો ય એ ઘાંત સ્થગમાં માઉઝલી તે સાંભળી શકત. [જાણી આવતા અંકે

એક મોઝા સમાવેશમાં બે લાદ દેખાતી મહિલાઓને બેઠેલીનીની જાણમાં બેસવાનું થયું, એક દેશી હર્ષા, બીજા વિદેશી હર્ષા.

દેશી મહિલાએ પૂછ્યું: 'આપના પતિ દિનમાં શું કરે છે? તેમનું નામ શું?'

વિદેશી મહિલાએ સહેજ દસીને કહ્યું: 'તેમને દિનના વાઈસરોય કહેવામાં આવે છે. દિનમાં આલ્ટી અધાધૂંધી રાજવા તેમને બ્રિટીશ પાર્લામેન્ટ મોકલેલા છે અને તેમનું નામ લોકે વિલિંગટન.'

દેશી મહિલા: 'જાણીને છું' બહુ ખુશ થઈ.'

વિદેશી મહિલા: 'આપના પતિ શું કરે છે? તેમનું નામ શું?'

દેશી મહિલા: (સન્નિવૃત્ત) તેઓને દિનમાં અધાધૂંધી ફેલાવનાર બક્ષિ વરીકે બ્રિટીશ પાર્લામેન્ટ બોલાવ્યા છે. અહીંના લોકો મદદતમાલ કહે છે અને છું તેમને ગાંધીજી કહું છું.'

બે રખાચિત્રો

વસંત

૧ : દોઢપગો

‘એ’ વા અસાધ્ય દરદી પીડાતાં દરદી-
ઓની જિંદગી બચાવીને આપણે
થું ફાપદો કરી આપવાના હતા ! થું એ સિવાય
ડોક્ટરોનું ખીજું કત્તબ જ નથી ! એવાં
રાગીઓની જીવદોરી લ’બાવી દુનિયાની વરતી-
ગણતરીમાં વધારો કરવાનો કાષ્ટ હેતુ ખરો !’
મધ્યપશ્ચિમની મેડીકલ કોલેજમાં અભ્યાસ
કરતા એ જીવાન ડોક્ટરના દિલમાં ઉપરના
સવાલો ઊઠતા. અને એથી એ તેના સહા-
ખાથીએ સાથે ધણી વાર એ બાબતની ચર્ચામાં
ઊતરી પડતો.

‘પરંતુ એ માટે તો આપણે ખર્ચો
આવેલ હીએ,’ એ લોહા ફીલ કરતા,
‘અ’ધ, અ’ધ અને પીડાતા લોકોની સેવા
કરવાની આપણી ફરજ છે.’

એ કહેતો, ‘ડોક્ટરો ખીમાર માણસોને
સાજ કરવા માટે છે, અને જો એ રાષ્ટ્રીય
સાજ થાય એમ ન જ હોય તો એવા લોકો
વહેલી વિદાય થયે એ જ ખરેખર છે’ એ પોતે
એવા લોકોની જિંદગી કેમ એાછા કષ્ટ પૂરી
થાય એ જાતની ચિંતિયાનો મત ધરાવતો.

એ હતો ડા. માર્લિન. કોલેજના અભ્યાસ-
કાળ દરમિયાન એ પોતાની એ જાતની
વિચારસરણીમાં દહતાઈ માનતો. અભ્યાસ-
કાળના એના છેલ્લા વર્ષ દરમિયાન એક શરીર
જરમન બાઈની પ્રસવવેળાએ એને હાજરી
આપવાનો પ્રસંગ બાળ્યો. બાઈને આ દુઃખી
સુવાવક હતી અને માજક અવતર્યું તેના એક
પગ ધણો ટૂંકો હતો. ડોક્ટરે પોતાની રવા-
બાવિક ટેવ મુજબ બાળકના મોઢામાં ફૂંક
મારી તેના શ્વાસોશ્વાસ ચાલુ કરવા મહેનત
શરૂ કરી. અચાનક તેના મનમાં વિચાર આવ્યોઃ
‘આવો ટૂંકો પગ લઈને આ બાળકે જીવનમાં

થું કરી શકશે ! ખીજાં છાંદાંએ એને દોઢ-
પગો કહેશે. એવા જીવને બચાવીને થું કરવું છે !
જગતને એની કંટી જ ખોટ નહિ બચાવ.’

પરંતુ એ જીવાન ડોક્ટરનું દિલ પોતાની
ફરજમાંથી ડગ્યું નહિ. અને એણે ફરી પ્રયત્ન
કરી એ અચ્ચાના શ્વાસ ચાલુ કરી એના
નાનકડા દિલના ધગધારા શરૂ કર્યા. થોડી જ
વારે અચ્ચામાં પ્રાણનો સંચાર થયો તે ધીમે
ધીમે રવાનો અવાજ આવ્યો શરૂ થયો.

ડોક્ટર માર્લિન પોતાનું કામ પતારી બેગ
લઈ ઘેર જતા જતા આંખે રસ્તે પોતાના મન
સાથે બળકેતો થયો, ‘આવું શા માટે મારે
કરવું પડ્યું ! પરમાં તો ખાવાના સાંસા છે
અને હમણે એક તો છાંદાં છે ! બાવી ખોટ-
વાણું એક વધારે બાળક જિંદગીને મેં થું
સારું ક્યું ! એવા અધૂરા અવરવવાળાની
દુનિયામાંથી વહેલી રવાનગી જ સારી હતી.’

સાર પછી વર્ષો વીતી ગયાં. ડોક્ટર
માર્લિન એક મોટા. ચહેરામાં બાવી વરસો ને
સાં ધણી સારી પ્રતિષ્ઠા જમાવી મોટો ડોક્ટર
બન્યો. એની જીવાનીની વિચારસરણી તો
બાળે કયાં અદ્યય થઈ ગઈ હતી. ખીજા
જનકે ડોક્ટરોની જેમ એ પણ અસંત
દાનની બોલાઈથી ફાપેલ અસંખ્ય દરદીઓ
અસંખ્ય ફરો. અને દવાઓથી ઘેરાયેલો એ
જીવનની ઘરેમાં પડી ગયો. મરવાને લાગકે
જણાય એવાએને પણ ફાપેલો આપે જ
રાખતો એ લોકોને જીવતાં રાખવા માટે પોતાનું
જીવન હોય એમ નિસ પ્રવૃત્તિમાં પડી ગયો.

ડા. માર્લિનને પોતાના કુટુંબની પથ
ઉપાધિ બાવી પડી. એનો એનો એક દીકરા
અને વડુ અચાનક મોટર અકસ્માતમાં બાવી
મરણ પામ્યાં. એમની નાની દીકરી બાઈસને

ઉછેરવાનું ડોક્ટર ઉપર આવી પહું. ડોક્ટરને એ દીકરી માટે અનુદાન માયા હતી. આ દિનાએ જ્યારે એ દશ વર્ષની યર્ષ ત્યારે એક દિવસ સવારે તેણે તેની ડોક અકાચ યર્ષ ગયાની અને હાથપગમાં વિચિત્ર દુઃખાવાની ફરિયાદ કરી.

શરૂઆતમાં એ સાધારણ વા હશે એમ લાગ્યું. પરંતુ પાછળથી એ એક ખાસ પ્રકારનું ચેપી દરદ નહીં થયું. એ દરદ જવલે જ થતું હોવાથી મેડીકલ પ્રતિક્રિયામાં પણ તેના વિષે બહુ જુજ ઉલ્લેખ હતો. ડોક્ટર માર્શીનની પોતાની આટલાં વર્ષોની પ્રેક્ટીસ દરમિયાન આવો એકેય કેસ નોવામાં આવેલ નહિ. એણે જ્ઞાનતંત્રના નિષ્ણાત ચિકિત્સકોને બોલાવ્યા તે જોઈને આજંરાની તનિયત બતાવી. બધાએ પોતાનું મસ્તક હલાવ્યું. એ દર્દની કાંઈ સફળ દવા જાણવામાં આવેલ ન હતી. તેમના મત પ્રમાણે આ દર્દ ધીમે ધીમે વધીને પક્ષાઘાતમાં પરિવર્તિત છે તેમ તેઓએ જણાવ્યું.

એક નિષ્ણાતે કહ્યું: 'પશ્ચિમનો કોઈ એક ડોક્ટર છે. એણે હમણાં જ આવા દરદની અકાચ ચિકિત્સા વિષે એક લેખ લખેલ હતો એ મારા નોવામાં આવેલ છે. એનું નામ જોડા. ડી. જી. મીલર. તમે એની સલાહ લો એમ મારો ખાસ આગ્રહ છે.'

ડા. માર્શીન પોતાની વહાલી દીકરીને લઈ એરોપ્લેનમાં ડોક્ટર મીલરની નાની

ધરખીતાલ કે જ્યાં એ પોતાની તદ્દન નવી જ પદ્ધતિથી અપંગ અને ખોટવાળા દરદીઓની સારવાર કરતો હતો ત્યાં પહોંચ્યો. 'તેણે જોયું કે ડા. મીલરનો એક પગ લંગડાતો હતો.

'મારા આ લંગડા પગને લીધે જ હું મારા દરદીઓ સાથે એકતા અનુભવું છું.' ડા. માર્શીનની પોતાના પગ તરફ મથેલ નજર જોઈ એ નિષ્ણાત ચિકિત્સકે કહ્યું, 'બાળકો મને દેહ-પગો કહે છે. હું એમને એ કહેવા લઉં છું, ખડું જોતાં મને એ મારા સાચા નામ થેડીઅસ કરતાં પણ વધુ પસંદ છે. મારું એ નામ મને આ જગતમાં લાવનાર મેડીકલ પ્રોફેશનના એક વિદ્યાર્થીના નામ ઉપરથી પાડવામાં આવેલું. પણ મને એ નામ પસંદ નથી.'

ડોક્ટર થેડીઅસ માર્શીનના સ્મરણ પરથી અચાનક કટલાય વર્ષોનો પડો ઊંચકાઈ ગયો. અને એ પ્રસંગ તેને યાદ આવ્યો. 'જગતને એની કથા જ ખોટ નહિ જણાય...' બાળકના જન્મ વખતે આવી મથેલ એ વિચાર અત્યારે યાદ આવતાં એના ગળામાં કંચકા બધાઈ ગઈ. પોતે કેવો અધિજો હતો! એ અપંગ ડોક્ટર આજે પોતાની વહાલી દીકરીના પગ સાજ કરી તેને ચાલતી કરી દેવાનો હતો.

એણે ડા. મીલરનો હાથ પકડી કહ્યું, 'અંધ રહેવા કરતાં અપંગ રહેવું ઘણું સારું ડોક્ટર!'

૨ : ધારાશાસ્ત્રી

અઘલતમાં આજે બેસુમાર ગિરદી હતી. આપુરું જામ આજે હેનરી વોલ્ફીન સામેનો કેસ સાંભળવા જિમ્મટું હતું. એ હતો એ નાના જામડાનો એક ચોપડીઓ વેચનાર. બાર બાર સ્ત્રીઓનાં ખૂન કરવાનો તેની ઉપર આરોપ હતો. અપરાધી ફેદીના પાંજરાના કોઠા ઉપર હાથ ટકી બેઠો હતો.

'જ્યુરીના માનદ સભ્યો! ' ૭૩ નેટલા ખૂનના કિસ્સાઓમાંથી ૭૧ વખત ફરિયાદી

માંચકાને ચિકિત્સા આપનાર યુસેફસનો એ પ્રખ્યાત ધારાશાસ્ત્રી જ્યારે બોલવા જોડો થયો ત્યારે સર્વત્ર ચુપકાઈ જવાઈ ગઈ. એનું નામ હતું શીલીપ ડ્યુરેન્ડ.

'હેનરી વોલ્ફીન ઉપર બાર છોકરીઓનાં ખૂન કરવાનો આરોપ છે.' એણે ચાંત અવાજે શરૂ કર્યું. 'આઠ આઠ દિવસથી તમારા ધારાશાસ્ત્રીના મારા એ અસીલના ગળામાં ગાંઠ સરલવી દેવાના તમામ પ્રયત્નો હું જોતો

આવેા છું. અહીં આપ સર્વે'તું' એ બાબત ખ્યાન એ'યું' છું કે આ હિસ્સામાં નબરે જોનાર કાંઈ સાક્ષી હાજર કરવામાં આવેલ નથી. શુભ થયેલ છેકરીઓમાંથી કાંઈની અંગળીના નખ જેટલા બામનો પથ્થર કશો પત્તો મળી શક્યો નથી. સ્ત્રીના પગનાં જૂટ, કાંઈ છૂટાછતાવાં વાક્યો વગેરે સાંધાગિક પુરાવાઓને આધારે તમારા ધારાશાસ્ત્રીએ કેસ ધરી મારેલ છે.

'આ ક્ષણે જો મતમજૂતરી કરવામાં આવે. તો તમે શું ચુકાદો આપશો એનો મને ખ્યાલ છે. તમારામાંથી થોડા દોરકાનો માલો સરખો કરવામાં મદદરૂપ થવા પથ્થર તપરતા દેખાડશો એ પથ્થર હું જાણું છું.

'મારા ગામનો એક ચોપડીએ વેચનાર મને ખતમારે માફ આવે છે. એ હેનરી વોલ્ફીનને મળી રીતે મળતો આવે છે. સારોસીધો એ માણસ હતો અને કાંઈ કદી એના તરફ ખાસ ખ્યાન આપતું નહિ. આ ગામમાં હેનરી વોલ્ફીને ગાળેલાં તેના જીવનનાં ૪૧ વર્ષો દરમિયાન તેના તરફ પથ્થર કાંઈએ ખાસ ખ્યાન કદી આવેલ નથી એ હું જાણી શક્યો છું. આવા નાના ગામમાં એ વસ્તુ સ્વાભાવિક નથી. કાંઈ છેકરી સાથે એકાદ વખત ફરવા નીકળવું કે સાથે એકાદો યરખતનો ઘાસ પીવા બેસા રહેવું એટલું કાંઈ પથ્થર બાંધત વિશે વાત વહેલી થવા માટે પૂરતું છે.

'જેર ! હવે આપણી પાસે જે પુરાવાઓ રજૂ થયા છે એ ઉપરથી પેલા સાદાસીધા પ્રસ્તુત વેચનારની શી હાલત થઈ એ આપણે જોઈએ. તમારા ગામની પેલી એકની એક દોરેલને અંજલિ એક સાંજે એક મોટર આવીને બેસી રહી. એમાંથી એક સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ પુરુષ અને સાદા કપડાવાળા છેકરી બેઠાં. એ બંનેએ દોરેલમાં કમરોની આગળી કરી અને સાશમાં સારો બામ એમને આપવામાં આવ્યો. બીજી હવારે એ બંને પોતાના કમરોમાં મોટે જવાબે વાતચીત કરતાં સંજગતમાં હતાં એ

બંનેની સાક્ષી દોરેલ માલિકની પત્ની આવે છે. એ એમ પથ્થર કહે છે કે ત્યાર પછી પુરુષ છેકરીને મૂકીને મોટર હાથ આવેા મ્વેલ. એ જ દિવસે બપોરે એ છેકરી કોઈમાં આવે છે અને હેનરી એક ખૂણામાં બેસી બાપુ વાંચતો હતો એની પાસે બેસે છે. દોરેલના માણસ પાસેથી એ પથ્થર જાણવા મળ્યું કે એ બંનેએ કામોતની એક ખાટલી પથ્થર મનાવેલી, અને બંને બંધા વોલ્ફીનને ત્યાં જવાની વાત કરતાં બંધામાં હતાં. બસ ! ત્યાર પછી એ છેકરી ફરીથી દેખાણી નથી. એ બંનેને વોલ્ફીનના ધરમાં જતાં જોનાર કાંઈ સાક્ષી આપણા માનવંતા ધારાશાસ્ત્રી રજૂ કરી શક્યા નથી. પરંતુ વોલ્ફીનના કમનખમાંથી મળી આવેલ એક જાંચી એડીવાળો જૂટ તેમણે પુરાવા રૂપે રજૂ કરેલ છે. એ જૂટ શુભ થયેલ છેકરીનો હોવાની ઝાળખ દોરેલ માલિકની પત્ની આપે છે.

'એક અઠવાડિયા પછી વોલ્ફીનને બીજા છેકરી સાથે સ્ત્રીનેમાં બેઠેલા જોયેલ કાંઈ જણાવે છે. વોલ્ફીનની પડોશી આઈ રાત્રે વોલ્ફીનના ધરમાંથી કાંઈ સ્ત્રીના હાસનો જવાબ સંજગતમાં જણાવે છે, અને એ હાસ એ છેકરીનું જ હતું એમ એ સોમંદ ઉપર કહેતા તૈયાર છે. ત્યાર પછી એ, છેકરીની કમનખ બાળ મળી નથી. અસીલના ટેબલના ખાનામાંથી મળી આવેલ એક ચામડાની એમ અહીં રજૂ થયેલ છે. એ બાબતને અગ્રહના પુરાવા રૂપ ગણી છે. ત્યાર પછી તમે કોઈ નિશાળની આસપાસી બાઈ વિષેના પુરાવાઓ સંબલ્યા. નિશાળના અધિકારીઓ પાસેથી જાણવા મળ્યું કે એ બાઈ પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપી તેને ગામથી અહીં વોલ્ફીન નામના પ્રસ્તુત વેચનારને પરજુવા આવેલી. માડીવાળાએ સાક્ષી આપી છે કે એણે એ સ્ત્રીને અને તેના સામાનને વોલ્ફીનના બારણે ઉતારેલાં. માનવંતા ધારાશાસ્ત્રીએ (મે) વોલ્ફીનના કમનખમાંથી મળી આવેલ એક જૂટ રજૂ કરેલ

છે. માસ્તરાણી બાઈની બહેને પોતાને આમથી આવી એ બૂટ ઝાળખી આપ્યો છે.’

‘સમગ્ર આવા જ સંયોગોમાં અદ્વૈત થએલ ખીજ આઠ છોકરીઓ વિષેના પુરાવાઓ પશુ તમે સંભળી ચૂક્યા છો.

‘હેનરી વોલ્ફીનની સામેના આ આરોપો છે. બૂટની જોડે ભેગી કરવા માત્રથી માથુસ મૂલ્યની સજાને પાત્ર કરતો નથી એ બાબત તમારું ધ્યાન ખેંચુ’ છું. હેનરી વોલ્ફીને ખૂન કરેલ છે એવું તમે બિલકુલ શંકા ન રહે એમ પુરવાર ન કરી શકો ત્યાં સુધી તમે એને દેહાંતરક હઈ શકતા નથી.’

એ બાઈઓ અને ન્યુરીના દરેક સભ્ય તરફ નજર ફેરવી. ‘તમારા દિલનાં વહેમનાં વાદ્યો તમે જોઈ શકતા નથી પરંતુ મને એ દેખાય છે.’ એણે ધીમા બવાળે કહ્યું.

‘અમને બિલકુલ વહેમ નથી.’ માસ્તરાણીની બહેન, બાઈકા ઉપરથી ચીસ પાડી બિડી. જજ સાહેબે કોર્ટને ચાંત રહેવા જણાવ્યું. જુસેફસના એ નાના આદમીએ આગળ ચલાવ્યું, ‘જેમના મૃત્યુ વિષે તમારા દિલમાં બિલકુલ શંકા નથી રહી એ બધી છોકરીઓમાંથી એક આ અદાલતને આગળે આપીને બિડી રહેશે તો તમે શું કહેશો ? પછી પશુ તમે એમ કહી શકશો કે બાઈકાની ૧૧ વો મૃત્યુ પામેલી છે ? પછી પશુ તમારા મનમાં એટલી જ ખાતરી રહેશે ?’ ક્યુરેન્ડે પોતાનો હાથ ધીમેથી બીચો કરી અદાલતના પાછળના બારણા તરફ આંત્રણ ચીંધી. ‘ન્યુરીના માનવંત સભ્યો !

આપ સૌને હું પેલા બારણા તરફ જોવા કહું છું.’ તેણે એકદમ સખત બવાળે કહ્યું.

અદાલતના એક એક માનવીની આંખ એ બારણા તરફ ફરી ત્યારે સૌના શ્વાસ ધડી-ધર અદર થઈ ગયા. કારકુન સખતમાં અટકી ગયો. એક નાતો છોકરો બાઈકા ઉપર બિડો થઈ ગયો. અદાલતનું દરેક માથુસ કોર્ટને કોર્ટ છોકરીનું સંબંધી હતું. નિરતબ્ધ શાંતિ છતાં મંદ.

‘આપ સૌના દિલમાં આશા ઉત્પન્ન કરવા માટે મને ધમા કરશો,’ દરેકને યુગળાવતી એ શાંતિને બેઠો ધારાશાસ્ત્રીનો અવાજ આપ્યો, ‘આપ સૌની પાસે આવી મંદી રમત માટે મારી માથું છું. એ બારણામાંથી કોઈ આવનાર નથી. પરંતુ આ આખી અદાલતમાં એ બાબત એક મને જ ખાતરી હતી, આપ સૌને એમ થઈ ગયેલું કે કોઈ આવશે. દરેકના મનમાં શંકા હતી. ન્યુરીના માનવ સભ્યો, આપ સૌના મનમાં પશુ એ વહેમ આવી ગયેલ હોય તો આપે આ માથુસને છોડી મૂકવો જોઈએ.’ શીલીપ ક્યુરેન્ડે પોતાની જગ્યાએ બેસી ગયો.

‘જુસેફસને તમારા આ આદમી મજબ છે,’ પેરીસના પ્રતિનિધિએ તેના સાથીદારને કહ્યું, ‘વોલ્ફીન છૂટી જશે.’

પરંતુ અદાલતે તેને યુનેઝર કરાવ્યો ને ફિસીની સજા ફરમાવી.

વોલ્ફીને એક પશુ વખત બારણા તરફ નજર નહોતી નાખી એ ન્યુરીના એક સભ્યની નજરે ચડેલું. [અંતિમ વાર્તા

એક ભૂત બીજને—એલા તોરા માયામાં દીમણું કેમ કરવાં થયું ?

બીજે ભૂત—મર્કાચે હુ બારણાના ચાવી-શણામાં (કો-હોલ)થી આવતો હતો, ત્યાં શાઉએ સામેથી તેનાં ચાવી નાખી.

સ મા જ અ ને સા હિ ત્ય ની ન વા જુ ની

મહારાષ્ટ્રના સમાજવાદી નેતા અને પ્રતિ-
ષ્ઠિત લેખક શ્રી સાને ગુરુજીએ રાષ્ટ્રપિતા
— માધીજીનો ખુની પોતાના પ્રતિનો હોઈ પ્રાપ-
ક્ષિત સ્વરૂપે પોતે ૨૧ દિવસના ઉપવાસ કરેલ.
ઉપવાસના ૨૧ દિવસના અંતે લીજીનો રસ
લધ પારણું કયું છે.

‘બીખરે મોતી’ ‘ઉ-માદિની’, ‘અંસી
હી રાની’ વગેરે ગ્રંથોના કર્તા, જાણીતા
હિંદી કવયિત્રી ને લેખિકા થી. સુભદ્રાકુમારી
મોહાણનું મોટર અકસ્માતથી ૪૪ વર્ષની
વયે અવસાન થયું છે.

શ્રી ગોકુળદાસ રાયચુરા કૃત ‘સમજ
શૂમિ ગુજરાત’ (ગુજરાતી ચરવીર ભતિઓનો)

નાટક (તંત્રી અને પ્રકાશક : જસવંત ઠાકર, બારડર કુવત ખાદિયા, અમદાવાદ)

આ પખવાદિકનો પ્રથમ વર્ષનો પ્રથમ અંક મળ્યો છે. ‘જિન્દુનો કોઠો’ તે જનુવા-
દિત નાટિકા બાદ કરતાં જીજ્ઞ લેજો કાપોલિયના જ હોઈ પ્રથમ કથાને આ અંકમાં તંત્રીને
આપવાની સામગ્રી કરતાં મંજિરાનું વધારે લાગે છે; પણ જે સામગ્રી છે તે ઉપયોગ્ય તે
છે જ. ગુજરાતની અવેતન રંગશૂમિ અને ધંધાદારી રંગશૂમિ વચ્ચે જે મોટો સમુદ્ર છે તે
પૂરવામાં પત્ર મદદરૂપ થશે. ગુજરાતી રંગશૂમિના ઉત્કર્ષના આશયથી ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ
થયું એકમાત્ર ત્રિમાસિક ‘નેપથ્ય’ હતું તેમાં આ માસિક નોંધપાત્ર ઉમેશ કરે છે. રંગશૂમિની
નદીઓના ત્રિરંગી ચિત્ર-કારાથી તંત્રી દૂર રહી ચાપ્યા છે તે આનંદની વાત છે.

“નાટક”ની ‘કાતર’ રંગશૂમિ તરફની ગુજરાતની ઉદાસીનતાની ‘લાલ પટ્ટી’ કાપી
તેને રંગશૂમિમાં કલાનો ઉત્કર્ષ નોતા ધીખવશે તેમ ‘નાટક’ના વાચકને લાગ્યા વિના
નહિ રહે.

મુરલિમ દાઈગસ : ચૂંટણી અંક : મુંજાના આ સાપ્તાહિક મુંજા મુનિશ્ચિપલ ચૂંટણી
પ્રસંગે તદ્દવિષયક સામગ્રીથી ભરપૂર ચૂંટણીઅંક કાઢ્યો છે. પ્રવાસ આવકારપાત્ર છે.

મહોદ્દોસ અને જલ્સાઓમાં ગવાયેલાં ને ઝિલાયેલાં
દિલિચરુષ ઉદ્દેશોધક ગઝલોગીતોનો અલિનત્ર સંગ્રહ

કિંમત ૦-૮-૦

[બહારગામવાળાએ ૦-૬-૪ ની દિશિયા ખીલવી]

શ્રી સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ : સાવનગર

આત્મગુંજન

કર્તા

કિરમત ફરૈશી

★

રામ, ચન્દ્ર અને ચાલુ સાલ

યંગકલ્પ

[નાટિકા]

પાત્રો : દયરથ રાજા, ચોપદાર, પ્રધાનજી, બુદ્ધર,
ગણિતશાસ્ત્રી, રામચંદ્રજી, અને વિદુષક

સમય : અત્યારનો સ્થળ : દયરથ રાજાનો પેલેસ

[પડદો ખુલે છે ત્યારે દયરથ રાજા છાપું વાંચતા બેઠેલા દેખાય છે. બુદ્ધર આધુનિક ટબે ચોરડો યજ્ઞમારેલો છે. ચોરડાની ડાબી બાજુએ, સ્ટેજ પર આવવાનું બારણું દેખાય છે. ચોરડાની મધ્યમાં એક બારી છે જેમાંથી પાછળનું આકાશ દેખાય છે. ચોરડાની જમણી બાજુએ એક શર્ટફોર્ડ ટેબલ છે અને તેના ઉપર લખવાના સાધનો ઉપરાંત એક કાલ-મેલ પણ છે. જોતિ પર એક ચલ્ડરેશિ ટીંગલેટું છે અને Arm-Board પર બે વલવાર અને બે ખંજર લટકેલેલા છે. ચોરડાની જમણી બાજુના ખૂણામાં એક મોટું ચોઈલ પેઈન્ટ છે જેમાં ધવજ માથે કાલક રાખીને બેઠેલો દેખાય છે. ચોરડાની મધ્યમાં એક ફાલ્ગ-વાજ છે અને તેમાં શૂલનો મોટો મોટો છે.પડદો ખુલ્યા પછી થોડી વાર બાજુ રાઈડ સંલગ્ન છે.]

દયરથ : (પાનું ફેરવી, વિંગ તરફ જોઈ) અરે ! કોઈ છે કે બહાર ?

[ચોપદાર આવે છે.]

ચોપદાર : (કુરનીસ ખજવતા) જી...હજુર.

દયરથ : ક્યા કુંવર રહે છે ?

ચોપદાર : નામદાર...નંબર વન કુમારશ્રી કનિયા કરે છે.

દયરથ : (છાપું સંકેતતા) કોણ રામચંદ્ર ?

ચોપદાર : જી.

દયરથ : કેમ ! તેને શું છે ! તમિષત કેમ છે !

ચોપદાર : જી...(ઉધરસ ખાતા) ન્યારથી આ મક્કાઇ ખવાવી શરૂ થઈ છે ત્યારથી તમિષત સારી રહેતી જ નથી.

દયરથ : (છાપું ગોળ કરતા) બસ...બસ... હું તારી તમિષતનું નથી પૂછતો. કુમાર સાહેબની તમિષત કેમ છે !

ચોપદાર : તેમની તમિષત તો મધકાલ કરતાં પણ સારી છે.

દયરથ : તો પછી પોતે ગે છે શા માટે ? રડવાથી તેમને સ્વભાવ ચીકિયો થઈ જશે. અને તેથી તેમને હાથ નહિ આવે. એટલે તેમની તમિષત ખરાબ થશે./અને પછી ઉપાધિ એની એ જ.

ચોપદાર : જી નામવર, પણ તેમાં અમે શું કરી શકીએ ?

દયરથ : યુવરાજશ્રીને રહે તેનું કોઈ કારણ જ ન આવે. સમજ્યા ને !

ચોપદાર : જી ત્યાં જ મુશ્કેલી છે. યુવરાજશ્રી તો ચંદ્ર માગે છે. તે અમે ક્યાંથી લાવી આપીએ ?

દયરથ : અરે એ તો હું હમણાં જ મગાવી આપું છું. તેમાં શી મોટી વાત હતી ?...જાવ અને કુમારશ્રીને જાના રાખો.

[ચોપદાર જાય છે. દયરથ રિલિફેન કીરકટરીમાં જોઈને ત્રણ લાંબી ને એક દૃઢી ઢોકરી વગાડે છે. મુખ્ય પ્રધાન આવે છે.]

દસરથ : બુઝો મુખ્ય પ્રધાનશી યુવરાજ સાહેબ બહુ કમિયા કરે છે. તેમને ચંદ્ર લેખને છે. ચંદ્ર નહિ મળે તો તે વધારે કમિયા કરશે. તેથી ચીઢિયા થઈ જશે. પછી તેની તાનબન બગડશે. એટલે ઊંચ નહીં આવે અને ઉપાધિ એની એ...માટે આજ સાંજ સુધીમાં કે મોડામાં મોડું કાલ સવાર સુધીમાં ચંદ્ર મળાવી આવે.

પ્રધાન : મહારાજ...! મારી આટલી લાંબી બિઠાળીમાં મેં આપ નામદારની ધણી ધણી સેવા દેહી છે...જોનાનુજોગ મેં જે સેવાઓ કરી છે, તેનું પત્રક પથ્ય મારી પાસે લેવાર છે. (કાગળ કાઢી) બુઝો આ રજુ. મેં આપને માટે ધોળો ઢાપીકાંત, ધોળો વાંદો, અને ધોળો ચંદનધો આપ્યા છે કમિની જટા, બુનની ચોટલી અને નેતાની કાળી મૂછનો વાળ પથ્ય લાવી આપ્યા છે કાલ ડોલર, પીંગા છરાક અને લીલા દરજી તો મેં વાધરીની સાથે આપને મોકલ્યાવેલાં. માલેક, મોતી અને ચોખરાજનો આપને ફોટોમાફ જતાવેલો. વગર નોકરી કરેલ કારકુનનું પેન્શન પથ્ય મેં જ લાવી આપેલું. સસલાનું સીંગડું ઉપરાંત લાંબામાં લાંબો વંદેતિરો...એક મોરસની શુણ, પ્રાસતેટનો કમો અને સવારીર સુ...ર...થુ...ની ના મહારાજ...આ લો મારી બગવાળીએ લખાવેલું લાગે છે.

દસરથ : તેની કાંઈ દરકત નહીં. જે લાવી આપ્યું છે તે બધું જરોબર છે પથ્ય હવે ચંદ્રમા લાવો આવે.

પ્રધાન : એ વાત તો નહીં બને. કારણકે ચંદ્રમા અઢોથી ૩૫ હજાર માઇલ દૂર છે. કુંવર સાહેબના સવાના જોરમાં ન માન તેવડો મોટો છે. એટલે જો મરતુ હોય તો સુજ્ઞ લાવી આપું પથ્ય ચંદ્ર તો નહીં જ.

દસરથ : તો પછી મારે તમારું કામ નથી. આત્મા જલ...પથ્ય જીતા રહેલ આપણા બહુ-ખાતાના ઉપરીને જોલાવવા માટે કેટલી ટોચી વમાનવામાં આવે છે!

પ્રધાન : જી (ખરસમાંથી ધડિયાળ કાઢીને જોયે)...સાકાચાર...

[પ્રધાન નય છે શાલ સાકાચાર ટોકરી વગાડે છે પથન દેહાય છે. સુસવાટો સભગાથ છે. મોટા અવાજ સાથે બહુતર ફાલર વાજ પાછળથી નીકળી આવે છે]

બહુતર : આલી મસ...સેવક હાજર છે. ફરમાઇએ નામદાર ફરમાઇએ.

દસરથ : કુંવરશી માટે ચંદ્ર લાઇ આવે ચંદ્ર.

બહુતર : હા મોમે સગાગા !...

દસરથ : ચંદ્ર...ચંદ્ર...ચંદ્રમા...

બહુતર : ચંદ્ર! અવાજસે પરીમાન !... ચરિ ! નમારો પરીખવા !...ચંદ્રમા !

દસરથ : હા, ચંદ્રમા.

બહુતર : ચંદ્રમા... હા...આજા કમી સમજાઈ બીચમે. કયું જી તો આપ ચંદ્ર માંતે હો !

દસરથ : હા. હા...ચંદ્ર. બહુ વાર બગાડીય તો પાછો આપશી જશે. હમણું જ લેખ્યો.

બહુતર : રૂબો ગરીબ...વગ...હજુકે લીધે મેંને જોત જોત તકલીફ ઉઠાઈ અમી જરતી કહેના કમૂલ હમ...લેજાન મેરી પાસ તપસીલ...

દસરથ : હવે એ લીધી ફિશ્મ જોત લીખ્યો તમારું દિન્દી શું જોલા કરે છે !

બહુતર : જી નામદાર...હું જેમ કહેવો હતો, કે આપને માટે જે જહેમતો ઉઠાવી છે તેનું

લીસ્ટ હું આપની પાસે હાજર કરું છું.....અલીમસ પાણીમેં મારે ચીડિયા બનેગા...અલીમસ...

[લેડી અવાજ સાળ છે. જાડુખાતાને પ્રધાન રામના ખીસામાંથી એક કાચળ કાઢે છે.]

જાડુખર : દેખીયે હજુર, યે હય મેરા લીસ્ટ અજ બતાતા હું મેને આપકે લીયે કમા કમા બનવામા હમ...

દશરથ : હું જાણું છું ને, તેં શે મોર માર્યો છે. આકડો, ચોર, અને વડના ફૂલનું ફર્કો ક્યું છે...કોઠે વાર શીખાં. ચેપડી, લીબોળી અને ચીરીકાનો લોટ ક્યો છે. તલના તેલનું ટોપું બનાવ્યું છે. અને...

જાડુખર : જી નામવર, આ બધા ઈલમો તો મારા શીખવામા મુજબ આપ નામદારે ત્રીજા નંબરનાં રાણી સાહેબ માટે બનાવેલા છે. મેં તો મૂળામાંથી લોહી અને લોહીમાંથી મૂળો. અને એમાંથી મેલેરિયા આપને માટે બનાવેલાં. પાથડીમાંથી પોપટ, અને પોપટમાંથી પાથડી અને તેમાંથી વાછડી આપના કુંવરો માટે જ તૈયાર કરેલાં પર્જા છે. તાળામાંથી તંજુરા અને તંજુરામાંથી તાણું અને તેમાંથી પાણું રાજમાતા માટે બનાવેલાં છે, જાણુવતીનો મહોરો આપણા રોટના મદારી પાસે છે, કામધેનુની ખરી ગામની ડેરીમાં વહેંચી આપી છે. ઐરાવતનો નખ તો આપણા તોયખાનામાં પડ્યો છે. ઉચ્ચેચવાની કેશવાળી આપણા નિયાળના મહેતાજીને આપેલ છે. જાજરમાન ગુરુનું પીણું અને કર્તાવિત વત ઊટનું પૂંછડું પશુ મેં જ લાવી આપેલું. અને છેવટે અધારપછેડો...

દશરથ : એ અધારપછેડો નકામો છે. મેં ઓઢ્યો હતો છતાંય બધાં મારી સાથે બટકાતાં હતાં.

જાડુખર : નામદાર! અધારપછેડાથી બીજા અદપને ન દેખે પશુ આપ તો બીજાને જોઈ શકો. માટે આપ ખસી ન જાઓ તો સો બટકામ જ ને! પશુ હજી મેં આ લીસ્ટ પૂરું વાંચ્યું નથી. મેં આપને માટે ચાક્રમૃગ, મૃગજળ અને જળબિલાડી આપ્યા છે. વળી લાલ ઊનનો દોડ, ગૂંથવાના સુખ, ને એક દાંતિયો...ના ના...જિમાં રહેા નામદાર, આ તો મારી ઓ માટે બજારમાંથી લાવવાનું છે.

દશરથ : ફિકર નહિ. હવે મુવરાજ માટે ચંદિ લઈ આવો. ચંદિ નહિ આવે તો એ રશો, પછી ચિહાણે એટલે જોખ નહિ આવે. તેથી માંદા પરશે. અને પાછી ઉપાધિ એની એ માટે જઈ ચંદિ લઈ આવો.

જાડુખર : એ નહોં બને. ચંદિ લાવવાની કોઈની તાકાત નથી. એક તો તે અહીંથી દોઢલાખ માઈલ દૂર છે વળી તે લીલા માખણનો બનેલો છે અને આપણા મહેલ કરતાં ખમણો મોટા છે...હા...હજી ૪ જરૂર હોય તો એકાદ ધરતીકંપ કરાવી આપું. પશુ ચંદાનું તો નહોં જ બને.

દશરથ : તો પછી મારે તમારું કામ નથી, ચાલ્યા જાવ....હું પશુ જિભો રહે અચિત-ખાતાના ઉપરીને બોલાવવાની કેટલી ટકારી !

જાડુખર : (અવજાનના ચિત્ર તરફ જોઈ) અં...એક પૂણીકે બે તુલીમાંચ...

દશરથ : હું જાડુખર વાત નથી કરતો. ટકારીની વાત પૂછું છું.

જાડુખર : એકે નાનો, બે મોટા ને ત્રણ સહેજ નાના.

[નંદુર નવ છ. દશરથ ઠોરી વગાડે છે અને ગણિતખાતાને પ્રધાન આવે છે.]

દશરથ : આવો ગણિતખાતાના ઉપરી...જીવો હપનિયા પછી તમે મારે માટે રેટીટલા દિસાઓ અને દાખલા મળ્યા એનું આખીરદાક મારે નથી જોતું. મારે તો કુમારશી માટે ચંદ્ર ઠેવી રીતે લાવી અપાય તે જાણવું છે.

ગણિતશાસ્ત્રી : નામદાર...જે કઈ અંકગણિત કે રૂળભેતિય મેં આપને કાળે મળ્યાં છે, તે મને સંભારી આપવા જાણ્યો હતો આભાર. જોગાનુજોગ એવો થયો છે કે હપનિયા પછી આપ નામદાર માટે કરેલા ગણિતની નોંધ મારી પાસે જ છે...જીવો નામવર રાત અને દિવસ વચ્ચેના અંતર જોટું જ 'અ' અને 'ઇ' વચ્ચે અંતર છે તે મેં મળી આપ્યું છે. ઠળીર વડ, અને દિવોપોટમણનું ક્ષેત્રગુણ પછી મેં જ કાઢી આપેલું... આપણા રાજ્યમાં પથરા કરતાં મૂર્ખા ઝાઝા છે તે મેં પાટિયા પર સિદ્ધ કરી બતાવેલું. જોગેટીને એલજીઆ ન કહેવાય તે મેં જ આપને પુરતોને આધારે ધીખ-વાડેલું. કોઈ પછી મેં જ આપણે બાંધાવેલાં. હજાર, ચક્રરમોર અને કરચલાની જીભો ધેરાવો તો મારી ચાળાના ગોનિદરે આપને કહેલો, ને ચીનની દીવાલ, તાજમહેલ અને દિલ્લરનાં વખન તો આપ જાણતા જ હો એટલે ક્યાં નથી. અને છેવટે આપણા મુલકમાં શિકારને શોધ્ય પક્ષીઓનો અંદાજ મળી કાઢ્યો છે. અને તે એક પરાઈ, સત્તારાં અગજ, અઠચોતેર કરીક, પંસિક લાખ, હપન દળર, પાંચસો ને નવાણો છે.

દશરથ : આ છેલ્લું કશું તે તારી જાણીએ મંગાવેલું કાઈ નથી ને ?

મ. શા. : સાહેબ ! મારી તો હજી કંઠાની હપાય છે. આ તો પક્ષીઓનું લીસ્ટ હતું.

દશરથ : એટલાં બધાં પક્ષી હોય જ નહીં. અને હોય તો પછી મારે તેનો અત્યારે શિકાર થ નથી કરવો. મારે તો ચંદ્ર જોઈએ છે, ચંદ્ર.

મ. શા. : એ નહીં અને. ચંદ્ર અહીંથી ગણતાખ ગાઉ દૂર છે. વળી તે રૂપાના સિક્કા જેવો જોળ અને ચપટો છે. ફક્ત તે રૂપાનો જ નથી પણ તે એરમેસ્ટારને બનેલો છે. તેનું કદ આપણા અર્ધા રાજ્ય જેટલું છે. વળી એને આકાશની સાથે મોટાડેલો છે. એટલે ચંદ્ર તો રોઈ લાવી ચકરી નહીં. પણ જોઈતું હોય તો ધરણ (મદલ) લાવી આપું. પણ આ તો નહીં બને.

દશરથ : તમે ન લાવી શકો તો મારે તમારું કામ જ નથી જાવ. વિદુષકને મોકલો.

મ. શા. : મારે જવાની જરૂર નથી. આપ ઠોરી વગાડો એટલે હાજર...પછી રેટી વગાડો !

દશરથ : તે જોઈતું કામ મારું નથી, તું તારે કાવે તે રીતે પણ વિદુષકને બોલાવી આપ.

[ગણિતશાસ્ત્રી બે ઠોરી વગાડીને જાવ છે ને વિદુષક આવે છે. તેના હાથમાં વાંચણ છે.]

વિદુષક : મને કેમ માલ ક્યો નામદાર ?

દશરથ : કુમારશીને ચંદ્રમા જોઈએ છે. અને રોઈ લાવી ચકરું નથી. જોને જોને પૂછું છું તે બધા ય તે વધારે ને વધારે આધો ને વધારે ને વધારે મોટો છે એમ જ કહ્યા કરે છે. તે તું તો ક્યાંથી જ લાવી શકે ? એટલે ચંદ્રમા લાવવાને જાણે બંસી જ જાગવ.

વિદુષક : એ બધાંએ ચંદ્રમા કહેલો આધો અને મોટો છે તેમ કહ્યું !

દયરથ : પ્રધાનશ્રીએ કહ્યું કે તે ૩૫ હજાર ગાઉ દૂર છે. અને યુવાનના ઓરડા કરતાં મોટા છે. નાનુગરે કહ્યું કે તે સાઠ હજાર માઇલ દૂર છે અને આપણા આ મહેલ કરતાં બમણો મોટો છે અને ગણિતશાસ્ત્રીએ કહ્યું કે તે ત્રણ લાખ ગાઉ દૂર છે અને મારા અર્ધા રાજ્ય જેવડો છે.

વિદુષક : સાચું...તેઓ બધા તો બહુ વિદ્વાન માણસો છે. માટે તેઓ કહે છે તે સાચું જ હોતું જોઈએ. અને એ બધાને સરવાળો કરીએ એટલો દૂર અને એવડો મોટો ચંદ્રમા હોવો જ જોઈએ. પણ નામદાર, આપે કુમારશ્રીને પૂછ્યું છે કે એમને તે કેવડો લાગે છે !

દયરથ : ના...એ તો મારા ખ્યાલમાં જ ન આવ્યું.

વિદુષક : તો આપણે કુમારશ્રીને પૂછીને ખાતરી કરીએ.

દયરથ : ચોપદાર...(ચોપદાર આવે છે) કુમારશ્રીને બોલાવો.

[ચોપદાર નવ છે. દરમિયાન વિદુષક વસિળી વગાડે છે અને દયરથ કવચના ચિત્ર તરફ વાટી રહે છે ત્યાં સમય દ્રષ્ટિ આવે છે.]

રામ : કેમ ચંદ્રો લાગ્યા ? ક્યાં છે ?

વિદુષક : છ હું હમણાં જ લાવી આપું છું. પણ કહો તો ખરા કે તમારો ચંદ્રો છે કેવડો ?

રામ : અરે સાવ નાનો, મારી આંખ આગળ હું (અભિનય કરતાં) આમ અંગૂઠો ધરું છું એટલે તે હંકાઈ નવ છે. એ કાંઈ મારા અંગૂઠાથી બહુ મોટો નથી.

વિદુષક : વારુ ! પણ તે કેટલેક આપે છે !

રામ : આધે ! આધે ક્યાં છે ! મારી ખારીમાંથી વાલો દેખાય છે ને, એના કરતાં જાંબે નથી અને આધો પણ નથી. કાંક વાર તો એ વાલોની કાળીમાં ભરાઈ નવ છે.

વિદુષક : તો કાંઈ વાંધો નહીં; હમણાં જ લઈ આવું છું. પણ કહો તો ખરા કે એ રીતે બનેલો છે ?

રામ : હો...એટલી ચે ખબર નથી ! સોનાનોસ્તો, પણ મને બહુ પડપૂછ પસંદ નથી. ચાલો બાપુજી, આપણે જઈએ.

[દયરથ અને રામ નવ છે અને વિદુષક એક ટકોરી વગાડે છે એટલે સોની આવે છે.]

વિદુષક : હો સોની તો આવ્યા...કેમ સોનીભાઈ, બધો ખરીઓ તો સાથે જ છે ને ?

સોનીભાઈ : (તેની બગલમાં એક પેટી છે તે તરફ જોતાં) ત્યારે નહિ...અને તે સોની છીએ કે ધાંચી ?

વિદુષક : જુઓ ત્યારે તમારી પાસે સોનાની ચગદાં છે ?

સોની : હા હો ને...(પેટી ખોલે છે) કેટલાં જોઈએ !

વિદુષક : બસ એક જ. (પેટીમાં ચોંધારતાં) આ ચાલશે...સારું ત્યારે આપણું કામ થઈ ગયું. આને સાંકળમાં પોરવી વાપો જેથી ગળામાં પહેરી શકાય.

સોની : (ચગદાને સાંકળમાં પરીવર્તા) પણ આ શું છે તે તો કહો...

વિદુષક : ચંદ્રમા...

સોની : કલ્પા માણસ, પહેલેથી કહેવું હતું ને, છોકરાં બનાવવાની વાત કંઈ છે તો આવો

તે ચાહી હોય ! એ તો અહીંથી ત્રણ કરોડ માઉ દૂર છે. અને વરાળનો નનેલો છે, અને આરસના સખોટા જેવો ગોળ છે.

વિદુષક : બરોગર છે. તમારા મત પ્રમાણે એવો જ છે. પણ મારે તો આ માલશી સોનો : ઠીક લાઈ...અંકાનાં તે કાંઈ મામ વસે !...

વિદુષક : (છડી પોકારીને) પધારો સુવરાજ શ્રી...પધારો નામદાર

[દશરથ ને રામ આરે છે.]

દશરથ : કેમ શું છે ?

વિદુષક : હો આ બાપને ચાહી.

રામ : હાલો તો...

વિદુષક : કેમ બરોગર છે ને ?

રામ : બહુ સુંદર ચાહી છે. તમે બહુ સારા છો હો. ચાલો મારી સાથે રમવા

[અને ભવ છે. રામ મારીમાંથી બહા બુલે છે. આમલમાં ચાહી છેરે છે અને મુખ્ય પ્રધાન, બહુગર અને ગણિતશાસ્ત્રી આરે છે.]

દશરથ : બરે ! તમે પ્રધાન, બહુગર અને ગણિતશાસ્ત્રી પાછા કેમ આવ્યા ?

પ્રધાન : ઉઠું...

બહુગર : ...હા ઉઠું.

ગ. શાસ્ત્રી : હા, હા હા ઉઠું.

દશરથ : કેમ વળી શું થયું ?

પ્રધાન : મહારાજ ! રાજકુમાર હવે આજ થઈ રવા.

બહુગર : ચીડિયાની માફક ઊડી જશે.

ગ. શાસ્ત્રી : બાજ રાત્રે જ વેદરાજ ખગર હાવશે.

દશરથ : પણ શું છે આ બધું ?

પ્રધાન : હમણાં સુવરાજશ્રી આ કિમતા ચાંદાને ત્વેરો ત્યારે તેમને હામશે કે આપણે તેમને છેતર્યા છે. એટલે ચીડિયા થઈ જશે. પછી ઊંચ નહિ આવે એટલે મારા પાશે અને પાછી ઉપાધિ એની એ.

દશરથ : તો એ બેટકાવવાનો રસ્તો બતાવો.

પ્રધાન : આપણે કુમારશ્રીને કાળા ગ્રામ્ફસ પહેરાવીએ તો કેમ ?

દશરથ : એટલી જ અક્ષય છે ! કાળા ગ્રામ્ફસ પહેરીને એ કાળશે નહિ. પછી પાશે, એટલે વામશે એટલે કબિયા કરશે એટલે ચીડિયા થઈ જશે એટલે ઊંચ નહિ આવે, એટલે મારા પાશે, પાછી ઉપાધિ એની એ. મારે તમારી સલાહનું કામ નથી. માફમા ભજો.

[મુખ્ય પ્રધાન ભવ છે.]

બહુગર : નામદાર...અવાપશે અસેમાન...મતલબ કે આપણે એમ કરીએ...

દશરથ : શું ?

બહુગર : મોટા મોટા ચાર થાંભલા ખેડી એના પર તંબૂઆનામાંથી કાળા મલમલની ચાંદની લાવીને બાંધી રાખે તો કેમ ?

દશરથ : શું તે બહુગર છે કે કાળો ? ચાંદની બાંધી એટલે પવન ન આવે, મૂંઝામણ થાય,

આથી તે કનિયા કરશે, અને ચીઢિયા થશે એટલે જીંધ નહિ આવે, એટલે માંદા પડશે તે પાછી એની એ ઉપાધિ...

ભદ્રુવર : નામદાર ! આપની બૂલ છે. પાછી ઉપાધિ એની એ.

હસરથ : બસ, બસ, મારે તારી સલાહનું કામ નથી. ચાલ્યો જ. લીંગો નહીં તો !

[ભદ્રુવર બસ છે.]

મ. સ્ત્રી : મારી મનિ એમ ધાય છે કે.....

હસરથ : શું કહ્યું !

મણીત : નામદાર ! આપણે એમ કરીએ. આતમબાણ ફેડીએ, કૂલજર, લવીંગિયા, કવાઇ, ઈસોટ્રીકના ફટકડા, ફાકમ, અંબાડી, કુવારા, ચિનાઈ ફટકડા, મહેતાન અને ગમારા અને એટમમોમ એ બધું જોઈને કુમારથીને આદિ કયો ને ગમારો કયો તેની ખબર જ નહિ પડે.

હસરથ : હું જાણું છું કે વેરાની દુકાનમાં તારો ભાગ છે.

મ. સ્ત્રી : શાથી નામવર !

હસરથ : નહિ તો તને આટલા બધા નામ આવડે ક્યાંથી ! અને બાકી તો દારૂખાનાના અવા-જથી કુમારની જીમ જોડી જશે એટલે કનિયા કરશે એટલે ચીઢિયા થઈ જશે. એટલે તબિયત ખરાબશે. એટલે પાછી ઉપાધિ એની એ. મારે એવી સલાહ નથી જોઈતી. ચાલ્યા જાઓ.

[બસ છે.]

હસરથ : (ખૂબ પાડે છે) વિદુષક.....વિદુષક !

[વિદુષક વાંસળા વગાડતો આવે છે.]

વિદુષક : કેમ નામદાર !

હસરથ : કંઈક તારી બસી ઉપર બબલ, સોદિણી કે ઢિંડોળ, કે દિલગીર બનાવે તેવો કાઈ પથ્ર મર.

વિદુષક : કેમ નામદાર ! વળા શું થયું ?

હસરથ : કુમારથી હમણા જ જોડેલો આદિ જોઈ ત્યારે વળા કનિયા કરવા માંડશે. એટલે જીંધ નહિ આવે.

વિદુષક : નામદાર ! પાછી ઉપાધિ એની એ. એમ જ ને !

હસરથ : હા. બરોબર કહ્યું.

વિદુષક : આપણા ત્રણેય વિદ્વાનોએ શું કહ્યું ?

હસરથ : કુમાર કનિયા ન કરે અને આદો કેબાપ પથ્ર નહીં. એવો કાઈ રસ્તો તેમને જાઓ જ નહીં.

વિદુષક : (ધીક વાંસળા વગાડ્યા પછી), બુવો ખુદાવિદ ! જો બધા વિદ્વાનો એમ કહેતા હોય કે આદાને નહીં લકી આપ, તો જરૂર માનો કે આદાને નહીં લકી ચકાપ. પથ્ર આદો ક્યાં છે ? કેવડો છે ? શેનો બનેલો છે ? તે બધુ તેઓએ ક્યાં કહ્યું હતું ? એ તો આપણને કુમારથીએ જ સુખદાયક હતું ને ! આ વખતે પથ્ર...અલગત આપણા અમલદારો વિદ્વાન છે. પથ્ર કુમારથી વધુ ડાણા છે. એટલે એમને પૂછીએ તો !

હસરથ : તો એમાં હીલ શી ?

વિદુષક : (આડ પાડે છે) કુમારથી...

ગુજરાતનું અનોખું
વાર્તા-માસિક
જેણે ત્રણ વર્ષમાં

૩૦૦

* વાર્તાઓ આપી

૧ લા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૭૮ : પાનાં ૫૦૦

પાકી બાંધેલી ફાઈલ રૂપે **રસક્યારી** (રજકમાં નથી)

૧ જા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૧૨૫ : પાનાં ૬૦૦

પાકી બાંધેલી ફાઈલ રૂપે **રસમંજરી** (કિ. રૂ. ૧૦)

૩ જા વર્ષે બાર અંકોમાં : વાર્તા ૧૦૦ : પાનાં ૬૦૦

પાકી બાંધેલી ફાઈલ રૂપે **રસવલ્લરી** (કિ. રૂ. ૧૦)

ઉપરની બંને ફાઈલ એક સાથે મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ

બંને ફાઈલનું એક સાથેનું વી. પી. રૂ. ૨૦-૪-૦

એક ફાઈલનું ... વી. પી. રૂ. ૧૧-૦-૦

પુસ્તકાલય, છાત્રાલય અને શુદ્ધચાલયમાં કહાનીની ફાઈલ આકર્ષણ બની રહેશે
'કહાની'ના પહેલા વર્ષના ૧ લા અંકથી જે શ્રાવણ છે તેમણે 'કહાની'ના
બીજા વર્ષના ૩૬મા અંક-સુધીની રસદાયક વાર્તાઓના આ માસિકને કાપગી
શ્રાવણ રહી જે રીતે સરકારું છે એ જ જોની લોકપ્રિયતા પુરવાર કરે છે.

કહાનીનું 'ચોથું' વર્ષ શરૂ થયું છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૧૨-૦ છે
આ ચોથા વર્ષના બાર અંકો ફાઈલ રૂપે આપને રૂ. ૧૦-૦-૦ થી પકડો
તો તમારું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૧૨-૦ એકલી આજે જ શ્રાવણ બને

મુબઈમાં : મીમસજ બિલ્ડીંગ બીજ માળે,

કહાની કાર્યાલય

કાલ્યાણદેવી રસ્તા : મુબઈ-૨

વાવનગરમાં : દાણાપીઠ : લાવનગર (કાઠિ.)

ઝેલો

અનોખું વાર્તા-મા

પડિત નાગવલુગવ અરેના મૃત્યુપ્રમંગે તેમના પત્નીને
આશ્વાસન આપી પાઠા દગતા પૂર્ય આપુ અને આ

વરદીર
નરેન રાવળ

૩૬

સ્થાપકસાગર
પુત્રભના
અરબી સોલોમન

વાઘ આવ્યો, વાઘ આવ્યો

ધનાયેલી હરણી
દાસત અને દિવ
મોડી ખડેલી કુદરત

વર્ષ : ૪
અંક : ૩
વાર્ષિક દામ
છૂટકે ૦૫૦

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચૈવન પ્રાશી

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ દેઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખનાં સાથે ખીલતું
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલા

||

સાધારણ નખળાઈમાં અને મગજની
નખળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ શર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાટીયા મહાજનવાહી, કાલમહેવી મુંબઈ - ૨

અશ્વિન

આદર્શ
અને
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

ર સ દા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપૂર
(વનસ્પતિ)

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

* રીફર્ફિંગ ઓઈલ્સ

* સાબુ

* રેફીફાઈડ સ્પીરીટ

* ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્સ

૩૬૬

દશાબ્દ પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના

અમારા એધારાઈલ્ડ

એજન્ટો પાસેથી

‘મળી રાકરો’

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

: સંબંધ :

જેન ટ્રેડીંગ કું.

૪૬, ખીલો બોર્ડિંગ,

મુંબઈ: ૨

વડોદરા

સમલાયા

: શુભચિન્ત :

મેસર્સ રસદા એજન્સી.

૪, રંગવાલા માર્કેટ, રેલવેપુરા,

અમદાવાદ

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

૨૯૨૨૨ ટુમાર્ક

'બેનસ'

નં. ૩૦૬

વીરવિહારના તમામ દર્દો જઠમૂળમાંથી દૂર કરી જાન તાકાતથી સરપૂર અને પ્રકૃતિશક્તિ બનાવે છે, નિસ્તેજ અદેશને કાર્તિવાન અને આતંદ્રી બનાવે છે. મગજની કમજોરી, જાનનો કુઝાવો, માર્ગથી પછીની નબળાઈ, અરુચી, અપચો ઇત્યાદી અનેક પ્રકારની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની શીથિલતા મટાડે છે. દરેક ઝગમગ એક સરખો ગુણ આપે છે.

કિં. ૩૨ ટીકડીઓની ૧ ટયુબના રૂ. ૨) ૮. ખ. જુડું.

દરેક જાણીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી બધાં શહેરોમાં મળી શકશે.

રોહિટ—કંચનલાલ વાડીલાલની કં.

જે. એન. શેઠના

મગજદાસ રાઠ, પ્રિન્સેસ રીડિંગ-મુબઈ

નડીઆદ [ગુજરાત]

અમૃતગિને થઈ શકા, લક્ષ્મી, લાવ, કૃમિનો જીવદાવ, મુદ આવાથી થતું ઘટ્ટું થઈ, લાવ થત નથી અથવા, કમજોરી, પાવણ કે કૃપતું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદો મટાડી અજૂર કોવડ આપનારી અમૃત ગુણ બોલે

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી

વાપરે [૨૯૨૨૨]

દર્દથી દખાતો લબરો બાળકો બારીબ્ય આનંદ અને નવમેલન પામ્યાં છે.

કો. કબી એકના રૂપિયા એક (બી. પી. પા. જુડું).

વૈદ્ય નવનીલરાય દુરલ્લભનદાસ મહેતા

૨. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી ટીપા—આંબાચાક—ભાવનગર

મુબઈમાં મળવાનું ઠેકાણું—કેરાકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારમજીના નામ—મુબઈ નં. ૪

ધી બોમ્બે લાઈફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુબઈ તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી આરગેનાઈઝરો

—: લખો અથવા મળો :—

એમ. એ. દોશી

એજન્સી ઇન્સપેક્ટર

પરનું ઠેકાણું
ખર નં. ૨૩ કો. વીન્સન
રિડીટ, વીલસભાઈ પટેલ રોડ
મુબઈ નં. ૪

આશીસનું ઠેકાણું
બોમ્બે લાઈફ બીરો
૪૫/૨૦ અર્ચમેટ રિડીટ
કે. મુબઈ
૨. નં. ૨૭૦૭૭-૮

સ્વાદિષ્ટ રસોઈ, પાપક તથા અથાણાં માટે સર્વોત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હોંગ

(૨૪૨૨૬)

ધરાની ખડા તથા રસકણી
[રતલી તથા અર્ધરતલી હળખામાં]

Telegram: 'SANSCRIT', મળવાનું ઠેકાણું

[ટેલીફોન : ૨૪૭૫૪]

વરણવનદાસ હીરજીની કું

હોંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ દેશર, એલથી, શુંદર તથા કરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્યુઅલ રફીટ, વાગાદી : મુંબઈ-૩

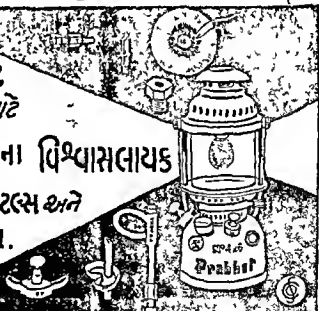
ઝગઝગાટ

રોશની માટે

“પ્રમાત”ના વિશ્વાસલાયક

લેન્ટર્નસ, મેન્ટલ્સ અને

સ્પેર પાર્ટ્સ.

મુંબઈ શહેર અને ઈલાકાનાં

સોલ એજન્ટ્સ:

પેસ્ટર્ન ઇન્ડીયા લાઈટ કં.

૪૬A, અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, પાયધૂની, મુંબઈ-૩.

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

૨૯૪૨૨૨ રૂ.માર્ક

(લેન્સ)

નં. ૩૦૨

વીરવિહારનાં તમામ હોં જરૂરમળ્યાથી દૂર કરી બદન તાકાતથી બરપૂર અને પ્રકૃષ્ટિત બનાવે છે, નિસ્તેજ ચહેરાને કાલિવાન અને આનંદી બતાવે છે, મગજની કમજોરી, ગદનનો કુ.ખાનો, મલિની પછીની નબળાઈ, અરુચી, અપચો ઇત્યાદી અનેક પ્રકારની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની શીથીલતા મટાડે છે. દરેક જાગૃત્તા એક સરખો ગુણ આપે છે.

કિં. ૩૨ ટીકડીઓની ૧ ટયુબના રૂ. ૨) ટ. ખ. જુડું.

દરેક જાણીતા દવા વેચનારને ત્યાંથી અથવા રાહુરોમાં મળી શકશે.

રોહિટ—કંચનલાલ વાડીલાલની કં

જે. એન. શેઠના

મંગળદાસ શાહ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ

નડીઆદ (ગુજરાત)

બચ્ચાચિને થતાં આંધા, લિહી, વાવ, કૃમિનો લેપદવ, મુક આવાથી પેશું પાડું થઈ, દાઢપવ તથા બપા, ઇત્યાદી કમજોરતા, ખાવણ કે કુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદો મટાડી અખૂટ કોવત આપનારી અમૃત ગુણ એવું

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી [વાપરો ૨૯૪૨૨૨]

દરેકથી દબાતાં હબરો બાળકો આદિમ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. રબી એકના રૂપિયા એક (બી. પી. પી. જુડું).

વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૨. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી દોષો—આંખાંબો—આંખનબર

મુંબઈમાં મળવાનું ઠેકાણું—કેરાકદ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારમજીનો નાક—મુંબઈ નં. ૪

ધી. બોમ્બે લાઇફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુંબઈ તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી એરેન્જનાઈઝરો

—: લખો અથવા મળો :—

એમ. એ. દોશી

એજન્સી ઇન્સપેક્ટર

પરનું ઠેકાણું

પર નં. ૨૩ કો. વીલ્સન

સ્ટ્રીટ, વીલ્સનપાઈ પેરિશ રોડ

મુંબઈ નં. ૪

એડીશનું ઠેકાણું

બોમ્બે લાઇફ બીમાઈ

૪૫/૪૦ મર્ચન્ટ સ્ટ્રીટ

કોટ મુંબઈ

૨. નં. ૨૭૦૭૭-૮

★
માર્ચ ૧૯૪૮
★

★
વર્ષ ૪ : અંક ૩
★

જાન્યેનુ તમા કથા

મહાકવિ સોમદેવ બદ્ધ સચિત

કથા સરિત્સાગર

મંથુરે

૧૦] રાજકુમાર અને રીંછ

એક દિવસ યોગનંદ રાબનો પુત્ર હિરણ્યશુભ જંગલમાં શિકારે ગયો. શિકારની યોધમાં આ જંગલ તે જંગલ રખડો, રખડી રખડીને યાકયો, પણ શિકાર હાથ પડ્યો નહિ. ખૂબ દર દર નીકળી ગયેલો. રસ્તો પણ ભૂલી ગયો. રાત પડવા આવી. હથેલાવાળ સૂંછે નહિ. એટલે એક ઝાઝ ઉપર રાતવાસો રહ્યો.

એ જંગલમાં એક રીંછ રહે. રીંછ એ રસ્તે યદને નીકળ્યું. તેવામાં એક સિંહ ગર્જના કરતો રીંછની પાછળ પડ્યો. રીંછમાઇ તો છવ બચાવવા પેલા ઝાઝ ઉપર ચઢવા લાગ્યા. રીંછ ઝાઝ ઉપર ચઢવા માડ્યું ને રાજકુમારને ગભરામણ થવા લાગી. રીંછ તો પાસે ને પાસે આવે ને રાજકુમાર તો ઘરઘર ઘરઘર ધૂંજવા લાગ્યો. એક તરફથી રીંછ પોતા તરફ ધસ્યું આવતું હતું. બીજી તરફ

નીચે ઊભો ઊભો સિંહ ગર્જના કરતો હતો. રાજકુમારની સ્થિતિ તો સૂઝી વચ્ચે સોપારી જેવી હતી.

પણ રીંછ કહે: 'હું કામ બીજો છે, દોસ્ત? જેવી તારી સ્થિતિ છે, એવી મારી સ્થિતિ છે. સાડું થયું તું અહીં મળી આવ્યો. એક કરતાં બે વાલા.'

પછી તો બંનેએ નક્કી કર્યું કે એક જણ સૂએ ને એક જણ ભગે.

પહેલો વારો આવ્યો રીંછનો.

સિંહ તો ઝાઝ નીચે ધુધવાટા કરે. આમથી તેમ કૂદકા મારે ને ઝાઝ ઉપર ત્રાઝ નાખે. પણ રીંછ અને રાજકુમાર તો ખૂબ ઊંચી ઠાળ ઉપર બેઠેલા એટલે ગમે તેટલી છલાંગ મારે પણ આંખી ચકે નહિ પછી તો યાકીને સિંહે રીંછને કહ્યું: 'વલા માણસ! પેલા રાજકુમારને નીચે ફેંકી દે ને એટલું આજ મળી જશે એટલે હું ચાલ્યો જઈશ. તારો છત્ર ઊમરી જશે.'

રૌંછ કહે: 'રાજકુમાર સાથે મેં બાઈબંધી બાંધી છે. હું શું મિત્રદ્રોહ કરીશ ?'

સિંહ તો ઘણું સમજાવે, પણ રૌંછ એકતું બે થયું નહિ. સિંહ તો થોકીને એક કોર બેઠો.

અડધી રાત થઈ એટલે રાજકુમાર નો જાગવાનો વારો આવ્યો.

વળી પાછો સિંહ તેની પાસે આવ્યો: 'શા માટે હેરાન થાય છે ? રૌંછની સાથે બાઈબંધી બાંધી છે તે રૌંછ કાંઈ કોઈનું મિત્ર થયું છે ખરું ? સવાર પડ્યા બેશું તો તને કાઢી ખાશે. એના કરતાં એને નીચે ફેંકી દે. એટલે હું એને ખલાસ કરીને રસ્તે પડું.'

રાજકુમાર કહે: 'વાત તો સરસ છે. આપણો જીવ જીવરતો હોય તો રૌંછને નીચે નાખી દેવામાં શો વાંધો છે?'

એણે તો તરત જ રૌંછને ધક્કો દીધો. પણ સફસાગ્યે રૌંછ જાગી ગયું ને એક ઢાળ પકડી લીધી. પડતું રહી ગયું.

રાજકુમાર ઉપર એને એવી ખીજ ચઢી કે ન પૂછો વાત ? એ તો કહે: 'આવી જ બાઈબંધી કરે છે કે ? અથવા, મેં તારામાં વિશ્વાસ રાખ્યો, પણ તું તો વિશ્વાસઘાતી નીકળ્યો. તને કાઢી ખાતા મને વાર લાગે તેમ નથી પરંતુ એક વખત મિત્ર કદા પછી તારી જેમ હું મિત્રદ્રોહ નહિ કરું. પણ એટલું કહી રાખું છું કે વિશ્વાસઘાતનું કળ વારે લોગવવું પડશે.'

તે દિવસથી રાજકુમાર તો ગાઠિયા યમ ગયો. જેમ આવે તેમ બંધવા કરે,

લગડાંલતાનું ઠેકાણું નહિ, બન્યાં મન કાવે ત્યાં રખડે.

રાજાએ તો ઘણા ઉપવાર કર્યા, પણ કુમાર સાંજે થયો નહિ. પછી ચાકીને ચકટાલને કહે: 'આ કુંવરને કોઈ પણ ઉપાયે સાંજે કર.'

ચકટાલ કહે: 'મને તો એકથે ઉપાય સૂઝતો નથી.'

રાજા કહે: 'તું તો સાવ મૂરખ છે. આજે જો વરુચિ જીવતો હોત, તો તે તરત જ કાંઈક ઉપાય શોધી કાઢત.'

ચકટાલ કહે: 'વરુચિ તો મારે જે જીવતો જાગતો બેઠો છે.'

રાજા કહે: 'જોડું જાલ મા. વરુચિને તો તે તારે સળે હાથે મારી નાખ્યો છે.'

ચકટાલ કહે: 'રાજાજી! મારો ઘુનો માફ કરો તો સાચેસાચી વાત કહી દઉં.'

'શું વાત ?'

ચકટાલ કહે: 'વરુચિને મેં સંતાકી રાખ્યો છે ને તેને બદલે જાળતા માણસને મારી નાખ્યો છે.'

સાંભળીને રાજા કહે: 'આતું કહા-પણ તારામાં ક્યાંથી આવ્યું ? જા, જટ જટ વરુચિને લઈ આવ.'

વરુચિ આવ્યો અને રાજકુમારના મુખ ઉપર હાથ ફેરવી કહે: 'હવે કુમાર! કોઈ દિવસ વિશ્વાસઘાત કરશે મા. વિશ્વાસઘાત મોટું પાપ છે.'

રાજા કહે: 'શી વાત છે ?'

વરુચિ કહે: 'પહેલાં પ્રાયશ્ચિત કરાવો, પછી બધી વાત.'

પ્રાયશ્ચિત થયું ને કુમાર સાંજે થયો.

પછી વરુચિએ વનમાં ઘની હતી તે રીંછ અને રાજકુમારની વાત કહી.

રાજા રાજકુમાર સામું જોઈ રહ્યો.

કુવર કહે : 'સાચી વાત છે '

રાજા તો નવાઈ પામી ગયો. કહે : 'આ બધું તે બણ્યું શી રીતે ? તું જંગલમાં ગયો હતો ?'

વરુચિ કહે : 'લક્ષ્મી ઉપરથી હું બધું કહી ચકું. તે દિવસે મેં પટ્ટરાણીનું ચિત્ર જોયું અને લક્ષ્મી ઉપરથી નક્કી કર્યું કે પટ્ટરાણીને કટિમેખલા નીચે કાળો તલ છે. મેં તલનું ચિહ્ન કર્યું ને તમે અમારી વચ્ચે આડો સંબંધ ઠરાવી મને ગરદન મારવા હુકમ કર્યો.'

રાજાના પસ્તાવાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે વરુચિને પાછો કાશ્મીરી તરીકે નીચો.

પરંતુ વરુચિને હવે રાજકાજમાં રસ નહોતો રહ્યો. એટલે થોડા દિવસ પછી રાજાની રજા લઈ તે બાજા કરવા નીકળી પડ્યો.

૧૧] ચાણક્યની વાત

વરુચિ ગયો એટલે રાજાનો બધો કારભાર ચકટાલ મંત્રીના હાથમાં આવ્યો. રાજાએ પોતાની જે કથા કરી હતી એ કાંઈ ચકટાલ ભૂલ્યો ન હતો. એ તો ક્યારે લાગ મળે ને ક્યારે રાજાનું કાસળ કાઢી નાખું એ જ ધૂનમાં રહે.

એક દિવસ ચકટાલ નદીકિનારે ફરવા નીકળ્યો હતો. ત્યાં એક પ્રાણીને જોયો.

ચકટાલ કહે : 'બાઈ ! તું કોણ છે,

અને અહીં શા માટે ખાડો ખોદે છે ?'

ચેલો કહે : 'હું ચાણક્ય પ્રાણી. આ રસ્તે થઈને જતો હતો ત્યાં અહીં એક ઠામડું ફૂંડું હતું તે મારા પગમાં વાગ્યું. હું પ્રાણી ! ઠામના ફૂંડાની મજાલ છે કે મારા પગમાં લોંઘા ? એનાં મૂળિયાં મુઠાં ખોદી નાખું છું.'

ચકટાલ મનમાં મનમાં કહે : 'આ માણસ આપણા કામનો છે. ખરેખરે કોપી છે. એ રાજા ઉપર રીસે બળે એટલે રાજાનું આવી બન્યું જ સમજવું. આ પ્રાણીને સાધી લેવો જોઈએ.'

એણે ચાણક્યને કહ્યું : 'ચાણક્ય મહારાજ ! નંદરાજના બાપનું આજે શ્રાદ્ધ છે. આપ જમવા પધારજો. પહેલે પાટલે બેસીને લોજન મળશે અને એક લાખ સોનામહોરો દાનમાં મળશે.'

ચાણક્ય તો ચકટાલ સાથે રાજ-મંદિરમાં ગયો. જમવાની તૈયારી થઈ. પાટલા નાખવામાં આવ્યા. ચાણક્ય પ્રાણી પહેલે પાટલે બેસી ગયો.

ત્યાં રાજપુરોહિત સુબંધુ આવી ચડ્યો. સુબંધુ કહે : 'જિઠ એય પ્રાણી ! પહેલે પાટલે બેસવાનો તો મારો હક્ક છે.

ચાણક્ય કહે : 'મને પહેલે પાટલે બેસી જમવાનું નોતરું દીધું છે.'

સુબંધુ કહે : 'હવે જિઠને નોતરાવાળી. મોટો પહેલે પાટલે બેસનારો નહિ જોયો હોય ? તારાં ઘરકણુ તો જો.'

એણે તો ચાણક્યને બાવડું-ઝંઝેલી પાટલા ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો.

ઉઠાડી મૂક્યો ને ધમાલ મચી. વાત રાજા પાસે પહોંચી. રાજા કહે : 'પહેલે પાટલે બેસવાનો સુબંધુનો હક્ક છે.'

થયું! રાજાએ ન્યાય કર્યો ને એ સાંભળી ચાલુક્ય ગુસ્સાથી રાતોપીળો થઈ ગયો. કહે: 'રાજા! તે નિમંત્રણ આપીને મારું અપમાન કર્યું છે. એ અપમાન ખીલ્લ ભલે સાંખી લે. ચાલુક્ય નહિ સાંખી લે. આજથી સાત દિવસની અંદર તારો નાશ ન કરું, ત્યાં સુધી ચોટલી ન બાધું.'

એ તો પ્રતિજ્ઞા કરી ધુવાંધુવાં થતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. રાજા થોડી વાર તો મૂઠની જેમ ઊભો રહ્યો, પણ પછી સાન કેકાણે આવતાં નોકરોને હુકમ કર્યો: 'જાઓ એ ભાંમટાને હમણાં ને હમણાં બાંધીને લઈ આવો.'

પણ ચાલુક્ય તો ક્યાંય નજરે ચડ્યો નહિ.

ચાલુક્યે તો જઈ કરીને કુત્યા દેવીની આરાધના શરૂ કરી. દેવી પ્રસન્ન થયાં. દેવીના વરદાને કરીને રાજાને કાળજાળ તાવ શરૂ થયો. સાત દિવસમાં તો રાજા મરી ગયો.

રાજા મરી ગયો એટલે તો ચક્રટાલ મંત્રી જોશમાં આવી ગયો. એણે યોગ-નંદના પુત્ર દિવ્યશુભને મારી નાખ્યો ને આગલા નંદના પુત્ર ચંદ્રશુભને ગાદીએ બેસાડ્યો.*

૧૨] કાણુભુતિની વાત

વરુચિ તો જાત્રા કરવા નીકળી પડ્યો હતો. ચાલતાં ચાલતાં તે વિંધ્ય વનમાં આવી ચડ્યો. વનમાં એક મોટું

* ચાલુક્યની વાત અહીં ને આપી છે તેમાં અને ખીલ ને પ્રચલિત છે તેમાં મદત્તનો ફેર છે. ૧૬૮ કથાસરિતાનકારે આ વરદા 'એ રીતે બાળેખી છે તેનેજ વળગી રહેવાનું' યોગ્ય બાધું છે.

બધું વડલાનું ઝાડ. વડલા નીચે લાંબા લાંબા તાર જેવા કંઈ કેટલાયે પિયાઓ બેઠેલા. એ બધા ભૂતકાંનો સરહાર કાણુભુતિ.

એ કાણુભુતિ તો મૂળ કુબેરનો યજ્ઞ હતો. એનું નામ સુપ્રતીક. એને એક રાક્ષસ સાથે બાઈબંધી થઈ. રાક્ષસ અને વળી તેની સાથે બાઈબંધી. ખરાબ સંગતને લઈને સુપ્રતીક બેકામ બની ગયો. ચાર તરફ રંજાડ કરે અને દુરાચરણ કરે. એટલે તો કુબેરે એને શાપ દીધો: 'જા પિયાચ યોનિમાં જઈ પડ.' તે દિવસનો સુપ્રતીક ભત બનીને આ વડલા નીચે રહે.

એક દિવસ કાણુભુતિ વડલા નીચે બેઠો હતો, ત્યાં શિવ-પારવતી એ રસ્તે થઈને નીકળ્યાં. શિવજીને તો ભૂતકાં સાથે ભારે મેળ. જોમણે તો કંઈ કેટલાયે ભૂતકાં દીઠાં. એટલે તો તેઓ આનંદમાં આવી ભૂતકાં સાથે નાચવા ફરવાને કમર વગાડવા લાગી ગયા.

ચંભુજી તો આપ જગતના કારણ. દુનિયાનો પ્રલય થયો. આખી પૃથ્વી જળ-જળ જાંબાકાર થઈ ગઈ ત્યારે શિવજીએ જગતની નવરચના કરવા સારુ પોતાનો સાધળ ચીરી લોહીનું એક ટીપું પાણીમાં નાખ્યું. લોહીના ટીપામાંથી ઇંડું મધુ' ને ઈંડામાંથી એક પુરુષ નીકળ્યો. પછી તો પ્રકૃતિનો જન્મ થયો. અને પુરુષ અને પ્રકૃતિએ મળીને પ્રજાપતિ ઉત્પન્ન થયો. પ્રજાપતિએ બધી પ્રજા ઉત્પન્ન કરી.

આ રીતે પૃથ્વીની નવરચના કરી, એટલે 'પ્રજાપતિને' ગર્વ થયો. એ તો કહે: 'હું કોઈ તો જ આ બધું થઈ શકે. એટલે તો શિવજી ખૂબ ગુસ્સે થયા.

શુસ્સામાં ને શુસ્સામાં પ્રબળપાતનું પાંચમું મસ્તક કાપી નાખ્યું પરંતુ પછી શિવજીના પાશ્ર્વતાપનો પાર ન રહ્યો. એમને વૈરાગ્ય આગ્યો. અંગે બહુતિ લગાવી, મળે ફુંદ-માળ પહેરી, હાથમાં ખમ્પર લીધું અને ચંભુજી કૈલાસ છેડીને સ્મશાનમાં વસ્યા. તે દિવસથી ભૂતકાં સાથે એમને ઝાડી હેતપ્રીત.

કાણુભુતિ ઉપર શિવજી પ્રસન્ન થયા. કહે: 'માગ ! માગ !'

ત્યારે કાણુભુતિએ માગ્યું છે: 'પિથાચ ચોનિમાંથી મારો ઉદ્ધાર કરો.'

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું છે: 'પુષ્પદંત અને માલ્યવાન નામના મારા ગણ છે. સતીના શાયે કરીને મનુષ્ય ચોનિમાં અવતર્યા છે. પુષ્પદંત ફરતો ફરતો આ તરફ આવશે અને મેં કહેલી સાત વિદ્યાધરોની કથા તને કહેશે, એટલે પુષ્પદંતનો ઉદ્ધાર થશે. તારી પાસેથી એ કથા માલ્યવાન સાંભળશે એટલે તારો અને માલ્યવાનનો ઉદ્ધાર થશે.'

એટલું કહીને શિવજી અંતર્ધાન થયા છે.

કાણુભુતિ વરલા નીચે પુષ્પદંતની વાટ જોતો બેઠો છે ને એવામાં વરુચિ ત્યાં આવી ચડ્યો.

પૂર્વ જન્મના સંસ્કારે કરીને કાણુભુતિએ પુષ્પદંતને અને વરુચિએ સુપ્રતીકને જાળખ્યો છે.

કાણુભુતિ કહે: 'ધન ઘડી, ધન ભાગ્ય. જેની વાટ જોતો હતો તે જ આવી મળ્યા.'

એણે તો વરુચિનો સારો સત્કાર કર્યો અને પછી ભાવ ધરીને શિવજીએ

કહેલી સાત વિદ્યાધરોની કથા સાંભળવા બેઠો.

સાત લાખ શ્લોકની સાતે કથા વરુચિએ કાણુભુતિએ કહી સંભળાવી. સાંભળીને કાણુભુતિ તો ખૂબ જ મુશ્કેલ થયો. કહે: 'તમે તો શંકરના જ અવતારી છો. એ વિના આવડી મોટી વાત કથાંથી ચાઠ રહે ?'

વરુચિ કહે: 'મારી શાપની અવધિ તો પૂરી થઈ છે. તું અહીં બેઠો બેઠો શુણ્ઘાદ્ય નામના બ્રાહ્મણની વાટ જોતો. એને તું આ વાત કહેજો. એટલે તમારો બંનેનો ઉદ્ધાર થશે.'

એટલું કીધું છે ત્યાં તો આકાશમાંથી વિમાન ઊતર્યું છે. વરુચિ દિવ્ય રૂપ ધારણ કરીને વિમાનમાં બેઠો છે ને થોડી વારમાં અંતર્ધાન થયો છે.

૧૩] શુણ્ઘાદ્યની વાત

હવે કાણુભુતિ શુણ્ઘાદ્યની વાટ જોતો બેઠો છે ને એવે ટાણે શુણ્ઘાદ્યની વાત ચડી થાય છે.

પ્રતિષ્ઠાન દેશ અને તેમાં સુપ્રતિષ્ઠિત નામે એક શહેર. એ શહેરમાં સોમશર્મા નામનો એક બ્રાહ્મણ રહે. બ્રાહ્મણને વત્સ અને શુદ્ધમક નામે બે દીકરા અને શુભાર્થ નામની એક દીકરી.

શુભાર્થ રૂપે રંભાને શરમાવે. એક વખત નજરે પડી તો પછી ચિતકુંઠેકાણે ન રહે. હંસલાની ચાલે ચાલે ને કોયલના સૂરે ટહુકા કરે. એ તો બાણે મોટા માંધાતાનાં માન સુઠાવવા અવનિએ લિતરી આવી છે.

ગામને પાદર રૂઢી નદી ને નદીનાં નિર્મળાં નીર. નદીએ પાણિયારીઓ પાણી ભરે, ધોળીડાં ધોણુ ધુવે ને જીવાનડાં નહાય, ધુએ ને ઢિલોળ કરે.

એક દિવસ તો ગરૌભરતા મધ્યાહ્ન તપે છે ને શ્રુતાર્થા નદીએ ભેડી ભેડી નાય છે. અંગ પાણીમાં ઝોગળી ગયું છે ને રૂપ અંદર રૂબડીલા રમે છે. એ તો બાણુ ભેડી ભેડી રગીલાને રંગની રેલ માણુવા અંગનો વિભવ દેખાડી રહી છે.

‘ને પાણીમાં પડછાયો દેખીને ય વાસુકિ નાગનો સત્રીએ કીર્તિસેન શ્રુતાર્થાના રૂપ ઉપર મોહ્યો છે. એ તો સર-રર કરતો નદીને ઠાંઠે જીલો ને કહે છે: ‘હું તને પરણું.’

એકલો કીર્તિસેન જ ‘પરણું પરણું’ નહોતો મધં રહ્યો. શ્રુતાર્થાએ પણ એને જોયો કે તરત જ એ પણ કહેવા જતી હતી: ‘પરણું તો તને જ પરણું.’

બંને ગાંધર્વવિધિથી પરવ્યાં. રાજ હોમેમળે ને આનંદમાં દિવસો ગાળે.

કાળે કરીને શ્રુતાર્થા સગર્ભા મધં. બંને બાઈઓએ એના ચરીરને ફેરફાર જોયો, એટલે એમણે તો ધમાલું મચાવી: ‘આ પાણિણીને ઘરમાંથી હાંકી કાઢો. એણે તો આપણા કુળને એળ લગાડી.’

શ્રુતાર્થા કહે: ‘હું કાંઈ પાણિણી નથી. મેં તો નાગરાજ વાસુકિના સત્રીએ કીર્તિસેન સાથે લગ્ન કર્યાં છે.’

બાઈ કહે: ‘લાજલી નથી ને ગાળે છે. ચોતે તો પતિતા છે ને બીજા સારા માણસને સાથે પણ આજ ચકાવે છે. નાગરાજનો સત્રીએ રેલો પડ્યો હશે.’

શ્રુતાર્થા કહે: ‘એ વાતની ખાતરી કરાવી હઉં તો ?’

બાઈ કહે: ‘કરાવ ખાતરી.’

તરત જ શ્રુતાર્થાએ કીર્તિસેનનું સ્મરણ કર્યું. આખના પલકારમાં નાગરાજ ત્યાં હાજર થઈ ગયો. બધી વાત કરી.

એટલે બાઈઓનો સદેહ મટ્યો અને શ્રુતાર્થાનું ભાગ્ય વખાણવા લાગ્યા.

પૂરા માસે શ્રુતાર્થાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. એનું નામ શુણ્ડિય. શુણ્ડિય મોટો થયો એટલે દક્ષિણ દેશમાં વિલા-વ્યાસ મોટે ગયો. બાણીગણીને પ્રતિજ્ઞાન નગરમાં પાછો આવ્યો.

૧૪] સાતવાહન રાજાની વાત

પ્રતિજ્ઞાન નગર તો પ્રતિજ્ઞાન નગર. દીપકણી નામનો એ નગરનો રાજા. રાજાને શક્તિમતી રાણી. રાજારાણી એક દિવસ બગીચામાં વસંતોત્સવ જિનવવા ગયાં છે. ખૂબ રંગરાગ ઉડાડીને ફૂલડાંની ચચારીએ પોદયાં છે ત્યાં કેણુ બાણુ ક્યાંથી ચે કાલોતરો નાગ જિતરી આવ્યો ને રાણીને અંગૂઠે ઠસ્યો. કરકથા બેળી તો રાણી લીલીકાય બની ગઈ. મણા ઉપાય કર્યાં, પણ રાણી સાજી ન થઈ.

રાજા તો દિવસ ને રાત કદપાંત કરે. એક તો રાણીના વિભેગે રાજા ઝૂરી રહ્યો હતો, અને બીજી સંતાનનું દુઃખ હતું, દીકરો દીકરી કાંઈકે હોત તો એટલો તો જીવ આનંદમાં રહેત. મહેલમાં રહેતો હતો, પણ બધે સ્મયાન જેવું લાગતું હતું. રાજાજામાં ચિત્ત નહિ. કોઈ કરતાં કોઈ વાતમાં મન ન વધે.

મહી તો રાજા જંગલમાં ચાલ્યો ગયો.

શિવજીનું ધ્યાન ધરવા લાગ્યો. શિવજી પ્રસન્ન થયા. રાજાને સ્વપ્નામાં દર્શન દીધાં. કહ્યું: ‘જંગલમાં સિંહ ઉપર સવાર થયેલા બાળકને જુએ એટલે એને તું ઘેર લઈ જાજે ને પુત્ર કરીને રાખજે.’

રાજા તો જંગલમાં સિંહની શોધ કરે. સિંહના સવારની શોધ કરે.

ને એ વાતને સમજે કુબેરનો સાત નામનો યક્ષ એક દિવસ ગંગાને કિનારે આંટા મારતો હતો. ત્યાં એક ઋષિકન્યા સ્નાન કરવા આવી. ઋષિકન્યા એકેએ સાત મોઢી પડયો અને બંને ગાંધર્વ-વિધિથી પરણ્યાં.

ઋષિને ખબર પડ્યા એટલે એ તો ખૂબ જ ગુસ્સે થયા. બંનેને શ્રાપ દીધો, ‘બાજો વનમાં વનચર થઈને બાટકો.’ ને તે દિવસથી સાત યક્ષ અને ઋષિની કન્યા વનમાં સિંહ-સિંહણ થઈને રહે છે. વનના જીવોને મારે છે ને ઘુઘવાટા કરે છે.

થોડા માસે ઋષિકન્યાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. બાળક જન્મ્યો ને ઋષિકન્યા મરી ગઈ. સાત યક્ષ બાળકને સાચવે, પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડી બધે ફેરવે ને એમ વનમાં જતાંઆવતાં સહુને અચરજ થાય છે આ તે કેવી માયા છે! માનવીના બાળ પર જંગલનો પશુ આટલું હેત બતાવે છે એ તે કેવી વાત છે!

દીપકણ્વી રાજા ફરતો ફરતો સાત યક્ષના જંગલમાં જઈ ચઢ્યો. નદીને આરે બાળક રમતો હતો અને સિંહ પાણી પીવા નદીના જળમાં મોઢું માંડી બેલો હતો. રાજાએ તો તત્કાળ તીર છોડ્યું. સાત યક્ષ સ્વધામ પહોંચી ગયો. રાજા બાળકને રાજધાનીમાં લઈ ગયો.

સાત યક્ષનું વાહન ઠરેલું એટલે રાજાએ જોતું નામ સાતવાહન રાખ્યું.

કાળે કરીને સાતવાહન મોટો થયો. રાજા દીપકણ્વીએ તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો અને પોતે ગંગાને કાંઠે ઇશ્વરી આરાધના કરવા ચાલ્યો ગયો.

[૧૫] સુષક વાણિયાની વાત .

હવે સાતવાહન રાજા પ્રતિધાન નગરમાં રાજ્ય કરે ને એ વાતને સમજે શુણ્ઠય વાણીગણીને એ નગરમાં ચડી આવ્યો.

એ નગરીમાં તો જાત જાતના માનવી વસે. આપબળે આગળ વધેલા વણિકો વસે ને એવો એક સુષક વાણિયો. સુષક પાસે તો ફૂટી બઠામે નડોતી ને તોય આજે એને ઘેર છપત ઉપર હોર વાળે છે.

બાપા તો નાનપણમાં જ મરી ગયેલા. જે કાંઈ હતું એ તો કાકાકાકા ઉપાડી ગયા. ઘરમાં એક ટંકનું ખાવાનું ન મળે. મા બિચારી પારકા ઘરનું આહવતું કરીને જેમતેમ ગુજરાન ચલાવે. સુષક જેમતેમ કરીને લેખાં-પલાખાં તો શીખ્યો. ને હવે હાટકી માંડવીની પછુ પૈસા ક્યાંથી લાવે?

મા કહે: ‘બેટા! વિશાખિલ શેઠ પાસે જા. એણે ઘણાને ધંધે ચકાવ્યા છે. તને ચ કાંક રસ્તો દેખાડશે.’

સુષક તો ગયો વિશાખિલ શેઠ પાસે. શેઠ ગાદી-તકિયે બેઠા બેઠા એક છોકરા-ને ઠપકો હેતા હતા. ‘માળા મૂરખ! તું તો વાણિયાનો દીકરો છે કે કાણ છે? વાણિયાનો દીકરો હોય ને એ તો પેલા મરેલા ઉઠરથી ચે પૈસા પેલા કરી બાણે ને તું તો હતી એટલી મૂઠી ચે પરવારી બેઠો.’

ચેકની વાત સાંભળી ને મુખકે આંગ-
ણમાં પડેલો ઉંદરડો લેયો. કહ્યું : 'ચેક'!
મને એ ઉંદરડો ઉછીનો આપો. બાજુ-
સહિત પાછો આપી જઈશ.'

ચેક તો ઘડીબાર મુખક સામું જોઈ
રહ્યો. પણ પછી કહ્યું : 'છોકરા! તું' કોના-
થી તારી શેણ રળી ચકતો હો તો બ્યાને
બ્યાને કાંઈ નહિ જોમ ને જોમ લઈ જા.'

મુખક કહે : 'હું' કાંઈ જાન માગવા
નથી આવ્યો, ચેક 'ખાતું'પતર' તમે કહેો
તે લખી આપું.'

ચેકને થયું કે જોઈએ તો ખરા, આ
ભાઈ કેટલામાં છે? જોલો તો ખાતું પડાવી
લીધું' ને મુખક પેલો મરેલો ઉંદર એક
કામળમાં વીંટી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં એક માણસ
મળ્યો. જોની પાસે એક બિલાડી. મુખક
કહે : 'તમારી બિલાડી માટે ઉંદર
જોઈએ?'

પેલો કહે : 'ઉંદર તો જોઈએ.'

મુખક કહે : 'મરેલો જોઈએ કે
જીવતો જોઈએ?'

પેલો કહે : 'મરેલો હોય તો ચાલે.'

મુખક કહે : 'હું' મરેલો ઉંદર આપું.
શું આપશો?'

પેલો કહે : 'મરેલો ઉંદરનું' તે શું
બિપને? મૂડી બે મૂડી ચણા જોઈતા હોય
તો લઈ જાને.'

મુખકે તો બે લાજ ચણા લીધા ને
ઉંદર પેલા માણસને આપી દીધો.

પછી તો ઘેર જઈને સરસ મજાનું
માટકું લીધું. માટકામાં ઠંડું પાણી ભર્યું.

પેલા ચણા ચેકને ચીંદડી બાંધી ને મુખક
તો નગરની બહાર થોડે દૂર એક ઝાડ
નીચે જઈને બેઠો.

એ ઝાડે તો કઠિયારાનો વિશ્વાસો.
કઠિયારા જંગલમાંથી લાકડાં કાપી લાવે.
ઝાડ નીચે ઘડી બે ઘડી વિશ્વાસો લે ને પછી
થંદરમાં ભારે વેચવા જાય. મુખક તો
બધા કઠિયારાને અપટી ચણા આપે ને
કળચિયો પાણી પાય. કઠિયારા તો એવા
ચુરી થાય કે ન પૂછો વાત. બધાજ
બજે લાકડાં મુખકને આપતા જાય.

ને જોમ કરતાં સાંજે મુખક પાસે તો
ઘણાં બધાં લાકડાં એમાં થયાં. એ તો
લાકડાં બહારમાં વેચી આવ્યો. પેલા
આવ્યા તેના ચણા લીધા ને જીરે
ઢિવસે પણ પેલા ઝાડ નીચે જઈને બેઠો.

એ તો શાજ ઝાડ નીચે બેસે ને જોમ
કરતાં કરતાં તો જોની પાસે થોડી મૂડી
થઈ. પછી તો એ કઠિયારાના ભારે
ખરીદવા લાગ્યો એમાંથી થોડા પીકલાવે
વેચી નાખે ને થોડા વખતમાં સંઘરે ને
જોમ કરતાં તો જોની પાસે લાકડાંનો
પૂજ જ સંઘરે થયો.

ને કુદરતને કરવું છે ને તે જોમ
વરસ પૂજ જ વરસાદ પડ્યો. નદીઓમાં
મોટાં મોટાં પૂર આવ્યાં. જંગલનાં જંગલ
તણાઈ ગયાં. બજલણુની જોવી મીઠાસત
થઈ ગઈ કે ન પૂછો વાત. મુખકને જોના
લાકડાંના મોં માગ્યા પેલા મળ્યા. એ તો
મૂડીવાળો થઈ ગયો.

પછી તો જોલો દુકાન કરી. વેપાર
વધાયો ને આવે તો જોને ઘેર જીવન
ઉપર લેર વાગે છે.

પેલા વિદ્યાખિલ શેઠને સોનાનો હંદરો આપી ખાતું સરભર થયું. શેઠ એના ઉપર એવા પ્રુથ થયા કે પોતાની લીકરી વરાવી.

૧૬] વેદિયા ઢોરની વાત

ને એમ મુષક જેવા વહેવારિયા વસે છે ને ગામમાં વેદિયા ઢોર પણ વસે છે.

એવો કાઠ એક વેદિયો પ્રાણજી હતો. એને કયાંકથી થોડું સોતું દાનમાં મળ્યું. પ્રાણજી પાસે સોતું જોયું એટલે એક ગઠિયો પકળે ચડી ગયો. મહારાજ ! તમારે વળી સોનાને શું કરવું છે ? તમને તો જ્યાં જાઓ ત્યાંથી દક્ષિણા મળે. ખાવાપીવાની તો ચિંતા નથી આ સોતું સાચવી રાખીને શું કરીશ ? એના કરતાં એનાથી લોકબ્યવહાર શીખી લે.

પ્રાણજી કહે : 'લોકબ્યવહાર કાણ શીખવે ?'

ગઠિયો કહે : 'આપણા ગામમાં ચતુરિશ નામની વેશ્યા છે એને ઘેર જા.'

પ્રાણજી કહે : 'ત્યાં જઈ મારે શું કરવાતું ?'

ગઠિયો કહે : 'કાંઈ જ કરવાતું નહિ. આ સોતું આપી દેજે ને સામનો પ્રયોગ કરી એને રીજવજે.'

પ્રાણજી તો ઊપડ્યો ચતુરિશને ઘેર. વેશ્યા એનો સત્કાર કરી અંદર લઈ ગઈ.

પ્રાણજી કહે : 'આ લે આ સોતું. મને લોકબ્યવહાર શીખવ.'

સાંભળીને તો ત્યાં બેઠા હતાં એ બધાં ખડખડાટ હસવા લાગી ગયા.

પણ પ્રાણજી તો લોકબ્યવહાર

શીખવા ચાલ્યો હતો. સામનો પ્રયોગ કરી ચતુરિશને પ્રસન્ન કરવી હતી. એણે તો આસન જમાવ્યું ને મોટા રાગડા લાણી સામવેદના મંત્રો બહુવા લાગી ગયો. બિચારાને એટલીયે અક્ષત ન હતી કે સામનો પ્રયોગ એટલે સામ વેદના મંત્રો નહિ, પરંતુ મીઠાં મીઠાં વચનો

આ વગર પૈસાતું નાટક જેવા માટે તો લોકોનાં ટોળેટોળાં ભેગાં થયાં.

એક જણ કહે : 'આ શિયાળભાઈ અહીં કયાંથી ભૂલા પડ્યા ?'

બીજો કહે : 'શે મધુર સ્વર છે.'

ત્રીજો કહે : 'એને તો અર્ધચંદ્રનો ચિરપાવ આપો.'

અર્ધચંદ્રનું નામ સાંભળ્યું, એટલે તો પ્રાણજીને થયું કે હમણાં અર્ધચંદ્ર બાણ મારશે. એ તો મૂડીઓ વાળી ત્યાંથી ઢોડવા લાગ્યો.

સીધો પેલા ગઠિયા પાસે ગયો : 'ભાઈ ! વેશ્યાએ સોતું તો લઈ લીધું પણ લોકબ્યવહાર ન શીખવ્યો.'

પેલો કહે : 'પણ મેં તને ક્યાં કહ્યું હતું કે સામવેદના મંત્ર બહુજે. વેશ્યા તો મીઠાં મીઠાં વચનોથી રીજે તું તો સાવ વેદિયો ઢોર લાગે છે.'

પ્રાણજી કહે : 'ઢોર ગણુ તો ઢોર. માડું સોતું પાછું અપાવ એટલે હાઉં.'

પેલા ગઠિયાને એની દયા આવી એ પ્રાણજીને ઢોરીને વેશ્યા પાસે લઈ ગયો. કહે : 'આ બેપગા પશુને સોનાતું ઘાસ ખવડાવ.'

વેશ્યા તો હસીને લોટપોટ વળી ગઈ. પ્રાણજી સોતું મળ્યું એટલે ત્યાંથી પોખારા ગણી ગયો.

૧૭] સાતવાહનની જળકીડા

ને એમ એ અલૌકિક નગરીના રંગ-
રાગ ભેતો ભેતો શુભાલ્ય ઈંદના મહિ-
મંદિર સરખા રાજના રાજમહેલમાં ગયો.
રાજાએ એનો ખૂબ જ સત્કાર કર્યો અને
એના જ્ઞાન અને શક્તિથી પ્રસન્ન થઈને
એને કારભારી નીમ્યો.

હવે શોદાવરીને કાંઈ નંદનવન સરખો
રમ્ય બગીચો. એ બગીચાનો ઉત્તરનારો
એક દરિદ્રો પ્રાણણ. પ્રાણણ બુદ્ધિને
દેશમાં નર્મદાને તીરે રહે. પૂરેપૂરો પ્રમાદી.
એ કોઈ દિવસ કાંઈ કામ ન કરે. મિદા
માગવા ચ ન જાય અને લીજ માગવા
જાય તો કોઈ આપે પણ નહિ એવા
એના દીદાર. પણ એક દિવસ તો પ્રાણણને-
ચાનક થયું ને એ તો દેવીના મંદિર
પોતાનો બલિ ચઢાવવા જીવડ્યો. મનમાં
એમ કે દુનિયામાં તો કોઈને મારી જરૂર
નથી ને હુંયે કોઈ કામનો નથી તો પછી
નાહકનો શા માટે 'પૃથ્વીને બારે મારું' ?
એ તો પેટમાં કટાર મારવા જાય છે ત્યાં
તો 'મા મા' કહી દેવીએ હાથ પકડ્યા
અને કહ્યું : 'માગ ! માગ !'

પ્રાણણ કહે : 'કાંઈ માગું કે કારવું ?
પણ દુનિયામાં મારું નામ રહી જાય
એવું કાંઈક કરો.'

દેવીએ પ્રાણણને એક બીજ આપ્યું.
કહે : 'આ બીજ જ્યાં વાવીશ ત્યાં નંદન-
વન સરખો બાગ બની જશે. ને જ્યાં સુધી
બાગ હશે, ત્યાં સુધી તારું નામ વચ્ચે.'

પ્રાણણ તો બીજ લઈને જીવડ્યો
તે આગ્યો શોદાવરીને તટે. એણે બીજ
ખાધું ને એણે આ નંદનવન.

એ નંદનવનમાં સાતવાહન રાજા
રાણીઓ સાથે વસંત ગયે. પ્રાણણ
ફલ વીણી જઈ મહાદેવને ચઢાવે. રૂપ-
ગર્વિતાઓ એના ફલમાં વેણી ચૂંચી
કેશકલાપ સોદાવે. બાળકો એના ફલ-
માં દડા બનાવી ઉછાળે ને ફૂટે. જેટલા
પ્રતિધાનમાં જીવ, જેટલા બધાને એ
આનંદપ્રમાદનું સાધન.

એક દિવસ સાતવાહન રાજા રાણી-
ઓને સાથે લઈને બગીચામાં વિહાર
કરવા ગયા.

વસંત ઋતુ હતી. ફૂલો ફૂલો
અને વૃક્ષો વૃક્ષો સોદાગ બર્ષો હતો.
પવનની લહરીમાં માલકતા હતી.

રાજા રાણીઓ સાથે સરોવરના જળ-
માં જળકીડા કરવા જિત્યો. રાજા પાણીની
છાલકો ઉડાડી રાણીઓને ભીંજવી નાખે
અને રાણીઓ રાજાને ચારેકારથી પાણી
ઉડાડી ચૂંચવી મારે. આખનાં અંબન,
કપાળનાં અંબન અને આંહલા બધું
ધોવાઈ ગયું. પાણીને છાંટણે આંખો
લાલ બની ગઈ. પીનાં વસો જાણે કે
શરીરમાં ગળી ગયાં. એવી રાણીઓની
અજબ રેહછટા એમ રાજા પેલો બની
ગયો. વધુ ને વધુ તોફાને ચડ્યો. અને
વધુ ને વધુ પાણીની પ્રાછટો મારવા
લાગ્યો. ચિરીય કુસુમ જેવાં રાણીઓનાં
સુકોમળ અંગ આ માર સહન કરી
ચકે તેવાં ન હતાં. એ તો બે હાથ એકી
રાજાને વીનવવા લાગી : 'અમને ઉઠક
મઠે મારો મા.'

રાજા મૂળ તો જંગલમાં રહેલો.
અડધો જંગલી જેવો. એને આકરણ

ખ્યાકરણ કાંઈ આવડે નહિ. રાણીઓએ કહ્યું: 'અમને ઉઠક વડે મારો મા.' રાજા સમજ્યો: 'અમને મોઢક વડે મારો મા.' રાજાએ તો યાજ ભરીને લાડુ મંગાવ્યા.

રાણીઓ લાડુ ભેંષને ખરખર હસી પડી: 'અરે! અમે તે આવા અણધરને પનારે ક્યાંથી પડી? કાંઈ કરતાં કાંઈ આવડતું નથી ને પાછો પંડિતાર્થનો ડાળ કંઈ છે.'

બસ થઈ રહ્યું. રાણીઓનું બોલતું ને રાજાનું સાંભળવું. રાજાને તો રાણીના વચ્ચે રોમ રોમ લાગી ગઈ. કીડા કીડા ને ઠેકણે રહી. આનંદ ભીડી ગયો ને રીસે ખળ્યો. રાજા રાજમહેલમાં ચાલ્યો ગયો.

મહેલમાં જઈને એ તો ખાતો નથી, પીતો નથી ને ચિત્રામણની જેમ એક તરફ ધૂમસૂમ પડ્યો રહે છે.

પ્રધાન કારભારીઓ ઝુંઝાણા. મોટા મોટા વૈદ્યો બોલાવ્યા, પણ કોઈના કબ્જામાં રાજાનો રોગ આવે નહિ. દેહનો રોગ હોય તો વૈદ્ય પારખે. કાંઈ દિલનો રોગ કોઈથી કળી શકાય ખરે?

પણ પછી તો ખગર પડ્યા કે રાણીઓએ રાજાને મૂરખ કહ્યો ને એ કારણે રાજા રિસાણો છે. ખાતો નથી, પીતો નથી ને ધૂમસૂમ પડ્યો છે.

મંત્રો શર્વર્મા કહે: 'એમાં તે રાજા, ઝુંઝાઈને શું કામ બેઠા છે? છ મહિનામાં પંડિત બનાવી દઉં.'

શુભાદય કહે: 'મંત્રીજી! ખાલી શ્રેષ્ઠી કરો મા. સામાન્ય માણસ બાર વરસે પંડિત થાય. પણ હું ધારું તો છ વર્ષે તે કામ પાર પાડું. તમારી છ મહિ નાની વાત તો ખાલી ગલોલા જેવી છે.'

એટલે તો શર્વર્માને ચાનક થીડી: 'અને કદી છ મહિનામાં રાજાને પંડિત બનાવી દઉં તો?'

શુભાદય કહે: 'તો હું ત્રણે ભાષાનો ત્યાગ કરું.'

ને શર્વર્માને કહે: 'ને કહાય હું છ મહિનામાં રાજાને પંડિત ન બનાવી શકું તો બાર વરસ સુધી તારી ચાખડી માથા ઉપર ઉપાડું.'

પંડિતો પંડિતો લડી પડ્યા. પણ એમાં રાજાનું કામ થઈ ગયું. શર્વર્માએ કાર્તિકસ્વામીની આરાધના કરી. કાર્તિકસ્વામીના વરદાને કરીને છ માસમાં રાજા ભણીગણીને પંડિત બની ગયા.

શુભાદયે તે દિવસથી ત્રણે ભાષાનો ત્યાગ કર્યો. એ ત્રણ ભાષા તે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, દેશી.

૧૮] પુષ્પદંતના પૂર્વજન્મની વાત

હવે શુભાદય તો સાતવાહન રાજાના રાજ્યમાંથી ચાલી નીકળ્યો. ચાલતાં ચાલતાં વિંધ્ય વનમાં પહોંચ્યો. વિંધ્ય વનમાં વડલા નીચે પેલો કાણુભુતિ એની રાહ જુએ.

શુભાદયને જોયો એટલે તરત જ કાણુભુતિ બોલી ઊઠ્યો: 'જોહો આવી પહોંચ્યા? હું તો તમારી ફેટલાય દિવસથી વાટ ભેતો હતો.'

કાણુભુતિ પિથાય ભાષા બોલે. શુભાદયને પિથાય ભાષા આવડે નહિ ને બીજી ભાષા બોલવાનું એને નિમ. એ તો ઝુંગો ઝુંગો બેઠો.

કાણુભુતિ એની મુશ્કેલી સમજી

ગયો. કહે : 'અરે હમણાં પિયાય ભાષા શીખતી હશે...'

ને કાણુભુતિ તો બાંહેયે પડ્યો. શુણ્ઠય થોડા દિવસમાં પિયાય ભાષામાં પારંગત થઈ ગયો.

'પછી તો કાણુભુતિએ પેલી વાત માંડી. સતીને શિવજીએ કહેલી ને છાનામાના સાંભળીને પુષ્પવંતે કાણુભુતિને કહેલી સાત દિવાલોની કથા. શુણ્ઠયે એ વાત સાંભળીને ચાલ રાખી લીધી.

વાત પૂરી કરીને કાણુભુતિ કહે : 'હેવે એક વાત પૂછું ?'

શુણ્ઠય કહે : 'પૂછ ને.'

કાણુભુતિ કહે : 'પેલા શિવજીના મણુનું નામ પુષ્પવંતે કેવી રીતે પડ્યું ?'

શુણ્ઠય કહે :

ગંગાને કિનારે ગોવિંદદત્ત નામનો એક બ્રાહ્મણ રહે. એને પાંચ પુત્રો. એક દિવસ ગોવિંદદત્તને ત્યાં વેશ્યાનર નામનો માણસ ચડી આવ્યો. એનો સત્કાર કરવો તો ફર રહ્યો, પણ ગોવિંદના ઠીકરા એની મરકરી કરવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણ તો બિચારો બોલો પડી આવ્યો ગયો.

ગોવિંદ એ વખતે ઘેર નહિ. ગોવિંદ આવ્યો ત્યારે તેને આ વાતની ખબર પડી. પુત્રોને કપડો હીધો ને પેલા બ્રાહ્મણને હાથેપગે લાગીને પાછો તેડી આવ્યો.

બાપાએ કપડો હીધો એની અસર બીજા પુત્રોને તો કાંઈ ન થઈ પણ નાના દેવદત્તને ખૂબ જ લાગી આવ્યું. એ તો હિમાલયની તળેટીમાં તપ કરવા આવ્યો ગયો.

કંઈક પ્રસન્ન થયા. કહ્યું : સાગ સાગ !

ત્યારે દેવદત્તે કહ્યું : 'મને તમારા અરણ્યમાં સ્થાન આપો.'

ત્યારે શિવજીએ કહ્યું : 'પહેલાં તું વિદ્યા ભણ, પછી પ્રૈશ્વીમાં લોભ લોભવ. પછી મારા અરણ્યમાં સ્થાન આપીશ.'

દેવદત્ત ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. આવતો આવતો પ્રતિજ્ઞાનપુરમાં આવ્યો અને મંત્રસ્વામી નામના બ્રાહ્મણને ઘેર રહી અભ્યાસ કરવા લાગ્યો.

એ શહેરના રાજાને શ્રી નામની કન્યા. સાક્ષાત ચંદ્રની ચંદ્રિકા ન હોય એવી રૂપાળી. એક દિવસ દેવદત્ત રાજમહેલ પાસે થઈને જતો હતો અને રાજકુમારી જરૂરમાં બેઠી હતી. રાજકુમારીના રૂપું એવું અજબ આકર્ષણ હતું કે દેવદત્તના પગ જમીન સાથે થોડી ગયા. શ્રીકુમારી પણ કામદેવ સરખા દેવદત્તને એક નજરે ભેઈ રહી.

થોડી વારે માંગળીથી ઇચારો કરી શ્રીકુમારીએ દેવદત્તને જરૂર પાસે બોલાવ્યો. કાંતમાં એક પુષ્પ પકડ્યું ને દેવદત્ત ઉપર ફેંક્યું 'એટલું' કરીને રાજકુમારી મહેલમાં ચાલી ગઈ.

રાજકુમારીએ સ્નાનમાં કાંઈક સમ-લાવ્યું, પણ મૂરખ દેવદત્ત કાંઈ સમજ શક્યો નહિ. એ તો રખડતો રખડતો ઘેર આવ્યો અને શુરને વાત કરી. શુર કહે : 'દેવદત્ત ! તું નસીબદાર છે. રાજકુમારી તારા ઉપર પ્રસન્ન થઈ છે. તને પુષ્પવંતના મંદિરમાં બોલાવ્યો છે.'

દેવદત્ત તો હતાવળો હતાવળો પુષ્પવંતના મંદિરે ગયો ને રાજકુમારીની વાત જ્ઞેતો બોલો. થોડી વારે રાજકુમારી હાથમાં પૂજનનો યામ લઈને આવી પહોંચી.

દેવદત્તને જોઈને એ તો ખુશી ખુશી થઈ ગઈ. કહે: 'ત્યારે તમે મારો સંકેત સમજી શક્યા ખરા?'

દેવદત્ત કહે: 'હું કંઈયે સમજ્યો ન હતો. એ તો ગુરુજી અર્થ કરી બતાવ્યો.'

જેટલે તો રાજકુમારીને થયું કે આ તો સાવ મૂંઝવણ છે. એ તો બોલી નહિ, ચાલી નહિ ને સઠસઠાટ ત્યાંથી ચાલી નીકળી.

દેવદત્તની સ્થિતિ જોયા જેવી થઈ પડી. એ તો મૂઠની જેમ રાજકુમારીના માર્ગ સાચું જોતો બોલો રહ્યો. ને 'રાજકુમારી! રાજકુમારી!' રટતો પાછળ દોડ્યો.

તે દિવસનો એ તો રાજકુમારીનું રટણ કરે ને ચારે તરફ ગાંડાયેલો થઈને ફરે પણ રાજકુમારી તો હીઠી નજરે ચ પડતી નથી.

દેવદત્ત તો શિવજીનો ભક્ત છે. એણે તો શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા છે. શિવજીએ તો એને વરદાન દીધેલાં છે કે 'જા પૃથ્વીમાં લોગ લોગવા' જેટલે એની બીડ ભાંગવા લોગાનાથે પંચશિખ નામના પોતાના ગણને બોલાવ્યો છે. આજા કરી છે; 'મૃત્યુલોકમાં જા અને પેલા દેવદત્તને રાજકુમારી શ્રી સાથે વરાવી પરણાવી પાછો આવ.'

પંચશિખે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું રૂપ લીધું. દેવદત્તને સ્ત્રીના લગ્નમાં પહેરાવ્યાં, સ્ત્રીના શણગાર સજાવ્યાં. એક તો આમેય ફૂટડો. એમાં સ્ત્રીનો ફૂટડો પહેરવેશ પહેર્યો, જેટલે દેવદત્તનું રૂપ તો ગલી બહાર. કાંઈ કહે નહિ કે આ પુરુષ છે ને પુરુષે સ્ત્રીનો સ્વાંગ સજાવ્યો છે.

બધો બ્રાહ્મણ પુત્રવધૂને લઈને રાજ-

દરબારમાં આવ્યો. 'રાજા! મણિ પુત્ર પરદેશ ગયો છે ને પરદેશ ગયા પછી એના કંઈ સમાચાર નથી. પુત્રને શોધવા જવું છે ને આ પુત્રવધૂની કાને કુપરત કરવી એની વિમાસણ છે. જેટલે તમારે આશરે આવ્યો છું, રાજા! તમારી વિના આ સાપનો ભારો કાંઈ સાચવી શકે તેમ નથી. મારી આટલી થાપણ અહીં રાખો. પુત્રને શોધી લાવી પાછો આવીશ, જેટલે એને લઈ જઈશ.'

રાજાથી ના કહી શકાય નહિ. ના કહે તો રાજધર્મનો લોપ થાય. એણે તો બ્રાહ્મણની પુત્રવધૂને અંતઃપુરમાં મોકલી લીધી. વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રાજાને આશીર્વાદ લઈ રસ્તે પડ્યો.

દેવદત્ત રૂપી શ્રી રાજકુમારી શ્રી સાથે રહે છે. હજેમજે છે ને આનંદ કરે છે ને એમ કરતાં બંને વચ્ચે મહોબત બંધાણી છે. મહોબત બંધાણી છે, પછી તો ભત છાની રાખી નથી. દેવદત્ત અને રાજકુમારીએ ગાંધર્વ લગ્ન કર્યાં છે ને બંને રંગરોળ કરે છે.

ને એમ કરતાં કેટલોક કાળ વીત્યો છે, પછી તો પંચશિખ દેવદત્તને ઉપાડી ગયો છે.

બીજે દિવસે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ પુત્રને લઈને રાજાના દરબારમાં આવ્યો છે: 'રાજા! મારો પુત્ર મળી ગયો. મારી પુત્રવધૂ પાછી સોંપો.'

રાજાએ અંતઃપુરમાંથી બ્રાહ્મણની પુત્રવધૂને બોલાવી છે તો સમાચાર મળ્યા છે કે બાઈ તો રાતમાં ક્યાંક નાસી ગઈ છે. સાંભળીને રાજા તો વિમાસણમાં પડી ગયો.

કારભારીઓને કહે: હવે શું કરશું?

કારભારી કહે: 'આમાં કંઈક કપટ જણાય છે. આ પ્રાણસુ ખરી રીતે બા દુનિયાનો માનવી જ નથી લાગતો. કંઈક દેવ માનવીનું રૂપ ધરી આપને છળવા આવ્યો લાગે છે. પૂર્વે શિબિ રાજાને ઠગવા માટે ઈદ્ર અને ધર્મ આવ્યા હતા.'

રાજા કહે: 'જો વળી શી વાત છે?'

કારભારી કહે: 'શિબિ નામનો એક જ્ઞાનવીર રાજા. જો રાજાની પરીક્ષા લેવા સારુ ઈદ્રે બાજનું રૂપ લીધું અને ધર્મ પારેવાનું રૂપ લીધું. બાજ પારેવાની પાછળ દોડ્યો અને પારેવો બેઠો બેઠો શિબિ રાજાના બોળામાં જઈ પડ્યો.'

બાજ કહે: 'રાજા! મારું બાજ મને આપી દે. મને બૂખ જ બૂખ લાગી છે.'

રાજા કહે: 'શરણે આવેલાને હું ન સોપું. તારે જોઈએ તો એના વજન બરેબર મારું માંસ આપું.'

બાજ કહે: 'બલે. મારે તો ખાવાનું જોઈએ.'

રાજાએ એક પદ્ધતિમાં પારેવાને બેસાડ્યું અને બીજા પદ્ધતિમાં પોતાના શરીરમાંથી માંસના ટુકડા કાપીને મૂકવા લાગ્યો પણ પારેવાવાળું પદ્ધતિ હાથે જ ન થાય રાજાએ તો પગ કાપ્યા. શરીરના અવયવે અવયવ કાપી કાપીને પદ્ધતિમાં મૂક્યા તોય પદ્ધતિ ઊંચું ન થાય જોટલે તો રાજા પદ્ધતિમાં ચઠા બેઠો. જોઈ બાજ અને પારેવા રૂપે રહેલ દેવોને બોળખી લીધા. કહ્યું: 'દેવો દેવ! હવે તો પદ્ધતિ ઊંચું થશે ને?'

રાજાની જ્ઞાનવીરતા જોઈ બંને દેવો

પ્રસન્ન થયા. રાજાને હતો તેવો બનાવી દીધો ને પછી આશીર્વાદ કર્યું અંતર્ધાન થયા.

ને એમ આ પ્રાણસુ પણ કાઈ દેવ હોય કે દેવદત્ત હોય તો!

રાજા કહે: 'દેવ હોય કે પ્રાણસુ હોય, આપણે સાચી વાત કહી દેવી.'

ને જોઈ પ્રાણસુને કહ્યું: 'મહારાજા! તમારી પુત્રવધૂ તો રાતના કયાંક ચાલી ગઈ છે.'

પ્રાણસુ કહે: 'રાજા! જો રીતે પ્રાણસુની થાપણ જોળવી નહિ થાય. મારી પુત્રવધૂ પાછી આપો નહિતર તમારી પુત્રી મારા પુત્ર વેરે પરણાવે.'

રાજાને તો બીજો વસ્તો ન હતો. એણે દેવદત્ત સાથે શ્રીકૃષ્ણનીનાં લગ્ન કર્યાં. પંચશિખ કલાસમાં પાછો આવ્યો ગયો.

જો દેવદત્ત અને શ્રીકૃષ્ણની બાળે કરીને મૃત્યુ પામ્યા અને શિવલોકને પામ્યાં. શિવલોકમાં એનાં પુનર્પત્ન અને જ્યાં એવાં નામ ધરાવ્યાં છે.

૧૯] બૃહત્કથા

કાણ્ડકવિએ શુણ્ઠાદયને સાત વિદ્યા-ધરોની કથા કહી. શુણ્ઠાદયે તે સાતે કથા સાત લાખ સ્તોત્રમાં સાત વરસમાં લખી નાખી. યાદી તો ન હતી, જોટલે દોહીના અક્ષરે કવિએ જો કથા આળેખી. જો કથા સાંભળવા માટે સિદ્ધો અને વિદ્યાધરો આકાશમાર્ગે આવી ચડ્યા. આકાશને બલે ચંદ્રવા બાંધ્યા ન હોય એવાં રૂપ એનાં વિમાનો લાગતાં હતાં.

હવે આ કથા કોને અર્પણ કરવી

એ પ્રશ્ન ઊભો થયો, એવો તો એક સાત-વાહન રાત્રી પૃથ્વી ઉપર છે, જે શુષ્ક અને રસિક છે. પવન જેમ પુષ્પની મુગ્ધ ધારણ કરે છે, તેમ રસિક હોય તે જ કાવ્યનો મર્મ જાણી શકે છે. સાતવાહનને જ આ કાવ્ય અર્પણ કરવું એમ નક્કી કરી શુષ્કાદેયે એ કાવ્યપોથી લઇને બે શિષ્યોને સાતવાહન રાત્રી પાસે મોકલ્યા.

પરંતુ કથા પિથાચી ભાષામાં લખી હતી, વળી લોહીનો અક્ષર આજેખી હતી, એટલે રાત્રીએ તો તેને અપવિત્ર માની સાંભળવાની ના પાડી.

શિષ્યો પાસેથી કથાના અનાદરની વાત સાંભળી શુષ્કાદેય ખિન્ન થયો; અરેરે! જે કથાનો શુષ્ક રાત્રી પણ અનાદર કરે છે, એને સાચવી રાખીને હવે શું કામ છે?

શુષ્કાદેયે તો પર્વત ઉપર એક અગ્નિ-કુંડ રચ્યો. અગ્નિકુંડ પાસે આસન જમાવ્યું. એ તો કથા વાંચતો બેઠો અને એક એક પાનાની અગ્નિને આહુતિ આપતો બેઠો.

કથાનો રસ એવો અદ્ભુત હતો કે કથા સાંભળવા જંગલનાં પશુપક્ષી બધાંય પર્વત ઉપર એકઠાં થયાં. ભૂખતરસ બધું ભૂલી જઈ કથા સાંભળવા લાગ્યાં. દિવસ અને રાત બધાંને એક જ લગતી લાગી છે. ભૂખ્યાં ને તરસ્યાં બેઠાં બેઠાં કથા સાંભળે છે ને આંખેથી શ્રાવણ બાહરનો વરસે છે.

હવે આ તરફ સાતવાહન રાત્રી એકાએક માંડો પડ્યો. વેદોએ નિદાન કર્યું કે સૂકું માંસ ખાવાથી રાત્રીને આ રોગ થયો છે. રાત્રીએ રસોડયાને બોલાવી

ધમકાવ્યો. રસોડયા કહે: 'હું શું કરું? પારધીઓ એવું જ માંસ લાવે છે.'

પારધીઓને બોલાવ્યા. તો પારધીઓ કહે: 'અમારો કાંઈ દોષ નથી. પર્વત ઉપર બેઠો બેઠો એક બ્રાહ્મણ કથા વાંચે છે. કથા વાંચતો બેઠો છે ને વાંચી વાંચીને પાનાં બાળે છે. જંગલનાં પશુપક્ષી બધાં કથા સાંભળવા બેઠાં છે. ભૂખતરસ ભૂલી જઈને બેઠાં બેઠાં કથા જ સાંભળે છે. કર્ણાઓ ચરે નહિ, પછી એનું માંસ સૂકું જ હોય ને! એમાં રસ કયાંથી હોય?'

રાત્રી કહે: 'એવો તે કથો બ્રાહ્મણ કથા વાંચે છે? ને એવો તે કથામાં કેવોકે રસ છે તે પશુપક્ષી પણ કથા સાંભળવા બેઠાં થયાં છે. ચરતાં નથી, ફરતાં નથી ને બેઠાં બેઠાં કથા જ સાંભળે છે!'

રાત્રી તો પર્વત ઉપર ગયો છે. બેઠો છે તો માથે પીંગળી જટા છે, ચારે દેશ ધુમાડાના ગોટગોટા ઊડે છે ને શુષ્કાદેય કવિ બેઠો બેઠો કથા વાંચે છે. એની ફરતાં પશુપક્ષીઓ બેઠાં છે. આંખેથી આંસુડાં ચાલ્યાં બેઠો છે ને બેઠાં બેઠાં એક ચિત્તે કથા સાંભળે છે.

રાત્રી કહે: 'અરે! અરે! આ દિવ્ય કથાનો નાશ થા માટે કરો છો?'

શુષ્કાદેય કહે: 'રાત્રી! આ કથા તો પિથાચી ભાષામાં લખાયેલી છે ને વળી લોહીના અક્ષરે આજેખેલી છે. એવી અપવિત્ર કથાને રાખીને શું કામ છો?'

રાત્રી કહે: 'મારો ગુનો માફ કરો, શુષ્કાદેય. આ કથાના મર્મને અને તેના રસને હું પિછાની શક્યો નહિ. હું આ પશુપક્ષીઓ ફરતાં પણ બેઠો છું.'

ગુણાદય કહે : 'રાબા ! અહસોસ નકામો છે. તમતમાં જન્મે છે તે બધું કંઈ ચિરંજીવ હોતું નથી.'

રાબા કહે : પણ આ કથા તો મને આપી લો. હું એને ચિરંજીવ કરીશ.'

ગુણાદય કહે : 'હા લાખ શ્લોકની છ કથાઓ બાળી નાખી. હવે તો એક લાખ શ્લોકની આ સાતમી કથા બાકી રહી છે. બધે તમે લઈ લાઓ.'

ગુણાદયે બૃહત્કથાની પ્રત સાતવાહન

રામને આપી દીધી.

ને પછી સ્ત્રીના ચાપે કરીને મનુષ્ય લોકમાં અવતરેલો એ શિવજીને મળ્યો. ચાપની અવધ પૂરી થતાં દિવ્યરૂપ ધારણ કરી ટેલાસ ગયો.

સાતવાહન રાબા ગુણાદય કવિની નરવાહનદત્તનું ચરિત્ર વર્ણવતી બૃહત્કથા લઈને રાજમાનીમાં માંછો આવ્યો. અનેક પ્રકારના રસોથી બરેલી એ કથા ત્રણે લોકમાં વિખ્યાત થઈ. [અગ્ર

પોલીસ રીપોર્ટ નં. ૧૩

ફરિયાદી રામાનંદ જમાદારે રજૂ કરેલ આસામીઓમાં એક આદમી અને એક જોરત હતાં, જેમણે સરકારી ધારા વિરુદ્ધ, લોકોને પીવા માટે બરેલા પાણીના સરોવરમાં નાહવા પાવાની તૈયારી કરી હતી.

પોલીસ જમાદાર-ને જે ફરિયાદી છે, તેણે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે મહાશયે મોડી સાંજે મજૂર આસામી તથા મજૂર જોરતને સ્પર્શિત પછી આશરે ૭-૭૦ વાગે તમામને કઠિ ભેલેલાં ભેળાં હતાં.

ત્યાર બાદ આદમીએ જોરતને કઠિ કહ્યું હતું જે પછી બંને આસામીઓએ પોત-પોતાનાં કપડાં કાઢ્યાં સ્નેહ કર્યાં હતાં.

અને જવાબપક્ષના વકીલે ફરિયાદી જમાદારને પૂછ્યું કે 'તમામમાં નાહવાની મનાઈના કુકમની તમને ખબર હોવા છતાં તમે જને આરોપીઓને રોકવા કેમ નહોતાં ?'

જેના જવાબમાં મજૂર પોલીસ જમાદારે જણાવ્યું હતું કે 'મને શી ખબર કે આરોપીઓ નાહવા માટે કપડાં કાઢે છે ?'

આ વખતે ડાઈમાં બેઠા હયાલત થતાં નામદાર જજ સાહેબ હસોડી પછાડી એમ્બરમાં આંધ્યા ગયા હતાં.

નોંધ—આ કેસમાં કસો ફાજવારી ગુનો ન જનતો હોઈ કેસ ફક્ત લાખલ.

પુત્રકામના

મણિલાલ અલગારી

ખો જો ખાલી હોય તો નારીને જીવન મરુભૂમિ જેવું લાગે છે. ખીજી બધી રીતે સંસારમાં સુખ હોય પણ ખોળાના ખૂંદનાર વિના એ સુખમાં ઊડી ઊછીપ લાસે છે; ના, એવું સુખ એ સુખ જ નથી લાગતું.

એટલે જ ચંદ્રા વિચારે છે: આમ જ શું તેનો નારીજન્મ વીટી જશે? બગવાન શું તેને મા થવાનો અધિકાર નહિ આપે? એની ઇચ્છા તો કંઈ એવી મોટી નથી-ફક્ત એક, બસ એક જ સંતાન હોય તો તેને છાતી સરસું ચાંપીને જીવનની બધી વેદના તે બૂલી જઈ શકે. પ્રેમ પારાવારમાંથી ઉદ્ભવતી તે અમૂલ્ય સંપત્તિ તેનું જીવન શું ધન્ય નહિ થાય? જેની તેણે મનોમન સુંદર ભૂતિ ધડી છે, જેના આવવાનો પ્રતિયુક્તે લજ્જાકાર વાગે છે તે આ જગતમાં વારિતવક રૂપ ધરી એકલીનું જ યજ્ઞને નહોતું જન્મે? હાય, આ તે કેવું ગોઝારું જીવન? ચંદ્રાની આંખમાંથી આંસુની ધાર ચાલી.

પંદર વરસના વિવાહિત જીવનમાં ઉપાયો કરવામાં કંઈ ખાડી રાખી નથી. સંતાનની ધેલજાળી જેનીતેની મણી સસાહ-સુચનાઓ તેણે માથે ચઢાવી છે. કેટલાય દેવને દ્વારે આશિવાળા થઈને માનતા માની છે. કેવીચક્રિત ધરાવનારા માદળિયા પહેમાં છે. ધણા સાધુ-સંતાની ચરણુરજ ભક્તિભેર માથે ચઢાવી છે પણ દેવ તોય કષ્ઠાથી પ્રસન્ન થયા નથી. તેમ છતાં આ બધું તેને સાવધતાથી, છૂપા છૂપા જ કરતું પડતું-સ્વામી જાણી ન જાય એટલા માટે જ. જો કંઈ તેણે ક્યું હતું તે પણ સ્વામીની ગેરહાજરીમાં કે તેમનાથી ખાનગી રીતે. કારણ તેનો સ્વામી વધીલ છે અને આવી બધી બાબતોમાં તેનું વલણ બહુ કડક છે. જંતર-મંતર, દેવકેવ, માનતાફાનનામાં તેને જરાય આરથા નથી. તે કહેતો, 'એ બધું ધર્તીગ

છે. બાબમાં હોય તો મળે ને ન હોય તો શરીર દમલાખધ માદળિયા બાધો કે સાધુના ચરણની રજ મૂડીએ મૂડીએ દ્યો તો ૫ કંઈ ન વળે.' ચંદ્રાને તેણે કડક શબ્દોમાં કહ્યું છે કે તે એવી બધી વસ્તુઓમાં મનને ન લગાવે. વિદ્યાનના જમાનામાં આવા દંઘડા વિનાના ઉપાયો કરવા એ આવી સંસ્કારી સ્ત્રીને જાજતું નથી.

વધીલ સ્વામીએ ચંદ્રાની ચિકિત્સા કરાવવામાં કંઈ ખાડી રાખી નહોતી. પણ તેથી ૫ કંઈ વળ્યું નહોતું. સ્વામી કહે, 'એમાં શું યજ્ઞ ગયું. સંતાન બલે ને ન થાય. પૃથ્વીના બધા નરનારીને ધરે સંતાન થતું જોઈએ એવું શું લખી આપ્યું છે?' એટલે સ્વામીને સંતાનને મારે બહુ તીવ્ર ઇચ્છા પણ નથી. એને મતે તો ઊકારા ન હોય એ જ સાચું. ઊકારાછેપા થાય તો જાળણ પણ બહુ વધી પડે. તેના કરતાં જેમ છે તે ઠીક છે.

પણ ચંદ્રાનું મન કમે ૫ માનતું નથી. એથી તો ઊઝટાની તે વ્યથિત થઈ જાય છે. સાસુ તેના મોં બાણી જોઈ તેનું દુઃખ સમજી શકતાં ને તેમને ૫ લાગી આવતું. ક્યારેક ક્યારેક કષ્ઠાથી થોડું મંત્રેલું પાણી લઈ આવી છાનામાના વહુને બોલાવી કહેતા, 'વહુ, જલ્દી જલ્દી આ પી જ. આ અફળ છે. અને માદળિયું શનિવારે સવારે સ્નાન કરી કમરે બાંધી રાખજો. કેટલીયે જરલલામણુ પછી માંડ માંડ રામરાજ તલાના બાવાજી પાસેથી લાવી છું. બાવાજી એવો મંતર જાણે છે કે દેવોને ૫ હોકારો દેવો પડે. પેલા દાતની મોટી વહુની વાત તો જાણે છે ને તું? તેણે એક શેર માટી માટે આકાશ-પાતાળ એક કર્મો તો ૫ કંઈ વળ્યું નહોતું પણ ન્યારે આ બાવાનું મંત્રેલું પાણી પીધું ને માદળિયું કમરે બાંધ્યું કે તરત જ અહા! કેવો ચમત્કાર થયો! એના ખોળામાં

આતુરતાથી ચંદ્રાએ હાથ લાંબાવ્યો પણ પતિનો કંઈક હુકમ માદ આવતા પાછો પડી ગયો: 'વિદ્યાનના જમાનામાં એ બધું ધર્મીગ છે.' તેથી જ તેનો પતિ ઇચ્છે છે કે ચંદ્રા જોનંતિના મૂળિયાં કે પાંદડાં ખાતી ન કરે.

ચંદ્રાનો હાથ કંપી ઊઠ્યો. એક ઘણુમાં તેની બધી બંધૂતા બલોપ થઈ ગઈ. સાસુ તેના મનની વાત સમજી ગઈ. કામગીરી કેટલીક: 'અરુણના વડવાની બીક લાગે છે! પણ બેટા, મારો અરુ તે વફાલ છે. વળી એને સ્વભાવ જ એવો છે. આવી બધી બાબતોમાં એને શકા જ રહી નથી. એ તો ભગવાનને પ માનતો નથી. એટલે જ એના બાપા દુઃખથી કહેતા, 'મારો દીકરો થઈને એ આવે નાસ્તિક કેવી રીતે થયો!' પણ બાગ્યની વાત મોટી છે. બાગ્યમાં લખ્યું હોય તે ચિત્ત નથી મનુ. નહીં તો ખાટસો સહેસોમહેસો માણસ એટલું જ ન સમજે કે એકાદ દીકરા વગર વંશ જન્ય.'

ચંદ્રા ઓછી મઈ. કંઈક વિચાર કરી તે દુઃખથી બોલી, 'મા, તમારે પગે પડું. મને તેમ કરીને તમારા દીકરાને હવે ફરી પરણાવો. મને એનું લેણ પણ દુઃખ નહીં યાવ. ઊલટાની તેમને છાકરા યાવ તો હું...' વચ્ચે જ સાસુ બોલી ઊઠ્યા, 'બાગ્યમાં હોય તો ને! બીજી વાર પરણાવવા લગ્ન પ્રયત્ન કરી જોયો પણ કાંઈની મજદૂર નથી કે તેની પાસે હા પડાવે.'

સાસુએ આપેલું પાણી ચંદ્રા બકિતભેર પી ગઈ. કેટલીક આશા-નિરાશાથી તેનું મન હાથકવા લાગ્યું. મહામહેનતે મેળવેલું માદણિયું સખત રીતે મૂકીમાં દગાવી તે ધીરે ધીરે લાંબી ચાલી ગઈ.

એવી રીતે આશામાં ને આશામાં તેના દિવસો વલો જાય છે. પુત્રની કામનાથી તો ચંદ્રાની કેટલીક ઊંધો બગડી છે. એકાંતમાં બોલી એકલી રહી છે. કેટલીક વાર બાળકને યુગ્મન કરવા જતાં તેનાં સ્વપ્ના લાંબી ગયાં છે. કદાચ ક્યાંક જો કાંઈ બાળકને રાગ

સાંભળતી તો તેનું હૈયું હાથ રહેતું નહીં. આમ જ તેના જીવનનાં લાંબા પંદર વર્ષો બૃતકાળમાં વિલીન થઈ ગયાં છે.

પણ ચંદ્રાને સ્વામીને માટે નવાઈ જીવે છે. એને એમ યાવ છે કે પુરુષનું મન બગવાને કઈ ધાત્રીથી ધનું હશે! તેમના પ્રાણમાં યું બાળકનું મોં જોવાની ઈચ્છા નહીં જમતી હોય! સ્ત્રીઓની જોમ પુરુષો જતાં માટે કંઈમાં નહીં હોય! ના, એના સ્વામીના મનમાં તો બાળકને માટે બાળકતા નથી.

એક દી સાસુએ ચંદ્રાને ડાનામાના કાઠું: 'વહુ! એક ખખર મળ્યા છે. સંભળ્યા! ઝાંસાઈનાં વહુ પાસેથી ખખર મળ્યા છે કે કાલિયાટ પર એક મોટા સંત આવ્યા છે. એમનામાં અદ્વિત થકિત છે. પાસે જઈને જિજ્ઞાસો કે મોં જોઈને મનની વાત કરી દે છે. ને બધાના મનોરથ પૂરા કરે છે. સાચાંત જાણે દેવપુત્ર છે! ઝાંસાઈના દીકરાની નોકરી મઈ હતી પણ તે સંતની કૃપાથી પાછી કામથી એક સરસ નોકરી મળી મઈ-એ સંતને જોવા આપું છંદર ધાટ પર જીમટ્યું છે. આપણે એકવાર જઈયું, વહુ! કદાચ આપણી ઉપર ક્યાં કરીને આપણી મનોવાંછા પૂરી કરે. અરુને કહેવા-જણાવવાની કંઈ જરૂર નથી. કાંઈને પર મેલવા જઈએ છીએ એમ કહી ત્યાં જતાં આવઈયું.'

કહેવાની માફક ચંદ્રાએ કાણ જલે કેમ પણ આજ આતુરતા ન દેખાડી. આવડા મોટા સાધુ પુરુષ આવ્યા છે એમ સંભળ્યા છતાં અમાઈની જોમ તેને આશા ન જીવે છે ન તો તે આનંદ પામી. તેના મુખ ઉપર નિરાશાની ડાખ ફરી વળી. થીકું હસીને તેણે કહ્યું: 'પણ હવે કંઈ મજાથી માં! આ પંદર વરસમાં કરવામાં તો કંઈ બાકી રાખી નથી. યું વળ્યું!' એક લાંબો નિસાસો નાખીને બોલી: 'છંદરને મંદિરે બલિદાન પણ ચલાવ્યાં છે. આપણે ધાકું'ટું, કે ભોળાનાથની કૃપાથી આ વખતે આપણી આશા ફગશે પણ

આ અભાગણીના કમંમાં લખ્યું હોય તો ને !' એટલું બોલતામાં તો તેની આંખમાંથી દદદ આસુ પડવા મંડ્યાં.

સાસુ કહે, 'કંઈ વળ્યું નથી તે સાચું પણ મન કેમેય માનવું નથી. મનમાં એમ થાય છે આ વખતે ભગવાન જરૂર આપણી સાચું જોશે. એટલે જ કહું છું, એકવાર હેલો પ્રયત્ન કરવામાં શો વાંધો છે ?'

ચંદ્રાએ કહ્યું : 'સાડું, જઈશું.'

'બીજી' કંઈ નહોતો તો સંતપુરુષનાં દર્શન તો થશે. આજના ઊપામાં એની ભારોભાર પ્રવચ્નાં કરવામાં આવી છે અને એને વિશે ઘણી જાણવા જેવી હકીકતો બહાર પડી છે તે તે વાંચી ! તેને ક્યારે ને જેવી રીતે મળ્યું સમય છે તે પણ તેમાં સવિસ્તર લખ્યું છે.'

'મેં તો વાંચ્યું નથી, ક્યાં છે જાણ !'

ઓમિંતાનું ચંદ્રાને માદ બાળ્યું કે સવારે સ્વામીને આ દેવા જતાં તેણે સ્વામીને ઊપામાંથી એક ઠેકાણેથી ચોડાક ફાડીને સંતાડી દેતા જોયા હતા. તેણે સ્વામીને તે વખતે પૂછ્યું પણ હવું, 'કેમ આટલું ફાડી લીધું ?' જવાબમાં સ્વામી ગંભીર કંઈ બોલ્યા હતા 'એમાં કંઈ નથી. અમરતું જ.' ખરી વાત તેમણે છુપાવી જ હતી. અત્યારે જાણું ફાડી લેવાનો મરમ ચંદ્રાને બરાબર સમજાયો. રજે ને ચંદ્રાની નજરે એ લખાણ પડે અને સાધુદર્શન માટે તે બાહુળ યર્થ જાય. તેથી જ એ ભાગ ફાડી લેવામાં આવ્યો હતો.

સાસુની સાથે વાતચીત પૂરી થયા પછી આરમ્માં આવીને તેણે જાણું હાથમાં લીધું. એક ઠેકાણે ઊપાનો ચોડાક ભાગ નહોતો. તે સમજ કે આ જ ઠેકાણે સાધુ સંબંધી લખાણ હવું-હશે.

આશ્ચર્યની નિર્મળ તાડી ધરમાં પડવા લાગી. ખુલ્લી બારીમાંથી ચંદ્રા તે તરફ અનિમેશ નેને જોઈને પોતાના પતિની અદ્વિત્ય પ્રકૃતિ વિશે વિચાર કરવા લાગી. આઠાં સંતાન

એજવવા માટે આટલા દિવસ સુધી પોતે શું શું નથી કર્યું ! અને તેના સ્વામીએ ? કે સાચે જ પુરુષને પિતા થવાની ક્ષમ્જા નહોતી થતી હોય ?

અમાસને દિવસે પહેલાંની ગોઠવણ પ્રમાણે સાંજ વેળાના છાનામાના સાસુવહુ સાધુનાં દર્શન કરવા બહાર નીકળ્યાં. સદ્ભાગ્યે ચંદ્રાના સ્વામી તે દિવસ ધર ન હતા. વહેલી સવારે જ ક્યાંક ગયા હતા અને કહેતા ગયા હતા કે આજે તે નહોતો આવે. એટલે સાસુવહુને જવાની સુગમતા યથા ગર્ભ હતી.

સાસુવહુ અને વખતસર કાલીમાટ પરનાં લાકુણા આશ્રમ પાસે આવી પહોંચ્યાં. રસ્તાની એક બાજુએ કેટલીય ગોટરો, ઘોઘાગાડીઓ, રિક્ષાઓ હારખે પડી છે. સાધુનાં દર્શન માટે માણસો એટલા બધા આવ્યા હતા કે તે રથને મેળા બરાબો હોય એવું લાગતું હતું. ચંદ્રાએ આવી મોટી માનવમેદની પહેલાં કડી જોઈ નહોતી. તેને ભારે નવાઈ લાગી. એક માણસ ને જોવા માટે આટલી બધી ભીડ ! ભારે સાચે જ શું આટલે દિવસે તેના પ્રાણની આશા પૂર્ણ થશે ! ભગવાન શું દયા કરશે ! એક અજાણી સંભાવનાની આશાથી ચંદ્રાના પ્રાણ નાચી ઊઠ્યા.

વાત કરતાં કરતાં સાસુવહુ બીડમાં થઈને ઉઠે સાધુના આશ્રમમાં આવી પહોંચ્યાં. આશ્રમમાં વિશાળ યોગાન હતું પણ માણસો તુ હોયેકેટું દગામ છે. એક બાજુ પુરુષો અને બીજી બાજુ સ્ત્રીઓને આવવા-જવાની તેમજ બેસવા-ઊભાવાની બવરથા કરવામાં આવી છે અને કેટલાંય નરનારી આતુર ચિતે વાટ જોઈ રહ્યાં છે-સાધુના આશીર્વાદ અને પ્રસાદની. ચંદ્રા અને તેની સાસુ સક્રિયોએ એક ઠેકાણે બેસી ગયાં.

ચોડે દૂર હોમાશિ સળગે છે અને તેની સામેજ માટીની બનાવેલી વેદિકા ઉપર બ્યાદા-સન પાથરી સાધુજી શિખેા અને બકતોથી વીંટાઈને બેઠા છે. માયાની લાંબી જટા વાંકી છટાથી પીઠ ઉપરથી નીચે જીવરી જમીનુ

પર પડી છે અને આખી છાતી વિશાળ દાઢીથી ઢંઢાઈ ગઈ છે. નયનો પ્યાનમગ્ન છે. ભભૂત લગાડેલા ચરીર ઉપર માત્ર એક લગોટી સિવાય બીજું એક વસ્ત્ર નથી. મોં ઉપર સતત દાગ્ગર રવાા કરે છે. હા, છે તો સાધુ જેવા સાધુ! ચંદ્રાનું મન અદ્દા અને બકિતથી સાધુના ચરણમાં આઘોટી પામ્યું.

અંધ, અપંગ શેગી વગેરે કેટલાય લોકો વ્યાર્થગતાથી સાધુના મોં ભણી તાણીને બેઠા છે.

સાધુ વચ્ચે વચ્ચે આંખો ઉધારી સામેનાં વાટ જોતાં નરનારી તરફ જુએ છે અને તેમથી ક્યારેક એક એક જણને બોલાવી તેની સાથે વાત કરે છે અને ક્યારેક કોઈને કોઈ જાકનાં મૂંઝિયાં આપી કહે છે: 'ઇશ્વર તારા મનોરથ પૂર્ણ કરે. ઈશ્વર શાંતિ...'

ચંદ્રા અદ્દાભર્યા મનથી ચુપ થઈને બેઠી છે. એનું આખું મ અંતર આશા-નિરાશામાં મૂંઝી રહ્યું છે. કોને ખબર છે કે સાધુની કૃપાના પ્રતાપે સંતાન મેળવવા તે વાગ્વચાળી થશે કે નહીં! વંચાની એંતરેના યું સાધુ સમજી શકશે કે કે પછી બધી વખતની માફક આ વખતે ય તેના પ્રસ્તુત એળે જશે?

અંદાની સામુખ તે કદાચ તે વખતે આવા જ વિચારો કરતી હતી. કંઈક નિશ્ચય કરીને તેણે વહુને કહ્યું, 'મને હવે બીક લાગે છે. આટલા મોઢે આપણે સાધુની દર્શન કરવા આવ્યા છીએ તે અરુણ જણી જશે તો! એકં તો સાધુસંતમાં મનતો નથી ને વળી કોઈ છે. જણી જશે તો ભોગ મળશે; માટે પાછાં ધરે જતાં રહીએ તો! વળી આ બીક જોતાં આપણે વારો અત્યારે આવે એકું લાગતું નથી. ફરી કોંક વારે આવશું.'

અંદાનું મન પણ એ સાંભળી ખિન્ન થઈ ગયું. સ્વામી જાણે તો તો ભોગ જ મળે ને! કંઈયે કાળજના સ્વામી તેની વ્યથા યોદ્ધા જ

સમજવાના છે! ચંદ્રાને સ્વામીના ચબ્દો સાંભળ્યાં: 'ચંદ્રા, વિદ્યાનના જમાનામાં આ બધું નથી શોભતું.'

વહુ સામુને કંઈક કહેવા જતી હતી પણ એચિંતાનું એક ઠેકાણે તેણે કંઈક જોયું એટલે ચબ્દો અળામાં જ રહી ગયા. આંખો વિરમવથી ફાટી ગઈ. પણ એ યું સંબંધિત છે?

પરોપર તે જ વખતે સાધુજીએ એક વ્યક્તિને ઈશ્વરતથી પાસે બોલાવી. તે વ્યક્તિએ હાથ જોઆ હતા અને આંખો કૃપાવુર હતી. પાસે આવીને તેણે અદ્દાનેર પ્રણામ કરી જરાક દસીને સાધુએ આશીર્વાદ આપ્યા, 'તારી મનોકામના પૂર્ણ થશે. એક વરસમાં જ ભગવાનની દયાથી પ્રગતું મોં જોવા ટું લાગ્વ-શાળી થશે. ઈશ્વર તારું કલ્યાણ કરે. ઈશ્વર શાંતિ' એટલું કહીને સાધુજીએ તે વ્યક્તિનાં હાથમાં મૂંઝિયાં જેવું કંઈક આપ્યું. અને પેલી વ્યક્તિએ ભારે અદ્દાપૂર્વક તે લીધું.

પણ ત્યાં તો આનંદથી લગભગ મીઠી જેવી થઈને ચંદ્રા બોલી બેઠી, 'ખઈજી, ખઈજી! પછે જુઓ તો...' વધારે તે ન બોલી શકી.

સામુએ જોયું તો તેમનો દીકરો અરુણ! તેમના આશ્ચર્યનો પાર રજો નહીં. નાસ્તિક પ્રુત્તની ગુપ્ત આસ્તિકના નિદાગી એમને એટલું તો આશ્ચર્ય થયું કે સ્વપ્ન કદાચ પશ્ચિમમાં ભીગ્યો હોત તો પણ તેટલું આશ્ચર્ય એમને ન થાત. પણ આજ તો તેમનો દીકરો અરુણ-વંશીય અરુણ જેનાથી એક ઘણું પહેલાં તેઓ બીતાં હતાં તે અરુણ જ પ્રુત્તકામનાથી પોતાનો ભાગ-વશથી પોષેલો મત છોડીને દેવજના સ્વનારમાં દોહમો આવ્યો છે. આથી કેસયું કે રમયું એ કંઈ ન સ્પષ્ટ. ફક્ત અનિમેષ નેત્રે સિંચર થઈને પોતાના પ્રુત્ત બણી ભેષ રહી.

[શ્રી વિશ્વનાથ ચટ્ટોપાધ્યાયની
'જન્મ' નવલિકા ઉપરથી]

વાધ આવ્યો, વાધ આવ્યો

સુનિકુમાર મ. લાટ

[એક રાતે કોઈ કઠિયારો જંગલમાં વાપણી કરીને સહકુટુમ્બ રહી હતો. ત્યાં એક લંગડો વાપ નામે શેરખાન તેના ઉપર છાપે. મારે છે અને તેનો એક બાળક વચ્ચે બેઠામાં આવી ચડે છે તે ત્યાં જીભરીને મોટો યાપ છે અને વચ્ચે તેનું નામ માઉઝલી કાનૂર પાડે છે. જેમ તે મોટો થતો જાય છે તેમ શેરખાન કે જે માઉઝલીને પોતાના મોંમાંથી કૂંટવાઈ ગયેલા શિકાર જેવો સમજતો હતો તે તેના સામે વચ્ચેને ઉડે છે. વચ્ચેની સસા મળે છે અને માઉઝલીનો જન્મ થવાની શેરખાનની બાલ જો કે ધૂળમાં મળે છે અને શેરખાન દંડધૂત યાપ છે, પરંતુ માઉઝલી વચ્ચે નથી પણ માણસ છે તેટલા માટે તેને વચ્ચેના ટોળામાંથી નાતળદાર કરવામાં આવે છે અને માઉઝલી માણસો વચ્ચે રહેવા માટે જામ તરફ આવે છે. એક નિઃસંવાન કપડીને ત્યાં રહે છે અને જામનાં ધણુ ચારે છે. ત્યાં તેના મિત્ર વચ્ચે ભૂરિયો મળવા આવે છે અને શેરખાન વેર વાળવા માટે છે તેના સમાચાર આવે છે. પણ એણે નહીં યાપ છે કે શેરખાન દૂર છે એમ જણાવવા માટે ભૂરિયાએ ખડક ઉપર બેસવું.]

એ વટ એ દિવસ પણ જીવ્યો કે ત્યારે માઉઝલીએ ખડક ઉપર ભૂરિયાભાઈને જોયો નહીં. એટલે રાજના ચરાણની જગ્યા છોડી માઉઝલી ધણુને ધૂના પાસેના કેસડાના ઝાડ તરફ લઈ ગયો, તે તપાવેલાં સોનાના રંગનાં કેસડાંથી લગ્ની પાણુ' હતું. જુવે છે તો ભૂરિયા-ભાઈ ત્યાં બેઠો તો હતો પણ તેની ફવાડી જીભી થઈ ગઈ હતી, તે ઉપરથી તેનો ઉકેરોટ દેખાતો હતો.

'શેરખાન તને ગફલતમાં રાખવા માટે એક માસ સુધી છુપાઈ રહ્યો હતો. કાલે રાતે તે તપાકી શિયાળ સાથે પાછો ફર્યો છે, અને ઘું' કર્યા છે અને શું' કરે છે તેની તપાસ કરી તારી પૂંક પકડવાના છે.' આટલું બોલતાં ભૂરિયાભાઈ કઠિવા લાગ્યો.

માઉઝલીએ બનાં ચકાવ્યા, 'એમ! હું' શેરખાનથી તો ખીતો નથી પણ તપાકી શિયાળ બેઠો હુઓ છે.'

'તેની ચિંતા નથી' ભૂરિયાભાઈ હોઠ ચાટતાં ચાટતાં બોલ્યો, 'હું' તપાકીને આજ મળશે મળ્યો હતો હવે તો તે પોતાની કાઠી કાઠી વાતો સમજાવે પાસે જઈને કરે છે, પણ તેની કઠ જાંગી નાખવાની મેં' ધમકી દીધી એટલે તેણે મને પોતાની બધી વાત

કહી દીધી છે. શેરખાનનો વિચાર એવો છે કે આજ સાંજે જામના કાંપા પાસે તે તારે ખાતર વાટ જોશે. ફક્ત તારે જ ખાતર; બીજા કોઈ માટે નહીં. અને અચાનક તે વેણુ-ગંગાની ઉપરવાસ સૂકા ધરા છે ત્યાં છે.'

'તેણે ખાધું' છે કે બૂખ્યે પેટ શિકાર કરવાનો છે!' માઉઝલીએ ચિંતાથી પૂછ્યું કેમકે તેના જગાળ ઉપર જીવનમરણનો આધાર હતો.

'ફિર ન કર. તેણે આજ પરાંદિયે એક કુકરનો શિકાર કર્યો છે અને ઉપર જતાં વળી પાણી પણ પીધું છે; તને માફ તો છે જ ને કે ગમે તેમ યાપ તોપણ વેર લેવું હોય તારે પણ શેરખાન બૂખ્યો રહી શકતો જ નથી.'

'કેવો મૂરખ છે! તેને જગ્યા નેટલી પણ ખજર નથી. ધરાઈને ખાધું' પણ છે અને ઉપર પાણી પણ પીધું' તે મનમાં એમ સમજે છે કે તે જીવીને જીઠે લાં સુધી હું વાટ જોતો હાથપગ નેડી બેસી રહીશ? પણ એ તો કહે કે એ ક્યાં સૂતો છે! આપણે બે જ છીએ તેને બંદો બે દસ જ હોત તો તે જ્યાં સૂતો છે ત્યાં ને ત્યાં તેને પૂરો કરી નાખત. આ બેસી તો એવી છે કે જ્યાં સુધી તેને પવનમાં વાધની વાસ નહીં આવે ત્યાં સુધી જુરાઈ નહીં યાપ કે કોઈવા નહીં માંડે. તેમ

મને બીજાની જેમ બોલતાં પણ આવડતું નથી. એવો રસ્તો છે કે આપણે દોરને વાસ આવે તેની જગ્યાએ ઘઉં જઈ ચડીએ ?'

બૂરિયો કહે, 'આપણે એવું કંઈ ન કરી ચડીએ એટલા માટે તો તે વેણુજંગા તરીકે પેલી મેર જઈને મૃતો છે.'

માઊઠલી બોલ્યો, 'એ મુક્તિ એને તમારી ક્ષિપાળે જ પતાવી દશે તેની મને ખાતરી છે. કેમકે તેને તો એવો વિચાર આવે જ નહીં.' આટલું બોલી તે થોડી વાર મનમાં વિચાર કરતો જોયો રહ્યો. 'અઢાધી બેએક કાજ છે તેના મેદાન છે ત્યાં વેણુજંગા નહીં પરંતુ ઉપરથી નીચે ફેરે છે. હું જંગલમાં ઘઉંને ધણુને એ ટેકરી ઉપર લઈ જઈ. ત્યાંથી ઢોળાવ કરી છે એટલે ધણુ દોડતું નીચે તો આવશે. પણ ભે સામે પાસેના રસ્તો જમ થાય તો જ તે નાસી જઈ ન શકે. તો બૂરિયાભાઈ દોસ્ત, એટલું કર; આ ધણુને બે ભાગમાં વહેંચી આપ. તને એ આવશે ?'

બૂરિયો કહે, 'મને તો નહીં આવડે પણ હું મારી સાથે એક મહાગાર લાવ્યો છું તેને આવડશે.' આટલું બોલી બૂરિયો એક ખાકા તરફ ગયો અને માઊઠલીએ ભેંયું તો ખાકામાંથી માઊઠલીને પરિચિત એવો આકાર બહાર આવ્યો. તે આકાર બૂરિયા જેવો જ પણ તેનાથી ધણો મોટો હતો. અને થોડી વારમાં જંગલની ગરમ હવા એક તીવ્રી ચીસથી ભરાઈ ગઈ. તે વચ્ચેના મધ્યાહનના સિંહારણબદ્ધ હોવા.

માઊઠલી આનંદથી તાળી પાડી કહ્યો. 'બહેલા ! બહેલા ! મને ખાતરી જ હતી કે તું મને જુદી નહીં જાય. આપણે આને મોટું કામ કરવાનું છે. આ ધણુને બે ભાગમાં વહેંચી આપ બહેલા ! ગાયો અને વાછરાં એક તરફ સાથે રાખ અને જગલ અને ખૂંટ બીજી તરફ લાવ.'

અને વરુઓ ધણુમાં પેસી વાંઝાચૂંકા અને આઝાજવળા દોડવા લાગ્યા. દોરે માથાં ઊંચાં કરી ખસવા લાગ્યાં અને તેમના બે ભાગ ઘઉં

ચલા. એક તરફ વાછરીઓ અને ગાયો હતી તે વાછરાંને તાળીને ટકારે જોવી હતી કે બે વરુ તેમાંથી કાઢીને ઉપાડી જવા માને તો તેના કામને કરી છૂંટી નાખે. બીજી તરફ જગલ અને તાળી જગલ અને ખૂંટના હતા. તે ધણુ મિઠામણી લાગતા હતા પણ તેમને કોઈ વાછરાં જમાવવા નહોતાં એટલે ભયંકર ન મળ્યા. ધણુના ભાગ એવી જરૂર રીતે વણા હતા કે આટલા વખતમાં ગાયો સરસ રીતે જ જણુ ભેગા થયા હોત તોપણ કાજ પાડી ન શકત.

બહેલા કહીતો કહીતો બોલ્યો, 'હવે તું દુકમ છે. જરૂરી બોલ તો નહીં ધણુ પાણુ ભેગાઈ જશે.'

માઊઠલી એક સૌથી તંદુરસ્ત ખૂંટની પીઠ ઉપર ચડી બેઠો. ખૂંટનું નામ રામ હતું ઉપર ચડીને તે બોલ્યો, 'બહેલા ! તું આ જગલના ધણુને કાળી તરફ કાઢી જા અને બૂરિયા ભાઈ ! તું આ ગાયવાછરાંને તમેટી પાસેના ધુના ઉપર લઈ જા.'

'લઈ તો જઈ' પણ ક્યાં ધુધી ?' બૂરિયાએ પૂછ્યું.

માઊઠલી જતાં જતાં બોલ્યો, 'ચેરખાન ફરી જઈ તે કરતાં જિંદી બેખા આવે ત્યાં સુધી. અને અમે ત્યાં પહેંચીએ ત્યાં કંધી તેમને ત્યાં જ થોભાવી રાખજો.'

બહેલાએ એક ચીસ પાડી કે તરત જગલ મધા દોડવા માંડ્યા. બૂરિયો ગાયોની સામે જોયો રહ્યો. એટલે ગાયો તેના ઉપર દોસો કરવા ધસી. પણ બૂરિયો તમેટીની બેખા તરફ દોડવા લાગ્યો. એટલે ગાયો પણ તેની પાછળ પડી. આમ બહેલા કાળી તરફ અને બૂરિયો જમણી તરફ રવાના થયા.

માઊઠલી અંકેસાની સાથે હતો. દોરે જે હાથથી દોડતાં હતાં તે એક તે બોલ્યો, 'ચાપાક બહેલા ! એક કાકલ કરતું' અને તે ફરી દોડવા માંડ્યો. પણ ખાન રાખજો હો. વધારે પડતું ચરો તો તે બી જઈને બેજ જગાડી

નાખશે. આમાં તો કાળિયારને દોઢાવવા કરતાં પશુ વધારે મજા આવે છે. અકેલા, આ દોર આટલાં ઝડપથી દોઢાતાં હશે તેને તને ખ્યાલ હતો ?'

દોરની ખરીથી જાણી મૂળમાં અકેલા દંઢાઈ ગયો હતો. તે કહે, 'મારા વખતમાં એ આ દોરનો પશુ સિકાર કર્યો છે. પશુ બોલ દેવે આને જંગલ કાણી વાળ્યાં છે ?'

'હા, હા. જલદી વાળી લે. આ રામ તો એવો તેજ યજ્ઞ ગયો છે કે બસ. પશુ મારે તેની પાસે શું કામ લેવું છે તે તે સમજી જાય તો સારું.'

અને દોરને દેવે તેઓએ જમણી તરફ વાળ્યાં. અને એક રાત્રી જીભી હતી તે તોડીને તે અંદર પેઠાં. માઉઝલીની સાથે આવેલા બીજા છોકરાઓ અર્ધાં ઠાસ દૂર જિસા જિમા આ નોઈ રજા હતી, અને જેવાં દોર વાઝ તોડીને અંદર પેઠાં કે તરત તેઓ એકદમ બને તેટલી ઝડપથી ગામમાં દોડી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે દોર ભૂરાયાં થયાં છે, અને લાગી ગયાં છે.

માઉઝલીની યોજના તો સાવ સાદી હતી. તેનો વિચાર તો ટેકરી ઉપર ચકરાવો લઈ ને જિંચી બેખડની ઉપરવાસ પહોંચી જવાનો હતો. પછી ટેકરીના ઢોળાવનો લાભ લઈ ત્યાંથી દોરને શેરખાન ઉપર દોઢાવવા અને એક બાલુ મરો-વાઈમાં અને બીજા બાલુ બગદ-મોડની વચ્ચે શેરખાનને લીંસમાં લેવો. તેને ખાતરી હતી કે પેટ ભરીને ખાધા પછી અને તે ઉપર ખૂબ પાણી પીધા પછી શેરખાન ન તો લડી શકશે કે ન તો બેખડ કૂદી શકશે. હવે તે લાકડાંને ચાંત પાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો અને અકેલા પાછળ દૂર રહી ગયો. ફક્ત હવામાંનાં દોર જલુ પાછળ રહી ન જાય તેટલા મઠિ તે જરા જરા ધુરમટ કરતો રહ્યો. એ ચકરાવો થયો મોટો હતો કેમકે શેરખાનની નજીક જાય તો તે ચેતીને ભાગી જાય. એમ કરતાં કરતાં હેવટ માઉઝલી તેમને ટેકરી પાસે લઈ આવ્યો. ત્યાં થોડું લીધું શાસ જીએલું હતું

અને તરત ટેકરીનો કાળ આવતો હતો તેમાંથી સીધું વેણુજખાની બેખડોમાં જિતરી જવાપ તેમ હતું. એ જિંચાઇએથી કાકની ઉપર ચર્ચને નીચેના મેદાન સુધી નજર પડતી, એ કે માઉઝલી તે તરફ જતો ન હોતો, તેની નજર તો બેખડોની વચ્ચેના પટ ઉપર જ ચોંટી રહી હતી, તેને જોઈને ચંતોષ થયો કે જિંચીનીચી બેખડો વચ્ચેનો પટ સીધો હતો અને તે ઉપર અને આજુગાજુ કાક અને વેલાનાં ઝુંક હતાં એટલે વાખને કૂદીને આકરો લેતાવું ઠાણું મળે તેમ નહોતું.

પછી હાથ જિંચો કરી તેણે કહ્યું, 'અકેલા, આ બધાંને જરા શાસ ખાવા દઇએ. હજી તેમને વાધની ગધે આવી નથી. શાસ ખાવા દે. હવે મારે શેરખાનને ચેતાવવો જોઈએ કે તેનો કાળ આવી પહોંચ્યો છે, આપણે તેને બગાડ સપડાવ્યો છે.'

તેણે મોંમાં આંગળી નાખી સિસોટી ફાડી. તેવું થોડું બેખડ તરફ હતું એટલે જૂંઝળામાંથી જવાજ આવતો હોય તેમ લાગ્યું. તે સિસોટીના પડખા બપોરના એકાંત ખડો ઉપર માછ રજા.

પણ લાંબે વખતે એ સિસોટીના જવા-ખમાં હોય તેમ વાખને અર્ધાં જિંધમાં ન હોય તેવો આજસ ભરેલો લાંબો ધુરમટ સંભળાયો: 'કાલુ છે-એ !' અને અવાજથી ખીને કળા કરતો એક મોર ટેકુક ટેકુક કરતો બેખડમાંથી બહાર જીડી ગયો.

શેરખાનને જવાજ મળ્યો: 'હું માઉઝલી, તારો કાળ. ધણુના ચોર ! હવે તારું આવી જ-નું છે. તારો વખત ભરાઈ ચૂક્યો છે. તને સલામી ટેકરી-ઉપર લઈ જવા દું આવ્યો છું.' આમ બોલી તેણે ધણુને ક્યારુ. 'હાકા નીચે હાકા. અકેલા ! નીચે હાક, રામ બાપો, બાપો-નીચે ચાલ.'

ધણુ થોડીક વાર ધાર ઉપર અટક્યું પશુ અકેલાએ વળી એક વડુના સિકારની લાણી કરી અને એ કાળ ઉપરથી અસંખ્ય

દોર નીચે દોઢવા લાગ્યાં જેવી રીતે મોટા ધોધ પડના હોય તેમાં નાખેલાં પાંદડાં અને કાગળની હોડી કપાટાથી નીચે જાય છે અને પ્રવાહના ભોરમાં વચ્ચે આવે તે બધાને દૂર કરી નાખે છે તે પ્રમાણે એક સતત જોસભોર ધસારો કરી દોર નીચે આવવા લાગ્યાં. એકવાર દોટ મૂક્યા પછી તેમના વેગને કોઈ રીતે રોકી શકાય તેમ નહોતું, અને હાજીતરી હતી તો બેખડે ચડી ન ચડી ત્યાં રામને વાપની મધ આવી, અને તેણે અવાજ કર્યો.

માઠગલી તેની પીઠ ઉપર હજી બેઠો હતો તે ખુશી થયો. 'હા આપા-હો-આપા, હવે તને અખર પડી ને.' અને જાણે કે કાળાં અણીદાર યીમડાં અને ધોળાં શીંજળમાં મોઢાં, અને ભૂરીલીલી ચમકતી આંખોનો જાણે એક ધોધ જે ભેખડમાં વરસી રહ્યો. વરસાદમાં પાણીના પ્રવાહથી મોટા પાણી પર્વતની નીચે ગળડતા હોય તેમ આ દોર ગળડતાં હતાં. હવે તેમને વાપની અખર પણ પડી ગઈ હતી. એ ધસારામાં નખળાં દોર કારે ચઈ જતાં અને વચ્ચે પાણીદાર ગળડ અને ખુટાનો વેગવાન ધસારો આવી રહ્યો. આ તો આખા ધણેનો ધસારો હતો. તેની સામે જીભા રહેવાનું આપણા કોઈ વાપનું ગળું નહોતું. શેરખાને ખરીઓના ચક્રાટ સંભળ્યા, ધીમેથી જીભો યથો અને ભેખડની હેઠવાય ચાલવા લાગ્યો અને લુપાવાની કે ફૂદીને ઉપર જવાની કશું જ નહોતું હોય તો શોધવા માંડ્યો. પણ નરીની ભેખડે જીંચી અને ભોંટા જેવી સપાટ હતી. વળી તેણે આધું દળું અને ઉપર પાણી પીકું દળું તેથી ખંભે ભારે ચઈ ચઈ દળું. તેથી લડતા કરતા બીજું ગમે તે કરવા તે તૈયાર હતો. ધણ પાણીનું વહેન વટાવી આજળ આવ્યું. દોરના ભંભરવાના અવાજથી સતકાર પ્રદેશ ગાજી જઈયો. સામેથી માઠગલીએ સામે ભંભરવાનો અવાજ પણ સંભળ્યો. શેરખાને પણ તે સંભળ્યો. એટલું જ નહીં પણ વાહાની રથા માટે મરજિયા ચઈ ગયેલી આપો તેણે જોઈ. તેને

અખર હતી કે આવી બે જાણની બીંસ આરે ત્યારે આપો સામે લડવા કરતાં જગડ સામે લડવું બહેતર હતું. એટલે જામે ગાયોને જોઈને શેરખાને પાછો વળી ગયો. પણ શેરખાને બીજો વખત મળે ત્યાર પહેલાં તેના ઉપર દોહાડાની જેમ ખરી પડી-રામને કાંઈ સુઝાળી વસ્તુની કેસ વાગી હોય તેમ લાગ્યું. તે પડતો પડતો રહી ગયો. પણ ત્યાં તો અનેક ખરી-ઓથી એ છૂંદાઈ ગયો અને સામેથી ગાયોનો ધસારો આવતાં બને ધણ ભેળાઈ મર્મ અને નખળી ભેંસો અને ગાયો તો જીધલીને આથે જઈ પડી. બેઠે ધણ સામસામાં ચઈને દોહતાં ભંભરતાં શીંજી કાઠનાં મેદાન પાસે આવી મર્મ.

માઠગલી આની વાટ જોઈ રહ્યો હતો. તે રામની પીઠ ઉપરથી જીતરી ગયો અને લાકડી ફેરવવા માંડ્યો. 'હટ કર બોલા, હટ કર. દોરને છૂટા પાડી નાખો નહીં તો અંદર અંદર ધીક મારશે. હાંડી કાઢ બહેલા, હાંડી કાઢ રામ-આપા હે-આપા હે-ધીમે. ધીમે આપા. ખસાસા.'

ફરી પાછા બોલા અને જુરિયાએ દોરને છૂટા પાડવાનું ચક્ર કયું અને તેમના પગે બચાઈ ભરવાનો દેખાવ કર્યો. ધણ ઉપરવાય ચાલ્યું જતું હતું પણ માઠગલીએ લાકડીએ મારી રામને હેઠવાય ઢાંક્યો અને પછી ચાંતિથી ધણ તેની પાછળ ચાલવા માંડ્યું.

શેરખાને હવે કાંઈ વધારે કરવાનું નહોતું. તે મરી ગયો હતો. અને પોતાને ખાજ મળી એ આટાએ સમજીએ ઉપર ચડવાનો કઈ રહી હતી.

'જોયું ને બાઈએ !' માઠગલીએ બોલા અને જુરિયાને કહ્યું, 'એ કૂતરાના મોતે મર્યો.' આમ કહી તેણે ગળામાંથી છરી બહાર કાઢી. જવારથી તે માણસની વચ્ચે રહેવા માંડ્યો ત્યારથી તે છરી રાખતો. તે બોલ્યો, 'પણ આજ શેરખાનમાં લાગવાની તાકાત નહોતી, તે કાંઈ રીતે લડત જ નહીં. પણ હીં કયું તેનું આમકું સલા-ટેકરીના પાણી ઉપર જડ

શોભશે. પણ આપણે આપણું તે કામ જઈ શકે તે રસ્તું નોંધવું.

મૂંઝા બાળી નાખે છે કે જીવી તે ભૂત ન થાય, અને મારનારને હેરાન ન કરે.

જે છોકરા જન્મથી માણસોની જ વચ્ચે જીવે તેને મોટા થયો હોય તેને તો કદાચ કદાચ બાળા વાપનું ચામડું એકલા ઉપેક્ષાવાનો વિચાર સુધા આવે નહીં. પણ માણસો કરતાં વધારે સારી રીતે માઉસની ખબર હતી કે જાન-વરનું ચામડું તેના ઉપર કેવી રીતે ચોટી જાય છે, અને તે કેવી રીતે ઊતરશે સમજાય તેમ છતાં કામ થયું કંઈક હતું. એક કલાક સુધી માઉસની ચામડાને સરીર ઉપરથી જુડું પાડવા એકતરફી અને છરી મારતો રહ્યો અને વરુઓ પણ માઉસની કહે તે પ્રમાણે ચામડું ખેંચતા રહ્યા.

શોભા વખતમાં તેના ખભા ઉપર એક કાચ પત્થો. માઉસનીએ જોયું જોયું તો બળદેવ તેની સામે ઊભો હતો. અને તેના હાથમાં પુરાણી બંદૂક હતી. જ્યારે ધણુ મારનાર છોકરાઓએ દોર ભૂરામાં થયેલી વાત ગામમાં જઈને કરી ત્યારે બળદેવ ધણુ ગુસ્સે થયો અને દોરની બરાબર નજર ન રાખવા સાડુ કપડા આપવા તે આજ્ઞા હતો. માણસને આવતો દેખી જને વરુઓ છુપાઈ ગયા.

‘આ શી મૂખાઈ માંડે છે ?’ બળદેવ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો, ‘તારી જેવડા ટાંગરિયા-થી તે વળી વાપનું ચામડું ઊતરવું હશે ! બોલ, વાપને ખૂટાએ કઈ જગ્યાએ મારી નાખ્યો ? જોહો આ તો લંગડો વાપ દેખાય છે ને શું ! ઠીક તો પછી તેં ધણીની નજર નથી રાખી તેના કપડા તને નહીં આપું, અને આ વાપ મારવા માટે તો એક સો રૂપિયાનું ઇનામ નીચેલું છે. જલ્દી સાડું, હું આ વાપનું ચામડું સહેરમાં લઈ જઈશ અને મને ઇનામ મળશે ત્યારે તને તેમાંથી એક રૂપિયો આપીશ.’ આમ કહી તે નીચે નચ્યો. જલ્દી-માંથી ચક્રમક કાઢ્યું અને શેરખાનની મૂંઝા ખાળવા માંડ્યો. ચિઠ્ઠાનીએ હાથેથી વાપની

માઉસની તો વાપના પંખ ઉપરથી ચામડું ઉપેક્ષા રહ્યો અને બધું મનમાં પણ સંભળાય તેમ બોલ્યો, ‘એમ કે ? તું ચામડું સહેરમાં લઈ જઈશ. તું જ બધું ઇનામ પણ લઈ જઈશ અને વખત પર મને એક રૂપિયો જ આપીશ, એમ ને ? પણ મારે તો એ ચામડાનું જ કામ છે, તે હું શેના આપું. એક છુટ્ટા, દેવતા લાંબી આધો રાખ.’

‘જોહો ! ગામના મુખ્ય ચિઠ્ઠા સારે વાત કરવાના હશે તો ને ! એ તો તારું નસીબ પાકે છે વાપ બહી હતો અને દોર ભૂરામાં થતાં તેને ક્યારી નાખ્યો. વળી વાધે બાધું-પીધું પણ હતું નહીં તો ક્યારેના ? તેં જીવીથી કદાચ માઉસ જઈ પહોંચ્યો હોત. તને તો તેનું ચામડું ઉપેક્ષા પણ બરાબર આવડતું નથી. ભિખારી, ચોટા, ટાંગરિયા તું મને-મને-બળદેવને-કહી દે છે કે દેવતા આધો રાખ, અને મને છુટ્ટો કહે છે ! સાંભળ માઉસલિયા, એ હું નહીં સાંખી રહું, તને ઇનામમાંથી તો એક પાઈ પણ નહીં આપું અને ઉપર જતાં સોટીએ સોટીએ કટકાવીશ તે નફામાં. ખસ બહીથી; છોટી દે વાપને.’

‘શું મારે આખો બપોર આ સહી મેલેલ વાંદરાની કચકચ સાંભળવા કરવી એમ !’ તે આ વખતે વાપના ખભા પાસે પહોંચ્યો હતો. ‘એકલા ! એકલા ! ને તો આ માણસ મને અકચર કરે છે.’

બળદેવ વાપ પાસે બેસી નીચે વળી જોવા હતો, ત્યાં તેને કાઠિયે ધણો મારી માસ ઉપર મુલાકી દીધો અને તેણે જોયું તો પોતાના ઉપર ટાંપીને એક વરુ જીતું રહ્યું છે. માઉસની તો જાણે કઈ બધું જ ન હોય તેમ ચામડું કાઢ્યું ગયો. પછી ફાત પીસીને બોલ્યો, ‘તારી વાત ખરી છે બળદેવ ! તદ્દન ખરી. તું મને આ વાપના ઇનામમાંથી એક-

આની પશુ કેઈ કાળે આપત નહીં. કેમકે
કાનામ તને મળવાનું નથી. પશુ મારી અને
આ સંગ્રહ વાધની વચ્ચે બહુ જૂનું વેર છે અને
તેમાં હું જીવ્યો છું. હવે તેનું હું કાવે તે કરીશ. '

બળદેવ માટે એક વાત તો કહેવી પડશે
કે જો તે દસ વરસ નાનો હોત અને તેનો
અને અકલાનો કાઠીમાં બેઠો થયો હોત તો
તો તે અકલાની સામે ચાત પશુ અહીં તો
એ વડુ એક નાના છાકરાનો હુકમ માનવું
હતું અને એ નાના છાકરાને માણસ મારનારા
વાધા સામે જૂની દુશ્મનાવટ હતી એટલે
બળદેવને લાગ્યું કે તેને કાંઈ સાધારણ જનવર
સાથે બેઠો થયો નથી; આ તો જનુ-ધુમંતર
જૂત, પ્રેત, પલીત, પિચાચના કામ કરી એમ
તેને લાગ્યું. વળી તેણે કોઈમાં માદળિયું બાંધ્યું
હતું તેમાંના દેવ પશુ તેની રક્ષા કરશે કે કેમ
તેની તેને શંકા પડી. તે તો લાકડાની જેમ
ચાત પડી રહ્યો. અને હમણાં જણે માઉગલી
જામ જનીને તેને ખાઈ બીશે કે શું તેની
ધાસ્તીમાં ઘરચરી જીકશે.

ઉપર તેના અવાજ તો સાંકે ન નીકળ્યો
પશુ જોલ્યો, 'માખાપ, એ મોટા મહારાજ !'

'કેમ ?' માઉગલીએ જરા પશુ મોં ફેરવ્યા
વિના પૂછ્યું.

'મને શી બબર હોય ખાપલા, કે તું
આવો મોટો ધનેતર હોય. મેં તો જાણ્યું
કે તું ગોવાળ 'જેવો ગોવાળનો છાકરો છે
એટલે આપલા મારાથી જોલાઈ ગયું. પશુ હું
તો ધરડો માણસ છું. હવે તું રમ આપ તો
હું જોમો યજ્ઞને ધર જોગા યાજ્ઞ; નહીં તો વળી
આ તારો ખવીસ માડું આમડું કાઢી નાખશે. '

'ભલે તો જા. રોમ રામ. પશુ ચાલ
રાખજે કે હવે પછી મારી વાતમાં માડું
મારતો નહીં. એને જવા કે અકલા. '

બળદેવ તો છૂટો થયો કે તરત જ અને
તેટલી ઝડપથી ગામ તરફ ચાલ્યો અને પાછળ
કરીને ચોડી ચોડી વારે જોતો રહ્યો કે રમે

માઉગલી રોક્ષસ જનીને તેની પાછળ આવતો
હોય. જ્યારે તે ગામમાં પહોંચ્યો ત્યારે તેને
કાંઈ થયું. પશુ પછી મંદિરના પૂજારી અને
ગામના જુવા પાસે જઈ માઉગલીના મંતર-
જંતરની એવી એવી વાતો કરી કે તે મંદિર
બની ગયા.

દરમિયાન માઉગલી તો તેનું કામ કરતો જ
રહ્યો અને સગમન સાજ પડી ત્યારે તે આખું
આમડું કાઢી ચઢ્યો. પછી જોલ્યો, 'હવે
આપણે આ આમડું સંતાડી દઈએ અને
ધણને ગામમાં લઈ જઈએ. મને મદદ કર તો
દોસ્ત અકલા. '

અપ્પાના કાંખા યથા જતા ઉભામાં
માઉગલીએ ધણ ગામ તરફ વાળ્યું. પશુ જ્યારે
તેણે ગામની નજીક પહોંચ્યા ત્યારે માઉગલીએ
જોયું કે ગામઝૂપે મચાલો બળદેવ રહી છે,
અપ્પાના અવાજને ધામ છે અને કાઠી વાળી
રહી છે. તેને લાગ્યું કે જાણે અરધું ગામ
તેની વાટ જોઈને જીકું છે; પહેલાં તો તે
મલકાયો અને ધાડું કે તેણે શેરજાનને મારી
નાખ્યો તેના માનમાં આ સરપસ હશે; પશુ
જેવો તે નજીક આવ્યો કે તરત જ તેના ઉપર
પરચરોનો વરસાદ ચડે થયો. કેટલાક પાણી
તેના કાન પાસેથી સસવતા ગયા. ગામ-
લોકોની બૂમો સંભળાઈ: 'વઘંતાળ, રાક્ષસ,
વડુનો બેટો, જંગલનો ખરીસ-ચાલ્યો જા.
ભાગી જા. અથવા લામ નહીં તો આ પૂજારી
તને માણસનો વડુ જનાવી દેશે, બળદેવ ભા
ગ્યો ! બળદેવ ! ફોડ બંદક, માર, ભગાવ. '

અને એવા અવાજ પછી તરત જ લાકડા
કરતી બળદેવની નાંકે કૂટી અને એક બેંક
કુખથી ચોસ પાડી નીચે પડી ગઈ.

એ બેંક બળદેવની જ હતી. ગામના લોકો
જૂમ પાડી જીક્યા, 'જોઈ શકાત ! કેવો જાડુ !
ચોતાની ઉપર આવતી ગોળી બીજને વગાડી
દીધી અને તે પશુ બળદેવની જ બેંક !'

માઉગલી કાંઈ કામ નહીં. તેણે પૂછ્યું

‘પણ આ બધું છે શું ?’ અફેલા તેની પાસે જ હતો. તે રવસ્થાથી બેસી ગયો અને પછી બોલ્યો, ‘ભાઈ માઉગલી, તારા વરુભાઈએના ટોળા કરતાં આ ટોળું કંઈ કમ નથી, લાગતું. આ પત્થર અને ખંદેર અને એ બધાનો અર્થ એટલો જ છે કે તેઓ તને કાઢી મૂકવા માગે છે.’

મંદિરનો પૂજારી ટોળાને મોખરે આવ્યો. તેણે હાથમાં ટુકસી, ગળામાં રુદાણ રાખ્યાં હતાં. તેણે બેઠા પાડી, ‘વરુ, વરુ, વરુના બચ્ચા આવ્યો જ અહીંથી, અહીં વરુનું કામ નથી.’

‘ફરી વાર ભાઈરો ? આ શું ?’ ગયે વખતે હું માણસ છું એમ કહી વરુઓએ મને કાઢી મૂક્યો હતો, અને અત્યારે હું વરુ છું એમ કહી માણસો મને કાઢી મૂકે છે. આપણું અહીં કામ નથી, ચાલ અફેલા.’

એક બાઈ ટોળામાંથી બહાર નીકળી તે મેવા હતી. ‘અરે દીકરા ! મારા લાલ ! આ લોકો કહે છે કે તું જૂત છે અને જાત જાતનાં રૂપ લે છે. હું તે ખરું માનતી નથી પણ અચ્ચા મારા, હમણાં તો તું ભાગી જા. એ લોકો તને મારી નાખશે. બળદેવભાઈ કહે છે કે તું જાડુગર છે; મને શી ખબર જાડુગર કેવો હોય. પણ એ ખરું કે તે મારા નાથનું વેર તો વાળ્યું છે.’

‘પાછી વળ મેવા, પાછી વળ. આવ છ કે નહીં; નહીં તો તને પણ ટીપી નાખવી ભેપશે.’ ટોળામાંથી અવાજ-આવ્યો.

માઉગલીને એક નાનો પત્થર મોઢા ઉપર વાગ્યો. તે હસ્યો અને બોલ્યો, ‘મેવાજા ! પાછા વળો. લોકો બોલે છે તે બધી ગપ છે. રાજ સંજે ચોતરા ઉપર બેસીને પણ એ લોકો એવા જ ગપો દાકે છે. પણ તમારા દીકરાનું વેર તો મેં લીધું છે. આવલો બા ! જલ્દી પાછા વળો કેમકે હવે તો ધણીએનું દોહરો કે તે લોકોના ધા પણ લુલાઈ જશે. તોય હું જાડુગર નથી હોં. મા ! જળવીને જાલો. આવલો.’ પછી માઉગલીએ અવાજ ક્યો, ‘અને હવે

અફેલાભાઈ, એકવાર ફરીથી અને છેલ્લી વાર ધણીને દાકે ભેપજો.’

ધણી તો ગામમાં જવા એક પગે ટાંપી રહ્યું હતું. આ વખતે તો તેને અચ્ચારાની જે જરૂર નહોતી. એટલે લામ મળતાં જ તે ગામના ઝાંપામાં ધસી ગયું અને પરિણામે ટોળું લીંખાઈ ગયું.

માઉગલી તિરસ્કારથી બોલ્યો, ‘ગણી લેજો. ભોંપ લેજો. પછી કહેતા નહીં કે માઉગલી ચોરી ગયો. ફરી ફરીને તપાસી લેજો, નહીં તપાસી લ્યો તો પછી મારો ને તમારો ભેટો થવાનો નથી. ચાલો રામ રામ ત્યારે, બધાં ભાઈઓ-હેનો, ઠાકરાં-ઠાકરીઓને જમ મોપાજો. હું તો અત્યારે મારા વરુઓની મદદથી તમને ખાઈ જઈ તેમ છું પણ પાક માતો મેવાજાનો કે તમે બચી ગયા.’

આટલું કહી તે અફેલાની સાથે ચાલી નીકળ્યો. અને ત્યારે જિંચે નજર કરી અને આકાશમાં તારા ચમકતા જોયા ત્યારે તેને નિરાંત ધણ, ‘હાથ, હવે જટકા જેવા ધરમાં સૂવું નહીં પડે. અફેલા ! ચાલ હવે શેરખાનનું ચામડું લઈ આપણે રસ્તે પડીએ. બીજું કંઈ ગામના લોકોને નથી કરવું. ગમે તેમ તોય એ મેવાખાનું ગામ છે અને તેણે મારા ઉપર ધણું હેત રાખ્યું છે.’

ત્યારે ચંદ્રમાએ આકાશમાં જિંચે આવી મેદાનને દૂધે ઊર્ધ્વા તળાવ જેવું ખનાવી દીધું ત્યારે બપોળીત અને શંકાચરિત ગામલોકો ચંદ્રમા આડે બે વરુ સાથે સાથે એક પોટકું મૂકીને ઊતાવળે જંગમ તરફ જતા માઉગલીને નીરખી રહ્યાં. પછી તેઓએ પહેલાં કરતાં જે વધારે ભોરથી મંદિરના ધંટ વગાજ્યા અને શંખો ફૂંક્યા. મેવાની આખમાં પાણી આવ્યાં અને હેયું ભરાઈ ગયું. અને બળદેવે પોતે જંગલમાં જઈ કેવાં પરાક્રમ કર્યાં તેની વાર્તા ભેડી કાઢી અને ઉમેયું કે ધરડો વરુ અફેલા તો બે પગ ઉપર જિંચો રહી માણસની જેમ તેની સાથે ઘાત કરતો હતો.

માઉગલી અને બંને વડુઓ જ્યારે સમા-
ટકરી ઉપર આવ્યા ત્યારે અંદમા આવમતો
હતો. એટલે માઉગલી અને વડુઓ બધા તેમની
બોહમાં નારને મળવા ગયા. માઉગલી બોલ્યો,
'આ ! મને માણસોએ તો પોતાના ટોળામાંથી
કાઢી મૂક્યો છે, અને મારું વચન મેં પાલ્યું છે.
વાઘનું ચામડું હું મારી સાથે લઈ આવ્યો છું.'

નાર ટકાર થઈને બોહમાંથી બહાર આવી
અને જ્યારે તેણે શેરખાનનું ચામડું જોયું
ત્યારે તેની આંખો અમીટી બીડી.

'નાના હાલુર ! ત્યારે તે તને ખાઈ જવા
માટે સૌથી પહેલાં અહીં આવ્યો અને તેનું
ચંપાનું મોઢું આ બોહમાં નાખ્યું, ત્યારે તે
દિવસે, મેં તેને કહ્યું હતું કે જાળવજો કે
જે સિંહારનો ઘું જ સિંહાર ન બની જતો.
મેં કહ્યું જોને ઘું જ તારા સિંહારનો સિંહાર
બની જાય. સારું ક્યું. યાબાસ !'

ત્યાં તો પાસેની કાંટામાંથી એક મધુર
ધુરકાટકર્મો અવાજ આવ્યો, 'બહુ સારું ક્યું'
નાનાકાકા. તારા વિના અમને જંગલમાં એકલું
લાગતું હતું' એમ બોલતો બોલતો બધેરા
માઉગલીના ખુલ્લા પગ પાસે આવી પડ્યો.

તેઓ બધાં સજાટકરી ઉપર મળી અને
માઉગલીએ ખસના મોટા પત્થર ઉપર જ્યાં
પહેલાં અંદમા બેસતો હતો ત્યાં શેરખાનનું
ચામડું પાથ્યું અને તેને ચાર વાંસકાથી
જડી દીધું. તેની ઉપર અંદમા બેઠો અને
સજા બેસાવવા માટેનો ચેતાર કર્યો. 'જોઈ
લેજો. બરાબર જોઈ લેજો.' માઉગલી પહેલો
આવ્યો ત્યારે જેમ બોહાણું હતું તેમ જ આજે
પણ બોહાણું રહ્યું.

અંદમાને જ્યારથી પદમ્બર કરવામાં આવ્યો
હતો ત્યારથી વડુના ટોળાનો કાઈ નાપક નહોતો
અને બધાં જેમ ફાવે તેમ સિંહાર કરતાં. છતાં
૨૫ પડેલી એટલે સજાનો સાદ સંભળતાં તેઓ
કોડી આવ્યાં. તેમાંના કાંઈક તો હટકામાં સજા
કાઢીને જંગલમાં ફાંટી દેતાં, ત્યારે કાંઈક જોગી

વાગવાથી બેઠાંજતું હતું, ત્યારે કોઈને ના-
ખવાનું ખાધાથી ખસ થઈને વાળ જીતરી થયા
હતા અને ઈંટાડી અડી મઈ હતી, જ્યારે કેટલાં-
કોના પત્તો જ નહોતો. પણ જેટલાં માકી રહ્યાં
હતાં તેઓ સર્વ સજામાં આવ્યા અને જોયું કે
શેરખાનનું ચામડું પત્થર પર પડ્યું છે અને તેના
મોટા નહોર ચામડાને અડીને નીચે લટકે છે.

'જોઈ લેજો. બરાબર જોઈ લેજો વડુઓ,
જોજો. મેં મારું વચન પાલ્યું છે કે નહીં'
માઉગલી બોલ્યો. બધાંએ કહ્યું માન હા અને
એક વડુ બોલ્યો, 'હવે અંદમા, ઘું અમારો
નાપક થા. ફરીથી એકવાર નાપક બન, આ
કોણના વચનની રીતે રહી અમે કાંટાળી બધા
છીએ. આ સ્વચ્છંદ સફળ થતો નથી. અમારે
તો ફરી વાર મુક્તલોક બનવું છે.'

બધેરાએ કહ્યું, 'ના ના, એમ તો ન બને.
વળી તમને કાચા સિંહાર મળવા માંડ્યો અને
તમે તાજમાજ થયો એટલે વળી એવું જો
ઈકપણ તમારામાં આવશે. તમને બધા મુક્ત-
લોકો કહે છે તે અમરથા નથી કહેતા. તમે
આ રિયતિ આટલે લગાઈ કરી હતી અને એ
તમને મળી છે. રખાજ તો રાખો અને
અવાજ તો ખાઈ જાઓ.'

માઉગલી બોલ્યો, 'માણસોએ મને નાત
બહાર મૂક્યો છે; વડુઓએ મને કોડી મૂક્યો
છે, હવે તો હું જંગલમાં સિંહાર કરીશ તે
એકસો જ કરીશ.'

તેના ચાર વડુ સાથે બોલ્યા, 'અમે
તારી સાથે રહીશું.'

આ પ્રમાણે બોલી માઉગલી આવ્યો ગયો
અને તે વિવસથી તે ચાર વડુઓ સાથે એકસો
સિંહાર કરવા લાગ્યો... એકસો. પણ પછી તો
તે મોટા થયો અને મોટાં વરસો પછી તો તે
એકસો પણ ન રહ્યો.

કેમકે તે મરદ બન્યો હતો અને પરવર્યો
હતો.

પણ તે તો મરદોની વાત છે. 'ઈંડકા'

અરબી સોલોમન

જયંતીલાલ આલગિયા

તે વહેલી સવારે નેતુ ઊઠીને કારવા ધરાવનાર પ્રખ્યાત આરબ શેખ ઈસાકની સાથે હું સીરિયાના એતાબ શહેરથી નીકળ્યો. અમારે મધ્યમાં આવતા મેસોપોટમિયાના મેદાનમાં યદ્ય જગદાવ પહોંચવાનું હતું. થોડા દિવસમાં અમે એ રથ જેવા મેદાનમાં આવી પહોંચ્યા.

કારવાના માલિક શેખ ઈસાકે એક મોટા સફેદ ગધેડા પર સ્વારી કરી હતી. શેખને એ ગધેડા તરફ ધણે જ પ્રેમ અને સદ્ભાવ હતો. તે ગધેડાને તેઓ અણાવતું ફરજદ સમજતા અને રાત ને દિવસ તેઓ તેમના એ પ્યારા ગદાથી બાગે જ છટા પાતા. દિવસ અને રાત શેખનો હાથ એ ગધેડાની પીઠ પર બાવથી ફરતો અને પ્યારા બેટાની જેવી તેઓ તેની કળગી રાખતા. કારવામાં બીજા ચોવીસ માણસો હતા. તે બધા જ રથના અડાન છેલ્લે હતા. શેખ તેમને મન પવજબર સમાન હતા. તેમનો કુકમ એ જ તેમને મન કાપદો હતો. ઈસાક ખુશ થઈને કાઠની પીઠ ચાબડે તો તેને કુલાવાનું નહોતું અને કાઠને આકરામાં આકરી શિક્ષા કરે તોપણ તેને એ મૂંગા મૂંગા સહન કરી અફસોસ કરવાનો ન હતો.

મારી પાસે ચામડાની થેલીમાં નેતું સોના-મહોરો હતો. એ થેલી હું મારી સાથે જ ફેરવતો અને સમય મળ્યે તેમથી કંઈ પણ બદાર ગયું નથી તેની ખાતરી કરતો. રાત્રે તે થેલી હું ઝોશીકે રાખતો અને સૂરજ ઊગતા જ મારું પહેલું કામ એ થેલીમાં હાથ નાખી સોનામહોરો ગણી જોવાનું હતું. મુસાફરીની નવમી સવારે મારે ઝોશીકેથી થેલી અદક્ષ થયેલી મેં જોઈ.

ગુરત જ હું ઈસાક પાસે દોડી ગયો. તે તેમના પ્યારા ગદા પર વફાવથી હાથ ફેરવતાં

ફેરવતાં ઘેરા બવાજે અરબી બેત લલકારતા હતા. મને ગભરાયેલો જોઈને તે ઝોકકમ ઊભા થઈ ગયા. મેં તેમને કહ્યું; 'શેખ ઈસાક, આઠ દિવસથી હું તમારી સાથે તમારા મહેમાન તરીકે પ્રવાસ કરું છું, હું હૃદયપૂર્વક કહું છું કે તમે એક શાકને છાજો તેની મારી ખાતર-ખરદારત કરી છે. મારા અંતરમાં એ માટે પારાવાર આભારની લાગણી છે.'

'ખાતર-ખરદારત કોઈ રીતે કરવી એ અમારી ફરજ છે.' ઈસાકે તેમના પ્યારા ગધેડા પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

મેં આગળ ચલાવ્યું, 'પરંતુ મને જણાવતાં અત્યંત દુઃખ થાય છે કે મારા આનંદના સ્પર્શ આડે એક ધનધોર વાદળું આવી ગયું છે.'

અને પછી મેં કુખી બવાજે કહ્યું, 'મારી નેતું સોનામહોરોની થેલી કે જે મારે ખમતદના શેખ ઈબ્ન મુસાને સુપરત કરવાની હતી તે આજે રાત્રે ચોરાઈ છે.'

શેખ ઈસાક ગંભીરપણે તેમના ગધેડાના વાળ જેવી જ સફેદ લાડી પર હાથ પસારતાં મૂક બેસી રહ્યા. બહુવાર એમ બેસી રહ્યા પછી બોલ્યા, 'ઇન્-શાઆલ્લાહ! થેલી મેળબ્યા વિના આપણે અહીંથી આગળ ચાલશું નહિં.' પછી મારી તરફ જોઈને બોલ્યા, 'તમારી સોનામહોરો તમને પાછી મળી જશે. નિશ્ચિંત રહેજો.'

પછી તેઓ ચિંતામુક્ત હોય તેમ તેમના પ્યારા ગધેડા પર સ્વારી કરી ડોલતા ડોલતા રથની દિશિતજ પર અદક્ષ થઈ ગયા.

તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ નમી ગયો હતો. ફરી વાર તેમણે મને કહ્યું, 'ગભરાવાની જરા પણ જરૂર નથી. તમને સોનામહોરો આજ રાત પહેલાં મળી જશે.' અને પછી તેઓ તેમના તંબૂમાં ગાયબ થઈ

મયા. સમય જતો ગયો તેમ તેમ મારી શ્રદ્ધા મટતી ચાલી. કારણકે આખા કારવામાં ચોરને પકડવાની સક્તિ એક શેખમાં જ હતી અને એ તો તેમના તંબૂમાં આરામથી ધોરતા હતા. ત્રણેક કલાક પછી તંબૂમાંથી બહાર નીકળી જ્યારે તેમણે ખાણું તૈયાર કરવાને દુકામ કર્યો ત્યારે મારી રહીસહી શ્રદ્ધા પણ નાંચ પામી.

પરંતુ ખાણું લઈને જ્યારે એ બરહા શેખ લાલકાદાર પોષાક પહેરીને સળજ થયા ત્યારે તેમનો દિમાગ બદલાઈ ગયો. સુખ પરતી રેખાઓ કાઢી જતી ગઈ. પોતાના તંબૂમાંથી ધીરે પગે તેમણે મેલનમાં આવી ખિસ્તરાના દગ પર આસન લગાવ્યું અને પછી દગ પર સ્થિર થઈ તેમણે કોર અવાજે દુકામ કર્યો : 'બધાને બહાં બોલાવો.'

અને થોડી જ મિનિટમાં બધા જ આપાસનની આસપાસ ગોઠવાઈ ગયા. સૌના મોઢા પર કોઈ અણધારી આપત્તિનાં લગ્નિન્દા હતાં. તેઓ સ્વાસ પણ કરતાં કરતાં લેતા હતા.

શેખે એ હુખખા ચહેરાની હાર ઉપર ચિંતનમયી નજર ફેરવી. પંચિક મિનિટ આંતું ને આંતું શાંત પણ લગ્નકર વાતાવરણ ચાલુ રહ્યું. બધાજ માણસો પર અદ્ભુત અસર થઈ હોય તેમ જણાતું હતું. કોઈના અંતરે લલન-ચલન નહોતું થતું. કોઈ પણ આંખ મટકુયે નહોતી મારતી. આ મુક અવલોકન પતી ગયા પછી શેખનો ધીરગંભીર અવાજ બધે ફરી વળ્યો : 'આ મુસાફર અને ખુદાતાલાની નજરમાં આજે મારા નામને બટો લાગ્યો છે. કુનિયાના લગ્નકર ગુનામાં ચોરીનું સ્થાન મોખરે છે. ઈન્સાન અને અલ્લાહ ચોરીને ધિક્કારે છે. પણ જ્યારે કોઈ આયરે આવેલ મહેમાનની જ ચોરી કરે ત્યારે તે અસાધ્યો ચોર સાત ગણો નાપાક બને છે. આ મુસાફરે તેની મિલકત અને માથું મને સોંપ્યાં અને મારા જ નેજા નીચે તે ફાંટાયો. આપણા મુકામ પર આ બે બે દિવસમાં કોઈ આવ્યું નથી તેમજ મુદામ-

માંથી કોઈ બહાર ગયું નથી. તેથી ચોર તો મારી સામે જ સેતાનની માફક બેઠકર જતી બોલે છે અને ચોરી છુપાવી રાખવાના તરફ ફરી રહ્યો છે'

ખાટલું બોલતાં તો શેખની આંખમાંથી અમારા વરસવા લાગ્યા. ચોરને માટે આકાશમાં આકરી સિદ્ધા તેમણે નહીં કરી અને પછી કહ્યું : 'પ્રુદા પણ જે ટોળામાં આવે ધોર પાપી બોલે છે તે ટોળા પર નજર કરતાં જ પોતાનું મોઢું ઢાંચી દે છે. ચોર પોતે પોતાની જાતને છતી કરે તો અલ્લાહ પણ તેને જતો કરે છે માટે હું પણ તેને જતો કરીશ.' કહી તેણે તેની આંખ માણસો પર ફેરવી.

કોઈ બેઠું જ ન થયું.

'હીક છે; અલ્લાહ મને ચોરનો નાક ફેરવતું એલન કરે છે. આ મુસાફરને તેની સોનામહોરે પાછી મળવી જ નોંધએ.' બોલતાં બોલતાં તેમનો અવાજ એકદમ ધોધરે જનવા લાગ્યો. 'મારું દૂધ જેવું ગધેડું અલ્લાહનું સમ્પત્તિ છે. તેને તીલકા પ્રદાનપણ લુદિ છે. જાત વાત કહેવામાં તે કહી ચૂક્યું નથી. આ નાપાક ગુનો કાણે કર્યો છે તે મને મારું ગધેડું કહેશે. ગધેડું આપણી ભાષા બોલે નહિ તે તેની જ ભાષામાં કહેશે.

'હું ફરમાન કરું છું કે તમે દરેક એકે એક પછી એક મારા તંબૂમાં જાઓ અને પછી પારો બંધ કરો જેથી મારું ગધેડું અને અલ્લાહ સિવાય કોઈ કોઈ તમને નોંધ ન થકે. પછી તમે ગધેડાની પૂછીને પકોડ નિર્દોષ હાથ ને પૂછીને અડશે તો ગધેડું નહિ બોલે પણ જેવો પાપી હાથ ગધેડાની પૂછીને અડ્યો કે તરત જ બૂંકશે, અને પછી આપણે સદુ બેમા મળી તે ચોરને ટીપી નાખશું.'

અને પછી શેખની ઈશારતની સાથે જ પંચતનો પહેલો માણસ તંબૂમાં ગયો. તે પાછો આવ્યો પછી બીજો...ત્રીજો...ચોથો...આ વ્યવસ્થા જેવા મુદ્દામાં તે લોકોને બધારે

અસર થઈ કે મને એ કહેવું મુશ્કેલ છે. ગધેડું ન્યાય આપશે જ એમ મેં ધારી લીધું હતું. અને પછી ચોરને જે શિક્ષા થવાની હતી તેની કલ્પનાથી હું કંપી ઊઠતા હતા. ઝોગણી-સમો માણસ અંદર જઈ આવ્યો છતાં યે ગધેડું ભૂંડ્યું નહિ. હવે તો પાંચ જ જણ જાણી રહ્યા. આખરે છેલ્લો માણસ તંબૂમાં દાખલ થયો. મને લાગ્યું કે ઇસાક નહીં ચાટ પડશે! અમે અમારું નસીબ એક ગધેડાના હાથમાં મૂકી દીધું અને તેણે અમને હજો દીધા. છેલ્લો માણસ તંબૂની બહાર આવ્યો છતાં યે ગધેડાને ભૂંડવાનું મુનાસજ ન લાગ્યું!

પરંતુ શેખ ઇસાકે મને ચાત રહેવાની ઇચ્છારત કરતાં કહ્યું: 'બધું થઈ રહેશે.'

હવે બધા જ માણસો શેખની સામે અસ-લના કસમો જોડવાઈ ગયા. 'ખડે હો જર' શેખનો હુકમ થયો. બધા જ ઇલેક્ટ્રીક પૂતળાંની માફક ઊભા થઈ ગયા. 'તમારી હથેળીઓ આગળ ધરી રાખો,' બધાએ તેમ કહ્યું; પછી શેખ તેમના ઉચ્ચ આસનેથી નીચે ઊતર્યા અને ધીરગંભીર પગલે તેઓ પહેલા માણસ પાસે ગયા અને નીચા વળા તેની હથેળીઓ સુધી અને એ જ પ્રમાણે બીજા દસ માણસની હથેળીઓ સુધી પહોંચી ત્યારે તેમણે અગિયારમા માણસની હથેળી સુધી ત્યારે ઝગઝગારામાં તે પાછા ફર્યા અને ઝગ ટેલીકને તલવાર ખેંચી અને બરાડ્યા: 'નાપાક કુત્તા-અજબડો સોના-મહોરો લાવી આપ નહિ તો તારા પ્રાણ કાઢી નાખીશ!'

પેલા માણસ શેખને પગે પડ્યો અને રહેમતે વારતે કાઢવું કરવા લાગ્યો. પછી તે ઊભો થયો અને ઊંટાના કૂંડાળાની બહાર બઈ એક પત્તર ખસેડી સોનામહોરોની ચેલી લઈ આવ્યો અને શેખને ચરણે મૂકી.

'આ મુસાફરને આપ.' શેખ બરાડ્યા.

અને ચેલી મારા હાથમાં પડી. બધી જ સોનામહોર અકબંધ હતી. પછી પેલા ચોરને ફટકા મારવાનું ચરૂ થયું. ચારપાંચ હળવા ફટકા પછી હું વચ્ચે પડ્યો અને પેલા ચોરને છૂટો કરાવ્યો.

મને મારા પૈસા સહીસલામત મળ્યા ગયા તેનો આનંદ તો થયો પણ ચોરને કેવી રીતે શોધી કાઢ્યો તે જાણવાની મારી હંતેબરી વધી ગઈ. ખૂબ વિચારવા છતાં કાંઈ પણ ઉકેલ હું શોધી શક્યો નહિ.

બીજા દિવસે મુસાફરી કરતાં મેં ઇસાકને મોદામોદ ખુલાસો કરવા વિનંતી કરી. થોડે મૂઝામાં હસતાં હસતાં કહ્યું, 'મારા માણસોને કહેશો નહિ. ગધેડાની પૂછડી ઢોંગના પાણીમાં પલાળીને સૂકવી નાખી હતી. બધાએ પૂછડી પછડી પણ ચોરે વિચાર્યું કે કાણ જુએ છે? પૂછડી પછડું તો ગધેડું ભૂંડે ને? એ પૂછડીને અબ્બા સિવાય પાછો આવ્યો. ફક્ત એના જ હાથમાંથી ઢોંગની વાસ નહોતી આવતી.'

અને મેં ત્યારે જ ખાતરી કરવા ગધેડાની પૂછડી સુધી નીંછ. અરેબર તેમણી ઢોંગની ઇમ વાસ આવતી હતી.

[જેલમાંથી નીકળી આવ્યા પછી]

જાણીએ છીએ કે, બાળકેળવણીકાર રવ. જિલુસાકને એક સંભારીએ પૂછ્યું, 'મારા બાળકને શું ક્યારથી કેળવણી આપવાનું ચરૂ કરી ચકું?'

'બાળક જન્મે ત્યારથી.'

'જન્મે ત્યારથી?' પેલાં સંભારી બોલ્યા, 'એ તો અત્યારે થાંચ વધીને થઈ ગયો છે.'

'અરે બહેન,' જિલુસાકે કહ્યું. 'તો પછી મારી સામે ઊભાં રહી વાત કરવામાં તમારો સમય બચાવો મા. થરે જ પહેંચી, કારણકે બાળકનાં સારામાં સારાં વર્ષો તો તમે ખોવાં છે.'

—બી. બી.

ધવાયેલી હરણી

મનોગમ

પ્રાન્ટિસ ગામની દિવસ કોરોનેસ નામની હોટેલમાં રાતે ખાણું લઈને એ ત્રણે ૫ જણા મોટરમાં નીકળવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. દુરતમાં એક ૧૬-૧૭ વર્ષની છોકરી દેખાઈ. ખાણું લેતી વખતે એ રૂમમાં બેવિલ પોતાનો કેમેરા બૂલી ગયો હતો. એ છોકરીએ બેવિલને એ કેમેરા આપી દીધો. એક ચખ્ખું બોલી નહીં અને હોટેલમાં પાછી ચાલી ગઈ.

‘એ બોલકા નથી.’ તેણે કહ્યું.

‘ઓહ !’ મોટર ગેરજ પરના માણસે કહ્યું. ‘એ સ્થિતિન છોકરી છે. બિટનથી બે દિવસ પહેલાં જ આવી છે અને ફેન્સનો એક અધર પણ ભણતી નથી.’

‘સ્થિતિન છોકરી !’ બેવિલે જાઓ ઉચ્ચાર કર્યો.

‘કેમ ? તમે ભણતા નથી ?’ માર્ક હસતું આળોને પેલાએ કહ્યું. ‘અહીં જેવી હોટેલોમાં-નાના ગામની હોટેલમાં તેઓ એકાદ સ્થિતિન છોકરી રાખે છે. સુસાઈરા માટે ખાસ કરી, જેમ કે.....’

ત્રણે જણા હસ્યા. મોટર ચાલી અને થોડી વારમાં તેઓ ખુશ્તા પ્રદેશમાં જઈ પહોંચ્યા.

‘હવાની સુગંધ તમને પરખાય છે કે ?’ એકે નહીં એ આશ્ચર્ય કર્યું. ‘બેવિલે પોતાની બાલુમાં બેઠેલને પૂછ્યું.’

‘હા.’ બોટિએકસે જવાબ આપ્યો, ‘કારણકે વરસાદ વરસી ગયો છે તે જમીન હતી હાવાળી છે, તે મોટર ખૂબ ઝડપથી ભણે છે એથી હવા સુગંધભરી છે.’

બેવિલે પોતાની જાત લંબાવી. અર્ધાં જિંઘમાં બને ખાણું વખતે જે રોમ્બેટ પીધેલા તેના થોડાક ફેફસાં ને ઉતાળાની આવી તાજગી ભરી ખુશ્તામાં, હવાની એકધારી લહેરાની અસરની ફેફસાં સુસ્તીની અને અસ્વસ્થ કામ-

ઉત્તેજનાની અસર તેના શરીરમાં તે અનુભવવા લાગ્યો. હવે તે જમીન પર હતો નહીં. પણ એથી અધર તરતો હતો અને થોડી થોડી વારે એ પોતાના હાથને પહોળા કરતો હતો, કેમ જણે પોતાના મનની કામગીરી વસ્તુને પકડી લેવા માગતો ન હોય !

‘કમનસીબી, કે અહીં આજો નથી. એહા ભલિન !’ પણ ભલિન, મોટરનો માલિક, જે મોટર હંકારતો હતો તેણે પોતાનું માથું પણ ફેરવ્યું નહીં. રસ્તા પર મોટરના મશીનને જરાજર કાળમાં રાખીને તેને ચલાવતું હતું. એ રસ્તો માથા પરની વીજળીની જતીથી ખૂબ પ્રકાશભર્યો સફેદ લંબાતો હતો અને બને બાલુ સીધી દારમાં થટાદાર ઝાડવાં હતી. જણે નક્કર દીવાલો હોય ! એટલી ઝડપથી તે સુસાઈરા કરતાં તો. તેણે ફક્ત વૃક્ષોનાં શર્મા ધીમા બનાવે કહ્યું, ‘ઓહો ! ખરેખર નહીં.’

એની સમજદાર તરીકેની ખાંધી તાગત, ઉત્સાહ, બધાં જે અત્યારે એના મગજમાં અને હાથમાં સમાઈ ગયાં હતાં. છતાં પણ ખીલ પેટે ઉતાળાની રાતની હવાની સુગંધ લેતાં તેનાં નરોત્તર ફેફસાં હતાં. બાલુબાલુનાં લાઇમનાં ઝાડોની કુંગરાજ જમીનની અને હળસા નાનામોટા ઝાડવા કે જેનાં નામ કોઈ જાણતું પણ નથી અને જે કેવળ સૂરનાં તાપથી ફળીને ખીલે છે અને રાત વખતે પરસ્પર પાન પકવાથી જનોખી મસ્તીનો આનંદ અનુભવે છે એની સુગંધ ફેલાઈ રહી હતી. એટલું જ તેને માટે જાસ હતું એ ફક્ત ધીરથી આટલું બોલ્યો : ‘મગાનું છે. નથી શું ?’

સસલાએ મોટરના ધક્કાટભર્યા અવાજથી ઝંખડીને અને ઉપરની વીજળીની જતીથી અંબાઈને, રસ્તા બાલુના આકાશોમાંથી ફીટીને કાચથી બાકુળ થઈ જઈ ગમે તેમ રસ્તો

જોઈએવા લાગ્યા, પણ તુરત જ રસ્તો આ માઠ ઝડીમાં અધારામાં જિતરી પડ્યો, અને ઝાડીમાંથી ઉપર ક્યારેક જ આકાશ દેખાતું હતું એક મળ પહેલાં જે મશીન ખરતા તારા માફક દુનિયાતું એક જ પ્રકાર દેનારું સ્થાન લાગતું હતું એ નકામું યશ પડ્યું. પણ અધાર-ભરી દુનિયાતું કેન્દ્ર જેવું બની ગયું. બ્યારે ખીણ વસ્તુઓ અધારામાં સહજ યશ બહાલી જોડી. એ અન્યથા એકાએક અને એક સેતા થયું. નહિત બોલી બીઠો: 'ભગવાન, ભગવાન. લાઈટ હોલવાઈ ગઈ.'

'તો તે ફરી લાઈટ કર.' જોડિએકસે કહ્યું. નહિતે ખલા ઉઘાળ્યા. 'એ લાઈટ માટે હવે કશું યશ થશે તેમ નથી.'

'તો, પુખ્તાની નાની લાઈટથી યશ દો.' 'પણ એ ખરેખર બહુ ફિક્કી લાઈટ છે.' નહિતે ઉતર આપ્યો.

'પણ એ પોલીસને માટે પૂરતી છે. મને તેમાં જવા દે. આપણે ચેરિસ તો જુવું જ જોઈએ. મારે ચેરિસમાં જીંધવું છે.'

નહિતે માયું ધુણાયું. આઠ ઠોસ પાવરની મોટરને રેકસના ધોડાથી મ્મ રીતે ધીમે ઢંકારી ચઢાયું. માણસ મને તેમ કરે, એ મશીન માણસના કાજમાં આવે વખતે ન જ ગે. સાઠ માઈ દૂરની વસ્તુ પર એ સેન્સમાં જ આવી પડાય એવી સાઠ માઈની ગતિથી અધારામાં જાડી ઠોડાવરી તે ચૂર્ચાઈ છે એ નહિતે નજરે પડતો. છતાં મણુ તેણે હા કહી. ખીણ બેતી પેઠે એ ખૂન આનંદ, અતિ ઉત્સાહ અને જે વિચારો પર પણ પોતાને કાજ નથી તેના આવેશની મજા અનુભવતો હતો. યુદ્ધમાં અસ્વસ્થને ઠોડાવતાં આવું જ દોષ છે. માણસ સીધો મરણ તરફ ધસે છે અને છતાં પોતાની ભતને તેમ કરતાં તે શોધી શકતો નથી.

તેમની ઉપર, અને રસ્તાની બંને બાજુ અધારું વધારે ગાડું થયું. તેઓ એક કટિ સેન્ટરવા પકાર થતા હતા. કાજી, આડીઅવળો

ઝાડની અનેક કાળોઓ નજે સામસામી અટવાઈ ગઈ હતી. એ અધારું હતું, એવું અધારું કે એ અંખમાં સામે અધારું હતું. અને પોતાના હાથથી એ નજે પોતાની અંખોને કાઈ અવકાશથી ખચાવવા ન માગતા દોષ તે રીતે તેઓ અંખ ઉપર હાથનું રક્ષણ મૂકવા પ્રેરાતાંતા અને એ જ વખતે, બ્યારે આ ભય પ્રેરતી સ્થિતિ તેમને વધારે ખરાબ લાગી તે જ વખતે નહિતે લાગ્યું કે તેમની સામે કોઈક વસ્તુને તેમણે પારખી છે; એક ઓછાવો, ફરતા અધારાથી મણ વધારે ધેરા કાળો, એ જીવંતો ભયભીન પાછાવો. સ્ટીઅરિંગ બીઠને એણે વેગથી ફેરવ્યું અને એક મારી. અત્યારના મશીનનો જેને ખ્યાલ છે તેને મશીન તુરત શોભાને અંગેના મરિજામનો પૂરેપૂરો અનુભવ હતો. પૂરપાટ જતી મારીને સીધે રસ્તે એક મારી ચોભાવવી એટલે મારીને ઉપે માથે શુંકાટ ખવરાવવી, બંને મોતને પ્રત્યક્ષ જોવું, મણ આ મોટર ઘણી મોટી બને બેઠા માટની હતી. એટલે એ જોધી ન પડી પણ બની શકે ત્યાં સુધી કાજમાં રહી. એક પત્થરના દમકા પર ચડી ગઈ, અને ખૂન મૂળને જોબી રહી.

'શું થયું?' બાથી બેવિસે પૂછ્યું.

જોડિએકસ પહાર ફૂડી પડ્યો અને નહિતે સાથ આપ્યો. નહિતે પોતાનું માયું નમાવીને નમીને એક દવાપ્રેરક વસ્તુ તરફ જોતો હતો. જમીન પર ફસકાઈ પડેલ એ વસ્તુ તરફકાટ મારતી હતી. મોટરની બાજુની અંખી બતીના ફિક્કા પ્રકાશમાં એ દેખાતું હતું.

'ક્યા કમનસીની છા' બેવિસે કહ્યું. એ પણ મોટરમાંથી નીચે જિતયો હતો. એ તો એક ફક્ત દરજી છે.

ત્રણ જ જણાએ જીડિ સ્વાસ એંગીને એલો અને એના છુટકારાના દમનો પાધી બાજુના ઝાડવામાં પડેલ એમના વજનદાર ઓવરકોટ, ટાપીઓ અને ઓરસથી એ વિચિત્ર રીતે એકચરખા લાગતા હતા. ફક્ત-

દેખાવડા માર્બસો-ભુવાનીના ભોમવાળા, પેસાના મદવાળા અને શક્તિવાન.

‘કેવી કમનસીબી !’ ભલિને પુનરુચ્ચાર કર્યો.

પણ એવું હાસ્ય, જે બીજા બે સાથે બળ્યું. તે દુરત ઝોસરી મધુ. એની નજર એકાએક હમણા જ હરણીની આંખ પર પડી હતી. એ આંખો, એટલી ક્રમભળ, એટલી વિવાદ-ભરી અને એટલી આકુળતાથી વ્યથા, અને એ નહીં સમજીને કે આ શા માટે અહીં આવી પહોં છે અને આ રાતે શું એને વાગ્યું છે ? ગરીબ સામાન્ય જીવ ! અણસમજી રાંધે, જંગલનું પ્રાણી ! જેવું વન્ય અને નિર્દોષ ! તેઓએ આવાં ધણાં પ્રાણીને, સિંહારી કૂતરાઓ સાથે લઈ, થોડે ચડીને જંગલમાં શિકાર કર્યો હતો. પણ એના જેવું આ ન હતું એ ક્યારાઈ ફસફાઈને પશ્તું હતું, ધરાયેલું અને મરી જતું. અને એટલી બધી વેદનાથી ધૂનવતું એની નિરાશાભરી નજર એની વેદનાભરી આંખોમાં તરતીતી.

‘આરો, ભાઈ, આપણે બાન્ટેસ પાછું જવું પડશે,’ ભલિને કહ્યું. ‘મારી મુખ્ય બત્તી વમર આપણે આમળ જઈ ચક્રાએ તેમ નથી.’ આપણે જ્યાં ખાલું લીધું હતું ત્યાં જ સૂઈ ચક્રા.’

એણે મોઢર પાછી લીધી અને બને તેટલી ધીમી અંતિએ ચઢાવીને તેઓ બાન્ટેસ પાછા આવ્યા.

‘હણાયેલા’ પ્રાણીની માદ ધીમે ધીમે તેમના મનમાંથી ઝોસરી ગઈ. કદાચ એ હરણીને બદલે માણસ હોત, કદાચ તેઓ પોતે જ અહરમેતથી મરાઈ ગયા હોત, અને ખરેખર એક પણ માટે તે તેઓ મોતની સામેજ આવી ગયા હતા. તેઓ જીવતા હતા. એમની નસોમાં તાજગીબધુ’ સોંઠી વહેતું હતું. અને હજી ભવિષ્યમાં ધણાં વરસો સુધી જીવવા માટે કુનિયા તેમની સામે હતી. સુખના દરિયા પર

નાખી નજર પડે એ એટલે લાંબે સુધી ભાઈ આનંદનાં મોજાં એમની સામે ઊછળતાં હતાં.

કિયસ કોગેનેસ હોટલના દરવાજા બંધ હતા. દરેક ઊંખમાં હતું. બત્તી દેખાવ ત્યાં સુધી ધણી વાર સુધી તેમને દરવાજા અખાસરો પડ્યો. અને ત્યાર પછી થોડો વખત તેમને ઊભા રહેવું પડ્યું. નાના ગામમાં માણસોએ આવચેલી રાખવી પડે છે. કેવા માણસો સાથે તેમને કામ લેવાનું છે એ તેઓ પહેલેથી જાણી લેવા માગતા હોય છે.

‘ભુઓ,’ આખરે જ્યારે બારણું ઊખાયું ત્યારે બોલેલે કહેલું; ‘એ પેલી બિગોન છાકરી છે.’

નાના કાનસોમાનું એક તેણે પોતાના હાથમાં ઝાલ્યું હતું અને હીવાને કડો નાની ચીમનીથી પવન સામે બચાવ કરતો ‘તો, આ બત્તી’ આખું અજવાળું તેના કામળ નિર્દોષ બહુ સમજી મુખ પર પડીને તેની લાલજમાં ઉમેરો હતું. એ સિવાયની બીજી દરેક વસ્તુ, તેના ખરબચડા ગતનાં પહેરવાનાં કપડાં પર ઉતાવળે પહેરી લીધેલું ભકેટ, તેનો લિનનનો પેડીશટ, રક્ષીપર વજરના ઉપાડા પત્ર, મધુ પાછાવાના અધારામાં દેખાતું ન હતું. જે કંઈ દેખાતું હતું તે હતું તેવું મહણપડું-વેદનારીક કામળ મોઢું, અધારામાં હવામાં સામે એકલું દેખાતું. જાણે કે અચીરે આત્મ અદર હતો.

‘રૂમ !’ એના ગામડિયા અવાજથી તેણે પૂછ્યું. એ દમે કે જે પરજાણ ન જાણતો માણસો બોલે છે.

‘હા જાણુ’ છે. પધારીઓ ભેઈએ. એહા સરસ પધારીઓ !’ બોલેલેલે વિચતી કહ્યું.

તેણે તેઓ માટે મીઠુનવોળો સળગાવી, હસી ને તેઓને તેમના સવાના રૂમ બતાવી આવી ગઈ.

પણ જ્યારે બેવિદ્ય પધારીમાં પડ્યો ત્યારે તેને અમળ્યું કે પોતે જાણી શકે તેમ નથી.

પોતે વધારેપાતો અસ્વસ્થ થઈ ગયો હતો તેમ તેને જણાવું હતું. અને રાતની ખુશનુમા હવાથી, મોટરના વેગથી અને અર્ધરમાતથી બગી જવાને અંગે દરેકને પોતાના જીવ તરફ જે તીવ્ર ઉપકારની લાગણી થઈ આવે છે તેવી લાગણીની અસરથી એ આવેશમાં આવી ગયો હતો અને સારે જેરજ પરના માણસના ચહેરા તેને માઠ આત્મા, 'જિટોન છોકરી ? અને એ જ કારણે તે ત્યાં રાખી છે.' એ પોતાના સવાના રૂમ-માંથી બહાર આવ્યો-છાયા પડે, અને ગેરેરી-માંથી વિના ખનાળે ચૂપકાથી સરી ગયો.

બેવિલને ખ્યાલ હતો કે જિટોન છોકરી ક્યાં સુવે છે. ભોંયતળિયું અને પહેલા માળ વચ્ચેના દાદરાની આકાશમાં પટારા પર એને સવાનું ઠેકાણું હતું. હાથની ગીચનતોના પ્રકાશથી તે સોધો ત્યાં ગયો. એ ખ્યાલ ખરો હતો. એ પટારા પર પાંચરણું નાખી પડી હતી. ખભા પર માથાના વાળ અસ્તઅસ્ત થઈ પથરાયા હતા અને ઓશીકાના અભાવે એક હાથ માથા નીચે રાખી તેણે માથું ટેકવું હતું. જે કાંઈ એના ચરીરનું જોઈ શકાવું હતું તે હતી તેની કામળ ગાળ ગરદન અને તાજી સરાતી કામળ છાતી. બેવિલે તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને સુખન ક્યું. તેણે મીચુનતી કારી નાખી હતી. છોકરી સફળી નગી અને હાથ આઠા દીધા, કાંઈ અંદરની પ્રેરણાથી જાતના ખમાવ માટે જેમ આઠા દેવાય તેમ.

‘મા ડાવ !’ તે બોલી.

પણ બેવિલના હાથો વચ્ચે એ જાણી જ અઈ હતી. પોતાના માથા પર તેનું માથું પણ તોળાઈ ગયું હતું. હા, એ હકીકત હતી કે તે જિટોન છોકરી હતી, એ માટે તો એને નોકરી મળી હતી, તેનો પગાર મળતો હતો-એક મહિનાના ૩૦ ફ્રાન્ક અને વધારામાં મહેમાનો તરફથી જે કાંઈ બેટ મળે તે. અને ઉપરતરમાં આ માણસ તો વળી ‘નેન્ટલમેન’ હતો. એના રૂમ પરની ફ્રાન્સની હકૂમત જેને અંગે

શુધામી જેની સ્થિતિ આવી હતી તેણે તેની આખી પ્રગતિ શીખવું હતું કે પ્રજાએ હંમેશાં ‘નેન્ટલમેન’-જેઓ આગેવાન, હતા ધણી હતા-તેને તાબે રહેવું. તેમના પુરુષોએ તેને લાકડાના મેજાનમાં અનુસરવું, તેમની ઓજોએ તેની પધારીમાં વથ વર્તવું. માટે તેણે તાબે થવું જ જોઈએ. આમ ધમાચેણું એવું નાનું મન તેની સામે જાંઠ જમાવી શકવું ન હતું. ફક્ત તેનું ચરીર ભાગથી બેવકાફ છૂટવા મથતું હતું, કારણકે એ હંમેશાં પવિત્ર હતું. આ જિટોન છોકરી, રાંધે અણસમજી જેઓ આગળના વખતમાં વેચાતી, પણ હવેના વખતમાં જે વધુ અધમતાથી મળતી એ જિટોન છોકરી, અતિશય ભવનો કંપ અનુભવના લાગી. પોતાને જના દેવા માટે તેણે આજીજ કરી, કિતાવળા લાંગણવૃદ્ધા ચહેરામાં અને પોતાની લાગણી-જે લાગણી ફ્રાન્સના પશ્ચિમ દરિયાકાંઠાના માણસો બોલે છે તે જે એક જ લાગણી પોતે બોલી શકી હતી તે લગણમાં-પણ બેવિલ કંઈ સમજ્યો નહોતો.

બેવિલને કહી સમજ ન પડી કે શા માટે તે છોકરીને કાળૂમાં લેતી વખતે છોકરીએ પોતાને સામાં યુગ્મન ન આપ્યાં ! એ પણ એ સમજી શક્યો નહોતો કે જ્યારે વૃત્તિ લઈને જનાં એ અને મનની ગ્લાનિ લઈને પોતે પાઠો ક્યો ત્યારે શા માટે સન્માનશીલ ઉમળકા એ છોકરીએ જતાવ્યો નહોતો ? અને જનાં શા માટે દવાખરી કામળ વાણી અને હાથના ખરવા વચ્ચેમાં ગાય હતો અને જતાં વાગી ન જાય એ આગતની જાણે કાળજી હોય તેટલી કામળતા હતી ! એ છોકરી પર જે ગુનમયું તે છોકરીની દિલ્લી ખરી કામળતાના પાછા-વાની સ્મૃતિની રેખા માત્ર હતી. પણ એથી વધારે કાંઈ નહોતો. એ ફક્ત આદ્યો ગયો અને એથી વધુ પરવા ન હતી.

વળતે દિવસે સવારે જાહિન આવ્યો અને તેના જુને મિત્રોને જગાજા. જ્યારે બેવિલ નીચે

આખો ત્યારે એ જથ્થા બધી ગયો હતો. સુખી માણસોને જાણે કે કંઈ સ્મૃતિ જેવું હોતું નથી. એ હંમેશાં આગળ જીવતા હોય છે અને જાણીનાં સુખ એ રોજબરોજ યાપણ મુશવતા હોય છે, ગઈ રાતના બનાવ વિષે એને કંઈએ વિચાર આવે તો એને ફક્ત એટલું જ યાદ કે પોતે તેના તરફ ખરાબ વર્તણૂક કર્યો હતો, પણ એવો વિચાર આવે તો બીજો વાળવા એ ખ્યાન લે તેવો બેવિન હતો. જામિને નીકળવા માટે બધી તૈયારી કરી લીધી હતી. બિલ ચૂપાઈ ગયાં હતાં ને મોટરનું મશીન ચાલુ થઈ ગયું હતું. એમણે પોતાના આવરકોટ ને ટોપીઓ મોટરમાં ફેંકી દીધાં.

‘આપણે નીકળી પડીએ છીએ.’

મોટરને વાળવા તેણે ફરવાનું તરફ પાછો ફરવો અને એ વખતે ત્યાં બારણામાં પેલી ઝેરડિપયોજ કરાવેલી ઘુસામ છોડી દેખાઈ કે જેણે આગળથી રાતે તેમને હોટેલમાં અંદર આવવા દીધા હતાં. પોતે જ્યાં પડી હતી ત્યાંથી એ હમણાં જ ચાલી આવતી હતી. ખરેખર એ ત્યાં જાગતી કહાયો. સુધી પડી રહી હતી, એટલી અને ધવાયેલી, તેણે એજ કપાઈ પહેરેલાં હતાં, સાઈ, એટલાં સાઈ કે બિચારી

જેવાં કહી કહામ તેટલાં ખરાબ; બહી જોજ અને આકાર વગરનું જાદુ. તેણે પોતાના વાળ કરવા કર્યા નહતાં. તે દેખાવડી ન હતી. એનું ચીવન પણ જાણે એકાએક ફિક્કું નિર્જન બની ગયું હતું. આ ત્રણેય જાણના તરફ નિરાશાકારી નજરે તે તાકી રહી; એ આંખો અતિ દુઃખકારી હતી કારણકે ભરપૂર-એટલી નાઈબત કરતો બનાવ મઈ રાતે તેણે વોચે પડ્યો હતો કે જેનું રાજનું. દુઃખકારક પરિણામ તેને કહામ હવે મોખવવાનું હતું, અને એ બનાવ રાતના ગાઢ અધારામાં બની મયો. અને એ કહી સકે નહીં કે આ ત્રણમાંથી એ કોણ માણસ હતો; અને એ પોતે કહી શકે જાણી પણ કહી નહીં.

મોટર ફરી અને ઠીક ઠાજમાં રહી જાયો મઈ. બોલિએકસે જરા કચળા કરી કહ્યું: ‘પેલી બ્રિટાન. છોડીની આંખો..... મને એ રોની યાદ આવે છે? એકાદા ખરું. એ એના જેવી જ હતી કે જેવી મઈ રાતે હરણીની ભેઈ હતી. તમે એ ભેઈ?’

‘ના,’ બેવિને ઉત્તર આપ્યો, ‘મારું ખ્યાન મનું નોંધું.’

[Pierro Millonની વાવો પછી

સને એ વાગે ડોક્ટરના ટેલિફોનની ઘંઘડી વાગી. ડોક્ટરે રીસીવર ઉપાડ્યું તો સામે ઉઠેથી તેમના એક નિર્મિત ખાતરનો અવાજ આવતો હતો. ‘ડોક્ટર! ખતી પત્નીને આંતરડાનો દુખાવો લેવાયો છે. જરા આવી જવ તો.’

‘તેમને સોડા કે આદુડું પાણી પામો એટલે મરી જાયો,’ ડોક્ટરે કહ્યું, ‘અને સવારે હું જાવી જઈશ.’

‘પણ ડોક્ટર,’ સામે ઉઠેથી જવા મોટા અવાજ આવ્યો, ‘તેનું આંતરડું સહે છે અને તેથી બહુ પીડાય છે.’

‘અરે જલ્દી માણસ,’ ડોક્ટરે કહ્યું, ‘તેમનું સહેલું આંતરડું તો મને એક વખતે પાંચ વખતે જાણ્યું હતું. બીજી કોઈ નાખેલ છે-અને તમે જાણો છો કે મોટરને એ આંતરડાં દોવાં નથી.’

‘પણ ડોક્ટર’ સામેથી અવાજ આવ્યો, ‘મોટરને એ પત્ની તો હોયને!’ અને વતીમાં ડોક્ટરે પોતાની જિજ્ઞાસુ નજરે નીચે નીચે.

મોડી પડેલી કુદરત

મગનલાલ પડિયા

તે દિવસે વાદ-કાપ (ઓપરેશન)ની અગત્ય અને બિનઅગત્યની ચર્ચા કરતાં અમે વાદકાપના અખતરાઓના દાખલાઓ ઉપર ચર્ચી ગયા. તેમાંથી ડૉ. દવેએ કહેલો દાખલો મને ખાસ યાદ રહી ગયો છે. હું તમને તે તેમના શબ્દોમાં જ કહીશ. ડૉ. દવેએ કહ્યું:

અમારા રાજ્યે મારી અને મારા મદદનીશની બલામણુ ઉપરથી આંખો માટેના ઓપરેશનની ખાસ જવરયા કરી નહોતી ત્યાં સુધી, અમારા ભાગના ધણાખરા લોકો, ખીલ દાખલાઓમાં દરખાસ દવાખાને ઓપરેશન કરાવવા આવતા છતાં, આંખના કામ માટે અમદાવાદ કે મુંબઈ જ દોડતાં.

લોકો કહે છે તેમ મારા હાથમાં જથરા આ હશે એટલે, કે પછી મારી કાળજીના પરિણામે ત્યાં મારા મદદનીશના કાર્યદ્રમ ઉત્સાહને લીધે પશુ હોય, પશુ ધીમે ધીમે આંખના દરદીઓ અમારી પાસે સારા પ્રમાણમાં આવવા લાગ્યા. ઓપરેશન વગર આંસે એમ હોય ત્યાં સુધી તો હું દવાઓથી જ ચલાવવાનું કહેતો પરંતુ ત્યાં જરૂર જ હોય તો જ કેસોમાં વહેલી તકે ઓપરેશન કરાવી લેવાની બલામણુ પશુ કરતો.

ધીમે ધીમે આંખના અસાધ્ય ગણાતા રોગો સુધીના ઓપરેશન માટે લોકો અમારે ત્યાં આવવા લાગ્યા-રાજ્યના અને આસપાસના રાજ્યોના પશુ. આંખો માટેના અમારા વિભાગ જ ભુરો અને સ્વતંત્રપણે કામ કરવા લાગ્યો. ખાટલાઓ વધારવામાં આવ્યા અને અઠવાડિયું પંદર દિવસથી માંડીને ઓગ્રે માસ રહેવાની જરૂર પડે એવા બંધા દરદીઓની જવરયા પશુ કરવામાં આવી.

પશુ હવે હું મગ વાત ઉપર આવું. એક દિવસ એક અસાધારણ કેસ આવ્યો. દરદીની

ઉંમર પચાસેકની આસપાસ હતી. સમાજના નીચલા ધરનો અને મજૂરી ઉપર જીવન-નિર્વાહ કરતો માણસ લાગ્યો. જોકે અમે તો એને રાજના એક અમલદારની બલામણુથી દાખલ કર્યો હતો.

એની એક આંખ તો ગયેલી જ હતી. અને બીજી આંખના કુખારાની દરિયાદ બંધને એ આવ્યો હતો. આધુનિક સાધનોની મદદથી તપાસ કરતાં આંખનો પડો એક બાલુના સાધામાંથી છૂટો પડી દીધો. પડી ગયો હતો. એટલે દરેકો બરાબર ઝીલાતાં નહોતાં. ઓપરેશન કરી એને ઠીક કરવામાં આવે તો જ દરદી કેમતો યાવ એમ હતું. પશુ આ જાતનું ઓપરેશન મારે માટે તો પહેલવહેલું જ હતું. ત્યાં આવાં ઓપરેશનો કરવામાં આવતાં ત્યાં પશુ એને જોખમી જ ગણવામાં આવતું. સફળ યવાનો સંભવ પચાસ ટકાથી વધુ ગણવામાં આવતો નહિ.

દરદીને અમે આ વાત કરી.

‘આગ્રે મ આંખના જેવો તો છું જ.’ દરદીએ કહ્યું. ‘કાચવાનની મહેરબાની હતી તો સપળું સવળું જ ઊતરશે ને તમારા હાથમાં જરૂર આ છે ડોક્ટર સાંન-વાધો નહિ આવે. ને ન કરે નારામણુ ને કાંઈ થયું તો મને એનો ધાંખો નથી. તમતમારે ખુશીથી ઉપરેશન કરો.

એ માણસનો મહેરામહેરાજ એવો હતો કે સામેના માણસના મનનો યકો દૂર યઈ જાય.

એના આ શબ્દોથી મારામાં પશુ કાંઈક ચંદા જગી અને અમે ઓપરેશન કર્યું.

આ ઓપરેશનની બીજી એક વિચિત્રતા એ હતી કે ઓપરેશન પૂરું થયા પછી પશુ એની સફળતા-નિષ્ફળતા વિશે કંઈ શકાતું નહિ. લગભગ એક માસ જેટલી લાંબી મુદત

સુધી દરદીની બાંધે પાટા રાખવા પડતા અને ઊંઘવાનો સમય આવે ત્યારે કુદરતનો જે અંજામ બહેર થાય તે સાચો; એ વિશે અચાહ્યાઈ કાંઈ જ કહી શકાય નહિ.

અને સામાન્ય માણસને માટે તો ઝોપ-રેશન કરતાં પણ વધારે કસોટીનો કાંજ આ એક મહિનાની લાંબી મુદત સુધી પાટા રાખવાના હોય તો પણ, અનિશ્ચિત જાવિતું માનસિક કષ્ટાણુ એવું અજાણવાનારું થઈ પડતું કે સારા સ્વભાવની નર્સો પણ ધણી વાર દરદીના ‘હવે શું થશે ?’ના સતત પ્રશ્નોથી કંટાળી જતી.

ત્યારે અહીં તો એક માસ સુધી રાહ જોવાની હતી. મૃત આકાશ, લીલાંછમ એતરો, પોતાને પ્રિય એવું ઘર, એથી પણ પ્રિયતમ સર્ગસ્નેહીઓ એ બધાને જોતી પ્રધાસની દુનિયામાં રોષભાવિ વીતવાનું કે કાંઈની અમંગલો જો દોરાઈને, કે લાકડીના કંચારે મારમ શોધતા, બધારાના જમતના પ્રવાસી જનવાનું એ એ વિચારો વચ્ચે સતત એક માસ સુધી ગૂંથાઈ રહ્યું એ સતરને તાંતણે લટકતી તલ-વાર નીચે ઊંઘવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં પણ વધુ વિકટ કામ હતું.

એટલે જમને એમ હતું કે બાપુમા હવે અજાણશે. આરપચિ દિવસમાં તે પોતાના પાટાઓથી કંટાળી જશે અને ઝટ પાટા ઊઠી નાંખવાની ઉતાવળ કરશે.

રાજ વિઝીટ વખતે અને સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે ‘કાંઈ ગમરાવાનું નથી, હો બાઈ’ બધાને કહેતા તેમ બાપુમાને પણ કહેતા પણ ઝોચે જ દિવસે એણે તો અમને સામું કહ્યું: ‘ગમરાવાનું હીંમાં શું છે ? રામજીની મરજી હશે ઈમ થાશે. તમે ‘તમારું’ કામ કર્યું. હવે હું મારું કામ કરું તે ઈ વાલાનું રમરજી કરું છું. તમ તમારે ઠીક પડે ત્યારે પાટા ખોલજો. આપણે તો એ ને નિરાતે તમે કે’ એટલા દીં આંખ પણા રહેવું છે. આહીથી નીચળ્યા કે કે કાંઈ આરામ થોડો મળવાનો છે !’

આમ, એક પુખ્તવાદિયું તો બાપુમાને જોતજોતામાં કાઠી નાખ્યું. એણે જમને ચિતા-ભવના પ્રશ્નો પૂછી હેરાન ન કર્યા એટલું જ નહિ એની કુદરતી આત્મમહામાયી ઉત્સાહ લેરા, બીજા દરદીઓથી કંટાળેલી નર્સો બાપુમાના કોરડામાં ખાંચે કલાક બેઠી બેઠે કે ધીરજની નવી પ્રેરણા મેળવી લેતી.

એક બીજે કેસ આપ્યો. દરદી અચારા રાત્રની બાલુના રાત્રના એક ધનિક ગૃહસ્થ હતા. દવાખાનામાં દાખલ થતાં પહેલાં જ એમણે પોતાને માટે બધી અંધાનદી સચવડા કરાવી લીધી હતી. રોગસ્થળ વોર્ડના એક ખાસ રૂમ તેમના માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેમના નોંધરચાકર માટે રહેવાની સચવડ પણ ફાખાનાને ‘એટલે ક્વોર્ટ’માં કરી આપી હતી.

કેસ બરાબર બાપુમા જેવો જ હતો. એટલે ઝોપરેશનની વાત કરતાં તેમાં રહેલા જોખમની વાત પણ ખુલાસાવાર કરવામાં આવી. જોખમની વાત સમજાતાં જ શેક સાહેબ ઠીલા થઈ ગયા. ‘આહીના ડોક્ટરશનું’ તો રાતા ભર તે મૂરાના સમામાર સાથે, એના જેવું જ ને. પેલેથી કાળવાણી બોલે ત્યાં મારે ઝોપરેશન નથી કરાવવું.’

એ કે તેમના આ કબ્જોએ મને તો નિરાંત જ થઈ. આવા માણસો જ જરૂરના ને અપજરૂરખામાં ફેરવી નાખતા હોય છે એટલે તેમના અમદાવાદ કે મુંબઈ જવાના મતને મેં ટેકા આપ્યો.

પણ મારે નસીબે ‘રોડનું’ ઝોપરેશન કરવાનું જ હતું. સારું શોધાણી મળવા આર્થિક અને એમણે કંઈ કરામત કરી એ તો એ બંધે ને શેક બંધે પણ બીજા દિવસે સવારે શેકે ઝોપરેશન માટે તૈયારી બતાવી. જોકે એમના એ માટેના કબ્જો બહુ નાં વિચિત્ર હતા: ‘મરતી બેરીને જ પોતાનાં ચૂંચાની નથી પડી, પછી શું ? બહે પછી આખો જ-આરો ખસે હાથ ચૂંચાવીને દોમાં કરે. કરે તમ તમારે ઝોપરેશન.’

આવા મનથી ઓપરેશન કરાવવું હીક નહિ એમ સમજાવવા જતાં તો વાત વધુ વધુ સતી થાગી. એટલે પછી લાખી ચર્ચા નહિ કરતાં ખીજે દિવસે ઓપરેશન કરવાનું જ નક્કી થયું.

અને ઓપરેશન કયું? પણ ખરું.

ખરે કોમોટીનો કાળ તો હવે જ આવતો હતો. અને અમને ભય હતો એ સાચો જ પડ્યો. ખીજે દિવસથી જ શેકના 'હું તો જીવતો' તો જ કે આંધળો થવાનો. શેકાણીને બધું પોતાની આંખ સામે કરવું તો લો હવે દોર્ષા કરે જન્મારો આખો 'એવા પ્રલાપ યદુ થઈ ગયા પાટો ઉઠાવતી મુદત મુધી કંઈજ નિશ્ચિન કહી શકાય નહિ એવા અમારા જવાબનો અર્થ એ તો એમ જ કરતા કે અમે જીવણી જોઈને સાચી વાત કહેવામાં દીલ કરીએ છીએ તે છુપાવીએ છીએ. કાંઈ કાંઈવાર તો એ નસંને ઊધડી જ લેતા: 'હવે ઉઠી નાખને ગાઈ પાટા; બે હી મોડો અધાપો કળાવા રંધણ તો તને શું લાભ થવાનો છે! એના કરતાં બે હી વહેલો છૂટકો યાત્ર તો સારું.' એક નસંથી દિવસભર આ જાતનું સાંવણું સાંભળવું અચક્ય થઈ પડે એમ સમજી અમે વારા ફરતી દિવસમાં ચાર નસોં ઝાઝી.

કાંઈવાર વળી શેક બોલી ઊઠતા, 'અરે કાકતર સાહેબ, પાટો ન ઉઠાડો તો કંઈ નહિ. મને આંધી અંધળા માટેની કાણી કાણવાળી લાખા શીખવાનું કંઈક કરી આપો ને. મારો વખત તો ખૂટે. ને મોડું વહેલું એ શીખવાનું તો છે જ હવે. તો વહેલું શું જોડું?'

આમ ને આમ ઓપરેશન થતીને છઠ્ઠાત દિવસ થયા હતાં તો શેક, સાહેબે બધાને તગ કરી મૂક્યાં.

એક દિવસ મારા મદદનીશો કહ્યું: 'આપણે શેકની અને બાલુભાની મુદાકાત કરાવી દેવા તો ?'

મને કયું વાત તો વિચારવા જેવી છે. પણ વળી કયું, 'એ સોમિયો બાલુભાને વ એનો

ચેપ લગાડે એવો છે.' ને પાછલો વિચાર મેં મારા મદદનીશને કહ્યો એ ખરો.

'ના ના, બાલુભાની શ્રદ્ધા એમ કહે એવી નથી.' મારા મદદનીશો કહ્યું અને મેં મંજૂરી આપી.

બાલુભાને શેકની વાત કરવામાં આવી. શેકની અશ્રદ્ધા અને એમની નિરાશાની વાત કરી. હવે તો બાલુભા શેકની સાથે વાત કરે અને કંઈ.....

બાલુભાએ હા જાડી.

અને પછી શેકને વાત કરવામાં આવી કે એમના જેવો જ ખીજે એક દરદી છે અને એને પણ એમના જેવું જ ઓપરેશન કયું છે. શેક જો મળવા માગે તો.....

'લાલો ને લાઈ,' શેક બોલ્યા, 'એક કરતાં બે કલા. અમે બેય બેમા મળી પેલી અંધળાની ભાષા શીખવું. જોકે મારા કરતાં ઈ બહેલો આવેલો એટલે એનો બહેલો છુટકારો થાશે, એટલે એ નસીનદાર.'

બાલુભાની પેદાવાળા પુરથીને શેકના ઓરડામાં લાવવામાં આવો. અને એકબીજાની જોળખાણ કરાવી આપવામાં આવી. શેક પહેલાં વાત કરતાં જુદા અચાપા એનો લાભ લઈ બાલુભાને વાતને, ડાક્ટરો ને આંખનું દરદ ને ઓપરેશનનાં જોખમો અને એવી એવી અને વચ્ચે સમભાવ જામત કરતી વાતો તરફ વાળી લીધી. થોડી વારમાં શેકનો સંક્રમ દૂર થયો અને તે પણ છૂટકો વાતો કરવા લાગ્યો.

વાતમાં ને વાતમાં શેકે કહ્યું: 'તમે અલાવાડી લાગે છે; તમારી બોલીમાં અલાવાડી-પણું દેખાઈ આવે છે.'

'ના, હું અલાવાડમાં જન્મ રહ્યો નથી. પણ મારા જાપાના બાપા ત્યાં રહેતા.'

'વદલાજીમાં કે કોમોટીમાં?'

'વદલાજીમાં.'

‘વહવાણું પશુ એક અગત્ય સહેર છે એમ તમને નથી લાગતું! શેરમાં જવ તો તદ્દન જીવવાણી ને કાંપમાં આવે તો અપ-
ડ-ડેટ.’

ભાવુભાએ પશુ શેઠની વાતને ટેકા આપ્યો. મનમમતી વાતો યાદ કરવા આડે શેઠને આંખના પાટા યાદ જ ન આવ્યા.

અને પછી તો શેઠની જ માગણીથી શેઠની ને ભાવુભાની મુલાકાતો રોજની થઈ. દિવસનો મોટો ભાગ ભાવુભા શેઠની સાથે જ ગાળતો. અમને બંધાને પશુ શેઠની બાજુતમાં એથી મોટો આરામ રહેતો, એટલે અગે પશુ એ આવવા દીધું. શેઠની ફરિયાદો એાછી થઈ, એટલું જ નહિ ભાવુભાની પેટે થોડીકણી શ્રદ્ધા પશુ એ બક્ષત કરવા લાગ્યા: ‘ભાવુભા તો કહે છે કે ડોક્ટર દેવેનું આપરેશન ફેલ ગયું જ નહિ. મને લાગે છે હું પશુ દેખતો જ ધેર જઈશ.’

અને આખરે ભાવુભાને જવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. અને મુકરર કરેલે સમયે મેં એના પાટા બોલ્યા. ભાવુભાની આત્મશ્રદ્ધાએ અમને બંધાને એટલા બધા શ્રદ્ધાવાન બનાવી દીધા હતા કે હોસ્પિટલમાં ફરેને ખાતરી જ હતી કે ભાવુભા સહુની સાથે હાથ મિલાવતો ધેર જશે. મેં પાટા ઊઠાવ્યા. એ પશુ જરાયે સંકોચ કે શોભ કે આતુરતાની લાગણી અનુ-ભવ્યા વગર-જાણે માથેથી રબાઈ એટલી લાગતે કાંઈ માણસને કહેવું હોય કે; જીઠ હવે.

પશુ, ભાવુભાને કેખાતું નહોતું એ ખ્યાલ એ મિનિટ પછી એણે હાથ પસારવા માંખા તારે જ મને આપ્યો. ડોક્ટર તરીકેના ધંધામાં નિષ્ફળતાઓ તો કાંઈક ને કાંઈક વાર જામી જ હોય છે ને મેં પશુ આ પહેલાં ઘણી વાર નિષ્ફળતા સહન કરેલી-પશુ આજની આ નિષ્ફળતાનો આપાત મને લાગ્યો છે એવો આપાત બીજી કાંઈ નિષ્ફળતાનો નથી લાગ્યો.

એ જ મને સમજાતું નહોતું. હું જાણે બની ગયો હતો.’

‘જેવી મારા ઘણીની મરણ.’ એ એ જ અમારા શોભ ભાંગતાં કહ્યું. ‘હવે દિવસે દિવસે એવી અધરમી થતી છે કે એનો એ અધરમ ન જોવાય એ પરજીનો પાર માનવો, બાઈ!’

અને એટલું કહીને, એણે એને આવેલ માણસ સાથે જવાની તૈયારી આમારા બંધાતું આશ્ચર્ય એટલું બધું તેને વિદાયના એ શબ્દો પશુ અમે ને કહી શક્યાં નહિ.

ભાવુભા જવા તૈયાર થયો. એટલામાં ઝોરકામાંથી નર્સ આવી. શેઠ ભાવુભાને માનતા હતા. શેઠને સાચી વાત કરવી કે કે પછી કંઈક બહાનું કાઢી ભાવુભા જતો એમ કહેવું એ વાતનો અમે હજી ને કરતા હતા ત્યાં ભાવુભા જ બોલ્યો! ‘હા ડોક્ટર સા’બ, શેઠ જાણે રજા મુલાકાત માં એમને તો તમારે એમ જ કેવાતું કે જ દેખતો થઈને ગયો છે.’

અમે કહ્યું કે એમ જ કહીશું.

ત્યાં તો શેઠ બીજો સંદેશો મેા ‘ભાવુભા મને મળાને જાય.’

‘હોવે, એમાં શું! શેઠને મળાં બંધન ને’ ભાવુભાએ જ એ સંદેશનો જ આપ્યો.

હું તો અજબ જ થઈ ગયો હતો. ભાવુભાના કહેવા પ્રમાણે મેં ‘કપું’. આ સાંભળે થઈને-દેખતો થઈને એની પાસે જ હોય એમ અમે તેને શેઠની પાસે બઈ

‘હીક ક્યો ત્યારે શેઠ સા’બ, રામરા ભાવુભાએ ઝોરકામાં હાથલ થતાં કહ્યું, ‘તો જીપડ્યો-ને થોડા દીકરે તમારા પ. આપશે.’

જવાના.' શેઠે કહ્યું, 'જમવાન બસો હશે તો મને મ વધી નહિ આવે. પણ બાપુશ, તમે જરા તમારું ઠોઢાણું એક કામળ પર લખીને મૂકતા જાઓ. હું અહીંથી છટી સીધો તમને જ મળવા આવશે.'

'બસે.' કહીને બાપુશાએ એક કારો કામળનો કટોક શેઠને આપતાં કહ્યું, 'આમાં મારું ઠોઢાણું છે. થોડો ત્યારે રામ રામ.'

અને બાપુશા ગયો. જતાં જતાં કહેતા ગયો, 'શેઠે દેખતા યામ ને એને સાચી વાતની અજર પડે નો પડે એ ને યામ તે. પણ મારું ઠોઢાણું કાઈ બંધો યદને એમને આપતા નહિ. મારા માટે કાંઈને મ કુખ યામ એવું મારે ન લેઈએ.'

ત્યાર પછી આઠદસ દિવસે શેઠના પાટા પણ છેકવામાં આંબા. બાપુશા જેવા શ્રદાવાન માણસની આત્મશ્રદ્ધા પણ ત્યાં નહોતી કાંઈ ત્યાં શેઠ જેવા પોતા દિલના આદમીનું પરિચામ નિષ્ફળતાજ હોય એ બંધે પહેલાં તો મેં વિચાર્યું કે પાટા છેડવાનું મારા મદદનીશને જ સોંપી દઉં. પણ એ મ એક જાતની જીરુતા હતી એમ લાગતાં ને યવાનું હોય તે બંધે યામ, પણ તેનો બહાદુરીબરો સામનો

તો કરવો જ એમ વિચારી મેં પોતે શેઠના પાટા ઉઘેળ્યાં.

એ મિનિટ સુધી કાંઈ જ નન્યું નહિ અને મારો બધ સાચો પડ્યો છે એવી મને ખાતરી થઈ. પણ ત્રીજી જ મિનિટે શેઠનો અવાજ આંબો, 'કા' ન કા' પણ તમારા હાથમાં જયરેખા છે એ શેઠાણીની વાત સાચી પડી ખરી. હો કાકર !'

ત્યારે જ મને સમજાયું કે શેઠનું આપરેશન સફળ થયું હતું.

શેઠ પણ હવાખાનામાંથી વિદાય લયા. તેમણે મારી જયરેખાની ધણી લોઢામાં પ્રસિદ્ધિ પણ કરી.

પણ ત્યારે ત્યારે કું આ બે રસનો વિચાર કરું છું ત્યારે મને પેલી આપણી પુરાણી વીરપક્ષીની વ્રતકથા માદ આવી જાય છે. તેમાં વીરપક્ષી લઈને જતો બાઈ જીવો પડી જતાં મોડો પહોંચે છે.

મને યામ છે કે કુદરતે પણ 'સફળતા અને સંપૂર્ણ' આરામ ને રવાના તો પહેલાં કરેલ પણ કોઈક આસ્માતને કારણે બાપુશાના પાટા છેડતાં પહેલાં તે પહોંચી ચક્રમાં નહિ અને એનો જ લાજ જણે કે શેઠને મળ્યા ગયો.

પ્રો. હોલ્ડેન્-વર્થ, પ્રખ્યાત જનુઆરીએ એક વખત બિરમાઈની રીઝ કરતાં કહ્યું કે બિરમાઈ-માં જર્મનીના ચેન્સેલર રવાની લાકશત નથી. પરિણામે બિરમાઈ પ્રોફેસરને દંડપુર્વક આવહન આપ્યું.

આવાહન મળતાં વૈજ્ઞાનિકે બિરમાઈને જણાવ્યું, 'તમે મુર્ખનું આમંત્રણ આપો છો એટલે મહેમાન તરીકે કઈ રીતે લાડું તે મારે નહીં કાપવું પડે છે.'

બિરમાઈ પુછાવ્યું, 'તમે કઈ રીતથી લાડા મણિ છા?' તેના જવાબમાં વૈજ્ઞાનિકે જણાવ્યું, 'મારી પાસે એક જ રંગનાં બે પીર્ણો દેરાઈ છે. એકની અંદર થોડી જ સલમા મુલ્યને લાવી ચક્રાચ તેમાં જઈએ છ અને બીજું સ્વાદિષ્ટ પીણું છે. આપ નામકાર મને તે એક પસંદ કરીને પી સકો છો અને બીજું હું પી જઈશ.'

બીજા જ મિનિટે બિરમાઈ હસતાં હસતાં પેલાનું આમંત્રણ પાકું બેચો લીધું.

લીલીજમ દરિયાળી ભૂમિ પર, ન તો ઊંટ કહેવાય કે ન તો બોલકું કહેવાય એવા આકારના પશુને દોરતો એક પચ્ચાશક વર્ષનો આદમી આવે છે. તે છે માસ્તર. ઝોદરી એ તેની નિશાળ છે. તેને છાપરાની કે બીંતની જરૂર નથી; નથી જરૂર ખુરશીની કારણ કે પેલા પ્રાણીને રોકા દઈને તે બેસે છે. તેની સામે બેઠાં છે વીસપચીસ ભૂલકાઓ.

અને તે બુઝોળ બણાવવી ચક્કરે છે:

‘બાળકો! આજે હું તમને આપણી પવિત્ર ભૂમિની બુઝોળ શીખવીશ. પશુ તે પહેલાં હું તમને આ ભૂમિનાં નિખાલસ, પવિત્ર દિલનાં લોકોની એક પ્રચલિત વાર્તા કહીશ.’

અને દ્રશ્ય બદલાય છે—લીલી દરિયાળી ઉપર જલ્દે પ્રલામનાં ફૂલો ભીંગી નીકળ્યાં હોય તેમ લાલ ફોંક પહેરેલી ડોકરીઓ રમતી દેખાય છે. અને જૂરાં અને ધોળા કપડામાં સજ્જ થયેલી માસ્તરાણી બધી ડોકરીઓને કહે છે: ‘બધાં સાંભળો.’

આ છે ડોકરીઓની નિશાળ. પાંચ વર્ષથી માંડીને વીસ વર્ષ સુધીની બધી જ ડોકરીઓ અહીં છે.

‘બધાં સાંભળો.’ લાલ ફૂલોમાં ધોળું ફૂલ તરી આવે એમ ડોકરીઓમાં તરી આવતી માસ્તરાણી બોલી. ‘આજે આપણે ત્યાંથી ચોસેન્દા જવાની છે.’

‘ક્યાં?’ એક નાની ડોકરીનો અવાજ.

‘તેને પોતાને ઘેર.’

‘શું કામ? અહીં શું બોલું છે?’ વજરે અવાજ આવે છે અને માસ્તરાણી કહે છે. ચોસેન્દાને તેની જાગીરનો વડીલટ સંભાળવા જવાનું છે તેને ચોટા બધા વારસો મળ્યો છે.

થોડી વાર સ્થિતિ, પછી મધપૂરા ભેવે મજબુત્વાદ અને પછી માસ્તરાણીએ કહ્યું ‘ચોસેન્દા! અહીં આવ.’

અને એક બેઠારેક વર્ષની ડોકરી માસ્તરાણી પાસે આવે છે. તેનું મોઢું પડી ગયું છે—તેને તે નિશાળ ડોકરી રમતી નથી. ‘જાગીરમાં જઈને હું શું કરીશ? આ બધું વિના ત્યાં મને અમથો?’ એવા અવાજો મૂંઝાતી તે માસ્તરાણીને પૂછે છે...તેને જવાબમાં ‘તું ત્યાં જઈશ એટલે મારું તં આવડી જશે. અમારે તો તને મોઢવી નેંધએ’ માસ્તરાણીએ કહ્યું.

અને બીજે દિવસે ‘અબિનંદન ચોસેન્દા સુખી થશે’ બોલતી માસ્તરાણી તેને વગાવે છે

પેટ્ટીઆના મુંદર પ્રદેશમાં પાણીના રેલ જેવી દ્રેધન આમળ ધર્યે જાય છે. આ આડીમાં બે આદમી બેઠાં બેઠાં છાપામાં કથા ભેંચા કરે છે. થોડી વાર તેઓમાંથી જે જરૂર નાતો અને સખ દેખાતો હતો તેણે પૂછ્યું ‘તને શું લાગે છે દોરત?’

આ બંને છે એક નંજરના ચોર. જોઈને રીઝ દૂંધળો સહેજ આલાક, વાતચીતમાં સખ અને તુલ્યમાં એકો—બીજો તેના બાઈપરે પીકટર દ્રાઈટ સહેજ રમૂળ, દેખાવમાં ભુલિ વચરનો છતાં હસમુખો.

‘તને શું લાગે છે? આ ડોકરીને સમાન છેતરાં વિના રહેશે ખરો?’ જોડોનીએ છાપામાંનું ચિત્ર જોતાં જોતાં પૂછ્યું.

‘જો બાઈ’ દ્રાઈટ ક્યો પશુ ખખડી લીધે એવા અવાજે હસતાં કહ્યું, ‘તને એ ડોકરીની દયા આવતી હોય તો તું જોનો વાલી મા ને!’

‘વાલી થવાની જરૂર નથી આહેજો, મને મિત્રોની વાતચીત દરમિયાન પાસે આવી’

પહેલેલા પોટી'ર કાપું, કારણકે મિસ યોલેન્ડા ઓગ્યુવિવા, પેટ્રીઆની મોટામાં મોટી નસીબદાર હોકરી, આ ટ્રેનમાં આપની સાથે જ છે અને તેની કાપી જે તેની વાલી છે તે હજી હવાત છે એટલે આપ અને તેના વાલી ધવાની માથાકૂટ નહીં કરવી પડે.' ક્રીને પોટી'ર ખીજ મુસાફરો પાસે ગયો.

'પણ હું બાઈબિલ,' શુદ્ધિ વગરનાએ કહ્યું, 'તને કેમ ખબર પડી કે સમાજ એ હોકરીને છેતરશે ?'

'જોતા નથી !' ન્હોનીએ કહ્યું, 'આ કાપામાં જોડેલા દરેક જથ્થા હાપામધી, આ હોકરીવાળું પાતું જ વાંચે છે તે !'

અને ખરેખર કાપામાં જોડેલા મધ્ય હિતા-રુઓની આંખો હાપામાં આવેલાં યોલેન્ડાના નિર્દોષ ફેટા તરફ નહીં, પણ તેની નીચે હપાએલા 'ખેતર કશોનો વારસો'વાળા મોટા અક્ષરો પર જ ચોટી રહી હતી. હાપું જોતાં જોતાં કોઈક વિચારમાં પડી જતા હતા તો કોઈકની આંખો ચમકી ઊઠતી હતી... ઓહો અંદર અંદર નિસાસા નાખતી હતી. અને એ બધાને લઈ જતી ગારી આગળ ને આગળ ચાલી જતી હતી.

'આ એમો જોશે !' ન્હોનીએ, સામેની એક પર જોડેલા એક ચાલીસેક વર્ષની ઉંમરના દેખાતા ગૃહસ્થને દેખાડીને દ્રષ્ટિને કહ્યું: 'મને લાગે છે કે એ આપણો હરીફ થશે.'

'મહેને થતો, આપણે તો એ જથ્થા હીએ ને.' દ્રષ્ટિ કહ્યું.

'તું તો અક્ષય વગરનો જ રહ્યો...આપણે મારામારી નથી કરવી.' ન્હોનીએ પેલા ગૃહસ્થ તરફ નજર નાખતાં કહ્યું: 'એ આપણી પહેલાં ન પહેલે તેની તોફારી રાખવાની છે.'

દરમિયાન પેલા ગૃહસ્થે સિમાર રજાગાત્રી, યોલેન્ડાવાળા પાના પર હેલી નજર નાખી પછી જરા હસ્યા અને મનમાં જનકા, 'એક-કમ પહેલેવું પકડી !', તેમનું નામ મિ. કેન્ડલ.

અને મિત્રોએ ગામની એક અંદર દોડેલમાં ઉતારો રાખ્યો છે...યોલેન્ડાના બંજલાની માહિતી પણ મેળવી લીધી છે. અત્યારે અને બાઈબિલ યોલેન્ડાના બંજલા તરફ જવા નીકળ્યા છે. રસ્તામાં એક મકાનને દરવાજો એક આદમી ઊભો છે. અને જથ્થાને જોઈને કહે છે: 'કાણ છે તમે ?'

'અમે અમેરીકનો હીએ.'

'તો અમેરીકન સિગરેટ પાવ,' પેલાએ કહ્યું અને અને જથ્થા તેને સિગરેટ ધરી આગળ ચાલ્યા અને ઉરટે યોલેન્ડાના બંજલાને દરવાજો, અંદર દાખલ કેમ થવું તેનો વિચાર કરતા ઊભા.

અંદરના કામમાં યોલેન્ડા, નિરાશમાં જેવી દેખાતી હતી તેવી જ નિર્દોષ પેણ સહેજ કંટાળી ગયેલી, બગીચામાં આંટા મારી રહી હતી. તે આ વૈભવથી કંટાળી ગઈ હતી...પાંચ દસ નહીં પણ હજારો નોકરોનો કાફલો તેની તહેનાતમાં હાજર રહેતો...એક વસ્તુ માથે અને પાંચ જથ્થા તે લેવા દોડતા...આટલા મધ્ય પેલાને તેને કંટાળો આવવા માંડ્યો હતો. બગીચામાં એક ફિરસ્તાની આરસની પ્રતિમા હતી...નિરાશમાં પરીઓ અને ફિરસ્તાની વાતો વાંચેલી યોલેન્ડાએ આ પ્રતિમાનું ચરણ લીધું. તે આ: મૃતિ નજીક આવી ઝાડણીએ પડી અને બોલી: 'હે દેવદૂત ! તું મને મદદ કર; મને આ આકૃતમાંથી હોઠાવ. તે દિવસ યાગાના મેળાવામાં ઉપહારના બે ચપ્પો બોલવા કું ઊભી યઇ અને મધું જોખેનું જુલી ગઈ ત્યારે તે મને મદદ કરી હતી...તું મારા મજામાં આવ્યો અને મને બધું યાદ આવી ગયું...હે દેવદૂત ! તારે તો ખીજ મધુને મદદ કરવાની હશે; પણ ઓસન્માનમાં તું માનતો દોષ તો પહેલાં મને મદદ કર. આ પૈસા મને વળગ્યા છે...આ નોકરોનું ટાણું મને માર્યું કપડાં પણ મારી મેલે નથી પડેરવા દેવું... તું મને એકવાર આમાંથી હોઠાવ; તું તારી ઉપહાર નહીં બુલ્લ. અહીં તો નથી કોઈ મિત્ર, નથી કોઈ જોગખીતું, આના કરતાં મને મારી

લીલીજમ હરિયાળા ભૂમિ પર, ન તો
હાંટ હઠેવાય કે ન તો બોતકું
હઠેવાય એવા આકારના પશુને દોરતો એક
પચ્ચારીક વર્ષનો આદમી આવે છે તે છે
માસ્તર. ઝાંઘરી એ તેની નિયાળ છે. તેને
છાપરાની કે ચીંતની જરૂર નથી, નથી જરૂર
ધુરંધીની કારણ કે પેલા પ્રાણીને ટોા દષ્ટને
તે બેસે છે, તેની સામે બેઠાં છે વીસપચીસ
બૂલકાઓ.

અને તે બુજાળ બણાવતી શરૂ કરે છે.

‘બાળકો! આને હું તમને આપણી
પવિત્ર ભૂમિની બુજાળ શીખવીશ. પશુ તે
પહેલાં હું તમને આ ભૂમિનાં નિખાલસ, પવિત્ર
દિલનાં સોગાંતી એક પ્રચલિત વાર્તા કહીશ.’

અને હરમ બદલાય છે—લીલી હરિયાળા
છપર જાણે ગુનાગનાં ફૂલો લોગી નીકળ્યાં હોય
તેમ લાલ ફેક પહેરેલી છોકરીઓ રમતી
દેખાય છે. અને જૂરા અને પોળા કપડામાં
સન્ન થયેલી માસ્તરાણી બધી છોકરીઓને
કહે છે ‘બધાં સંભળો.’

આ છે છોકરીઓની નિયાળ પાંચ વર્ષથી
માંડીને વીસ વર્ષ સુધીની બધી જ છોકરીઓ
અહીં છે.

‘બધાં સંભળો.’ લાલ ફૂલોમાં ધોળું
ફૂલ તરી આવે એમ છોકરીઓમાં તરી આવતી
માસ્તરાણી બોલી ‘આને આપણે ત્યાં
ચોલેન્ડા જવાની છે.’

‘હાં!’ એક નાની છોકરીને અવાજ.

‘તેને ચોતાને ધર.’

‘શુ કામ! અહીં શુ જોડુ છે?’ વગેરે
અવાજ આવે છે અને માસ્તરાણી કહે છે
ચોલેન્ડાને તેની જાગીરનો વહીવટ સંભાળવા
જવાનું છે તેને મોટા બધા વારસો મળ્યો છે.

ચોડી વાર શાંતિ, પછી મધપૂરા ભેગો
મજબુત અને પછી માસ્તરાણીએ કહ્યું
‘ચોલેન્ડા! અહીં આવ.’

અને એક અદારક વર્ષની છોકરી માસ્ત
રાણી પાસે આવે છે. તેનું મોઢું પડી ચુક
છે—તેને તે નિઠ્ઠાળ છોકરી ગમતી નથી—
‘જાગીરમાં જઈને હું શું કરીશ? આ બધું
વિના ત્યાં મને ગમશે?’ એવા અવાજોથી
ચૂંકતી તે માસ્તરાણીને પૂછે છે કેન
જવાબમાં ‘તું ત્યાં જઈશ એટલે જુદું તને
આવડી જશે. અમારે તો તને મોઢાથી
જોડ્યો.’ માસ્તરાણીએ કહ્યું.

અને બીજે દિવસે ‘અભિનંદન ચોલેન્ડા
સુખી થયો.’ બોલતી માસ્તરાણી તેને વગાડે છે.

પેદીમાના મુદર પ્રેક્ષકો પાણીના રે
જેવી ટ્રેકન આગળ ધસ્યે જાય છે
ઝાડીમાં બે આદમી બેઠા બેઠા છાપામાં કં
જોયા કરે છે ચોડી વાર તેઓમાંથી ને
નાનો અને સઘળ દેખાતો હતો તેણે પૂછ
‘તને શુ લાગે છે દોરત?’

આ બંને છે એક નબરના ચોર. નવે
રીઝ દુનગો સહેજ આઘાક, વાતચીતમાં સઘ
અને નુલમાં એકો—બીજો તેનો ભાઈ
‘વીકટર દાઉટ સહેજ સ્થૂળ, દેખાવમાં છાં
વગરનો છતાં હસમુખો.

‘તને શુ લાગે છે! આ છોકરીને સમા
છેતર્યાં વિના રહેશે ખરા?’ બહેનીએ જાણ
માંનું ચિત્ર બેતાં બેતાં પૂછ્યું.

‘જો વાઈ’ દાઉટ ક્રો પશુ ખખડી
એવા અવાજે હસતાં કહ્યું, ‘તને એ છોકરી
દયા આવતી હોય તો તું એનો વાહી ચા ને!

‘વાહી મવાની જરૂર નથી આદમી
જને મિત્રોની વાતચીત દરમિયાન પાસે બાંધ

સ-ઉદ્બોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું મ

કદાચ

૪૦
માની
વાર્તા-સામગ્રી

રનાનગુલિ
દુ દોપ કુ?
ગિલો-રિલો-રવી
મેચ રાજનિસન
સમ અને લેખન
લીમના રોડ

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

ચવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાસ્થ્ય

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જી

વ

ન

લીલાં આંખળાં સાથે બીજાં
પાચક અને દોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સજીન કામ આપના
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાનું ઠેકાણું :

ઝંડુ શર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

સાદીયા મહાજનવાડી, કાલિઆદેવી મુંબઈ - ૨

અશ્વિન

આદર્શ
અતે
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

રસદા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપુર
(વનસ્પતિ)

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો:

- * રીફ્રેશન્ડ એર્થલેસ
- * સાચુ
- * રેક્ટીફાઇડ સ્પીરીટ
- * ડીસ્ટીલરી પ્રોડક્ટ્સ

દેશના પ્રાન્તપ્રાન્તમાંના
અમારા એજિન્ટો
એજન્ટો પાસેથી
મળી શકશે.

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી.

વડોદરા

સમલાયા

: મુખ્ય :

જૈન ટ્રેડીંગ કું.

૪૬, બીએ લોખંડો,

મુંબઈ: ૨

મેસર્સ. રસદા એજન્સી.

૪, રંગવાલા માર્કેટ, રત્નપુરા,

અમદાવાદ

શક્તિ માટે

સર્વોત્તમ

અમૃત ગુટીકા

૨૯૨૨૨૨૨૨૨૨

‘એનસ’

નં. ૬૦૨

વીજવિદ્યાર્થી તમામ દેશો જરૂરજાણી દૂર કરી બદલ તાકાતથી ભરપૂર અને પ્રકૃષ્ટિત બનાવે છે, નિરસ્તેજ ચહેરાને કાલિવાન અને આનંદી બનાવે છે. મગજની કમજોરી, બદનનો દુઃખારો, માંદગી પછીની નબળાઈ, અરુચી, અપચો ઇત્યાદી અનેક પ્રકારની નબળાઈઓ દૂર કરી નસોની શીથિલતા મટાડે છે. દરેક કસ્ટુર્માં એક સરખો ગુણુ આપે છે.

કિં. ૩૨ ટીકડીઓની ૧ રૂબાના ૩. ૨) ટ. ખ. લુફ.

દરેકબદ્ધતા હવા વેચનારને ત્યાંથી બધાં શહેરોમાં અળી શકશે.

રોડીરટ—કંચનલાલ વાડીલાલની કં

જે. એન. શેઠના

મંગળદાસ રોડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ

નડીઆદ [ગુજરાત]

બધાઓને થતાં વાકા, બિટ્ટી, વાવ, કમિનો બિપદવ, કુક ખાવાથી પેટનું ઝાકું થવું, દાવપૂત બળી જવા, કસ્ટી કમજોરતા, ધાવણ કે કુખનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદો મટાડી અજૂટ કીવત આપનારી અમૃત ગુટીકા ચીરખ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી [વાપરો ૨૯૨૨૨૨]

દરેકથી દુખારતાં હલારાં બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. રબી એકના રૂપિયા એક (બી. પી. પો. લુફ).

વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી દોરો—આંખાચાં—આંખનબર

મુંબઈમાં મળવાનું કેમણું-કેરાકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારમણીના નાકે-મુંબઈ નં. ૪

ધી. બોમ્બે લાઈફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુંબઈ તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી એસએનાઈકરો

એમ. એ. હોશી

એજન્સી કન્સલ્ટન્ટ

પરનું ઠેકાણું
પર નં. ૨૩ ડો. વીલ્સન
સ્ટ્રીટ, વીલ્સનપાઈ પટેલ રોડ
મુંબઈ નં. ૪

જે

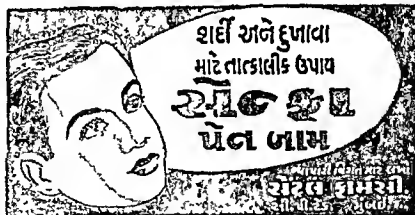
એજીસનું ઠેકાણું
એજીસ લાઈફ ઓફીસ
૪૫/૪૬ મથબેટ રોડ
કોટ મુંબઈ
૨. નં. ૨૭૦૦૭-૮

રાષ્ટ્રપિતા પૂ. મહાત્મા ગાંધીજી, કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને
ભિક્ષુ અખંડાનંદે સાહિત્યસેવા આપી છે

- ❑ ગામઝાની અસાનતા દૂર કરવા માટે લોકશિક્ષણના પ્રચાર અર્થે ૫૦૦થી વધારી વસ્તી
ધરાવતા ગામઝા માટે રૂ. ૧૦૦)નાં પુસ્તકો ખરીદનારને ૧૫ ટકા મદદ આપીશું.
- ❑ સ્વતંત્ર વડીલોનું સ્મારક રાખવા માટે કોઈપણ સદ્ગૃહસ્થ પુસ્તકોમાં તેમનાં નામો
લખી સ્મૃતિ અર્થે આપી શકે છે.
- ❑ અમારી પાસે ૧૫૦ ગામઝાની પુસ્તકો માટે માગણી છે. તમારી મદદની જરૂર છે તો
આપનો હિસાર હાથ લખાવશો.

ગોરધનદત્ત લાયબ્રેરી ચેરીટેબલ સોસાયટી

પો. જો. ૬૭૮ : મુંબઈ-૧

RAJ ૭૫

હિલચરખુઅને ઉદ્યોગિક ગતિવિગતોનો અભિનવ સંગ્રહ

આત્મજુંજન

કર્તા : 'કિન્નર'

કિન્નર ૦-૮-૦

૪૨

પોસ્ટેજ ૦-૧-૬

શ્રી મયૂર દત્ત
ત્રણ વાર્તાપુસ્તકો
મેઠકકુમારી
જંગલનો રાજા

કુલમણી

દરેકના ૧૦૦૦ ટ.ખ. જુદું

શ્રી સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ : ભાવનગર

ઉપેક્ષા
જાડા પ્રિન્ટર્સ

જાડા પ્રિન્ટર્સ
પ્રિન્ટર્સ

વિદ્યમંદિર મલ્ટીપ્લેક્સ

સો. રા. રા. રા.
જવલરી માટે

જગદીયતો મેદીરમાં ભોલવગર.

અનેગાર વણાવી બારેવાકોમળી ખમીરની નવખમી

પાતાળકૂવો

લે ઈશ્વર પેટલીકર

૨૫૬ પાનાં કિંમત રૂ ૩-૦-૦
 [ટપાલખર્ચ માફ]

બધા ચોપડી વેચવાવાળા વેચે છે

પ્રાપ્તિસ્થાન
 નવસર્જન કાર્યાલય
 મોટા આંકડયા-કાઠિયાવાડ

મુબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
 હુકમનામાં કરાવવા, લેવું વસૂલ કરવા
 લખો યા મળો

મગનલાલ જોય. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-અતિનિધિ
 દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ
 અમમર બિહારી, સી પી રોડ મુબઈ - ૪

સ્પેન દેશમાં ઉત્પન્ન થતા ઉમદા ફુલોમાણી
 ચુટી કાઢેલું

જવાહર બાપ
શુભકેશવર

સો. ગીલાલ મિલખીરામ એન્ડ કું. ૫૫, નવીનવાસન
 કમ્પ. ૩૨૭૧ી અંબાર સી-કુર ગળેના મેણી મુમબઈ નર.
 ટે. નં. ૩૪૧૭૯

સ્વાસ્થ્ય રસોઈ, પાપક તથા અધ્યાત્મ માટે સર્વોત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હીંગ (૨૪૨૬૬)

ધરિની ખડા તથા રસકણી
[રતલી તથા અંબરિતલી હજીયામાં]

Telegram: 'SANSKRIT', મળવાનું ઠેકાણું

[રોહિણી : ૨૪૭૫૪]

વરજીવનદાસ હીરજીની કું

હીંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ કેશર, જોલપી, શુંદર તથા ફરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ, વાગાદી : મુંબઈ-૩

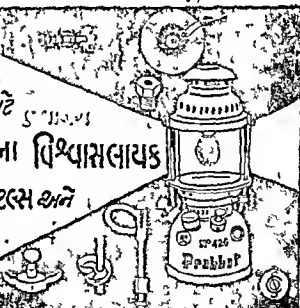
ઝગઝગાટ

રોશિની માટે

પ્રમાત ના વિશ્વાસલાયક

લેન્ટર્નસ, મેન્ટલ્સ અને

સ્પેર પાર્ટસ.

મુંબઈ શહેર અને ઈલાકાનાં

સોલ એવન્ટસ

પેસ્ટર્ન ઈન્ડીયા લાઈટ કં.

૪૬ A, અબ્દુલ રહેમાન સ્ટ્રીટ, પાયધૂની, મુંબઈ-૩.

વર્ષ - ૪
અંક - ૪

ક હા ની

એપ્રિલ
૧૯૪૮

કેમ વાર્તા	વર્ણકાર પાત્ર
૧. યુદ્ધ રામાનંદની સ્નાનશુદ્ધિ	સુધીશ ૧
૨. હું કોણ છું ?	જ્વાલ અક્ષય અખ્યાસ ૨
૩. વિહી-વિહી-વિહી	મુનિશ્વર મ. બક ૧૧
૪. ફેલ્ડ રાજવિશ્વ	ગોદાદાસ બક ૨૩
૫. હાલ અને લેખન	કેશવલાલ કા. નની ૩૦
૬. વામના દોહા	માધવજી પટેલ ૪૧
૭. સમાજ અને સાહિત્યની નવાલ્કી	... ૪૭

વાર્તા મોઠલનારને

‘કહાની’માં હાલની મુજબ
અનુવાદિત વાર્તા ગદ્ય પુસ્તક
દેવામાં આવે છે અને તેને
મર્યાદા કરવાના હેતુ લેખકના
પોતાના રહે છે. મુજબ અનુ
વાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની
જવાબદારી લેખક કે અનુ
વાદકની પોતાની જ રહે છે
અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં
આવતી નથી. તેને રદ કરવા
માં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તામાં
અનુ લેખકને પાપવાદિતમાં
અપારો — સંપાદક

કહાની કાર્યાલય

૪૦૫, મીમરાજ બિલ્ડીંગ
બીજા માળે,
કાલ્યાણેવી રસ્તા : મુબઈ-૨

સંપાદન અને અવસ્થા અંગે-
કહાની કાર્યાલય
દાણપીઠ : ભાવનગર

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૨-૦
પરદેશમાં ૬-૦-૦

ક હા ની

પ્રથમ દેશમાં ૦-૧૦-૦
પરદેશમાં ૧-૦-૦

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ ડી. એચ. બ્રહ્મદેવ રેલ્વે બુકસ્ટોલ
એમ. એચ. શુક્લ
ન્યુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

શુભરાત બુકસ્ટોલ
ભદ્રી રોડ સામે : સુરત

—આફ્રિકામાં—

ભદ્રેશ ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, મોરબાસા

મેસર્સ વોરા પ્રેસ
પો. બો. ૨૬૭, મોરબાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.
મીમરાજ બિલ્ડીંગ, કાલ્યાણેવી રોડ : મુબઈ-૨

એલ. કે. મેઘાણી
૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

ફરનાન્ડીઝ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
કહાની કાર્યાલય
ગાંધી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા
મુબઈ અને ભાવનગર

‘વંચી’, પ્રકાશક અને મુદ્રક સાહિત્ય ઉદ્યોગ શરૂ : ડાણપીઠ, ભાવનગર

★
એપ્રિલ ૧૯૪૮
★

★
વર્ષ ૪ : અંક ૪
★

કામ્યેષુ રમ્યા કથા

ગુરુ રામાનંદની સ્નાનશુદ્ધિ

લે. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર
અનુવાદ સુશીલ

વહેલી સવારે સ્નાન માટે આવેલા ગુરુ રામા-
નંદન અંગાના વહેવા પાણીમાં પત્ત બોળી પૂર્વ
દિશા સામે નિહાળી ત્યાંના ત્યાં જ થઈ ગયા.

આખાં સુવર્ણકિરણો અંગાના જળ સાથે મેલ
કર્તા હતા. પ્રાતઃભજના પવનના સ્પર્શે તરંગો
ઊછળતા હતા. રામાનંદ જવાકુસુમ જેવા સુરેશ્વર
વાદ્ય મીઠા માંડી ઊભા રહી ગયા.

મનમાં જ પ્રભુવચના : 'દેવ ! આપનું કથાસુ-
તમ રૂપ મારા અંતઃપ્રદેશમાં કેમ નથી પ્રવેશ્યું ?
આટે કોઈ આવરણ હોય તે ઉમેળીને ફેંકી દેતો !'
ચાલવનના માથે સૂઈ સહેજ ઝળેલ ચમ્પો.
વાદ્યવાજાના નાવિકાએ સહ ચડાવ્યા બ્રજધામોનાં
કુંડ સોનેરી આકાશને છાઈ દેતાં સામા કિનારા
તરફ બેઠવા લાગ્યાં. પણ હજી રામાનંદનું સ્નાન
તો અધૂરું જ રહી ગયું છે.

શિષ્યે પૂછ્યું : 'પ્રભુ ! બહુ વાર લાગી. પૂનને
વખત થઈ ગયો.'

રામાનંદે જવાબ આપ્યો : 'દેહ હજી યજ્ઞ નથી
થયો. અંગા હજી મારા અંતરથી આવી જ રહી છે.'

શિષ્ય મૂંઝે મોટે ગુરુ સામે વાંધી રહ્યો.

સરસવતા એવરમાં તરંગો છવાઈ ગયા. માલિ-
નીએ ફલના થોડા ખુલ્લા મૂકી દીધા. મોવાળણે
માથે ફૂધની માટલીઓ મૂકી ચાલી નીકળ્યો.

ગુરુએ શેણ બેઠે મનમાં શું થયું ? પાણીની
બહાર આવી બેસા રહ્યો. અને જે તરફ જઈ ઊભો
નીકળ્યું હતું, તેમાં દોડાદોડ કરવા હતા તે દિશામાં
મુકિયું આવવા.

શિષ્યે પૂછ્યું : 'ક્યા જવું છે, પ્રભુ ! એ તરફ
શેણ સારા માણસો નથી રહેતા.'

ગુરુએ કહ્યું : 'મારું સ્નાન હજી પૂરું નથી
—

રેતી પથારીથી પડી હતી ત્યાં ઉઠાડે એક
નાનું આમ હતું. ગુરુ એ ગામની એક ગરીબીમાં
રાખત મમા ત્યાં આંબડીની પત્ત છાયા ફેલાઈ હતી.
કાળે કાળે વાંદરાઓ ફસાઈ કરતા હતા. બાળન
મોચી આ ગરીબી અંદાજ રહેતો હતો.

મરેલા પશુનું શામડાની મધ્ય આવતી હતી.
આકાશમાં ઘેમી શીધ તથા સમળામો બેઠી હતી.
એક ખસડું કુદકું એક બાળુ હાડકું ચૂસડું બેઠું હતું.
શિષ્યના મોંમાંથી યજ્ઞો સરી પડ્યા 'અરે !
રામ ! રામ !' એ તો રોળા ધુસાવતો, ગામની
બહાર જ બેસી રહ્યો.

શાળન મોચી રાડતો, ગુરુ સામે આગ્યો.
આરેથી એણે બળવીને ઝુકેને પ્રણામ કર્યો. ગુરુ
એને એકદમ ભેટી પડ્યા-છાવી સરસો ચાંચી.
મોચી બીચરો ગમરાયો :

'આ શું કહ્યું ? પ્રભુ ! આપના પવિત્ર દેહને
મારા ધરની મહિનવાધી મેલો કર્યો ?'

રામાનંદે કહ્યું : 'અંગામાં સ્નાન કરવા ગયો
હતો. તમારી આમરકેટ લાગ્યો એ બીજો તમારી
ચેરીથી આપો જ ચાલતો હતો. એટલે જે કો
કાછને યોછને નિર્મલ બનાવે છે તેની સાથે મારા
મનનું મિલન ન થઈ શક્યું.

'હવે અપારે તારા દેહ અને મારા દેહમાં
વિચ્છેને પાવન કરનારી એ ધારા વહી નીકળી છે :
સવારે સૂર્યને પ્રણામ કરવા ગયો. પણ શેણ બેઠે
કેમ પ્રણામ જ ન થાય ? કંઈક બેઠેલ રહી જવો
હોય એમ મનમાં જ રું બોલી રહ્યો :

'દેવ ! તમારામાં જે ન્યાયિતિ છે એ જ
મારામાં છે; છતાં એ બહાર કેમ નથી કળાવી ?'
આલે-અપારે એ ન્યાયિતિનાં અને દર્શન થયાં.

'હવે મારે મદિરે જવાની જરૂર નથી.'

હું કોણ છું ?

સેખા : પવાન અહમદ અમજાદ

અનુવાદ : અંજીલાલ અંજાણી

...તમે મધા જાણવા માગો છો ને કે હું હસું છું કેમ ? મરતો માણસ આમ હસતો હોય એની નવાઈ લાગે છે ને ? હાકર સાહેબ, હવે તમે ચિંતા ન કરો. રવાખાને જમીને દીઁચોને નિરાંતે જીનાઈન મિસ્તર અને એરપીરીનની ગોળીઓ આપો. તમે હવે મને નથી જમાવી શકતાના. તમે શું-કોઈ મને જમાવી શકે તેમ નથી; કારણ કે મને જે જે જરાના થા થયા છે તેમાંથી એક પંજિયાથી તે ઠેક સીવર સુધી છોડા છે અને ખીલો થા પેટ પર થયો છે. જોતા નથી મારા આંતરડાં નીકળી ગય છે તે !

પણ હું હસું છું કેમ એ જાણવા તમે... તમે મધા આતુર થઈ રહ્યા છો. તમને એમ થાય છે કે મારી ધડીઓ ખુલાઈ રહી છે છતાં હું આમ વિચિત્ર રીતે હસું છું કેમ ? સંભળો ત્યારે, એવું કારણ એમ છે કે મને હમણાં જ શાદ આવ્યું છે કે હું કોણ છું.

...યું કહ્યું, બાઈ ! એમાં હસવા જેવું શું છે એમ ?

પણ ધીરજ રાખીને મારી પૂરી વાત સંભળો તો જ તમને ખબર પડશે કે મરતી વખતે હું કેમ હસું છું.

જે મહિનાથી જ વધારે વખતથી હું કાણુ છું એ જાણવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. સુસ્લિમ છું, ઢિંડુ છું કે સિખ છું ? બાહ્ય છું કે હરિજન છું ? તવંગર છું કે ગરીબ છું ? પૂર્વ પંજાબનો છું કે પંજાબનો ? લાહોરમાં રહું છું કે અમૃતસરમાં ? એકલા મેં જ નહીં પણ બીજા ધણીએ મારા નામ, જાત અને વર્ણ જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે પણ કોઈએ એક છાંયો શક્ય નથી. તનતોડ મહેનત કરવા છતાં હું પણ એ શાદ કરી શક્યો નહોતો. પણ હમણે એકાએક હું ત્યારે મરણપથારીએ

હું ત્યારે હું કોણ છું એ શાદ આવ્યું છે.

તમને આટલી નધી' ચિંતા કરતા જોઈને મને હસવું આવે છે. તમારી ચિંતાથી કશું વળવાનું નથી. જનતનો કોઈ ડાકર હવે મને જમાવી શકે તેમ નથી. તમે શા માટે ખૂંચો છો એ હું જાણું છું. મને જરાના મે થા એવા કંઈગી રીતે થયા છે કે ક્યો પહેલો લેવા એ આપ નક્કી કરી શકતા નથી. તમે જો મને મતો સુધારશો અને આંતરડાં પેટમાં નાખી પેટના ટાંકા પહેલાં લેવા જશો તો પીડના પામળી મારું બહું લોટી લેજે લઈ જાયું અને પેટનો પહેલો ટાંકો નહીં ક્યો ત્યાં જ મરી જાય, અને જો પીડના પાને પહેલાં સંધિવા જશો તો આંતરડાં, મૂત્ર અને મૂત્રાશય બહાર નીકળી પડશે. માટે ચિંતા નાશો છે. એને ખરેખર મારી કપાની જ સંભળો.

મધા દિવસો રમ્પિશ્વર અને ચિત્તમંજર ચિંતાઓ પછી, લગભગ બે મહિને ત્યારે મને જાન આવ્યું ત્યારે હું નવી દિલ્હીની સરકારી હસ્પિતાલમાં મૂકા હતા.

ડાક્ટરે પૂછ્યું, 'તારું નામ શું ?'

મેં મારા ખૂંચપલા અને કુષવાયેશ મનથી વિચારવાનો જાદુ પ્રયત્ન કર્યો પણ મારે કંઈ પડ્યું, 'લિંગીર છું. નામ મને નથી શાદ.'

'ઢિંડુ છે કે સુસ્લિમ ?' ડાક્ટરે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

પણ મારે કંઈવું પડ્યું, 'એ પણ મને શાદ નથી આવતું.'

મારા જૂતાંજાળ વિષે મને કંઈ શાદ નહોતું આવતું-ધર્મ, જાત, કુટુંબ કે ઘર એમાં કંઈ પણ નહીં. હું પરજોશો છું કે કુવાંશો એ પણ સૂણી ગયો હતો. મારી લંબરનો ખ્યાલ પણ મને નહોતો રહ્યો. પણ એવું કંઈક શાદ હતું કે હું યુવાન હોવો જોઈએ. પણ ત્યારે

મેં અરિસામાં જોયું ત્યારે મારા મોં ઉપર
કરમળાઓ પડી ગયેલી, દાદું જીગી ગયેલું અને
વૃદ્ધની જેમ કાચું મળી ગયેલું. એ સહેરો
મને તદ્દન અપરિચિત લાગ્યો. મેં એવો સહેરો
પહેલાં કદી જોયો હોય એવું ન લાગ્યું.

નવી દિલ્હીના ડોક્ટરોએ મારી ચાલસત
તાણ કરવા ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાયો અજમાવ્યા
પણ જ્યારે તેઓ તેમાં નિષ્ફળ ગયા ત્યારે હું
કોથ ને કેવો છું એ શોધી કાઢવામાં તેમણે
મને બનતી મદદ કરી. મેં પણ હું કોથ છું
એ જાણવા માઠું મન મધી નાખ્યું કારણ કે
માઠું નામ જલ્પમા વિના માઠું અસ્તિત્વ જ
હું અનુભવી નહોતો સહતો. કેમ જાણે હું
જીવતો જ નથી એમ લાગતું! પૂછપરછ કરતાં
મને માલમ પડ્યું કે પંજાબથી જે કેટલાક
ધારણ નિરાશ્રિતો લાવવામાં આવ્યા હતા તેમાં
હું પણ હતો. પંજાબના તો હોરપીટલમાંજ
મરણ પામ્યા હતા. મેં તેમને પૂછ્યું, 'તેઓ
શું દિંદુ, શિખ કે મુસ્લિમ છે?' ત્યારે મને
કહેવામાં આવ્યું કે તેઓ તમે પંજાબના હતા.
વાત એમ હતી કે લાહોર અને અમૃતસર વચ્ચે
નિરાશ્રિતોને લઈ જતી માડી ઉપર ઉપરાઉપરી
બે વાર હુમલા થયા હતા અને પાટા પરથી
માડી એકવી નાખી હતી. તેમાંથી એક માડીમાં
દિંદુ નિરાશ્રિતો પશ્ચિમ પંજાબથી અમૃતસર
આવતા હતા અને બીજા ટ્રેનમાં મુસ્લિમ
નિરાશ્રિતો પૂર્વ પંજાબથી લાહોર જતા હતા.
રાતે અગિયારના સુમારે ટ્રેન એક પુલ ઉપરથી
જ્યારે પસાર થતી હતી ત્યારે પાટામાં ધડાકો
થયો અને એજીન અને આગલા ચોથા કચા
નીચે નાળામાં પડી ગયા. કેટલાય મરી ગયા
અને કેટલાય ધાયલ થયા અને જે પાછલા
કચાઓમાં જડી ગયા હતા તેઓની ઉપર
જંગલમાં સંતાપ રહેવા સંહારકોએ જાળીઓનો
વરસાદ વરસાવ્યો. ધવાયેલા અધિજાની જેમ
રમવાયા થઈને આસપાસ માટે જંગલમાં નાહા.

ટ્રેનના પથ ત્યાંથી એક માઈલ છે એ જ લાલ
થયા. તેમાં ધવાયેલા માણસોએ માસેના જંગલ-
માં આસપાસ લીધા. કેટલાક અધારે જતા જતા
ખેતરોમાં જ લગી પડ્યા.

બીજે દિવસે જ્યારે દિંદોસધ અને પાકિ-
સ્તાનના લશ્કરો પોતપોતાની સરહદનું રક્ષણ
કરવા ત્યાં ત્યારે તેઓએ જને બાલુએ એવ
ટ્રેનના મરણશરણ થયેલા ને ધાયલ થયેલા
પણ માણસોને નવી મુકરર કરેલી સરહદ પર
પડેલા જોયા. તેઓ એટલા બધા દયાજનક
રીતે બેગસેજ થઈ ગયા હતા કે કોથ દિંદુ ને
કોથ મુસ્લિમ છે એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું.
હું પણ તેમની એક હતો. હું ક્યાં જોવાન
પડ્યો હતો તે મને સ્ટેચરનાળાએ કહ્યું. માર્ગ
સંસ્વાર ને અર્માસ સોદીમાં બાંભળેલાં હતાં ને
હું સરહદ ઉપર એવી રીતે પડેલો કે પગ પાકિ-
સ્તાનમાં અને ધડ દિંદોસધમાં અને ખેતર
વચ્ચેથી જતી નવી સરહદ સોદીથી દોરેલી!
એ સોદી દિંદુ, શિખ અને મુસ્લિમોનાં હતાં;
એકબીજામાં લગી જઈ અઠગ અને અવિશાળ્ય
ધરતીમાં શોવાઈ ગયું હતું.

માનની ય મોલાના સાહેબ, મારી જામે
તાણી કેમ રવા છે! તમારા મનમાં શું છે એ
જાણું છું. આ મારી મરણપડી છે એ ન જાણો
અને મરતી વખતે માણસને બધું શાંદ આવે છે.
હું મારી જાતને મુસ્લિમ તરીકે જાહેર કરું
એવી આપ આચા રાખો છો. જેથી મારા મરી
ગયા પછી અંજીમને પ્રદામુલ મુસ્લિમીનની
વતી મને ફરનાવવાની તૈયારી કરી કાઢો.

...અને મદાયજી, તમે પણ હું દિંદુ
હું એમ કહું એની રાદ જોઈ રહ્યા છો જેથી
ધર્મ, સેવક સધ વતી મને અમિસરસાર કર-
વાની તૈયારી કરી ચો.

...મેં સાંજનું છે કે મુજર્દના પારસીઓ
શખને ગીધા ખાઈ જાય તે માટે કબ્રમુર્દ
(Tower of Silence) રાખે છે અને
પછી લાગતી રાદ જોતાં ગીધા આજીવન

એકાદ કચા પડી દીકરામાંથી આવતી

ઊઠ્યા હૈ છે પણ મને ખબર નહોતી કે એવા માનવગીમિ પણ છે જે મરતા મનુષ્ય ઉપર બક્ષાતર થઈને ઊઠ્યા હૈ છે.

...પણ મને મારી વાત કહેવા દો કારણ કે હું હવે વધુ વાર વાંત કરી ચકું તેમ લાગતું નથી. સરહદ પર થયેલા જખમો બહુ ગંભીર નહોતા. ખેચાર અકવામિયામાં રુઝાઈ ગયા. પણ શકતશએ કહ્યું કે મારા મગજ ઉપર એવો ઊઠો આઘાત થયો હતો કે જેને લઈને મારી રૂઝતિને ઈબ્ન પહોંચી હતી. એટલે નનાખા માણસ તરીકે હું જગતગીરીએ ચડ્યો. દિંદી સંધ અને પાકિસ્તાનનાં હાપામિયામાં મારા ફેટા છપાયાં. પણ કોઈ સચું, મિત્ર, પાકીશી કે ઝોળખીતું મને લેવા ન આવ્યું. કદાચ એ બધાને મારી નાખવામાં આવ્યા હોય. કદાચ હવે હું એકલો જ હોઉં. એવામાં નવા નિરાશ્રિતો આવ્યા. એટલે ફવાખાનાના શકતશએ મને કહી દીધું કે હવે તેઓ મને વધુ વખત રાખી નહીં રહે, એટલે ગાંઠાની ઈસ્પીતાલ શોધવા માટે હું બહાર નીકળી પડ્યો.

આખા શહેરમાં રખડ્યા પછી હું જમને મસ્જિદ પાસે આવ્યો. હાં મેદાનની સામે નિરાશ્રિત માટે એક હાવણી બોલવામાં આવી હતી.

હાવણીના બેરથપાકને મેં કહ્યું, 'હું નિરાશાર છું; મહેરબાની કરી મને હાવણીમાં રાખો !'

તેણે પૂછ્યું: 'તું દિંદુ છે કે મુસલમાન !'

મેં કહેું, 'મને શાદ નથી આવતું.' અપહીકત હતી. બોટું બોલવાનો મારો ધરાદો ન હતો.

બેરથપાકે ટૂંકમાં જ કહ્યું, 'આ હાવણી કેવળ મુસલમાનો માટે જ છે.'

પછી રખડતા રખડતા હું નથી ફીલી પહોંચ્યો. અહીં વળા એથી મોટી હાવણી જોઈ એટલે હું ત્યાં પહોંચ્યો ને એક સ્વપ્નસેવકને બાકેરો આપવા બાજી કરી એટલું પણ હું

માંઠ માંઠ બોલી યાચો હતો. કારણકે વજ્ર દિવસથી મેં કંઈ ખાધું નહોતું.

તેણે મને પૂછ્યું, 'તમે દિંદુ છો કે મુસ્લિમ !'

ફરીથી મારે કહેવું પડ્યું, 'મને શાદ નથી આવતું.'

'નામ ?'

'એ બ શાદ નથી આવતું-મને કંઈ જ શાદ નથી.'

'તો બીજા ક્યાંક જાઓ: આ હાવણી તો દિંદુઓ માટે જ છે.'

અને એમ હાવણીએ હાવણીએ રખડો દિંદુઓ માટે હાવણીઓ હતી, મુસલમાનો માટે હાવણીઓ હતી પણ ક્યાંક માનરો માટે હાવણીઓ ન હતી.

મારા પગમાં ફરફાયા પડી ગયા હતા મને કું થાકીને એટલો બધો લોથ થઈ ગયો હતો કે તે રીતે એક ધિબ સરદારના ખંરવા આગળના રસ્તા પર બેઠોય થઈને પડી ગયો. એ સરદાર સેક્ટેરિયટમાં સામાન્ય જમવાના હતા. મને આવી દાલનમાં પડેલો જોઈને તેઓ મને ધરમાં લઈ ગયા ને દૂધ પાચું. કું ત્યારે હોશમાં આવ્યો ત્યારે તેમણે મને ન પૂછ્યું કે કું દિંદુ છું કે મુસલમાન છું. એમણે ફક્ત એટલું જ પૂછ્યું, 'હવે શાડું છે ને શાઈ ?'

કું થોડાક દિવસ તેમને ત્યાં રહ્યો. સરદાર સાહેબ, તેમના પત્ની અને તેમના બાળકો પણ મારા તરફ માથાણુ હતાં. મેં મારી ખરેખરી હકીકત કહી હતી તેમ છતાં તેઓ મારી તરફ બધા અને માથાણુ રહ્યાં હતાં. પણ થોડા દિવસે પછી રાવલપીંડીથી નિરાશ્રિતોની ખાસ (રિપેશ્વલ) ટ્રેનમાં તેમનાં કેટલાક સર્માં આવ્યાં. તેમના કેટલાકને મુસ્લિમ થાવડોને હાથે પણ સહન કરવું પડ્યું હતું. તેઓને ખરાબ વેટલાવવામાં આવ્યા હતા, તેમની ઘાટી ને કેક સુંકરી ન નખાળ્યા હતા. કેટલાકની સુખત પણ કરવામાં આવી હતી અને

તેમની ઓઝોને ચિયળબંગ કરવામાં આવી હતી. તેઓએ પોતાનાં સગાઓનાં ખૂન કર્યાં નબર નબર ધાઆરીથી જોયાં હતાં અને તેથી તેમનાં હૃદય કંવાય અને પિક્કારથી ભરાઈ ગયાં હતાં. તેમની વાંતો સાંભળીને હું પોતે પણ મુસ્લિમોને પિક્કારવા મંડી પડ્યો.

સરદાર સાહેબે તેમને મારા જેવા એક સ્થિતિજનની વિચિત્ર વિકલ્પ સાંભળ્યાની. કેટલાક જુદોએ મને આશ્વાસનના શબ્દો કહ્યા અને મારી શાહાસ્ત પાછી જામત કરવાના પ્રયત્નો પણ કર્યા પણ જીવાંતો મને શંકા અને અવિશ્વાસની નબરે જોવા મંડ્યા. એક રાત્રે મેં તેમને વાંતો કરતા સાંભળ્યા, 'પણ ધારે કે તે જુદું બોલતો હોય તો ? અને એણે ખરેખર શાહાસ્ત ગુમાવી હોય પણ છેવટે મુસ્લિમ નીકળે તો ?' અને મેં તેમની આંખમાં ભયંકર કિંમો જોયો.

'હું મુસલમાન હોઉં તો ?' મને એ જ વિચાર વારે વારે આવવા લાગ્યો. 'હું બાપલ થયો ને સ્મરજીવિત ગુમાવી તે પહેલાં મેં પણ આવાં ખૂનો અને જીવો નહીં કર્યાં હોય એની શી ખબર ? કદાચ મારા કુખોની જ પ્રજા મને આ સજા કરી રહ્યો છે.'

તે જ રાત્રે સરદાર સાહેબને ધરથી હું નાસી છૂટ્યો.

પાછો સરિખાન રસ્તા ઉપર એકસો પડી ગયો. અલખત જૂન સાથે હતી.

આ હાવણી મુસ્લિમો માટે છે.

તું શેય છે ?

તારું નામ શું ?

તમારો ધર્મ કયો ?

ક્યાંથી આવે છે ?

આવા ને આવા અનેક પ્રશ્નોની કડી વરસની પણ હું તેના જોઈએ તેવા જવાબો આપી શકતો નહીં હારણુકે મારી સ્મરજીવિત નટ યઈ હતી. હું શાહાસ્ત વખરનો માણસ હતો.

ચાલવાની પણ શક્તિ ન રહી ત્યારે મરી જવાનો નિશ્ચય કરીને જામે મસ્જિદના પગથિયા ઉપર આવીને પડ્યો. પચાસે એક જ હું એકાદશ થઈ ગયો અને કેટલો વખત એમ ત્યાં પડી રહ્યો હૃદય એ પણ ખગર નથી પણ જમારે આંખ ઉઘાડી ત્યારે મેં એક નાના આંટક વરસની ઉમરના છોકરાને મારી પાસે જોડેલો જોયો અને તે મને વારે વારે કહેતા હતા, 'એકો યા ને મારી માએ મોઝેલ આ ચપાટી ને ફાળ ખા.'

મારા નિચેતન મન ઉપર અજાનું નામ અચ્છાવાધી જ હું જાગી ગયો પણ એકાં યવાની પણ મૌરામાં શક્તિ નહોતી. તે નાના બાળકે અને એકાં યવામાં મદદ કરી તે ચપાટી ને ફાળ ખાવા આપ્યા. ફાળ-ચપાટીનું એ સાકુ ખાણું કેટલું સ્વાદિષ્ટ હતું ? મેં એ જીવી લદે જતથી ખાણું હતું ? મેં છેલ્લો કાગિયો ભરી પછી વાસણ સાફ કરતાં તેને આશ્વાસ આપ્યા, 'સો વરસનો મને' અને આભાર દર્શાવવા જ્યો હું તેના કાપને આપ્યો કે તે આશ્ચર્યભરે મોટાથી બોલી ઊઠ્યો, 'બહા ! તાવથી તમારું કરીર તો ધમી રહ્યું છે ! આસો મારી સાથે, મારા બાપ પાસે, તેઓ દહીમ છે અને તમને તરત જ સાળ યઈ જાએ એવી ફાવ આપશે.'

અને એવી રીતે મારા નાનો મિત્ર મને પોતાને ધરે લાગ્યો. દહીમ સાહેબ ધમિષ્ટ જુદ મુસ્લિમ હતા. તેઓ પાંચ વાર દરરોજ નમાજ પઢતા અને હિંદુ કે મુસ્લિમના બેદનાવ વગર ફાવ આપતા. તેઓએ મને કઈક યુવાની ફાવ, દરરોજ ત્રણ વાર પીંચા માટે ફાવ અને સૂતા માટે પથારી આપ્યા. જો કે તેથી મારા તાવ જીતરી ગયો પણ તેમના જેવા નામાંકિત દહીમ પાસે પણ મારી શાહાસ્ત જામત કરવા માટે ફાવ ન હતી. મારી પૂરું દહીમત કહેતા મેં કહ્યું, 'કદાચ હું હિંદુ હોઉં એટલે મારે તમારું ધર છેડી ખીજે જવું જોઈએ.' પણ ફાવણ જુદ દહીમે મને રહેવાનો આમદ

‘હિંદુઓ શું અલ્લાહના પેલા કરેલા નથી ?’
એટલે હું રહી ગયો.

પણ પછી એવું બન્યું કે સાંવધારે રહેવું
અશક્ય થઈ પડ્યું. એક દિવસ હકીમ સાહેબનો
તે નાનો દીકરો મારા જેવા બીજા કોઈ બૂખ્યા
નિરાધારને ખાવાનું આપવા ગયો. પણ ધણી
વાર થયા છતાં પાછો આવ્યો નહિ. હકીમ
સાહેબ અને હું તેને શોધવા ગયા. પણ પત્નો
ન લાગ્યો, રાતે અમે દુઃખ સમાચાર સાંભળ્યા
કે જામે મસ્જિદથી પાછા ફરતી વખતે ફરીયા-
માંથી પસાર થતો હતો ત્યારે કેટલાક હિંદુઓએ
તેનું ખૂન કર્યું હતું. ઝનાનામાં હાથવિદારક
શોકળ થઈ ગઈ અને તે કુમળા બાળકની
માથા માતા મુદિત થઈ ગઈ. મને બ્રમણ્યો
થવા લાગી. દિવસરાત જાણે મારા નાના મિત્રનું
મૃત પરિચિત ને કામળ કંઈ રહી રહ્યું હતું,
‘તમે મરવા પડ્યા હતા; મેં જાન આપ્યું હતું’
એ શબ્દ છે! તેમ છતાં તમે મારું ખૂન કર્યું.’

બસજત મેં એવું ખૂન નહોતું કર્યું પણ
મારા મનજી ઉપર એક જ વિચાર અપમાન
કરતો હતો. ‘મારો કે હિંદુ હોઈ તો !’ અને
મેં પણ મારી વાદાસ્ત શુભાવી તે પહેલાં
હકીમ સાહેબના ડોકરા જેવા મુસલમાન
ડોકરાઓનાં ખૂન કર્યા હોય તો !’ મારા હૃદયમાં
મર્મવિદારક વેદના થવા લાગી તેથી એક પરા-
દિવે બધાં જોઈ તે પહેલાં જાનોમાનો બાગ્યો.

તે દિવસોમાં કિલ્લીમાં કાળોકેર વર્તી રહ્યો
હતો. લોકો ધોળે દિવસે ખૂનો કરતા હતા
અને રાજમાર્ગો ઉપર મારે કારથી ગોળીઓની
જડી વરસતી હતી. ક્યાં જવું એવું કંઈ ટેકાણું
નહોતું. પરંતુ નિશાનો ચૂકવતો ચૂકવતો અથ-
કાતો, ફૂટાતો મઝિ મઝિ હું રેલ્વે સ્ટેશન પહોંચ્યો.
મેં સાંભળ્યું હતું કે જહાં કરતાં મુંઝમું
શાંતિ છે એટલે હું ફ્રેન્ચર મેઇસમાં ચડી
બેઠો. એ બીડવાળો કબામાં મારી પાસે જ
પુલખતો એક મુવાન દિલ્લીરીમું બેઠો હતો.

ટ્રેન બેપડી ત્યારે તેણે મને પૂછ્યું: ‘તમે
કેવા છો, સાહેબ !’

‘મને ખબર નથી. કાલ્ય હિંદુ હોઈ કે
મુસ્લિમ હોઈ.’

‘મેં સાંભળ્યું છે કે મુસ્લિમો મારે આ
ટ્રેનમાં જવું ખતરનાક છે, તમારે કાઢી છે
એટલે મારે આ કોરેડું પડ્યું.’

તેને મેં મારી આખી વિતરકથા કહી
પણ મલા કીધી ચડી ગયેલી મારી કાઢી તથા
તેણે આખે રસ્તે કલ્હાની નજરે લેવા કહ્યું.
તેણે મારી વાત માની નહીં. ત્યાર પછી તેના
સંજમી વાતો નીકળી અને ઘાહોરમાં તેનાં બા-
દુશાન જેવી રીતે લૂંટાઈ ગયાં, તેના કુટુંબી-
ઓને જેવી રીતે મારી નાખવામાં આવ્યાં
તેમજ તેમાંનાં અત્યારે કેટલાકને પત્નોજ નહોતો
વગેરે વિતરક તેણે કહ્યાં. તે પોતાનું કામ્ય જાન
માવવા મુંઝમું જતો હતો. ટ્રેનને બરતપુર પાસે
શોકવામાં આવી અને જેઓ મુસ્લિમ હોય એમ
લાગતું હતું તે બધા ઉતારાઓને નીચે લસડામાં
આબ્યા અને વમર વિદાયે ગોળીએ દીધા.

...એનો વિચાર કરું છું સારે હજી મને
‘હસવું આવે છે. આખું દરખ કેવું બીજલસ
અને રમજી હતું! તમને એમ ચતું કરી કે કંઈ
પેટ ખૂન થતાં હોય તેમાં વગી રમજી થી હોઈ
કોઈ સાંભળે ત્યારે. જેઓ મુસ્લિમોને ગોળીએ
દેતા હતા કે વાંકી કુકરી પેટમાં ધોંચી દેતા
હતા તે બધા ખૂનીઓ. ‘મહાત્માજીજી જન’
બોલાવતા હતા. ખરેખર મરતી વખતે પણ
માથુજને હસાવવા મારે આટલું બસ છે.

...વારુ, ખૂનીઓ નવારે મારા કબે આવ્યા
ત્યારે હું મૃત્યુને બેટવા તૈયાર થઈ ગયો હતો.
હું મુસ્લિમ હતો કે નહીં એ મને ખબર નહોતી
પણ મારે કાઢી હતી. મને મારી નાખવા
માટે એટલું બસ હતું. પણ પેલા મારા સાક્ષી
ઉતારાએ તે પહેલાં મને કામળો જોહાડી દીધો
અને તેઓએ નવારે મારા વિષે પૂછપૂછ કરી
ત્યારે તેણે કહ્યું, ‘મારો લાઈ છે, ઘાહોરમાં

ધામધ થયેલ છે ને જવાબ આપી કહે તેવી રિયતિમાં નથી.

તેઓ સંતુષ્ટ થઈ ચાલ્યા ગયા. ગાળાઓના ધક્કા થયાં, બોલ બનેલાના આત્માનો યથા અને પછી ટૂંક રસ્તે પડી.

આખરે હું મુંઝઈ પડ્યો. પછી અહીં તમારી સુખી નગરીમાં પછી એ બાગ્ય નિર્ધાર્ય પ્રશ્ન મને પૂછવામાં આવ્યો, 'તમે હિંદુ છો કે મુસ્લિમ ?'

અને મને એવો વિચાર કે આવ્યો હિંદુ 'કાણું કહેવાય ? ખરો મુસ્લિમ કાણું ?

હું મુસ્લિમ જેવો લાગતો છતાં જેવે મારી બિહારી જવાબી તે પેલો યુવાન શું હિંદુ છે કે ફરીબા આગળ હજીમ સાહેબના નિર્ણય ઊપરાને રેંસી નાખનાર પેલા રાજાઓ હિંદુ છે ?

અને મુસ્લિમ પેલા હજીમ અને એનો પરિવાર ગણાય કે રાવલપીંડીના શિખોને મારી નાખ્યા, રીબાઝા અને તેમની સ્ત્રીઓનાં ચિયળ લૂટ્યાં તે હેવાનો ? અને શિખ કાણુ છે ? સરદાર સાહેબ અને તેનો પરિવાર કે જેઓએ દિલ્લીમાં કાળો ફેર કર્યો તેઓ ? મુસ્લિમ, હિંદુ કે શિખ કોને ગણવા એ પ્રશ્ન મારા મગજમાં ધર કરી ગયો અને 'છેવટે મારું' મન પૂછવા માંડ્યું, 'તું કાણુ છે ? હિંદુ કે મુસ્લિમ ? મુસ્લિમ કે હિંદુ ?...હું' કાણુ હઈશ ? હિંદુ કે મુસ્લિમ ? એ પ્રશ્ન રાત-દિવસ મને પજવવા લાગ્યો. ન્યોરે હું ઊપતો હોઈ ત્યારે પછી રાક્ષસે ભાષા ઉગામીને આ પ્રશ્નનો જવાબ માગતા : 'તું કાણુ છે ? હિંદુ કે મુસ્લિમ ? મુસ્લિમ કે હિંદુ' ને રવખામાં ઊગાને મારાથી ચીસ પડાઈ જતી, 'મને એવો છોડો. હું કાણુ છું' એની મને ખબર નથી. હું હિંદુ નથી, મુસલમાન નથી કે શિખ નથી. હું કંઈ નથી. હું રક્ત માણસ છું.'

મુંઝઈમાં પછી નિરાશિતોની છાવણીઓ હતી. જે તમે વિન હો તો સીધા આવસા

કાલેજમાં જાઓ; જે તમે હિંદુ હો તો રામ-કૃષ્ણ આશ્રમમાં આવશે મળે, જે તમે મુસ્લિમ હો તો અંબુમને ઈસ્લામ હાઈસ્કૂલને રસ્તે પડો. પછી મારે ક્યાં જવું ? હું કાણુ છું એ તો હું કંઈ જાણતો નહોતો. મારે જવાવું ક્યાંય કાણુ નહોતું મારજુ કે હું તેમથી કાઠ નહોતો.

અરે મને કિસ્યા પછી મળતી નહોતી કિસ્યા કે કાન કેતા પહેલાં હું તેમની કામનો છું કે નહોતો તે તેઓ જાણવા માગતા. પછી મારે કાઠ કામ નહોતી.

ત્યારે શું મારે આમરણીત અનચન કરવું ? ના ના; અને તેમ કરીને મારે શોધી કાઢવું ભેષ્યે કે હું કાણુ છું તે સિવાય જીવવાની કાઠ આસા નહોતી.

કાઠએ મને સલાહ આપી કે ડોક્ટર સમાણી પાસે જાઓ. તે એક જ એવા ડોક્ટર છે કે તમારી માદારત તાજી કરી શકે. તમે એવું નામ તો સાંભળ્યું હશે. તે એક માનસ-શાસ્ત્રી છે. તે તેના રાગીઓને વાદાપ કરીને નહોતો પછી વાતો કરીને અને કરાવરાવીને ચારા કરે છે. અને તથી હું તેમની પાસે ગયો.

તેમના રૂમમાં આખને કારે તેવું તેજ હતું. દીવાલો કઢેદ હતી અને લાકર તેમજ નર્સનાં કપડાં પછી તેવાં જ કઢેદ હતાં. જુલુજ કઢેદ, કામગ અને ચીતગ હતું. પછી કોથી ચીતગ તો ડોક્ટરનો કંઈ હતો. તેમણે કામગ, ચીતિપ્રદ કંઈ કહ્યું, 'તમારા મનને મોકળું મૂકી દો. પરાણે વિચારવાની કે મન ઉપર મજબૂરી કરવાની જરૂર નેટલી પછી કોઈક ન કરતા અને પછી તમારા મગજમાં જે વિચારો આવે-અસે ને એકબીજાને કંઈ સંબંધ ન હોય-તો પછી બોલ્યે જાઓ. પછી તેમણે કામગ-સિસાપેન લીધા-હું જે બોલું તે લખી નાખવા. મેં આંખો મધ કરી માગ મનને મોકળું મૂકી દીધું.

અને હું બોલી કહ્યો, 'નીલ આકાશ !' કેમ જાણે વિરાગ વસુધરાનાં રસો યાદ આવના

હોયની ! 'નીલ આકાશ. કિંમત વસ્તુત દરિ-
યાળાં ખેતરો...'

ડાક્ટર મને પ્રોત્સાહન આપવા માંડ્યા,
'વાહ ! બોલ્યે જાઓ. અટકશો નહીં.' અને
મેં કટકટ કરતી સિસાપેનનો અવાજ સાંભળ્યો.

મારા મગજમાં નો વિવિધ દરચો રૂપો તે
મેં લખાવ્યે રાખ્યા; 'નીલ આકાશ ! દરિયાળાં
ખેતરો...વર્ષામાં કિલરાતી કિછળતી, વહી જતી
નદી...નદીમાં માલ ભરી જતી હોડીઓ...એક
બીજાને પાણીના છાંટા ઉઠાકતાં ઉઠાકતાં કાંઈ
નાહતાં. બાળકો, અને એ બાળકોમાં પાણીમાં
રમતો અને હાથવડે પાણીની ઝાલક ઉઠાકતો
હું બોલ્યો છું...'

'એ બાળકો કોણ છે ?' જાણે બહુ દુરથી
ડાક્ટર મને પૂછતા હતા, 'તેઓ કિંદુનાં છે,
મુસલમાનનાં છે કે સિખનાં છે !'

'એ તો ફક્ત બાળકો જ છે.' મેં અને
જવાબ દેતો સાંભળ્યો.

'વારુ, બોલ્યે જાઓ.'

'મોઘાત લખાયેલ એક ખેતરમાં સેનરી
ધાનપત્રો. મોટા ટગલો પડ્યો છે, કાપણીનો
ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે. જુઓ દોલક વાગી રહ્યું
છે અને સાંભળો સાંભળો ગીત ગવાઈ રહ્યું
છે ! અહા !...'

'ગીત કોણ ગાય છે ?'

'ઓઝો.'

'હા, પણ કિંદુ ઓઝો, મુસ્લિમ ઓઝો
કે સિખ ઓઝો !'

'પંબળી ઓઝો-કિંદુમુસ્લિમ અને સિખ
ઓઝો બેગી મળીને ગાય છે.'

ડાક્ટરના મુખમાંથી નિરાશાનો નિસાસો
નોઝળતો મેં સાંભળ્યો. તેમણે કહ્યું, 'વારુ,
પછી !'

'હવે મને કંઈ નથી સંભળાતું. કંઈ
દેખાતું પણ નથી.' મેં કહ્યું.

'કેમ શું થયું !'

'મારું માથું સખત દુઃખવા આવ્યું છે.
બધે અધારું છવાતું જણાય છે. અને મોઝારા
ને કાચંકર હોમારા...'

'એકવાર ખનતો પ્રયત્ન કરી જુઓ; કંઈ
દેખાય છે ?'

'હા. આકાશ સુધી અગિના ભાગ
નાચી રહ્યા છે ને આખાં ગમોનાં ગામ એમાં
બળી રહ્યાં છે. દોહારા, પદમારા, વધારે ભેર-
શોરથી આવી રહ્યા છે ને બીજોનાં આત્મ-
નાદો...'

'બરોબર, આ લોકો હુલ્લાબોરો છે,
તેમણે તમારા કુટુંબને મારી નાખ્યું છે,
ધર જાળી, નાખ્યું છે અને તેના આમાંથી
તમારી રમ્મતિ ચરડી ગઈ છે. સાંભળો, ખાન
પૂર્વક સાંભળો ભેદભે-તેઓ શું બોલી રહ્યા છે !'

'મને કંઈ નથી સંભળતું. કાનના પડમાં
ફાટી બધાં એટલો હોલાહલ થઈ રહ્યો છે. ફક્ત
એક જ શબ્દ સમજી શકાય છે, 'મારા-મારો'
બચાવો, બચાવો ડાક્ટર સાહેબ !'

'હવે ખાન રૂબે સાંભળો, બારીકબી
જુઓ અને ઝોજખચરો પ્રયત્ન કરો. તમારું
ધર બાળનારા અને કુટુંબીને મારનારા એ મેળ
છે ! તમારે એનું વેર લેવું જોઈએ. વેર !'

એ શબ્દ સાંભળતા જ મારાં મનને
ગોઈએ લાલ બતી ધરી. હવે હું મુસલમાન
હું, કિંદુ છું કે સિખ છું એ ડાક્ટર જણાવ
માગતા હતા.

ત્યારે હવે !

'હું મુસ્લિમ છું. મેં સરદાર સાહેબના
સચાઓને મારી નાખ્યા છે. જેણે મારી બિંદી
બચાવી હતી તે પેલા પંબળી કિંદુ યુવાનની
કુશન લૂંટી લીધી છે. મેં હળનરાં શિખો
ને કિંદુઓનાં ખૂન કર્યાં છે.

'હું કિંદુ છું. મેં હજીમ સાહેબના
દીકરાને અને સેકડો મુસલમાન બીપુરજી ને
બાળકોને માર્યા છે...'

‘ના! ના!’ હું ચીસ પાડી જાડ્યો, ‘હું કોણ છું એ જ મારે નથી જાણવું. મારે હિંદુ, મુસ્લિમ કે શિખ બનવું જ નથી. મારે માત્ર માણસ તરીકે જ રહેવું છે.’

મેં એકદમ આંખો ઉપાડી નાખી અને દાકતરના કામળ અને સાંતિપ્રદ કંઠની મન્યા છાંટી કાઢ્યો. દાકતરને કંઈ કહેવાનો મ વખત ન મળ્યો. તેઓ તો આશ્ચર્યમાં મરકે ચઈ ગયા.

‘હું હિન્દુ છું.’

‘હું મુસલમાન છું.’

‘હું હિન્દુ છું-હું મુસલમાન છું.’

‘હું મુસલમાન છું. હું હિન્દુ છું.’

‘હું શું છું? કોણ છું?’

હું કંઈ નથી-હું કંઈ નથી

‘હું હિન્દુ છું. હું મુસ્લિમ છું.’

રોગચાળાનાં એપની બીકે જેમ કાંઈ વાગે તેમ હું કાઢ્યો પણ જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં એ પ્રશ્નો મારી વાંસે પડ્યા હતા.

હું કંઈ જગ્યાએથી પસાર થઈ રહ્યો હતો એ મને ખબર નહોતી. ત્યાં એક જડસા જેવા માણસે મને કાઢ્યો, ‘એમ, સાલા ક્યાં જાય છે? ક્યાં છે?’

તે મુસ્લિમ મવાલી હતો. એની આંખમાં ખુનસ ભર્યું હતું અને હાથમાં કાળમુખો છરી હતો પણ મારું મન તો મારો પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં જ ફાંસાયેલું હતું એટલે હું તો મારી મેલે મેલે જોઈએ જતો હતો, ‘હું હિંદુ છું. હું મુસ્લિમ....’

ત્યાં તો તેણે મારી પીકમાં બખ કરતો છરી બોંકા દીધો. તમે જો જોઈ રહ્યા છો તે જ એ મા, દાકતર સાહેબ!

મારો જીવ બચાવવા માટે હું મરોહિયા ખાતો ખાતો થોડે આંધે નીકળી ગયો એટલે યુકાને બોલતા સાંભળ્યો, ‘કાફિરકા બચ્યા’ મેં લયડતા લયડતા ચાલવા માંડ્યું. મારી પાછળ મારા તાબા લોહીનો રોલો થઈ રહ્યો

હતો. માન્યામાં નથી આવતું! કલે તો જાન માનતા. મારી મરણધડીએ મારે તમારું પ્રમાણ પત્ર નથી ભેઈવું.

વારુ પછી પડ્યો, આખરતો અને મારી જાતને ધસડતો ધસડતો હું બીજી જગ્યાએ પહોંચ્યો. આ વખતે મને એક હિંદુ યુકાએ પકાર્યો, ‘એમ કલે છે? હિંદુ કે મુસ્લિમ?’ અને તેણે મજામાં સાંતાડેલી અણીદાર કુકરી બહાર ફાંટી.

હું તો મારો અણુકાંઈયો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો જતો હતો. ‘હું, મુસ્લિમ છું...હું હિંદુ... પણ વાકમ પૂરું થાય તે પહેલાં પેટ પર કુકરીનો ઝાટકો થયો.

મને આ બે ધા ફેરી રીતે થયા છે તે હવે તમે જાણ્યું ને દાકતર સાહેબ! મને હિંદુ અને મુસલમાન બંનેના છરા વાગ્યા છે એટલે કહું છું કે દાકતર સાહેબ, તમે મને નથી બચાવી શકવાના અને તમે બધા જોએ મારું ચલુ આટલે થઈને જોઈ રહ્યા છો તેઓ પણ કાંઈ બમાવી શકે તેમ નથી. ખરી વાત એમ છે કે તમારે કોઈએ મને બચાવવો નથી. એની...એની કાંઈ પડી જ નથી. હા તમારે મારા ખૂનતું વેર વાળવું છે. જો હું મારી આંતિમ ધડીએ હું હિંદુ છું એમ જાહેર કરું તો આ બહાદુર હિંદુઓ તરત જ બલ્લામાં ચાર નિર્દોષ મુસ્લિમોનાં ખૂન કરવાનો નિશ્ચય કરશે. અને જો હું મુસ્લિમ છું એમ જાહેર કરું તો આ બહાદુર મુસલમાનો આખી હિંદુ જાતિ ઉપર વેર લેવા દૂરી પડશે.

અને હું હમ્મ છું તો એટલા માટે કે હું કોણ છું તે હવે મને યાદ આવ્યું છે. હવે મને ખરું જ સાંભરી આવ્યું છે-મારી પત્નીની સુંદર શાળી આંખો અને મારા બાળકની નિર્દોષ લીલા અને તેઓ બંનેને મારી નજર સામે જ મારી નાખવામાં આવ્યાં હતાં. મારી સ્મૃતિ નષ્ટ થવાનું શરૂ થયું એ જ હતું. હા, હવે મરતી

વખતે મારાં પેલરાં, માડું મામ, મારા મિત્રો,
વગેરે બધું જ મને માલ આવે છે. મરણની
મરીએ માણસને બધું જ માલ આવે છે.

પણ મારા મિત્રો ! તમે નિરર્થક આચાર
રાખી રહ્યા છો. હું મુસ્લિમ છું કે હિંદુ એ
હું કદાપી તમને કહેતાતો નથી. એટલું જ
નહીં પણ મારો મુસ્લિમ કે હિંદુ હુમલાખોર
પૂતી કહી નહીં જાણે કે તેમાંથી કેણે મને
'ભૂલથી' પોતાની કામના માણસને માર્યા છે,
આ જ માડું વેર છે-ફક્ત તેઓ બેની ઉપર જ
નહીં પણ મારા જેવા હજારો માનવોનાં ખૂન
કરનારા અને માથા વઢાણા વતન પંજમના
બિજળા નામ પર કલંક લગાડી તેને જોએઓ

હજારું પાશુ છે તેવા બધા હિંદુ, મુસ્લિમ
અને શિખો ઉપર.

હું હિંદુ હતો કે મુસ્લિમ, હું મુસ્લિમ
હતો કે હિંદુ ! એ પ્રશ્ન રાતરિવજ જનની
માફક એમને સતાવ્યા કરશે. જંગોના ધમધા
ટમાં અને કારખાનાઓમાં, દાખ, રેલ અને જમના
ખખડાટમાં-અરે ભયાં ને ત્યાં આ એક જ ભય-
કર પ્રશ્ન તેઓ સતત સમીક્ષા કરશે, 'તે
હિંદુ હતો કે મુસ્લિમ ?' અને તેઓને, તેમના
પુત્રોને કે પુત્રોના પુત્રોને કદાપિ શાંતિ નહીં
મેવા દે. ભયંકર-આણું ભયંકર માડું વેર છે !

હજી તમારે જાણવું છે કે મારાં પછી પણ
હજી હું કેમ હસું છું !

માથાને તાંતણે

ભૂરિયા અને કાળિયા એ નિઃસ્વસ્ત રહેતા. કાળિયા મામના ચોંને ત્યાં રહે. ભૂરિયા
મામના પટેલને ત્યાં રહે.

સાંજઠાણે મામને પાંચ બધા દુવડા સસવા બેઠાં થાવ ત્યારે કાડી કરીને એકબીજાના
સુખદુઃખની વાતો કરીને ઘૂસા પડે.

દિવસે દિવસે કાળિયાને ફળો પડતાં એઈ ભૂરિયા કહે : 'અભ્યા કાળિયા ! દહાડે
દહાડે ફળો કેમ પડતાં ન હઈ ?'

કાળિયા ઘાંઘા દુઃખ સાથે કહ્યું : 'હું કંઈ ચાર, ચોકાણી ખૂનકલસ છે, આવડું મેં પૂરું
આપદાં નથી.'

ભૂરિયા કહે : 'ત્યારે ચાલ્યા આવ અમારી ચોરીમાં. અમારી પડવાણી રોડે પડાણી
છે. ચોરી આખીનાં દુરડાં ધાવ છે.'

કાળિયા કહે : 'હું કહે છે એટલે આવવાનું' મન યાંચ છે, પણ માર, ચોકાણીને એક
આઠ-દસ વર્ષની ટીકરી છે; ખૂન બાલાક અને ફાળણ પણ નકખટે એટલી, ટોઈ ટોઈ વાર
ચોકાણીને કનડે ત્યારે ચોકાણી એને કહે છે કે 'વને આ કાળિયા દુવડાને રહ. 'એટલે ટીક
હી ચોકાણી એને મારી એટલે પાણીવડે ઈ આચારને ત્યાં ભૂખીદુઃખથી પડી રહી છું.'

સરનામામાં સુધારો સૂચવશે

પોતાના સરનામામાં સુધારો અથવા ફેરફાર સૂચવવા ઇચ્છતા બ્રાહ્મક મહાસચીવેને
આ બંધ મળતાં જ કાર્યાલયને તે મુજબ સૂચના આપી દેવા વિનંતી છે.

—વ્યવસ્થાપક

રિક્કી-ટિક્કી-ટવી

મુનિકુમાર મ. ભટ્ટ

આ રિક્કી-ટિક્કી-ટવી નામના નોળિયા-એ એકલે હાથે જે યુદ્ધ સિમીલિ મામના લશ્કરના વડા અમલદારના અંધાની નાહવાની ઝોરડીમાં ક્યું તેની આ વારતા છે. દરજી નામનું એક પક્ષી યામ છે તે અને એક છજીંદર એ એ તેની મદદમાં હતો. છજીંદર કોઈ વખત ઝોરડા કે ઝોસરીની વચ્ચે તો આસતી જ નથી પણ દીવાલની ડોરે ડોરે ફરે છે. તે નોળિયાને સલાહ આપતી પણ યુદ્ધ તો રિક્કી-ટિક્કી-ટવીએ જ ક્યું હતું.

તે એક નોળિયો હતો. તેની આંખો અને નાકનો ભાગ રાતાં હતાં, અને ખરજ આવે ત્યારે તેના ચારમાંથી ગમે તે પત્ર વડે તે ગમે ત્યાં અંજવાળા ચક્રતો. અને જ્યારે તે તેની પૂંછડીના વાળ ઊંચા કરી કુલાવતો ત્યારે તે શીશી સાફ કરવાનાં ઘસ જેવા લાગતા. અને જ્યારે તે પાસ ઉપર ચિત્તરની શોધમાં દોડતો ત્યારે રિક્કી-ટિક્કી-ટવી એવો અવાજ કરતો તે ઉપરથી જ તેનું આલું નામ પડ્યું હતું.

પહેલાં તો તેનાં માળાપ સાથે એક દરમાં તે રહેતો હતો પણ એકવાર વરસાદને લીધે પાણી આબુ તેમાં તેનું દર ભેગાઈ ગયું, અને પાણીના પ્રવાહ ભેગા તે પડતોઆખરતો રસ્તાની પાસેની ખાઈમાં જઈને પડ્યો ત્યાં તેણે ખાસનો પૂળો તણાવો જોયો એટલે તેને તે ખાઈ પડ્યો તો ખરો પણ પછી બેચુદ્ધ થઈ ગયો. જ્યારે તે ફરી શુદ્ધિમાં આગ્યો ત્યારે તે કોઈ બગીચાના નાના પક્ષ્ત ઉપર હતો. સૂર્ય માથે તપતો હતો અને એક ડોકરાને તેણે બોલતાં સંભળ્યો, 'લુવેલ તો ખાઈ' એક નોળિયો મરી ગયો છે. આવો તેને આપણે દાટી દઈએ.'

ખીજો અવાજ આગ્યો, જે ડોકરાની માને માખતો હતો. તે કહે, 'રહેવા દે, રહેવા દે. તેને અંદર લઈ જા અને જરા ટાંક લીધા દે, વખતે

તે જીવતો હશે' તેને કળ ચડી લાગે છે. મિત્રારો ફૂંકવાઈ ગયો લાગે છે.'

તેઓ તેને અંદર લઈ ગયા. અને એક ઉંમરે પુગેલ માણસે તેને હળવેથી એ અંગળી ને અંગૂઠાની વચ્ચે ઉપાડ્યો. અને કહ્યું કે આ કાંઈ મરી નથી ગયો ફક્ત મૂંઝાઈ ગયો છે.

તેઓએ બધાંએ ભેગાં થઈ ફરી ત્રાટી બનાવી તેમાં નોળિયાને લપેટ્યો અને પછી પાસે તાપણી કરી જરા ગરમાવો મળતાં નોળિયાએ આંખો ઉઘાડી અને છીંક ખાધી.

એ ઉપરથી તે માણસે કહ્યું, અને તે માણસ એ અંધાનો માલેક હતો, 'લુવેલ એ જીવે છે, તેને બીવડાવશે મા, તે કાંજે મરે પછી તે શું કરે છે તે જોવાની આપણને મજા પડશે.'

પણ નોળિયાને બીવડાવવો એ સહેલું કામ નથી. નોળિયાને બધી વાતનું કુતૂહલ બહુ ભારે. બધા નોળિયાનો જલ્દી એક જ મુદાલેખ હોય છે કે, 'દોહીને શોધી કાઢો. ખાતરી કરો.' અને રિક્કી-ટિક્કી-ટવી પણ આખરે તો ખરેખરો નોળિયો જ હતો ને!

જ્યારે નોળિયો હોયમાં આગ્યો ત્યારે પહેલાં તો તેણે આસપાસ જોયું પછી ફરી ત્રાટી તપાસીને ખાતરી કરી કે તે ખાવનિ પદાર્થ નથી. પછી તેને જ્યાં ભેસારો હતો ત્યાં આંટા માર્યો. વળી તેણે પોતાની રૂંવાટી જરાખર સાફ કરી ચોરીક વાર અંજવાળ્યું અને પછી પાસે જોભેલા ડોકરાના અગા ઉપર ચડી ગયો.

ખીજે ડોકરો હોત તો ભણી જત પણ તેનો આપ પાસે જ જોભો હતો. તેણે કહ્યું, 'અમરાઈલ નદી' બહુક, એ તો તારી સાથે રમત કરવા આગ્યો છે.'

'ઓ, ઓ,' બહુકજોભેલો, 'મને તો ગલી-પચી યાવ છે.'

રિક્કો-ટિક્કોએ, પહેલાં તો ખબા ઉપરથી ખમીસના કોથરની અંદર ભેંધે ભેંધે, પછી તેની ગરદન ભેંધે, પછી કાન સુધ્યા અને પછી નીચે ફેલી ખમી. અને બેઠો બેઠો પોતાનું નાક પંખાળવા લાગ્યો.

‘ઓ-મા,’ બટુકની બા બોલી. ‘આ જનનર તો બુવો! આ તો ચંદનધો ભેંધે લાગે છે, પણ જનનરને ૫ કેરી ખમર પડે છે! આપણે તેનો છવ ઉગાર્યો તે એ બચ્ચો લાગે છે, જેટલે સ્તો આટલો હળા થયો ને!’

‘ના ના, નોળિયા હળા તો જલ્દી જ ભય છે. અને આપણે બટુક તેને પૂંછડીથી પકડી બિચો નહોં કરે અથવા તેને હંદરિયામાં પૂરી નહોં દે તો આખો દિવસ ધરમાંથી નહાર અને બહારથી ધરમાં ફર્યા કરશે. પણ હવે તેને ખાવાનું આપવું ભેંધે.’

પછી તેઓએ દુધમાં પલાળેલા શેટલાની રાખ ખાવા આપી અને તે તેને ખૂબ લાવી. ખાવાનું પૂરું કરીને તે ઝોલારીમાં ગયો. પછી બેટલા ઉપર તકકો આવતો હતો. ત્યાં ગયો અને પોતાની બોળાઈ, ગેરેલી ફંવાડી સફરો, છી તે સાંભળે ગયો લાગ્યો.

તેણે વિચાર કર્યો: આ ધર મોડું છે અને તેમાં એટલું બધું સરેલું છે કે ફું અને માઈ આપું, કુટુંબ અમારી આખી જિંદગીમાં શોધી શકાય તેમ નથી. પણ હું તો જલ્દી જ રહીશ અને શોધાશે તેટલું બધું શોધી શકીશ.

આખો દિવસ તેણે ધરમાં આમતેમ ફરવામાં ગાળ્યો. એકવાર તો પાણીની બાલકીમાં ફૂળી મરતો થઈ જતી ગયો. એકવાર દાહીના ખાંદામાં નાક ભોળ્યું તે ઘણું ઘણું ધર્ષ મળ્યું. એકવાર હરિમંદિરની દોરીની વાટ ચાલવા ગયો અને દાહી ગયો. બ્યારે રાત પડી અને બધાં સુઈ જવાતા વખત થયો ત્યારે તે બટુકના દોલિયા પાસે જઈને સૂતો. પણ જેવો જરાક અવાજ થયો કે તરત તે અવાજ કાણે કર્યો અને કાંધી થયો તે જોવા સાડુ ફોડી જતો.

સુઈ જતાં પહેલાં બટુકના માગાપ ભેંચા આખા ત્યારે નોળિયો જામતો હતો. ‘બટુકની માએ કહ્યું: ‘આ તે કેમ ખમમાં પડે, એ નોળિયો ઊંચા તે, કરાશે તો!’

પણ બટુકના બાએ કહ્યું, ‘એમ નહોં ખને, નોળિયો તો જીલટો તેનું રક્ષણ કરે. ફૂલરા કરતાં ચે વધારે.’ અને સરપ તો પાંચે ફૂંચે જ નહોં, રાતે ખમર છે, આપણે તો જલ્દી હમણાં જ રહેવા આખા છીએ અને સરપ ખમર હોય તો...’ એમ બટુકની મા તે એ વિચાર આવતાં જ છળા બિડી.

બીજા દિવસની વહેલી સવારે નોળિયો બટુકના ખબા ઉપર ચડીને નાસ્તો કરવા આવ્યો. અને તેને એક કેળું ખાવા મળ્યું. પછી તો નોળિયો એક પછી એક કરીને સદુના બોળામાં બેસી આવ્યો, અને સભ્ય નોળિયાની એ કુળ રીતિ છે કે પાળેલા જનનર તરીકે રહેવું અને આખા જમઝાનમાં ફરવું. રિક્કો-ટિક્કોની મા તે સરકરના કોઈ મોટા સેનાપતિના મકાનમાં રહેતી હતી. અને બ્યારે સભ્ય અને સરકારી કુટુંબમાં જવાનું યામ ત્યારે કેરી રીતે વર્તન કરવું તેનું તેને વારંવાર કિયણ આપ્યું હતું.

પછી રિક્કો-ટિક્કો ખમીયામાં ફરવા નીસર્યો કે જેવા ત્યાં પલ્લ જે જેવા લાગે હોય તે ભેંધ લેવાય. તે ઘણી વિદાળ જગ્યા હતી. તેના અર્ધા ભાગમાં એક કરી હતી; શેડો લાગ જોતો તેમ હતો, તેમાં મોટા મોટા છાંદ જગ્યા હતા અને એક નાના ભાગમાં અગીયો હતો, તેમાં ગુલાબ અને ડોંધર શેપવામાં આવ્યા હતા; ઉપરાંત થોડું, મોસંબી, નારંગીના શેપ હતા તેમ છતાં વાસનાં ઝાંડ પણ હતા. આ ભેંધને રિક્કો-ટિક્કો તો બહુ ખુશ થયો અને મનમાં બોલ્યો કે જલ્દી ટિકાર કરવાની ઘણી મઝ પડશે. આ વિચારના ભેસમાં તેની પૂંછડીના વાળ જોશા યધને બાટલી સાફ કરવાનું વચ આપે છે. તેના જેવા યધ અણ આનંદમાં તે આમ તેમ ફરવા લાગ્યો તેવામાં

એક બાવળના ઝાડ પાસેથી 'તેને આઈ'તો. બાવળ આવ્યો. તે એક પક્ષી હતું. જેને અંગ્રેજીમાં દરજી પક્ષી કહે છે અને પાસે તેની માદા હતી. એ પક્ષીએએ જાહેનાં એ પાંદડાંને કાઢાથી સીવીને સરસ માળા બનાવ્યો હતો. અને વચ્ચેની કાથળીમાં રૂ, લીન અને તેવી પોચી વસ્તુઓ મૂકી ગાદી જેવું ક્યું હતું. તેએ કુખની ચીસો પાડતાં માળા નજીકની પાતળી કાળી ઉપર બેઠાં હતાં અને કાળ દલવાથી માળો પથ્રુ દલતો હતો.

રિક્કો-ટિક્કોએ પૂછ્યું, 'શું છે ?'

પક્ષીએ કહ્યું, 'અમે ધણી હેરાન છીએ. અહીં અમારા માળા છે તેમાંથી અમારું બચ્ચું ગઈકાલે પડી ગયું અને નામ તેને ખાઈ ગયો.'

'અર ધણું ખરાબ,' નોંખિયો બોલ્યો. 'પથ્રુ હું તો અહીં નવો જ આવ્યો છું. કહેા નેઈએ એ નામ કાણુ છે?'

પથ્રુ તેનો જવાબ આપવાને બદલે દરજી અને તેની માદા અને યુવયુવ માળામાં લપાઈ ગયા; કારણ કે માળાની નજીકમાં બેઠેલા ધામ ધાસમાંથી એક ચિત્કાર સંભળાયો. તે બાવળ ભયંકર લાગતો હતો અને નોંખિયો પથ્રુ તે સંભળી બે ફૂટ દૂર જઈ બેઠો. ત્યાર પછી ધીરે ધીરે એક એક તસુએ કરીને ધાસમાંથી એક આકાર બહાર આવ્યો, તેમાં ફેણ જરા જાણે ફેખાતી હતી. તે પાંચ ફૂટ લાંબો કાળો સર્પ હતો. તેણે ગૂંચળું વગીને ફેણ લાગી કરી ત્યારે તે જાણે સૂર્યમુખી ફૂલ બૂલતું હોય તેવું લાગતું હતું, અને તે સર્પ પોતાની નજર રિક્કો-ટિક્કો ઉપર ફેરવી. સર્પની આંખો મીચાતી નથી અને જે તેની આંખથી આંખ મેળવે છે તે નજરમાં બધાઈને સ્તબ્ધ થઈ જાય છે.

'નામ કાણુ એમ પૂછ્યું તો નેઈ લેહુ જ એ નામ છું. મારી ફેણ ને. અને એ ફેણ ઉપર જલ્લાએ તિલક ક્યું છે તે ને. એ તિલક ભગવાન શેવસાધીને માથે છત્ર ધરવા

બદલ નાગવોહને કરવામાં આવે છે. તે ને અને તેનાથી કરતો રહે.'

એ પ્રમાણે બોલીને સર્પ પોતાની ફેણ પ્રસારી. રિક્કો-ટિક્કોએ તેના ઉપરનું તિલક પથ્રુ જોયું. પળવાર તો તે કરી ગયો પથ્રુ કાઈ નોંખિયો લાંબા વખત સુધી કરતો રહેતો નથી. તેના સ્વભાવમાં જ કરવાનું હોતું નથી. રિક્કો-ટિક્કોએ અગાઉ કાંઈવાર સર્પને જોયો નહોતો. પથ્રુ તેની માથે પથ્રી વાર તેને મરેલા સર્પોની ઉજાણી કરાવી હતી. અને નોંખિયાને ખજર હતી કે દરેક ઉંમરે પુણેલા નોંખિયાનું જીવનમાં મુખ્ય કર્તવ્ય સર્પો સાથે લડવાનું અને તેમને ખાવાનું હતું. પથ્રુ સર્પને પથ્રુ એ વાતની ખજર હતી અને અંદર ખાતેથી તો તે પથ્રુ ખીતો હતો.

રિક્કો-ટિક્કોએ જવાબ આપ્યો, 'કેમ શું છે?' અને તેની પૂંછડીના વાળો ટટાર થઈ ગયા. 'તું ગમે તેવું ટીકું લઈને આવ્યો તેથી શું થયું? માળામાંથી પડેલા પક્ષીના બચ્ચાં ખાઈ જવા એ કાંઈ સારું કામ નથી.'

સર્પ પથ્રુ મનમાં વિચાર કરી રહ્યો હતો. અને નોંખિયાની પાછળ ધાસમાં જરા થંધિયાલ થાય તે બારીકાથી નીરખી રહ્યો હતો. તેને પાછી ખજર હતી કે જે બગીચામાં નોંખિયા હોય ત્યાં સર્પનું અને તેના આખા કુટુંબનું વહેલે-મોડે નિહાન નીકળી ગયા વિના રહેવાનું નથી. પથ્રુ તે તો રિક્કો-ટિક્કો ને જરા પથ્રુ અસાવધ અને તો તેના લાભ લેવા માગતો હતો. એટલા માટે તેણે પોતાની ફેણ જરા નીચી કરી અને માથું એક બાજુ જમીન ઉપર ટેક્યું.

તે કહે, 'આલો આપણે વાતો કરીએ. છતાં તો તું પથ્રુ ખાય છે તો હું બચ્ચા કેમ ન ખાઉં?'

પથ્રુ ત્યાં તો દરજી પક્ષીની બૂમ સંભળાઈ, 'સાવધાન. પાછળ ને સાવધાન, પાછળ ને.' રિક્કો-ટિક્કો પળેા પથ્રુ વિલંબ કરે તેવો

ન હોતો. તેણે એકદમ જીવો ફેંક્યા માર્યો અને તેથી જ તે ભાઈ હતો તે જગ્યા નીચેથી તેણે નાગજીને ચાલી જતી જોઈ. જ્યારે નાગ વાતો કરીને નોંધાયા ત્યારે જાન ખીજી તરફ દોરી રાખવા ચલ કરતો હતો ત્યારે નાગજી તેની પાછળ જાતી જાતી બહાર નીકળી આવી અને તેને કંઈ મારીને મારી નાખવા માગતી હતી. પણ જેવી જે કંઈ મારવા મંદ તેવો જ નોંધાયો ફોલો. નાગજીની તરાપ નકામી મળી તેથી તેના મોઢામાંથી એક ચિત્કાર નીકળી પડ્યો. પછી તો નોંધાયો. બરાબર નાગજીની ઉપર જ આડો પડ્યો. અને જો તે મોટો અને અનુભવી નોંધાયો હોત તો તેને ખચકાવવા કે તે જ ખચકાવવા નાગજીને ખલાસ કરવાનો લાગ્યો હતો, કે એક જ વખત પીક ઉપર કરેડી તેના બે કદા કરી નાખે. પણ તેને નામચૂંકની ખાસતી લાગી. તે નાગજીને કરડ્યો તો ખચકાવવા પડ્યું કરડ્યો નહીં. કરેડીને તરત નાગજીની પૂછડીને સપાટો લાગે ત્યારે પડેલાં તે દૂર ફેંકી ગયો. નાગજી ખૂબ ગુસ્સે ધમ હતી અને માથા પછ પછ હતી.

‘હુમ્મો કરજી!’ નાગ બોલ્યો અને જતી કદી તેટલા જીવો ચર્ચ તેણે માળાને પહેલવાનો ચલ કર્યો પરંતુ કરજીએ તે માળો વધારે જીવો સલામત જગ્યાએ ખાંધો હતો, એટલે કાળીના જરા હલવાથી વધારે કાંઈ બન્યું નહીં.

રિક્કી-ટિક્કીની આંખો લાલ અને ગરમ થઈ હતી. અને જ્યારે નોંધાયો નોંધાયોની આંખો લાલ થાય ત્યારે તે ગુસ્સે છે એમ સમજવું જોઈએ. તે પોતાની પૂછડી પાછળ રાખીને બે પગ ઉપર કોંગાફની જેમ બેઠો. (ખિસકાંસી-જો પંજુ પળી વાર તેમ બેસે છે.) તે થલો ગુસ્સે થયો હતો. તેણે આસપાસ જોયું પણ નામ અને નાગજી તો આજ્ઞા કર્યા હતા, અને પાસમાં અવસ્થ થઈ ગયા હતા. નાગજીની આ એક ખાસિયત છે કે જ્યારે કોઈ નામ તેના સિસ-રનું નિશાન થયું છે ત્યારે પછી તે શુ કરશે તેની કાંઈને ખચકાવવા કરતો નથી. રિક્કી-ટિક્કી

તેમની પાછળ પડવા મંજૂર નહોતો (૩૫) એકી સાથે બે સર્પ સાથે તે લડી શકે (૩૫) તેની તેને ખાતરી ન હોતી. એટલે તે ધરતી નજીક રેતીને રસ્તો બનાવ્યો હતો ત્યાં ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો. મારજી કે જે એક મંજીર બનાવ હતો જ્યારે નોંધાયો સાપ જોડે લડે છે અને લડતાં લડતાં સાપ તેને કંઈ મારે છે ત્યારે તે દોડીને અમુક વેરો ખાઈ જાય છે તેથી તેને સાપનું ઝેર ચકાવું નથી અને તે સાંભળે થઈ જાય છે. જે વાત સાચી નથી. સાપ નોંધાયો-વચ્ચેના યુદ્ધમાં વિજય કરવા જાણતી કંઈ અને પગની કંઈ ઉપર જ આધાર રાખે છે. સાપ તેની ફેંચ પછી ત્યાર પહેલાં નોંધાયો ફેંચ જાય તો તે જીવે. હવે જ્યારે એવી લડાઈ થાય છે ત્યારે એટલી કંઈથી સાપ તેની ફેંચ પછી છે કે જાણતી તે જોઈ શકાય નહીં. એટલે કોઈ જાણતો વેરો નોંધાયોને જીવતો રાખે તે કરતાં પછી વધારે અફસુસ તો એ કંઈ છે. રિક્કી-ટિક્કી જાણતો હતો કે જ્યારે તો તે માત્ર નાનો નોંધાયો જ હતો, પણ તેને કરજી તો એ વાતનો થયો કે તેણે નાગજીનો પાછળથી આવતો પા ચુકાવ્યો હતો. તેથી કરીને તેનામાં આજ્ઞા વિચાર જાણ્યો હતો. ‘તેથી જ્યારે તેને શોધતો શોધતો બહુ બહાર આવ્યો ત્યારે તે જોઈ શકાય લાગ્યો. બહુકે તેને પાંચાળ્યો. જ્યારે બહુ નોંધાયોને લેવા માટે નીચો વચ્ચે ત્યારે ત્યાં ધૂળમાં શોડો સળગાવવા થયો. અને એક ઝીલો બવાજ આવ્યો, ‘સમાધો હું મોત છું.’ જોયું તો ધૂળમાં રંગે એ થલો નાનો સાપ કરામત હતો. કરામતનો કંઈ ખીજ સાપ જોડો જ ફેરી હોય છે. તે ધૂળમાં જ રહે છે. જે એટલો નાનો છે કે કોઈ તેના ખ્યાલ કરતું નથી, અને તેથી જ તો એ લોકોને વધારે ગુસ્સાનું પહોંચાડે છે.

રિક્કી-ટિક્કીની આંખો ફરી વાર લાલ થઈ ગઈ. તેના કુળને વારસામાં મળેલ વિજ્ઞાનો જોરે તે કરામતની આસપાસ જીવે-નીચે,

આડેઅવળે નાચવા લાગ્યો. અમરતું કાઢી એવી દિલચાલ કરતું હોય તો ભોનારને હસવું આવે પણ તેમાં એટલી ખૂબી છે કે તેથી ધારી જમ્યા ઉપર ફૂદી જઈ ચકાવ છે. ખાસ કરીને જમ્યારે સાપ સાથે કામ પસું હોય ત્યારે આ ધણું કામ આપે છે. રિક્કી-ટિક્કીને ખમર નહોતી કે પોતે અત્યારે નામ સામે લકવા કરતાં ધણું વધારે ભોખર્માં કામ કરી રહ્યો હતો. કરાવત એટલો નાનો સાપ છે, અને એટલો ઝડપથી ફરે છે કે ભો નોળિયો તેને મો નીચેથી પકડે તો જ તેનો લાચ ફાલે અને નહીં તો તેના મોહાની કે પૂંછડીની ચપાટ તેને લાગ્યા વિના રહે નહીં. અને તેની આંખ કે મોહાને ઈજા થવા વિના રહે નહીં પણ રિક્કી-ટિક્કીને એ ભોખમની ખમર નહોતી. તેની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. તે આગળ તેમજ પછવાડે આમથી તેમ ફૂંટતો અને કરાવતને પકડવાનો લાગ શોધતો હતો. એક વખત તો કરાવતે આપડ મારી, રિક્કી-ટિક્કી પડ્યો ફૂદો ગયો અને આગળ દોડવા જતો હતો ત્યાં તેના આમલા પગનાં મૂળ નજીક તેણે કરાવતનું મોહું ભોંયું. તે કરાવતની ઉપરથી ફૂલો ત્યાં પણ કરાવતનું માથું તેની પછવાડે ફૂડું. આ બધું ઘણી ઝડપથી જન્નું.

બુદ્ધે જુગ મારી, 'અરે જુવો જુવો નોળિયો સાપને મારી નાખે છે, સાપ અને નોળિયાની લડાઈ!' પછી રિક્કી-ટિક્કીએ બુદ્ધની માની વીસ સાંભળી. બુદ્ધને બાપ લાથમાં સોટી લઈને બહાર આવ્યો તો ખરો પણ જોવો તે સાપ પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તો કરાવતથી એવાર જરા લાંબું મોં બેચરાથી નોળિયાને ભેઈંતો લાચ મળ્યો ગયો. નોળિયો ફૂલો, સાપના મોં પાછળ જરાજર પકડ લીધી અને એ પગ વચ્ચે પોતાનું મોહું લાવી પોતાના મોહામાં સાપના માથા પાછળનો લાચ લઈ બચકું બરીને આડો પડી ગયો. બચકું ભરતાની સાથે સાપ જડ થઈ ગયો અને મરી ગયો અને રિક્કી-ટિક્કી તેને પોતાની ભતના

રિવાજ મુજબ પૂંછડીથી ઘસ કરીને ખાઈ ગયો. હોત પણ તેને માલ આવ્યું કે ભો બહુ ધરાઈને ખવાય તો નોળિયા સુસ્ત અને જાડા થઈ જાય છે; પણ ભો ઝડપ અને બળ સાચવવા હોય તો મોહું ખાવું ભેઈંએ. એટલે તે એકાના આ નીચે ધૂળથી સ્નાન કરવા ચાલ્યો ગયો.

બીજી તરફ બુદ્ધના આપે કરાવતને સોટીથી પૂરો કરવા માંલો. રિક્કી-ટિક્કીને થયું કે હવે આ માટે નાહકની મહેનત કરતા હશે. એ સાપને તો મોં જ પૂરો કર્યો છે. ચોટી વારે બુદ્ધની મા બહાર આવી તેને ધૂળમાંથી તેડી લીધા; તેને પંપાળવા માંડી અને મોટીથી બોલી, 'આ નોળિયાએ આજ મારા બુદ્ધને જીવ ઉઠાડ્યો છે.' બુદ્ધને બાપ પણ હેલેલા લાગ્યો, 'હા અરે છે. બગવાને જ નોળિયાનો અવતાર લઈ આપણા બુદ્ધને બચાવ્યો છે. આપણે તો એ જ બર્ગવાન.' અને બુદ્ધ આ શું ઘાલ છે અને બોલાય છે તે જલ્લા કે સમજ્યા વિના તાટી રહ્યો. રિક્કી-ટિક્કીને ઘણી મજા પડી, ભેંકે તે પણ કાંઈ સમજ્યો તો નહોતો જ. ભો બુદ્ધની મા તેને ધૂળમાં રમવા માટે વડત તોપણ તેને એટલી જ મજા પડત.

તે રાતે વાળુ ટાણે નોળિયો બધાનાં લાજા પાસે આમતેમ ફરતો હતો; અને તેને મન-લાવતું ખાવાનું મળતું હતું. રિક્કી-ટિક્કી ધણે ખુશ થતો હતો. બુદ્ધના ખજા ઉપર તે નાચતો હતો, બુદ્ધની મા તેને પંપાળતી હતી, અને બુદ્ધને બાપ તેને સાચું ખાવાનું આપતો હતો તોપણ નોળિયો નાચ અને નાચ-છુને બૂલ્યો નહોતો. તેનો વિચાર આવતાં તેની આંખ લાલ થઈ જતી; અને કાંઈ વાર તેનો મુઠનાડ રીઝ-રીઝ-ટિક્કી-ટિક્કી-ટક એવો પણ સંભળાતો.

બુદ્ધ તેને પોતાના ઝોરકામાં સવા લઈ ગયો. અને તેના પોતાના આટલામાં મુવામો. બીજી રીતે તો રિક્કી-ટિક્કી પોતેલા જનવર જોયો જ સોભો હતો તોપણ જોયો બુદ્ધ કાંઈ

મથો કે તરત રિક્કો-ટિક્કો ધરતી આકાશ સુરવા નીચળી પડ્યો. ત્યાં એક છઠ્ઠુંદર હતી. જે ધરતી હાવાલની કોરે ફરતી હતી. છઠ્ઠુંદર તદ્દન દિવન વગરનું અને ભાંગેલા જિગરવાળું પ્રાણી છે. તે આખી રાત ચુચું જવાબ કર્યા કરે છે અને ધણી વાર હાવાલની એક ઘોડી જોરામાં મજબૂત જવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ તેને અમલમાં મૂકવાનું જિગર ચાલતું નથી.

છઠ્ઠુંદર નોનિયોને જોઈ તરત બોલી બીડી, 'મને મારી નાખશે મા, રિક્કો-ટિક્કો, મને મારી નાખશે મા.'

રિક્કો-ટિક્કોના અવાજમાં તિરસ્કાર હતો. તે બોલ્યો, 'તને એમ લાગે છે કે જે નામનો શિકાર કરે છે તે નાનકડી છઠ્ઠુંદરને મારશે.'

છઠ્ઠુંદર કહે: 'જેઓ નામનો શિકાર કરે છે તેઓ નામના શિકાર પણ બની જાય છે. અને બીજી વાત કે રાતના અધારામાં નામ જીલ્લી અને જ નોનિયો સમજી મારી ન નાખે તેની શી ખાતરી?'

રિક્કો-ટિક્કો કહે: 'તેવી ધારતી જરા પણ ન રાખવી. કેમકે સાપ તો જગીયામાં રહે છે અને તું કાંઈ દિવસ જગીયામાં જવાની નથી.'

'એ તો મારો પિત્રાઈ કાંઈ જંદગાઈ છે તે મને કહેતો હતો.' છઠ્ઠુંદર એટલું બોલી અને અટકી મઈ.

નોનિયાએ પૂછ્યું, 'જંદગે તને શું કહ્યું?'

'ચૂપ, ચૂપ.' છઠ્ઠુંદર બોલી, 'નામ તો ખર્ચે કરે છે. જંદગાઈએ મને શું કહ્યું તે તારે તેમને જ પૂછી લેવું હતું ને?'

'મેં નથી પૂછ્યું એટલે તું મને કહી કે નહીં તો કું તને કરી જઈશ.'

છઠ્ઠુંદર નીચે બેસી મઈ. અને રડવા લાગી, 'હું છું જ અભાગણી. મારાથી કાંઈ દિવસ જોરામાંની વચ્ચે જઈ શકાઉં નથી. પણ ચૂપ ચૂપ મારાથી તમને કાંઈ નહીં કહેવાય. તમને કાંઈ સંભળાય છે રિક્કો-ટિક્કો?'

રિક્કો-ટિક્કો સંભળવા સાક ખાતર ફરી રહ્યો. ધર બધું નીરવ અને શાન્ત હતું. અને તોપણ તેમાં તેને બહુ જ ધીમે જવાબ સંભળાયો. કાંઈ માખી કામ ઉપર આવાજ હોય તેના અવાજ જેટલો તે ધીમે હોય પણ તે અવાજ ઈટ ઉપર ધસાની સાપની કાચગાંઠ હતો.

'રિક્કો-ટિક્કો મનમાં બોલ્યો, 'એ મં તો નામ અને નહીં તો નામજી હશે. તે મંજ વાટે નાદવાની જોરામાં જતા લાગે છે.' પછી મોરેથી કહ્યું, 'તારી વાત ખરી છે છઠ્ઠુંદર, મારે જંદગાઈ સાથે વાત કરવી જોઈતી હતી.'

નોનિયો ધીમેથી પહેલાં પાણિયારા તરફ ગયો. ત્યાં તો કાંઈ નહોતું. પછી નાદવાની જોરામાં ગયો. ત્યાં નાદવાનું પાણી જવા માટે ઈટ કાઢીને એક પાકોડું બનાવ્યું હતું. જ્યારે નોનિયો તે જોરામાં ગયો ત્યારે તેણે નામ અને નામજી વચ્ચે થતી વાતચીત સંભળી.

નામજી નામને કહેતી હતી, 'જ્યારે મર માંથી બધાં માણસો જરી ત્યારે પેલાને પણ જવું જ પડશે, અને ત્યાર પછી મકાન અને જગીયો બધું આપણું મશે. માટે તને કરે ચુપચુપ જાઓ. માટે રાખજો કે જે માણસે કરાવતને મારી નાખ્યો તેને કડવાવું છે. એ કામ પૂરું કરીને મને કહેજો એટલે આપણે બેઠે થઈને રિક્કો-ટિક્કોને પૂરા કર્યું.'

નામે પૂછ્યું, 'પણ તને એટલી તો ખાતરી છે ને કે આ માણસોને મારી નાખવાથી જ આપણને લાભ છે?'

નામજી કહે, 'હારતો, જ્યારે આ મકાનમાં પહેલાં કાંઈ રહેતું નહોતું ત્યારે જગીયામાં કાંઈ નોનિયો પણ નહોતો. જ્યાં સુધી મકાનમાં કાંઈ રહેતું નહીં હોય ત્યાં સુધી જગીયાનાં રાખ-રાણી આપણે જ ગીધું. વળી બીજી વાત એ છે કે તાજાં પાન કરાવામાં જે આપણાં છંદાં મૂક્યાં છે તેમાંથી જ્યારે જમ્યાં થશે ત્યારે તે અમર્યા માટે આપણે વધારે જમ્યા અને વધારે શાંતિ જોઈશે.'

નામ કહે, 'અરે હા, તે વાત તો હું જાણી ગયો. હું તો આ ચાલ્યો, પણ પછીથી તો નોંધાયેલા શોધીને મારી નાખવાની જરૂર નથી. હું પેલા માણસને કહીશ. પછી તેની વહુને અને પછી પુત્રને તો છોડાવે અને પછી પાછો ચાલ્યો આવીશ. આમ થશે એટલે મહાન ખાલી થશે અને મહાન ખાલી થતાં નોંધાયો પણ ચાલ્યો જશે.'

આ સંભળી રિક્કો-ટિક્કો ગુસ્સાથી લાલ પતી ગયો. તેવામાં એ બાકારા વાટે પ્રથમ નામનું માથું બહાર આવ્યું અને પછી તેનું આખું પાંચ ફૂટનું શરીર અંદર આવ્યું. રિક્કો-ટિક્કો ગુસ્સે તો ઘણો હતો તોપણ તેને નામનું પાંચ ફૂટનું મોઢું કદ નેહળીક પણ લાગી કેમ કે સાપ ધણે મોટો હતો. તે અંદર આવી ગૂંચળું વગીને બેઠો, પછી માથું જીંચું કપું અને અંધારામાં નાહવાની કોટડીમાં આસપાસ ચારે બાજુ ભ્રમ લાગ્યો. અને નોંધાયેલા પણ નામની પ્રકાશિત અંખો દેખાઈ.

નોંધાયેલા વિચાર કર્યો કે ને હું નામને અહીં જ મારી નાખીશ તો નામજીને ખબર પડશે, અને ને ખુલ્લી ઓસરીમાં લીધી તો નામ ફાવી જશે. આમાં મારે કરવું શું!

નામ ગૂંચળું વળી ફેણ જીંચે રાખી ડાલતો હતો. પછી જો ત્રાંખાકુંડીમાં નાહવા સાક પાણી રહેલું હતું તેમાંથી તેને પાણી પીતો સંભળ્યો. નામ બોલ્યો, 'આ ધણું સરસ છે. ન્યારે કરાવતને મારી નાખ્યો ત્યારે પેલા મોટા માણસ પાસે લાકડી હતી, અને અત્યારે પણ વખોડે છે; પણ સવારના ન્યારે તે નાહવા આવશે ત્યારે તેની પાસે લાકડી નહીં હોય. માટે તે નાહવા આવે ત્યાં સુધી હું અહીં રાહ નેહળીશ. નામજી! ઓ નામજી! સંભળે છે કે, હું તો દિવસ જીમશે ત્યાં સુધી અહીં ધંકમાં જ રહીશ.'

પણ બહારથી નામજી કંઈ જવાળા આવ્યો નહોતો તો રિક્કો-ટિક્કો સમજ્યો કે નામજી

તો આવી ગયો છે. નામે પોતાની ફેણ નીચી કરી અને ત્રાંખાકુંડી આસપાસ ફૂંકાળું વળી પડી રહ્યો. અને રિક્કો-ટિક્કો પણ ઘાંત જીમે રહ્યો. એક કલાક પછી રિક્કો-ટિક્કો આગળ વધ્યો અને ત્રાંખાકુંડી તરફ ગયો. નામ જોઈ ગયો હતો અને તેના મોટા કદને જોતો જોતો નોંધાયો ચૂક કરવા માટેની સૌથી અનુકૂળ જગ્યા શોધી રહ્યો. તેણે વિચાર્યું કે ને હું પહેલે જ ફૂંકે તેની કડ કાઢી ઘડું નહોં તો તે સામે થશે અને ને તે સામે થયો તો રિક્કો-ટિક્કો, તારું આવી જ બન્યું સમજવું. ફરીથી તેણે નામની ફેણ નીચેની ગરદન તરફ નજર કરી, પણ તે તો ઘણી જડી હતી. ન્યારે પાતળો બામ પૂંછડી તરફ હતો પણ ત્યાં કરડે તો તો નામ તેના બુઝા જ બોધારી દે ને. ઉવડ તેણે મન સાથે નક્કી કર્યું કે પકડવો તો માથાને બામ જ, અથવા ફેણ ઉપરનો મોઢાનો બામ અને એવાર પકડા પછી છોડવો નહોં.

આમ નક્કી કરી ને ફેણ. સાપનું માથું ત્રાંખાકુંડીથી જરા દૂર આગળ પડ્યું હતું. નામ ઉપર ત્રાંખાકુંડી હતી તેની ઓમ લઈ ભેર કરવાનું નોંધાયેલા ફાવ્યું અને તેણે નામનું મોં પકડી ઘાંત બેધાર્યા પણ તે રિયલિટી એકાદ સેકન્ડ ચાલી પછી તો નામની ફેણની સાથે તે પણ આમતેમ, ઉપર-નીચે આડે-અવળ પછાવા લાગ્યો. પણ તેની આંખો લાલ હતી અને પોતાની પૂક જરા પણ દીલી કરી નહોં. પણ આ લક્ષ્યમાં, ભોટો, સાણીની પેટી, વગેરે કંઈક ચીજો અડેટમાં આવી ને તેના પછાવાનો અવાજ થયો. પણ જેમ જેમ નોંધાયેલા વધારે અજ્ઞાતો ગયો તેમ તેમ તેણે નામના મોં ઉપરની ચૂક સખત કરવા મંડી કે જેથી ને તે આ લક્ષ્યમાં મરી જાય તોપણ તેના કુલનું માન અને ગૌરવ સચવાઈ રહે કે નોંધાયેલા મરી ગયો, પણ તેની પકડ છોડી નહોં. તેને ચક્કર આવતાં હતાં અને યાદીને અધમૂજો થઈ ગયો હતો. તેવામાં તેની પાછળ એક

મેટા ભાગો થયો.' તેના થોડાક વાળ કાળથી દારી થયા અને તે બેશુદ્ધ થઈ ગયા. પશુ એવું કે વાસણના અવાજથી બહુકેના આજ નગી ગયો. તેણે પોતાની બંદૂક ઉપાડી અને નામને ઠાર કર્યો હતો.

રિક્કી-ટિક્કી તો પોતાના હાત પીસી આંખ વીંચી પડી જ રહ્યો. તેને તો ખાતરી હતી કે તે મરી જ ગયો છે, પણ સાપનું માથું હલતું બંધ થઈ ગયું. જ્યારે બહુકેના ખાંચે સાપને ઉપાડ્યો ત્યારે તેણે નોંધવાને ભોલો અને કહ્યું, 'ફરી પાછા નોંધિયો.' તેણે ફરીવાર આપણા બધાંને જીવ હાથેયો છે. ત્યાં તો બહુકેની આ પશુ આવી પહોંચી. તે બીજી કોઈ પૂણી નથી થઈ ગઈ હતી. પછી તેણે તેને બહુકેના ઝોરકામાં લઈ ગયા, ત્યાં તેને સુવાઓ. ને ઝોરકામાં રિક્કી-ટિક્કીએ બાજની શાત આરામ લેવામાં ગાળા અને તેને ખાતરી થઈ કે તે મરી પશુ નથી ગયો તેમ જ તેના ધરીરના આલીસેક ડુકા પશુ નથી થયા.

સવાર પશુ ત્યારે તે જગ્યાએ તો ગયો હતો તો પશુ તે પોતાના પરાક્રમથી ખુશ હતો. તેણે વિચાર્યું કે હવે ફક્ત નાગજી સાથે જ દિશાન પતાવવાનો રહે છે. અને તે તો પાંચ નામ કરતાં બે જૂડી કહે. વળી તેણે ઈર્ષા મૂક્યા છે તેમાંથી બચ્યાં ક્યારે યશે તે નાજીવાનું કાંઈ સાધન નથી. પણ મારે હવે જલ્દી જાળને ફરજને મળવું જોઈએ.

વિચાર આવતા જ નારતો પશુ ક્યાં વિના તે ફરજ પકડીને માળા હતો ત્યાં ગયો. તો

ત્યાં ફરજ ખુશખુશાલ બનીને વિજયનું શીન માઈ રહ્યું હતું. નામ મરાયો છે એ ખજાર આખા ભગીચામાં પસરી ગયા હતા, મારજ કે ભંગી વાળવાં આવ્યો ત્યારે તેણે નામને ઉપાડી ઉઠરડે ફેંકી દીધો હતો.

રિક્કી-ટિક્કી ફરજને જાતો નોંધ વિનાઈ ગયો. 'અરે એક પોંછાના બાલોહિયા, આ તે શું આવતો વખત છે.'

પશુ ફરજ તો માનું જ રહ્યું, 'નામ મૂલો, નોંધિયા બાજને કામ કુલે-નામ મૂલો ૨ નામ મૂલો. પછી તો માણસે આવીને ધમકો કર્યો અને રિક્કી-ટિક્કી તેના મોંને કબજા ચોટી પડ્યો. એટલે નામભાઈના થયા ને કહ્યા. હવે મારા બચ્ચાને કાઈ ખાન નહીં નવ.'

રિક્કી-ટિક્કી કહે, 'એ પશુ' તો કોણ પશુ નાગજી ક્યાં છે?'

ફરજ કહે, 'નાગજી નાવાની ઝોરડી પાછે આવીને નામને મોલાવતી હતી. પણ નામ તો ભંગીની હાકો ઉપર લટકીને બહાર આવી અને પછી ઉઠરડે નખાયો. વાહ કાઈ વાહ. નામ મૂલો ૨ નામ મૂલો.' અને વળી ફરજ માવા કાગ્યું.

'સૂપ કરે' રિક્કી-ટિક્કી બોલ્યો, 'નહી તો હું તારા માળા ઉપર આવીને તારાં બચ્ચાં ખાઈ જઈશ. તને તો કાંઈ જાન જ નથી. અને ક્યારે શું શોભે તેની ખજાર નથી. હું તો તારા માળામાં સલામત છું. પણ મારે તો લાલ હજી લીધી જ છે. બંધ કરે તો તારું માથું, ફરજ!'

● અંગ્રેજીમાં જેને ટર્ફલ બદી કહેવામાં આવે છે તે પક્ષીનું નામ ફરજ નથી પણ મધ્યો છે. પરત મૂળકેળે વાલીમાં જ તેનું નામ ફરજ રખિલું છે કે જેથી તેની વિશ્વસ્યતા વધતી આવતી આવે. સાક્ષ માળા બાંધનાર પક્ષીઓ આપણે ત્યાં છે, એક મુશરી અને બીજી કાકો. તેમાં કાકોની લીલીક ઉપર આપણામાં આવી છે. તે ચાલીથી પણ નાનું પ્રાણી છે, તેના કાકો બેલ કાકો નામથી સાચું જ થાય; તે કારણથી પણ ઉપરની કાકામાં ફરજ નામ કાકા કાકામાં આવેલું છે.

આપણા દેશી પંખીઓની વ્યવસ્થા રાજ્યવસ્થા કે સમાજવ્યવસ્થા જેવી છે, અને તેમાં એક-બીજાને ઉપકારક બનીને રહે છે. લેલાં-કે પ્રાણમાં લેલાં એ કાલકલ્પ કામ કરે છે અને આવતા ભેગમ-ને પહેલું ખાત ઉપર મૂકે છે. તે જ પ્રમાણે ભેગમ જતાં તે જ તેના ખજાર આવે છે. — બાણીતરકાર

દરજી કહે તો, 'પત્રમ વિજેતા-નકુલાવ-
ત-સ-રિક્ષો-રિક્ષોના માન ખાતર હું આપન
અધે કરું છું. પણ વાત શી છે તે તો કહે
મારા મહેરમાન.'

રિક્ષોએ પૂછ્યું, 'આ ત્રીજી વાર કહું છું
નામજી ક્યાં છે?'

દરજી કહે, 'તમેલાની બાલુમાં ઉકરડા
પાસે જો રહી રહી રડે. તોજિયાભાઈની જમ.
વાઢ તોજિયાભાઈ વાઢ, શું તારા કાંત છે?'

રિક્ષો કહે, 'મારા કાંતની વાત માળ.
પણ કહે તો તેણે ઈંડા ક્યાં મૂક્યાં છે તેની
તને ખબર છે?'

'હા, રીવાલની નજીકના બાગમાં તર-
જૂચતો ક્યારો છે ને ત્યાં જ્યાં બાગો દિવસ
તાઢા રહે છે એ બાગમાં તેણે તે મૂક્યાં છે.'

'એમ કે? એ તને ખબર હતી તો પછી
મને તે કશું કેમ નહીં? શું તને તે મામૂલી
વાત લાગી?'

'તમારે તેનું શું કામ? પણ કહેને તમારે
બિચારી નામણીનાં ઈંડા ખાઈ તો નથી
જ્યાં ને?'

'ના ના. મને કાંઈ એવી બૂખ નથી,
પણ તારામાં જો છાંટાભાર પણ અક્કલ
પરમેશ્વરે નાખી હોય તો તો તારે હમણાં જ
એ તરજૂચના ક્યારા પાસે જઈ તારી પાંખ
કપાઈ ગયાનો ઢોંગ કરવો જોઈએ એટલે નામજી
તારી પાછળ પડ્યો. તેને એ રીતે ફાંસલાવીને
જહોં સુધી લઈ આવ. મારે મને તેમ કરીને
તરજૂચના ક્યારા પાસે જવું જ પડ્યો અને
જો હું હમણાં જઈશ તો તે મને જોઈ જશે.
અને તે ઠીક નથી.'

દરજી ધણી જોઈ અક્કલવાળું પંખી
છે. તેના મનમાં એકી સાથે એક કરતાં
વધારે વાત સમાતી નથી. તેને એટલી તો
ખબર હતી કે નામજીનાં બચ્ચાં પણ તેની
જમન ઈંડામાંથી નીકળે છે; એટલે એ ઈંડા

ભાંગી નાખવાની વાત તેને ગમે કીતરતી
નહીં. તોપણ દરજીની માલ જરા વધારે સમજી
હતી કેમકે તેને ખબર હતી કે નામજી ઈંડા
હોય તો પછવાડેથી તેટલા જ નામજી. એટલે
તે પોતાના માળામાંથી કીડી, અને પોતાનાં
બચ્ચાંની ભાગ દરજીને સોંપી. અને દરજીએ
બચ્ચાં સંભાળતાં સંભાળતાં માવાનું કામ
પણ ચાલુ રાખ્યું. દરજી પંખી આ કિસ્સામાં
માણસ-ધણીને ધણો મળતો આવતો હતો.

દરજી પંખીથી કીડતી કીડતી તમેલા આગ-
ળના ઉકરડા પાસે પહોંચી અને પછી ઘીસો
પાડવા માંડી, 'જો મારી પાંખ તૂટી ગઈ
રે. પેલા ધરમાંથી ઓકરે પાણી ફેંકીને મારી
પાંખ તોડી નાખી રે.' અને એમ બોલતી
બોલતી ફફડાટ કરતી જાણે પડતી હોય તેમ
નીચે આવી.

નામજી ફેણ જોઈ કરીને ચિત્કાર કર્યો.
અને બોલી, 'હવે લાગ્યાં આવી ખરી. હું
તોજિયાને કમવા જતી હતી ત્યારે જ તે
તેને ચેતાવી દીધો, કેમ? પણ હવે તારું મોત
તને જહોં લાગ્યું છે. ભગવાને બહુ જ સારી
જગ્યાએ અને સારી વખતે તારી પાંખ ભાંગી
છે.' અને એમ બોલી નામજી દરજી પંખીની
પાછળ પડી.

'ઓકરે પાણી માર્યો રે; મારી પાંખ તૂટી
રે.' દરજી બોલી.

નામજી કહે, 'એમ કે? ક્યારે હું તને
મારીને ખાઈ જમવા ત્યાર પછી હું તે ઓકર-
રાતો પણ પીડો પડીશ કે મારા ચિત્કારની
પાંખ કેમ ભાંગી. માટે તું ચોક્ક ન કર. યાદ
રાખ. મારો ધણી જત્યારે તો ઉકરડા ઉપર
પડ્યો છે પણ આજની રાત પહેલાં પેલો ઓકરડો
તેના કરતાં ચે વધારે કાંત પડી જશે. પણ
એક વાંટો છે ક્યાં? તને એમ છે કે મારા
સપાટામાંથી બચીને તું નાસી જશે તો એ
તારી જૂલ છે. જો આમ મારી સાથું જો.'

દરજી પંખીને ખબર હતી કે નામજી

સામે જે જીવે તે તમામ જનવર અને પંખી પછી બીજી રિયર બની જાય છે અને હાલી-ચાલી થકતા નથી. એટલે નામજુ કહે તોપણ પંખણી તેની સામે તો જીવે તેમ નહોતી. એટલે તે તો પાંખ બાગ્યાનો ફફાટ કરતી ધીમે ધીમે પોતાના માળા તરફ જવા લાગી એટલે નામજુ પોતાની ઝડપ વધારી.

અને એ પ્રમાણે રિક્કો-ટિક્કોએ તેમને તબેલા પાસેથી દૂર જતાં જોયાં, એટલે જરા મ દીધ ક્યાં વચર તે તરખૂચના કપારા પાસે પહોંચી ગયો. અને ત્યાં તરખૂચના વેલામાં થણી ખંધાઈથી સંતાડેલાં પચીસ ઈંડાં તેણે જોયાં. તે ઈંડાં મુરઘીના ઈંડાંથી સહેજ નાનાં હતાં. અને કંઈક કાટલા ને બહારે રૂઝત સફેદ ચામડીનાં હતાં.

‘હાથ. હું બહુ મોડો પડ્યો નથી.’ રિક્કો-ટિક્કો બોલ્યો કમકે તેણે એક-બે પાડી ગયેલાં જોયાં. અને જરાકે મોડું થયું હોત તો તેમાંથી બચ્ચું બહાર આવત અને એ બચ્ચું પણ માથુસને કે નોળિયાને મારી નાખી યકે તેટલું ઝેરી હોત. તેણે એવાં જમ્મતે કચડી નાખ્યાં અને બીજાને જેમ અને તેમ જલદીથી બાંજવા લાગ્યો. અને પછી એ હગલામાંથી કોઈ બાકી તો રહેવું નથી તે જોવા લાગ્યો. ઉવટ ત્રણ ઈંડાં બાકી રહ્યાં ત્યારે નોળિયાએ છુટકારાનો રમ લીધો. પણ ત્યાં તો તેને ફરજ પંખણીની ચીસો સંભળાઈ: ‘રિક્કો-ટિક્કો આમ આવો. દોડો, દોડો. હું નામજુને ધરનાં બારણાં સુધી તો લઈ ગઈ. પણ પછી તો તે પરસાળમાં ગઈ છે, અને નક્કી કોઈકને આભારી માટે દોડો.’

રિક્કો-ટિક્કોએ તોપણ બે ઈંડાં તો બાગી નાખ્યાં અને ત્રીજાને મોંમાં લઈ ખૂબ ઝડપથી ધરમાં પરસાળમાં દોડ્યો. ત્યાં જઈને જીવે છે તો પરસાળમાં શિરામજુ કરવા માટે બહુ-કનાં મા અને બાપ બેઠાં હતાં પણ તેઓ કોઈ ખાતાં નહોતાં; બીજાં પૂણી જેવાં થઈ ગયાં હતાં, હલતાં નહોતાં, ચલતાં નહોતાં અને

તેમની આંખ એક જ ઠેકાણે ખોલાઈ રહી હતી. ત્યાં બહુકે હતો અને તેને કંઈ મારવાને નામજુ ટાંપી રહી હતી. તે બહુકની થણી જ નહોતી હતી અને બહુકનાં ખુલ્લા પગને તરત પહેંચી યકે તેમ હતી. તે ખુલ્લામાં આમતેજ ઠાલતી હતી.

‘મારા નામને મારનાર પુરુષના પુત્ર! રિયર રહે,’ નામજુ અવાજ કહ્યો, ‘હજી તને કંઈ મારવાની નથી. હું તૈયાર થઈ છું. લોડી વાર થોભ તમે ત્રણે હસ્થાયસ્થા વિના બેસી રહો. ને હજારો તો મર્મી સમજો. મૂર્ખ મોડો! તમે જ મારા નામને મારી નાખ્યો છો.’ બહુકની આંખો તેના બાપ તરફ ખોલાઈ રહી હતી, પણ તેનો બાપ પણ કોઈકરી કો તેમ નહોતો. તે માત્ર એટલું જ બોલ્યો, ‘હલતો નહીં બહુક! રિયર બેસી રહેજો.’

બરાબર એ જ વખતે રિક્કો-ટિક્કો ત્યાં આવી ચડ્યો. નામજુને જોઈને તે બોલ્યો, ‘નામજુ! મારી સામે નો. તારી સામે કા-નાર આવી પહોંચ્યો છે. થઈ જ તૈયાર.’

નામજુ જરા પણ હસી નહીં. તે બોલી, ‘તારે વખતે તારો વારો. તને પણ હું જીવતો નહીં છોડું; પણ હમણાં તારા સાંપનધોના હાથ તો ને! કેવા ઘોળા પૂણી જેવા થઈને બેઠા છે. તેમને ફર લાગે છે. તેઓ હલીચલી રે ચકતા નથી. અને તું પણ ને હવે જરા પણ આમળ વધ્યો છે તો તને પણ મારી નાખીશ.’

નોળિયા કહે, ‘તે તો બલે’ પણ પછે તરખૂચના કપારામાં તે તારાં ઈંડાં મૂક્યાં હતાં તેની ચી વલે લઈ છે તે તો નો. મરજી હોય તો જરા જઈને જોઈ આવ.’

હવે નામજુ મોડું ફેરવ્યું. જીવે છે તો એક ઈંડું પરસાળમાં પડેલું હતું એટલે તે બોલી, ‘તે મને આપી દે.’ પણ રિક્કો-ટિક્કોએ પોતાના બેઠ પાંખ ઈંડાની બન્ને બાજુ મૂક્યા. તેની આંખો ચલોડી જેવી લાલ થઈ ગઈ. ‘બોલ આ ઈંડા માટે શું કિંમત આપે છે? આ નામના ઈંડાની શું કિંમત બીજાને, આ

જેલું એક જ બાકી છે. બોલી જા કિમત. બીજા બધા ઈંદાની તો અત્યારે છાડીએ મીઠાબાની લેવાયે છે. '

નાગજી હવે ઈંદા સિવાયની બીજી બધી વાત બૂલી ગઇ, અને તે પાછી ફરી. જેવું તેનું મોં ફુપું કે તરત જ બટુકના બાપે બટુક ન્હાં હતો ત્યાંથી તેને ઊંચકીને સહીસલામત રચળે મૂકી દીધેલ.

'ફસાવી, ફસાવી; નાગજીને કેવી ફસાવી. રીકી-ટીકી-ટકી,' નોંળિયો બોલ્યો, 'હવે બટુક સહીમત છે. અને તને ખબર છે? કાલે રાતે તોડવાની ઓરડીમાં નાગને મોંથી ૧૪૪૪૪૪૪૪ પછી ફું જ હતો.'

આમ બોલી તેણે ચારે પડે ફૂંવાતું ચર ફુપું; 'અને મને એણે આમતેમ થયું ફેરવ્યો. પછી મારી પકક ઊઠાવી ચકચો નહો. અને બટુકના બાપે આવી તેના કકકા ક્યાં ત્યાર પહેલાં તો તે મરી ગયો હતો, એ જધું મેં ફુપું' હતું. રિકી-ટીકી-ટકી-ટકી-માટે હવે તો તું પછી આવી જ નાગજી. અને નેહલે મારા કપાટા. તારા રંકાપે પછી લાગો નહોં ચાલે.'

નાગજી નેહુ' કે બટુકને કંઈ મારવાનો લાગ રહ્યો નહોતો. અને પોતાનું ઈંકું નોંળિયાના બે પગની વચ્ચે હતું, એટલે તે બોલી, 'રિકી-ટીકી, માડું ઈંકું' મને પાછું આપી દે. તે લઈને હું ચાલી જઈશ અને ફરી કાંઈ વાર આ તરફ આવીશ નહોં.'

'હવે સાચું બોલી. તું અદાથી જઈશ અને ફરી કાંઈ દિવસ પાછી નહોં આવે. એ તફન ખરું છે. તું અદાથી જમરાખને ધેર જઈશ. તારું ચરીર તારા નાગની પડખે ઊકરડે પડશે. માટે લડ્યું હોય તો તેવાર યઈ જા. નહોં તો બટુકનો બાપ તને મોળાએ દેશે.'

રિકી-ટીકી નાગજીની ચારે બાલુ ફૂંવતો હતો. અને છતાં તેની ફેણની કપટમાં ન આવરી જમ તેટલે દૂર રહતો હતો. અને તેની આંખો ખળતા અંગારા જેવી લાલ યઈ હતી. નાગજી

પણ હવે વીફરી અને નોંળિયા તરફ ફેણ પછાડી પણ તે તેણે ફૂંદીને ચુકારી દીધી. વારંવાર તેણે નોંળિયાને મારવા બદલ કથો અને બધી વાર તેની ફેણ પરસાળની જામ જ ઉપર જ પછાડી. પછી તે ચૂંચળું વળાને બેડી એટલે નોંળિયો ગોળાકારમાં ફૂંવા લાગ્યો. જેમ જેમ નોંળિયો ફરતો ગયો તેમ તેમ નાગજી પણ ફરતી ગઇ. અને સૂકા પાંદડાં પવનથી ખસખસે એવો અવાજ યઈ રહ્યો.

પછી નોંળિયો ઈંકું બૂલી ગયો હતો. તે હજી પરસાળમાં હતું ત્યાં જ પછું હતું. અને નાગજી તેની યાલે ખસતી ખસતી જમ લાગી. એવરે જ્યારે નોંળિયો ચાલ આવા ચોટી વાર થઈયો કે તરત નાગજી ઈંકું પોતાના મોંમાં લઈ લીધું અને કોટ મૂકી. અને નોંળિયો તેની પાછળ પડ્યો. જ્યારે કોઈપણ સાપ મરણિયો યઈને કોડે છે ત્યારે તેની કંપ ધાંતની પીઠ ઉપર લગાવવામાં આવના ચાલુક જેટલી હોય છે. તે તીરની માફક રસતાને વટાવી ગઇ. રિકી-ટીકીએ જાણ્યું કે તેણે પણ કંપ કરવી પડશે. કેમકે નહોં તો મહેનત બધી ધૂળમાં મળી જશે. નાગજી તો રસતા વટાવીને સીધી દરજીનો માળો હતો તેની પાસે મોટું લાસ ઊંચું હતું ત્યાં ગઇ. અને નોંળિયો પણ તેની પાછળ પાછળ ફેંકવા લાગ્યો. જ્યારે દરજીના માળા પાસે આગ્યો ત્યારે દરજી તો હજી પોતાનું પહેલું માલો માઈ રહ્યું હતું. પણ દરજીની માલ વધારે ચતુર હતી. જ્યારે નાગજી નજીક આવી ત્યારે તે ઊઠીને નાગજીની ફેણ ઉપર પાંખો ફૂંકાવવા લાગી. અને જો દરજીએ મદદ કરી હોત તો તો નાગજીને બીજે રસતે જવું પડત. પણ નાગજી તો પોતાની ફેણ જરા નીચી કરીને આગળ વધવા લાગી. તોપણ તેમાં જે વખત લાગ્યો તેટલામાં તો રિકી-ટીકી નાગજીને આંખી ગયો. ત્યાં પાસે જ નાગજીનું બોણ હતું અને ત્યાં જ તે અને નાગ રહેતા હતા. તે તેમાં દાખલ થવા માંડી એટલે નોંળિયો ફક્ત નાગજીની પૂંછડી જ પકડી ચકચો.

તેણે શંત એટલા મનગૂત કરાવ્યા હતા કે તે પોતે પણ પૂંછડી સાથે ધસકાયો. નોનિયાઓ મને તેવા વૃદ્ધ અને અનુભવી હોય તો પણ તેમની કાઈ સપ્ત પાછળ તેના દરમાં રેસતા નથી. વળી દરમાં અધારું હતું. વળી નોનિયાને કેમ ખબર પડે કે ક્યારે દર પહોંચું મરો અને ક્યારે નાગણી પાછી ફરીને સાથે થશે. તો પણ તેણે તો નોંસથી પૂંછડી પકડી રાખી અને દરના મોં આગળની જમીનમાં પોતાના પગ કરાવી દીધા. પછી તો દર ઉપરનું ધાસ પણ અસર્તુ બધે ઘર્ષ ગયું. અને દરજી બોલ્યું, 'મામલો ખલાસ! રિક્કો-ટિક્કો મરાઈ ગયો લાગે છે. આપણે તેના મજાના મરચીઆ ખનાવીને ગાવા પડશે. બહાદુર નોનિયાબાઈ ગુજરી ગયા. એમ જ હોય, નાગણના દરમાં તે નાગણ તેને માર્યા વિના રહે ખરી?'

પણ ત્યાં તો ધાસમાં ફરી સળવળાટ થયો. અને પૂજથી ખરડાયેલો નોનિયો ધીમે ધીમે દરમાંથી બહાર આવ્યો. દરજી બોલતો અટકી ગયો. નોનિયાએ પોતાના ઉપરથી પૂપ ખંજેરીને છીંક આપી. 'એક ખલાસ' તે બોલ્યો, 'એ નિચારી રંઘીરાં નાગણ હવે દરમાંથી કદી બહાર નીકળવા પામશે નહિ.' આ વાક્ય આસપાસ રહેલી લાલ ધોડીઓએ પણ સંભળ્યું અને તે ખરું છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા ચાલી.

રિક્કો-ટિક્કો તો ધાસમાં જ ઊંચી ગયો. એટલું બધું ઊંચો કે જ્યોર ઘર્ષ ગયા તેની

પણ તેને ખબર રહી નહોતી. પણ નમતે પહોંરે તે જાગ્યો, પછી દરજીને કહે, 'દરજી! લેલો કહે કે નાગણ પણ મરી ગઈ છે. પછી લેલું એ બધે ઠેકાણે ખબર પહોંચાશે.'

લેલું એ મામલાની વાદીઓના કાલ છે. તેના અવાજ તાંબાના વાસણ ઉપર પછાતી હોયો જોવો છે. અને તે કમેજા સમાચાર બધે પહોંચાડે છે. બ્યારે રિક્કો-ટિક્કો ધરના રસ્તા ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે તેણે પણ સંભળ્યું, 'લે-લા-નામ મર્યો; લેલા નામણ મરી.' એટલે બગીચાનાં બધાં પક્ષી આનંદમાં ગાયીને ગાવા લાગ્યાં. ઠંઠાં પણ ફૂલિ ફૂલિ કરવા લાગ્યાં. બ્યારે નોનિયો ધરમાં પહોંચ્યો ત્યારે નટુક, નટુકની મા અને તેનો બાપ બધાં તેના ઉપર ખુશ થઈ ગયા. અને તેને ખૂબ ખાવાનું આપ્યું અને પછી તે બટુક સાથે રાતે સવા ચાલ્યો ગયો.

નટુકની મા બોલતી હતી, 'આ નોનિયાએ તો નટુકના અને આપણા મધાના પ્રાણ બચાવ્યા છે.'

પણ એટલા અવાજથી નોનિયો જાગી ગયો. તે કહે, 'હવે તમે શાની જિંદા કરો છો! બધા સાપ મરી પરવાયાં. અને હજી તો જીવતો હશે તો થે હું છું ને!'

અને એ રીતે તે બગીચામાં રહ્યો, પછી તો કાઈ સાપની તાગત નહોતી કે તેની હડમાં પોતાનું મોં સુકા બતાવે.

[રકપાઈ કિર્દાનીની 'જનલલુક' ૧૧૫]

એક સમાચાર : આજે ૪ ને ૨૫ મિનિટ જનલના મધ્યભાગમાં પ્રાણીઓની એક વિશાલ સભા મળી હતી અને જુવના હાડ નીચે બેઠેલા શ્રી. હાથીભાઈ, શ્રી. માકડભાઈ તથા મંજીરીને અનુક્રમે મધ્યસ્થ સમિતિમાં લેવામાં આવ્યા હતા. ત્યાર બાદ બધાં પ્રાણીઓએ પોતપોતાનાં પૂંછડાં ધ્યાન કરીને હર્ષનાદ કર્યો હતા અને એવો અવાજ 'એકમનો જ' એવો સંભળાતો હતો.

—બી. વા. —

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર જરૂર લખશો.

કેન્ય રાજવિપ્લવ

ડાહરકુમાર લલ્લ
એમ. એ.

૨ મેચને બી.એ. થવાને ત્રણ વર્ષ થયા છતાં તે હેઠાણે પડ્યો નહોતો. થોડુંક છૂટક કામ, થોડાં ટયુશને વગેરેથી તે પોતાનો મુખારો કરતો હતો. જે સારી નોકરી તેને મળે તે કાં તો સારા પગારની ન હોય, અથવા તો થોડા કામ-વાળા ન હોય. ને છેવટે કંઈ નહિ તો રોક કે મેનેજરની મુખાકૃતિ કે એકાઉન્ટન્ટ કે કેશિયરના અવાજ સામે તેને વધી હોય. આમ મમે તે નોકરી હોમ પણ તેને ફાવતી જ નહિ. મેત્રણ મહિના માટે હોમ તો ગમે તેવી નોકરી તે સ્વીકારવા તૈયાર થઈ જતો. પણ હમેશની નોકરી માટેનો તેનો ખ્યાલ કંઈક અસામાન્ય હતો. મૂળથી જ જરા કલ્પનાપ્રધાન ને તેમાં બી.એ.માં અગ્રેજી સાહિત્ય ઐતિહ્ય વિષય તરીકે લીધેલું. તેના સાહિત્યપ્રેમે તેને કાવ્ય, નાટક, નિબંધ, વાર્તા, વિવેચન વગેરે લખવા પ્રેરેલો. પણ ચારીરિક સંપત્તિ સારી ન હોવાથી તેનામાં કંઈકથી નિરાશાવાદ કિતરી આવેલો—એ બધાનું તારતમ્ય એ કે જીવન જોઈએ તેટલું સરળ નહોતું—અમર વધારે સારી રીતે કહીએ તો જીવન જોઈએ તે કરતાં વધારે પડતું સરળ વહેતું હતું.

પડોસણ વિધવા બાઈની ઓળખાણે તેને હમણાં એક સારું તો નહિ પણ સામાન્ય ટયુશન અપાવેલું. સામેના બંગલામાં એક રોકની મનોહર પુત્રી મનોરમાને આ વખતે જ મેટ્રિકમાં પાસ થવું હતું. ખાસ કરીને અગ્રેજી કાચું હોવાથી ટયુશન રાખવું પડેલું. પણ જેમ એક કામ બીજાને લાવે તેમ મશ્વરત, સંસ્કૃત, થોડી જોગણ, થોડું વિદ્યાન...એમ રમેશને સ્ત્રીઓનું પડતું; પણ જેમ કામ કામને શાખવે તેમ રમેશને પણ મુશ્કેલી નહોતી પડતી.

મનોરમાને ઈતર વાંચન કરાવવું જરૂરી છે એમ બલ્લા પછી મહાન અંગ્રેજ નવલકથા-કાર રિક્તનું 'ધી ટેલ ઓફ ટુ સીરીઝ'

નામનું નવલ વાંચવાનું તેણે કહેલું. પરંતુ અન્યનાં કરેલ સૂચનોનો પોતે સ્વતંત્ર રીતે અમલ ન કરેલો એવો સ્વતંત્ર પાઠ તેના વેપારી પિતાએ સ્ત્રીઓને હોઈ મનોરમા સાથે રમેશને પોતાને મ વાંચવું પડતું રમેશને તો વધુ મજા પડવા લાગી ને સ્વજનનાં હાથ આ મહાન નવલકથાકારના રસપ્રદ નવલકથા, તેની અમકદાર લાખા અને અમકદાર પાત્રાલેખનથી મુગ્ધ થઈ ગયા, અને એ મુગ્ધ દયાની કોઈ નિર્બળ પળે, તેઓને અંદરનું 'ચેલું' કોઈટર મેનેટનું પાત્ર જોડી અસર કરી ગયું.

બીજા પાત્રોએ ઓછી અસર કરી હતી એમ અમારું કહેવું નથી પણ ક્રાન્સના પ્રખ્યાત એસ્ટીલના સળિયા પાછળ, લોલી-તરસ્યા ઉમરાવોનું ભણે પ્રાપ્તિત કરવા કોઈટર મેનેટ વર્ષોની શુભામી સ્વીકારી હતી. ને ક્રાન્સના, એ જૂની સહેલી શુભામી મનોરમાના મૃત્યુદત્તના ભણે જોડા સીવવા માંડ્યા હતા, તે વાત જાણના દિલમાં જીડે જીડે કારાયા વગર નહોતી રહી.

જ્યાં ઓઠોટામર મહિનામાં તેના મિત્ર બાણના કહેવાથી તેણે એલએલ. બી. ના વર્ગોમાં હાજરી આપતી શરૂ કરી હતી. બાણનું જીવન એક જટિલ સ્વતંત્ર સિદ્ધાંતને અનુસરી રહ્યું હતું; ને તે એ કે માણસે કાં તો કમાવું ને નહિતર ખરચવું; કમાવું પણ નહિ, ને ખર્ચવું પણ નહિ એ નિષ્ક્રિય મનોરમાની પરિસ્થિતિ હતી. આદર્શ નિષ્ક્રિયતાના જીવંત દર્શન સમા પોતાના મિત્ર રમેશના જીવન-સિદ્ધાંતો તેને ખટકતા; કારણકે જીવન એ તેને મન કમ જુમિ, કાપ્તેજન હતું. અનેકવિધ નિષ્ક્રિયતામાં જીવનનો આનંદ લૂંટનાર રમેશ પણ બાણની સચોટ ફલીસો સામે નિષ્ક્રિય બની તે કહે તે સંજોગ લેતો. તેની પાસે ફલીસોનો દગલો હતો. કારણ કે આવડી ઉમરમાં તેણે

રવ. દિનેન્દ્રલાલ રોય કૃત 'મેલાપતન'ના સ્ક્રમરસિદ્ધાંતી માફક અધિકૃત કર્યા સિવાય બીજું કંઈ જ કંઈ નહોતું. પણ એ દલીલો બાણીની સામે મૂકનાર તો કાંઈ ભેદભેદ ને કે તેણે દાર રવીકારી. આમ, યુન્યર્માંથી જન્મત કોઈને તેમ નિષ્ક્રિયતામાંથી કાઢી સંજોગ્ય બને તેણે વર્ગો બરવા માંડ્યા.

વર્ગો બરવાનું સાંજે રાખેલું. પણ તે જ્યોર પછી તેના એક મિત્ર બળવતની ઓશીસે, ઓશી નંદર પર જતો. ત્યાં થોડી વાર કંઈ કંઈ નોઝરીનો તેણે ના પાડી, ને કો માટે ના પાડી તે તેને સમજાવતો ને પછી ધીમેથી 'જઈ છું' કહીને કોતરી પડતો. લો-કાલેજ એ વળે. એશી-સટન કાલેજમાં બેસતી, તે તરફ આસવા લાગતો. જોયાં જોયાં મકાનો આસપાસ બવદાર કરતાં વાદતો, ટીપીન બારેકટમાંથી વધુ-સધુ આતા છોકરાઓ, બસ માટે રાહ જોતી ક્વિસ્ટી ટાઇપીસ્ટ છોકરીઓ, ને 'આવી બધી સરસ વસ્તુઓ ક્યારે પામીશું?' આમ દારા ક્રૂટ યતી લિસા-વાળા 'બાઈટેવ'ના રો કેસીક તરફ નજર નાખતા ગરીબ લોકો, કારસેટ બોડીસ વગેરે ઉપવસ્ત્રોની મુરાજપથી મનને જલકસિયા ઉપત્તરી આનંદ માણતા પારસી વૃદ્ધો-એ બધું એટલું બધું ને સરસ લાગતું કે તેને જોતાં જોતાં તેના પર માનસિક ટીકા કરતાં કરતાં તે ધીમે આગળ વધતો. હાઈકોર્ટનાં મકાનો તરફ જોતાં તે વિચારતો કે 'ક્યારે આ મકાનોમાં - કાળો કાળો પહેરીને ગરીબ નિરાધાર, વગર અમર થોડા વધે માથો જતા લોકોના અવાવમાં જોશે રહેશે?' હાઈકોર્ટની ગલી છોડીને તે આગળ વધતો. બંધ બારણાવાળાં, લાંબી મળરવાળાં મકાનોની બાંધેલી પગથી પરથી તે ચાલ્યો જતો. જમણી તરફના જાંબ બારણા પાસેનાં પત્રચિયા પર ખેડેલ, એક ગાંઠા જેવો વૃદ્ધ માણસ, એકાદ પૂર્વપથિમનો ક્રમેજ સુચવતો અપારસી, વૃદ્ધા કાંધીના ખાટલા પર મધાતું ગાંઠું નાખી ખેડેલો નિબામ, નિષ્ક્રિય પંડાણ-

એ કિવાય તેને મન કોઈ બીજી રસપ્રદ બાજી નહોતી-એ બધાં તરફ પોતાની નિષ્ક્રિય દૃષ્ટિ નાખી તે આગળ વધતો-ને કોઈ કોઈ વખત ખોટો સમય દેખાડતા મુંઝવના પેલા પ્રખ્યાત રાજનાર્થ ટાવર પ્રત્યે આંધેપથરી દૃષ્ટિ નાખી તે કોલેજમાં ઉતાવળે પહોંચી જતો.

*

મનોરમા માટે તેણે ખાસ સમિત્ય આજીવિ આણી હતી. તેમાં ત્રણચાર ચિત્રો હતા, પણ પહેલા પાના પર એક સરસ ત્રિરંગી ચિત્ર હતું-ડૉ. મેનેટનું. તે લાંબાં અસ્તબસ્ત રૂપેરી ગુરફાં, અસંખ્ય કરચલીવાળું ઉભન કપાળ, જોડી ગયેલી આંખો, લજરી ગયેલી માસ પરની પીળા ચામડી, મોં પરતું નૈરાશ્વમય, કાંત બમકર ગૂંચન, ફાટેલું કાળું જાડીટ, પગે પડેલ ચામડું, એક જૂની કાદ ખાઈ ગયેલી રાંધી, ને એ સર્વને આજીવિ દયમયતા પ્રકાશની અર્ધપ્રકાશિત અર્ધઆંધેરી મળેલ ખીણગતી-એકદર હૃદય-રોસિયું નીકળી જાય તેવું, યુધામીના કળસ સમું વાતાવરણ બેઠું કરતું એ ચિત્ર હતું. જેટલી સ્પષ્ટકિતી મદદથી ક્રિક-સે ડૉક્ટર મેનેટનું પાત્ર ધમું હતું એટલી જ રંગકિતથી કલાકારે તેના સાધારણ કરાવ્યો હતો. મનોરમા તેમજ રમેશ-મનેતા હૃદયમાં ડૉ. મેનેટના પાત્રે આટલી બધી અસર કરી હતી તેનું એક કારણ આ અજણત ચિત્ર પણ હતું.

એક દિવસ સાંજે લો-કલાસમાંથી, ટિવાળાના અંધારા ઠંડા વાતાવરણમાં રમેશ પાછો ફરતો હતો. અંધારાને લીધે મનુષ્યમનની કાંઈ અજુકાલી ગૂંચને પરિણામે ઠંડી જરા વધારે લાગે છે; સુધારાનાં 'સાઉન આઉટ' હોવા પ્રકાશ કરતાં અંધકારને વધારતા હતા. મુનિ-વરસિદ્ધીના અગીઆ પાસેથી આગળ વધીને તે હમેશ બધ જણતાં મકાનોની પેઠથી પરથી પસાર થતો હતો ત્યાં તેણે, એક ગાંઠા જેવો લાગતો ડોસો એક અર્ધઆંધેરી બગી રહેલી ખીણગતીનાં અરિધર પ્રકાશમાં બેઠો બેઠો નીચો.

વળી કંઈક કરી રહો હતો તે જોયું. આવો
કદી નહિ નિહાળેલો દેખાવ જોઈ તેની સ્વા-
ભાવિક કુતૂહલવૃત્તિ સતેજ થઈ. પહેલી જ
વાર તેણે છુટ્ટાને ઝીણી નજરે નિહાળ્યો-અને તે
અમકા પછો, જાણે કાંઈ જૂતપ્રેત જોયું હોય
તેમ તેના મોંમાંથી ચિત્કાર નીકળી ગયો.
તેનાં શમ શમ ખડાં યજ્ઞ ગયાં. આ શો અમ-
ત્કાર હતો! પોતે જાગૃત હતો કે સુષુપ્ત તે
નક્કી કરવા તેણે જોસથી પોતાનો કામો પથ
પરથી પર પછાડ્યો! પગમાં પછાડાટથી ઝથુ-
ઝથાટી ઉત્પન્ન થઈ-પાદપ્રહારથી એ લાંબી
પાકી બધેલી ગળદરમાં જાણે ક્યાંય સુધી
આશ્વોજનો પ્રતિષ્ઠન જોડ્યો. ના, પોતે જાંબમાં
નહોતો. તેણે ફરી, પણ આ વખતે સ્થિર
નજરે પેલા છુટ્ટા સામે જોયું-તેના મનમાં
પ્રભાસ પછો-સાથે આશ્ચર્યમાં વીજળીનો અમ-
કાર થઈ અદ્ભુત યજ્ઞ તેમ એક સજ્જા
આવી ગયો-તે જરા જોસથી બોલી જોડ્યો,
‘ડોક્ટર મેનેટ ! !’

ડોક્ટર મેનેટ ! એ તો કેમ જ. હોઈ શકે !
તેની છુટ્ટા જાણે બહેર મારી મઠ. તેણે
આ ભમતે-આ દૃષ્ટિએ તથા યાનબેદને-કર
કરવા જોઈથી માયુ કુણાવ્યું-અને ફરીથી
તેણે જોયું-થું ! એ જ લાંબાં અસ્તબ્ધ
ફેરો કુણા, એ જ અસંખ્ય કરચલીવાળું
ઉત્તર કપાળ, એ જ જોડી ગયેલી બાંધો, એ જ
લજ્જા ગયેલી ગાલ પરની પીળી ચામડી, એ જ
મોં પરનું નૈરાશ્વમય, ચાન્ત, ભયંકર ઝંડન,
એ જ ફોટો કાળું જાડીટ-તે હજી તો વિશેષ
અમકવાળું હતું-તે જાણે જૂની કાટ ખાઈ ગયેલી
રૂપી ! આ માણસ પણ ચામડાને રૂપીથી
કાપી જોડા બનાવવા મથતો હતો !

અદ્ભુત આસે રમેશ ફરી બોલ્યો : ‘ડોક્ટર
મેનેટ !...મને આ થું થાય છે...’ એટલું
બોલે ન બોલે ત્યાં તો પવનના કપાટાથી,
જાણે તેનાં ભય અને આશ્ચર્ય સદાજાગૃત
વધારવા માટે મીઠુજતી છુટ્ટાઈ મઠ-એ જ
પણ પેલા વૃદ્ધે જોયું જોયું-એ એક ભયંકર

ચિત્કાર કરી રમેશ સાથો જીવ લઈને ભાગ્યો.
આખી રાત આધાપીધા વગરનો તેને ધાણી
ફૂટે એવો સખ્ત તાવ શાયો આવી ગયો તે
તેની પત્ની સવિતા ન સમજી શકી.

*

બીજો દિવસે રમેશ જરા મોડો જાડ્યો.
શિવાળીની રાતને આગલા દિવસનો માર્ગસિદ્ધ
થાક એ બે વરતુ હોવા છતાં, આખી રાત તેણે
બેરટીલ, ડોક્ટર મેનેટ, પેલો વૃદ્ધ માણસ અને
તેમાર થતા જોડાનાં જ સ્વપ્નાં જોવા ક્યાં હતો.
ટચુશન પર જવાનું મોકું થવાથી નાહવાનું ને
એવું એકાદ મિનજ્વરી કામ મુલતવી રાખ્યું.

મનોરમા ક્યારની તેની વાટ જોતી હતી.
‘કેમ રમેશભાઈ, આજે મોકું ?’ કદી તેણે
ચોપડી ઉઘાડી. પહેલે પાને જ ડોક્ટર મેનેટનું
ચિત્ર હતું-ને તે જોતાં જ રમેશના મોંમાંથી
આશ્ચર્યમિશ્રિત બળતો ઉદ્ગાર નીકળી ગયો.
તેણે જરા તીવ્ર અવાજે મનોરમાને કહ્યું :
‘મનુ, એ બંધ કરી દે !’

આવી અપૂર્વ અને વિચિત્ર વર્તણૂકથી
મનોરમા બહુ વિસ્મય થઈ મઠ-‘કેમ બાઈ
આજે આમ કેમ ? તનિયત તો સારી છે ને ?’
કદી તેણે રમેશને કપાળે હાથ મૂકી જોયો.
‘હાથ, હાથ. ફેટલો તાવ થયો છે ! જાઓ,
ધેર જાંબને સુઈ જાઓ. તાવ છતાં પરાણે
ટચુશન માટે મોકલવા માટે સવિતા બાબતે
કપડો આપવા હું પણ આવું છું.’ આટલા
વખતે બંને વચ્ચે આટલો તો શુદ્ધ અને
ધનિક સંબંધ બધાયેલો.

અને પછીનો અર્ધો કલાક ગઈ રાતનો
વિચિત્ર અને અદ્ભુત બનાવ રસપ્રદ રીતે
વર્ણવવામાં ગયો. સખ્મતા અને વારતાના
ચોખ્ખી ખાતર સવિતા અને મનોરમાએ એ
વાતમાં અર્ધખરાં આશ્ચર્ય ને રસ દેખાતાં.

*

તે દિવસે શુક્રવાર હતો. સો-રોસેજમાં
આજે રમેશને બે કલાક જરાનાં હતાં. સામા-
ન્ય રીતે જ તેને શુક્રવાર તરફ શરૂઆત આવતો

અને તે ગુસ્સાનાં મુગ આ સાંજના પોણાછપી પોણા આઠ સૂધીના માથું પકવતા વર્ગોમાં હતો. તે દિવસે તેને માથું કુખવા આવતું, તાવ ચડી આવતો, બૂખ લાગતી અને જીંધ પણ આવતી. રોજ તે તે પાછળના બાકિયા પર બેસી છાપું કે નવસકયા વાગી કે વાતો કરીને એક કલાક પસાર કરતો. પણ શુક્રવારે તે તે જીંધી જ જતો. 'વિદ્યાર્થી-છવનના સૌથી વધુ યાદ રહે તેવા ફક્ત શુક્રવારના જ દિવસો છે' એમ તે પોતાના વધુ હિદ્દમી મિત્રોને કહેતો. એ બે કલાકોમાં તેણે પોતાનું કાપરાનું, કાપદાશિશ્મોનું અને આ મદા-જન્નજર્મ કસાવનાર પેલા બદમાશ બાલુનું આલોક-પરિવોહનું છવન કરી રીતે જશે તેના બહુ જ આકર્ષક શર્ષકોમાં ગોઠવી નાખ્યા હતા. ને દર શુક્રવારે તે કાર્યક્રમોમાં વધુ ને વધુ આકર્ષક ઉમેરેશ યથા જ કરતો.

*

પણ આજે એ કાર્યક્રમ વિષે તેને વિચાર સરખો પણ ન આવ્યો. ને ધડોલાર નળે એ સર્વનો ભયંકર, દુઃખકર કાર્યક્રમ ત્યાંથી અટકી ગયો. આજે તેને પેલી, ડાસાવાળી જગ્યાએ જલદી પહોંચવાની તાલાવેલી લાગી હતી. વારંવાર અકળવિહળ થતી આખે તે વર્ગનાં ધડિયાળ સામે નજર નાખતો-ઊંચે એ બે કલાકભૂરા થયા. કહી તેને છુટકારાનો આટલો સંતોષ નહોતો થયો. નાસવાની નાની બારી મળતાં સપાટયેલી મિલાડી નામે તેમની ટીરની માફક તે નાસી છુટ્યો.

હિતાવર્ગા, જમીનને ભાગ્યે જ અડતાં પગલાં યુનિવર્સિટી ગાર્ડનની પેલી પાર તેને લઈ જતાં હતાં-ખેત્ર આજિતના અર્ધકમ્પ પ્રકાશને બેઠીને-એક મીજુજતીને પ્રકાશ પડતો હતો ત્યાં ડાખી બાલુના પેલા મકાનની લાંબી અર્ધપ્રકાશિત ગળાર અને પગથી હિપર પેસે વૃદ્ધ, અર્ધગાંડા જેવો, હાથમાં તેનાં ઝોળરો લઇને બેઠો થતો. અર્ધી થઇ મથેલ એ પાતળા મીજુજતીના ટમટમતા પ્રકાશમાં પેલો ડોસો

ચોપડીના ચિત્રની ચાંદક, બેઠો બેઠો જીવું ધાલી જૂની હમતો અગમચા, અનાકર્ષક ભેદા સીવતો હતો. મુખપનાં સામાન્ય જન્યુઆરીના ટાંઢના દિવસોમાં થાય તેના કરતાં જરા વધુ મુગરી રમેશના પ્રિલમાં આવી ગઇ. તેના પગવામાંથી ભેમ અને હિસાહ નળે ઝોસ રતાં જતાં હતાં. કાંઈ અદરશ બળે તેના પગ જમીન સાથે ચોટતા હતા. આજો પ્રકાશ આપતી મીજુજતી પાસે, ડોસાથી ફક્ત બે જ વાર દૂર તે આવીને બેઠો રહ્યો. કાંઈ આત્મ-બળે તે એવાઇ આગે-હતો અને તે જ આત્મબળ તેને ત્યાં જ ચોટારી દેતું હતું.

બીગા રહે દરેક સેકન્ડ ચર્ચ દશે ત્યાં જહુ જ ધીમેથી ને ખૂબ જ દહતાપૂર્વક પેલા વૃદ્ધ માથું જોંચકું. લટકતાં ઝુદ્દાં પરથી મીજુ-જતીને ઝાંખો પીળો પ્રકાશ ધીમે ધીમે સરી કપાળ, કમ્મર, નાક ને ઊંચે હાથથી પર પડ્યો. કાંટના કાંઠા પાછળથી કાંઈએ બંદ-હતો ટુકડો પીક પર સરકાવી દીધો હોય તેવી મુગરી રમેશને આવી-એ જ લાંબા, અતન-વ્યસ્ત રૂપેરી ઝુદ્દાં, એ જ અસખ્ય કરચળા-વાળું ઉત્તન કપાળ, એ જ ઊંડો મથેલી આંખો, એ જ લગતી મથેલી તાલ પરની પીળી ચામડી, એ જ મોં પરનું નૈરાશ્વમય, 'શાંત, ભયંકર' હનુત. તે સતખ્ય થઇ રહ્યો. તેના મોંમાંથી મુપ્ત નિશ્વાસ સમો એકજ ધેરા અગમ-નીકર્યો, 'ડોક્ટર મે...ને...ટ.'.

'હા, હું ડોક્ટર મે...ને...ટ.' જહુ જ એકસાઈથી જમ કાંઈ મશીનમાંથી એક સરખી વરદુએ બહાર પડે તેમ મોંમાંથી 'કળ્ડો બહાર પડતા હતા. 'મારી સાથે આવ...' હજી પોતે, શું સાંભળે છે તેના પૂરો ખ્યાલ રમેશને નહોતો આવ્યો. દુરત તેના હાળ ગમજા. તેના પગ પલાયન કરવા જતા હતા ત્યાં પેલાએ તેનું કાંડું પકડ્યું.

આવડી ઉંમરમાં તેણે ધણાના કાંડાં પક-ડ્યાં હતાં, ને તેનાં કાંડાં પણ ધણાએ પકડ્યાં હતાં-તેમાં ઓછોનાં તેમ જ પુરુષોનાં કાંડો

સમાવેશ પણ થતો હતો. પણ તેમાં એક પણ કોડું એક જ વખતે આટલું સખત અને સુકું નહોતું. પાતળાં, ગોઠાવાળાં લાંબાં આંગળાં, જાણે નહોરની માફક ચોટયાં હતાં.

રમેશ ઘૂંટી ઊઠ્યો. એને કંઈક વિચિત્ર રીતે 'કપાલકુંડલા' નો કાપાલિક યાદ આવ્યો. કોહરટ મેનેટ અહીં અત્યારે ક્યાંથી હોય? તે મને ક્યાં લઈ જશે? તેનું દિનુ વારસાનું અભ્યાસી બેનું અત્યારે જાણે નકામું થઈ ગયું. 'મને-મને...જવા...હો' તે હરમરી ઊઠ્યો. 'ચાલ!' પહેલાં કરતાં વધુ ધીમા અને દિમ-પ્રેશના કંઠા સુસવાટા સમા અવાજે પેલા જુદે કબ્બું અને ઝપપી નીચા વળી રાંધી લીધી. કીર્તિદેવના હાથે કાકા દિગળાજ ચાચરમાં જેમ દસડાયો હતો તેમ રમેશ દસડાયો. ચંતવત પેસો જુદ વાર્ષિકપને દુર્લભ એવી ઝપપી પગલાં ઉપાડતો હતો.

તે ઝપપી એડવર્ડના અત્યારોલી પૂતળા આગળ થઈ મ્યુઝીઅમ તરફના, દ્રામ જમ છે તે રસ્તા પર થઈ દલાલ રૂડીટની પાછળની ગલીના એક અર્ધ પ્રકાશિત મકાન આગળ આવી પહોંચ્યો. મકાન જે માળેનું, નીચા માટેનું હતું. અદર લીજળીના દસ કેન્ડલ પાવરના ગ્લોબ જેટલું જ અજવાળું હતું. એક જાણુ અર્ધપુલ્લા નાના બારણામાંથી એક દાદરાનાં ત્રણેક પગથિયાં દેખાતાં હતાં. પેસો જુદ તે તરફ ધસ્યો-રમેશ પાછળ દસડાયો. દાદરાનાં પાટિયાં સું સું બોલતાં હતાં. પગમાં કાગળનાં ટુકડાં, લૂગકાનાં બીનાં હયા અને પાંચના નાખી કીધેલા ટુકડાં કચરાતાં હતાં. તેમ, અડેલાં છાંને તે તળેલી ફંગળાની ચિત્ર વાસ આવતી હતી.

ખીજે માળે જમણા હાથ પરની છેલ્લી રૂમમાં ડોસો તેને લઈ ગયો. રૂમ પર તાળું નહોતું. ધક્કો મારતાં તે ઊપડી ગયું. અદર અધારું હતું. પેલા ડોસાએ, અધારામાં પણ બધું નીઈ ચકતો હોય તેમ, ક્યાંકથી ખાસ કાઢી મીઠુજતી સગાત્રી.

મીઠુજતીનો પ્રકાશ જોતાં રમેશના જીવમાં જરા જીવ આવ્યો. ચારે જાણુ જોતાં બેસવાનું કાષ્ટ પણ સાધન, એક ખૂણામાં પડેલ ફાટેલ સાદી સિરાપ દેખાતું નહોતું. મૂળ રંગ કદાર્ય સફેદ હોય, પણ મેલને લીધે લગભગ કાળાં દેખાતાં કપડાં, તે તેના જ ચાનાં વાસણો વગેરે ગમે તેમ પડ્યાં હતાં. એક જાણુ પર ધૂળ-વાળાં, ફાટેલાં પૂઠાં ને વળેલાં ખૂણાવાળાં માશિષો, કેટલાંક નકામું જણાતાં પુસ્તકો વગેરે પડ્યાં હતાં. રમેશને આના માણસોને ત્યાં પુસ્તકો જોવાથી અચંબો લાગ્યો-પણ તેની નજર તે તરફ વળેલી જોઈ ડોસો બોલી ઊઠ્યો. 'જો આ...' ને હાથ હવામાં વીંચ્યો-અને-અને તેની સાથે જ રમેશ સામે એક ત્રિરંગી ચિત્ર, જાણે હવામાંથી આવ્યું હોય તેમ, કાષ્ટ જાણે ક્યાંથી આવ્યું! તે ચિત્ર પર મીઠુજતીનો ટમગમતો પ્રકાશ પડતાં રમેશ અવાક થઈ ગયો. ડોક્ટર મેનેટનું ચિત્ર! તેની એક કિનાર ચિત્ર ચોપડીમાંથી ફાટેલ હોય તેનું દેખાડી આપતી હતી. મનોરમાની ચોપડીમાંથી તો નહિ હોય?

'તમારી પાસે આ ક્યાંથી?' રમેશ બોલી ઊઠ્યો.

'હું જ ડોક્ટર મેનેટ-જો આ વાંચ...' ડોસાએ એક ખૂણામાંથી ધૂળ ખંખેરી બેતણુ ટાઈપ કરેલા કામજો તેને વાંચવા આપ્યા. સાથે જ તેમાં ડો. મેનેટનું, કીક-સે કરેલું અક્ષરસઃ વર્ણન હતું! ચિત્રના ખૂણા પર 'એકમીલન' એમ ઝીણા અક્ષરે લખેલું હતું.

ઓચિતો ડોસો ખડખડ દસના માંજો. રમેશને આ બધું સમગળું નહોતું. તેણે જોયે જોયું તો સામેની ભીત પર એક કાલસા વતી દોરેલું ચિત્ર હતું-જેતની બારી જેવું-નીચે ફેચમાં 'મે-રડી-લ' એમ મોટા ધૂટા અક્ષરે લખેલું હતું.

રમેશ એકા થઈ ગયો-ડોસો તેની પાસે આવે, તેને અટકાવે તે પહેલાં તેણે એક જ ફાતેલ એ અક્ષરો અને હાથ વતી ખૂંસી નાખ્યા.

હાથ પર નજર કરે ત્યાં લાંબ યએલ જાણા-
'સોહી !' એસ પાડી તે ત્યાંથી નાહો-અમમતો
હૂટતો તે ફોરાર ફાઉટન પાસે આવ્યો ત્યારે
રાતના હસ વાગી ગયા હતા.

અર્થજેટ હાથમાં ઘોષ ૧૦-૨૦ની ટ્રેનમાં
અડ્યો. પહેલા કામા કાંઈ નહોતું એટલે તે
એક બારી પાસે ખૂણમાં બેઠો. ગાડી ઊપડી.
મરીન લાઈ-સ અધુ...અર્નિશ...મીટર...
સેન્ટ્રલ...એમ ધીમે ધીમે રેલ્વેનો પસાર થતા
લાખ્યાં. દાકરથી ટ્રેન ઊપડી ત્યારે કાંઈ દુર્ગ
નહો. પણ તેની નજર કામાના એક અધારા
ખૂણમાં બેઠેલા એક જુદા માણસ પર પડી.
તેણે કાળો સુટ નથા પીળાસ પડતી ટાઇ પહે-
રેલી હતી. પીળાસ પડતી ટાઇ સામે રમેશને
હમેશનો વિરોધ હતો. આ માણસ ક્યારે
આવીને બેસી ગયો હતો? પોતે બેઠો ત્યારે
કાંઈ નહોતું પછી પણ કાંઈ અધુ નહોતું-અમ
શો-એ વિચાર કરતો અટક્યો.

પેલો જુદા કબો યયો, 'ના, લમ નથી.'
જુદા, રપટ ઉચ્ચારે બોલાયેલું આ વાક્ય સંભળી
મિથ બેઠો થઈ ગયો. પેલાએ કહ્યું, 'તમે
કમથા કોઠર મેનેટ પાસેથી આવો છો ને?'

રમેશ કંગ થઈ ગયો. 'તમને કવી રીતે...
થું...તમે કાણ છો?'

પેલો હસ્યો. મોતી અંદરથી અર્ધા પીળા
દંતોની વચ્ચે બે સોને મધ્યા દંતો પર કાચાની
લાઈટને ચમકારો થકીકાર આકાર પામી ગયો.
તેણે પીળા ટાઇ જાકીટમાંથી બહાર કાઢી જરા
પંવનમાં ફરકવા દીધી, તમાકુથી પીળા ચયેલ
કહેવ મૂકાને વળ દીધો, ખિરસામાંથી એક
ગીટ કાઢીને સળગાવી. 'તેનું તમારે શું કામ
છે? જુઓ આ...' કહીને તેણે ખિરસામાંથી
એક નાનો પેન્સિલ રોચ કાઢી રમેશ સામે
ધર્યો. એ કોઠર મેનેટના ચિત્રનો રોચ હતો!

હવે રમેશને લાગ્યું કે કંઈક અમાનુષી
બની રહ્યું છે. તેણે બારી બહાર નજર નાખી.
માહીમતી ખાડી ઉપર ટ્રેન અર્ધ રહી હતી.

તે બોલ્યો, 'હવે સમજાયું, આ પુલ મેરો!
તમે જ મેકમીલન ખડું ને?' પેલો આંખો
પહોળા કરી નેઈ રહ્યો- 'ના-ના એ રોમે જ
મેકમીલન છે, હું તો મૂળ કોઠર મેનેટ છું!
આ જુઓ આટલા ૧૫૦-૨૦૦ વર્ષથી તમારું
પીને મારી છાતી જળાને ખાલી થઈ છે, એટલે
તો અંદર 'ટેલ એફ કુ સીડીઝ'ના કામગના
ડયા કરી ઉપર જાકીટ પહેરવું પડે છે, જુઓ.
કહી તેણે જાકીટ ખોલ્યું-અંદરના કામગના
ડયા હોડા પાયા-રમેશો આંખોના જળથી પોતાના
કામા હાથની મુક્તિ તેની છાતીમાં મારી-ત્યાં
કંઈ જ ન હોતું કંઈક કપડાં જ!

'પેલો ડાસો તો ચિત્રકાર છે-પણ તેનો
અરો, એ એમ માને છે કે હા, મેનેટ જેવો
છે એથી એ વાતાવરણ લાવવા કંઈક ઠોંગ
કરે છે. પેલું ચિત્ર તેણે જ કંઈક છે. અમારે
બેને કશત હતી, મેરિથો રમેશ...' પોતાનું નામ
સંભળતાં રમેશ ચમક્યો- 'ચમકો છો શું!
હું અધુ જ જાણું છું-એ કશત હું છતાં એથી
મોજ કરું છું ને પેલો રખડે છે તેણે મારું જ
ચિત્ર કોરેલું પણ મેં મારું ચિત્ર કોરેલું તે
વધુ સરસ છે. જુઓ.' કહી કાંઈથી કાઢી તેણે
એક નાનકડું ત્રિરંગી ચિત્ર બતાવ્યું, 'મારી
અપ માદ તરીકે બેટ આપું છું' કહી તેણે
'કો. મેનેટ તરફથી' એમ લખી આપ્યું
અને પોતાનું કાંઈ પણ આપ્યું. રમેશો વાંચ્યું,
'મેનેટ, હુષ્ટ શેડ, વાંદરા' એમ ઓપેનું હતું.
'કાંઈ વખત વાંદરા જિતરો તો આવજો,' કહી
તે માડી કબો રહેતા વાંદરા રેલ્વેને જિતરી
મયો. ગાડીના પૈકાં સરક્યા.

*

બીજે દિવસે રમેશ જાગ્યો ત્યારે પેલા
એ બપોનાક લાગતા ડાસાઓનાં નિહામણાં
મોતે બહોલે ચિંતાથી વધુ ક્ષણો દેખાતાં બે
અત્યંત પરિચિત અને અત્યંત પ્રિય મુખાર-
વિદો જોયા. સવિતાએ નીચા વળા તેના કપાળે
હાથ મુકી પૂજ્યું, 'હવે કેમ લાગે છે? આ
જુગતું! પીશો!'

તેઓ ધરણી ન હતી પણ પ્રેમમાં તો હતી જ. રાજ સહિ ક્યાંક ને ક્યાંક મળી થતાં. બાળમાં, કલગમાં, ફરિયાદો અને ક્યાંક નહિ તો ઉવટે બનરમાં જતાં આવતાં. પણ ચારમાંય દિવસથી તેઓ એકબીજાને મળ્યાં ન હતાં. અરસપાસ ધારતા કે કોઈ વિદ્ય નડતું કે છું ? જડીયાની બીકે કે વાંકે તેઓ એકબીજાને યે તો જઈ ચૂકતાં નહિ.

ઘડેર જદાર રડતા પર સામસામાં બાકાઈ પડ્યાં. રમેશ એકથો હતો પણ રમાની સાથે એની સમવયસ એક યુવતી હતી. રમેશે તેને કહી ભેઈ ન હતી એટલે તે પરમામની હતી તેમ માની લીધું. બનેલાં દિવસ ધડકાં, મોઝલકાં ને નેન નાચ્યાં પણ દોઢ દાઢયા નહિ કારણકે કોઈ અભણું બીજું દાઢર હતું. ઉવટે રમેશ લોહ્યાં : 'રમા ! આને રાત્રે એક મિજલસ છે તેમાં તમારે આવવું પડશે. બહુ આનંદ આવશે. ના નહિ કહેવી.'

'પણ ક્યાં ને કોને ત્યાં તે તો કહેવા નથી. જસ, નોવલકે દેવામાં જ સમજ્યા છે !' રમા અગ્નિ ઉઘાળતાં વહી.

'ક્યાં તે મારે ત્યાં' દૂકો પણ અર્ધસૂચક નજરભર્યાં જવાબ મળ્યો. અને ઉમિડું; 'ખાન, ખાન અને ખાનથી વધે શાશ શાશ થઈ જશે. આખી શાવડું સાટું કરીને આવજો.'

'પણ...આઠની ગાડીમાં તો આ સુમતિજહેન જવાનાં છે ને મને એકલીને કાઢા કંઈ આવવા કે ?'

'સુમતિજહેન ! વધે શાશ જાણે, કાલ જાણે.' રમેશે સુમતિ જહેનને ઉપદેશિયા આમલક ક્યાં.

'માફ કરો !' એ દાવ ભેડી સુમતિજહેન મંડે હસ્યાં. તે આ પ્રેમકિસ્સાથી વાંકે હતી.

'તો પછી સંકીપને તમારી સાથે થતાં આવજો... કાઢા ના નહિ કહે.' રમેશે રમાને કહ્યું. સંકીપ રમાને પાંચ વર્ષનો બાક હતો.

'પણ આમન્દાં છે કોને કોને ?' રમાએ પૂછ્યું અને ઉવર મળે તે પહેલાં તો પત્ર ઉઘાળ્યા કારણ કે સુમતિજહેન બે કડવાં આરગ નીકળી ચૂક્યાં હતાં. તે સમજી લાગ્યાં.

'કોણ કોણ ? આખું જગત. તું-માં મારું આખું જગત. બા તો કાલનાં વડોદરે મળ્યાં છે ને સંકીપ સહ જયાં હતો. મુજબથી આલેલા થોડાંક સંધન મારે તને જવાવનાં છે. ના નહિ કહેવી.'

'પણ...' રમાનું મોઢાં ભેડ મન પીગળ્યું હતું પણ વિચેક્યાં થોડાંકોયક હા નહોતી કહેતી.

'હવે ઉપડો, ઉપડો, ચાંદનાં છે તે.' સુમતિજહેનનો સાદ પડ્યો.

'ક્યાં ત્યારે જરૂર આવજો. બધાં આવવાનાં છે.' મોટેથી બોલતો અને સુમતિજહેનને નમસ્કાર કરતો રમેશ રડતો પડ્યો.

— જિ.

લગ્ન અને લેખન

દેશવલાલ ઠા. બની

પરીક્ષાનો છેલ્લો પેપર પૂરો કરીને જ્યંત બહાર નીકળ્યો કે તરત જ ઊર્મિએ પૂછ્યું, 'કેમ, આજનો પેપર કેવો ગયો?'

'સરસ!' એમ જવાબ આપી જ્યંત આસવા લાગ્યો. ઊર્મિ પણ તેની સાથે સાથે આવી. રસ્તામાં જ્યંતે વાત છેડી, 'ઊર્મિ, મારે તને થોડી વાત કહેવી છે.'

જ્યંતના ગંભીર બનેલા ચહેરા તરફ જોઈ ઊર્મિએ કહ્યું, 'મને વાત કરવાની છે! પણ તેમાં આટલા ગંભીર થવાની શી જરૂર છે?'

'નહિ, ઊર્મિ, એ વાત જ એવી છે!'

'એમ કે?' ઊર્મિએ જરા આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું, 'તો પછી આસો મારી રૂમ પર. ત્યાં જ બેસીએ.'

બંને ઊભિની રૂમમાં ગયાં. ઊર્મિ કોટ ઉપર બેઠી, અને જ્યંત કોટ પાસે ખુરશી પર બેઠો.

જ્યંતે શરૂઆત કરી, 'ઊર્મિ, સોમવારે જ અમારા આદર્શના રમણીકલાલનો વડવાણુથી પત્ર આવ્યો છે. પરીક્ષાની ઉતાવળમાં તને ખતાવ્યો રહી ગયો હતો.'

'શું લખે છે?' ઊર્મિએ અધીરા બની પૂછ્યું.

મેં તેમને દુશ્મનમાંથી મારી કાઢીધારી કાઢી નાખવા લખ્યું હતું.....'

'શા માટે?' ઊર્મિએ પ્રશ્ન કર્યો.

'કરણુ કેમીવું જ છે' જ્યંતે કહ્યું.

'મારા પિતાશ્રી દસ વર્ષથી તેમની કાગીદારીમાં ધસો કરતા હતા તેનો અર્થ કંઈ એસ નહિ કે મારે પણ એ જ ધસો કરવો. ઊર્મિ, તેમનો માર્ગ જુદો હતો, અને મારો માર્ગ જુદો છે. તેમણે વેપારમાં વેસો મેળવ્યો, ત્યારે હું લેખનપ્રવૃત્તિમાંથી વેસો મેળવીશ અને એ પ્રમાણે જ મેં આદર્શિયાને લખી જણાવ્યું.

પણ તેઓ રહ્યા જરા જૂના વિચારના. તેમને મારો વિચાર પસંદ ને આવ્યો. તેમણે મને પત્રમાં એ પ્રમાણે લખ્યું 'પણ ખરું, પણ મારો નિશ્ચય પાકી હોવાનું' તેમને જણાવતાં જ ના-ઈલાજે મારી કાગીદારી તેમણે કાઢી નાખી.'

'તમારા કાગળમાં કેટલી રકમ આવી?'

'રકમ તો કંઈ જ ન આવી. પિતાશ્રીના હાજરીમાં જે કંઈ મળતું, તેમાંથી તેમણે મને રોકરીઓનાં લગ્ન કર્યાં, મને લણાવ્યો, અને એક ઘર લીધું. જે હજારના કાગીના પણ કરાવ્યા. દુશ્મનમાં તેમના ખાતામાં પાંચે હજાર જમા હતા, પણ તે તેમની માંદગી દરમિયાન અને મારા સિદ્ધલખર્ચમાં વપરાઈ ગયા.' આટલું કહી જ્યંત જરા અટક્યો. 'પણ મને તેની જરૂર નહિ. હવે અબાસની ચિંતા ન હોવાથી હું મારો ગંધા વખત લેખનપ્રવૃત્તિને આપી કાઢીશ, અને તેમાંથી ખૂબ વેસા મેળવી ચકાશ.'

આટલું બોલી તેણે એકવાર ઊર્મિ તરફ એધ. તે સુપચાપ બેઠી હતી.

જ્યંતે બોલ્યો, 'ઊર્મિ, હવે હું ત્યાં રહેવાનો નથી. મારો અબાસ પૂરો થયા પછી મુજબમાં રહી નકામું વધારે ખર્ચ શા માટે કરવું? વળી મારા પિતાના અવસાન પછી મારી માતા એકલી જ રહે છે. તો હવે હું તેની પાસે વડવાણુ જઈને રહીશ, અને મારી લેખનપ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખીશ. તું શું કરશે?'

'હું તો ત્યાં જ રહેવાની.' ઊર્મિએ કહ્યું.

'આપણે બંને એકબીજાથી દૂર રહેવાના, જ્યંતે દીર્ઘ નિશ્ચય મૂકી કહ્યું.

થોડી વાર બેમાંથી કાઢી કંઈ બોલ્યું નહિ. અતે ચાંતિનો જાંઝ જ્યંતે જ કર્યો તે બોલો, 'ઊર્મિ, આજ સુધી આપણે જે આકા ઉપર મીટ મીડીને આપણો સંબંધ વધાર્યો છે તેવું શું! આપણાં લગ્ન કરારે?'

‘પણ એ જ કે આપણા બરબુપોષણનું સાધન થું ?’

‘હમણાં જ મેં તને ન કહ્યું ?’ જ્યંતે જવાબ આપ્યો. ‘તું જાણે છે કે વ્યસાર સુધીમાં મારી પચીસેક નવલિશાઓ, ત્રીસેક ઠાંચો અને બાર-પંદર પ્રગટીયું લેખો સામયિકોમાં પ્રગટ થઈ ગયાં છે. અને મારી લેખનપ્રવૃત્તિ નિર્વચિત ચાંદુ રાખું તો એક વર્ષમાં એટલું જ ખીલું લખી શકું એમ મારી ખાતરી છે.’

‘પણ મારા પ્રશ્નો જવાબ ?’ જીમિ વચ્ચે બોલી બીડી.

‘આમાં જ તારા પ્રશ્નો જવાબ નથી ?’ જ્યંતે કહ્યું. આટલી સામગ્રી તૈયાર હોય તો પછી તેને અંધર્ય કરાવતાં કેટલી વાર ? ફર વર્ષે એ જ પુસ્તકો પ્રગટ થાય તો પણ માસિક સો રૂપિયા મળે. પણ મારા વિચાર તો ફર મહિને ચાર પુસ્તકો પ્રગટ કરવાનો છે.’

‘તમારી જૂઠા યાચ છે, જ્યંત,’ જીમિ બોલી. ‘સાહિત્યપ્રવૃત્તિને ધંધા તરીકે સ્વીકારનારા લેખકવર્ગના અનુભવ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે લેખનઅવસાન ઉપર આધાર રાખવાની તમારી આશામાં તમને સફળતા મળવાનો સંભવ ઓછો છે.’

જ્યંતના મહેરા પર જીમિએ મક્કમતા જોઈ. તે બોલી, ‘વારુ, પ્રયાસ કરી જુઓ.’

‘પણ જીમિ, આપણાં લખનું શું ?’ જ્યંતે મુજ મુઠ્ઠા પર આવતાં પૂછ્યું.

‘હમ !’ જીમિએ જવાબ આપ્યો, ‘જ્યંત, તમારા સિવાય બીજા કોઈની સાથે કંઈ કરવાની નથી તે તમે જાણો છો. પણ તમે કંઈક કમાતા ચાઓ પછી જ આપણે લમ કરવાં એમ મેં નક્કી કર્યું છે.’

‘પણ જીમિ, કું’ હવે કમાવાનો જ છું’ ને ! આવતા અકવાંચોમાં જ કું’ જુદા જુદા પ્રયાસોને મળીને મારા પુસ્તકોના પ્રમાણ માટે નક્કી કરી લેવાનો છું.’

‘સરખાતનો ઉત્સાહ છેવટ સુધી ટકી રહે તો સાડુ.’ જીમિ ચંદાશીલ સ્વરે બોલી.

‘પણ મારા પ્રશ્નો જવાબ...’

‘જવાબ એક વર્ષ પછી કું’ આપીશ. ત્યાં સુધીમાં તમે તમારી લેખનપ્રવૃત્તિમાંથી ખૂબ પેસા કમાયા હશે, અને કું’ પણ મેદિક માસ થઈ ગઈ હોઈશ.’

આ જવાબથી જ્યંતેને જરા પણ સંતોષ

ચરો નહિ. 'જીલ્લું' તેને પણ જ ખોટું લાગ્યું,
તેનો ચહેરો કીતરી ગયો.

તેના ચહેરા પરનો ભાવ જોઇને કીર્તિ
ખેલી, 'જયંત, જરા દીર્ઘદૃષ્ટી વિચાર કરો.
હંમેશા કંપનાનાં ઘોડાં નચાવવાને બદલે, જે
જયતર્મા આપણે રહીએ છીએ તે જયતર્મા
શું આવી રહ્યું છે તે જુઓ. આપણા જન્મેનો,
અને આપણી યનારી સંતતિનો ઉદરનિર્વાહ
કરવાની શક્તિ આપણામાં આવે ત્યારે જ સમ
કરવા એ ઐશ્વર્ય છે એમ, જરા વધારે વિચાર
કરવાથી તમને સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ જશે. તમે
કમાવા મંડિા કે તરત જ આ કીર્તિ તમારી
ગ્રહિણી થવા તૈયાર છે એમ ચોક્કસ માનજો.'

જયંતને કીર્તિની સ્તુતિ પસંદ ન પડી.
પોતાનું સુખમય ભાવિ પોતાની નજર સામે
સ્પષ્ટ દેખાતું હતું, અને પોતાના સેખનમાંથી
જારી કમાણી થશે એમ પોતાનું મન સાક્ષી
પૂરતું હતું, છતાં પણ કીર્તિને તે વિશે યંત્ર
કરતી જોઇને જયંતને લડુ જ નવાઈ લાગી.
પણ તે જાગત વધારે વાદવિવાદમાં કીરવાનું
તેને ચોમ લાગ્યું નહિ, 'જેવી તારી મરજી'
હોતી તે ઉઠ્યો, અને જવા માટે તૈયાર થયો.

'જયંત, જઈને તરત પત્ર લખશો ને?'
કીર્તિએ પૂછ્યું.

'હાં'

'અને પછી?'

'લખતો જ રહીશ.'

કીર્તિના મુખ પર આનંદ ડાલ્યો.

'અને કીર્તિ, શું?'

'હું પણ લખીશ!'

'જરૂર?'

'હા, પણ યંત્ર કેમ આવી?'

હંધ પણ જવાબ આપ્યા વગર જયંત
રત્તે પડ્યો, તે નજર જઠાર ગયો, ત્યાં સુધી
કીર્તિ ખારણામાં બેઠી રહી તેને જલો
જોઈ રહી.

વડવાણ પહેલ્યો કે તરત જ જયંત જુદા
જુદા પ્રકારોને પોતાની કૃતિઓ અંતર્યમ કરવા
માટે પત્રો લખ્યા, અને જવાબ માટે દોઢ દોઢ
આનાની ટિકિટો ખીટી. પણ તેના ધાર્મી મુજબ
જવાબ આવ્યો નહિ. તેણે ફરીથી યાદી-પત્રો
લખ્યા, ત્યારે એકાએક પ્રકારો તરફથી જવાબ
આવ્યા. તેમાં તેમણે જયંતને રૂબરૂ મળવા
ખોલાવ્યો હતો.

જયંત તેમને રૂબરૂ મળવા ગયો. પણ
જેટલી આશાથી તે તેમને મળવા ગયો હતો
તેટલી જ નિરાશાથી પાછો ફર્યો. ડપાર્ક વગેરે
માટે થતો ખર્ચ જયંત આપે તો તેનું પુરતું
મળત કરવા તે તૈયાર હતા.

તેના કરતાં તો પોતે જ પુસ્તક પ્રગટ કરવું
સાડું, એમ જયંતને લાગ્યું. કારણકે તેથી
વધારે ફાયદો થાય. તેનાં કાળો છપર સોઠા
આફ્રીન છે એમ લાગવાથી 'પહેલાં તેણે
એક કાળસંમદ છપાવવાનું નક્કી કર્યું', અને
'તે દિશામાં પ્રવળ ચરે ક્યાં.'

એક સિદ્ધરત સાધર પાસે તેણે પોતાના
કાળસંમદની પ્રસ્તાવના લખાવી. અને છપા-
વવાના ખર્ચ માટે ધરમાંથી દાખીના ધરણે
મુદ્રી પૈસા વાળે લીધા, અને કાળસંમદ
છપાવ્યો. પુસ્તકના પૈસા આવશે કે તરત જ
દાખીના છાકાની સંધ્ય એમ તેણે માન્યું હતું.

પણ તેની માન્યતા મુજબ તેનો કાળસંમદ
ખપ્યો નહિ. જો કે તેનું પુરતું ધણે ઠાણે
જોવામાં આવતું હતું, છતાં પણ તેના પુસ્તકો
ખપતા ન હતા. આ વસ્તુસ્થિતિ તે સમજી
ઘડ્યો નહિ. છેવટે ખારીક તપાસ કરતાં તેને
માલમ પડ્યું કે જે છાપખાનામાં તેણે પોતાનું
પુસ્તક છપાવ્યું હતું તે છાપખાનાના માલિકે
વધારે નફો છપાવી હતી, અને જયંત પોતાનું
પુસ્તક ખખરમાં રવાના કરે તે પહેલાં જ
છાપખાનાવાળાએ પોતાના એજન્ટો મારફત
ચારે બાજુ તે વેચવા માટે રવાના કરી દીધું
હતું. ઉપરાંત જે જે જુકસીકરતે તેણે પુસ્તક

વેચવા આપ્યું હતું તેઓ તે ભાડે આપીને ! પૈસા મેળવતા હતા, અને જ્યંતનાં પુસ્તકો બિલકુલ ન અપનાં ધૂળ ખાતાં પડ્યાં હતાં.

આ બધાની અસર જ્યંતના મન ઉપર થવા વગર રહી નહિ. કાવ્યસંપ્રદાયથી કમાણી કરવાની વાત તો બાલ્ય પર રહી, પણ તેમાં શેકેલા પૈસા પણ ઊભા થવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યા.

ચર્યાતમાં તો આ બધી બાબતો તે જિમિ-ને પત્ર દ્વારા ખુલાસાવાર લખી જણાવતો, અને જિમિ પણ તેને મૂનજલની પાછળ ન પડતાં કવ્યોપાજ્ઞનતા બીજા કોઈ માર્ગ સ્વીકારવાની સૂચના કરતી. પણ જ્યંતને તે સુદૃઢ રુચિ હતું નહિ. પણ પછી તો જ્યંતને એમ જ લાગ્યું કે જિમિ પોતાને કાઢવા ઉપર કામ દેવા માટે જ આવ્યા પત્રો લખે છે. તેથી તે ખૂબ ચિદાયે, અને તેની સાથેના પત્રવ્યવહાર બંધ કર્યો.

જિમિએ ત્યાર પછી તેને બે-ત્રણ પત્રો લખ્યા, પણ જ્યંતે જવાબ આપ્યો નહિ, અને પોતાના પત્રોના જવાબ ન મળવાથી જિમિએ પણ પત્ર લખવાનું માડી વાળ્યું.

હવે જ્યંત એવેન જત્યો, પોતે પત્ર નહિ લખે તો ચે જિમિ પત્ર લખીને તેની તપાસ કરતી રહેશે, અને જવાબ આપવા માટે આજીજી કરતી રહેશે એમ જ્યંત ધારતો હતો. પણ આ બધી આશાઓ બર્થ કરી. જિમિને પત્ર લખીને પોતાની મનોબધા જાણવાવાનું જ્યંતને મન થતું, પણ તેની સ્વમાનની ખોટી ભાવના તેને તેમ કરતાં અટકાવતી.

હજી પણ પોતાના લેખન દ્વારા કમાણી કરવાની તેની આશા નિર્મૂળ જતી નહોતી. તે કેટલાક પ્રકાશકોને મળ્યો, અને કેટલાકને પત્ર દ્વારા પોતાનાં પુસ્તકોના પ્રકાશન માટે લખ્યું. પણ કોઈ કેટલાંયે તેને સહાર મળ્યો નહિ.

આમ ને આમ એક વર્ષ વીતી ગયું. આ વખત કેમ વીતી ગયો તેની તેને ખજર ન રહી. પણ આ બાબતની તેને ખજર પડે તેની એક ધટના જતી.

એક દિવસ સવારે જ્યંત ઊઠીને નિત્ય-કર્મથી પરવાર્યો, ત્યાં ટપાલવાગાએ આવીને એક લાલ કવર તેના હાથમાં આપ્યું. કવર ઉપર જિમિના અક્ષર તેણે ઓગળ્યા, અને તેને આનંદ થયો. ઉત્સાહમાં તે ઉત્સાહમાં તેણે કવર ફેણું, અને વાંચવાની ચર્યાત કરી:

પ્રિય જ્યંત,

આપણે એકબીજાથી દૂર થઈ ગયાં અને એક વર્ષ વીતી ગયું છે. છટા પડતી વખતે એકબીજાને પત્ર લખવાનો આપણે નિરધાર કર્યો હતો, પણ તમે એ વચન પાળ્યું નથી. પત્ર લખવાનું પણ તમે બંધ કર્યું છે, તો વર્ષ આખરે મળવાનું તમે વચન આપ્યું હતું તે તો ક્યાંથી જ પાડો ?

જ્યંત, આ જ તમારો મારા પરનો પ્રેમ ને ? મેં બે-ત્રણ પત્રો લખી તમારા સમાચાર પુછાવ્યા, તમારા લેખનમાંથી તમને કેટલી કમાણી થઈ તે બાબત પુછાવ્યું, તો તમે પત્ર લખવાનું જ બંધ કર્યું. તમારા વર્તન પરથી મારે શું સમજવું ?

પોતાનાં પુસ્તકોમાંથી ખૂબ કમાણી થતી હોવાથી તમને ધનનો મદ ચઝો હશે અને તેથી મારું વિસ્મરણ થવાથી પત્ર લખવાનું બંધ કર્યું હશે ? અજર તો મેં અગાઉ બાપેલા બવિષ્ય પ્રમાણે લેખનવ્યવસ્થામાંથી કંઈ જ કમાણી ન થવાથી મને મળવાની તો શું, પણ પત્ર લખવાની ચે તમને યરમ થતી હશે ?

જ્યંત, આ જને બાબતો દુઃખમય છે. અત્યાર સુધી મેં તમારા તરફ ધણી જ મમતા રાખી છે. તમારું સુખ તે મારું સુખ અને તમારું દુઃખ તે મારું દુઃખ એમ હું માનતી હતી. અને તેથી જ મેં તમને સાવચેત રહેવા સૂચ્યું હતું. સમજો તો હજી પણ જમડી બાજી સુધરી શકે તેમ છે, પહેલાં કરતાં પણ સુધરે તેમ છે. માટે તમારા લેખન-વ્યવસ્થામાંથી કમાણી કરવાની ધૂન છોડી કંઈ કવ્યોપાજ્ઞન માટે બીજા કોઈ ધધો શોધો મારો. વધારે શું લખું ?

તમારા પત્રની આતુરતાથી રાહ જોઉં છું.
આપની જ
હિમિ

તા. ૬. મારી પરીક્ષા પૂરી થઈ છે. પેપરો
બધા સારા થયા છે. પાસ થવાની પૂરેપૂરી
ખાતરી છે. મારી માતાને મારા કરતાં
પણ વધારે ખાતરી છે. તેથી તે અત્યારથી
જ લગ્ન માટે મારી પાછળ પડી છે. દરેકજ
નવાં નવાં સ્મજ સૂચવે છે. જ્યંત, હું
તેને શો જવાબ આપુ? તમે અહીં ક્યારે
આવશો? આ વર્ષે તમારા પુસ્તકોમાંથી
તમે કેટલું કમાયા તે તમારે મોટેથી જ
સાબિતવા હું ધણી જ આતુર છું.

હિમિ

પત્ર વાંચીને જ્યંતનો બધો ઉત્સાહ અદ્દશ
થઈ ગયો, અને તેના મહેરા પર વિવાહ હજાર
થયો. તેણે કદાચ હવે પત્ર લેખક ઉપર મૂક્યો,
અને કોટ પર પડીને તે વિચાર કરવા લાગ્યો.
વિચાર કરતાં તેને લાગ્યું કે બધી હરીકત
જાણવા છતાં મેં, પોતાને ચીકવવા અને ઉતારી
પાડવા માટે જ, અચાતતાનો દેખાવ કરીને
હિમિએ આ પત્ર લખ્યો છે.

કેમવિષ્ટ બની તે હિમિએ, અને હિમિને
પત્ર લખી નાખ્યો:

મિત્ર હિમિ,

તારો પત્ર મળ્યો. જે આશાથી મેં એ પત્ર
પોઘ્યો હતો તે આશા પત્ર વાંચતાં જ નિરા-
શાના રૂપમાં પલટાઈ ગઈ. અત્યંત વિષ્ટ પરિ-
સ્થિતિમાંથી હું પચાર થઈ રહ્યો છું એ વખતે
તારા તરફથી સદાનુમતિ અને દિલાસો મળ-
વાને બદલે તારા પત્રથી હૃદયને ખૂબ આઘાત
થયો છે. ધીરજ મનમાં એમ પણ વિચાર
આવે છે કે આના કરતાં તો તારો પત્ર ન
આવ્યો હોત તો જ સારું હતું.

હિમિ, સ્ત્રીમતિ પૈસાની જ સગી છે એ
સાબિતી વાત અત્યારે મને સાચો લાગે છે.
મારી માતા સિવાય બીજા એક જ સ્ત્રીને મને

સહવાસ હતો, અને તે તારો! તું મને એ
અપવાદાત્મક સ્ત્રી બાગતી હતી. દુનિયાની બધી
સ્ત્રીઓ પૈસાની પૂમરી હોય છે. પણ મારી
હિમિ એ નિયમને યોગ પાડે છે એમ હું મારા
અંતઃકરણથી માનતો હતો; અને તે બદલ મને
અસિમાન પણ હતું.

પણ તારા આ પત્રથી મારી બધી આશા-
ઓ ઝોટી પડી છે. તારું જે દરખાસ્ત મારા
મનમાં મેં 'અહું' ક્યું હતું તેમાં અને પ્રત્યક્ષ
તારામાં થયો જ તફાવત છે એમ મને માલમ
પડ્યું છે, મારી ખાતરી જ થઈ ગઈ છે.

આજ સુધી હું એમ માનતો હતો કે તું
મને આઠે છે. પણ હવે મને સમજાઈ ગયું છે,
તારો પ્રેમ મારા પર નથી, પણ મારા પૈસા
પર છે.

હિમિ, જો કે મારા લેખનમાંથી મારી
ધારણા મુજબ આજે હું ક્યાણી કરી ચલ્યો
નથી, છતાં પણ કીર્તિ તો મેળવી જ છે.
કીર્તિ મેળવી છે, એટલે પૈસા તો આજે નહિ
તો કાલે મેળવી ચકાશે.

હું નવો લેખક હોવાથી પ્રથમ વર્ષમાં
કંઈ પણ અર્થપ્રાપ્તિ કરી શક્યો નથી. પણ
થોડો સમય જતાં જ એક સાફર તરીકે મારી
નામના જામશે, અને પછી પ્રકાશકો જ મારી
અને મારા લેખનની ખરી કિંમત જણાતાં
તેઓ મારા પુસ્તકો માટે સારી એવી રકમ
આપવા તૈયાર થશે એ નિઃશંકપણે કહી શકાય છે.
પણ તેને થોડો સમય લાગશે.

અને દીવાળેની રપટ દેખાતી આ વાત
પર દષ્ટિ રાખીને હું આજે મારી માતાના
મૂઝે મોટે સહન કરી રહ્યો છું. અંતઃ એ
મલાથી લેવાની તારી તૈયારી હોય તો મને
જણાવજો. હું ખુશીથી તારી સાથે લગ્ન કરીશ.
તારી સાથે લગ્નમાંથી જોડાવા માટે હું
આતુર છું એ ફરીથી કહેવાની જરૂર નથી.
પણ જે હાથમાં તું તારો હાથ મૂકવા માગે છે
તે હાથ અત્યારે તો ખાલી જ છે તે જાણતી
નહિ. આ પત્રમાં લખેલી હરીકતથી તને કદાચ

અમ યય, પશુ તાના પાછળની બાવના તરફ
હા રાખીને મને માફ કરજે.

તારા પત્રની આતુરતાથી રાહ જોઈ છું.
તારા જ
જયંત

જયંતને વધારે વખત રાહ જોવી પડી
નહિ. પાંચમે દિવસે જ ઊર્મિનો પત્ર મળ્યો.

મંદ હાસ્ય કરી જયંતે કવર ફેંક્યું. વાંચીને
તરતજ તે ઢગલો યકેત કોટ પર પડ્યો. તેનું
મન કોઈ અકથિત બધા અનુભવી રહ્યું હતું.
અંદર એક દ્રેષા પત્ર હતો, અને ઊર્મિના
લગ્નની આમંત્રણપત્રિકા હતી. જયંતે બે-ત્રણ
વાર તે વાંચી જોઈ-ગુલાબી કાગળ પર સોનેરી
અક્ષરથી છાપેલી ઊર્મિના લગ્નની તે કુકુમ-
પત્રિકા હતી.

પત્ર ટેનલ પર ફેંકીને તે કોટ પર પડ્યો.
ચોડી વારે દુઃખ અસહ્ય થવાથી તે અંધુ
વાટે વહેવા લાગ્યું.

પંદરેક મિનિટ પછી તેનું હૃદય જરા
હલકું પડ્યું. તે કોટ પરથી ઊઠ્યો, અને ધક્કો
દેવે ઊર્મિનો કાગળ વાંચવાની શરૂઆત કરી:

પ્રિય જયંત,

તમારો પત્ર વાંચીને હું અત્યંત હતાશ
બની. બાર મહિનામાં તમારા પુસ્તક પ્રગટ
થવા છતાં પણ દ્રઢપ્રાપ્તિ ન થઈ તે નવાઈ-
ની વાત છે. આવી પરિસ્થિતિમાં તમારી સાથે
લગ્ન કરવા હું નિલકુલ તૈયાર નથી.

તેથી માતાએ એક રથળ સૂચવતાં જ મેં
તે કબૂલ કરી લીધું છે. મારા પતિ અહીંના
જાણીતા બાપારી છે, અને તેમનો એક
નાનકડો બોલ ધાટનો જંગલો પણ છે. ઘરમાં
નોકરચાકર પણ ઘણા છે, અને તેમની પોતાની
એક નાની એસ્ટેટ ગાડી પણ છે.

જયંત, તમે લગ્નમાં જરૂર આવજો, એટલે
આ જમી દડીકત તમને નજરે જતાવીશ.
જણા હું તેમની સાથે તમારી જોગબાણ પણ

કરાવીશ. ગર્ભગ્રીમંત હોવા છતાં પણ તેમનો
સ્વભાવ ધણે જ ઉમદા છે. તેમની સાથે હું
તમારો પરિચય કરાવીશ, એટલે તેઓ તમને
ખાસ આગ્રહ કરીને જોયાર દિવસ પોતાના
ત્યાં રોકથા વગર રહેશે નહિ.

અત્યારે તો હું ખૂબ ધમાલમાં છું. દિવસો
યોગ છે, ને કામ ધણું છે. રૂબરૂ મળાશું ત્યાર
મણી વાતો કરીશું. આપની
ઊર્મિ

પત્ર વાંચીને જયંતે તેના ઝીણા ઝીણા
કટકો કરી નાખ્યા અને ખૂણામાં ફેંકી દીધા.
ત્યાર પછી તેનું મન વિચાર-ચક્રોળે ચક્રુ:
'વૈસો! વૈસો! અત્યારનું જગત વૈસાનું જ સારું
છે. ઓઓ પણ વૈસો હોમ તો જ પ્રેમ કરે છે.
મારી પાસે વૈસા હોત તો ઊર્મિની શી તાકાત
હતી કે મને આવો પત્ર લખે! હું નિર્ધન છું
તેથી મારી સાથે લગ્ન ન કરવાનું તે પત્રમાં સ્પષ્ટ
લખી જણાવે છે! અને સાથેસાથ પોતાના
ગ્રીમંત પતિરાજની બેફામ પ્રથંસા પણ કરે
છે, તે તેને સુખો કરી ચક્રો! વૈસો! વૈસો!'

અમિતની માફ કેટલી યે વાર તેણે જોરડી-
માં આમતેમ આંટા માર્યા કર્યા. ધણે વિચાર
કર્તા પછી કંઈક નક્કી કરીને તેણે કોટ પહેર્યો,
અને છતાંવળે પગે રમણીકલાલના ધર તરફ
આધી નીકળ્યો. રમણીકલાલને મળીને પોતે
ભાગીદારીમાં રહેવા તૈયાર છે એમ જણાવ્યું.
આથી રમણીકલાલને ધણો જ આનંદ થયો.
દર્વના આવેશમાં તેણે તેને ખાંચમાં લીધા અને
તેની પીઠ પર વઢાલથી હાથ ફેરવતાં કહ્યું,
'બેટા જયંત, આટલા વખતે પણ તારી આંખો
ઊણી તે જોઈને મને ધણો જ આનંદ થાય
છે. તે બદલ હું અત્યંતથી ઈશ્વરનો આભાર
માનું છું. જયંત, હું પેડીનું કાચકાજ હાથમાં
લપ્પણ, એટલે ખાતરીથી આપણે સારું કમાણું
પણ એક બાજત પ્લાન રાખજે. કામ કરવામાં
જરા પણ પ્રમાદ કરતો નહિ. ઉઘમી માણસને
જ લક્ષ્યો વરે છે તે શાક રાખજે.'

જ્યંત તેમની શિખામણ પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યો. આખો દિવસ તે પેટી પર કામ કરતો, અને સહિ ઘેર જઈ સૂઈ પછી વાળુ કરીને પાછો પેટી પર આવતો. રાત્રે સુતા પહેલાં એકાદ-એક કલાક લેખનકાર્ય પણ કરતો.

આ રીતે એક વર્ષ વીતી ગયું. દિવાળી માથે આવવાથી જ્યંત અને રમણીકલાલ સરવૈયું કાઢવામાં મગમૂલ હતો, અને મોટી રાત સુધી તેમને જાગવું પડતું હતું.

સરવૈયાનું કામ પૂરું થયું. જ્યંતના કામમાં એકાદમાં એકાદ એ હજાર રૂપિયા આવતા હતા. રમણીકલાલે તેની ખીંક ચાખડી, અને કવિજ્ઞમાં વધારે ને વધારે કમાવાના આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું, 'જ્યંત, હવે વહુને લખને પગે લામવા ક્યારે આવીશ ?'

કેઈ પણ જવાબ ન આપતાં જ્યંત નીચું જોઈ જોડો રહ્યો. રમણીકલાલને લાગ્યું કે તે વિનયથી જોડો હતો. પણ તેમને કદપનાયે નહોતી કે ખરું કારણ જુડું જ હતું. લમની વાત નીકળતાં જ તેને જીમ યાદ આવી, અને તેથી તેનું મન જરા ઉદાસ બન્યું. ઉદાસ હૃદયે તે ઘેર આવ્યો.

તેની વૈરવૃત્તિ જામત થઈ. જીમિએ કરેલા અપમાનનો બદલો લેવાનું તેને મન થયું. અને તેથી તેણે જીમિને પત્ર લખ્યો:

પ્રિય જીમિ,
તારાં લમ વખતે હાજર રહેવાની અને તારા પતિ સાથે મારી જોગબાણ કરાવવાની ઇચ્છા તારી લમપત્રિકા સાથેના તારા પત્રમાં તેં બક્ષત કરી હતી. મને પણ એ વિચાર યોગ્ય લાગ્યો હતો, અને હું આવવાનો જ હતો. પણ અમુક અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે મારાથી બાવી સહાય નહિ, અને તારા પતિની સાથે જોગબાણ કરવાની તક જતી કરવી પડી.

પણ એ અનુસ રહેલી ઇચ્છા તમ કરવા માટે મેં એક રસ્તો શોધી કાઢ્યો છે. મારા પિતાની પેટી ઉપર હું કામ કરું છું, અને આ

વર્ષમાં મારા કામમાં એ હજાર રૂપિયા આવશે એવો અંદાજ છે.

હર સાલ પ્રમાણે આ સાલ પણ દિવાળીના તહેવારો અને કારે ઉત્સાહભરે જમવાના છીએ. મેં પેટીનું કામ હાથમાં લીધું પછી આ પહેલી દિવાળી હોવાથી આ દિવાળી પૂરું કાઢ્યાથી જીજ્ઞાસાનું મેં નહોતું ક્યું છે. અને તારા વગર મારું નિકટનું સ્નેહી વીજુ કોઈ ન હોવાથી, તું તારા પતિ સાથે મારા પાંચ દિવસ મારે ઘેર આવે તો મને ક્ષણે જ આનંદ થશે, અને તારા પતિની સાથે મારી જોગબાણ પણ થશે.

ક્યારે આવો છો તે અગર વળતી ટપાલે લખજો.
તારા જ
જ્યંત

તા. ૩: તને દિવાળીના દિવસમાં જાડો ખોલાવવાનો ખીજો પણ એક દેવ છે. મારી માતા ને મારા દિતેજી રમણીકલાલ લમ કરવા માટે હવે મને ખૂબ બામક કરે છે. અત્યાર સુધી હા-ના કરીને આ બાબત મેં મુલતબા કરી હતી, પણ હવે તેમ કરી ચકાવ તેમ નથી. કેટલેક કલાણેથી કહેણ બાગ્યાં છે, તેમાંથી કોની પક્ષગતી કરવી એ તું બાબા પછી જ નહોતું કરવાનો છું. કારણ, મારે સ્વચ્છવ તારા કરતાં વધારે કાજુ જાણે છે? માટે જરૂર આવશે.
જ્યંત

આ પત્રથી જીમિ ખૂબ ભોંઠી પડ્યો, અને ફરીથી તેનું નામ પણ નહિ લે એમ જ્યંતને લાગ્યું હતું. પણ પાંચમે જ દિવસે જીમિને જવાબ આવ્યો:

પ્રિય જ્યંત,

તમારું આમંત્રણ જરાબર વખતસર મળી ગયું. અમારી પહેલી દિવાળી હોવાથી આનંદમાં અને અતિશય નિકટના સંબંધીના કાઢવામાં પસાર કરવાનો વિચાર કરીને 'હા' જવું તે નહોતું કરતાં હતાં, એવામાં તમારો પત્ર આવ્યો.

જ્યંત, તમારો વિચાર મને ધણો જ ગમ્યો છે. અને મારા પતિને વાત કરતાં તેમણે પણ સંમતિ આપી છે. તમારા સિવાય મારું બીજું કાંઈ નિકટનું સ્નેહી નથી. આપણે એકબીજાને મળવાનો, ને દિવાળીના તહેવારો એકબીજાના સહવાસમાં આનંદથી પસાર કરવાનો તમારો ઉદ્દેશ પણ પાર પડશે.

મારે તમારી સાથે ઘણી ઘણી વાતો કરવાની છે. કેટલીયે બાબતો કહેવાની છે અને પૂછવાની છે. આ એક વર્ષના ગાળામાં તમારા અને મારા જીવનક્રમમાં જે ફેરફાર થયો છે તે આપણે એકબીજા પાસેથી જાણી શકીશું.

આ બધાની માટે ચાર દિવસ બહુ થોડા છે. તેથી અમે થોડા દિવસ અગાઉથી જ આવીશું. સોમવારે દિવાળી છે, તો અમે ગુરુવારે સવારે ત્યાં આવી પહોંચીશું. અમને લેવા સ્ટેશન પર આવશો ને ? આપની

ભિમિ

પત્ર વાંચી જ્યંત ખૂબ જ આનંદાયો. આ તો બીંધુ પડ્યું. જે ઉદ્દેશથી પત્ર લખ્યો હતો તેથી બિલકુલ જ અસર થઈ. ભિમિનો આવવાનો ઉદ્દેશ બીજો કંઈ જ નહિ, પણ પોતાની ધર્મતાઈની બચાઈ મારવાનો અને સાથેસાથ મારી ગરીબાઈનો ઉપદ્રવ કરવાનો હોવો જોઈએ એમ જ્યંતને લાગ્યું. તે મનમાં જ બગમો, 'આવી રીતે એ મને લઈને પાકવા માગે છે. પણ ફિકર નહિ. તેની સાથે તેના શ્રીમંત પતિની પણ જરોખર રેવડી લાણીદાણ કંઈ હું....'

અને પોતાનો હેતુ પાર પાડવા તેણે એક પુક્તિ રોધી કાઢી. ભિમિ પોતાના પતિ સાથે ગુરુવારે સવારની ગાડીમાં આવી પહોંચવાની હતી અને તેમને લેવા માટે સ્ટેશન આવવા તેણે જ્યંતને સચના કરી હતી. પણ જ્યતે નક્કી કર્યું કે સ્ટેશન તો ન જ જવું, પણ તે દિવસે ગામમાં યે ન ગંઢેવું. તે સ્ટેશન પર નહિ જાય, એટલે ભિમિ અને તેના પતિ દુકાને જશે અને ત્યાંથી જ્યંત બહારગામ ગયો છે એ

ખબર જાણતાં જ તેણે ચાટ પડીને પાછાં જશે. આ રીતે ભિમિનું અને તેના શ્રીમંત પતિનું અપમાન કરવાનો પોતાનો ઉદ્દેશ સફળ થશે.

આ પ્રમાણે ગુરુવારે પરાદિશે જ્યંત બહારગામ બિપડી ગયો.

સવારની ગાડીમાં ભિમિ બેઠી. તેણે ચારે તરફ નજર ફેરવી, પણ જ્યંતને સ્ટેશન પર જોયો નહિ. તેને કંઈ પણ નવાઈ લાગી નહિ. બિલકુલ તેના મુખ પર આશ્ચર્ય રિમત ફરક્યું.

તરત જ તે ધોડાગાડી કરીને દુકાને પહોંચી અને ત્યાંથી તપાસ કરી જ્યંતને ઘેર ગઈ.

ઘેર ગઈ કે તરત જ જ્યંતની માતાએ તેના સામાન ઉતારી ધરમાં લીધો, અને જ્યંત પરાદિશે જ બહારગામ ગયો છે એ સમાચાર આપ્યા. ભિમિ બેસી, 'કંઈ ફિકર નહિ. બે-ત્રણ દિવસે તો પાછા આવશે ને ?'

જ્યંતની માતાએ પૂછ્યું, 'તમે આને આવવાની છો એની જ્યંતને ખબર હતી ?'

'હા ?'

'તમારી અને તેની કાલેજની ઝોળખાણુ લાગે છે ?' માણે તેને નખશિખ નિહાળીને પૂછ્યું.

'હા.' માણુ હસતાં ભિમિએ જવાબ આપ્યો.

'હા, પણ તમારે અહીં આવવું જોઈએ થયું છે ?' માણે યુગ યુગ પર આવતાં સવાલ કર્યો.

'મારે અહીં એક જરૂરી કામ છે,' ભિમિ પણ કંઈ લીધી જાય તેમ નહોતી.

છતાં માણે પૂછ્યું, 'કાની સાથે, જ્યંત સાથે ?'

'હા.' ભિમિએ જવાબ આપ્યો.

'ત્યારે તો તે બહારગામથી આવતાં કુધી તમે રોકાશો ?'

'હાસતો.' ભિમિએ કહ્યું.

હવે જ્યંતની માતા જરા વિચારમાં પડી. ભિમિએ પોતાના આવવાના ખબર જ્યંતને

પરથી આપ્યા હતા, છતાં પણ બરાબર તે જ દિવસે જ્યંતિ બહારગામ જતો રહ્યો, અને તે પણ આસ કારણ વગર, એ ખદલ તેને મણી નવાઈ લાગી. અને તે બહારગામથી આવતાં સુધી પોતે રાક્ષાવાની છે એમ જ્યારે જિમ્મિએ કહ્યું ત્યારે તો માણના અજબાને પાર રહ્યો નહિ. તેમના બધા સવાલોના જિમ્મિએ આપેલા જવાબો ટૂંક અને સંક્ષિપ્ત હતા તેથી માણ ખૂબ વિભાસણમાં પડી ગયા.

અને ખરેખર જ્યંતિ આવતાં સુધી જિમ્મિ રાક્ષા પણ ખરી. જ્યંતિ રાત્રિવારે પાછો આવ્યો. તેણે ઘરમાં પગ મૂકતાં જ નોંઠે કહ્યું, 'સાહેબ, એક બાઈ મહેમાન આવ્યા છે.'

'આવ્યા છે કે આવ્યા હતાં?' કપાલ ઉતારતાં જ્યંતિ પૂછ્યું.

સવાલ બરાબર ન સમજવાથી નોંઠે જ્યંતિની સામે જોઈ રહ્યો.

'અરે, આમ ગાંડાની માફક જોઈ છું રહે છે?' તેના મોનતું કારણ ન સમજવાથી જ્યંતિ ચિડાયો. 'શુરુવારે જે મહેમાનો આવી આવ્યા હતાં તે ક્યારે ગયાં?'

'શુરુવારે એક બાઈસાગ આવ્યા છે, અને તે તમારી રાંઠ લેવે છે.'

'હું?' જ્યંતિ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું, 'એકલા બાઈ આવ્યા છે, અને હજી મારી રાંઠ જીએ છે? એકલા જ...'

'હા જી. તે સાચું જ બોલે છે.' જિમ્મિએ પ્રવેશ કરતાં કહ્યું.

જ્યંતિ એકદમ ચમક્યો. પોતાનું બાપણ જિમ્મિએ સાંભળ્યું-હશે એમ માનીને મૂંઝાયો, અને થોડી વાર કંઈ બોલ્યો નહિ.

જિમ્મિ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગઈ. અને જરા સત્તાપૂર્ણ બતાવે બોલી, 'જ્યંતિ, ઉપર ચાલો, મારે તમારી સાથે થોડી વાત કરવી છે.'

'બહાર વાત નહિ કરી શકાય?'

'નહિ. એટલા માટે તો હું તમને ઉપર આવવાનું કહું છું.'

જ્યંતિ જરા કંઈ નંજરે જિમ્મિ તરફ જોઈ રહ્યો, અને પછી હાલત ચકાસી લાગ્યો. જિમ્મિ પણ તેની પાછળ પાછળ હાલત ચકાસી ગઈ. જ્યંતિની ઓરડીમાં બંને જતાં જ જિમ્મિએ બારણું અંદરથી બંધ કરી દીધું.

જ્યંતિ ટાટ પર આડો પડ્યો, અને જિમ્મિની પાસે ખુરસી પર બેઠો.

થોડી વાર બેમાથી કાંઈ બોલ્યું નહિ, કે એકબીજા તરફ જોયું પણ નહિ. જ્યંતિના ચહેરા પર કોઈની છતાં હતી, પણ જિમ્મિના ચહેરા પર મંદ હાલત અમકતું હતું. થોડી વાર પછી, અવાજમાં બની શકે તેટલી ઝંભીલાવાળી તેણે કહ્યું, 'જ્યંતિ, આમ કરવું તમને શોભે છે?'

'મારું અત્યારનું વર્તન મને શોભે છે કે નહિ તે પૂછતાં પહેલાં તારું જ અગાઉનું વર્તન તને શોભે છે કે કેમ, તેનો તું જ વિચાર કરી જો.' જ્યંતિ ઉશ્કેરાઈને બોલ્યો.

તેના કહેવાનો મર્મ જિમ્મિ તરત જ સમજી ગઈ. પણ તે બહાર ન બેઠાના બતાવનાં દેખાડે બોલી, 'મને શોભે નહિ તેવું વર્તન મેં ક્યું હોય એમ મને માઠ આવતું નથી.'

'ન જ આવે' જ્યંતિ એકદમ કોટપરથી જીભ ધપાવે બોલ્યો, 'તું જેમ માને છે કે હું કંઈ સમજતો નથી?'

'પણ તમે જે સમજો છો તે મને સમજવડો કે નહિ?' જિમ્મિ સાંતિથી બોલી, 'હું તો ફક્ત એટલું સમજું છું કે થોડાક દિવસમાં જ અમે માણસને તમારી માફક બૂલી જતાં નથી.'

'પણ પ્રેમ બૂલી જાયો છો,' હવે જ્યંતિ ખૂબ ચિડાયો.

'એમ શા ઉપરથી કહ્યો છો?'

'શા ઉપરથી? હું મારા લેખનવ્યવસાય માટે પૈસા કમાઈ શકવાનો નથી એમ માનીને મને આપણું લખતું વચન તું બૂલી ગઈ અને ખીજ સાથે લખ કરી લીધું. એટલું જ નહિ પણ મને ખીજવવા માટે તારા લખની કહોનો

મને મોકલીને મને એ પ્રસંગે હાજર રહેવાનું લખી બધાં બધું અને તારા શ્રીમંત પતિનાં મુક્ત કંઠે વખાણું કર્યાં. મારા ઉપરનો તારા પ્રેમ બહી બવાનો આથી બીજો સખળ પુરાવો શો હોઈ શકે? એ વર્ષ પહેલાં આપણે એક બીજાથી છૂટા પડ્યાં ત્યારે તે જ કહેલું કે 'જયંત, હું બીજા કોઈની સાથે લગ્ન કરી શકવાની જ નથી.' તમારા વગર મારું જીવન બર્થ છે. આ કથનનો દરેક શબ્દ સાચો મનીને હું બરમાયો. પણ હવે મારી આંખો બંધ થઈ છે.'

જયંત અતિશય આવેશથી બોલતો હતો. જિમ્મી ઉપર તે અતિશય યુરસે બારાંબો હતો એમ તેના લાલચોળ બનેલા મહેરા પરથી બહારી ચકાતું હતું.

અને છતાં જ જિમ્મી કંઈ પણ બોલી નહિ અને મોઢા આડે રૂમાલ રાખીને હસતી હસતી બેઠી. આ જોઈ જયંત વધુ ચિંતિત. ને એક દમ કોટ પરથી નીચે ઊતર્યો, અને બોલ્યો, 'અને મને ફક્ત એટલું જ જાણ છે કે તારા જીવનમાં કોઈ એક વસ્તુ છે જેમ! સ્ત્રીનીતિ તદ્દન... પણ જવા દે હવે. કાલસા ગમે તેટલા ધોઈએ તોપણ બિજાના થવાના જ નહિ. અને ઉપરથી પાછી મઝા કરવા માટે આવી છે! તારા શ્રીમંત પતિને કેમ લાગી નથી? તેના દેખતાં હું તારી બરાબર બરાબર લઈ નાખત.'

'પણ મારે પતિ હોય તો લાગુ ને!'

આમ કહીને જિમ્મી મોટેથી હસવા લાગી.

જયંત તેના આ અણધાર્યા જવાબથી અને ખડખડ હસવાથી વિચારમાં પડી ગયો. તે બોલ્યો, 'એટલે? તું શું કહેવા માગે છે તે મને સમજાવું નથી.'

જિમ્મી ખુરશી પરથી ઊઠીને જયંત પાસે કોટ પર બેઠી, અને બોલી, 'મારા કહેવાનો અર્થ એટલો જ કે મારું લગ્ન થયું જ નથી, પણ તમારા ધર્મ ઉદ્ધારના માટે, તમને મારા પ્રત્યે ઝીક ઝીક અને તેથી તેને કોઈ પણ કંઈ વળગે એ હેતુથી, એક શ્રીમંત યુવક

સાથે મારાં લગ્ન થવાનું મેં લખ્યું હતું. તમારા સ્વમાની સ્વભાવનો મને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો અને તેના મેં લાભ લીધો છે. મને લાગે છે કે મારા ઉદ્દેશ સોચે સો ટકા સફળ નીવડ્યો છે.'

'પણ પેલી છાપેલી આમંત્રણપત્રિકા!'

'એમાં તમને નવું શું લાગે છે? ચાર રૂપિયા ખર્ચે એટલે એવી સો આમંત્રણ-પત્રિકાઓ છપાવી શકાય છે. અને એ છાપખાનાવાળા કંઈ લગ્ન નહીં થવાનું સર્ટિફિકેટ માગતા નથી. મારાં લગ્ન થવાની તમને જરા પણ શંકા આવે નહિ, અને પત્ર ભેજતાં જ મારાં લગ્ન માટેની તમને ખાતરી થાય, તે માટે જ મારે આ રસ્તો લેવો પડ્યો. તમે એથી અતિશય ચિંતાશો, અને મારું મોં પણ ન બેવાની પ્રતિજ્ઞા કરશો એમ મારી ખાતરી હતી. અને તમારા અત્યારના વર્તનથી મને લાગે છે કે મારી બિલકુલ બલ યથા નથી.'

જયંત કંઈ પણ ન બોલતાં મોઠો પડી ગયો, અને નીચું જોઈ બેસી રહ્યો. જિમ્મીએ તેનું મોઢું જીયું કરીને પૂછ્યું, 'જયંત, હવે તો તમારી ખાતરી થઈને, કે મેં તમને ફક્ત એટલું જ નથી?'

જયંત હલુ પણ ચૂપ રહ્યો.

જિમ્મી માથાથી સ્વરે પણ જરા હલુકા કરીને બોલી, 'આ શું? આમ મૂંગા મૂંગા બેસી રહે કેમ ચાલશે! હું આટલા માટે કંઈ બદલું નથી આવી.'

જયંત હસી પડ્યો. જિમ્મી પણ હસી. તેના હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તે બોલ્યો, 'પણ તારી આ મુક્તિનું પરિણામ શું આવ્યું તે જાણે છે? ખૂબ ખૂબ લખવાની મારી હોઈ મનની મનમાં સમાઈ ગઈ છે.'

'અરે જયંત, માણસમાનની પ્રાથમિક જરૂરિયાત નિરાતિ જીવવાની છે. જીવનમાં નિરાતિ હશે, તો લખવાની હોઈ ગમે ત્યારે પૂરી પડશે! તમારી બધી માહિતી આ બે દિવસમાં મેં મેળવી લીધી છે. બપોરે થોડો વખત અને

રાત્રે એકાદ કલાકે તો તમને પુરસદ મળે જ છે ને ? એ દરમિયાન તમારી લેખનપ્રવૃત્તિ તમે કરી ચકાશો. પણ પહેલાંની મારફત આખો દિવસ તેની પાછળ જ સમય વ્યતીત કરવો એ યોગ્ય નહિ. મુખ્ય ધંધો સંભાળીને જ એ કામ કરવું એ વધારે લાભદાયી છે. લેખન એ એક જાતનો શોખ છે, અને પુરસદને વખતે કરવાની વસ્તુ છે. પણ પોતાના લેખન માંથી પણ પૈસા કમાઈને જીવનવ્યવહાર તેનાથી ચલાવવા છતાં પણ સારી એવી ખચત કરી ચકાવ, એ સંભોજો અત્યારે નવોદિત સાહિત્યકારોને માટે ગુજરાતમાં દેખાતા નથી.

‘હા, હા. એ તો બધું સમજ્યા.’ જ્યંતે તેને સ્ત્રીસ્વભાવના ઉદ્દેશથી બોલ્યો, ‘કોઈક કહેશે કે આ તે બાપજી ચાલે છે કે શું ?’

ભિમિને એકાએક કંઈક યાદ આવ્યું હોય તેમ કોટ પરથી જીડીને બોલી, ‘ચાલો, મોડું માથું છે. નહિ તો સાસુજી કહેશે કે ખતે જમ્યાં આટલી વધી વાર ઉપર શું કરતાં હશે ?’

‘વાહ ! અત્યારથી જ સાસુજીને ખુશ કરવાનો પ્રયત્નો ચાલુ થઈ ગયા ને શું !’

‘ભિમિ જરા ગંભીર ચહેરા કરી તેના તરફ જોઈ રહી.

જ્યંતે બારણું ઉપાડ્યું, તો બહાર તેની માતા બિમેલી. આશ્ચર્યથી જ્યંતે પૂછ્યું, ‘કોણ માછી ત્યારે તો તમે બધું સાંભળ્યું લાગે છે ?’

‘હં વાતે આમ છે ?’ તેની માતા બોલી, ‘તું પણ જમરા લાગે છે ! અને ‘ભિમિ’, તું પણ કંઈ કમ નથી.’

ભિમિ એકદમ દાદર બિતરી નીચે જતી રહી. જ્યંતે પણ કંઈ ન બોલતાં તેની પાછળ પાછળ નીચે ગયો.

અને રિમત કરતી કરતી માતા પણ ધીમે ધીમે દાદરના પમથિમાં બિતરવા લાગી. બિતરતાં બિતરતાં તે ધીમેથી બોલી, ‘કેવું ધમાલિયાં છે અભારનાં છોકરાં !’

[શ્રી. રતનલાલ ડી. ચઢાની
મરાઠી નવલિકા વ્યવસ્થા

— એક વખત એક સીને ફટકાં કરાવ્યું. કોઠડી તેને કહ્યું કે તમે થઈ શકો છો; તમને થોડા વખતમાં જ ટકકલા થઈ જશે.....તમારે જો તેથી થઈ શકે તે કરી લેજો.

એક કલાક બાદ ત્યારે કોઠડી ફરી તે સીને સામે આવ્યા ત્યારે તે બહી બહી હાંવ વધ્ય પેન્સીલ સાખીને લાપમા કામળ સહિત કપા વિચારી રહી હતી. કોઠડી પૂછ્યું: ‘શું થયું છે ?’

‘ના, ના’ પેલીએ કહ્યું, ‘કટલાક માણસોનાં નામ લખું છું જેને હું કરવાની છું.’
કોઠડી કાગળમાં નજર કરી તો પોતાનું નામ તેમાં પડેલું હતું. — બા. બા.

એક ખેતીવાડી-કોલેજના પ્રોફેસરોએ પચાસ-વધારાની કરેલી માસલીને જવાબ આપતાં જ્યવસ્થાપકસમિતિએ કહ્યું કે ‘અઠવાલિકે ૧૫-૧૬ વાસ (વિશિષ્ટ) થેલા પ્રોફેસરોને અત્યારે જવાનો પગાર પૂરતો છે.’

માસલી-મંદળમાંના એક ઘડોરે સામી જવાબ આપતાં કહ્યું કે ‘પણ પ્રોફેસરો જલદિયા એવા છે, જલદ કરેલો વખત કામ આપે છે તે કરતાં કેવા પ્રકારનું કામ આપે છે તે આપણે જોઈએ છીએ તેમ આમાં પણ.....’

અને માસલી-મંદળની માસલી મંદળ પર.

ભીમના ટોડા

આંધ્રવંશ પટ્ટેલ

એક વખત નારદજી ફરતા ફરતા પાંડુ રાજાના આશ્રમમાં આવી ચઢ્યા. રાજાએ તેમનું સ્વાગત કર્યું અને કુશળ-સમાચાર પૂછ્યા.

નારદજી ત્યાં જોતજોત દિવસ રોકાયા. એકવાર વાતમાંથી વાત નીકળતાં નારદજીએ ધૃતરાષ્ટ્રને ત્યાં સો પુત્રો થયાની વાત કરી.

આ સમાચાર સાંભળી પાંડુ રાજાએ ઉપર ઉપરથી ખુશી બતાવી પણ મનમાં ખૂબ દુઃખી થયો કારણકે પોતાને ત્યાં સંતાન નહિ અને મોટાભાઈને ત્યાં એક નહિ, બે નહિ, ચાર નહિ ને એક સામટા સો દીકરા! 'અરે ભગવાન! મારે ત્યાં એકાદ પુત્ર હોત! પુત્ર વિના મહામહેનતે મેળવેલ રાજ્ય કોણ લોગવશે? મારા મરણ બાદ મારી ઉત્તરક્રિયા કોણ કરશે? મારી રાણીએની સંભાળ કોણ રાખશે?' આવા આવા અનેક વિચારો પાંડુ રાજાના મનમાં આવવા લાગ્યા. જેમ જેમ વિચારો આવતા ગયા તેમ તેમ મૂંઝવણ વધવા લાગી. આ મૂંઝવણ કહેવાય પણ કોને?

નારદજી તો મહાજ્ઞાની હતા. માણસના મનનો વાત સમજી શકે તેટલા હોશિયાર હતા. તેમણે તો રાજાને એકાંતમાં બોલાવીને ધીરજ આપી મનની વાત કઢાવી લીધી અને પુત્રો થાય તેવો ઉપાય પણ જણાવી દીધો એ જાણીને રાજા તો ખુશી ખુશી થઈ ગયો.

વાત એમ હતી કે રાજાની પટરાણી કુન્તા પાસે ચાર દિવસ મંત્રો હતા આ

મંત્રોના બળથી તેને પાંચ પુત્રો મળે તેમ હતું. નારદજી આ વાત જાણતા હતા રાજાને નારદજીએ આ વાત જણાવી અને કુન્તાને મંત્રોનો પ્રયોગ કરવાની રજા અપાવી દીધી.

બીજે દિવસે પ્રભાતના પહોરમાં કુન્તા અને રાજાની બીજી રાણી માદ્રી ગંગાને કાઠે કાઠે એકાંત સ્થળે જઈને પ્રયોગ કરવા બિપજ્યાં, ખૂબ આગ્રહ કરીને નારદજીને પણ સાથે લીધા.

રાણી કુન્તા પાસે યમ, વાયુ, ઈન્દ્ર, અને અશ્વિનીકુમાર એમ ચાર દેવના ચાર મંત્રો હતા. રાણીએ તો નાહીધોઈ, પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરી પીપળાના પવિત્ર ઝાડ નીચે, પવિત્ર આસન ઉપર બેસીને પ્રયોગ શરૂ કર્યો. શુભવાન અને બુદ્ધિમાન પુત્રની મનમાં ભાવના કરીને યમનો મંત્ર અજમાવ્યો. એક ક્ષણમાં આકાશમાંથી યમ-રાજા પધાર્યા. તેમના હાથમાં શુભાભના ફૂલ જેવું હસતું રમતું બાળક હતું. આવીને પુત્રને કુન્તાના ખોળામાં મૂકી દેવ અદ્યોપ થઈ ગયા.

કુન્તા અને માદ્રી તો બાળકને જોઈને ખુશી ખુશી થઈ ગયાં. નારદને બાળકના શુભદોષ જોઈને સારું નામ પાડી આપવા વિનંતિ કરી.

બાળકને નૌરૂપીને 'નારદજીએ કહ્યું, 'આ બાળક સત્યવાદી અને ટેકીલો તેમજ ધર્મબુદ્ધિવાળો થશે અને આખા દેશનો ચક્રવર્તી રાજા થશે તેમજ ધર્મરાજા કહેવાશે. આતું નામ સુધિષ્ઠિર રાખજો.'

નારદજીની વાતથી કુન્તાજીને આનંદ

તો થયો પરંતુ વાત માનવામાં ન આવી; મનમાં શંકા રહી ગઈ કે કદાચ રાજા ન પણ થાય. હોરવે રાજકુળ લોગવવા નહિ દે.

કુન્તાએ બીજો મંત્ર અજમાવવાની તૈયારી કરી. આ વખતે તો મહાબળરાત્ર પુત્રમણિ દેવાની ઇચ્છા કરી. વાયુના મંત્રનો પ્રયોગ શરૂ થયો. થોડી વારમાં આકાશ વા-વટોળથી ભરાઈ ગયું. એક મોટો ધડાકો થયો અને આકાશમાંથી વાયુદેવ મોડું વજન ઉપાડીને ઊતરતા દેખાયા; નજીક આવ્યા ત્યાં તો બાળક સ્પષ્ટ દેખાયું. શું એતું સ્વરૂપ! પ્રજ્ઞાએ એને નવરાશની વેળાએ ઘડ્યો હશે અને એને ઘડીને દાયજ ધોઈ નાખ્યા હશે. રૂમા ધોઢા જેવું ગોળમટોળ ચરીર, ટુંબસ જેવું માથું, ગોળા જેવડું પેટ, ધોઢા જેવી આગળીઓ અને મોઢામાં બત્રીસેય દાંત. જા જમતમાં જાણે કે ખાવા-પીવા માટે જ જન્મ ધર્યો હોય નહિ! વાયુદેવ તો પુત્રને કુન્તાના ઝોળામાં મૂકીને અદસ્ય થયા.

બંને રાણીઓ અને નારદજી આ બાજુદાનને ભેઘને દિગ્મુદ બની ગયાં.

નારદજીએ એ બાળકને નીરખી નીરખીને જોયો અને ચહેરામહોરા ઉપરથી અનુમાન કર્યું કે આ બાળક ઘણો જ બળવાન થશે. હમેશાં પોતાના મનનું ધાયું જ કરશે. મોઢાંથી ઉગમણો તો જાણે આયમણો અને વિજ્ઞાની વરસી કરશે. ખાવાપીવામાં અને અંગબળ વધારવામાં જ જીવનનો ઇતિકર્તવ્યતા માનશે. આનું નામ હીમસેન પાડજો.

ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર અર્જુન; ચંદ્રદેવ અને નકુળ એમ બીજા ત્રણ બાળકો ઇન્દ્ર અને અધિનીકુમારોએ આપ્યા.

આ પ્રમાણે કુન્તાજી પાંચ પુત્રોની માતા થઈ. આ પાંચ પુત્રોમાંથી એ પુત્રો સદૈવ અને નકુળ માફીને આપ્યા.

આટલું થયા પછી નારદજી તો ઊપડી ગયા અને કુન્તા તથા માફી બાળકોને લઈને જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા; પરંતુ લઈ રી રીતે જવા? બંને જણી બન્ને પુત્રોને ગોઠમાં લે તો પણ એક વધે. છેવટે આશ્રમમાંથી વાદન મળાવીને બાળકોને ઘર લેવા ક્યો.

પાંડુ રાજાને જ્યારે પુત્રજન્મના સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેને કેટલો આનંદ થયો હશે; તેની તો કલ્પનાજ કરવી રહી.

આમ પાંડવો પણ વનમાં મોટા થવા લાગ્યા.

પુત્રજન્મ પછી પાંડુ રાજાના જીવનમાં આનંદ અને ઉલ્લાસ વધ્યો. પુત્રોને લોકલોકાવમાં રાજા કાંઈ બાકી ન રાખે. પરિણામે પુત્રો પણ લોકલોકાવ થયા. કોઈને કાંઈ નહિ અને પોતાનો ગમે તેવી વિચિત્ર ઇચ્છા પણ પાર પાડે ત્યારે જ જાય. તેમાંય હીમસેન તો સ્વભાવથી જ વિચિત્ર હતો અને પાછો મોઢો ચડાવ્યો એટલે વાત જ રી પૂછી! હીમસીમાં ખાંડ માગે અને દૂધમાં મીઠું માગે. થોડાપણથી તો એતું પેટ ભરાય જ નહિ. આખો દડાકો એને ખાવાનું ભેઈએ જ; ન આપે તો મારી-તોડીને લીધે જ છૂટકો કરે.

પુત્રોનાં તોફાન-ધિંગામસ્તી ભેઈ સાંભળીને રાજા તો દુઃખી ન સમાય એના હૃદયમાં આનંદનો એક છુટે. આમ પાંડુ રાજાનું જીવનરૂપી ગાડું ગળડવા લાગ્યું. રાજકુમારો અને તેમાંય વળી લોકલોકાવ એટલે હાં કહેતાં હાર નોકર લાજકુ

યાય અને પાણી માગે ત્યાં દૂધ મળે; હરવાહરનાં મોંમાંથી વાહન મળે, કસરત-રમતમાં પણ કોઈ જાતની ખામી નહિ. જરા સરખું આંખ-આંધું હોય ત્યાં તો સારવાર માટે ગામ આખાનાં વૈદ દાહતર ખડે પળે હાજર. આમ બધી જાતની અનુ-કૂળતા અને સાદાળી હોય પછી શું પૂછવું? પાંડવો તો હીએ ન વધે એટલા રાતે વધે અને રાતે ન વધે એટલા હીએ વધે.

પાંચે ય ભાર્ગવોમાં બીમસેન સૌથી સવાયો. બળમાં પૂરા અને મહા પોચો. મારી-જૂંટવીને સાતું પડાવી લે અને જાણે કે કાંઈ જ બન્યું નથી એવો દેખાવ કરીને આધોપાદો યથ જાય. તારું મારું સેવાયું અને મારું મારા જાપતું એ એનો સુદાલેખ એટલે દિવસ જિગ્યા વિના રહેતો જ બીમ ભાર્ગવી કરિયાદ આળ્યા વિના રહે.

કુમારોને વડવાની પાડું શબ્દની મનાઈ છતાં કુન્તાજી ઘણી વારે શુસ્સે યદને 'શ્યામ! બીમડા!' કહીને કોંટ-ટાપલી કરે પણ બીમને એટલા મારની શી અસર? જાણે કે કપડા ઉપરની રજ ખંખેરાઈ. આ બધું ભેઈ સાંભળીને તેના મિત્રોએ તેનું નામ 'બીમભાઈ ભારાઈ' પાડ્યું. આ પ્રમાણે જિહ્વરતો દયા ભાર વરસ-નો બીમસેન પચીસ વરસના જુવાન જેવો દેખાવા લાગ્યો. ચાલે ત્યાં પગના વજનથી ધરતી ધણેણી જીંઠે અને ગમે તેવા હાથીને પૂંછડું પકડીને જિલો રાખી દે, એવું તો એનું ભર.

એક વખત પાંચે ય ભાર્ગવો પોતાના મિત્રો સાથે વનસોજન કરવા ગયા. વનમાં નહીકાંઠે એકાંત જગ્યા ભેઈને

પડાવ નાખ્યો. આનંદમંગળ કરવા લાગ્યા. કોઈ રમવા લાગ્યા, કોઈ તરવા પડ્યા, બુદ્ધિયાળી અને બેઠાડું હતા તેમણે ચર્ચાઓ શરૂ કરી, હરવાહરવાના શોખીનો જંગલનો નવીન ચીજવસ્તુની શોધમાં નીકળી પડ્યા. કોણ જાણે કેમ આજે બીમનું મન આમાંની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ-માં ચોંટતું ન હતું. થોડી વાર તરવા પડ્યો, થોડું રમ્યો થે ખરો પરંતુ મજા ન આવી. જેમતેમ કરીને જમવાટાણું થયું ત્યાં સુધી વખત પસાર કર્યો. સૌ જમી-પરવારીને આરામ લેવા આડા પડ્યા.

સીની નજર ચુકાવીને બીમભાઈ એકલા એકલા હરવા નીકળી પડ્યા. હરવા ટાણું ય સાડું પસંદ થયું. બરાબર બપોર અને ધાણી ફૂટે એવો તરકો. પશુ પંખી-ઓને પણ પોતાના યાનકમાં બે ઘડી આરામ લેવાનું મન થાય એવે ટાણે લાઇને હરવા જવાનું સૂઝ્યું. પણ સૌથી જીંધું ન કરે તો ઈ બીમસેન થાનો!

ધૂનમાં ને ધૂનમાં એ તો એક પછી એક નદી, નાળાં અને ડુંગરાની ગાળીઓ વટાવતો વટાવતો આગળ ને આગળ ચાલવા માંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ઘીચ જંગલમાં જઈ પહોંચ્યો. જંગલ ઘણું જ સચ્ચાનક. ગમે તેવા મરદના કીકરાના ય છઠ્ઠા છૂટી જાય આગળપાછળ મોટા મોટા ડુંગરા, ઘટાટોપ ઝાડી અને હાથતાળી દઈને ચાલ્યો જાય તો ય ખજર ન પડે એવું માયાખૂડ ઘાસ. હવે બીમસેન કાંઈક સ્થાનમાં આવ્યો અને પાછા હરવાની ઈચ્છા પણ યથ પરંતુ તરસ ખૂબ લાગેલી એટલે પાણી પીધા સિવાય પાકું હરણ તેમ ન હતું. આસપાસમાં ક્યાં ય

પાણી હોય તો તપાસ કરવા મન લલ-
ચાઈ. થોડે દૂર જતાં નાનું એવું ઘરણું
હાથ લાગ્યું. નીતરું કાચ જેવું અને
ટાકું. દિમ જેવું તરસ ન હોય તે. ય
પીવાનું મન થાય તેવું પાણી ભેંધને
બીમલાઈ તો જોળો વાળીને માંડયા
પાણી પીવા. હજી તો માંડ જોળા બે
જોળા પાણી પીધું ન પીધું ત્યાં તો
સામેથી સિંહની ત્રાઠ સંભળાણી એમ
બીમસેન સિંહથી કે સિંહના બાપથી
થે ડરે તેવો ન હતો બીક જેવા શબ્દને
તે ઝાળખતો જ ન હતો. અને છતાં
ઝલતમાં રહે તેવો મૂરખ ન હતો. તેણે
તો સાવધાન થઈને ધરાઈને પાણી પીધું.
દરમિયાન સિંહની ત્રાઠ ઉપર ત્રાઠ
સંભળાયા કરતી હતી. સિંહ હજી ઠીક
ઠીક આંધો હશે એમ લાગતું હતું.
અવાજ ધીમ ધીમ પાસે ને પાસે
સંભળાવા માંડ્યો. પોતાને ભેંધને રજેને
બનવર પાછું ચાલ્યું બાંધ એમ ધારીને
ઝરણાને કાંઠે આવેલ મોટા ઝાડના યડની
ઝાંઝાળે લપાઈને બીમસેન સિંહની રાહ
ભેંતો ભેલો.

જે ઝાડની ઝાંઝાળે બીમ સંતાયો હતો
તે જ ઝાડ પર એક સમડી અને બાજ
ચકલીના. બન્ના માટે અપાઝખી કરતાં
હતાં. સમડીની ચાંચમાં ચકલીનું બચ્ચું
તરફડતું હતું અને બાજ તે બચ્ચું પડાવી
લેવા માટે સમડી ઉપર છપટ દેતો હતો.
આખરે બાજ છૂટ્યો; બચ્ચું લઈને ભડી
ગયો. સમડી નીમાણી થઈને બેસી રહી.
આ દશ્ય ભેંધને બીમસેનને વિચાર આવ્યો
'કે દુનિયામાં ઘણા પ્રાણીઓ અને માનુસો
'વસે છે, કુદરતે સૌને માટે સરખું આપ્યું
છે છતાંય બળિયાના બે ભાગ એમ લાગે

છે. માણસ શું કે પ્રાણી શું, ત્યાં ભુજો
ત્યાં સૌને માટે આ નિયમ લાગુ પાડી
શકાય તેમ છે.

હવે ઝરણાને સામે કાંઠે ઘાસમાં સળ-
વળાટ થયો. થોડી વારે સિંહને બહો
સિંહણતું મોઢું દેખાયું. સિંહણ ધીમી
ગતિએ ચાલતી હતી. પાછળ તેનાં ત્રણ
બચ્ચાં પણ રમતાં અને કૂદતાં આવી
પહોંચ્યાં ચારેએ પાણી પીધું અને પછી
મા સાથે બચ્ચાં ગેલ કરવા માંડ્યાં.

બીમસેનને પણ બચ્ચાં સાથે રમવાનું
મન થઈ આવ્યું. અહા! આવા બચ્ચાં
પાળ્યાં હોય તો કાયમ તેની સાથે રમી
શકાય અને વળી ખવડાવવા પીવડાવવાની
પણ કેવી મજા આવે! બીમસેન વિચાર
અને અમલ વચ્ચે જરા પણ અંતર રાખતો
નહિ. જેવો વિચાર આવ્યો કે અમલ
થયો જ છે. પછી વિચારનો અમલ ગમી
તેટલો અધરો હોય તોય શું!

બીમ ઝાડની ઝાંઝાળામાંથી બહાર
આવ્યો અને ઝરણું કેડીને સામે કાંઠે
ગયો, ઝડપ દઈને ત્રણેય બચ્ચાં ઉપાડી
હીધાં. બે નાખ્યાં બગલમાં અને એકને
રાખ્યું ઠાળા હાથમાં. જમણે હાથ સિંહણને
સામનો કરવો પડે તો કામ-લાગે એટલા
માટે ખાલી રાખ્યો.

બીમસેનની નીડરતા, બચ્ચાને પકડ-
વાની ઝડપ અને તેના ચરીરનો દેખાવ
અને રવાબ ભેંધને પહેલાં તો સિંહણ
હવાઈ ગઈ. જરા બીકમાં ને બીકમાં એકાદ
કગલું પાછી ફરી પણ પોતાનાં બચ્ચાંને
સંલેલાઈથી જવા દે તો એ સિંહણ શાની!

બચકર મજાના કરીને તેણે એકબે
કગલાં પાછાં ભર્યાં અને એક જ છલાંગે

લીમસેન ઉપર પંજે તોળ્યો. થાયો પડે એટલી જ વાર અને લીમસેનનાં સો ચે વરસ પૂરાં. પરંતુ લીમસેન બરાબર સાવ-ધાન હતો. આવી તો કંઈક રમતો રમી ચૂક્યો હતો. થાયો પડે એ પહેલાં તો હરણુ જેટલી ચપળતાથી તે એક બાજુ સરકી ગયો. સિંહણુ નેમ ચૂકી ગઈ અને વધારે વિકરાળ બની. ફરી ચડે કરે તે પહેલાં તો લીમસેન બચ્ચાંને ફેંકી દઈને તૈયાર થઈ ગયો. હતો. વીજળીની ઝડપે સિંહણુનો પાછલો પગ પકડીને તેને બાળ-પૂર્વક જોયી. આયોઆપ તેના આગલા પગ જમીન પર ઘોડાઈ ગયા અને લીમ તરફ દસડાવા લાગી. સિંહ, લીપ-ડાનું જોર તેના આગલા પંજામાં અને જડખામાં હોય છે. આગલા પગ નીચે પડતાં સિંહણુ લીલી પડી ગઈ છતાં છેવટનું જોર અજમાવવા મરણિયો પ્રયાસ કરીને પાછી ફરવા ગઈ પરંતુ હુરમત સામાન્ય માનવી ન હતો. તેણે તો સિંહ-ણુને પાછલે પગે અધર ઉપાડીને ચક-રાવે નાખી બેત્રણ આંટા ફેરવીને જીભી રાખી ત્યાં તો ગરીબ ગાય જેવી યઈ ગઈ. હવે કશું કરવા જેવું ન રહ્યું. બંનેએ એકબીજાનું બળ માપી લીધું હતું.

બાણે કે કંઈ જ ન બન્યું હોય તેમ બેપરવાઈથી ત્રણેય બચ્ચાંને પહેલાંની જેમ પકડી લીધાં અને સિંહણુનો કાન પકડીને લીમસેન ચોતાના પડાવ તરફ આણ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તેના મગજમાં એક જ વિચાર ઘૂંટાયા કરતો હતોઃ બળિયાના બે લાગ.

ચોડી વારે પડાવ નજીક પહોંચ્યો. ભાઈઓએ અને મિત્રોએ ફરથી લીમ-

ભાઈની સવારી આવતી લીડી. તેનું લાવ-લરકર પણ જોયું. ટોળી માંહેના બધા જ ડરના માર્યા ધૂંટી બીડ્યા. સામેથી આવનાર લીમસેન નહિ પણ લીમસેન સાક્ષાત ચમરાજ દેખાવા લાગ્યા. જેમ જેમ નામદારની સવારી નજીક આવતી ગઈ તેમ તેમ સૌ ચોતચોતાના બચાવ કરવા-ની પેરવી કરવા લાગ્યા. એક નંબરના બહાદુર હતા તે તો પ્રથમ ઈશ્વરને જ પોખારા બહાળી ગયા હતા. બાકી હતા તેમને ભીમે પડકારીને જિતા રાખ્યા.

‘બખરદાર ! એક ડગલું ચ ખસ્યા છો તો. આ ટોળું તમારી ઉપર છોડી મૂક્યું બાણુજો. આ ભૂખી સિંહણુ અને બચ્ચાં તમારા ચરીરનો એક કટકાય છોડશે નહિ. માટે જ્યાં છો ત્યાં જ જીભા રહી બાવ. હવે કોની મગફર છે કે મારા હુકમનો અનાદાર કરે.’ બધા સૌ સૌની જગ્યાએ થાંભલાની જેમ ઘોડાઈ ગયા.

આવો લાગ ફરીને નહિ. આવે એમ માનીને લીમસેન ચોતાનો વિચાર સૌને સંભળાવ્યોઃ

‘તમે સૌ આજ સુધી મિત્રો હતા પરંતુ આજથી આ સંગંધ પૂરો થાય છે. હવે પછી હું તમારા સૌનો સરદાર છું અને સરદાર તરીકે સૌએ મને ખંડણી બંરવાની છે. એ ખંડણી એટલે ચોતાની ચીજ-વસ્તુ ગમે તેટલી વહાલી હોય તો પણ હું જ્યારે તમારી પાસે તેની માગણી કરું ત્યારે તમારે તે રાજ-પુશીથી મને આપી દેવી. ઘરે નાસ્તા-પાણી વખતે જે જે સારી ચીજો મળે તેમાંથી પણ અરધી મને પહોંચતી કરવાની છે. જેઓ આ પ્રમાણે નહિ વર્તે,

તેનો ન્યાય આ સિંહણ અને તેના
અર્ચા પાસે કરાવવામાં આવશે.’

બીમસેનનું સૌંદર્ય સ્વરૂપ, ઘુરઘુરાટ
કરતી અને આખમાંથી અંગારા વરસા-
વતી સિંહણને જોયા પછી કોણ વાંધા
ઉઠાવે ? સૌએ મૌન બળવી મૂંઠાં હલાવી
સંમતિ આપી એટલે બીમ સિંહણને
પાછા ફરવાનો હુકમ આપ્યો. બાણે કે

છુટકાશનો કમ ખેંચતી હોય તેમ તેણે
જેરથી ગર્જના કરી અર્ચાને આગળ કર્યા
અને પોતાને રસ્તે પડી

પાંઠવો પોતાના મિત્રોની સાથે ઘર
તરફ પાછા ફર્યા. એકલો બીમસેન સૌના
ગયા પછી ધીમે ધીમે ઘર તરફ વળ્યો.

આમ સરકાર બીમસેનને રાજસાગ
મળવા માંડ્યો.

સામગ્ર્ય એક વખત પૂના ગયેલો. નસીમ જોજે જેને સારું તે બિતરવાનો હતો તે
ગુહરચ બહારગામ ગયેલા તેથી તેને પાછા રોક્યું પરંતુ આવી આજુબાં આવેલી ધર્મશાળામાં
રાત રહેવું પડેલું.

પૂનાનું રોકાયેલું ધર્મશાળાનું છે. આખી રાત ત્યાં ગ્રાહ્ય દૂધનીની આવળ ને કટીંગ
ચલા કરે છે અને તેથી કરીને એજિનની બ્લીફલ ને કબજાઓના કાટકાવાનો અવાજ
અવિરતપણે ચાલ્યા કરતો હોય છે.

અહીં રાતે સાવચેત ધર્મશાળાના રહેવાળને પૂછેલું, ‘આ ધર્મશાળા ક્યારે બોમ્બે
પહોંચશે ?’

*

એક વેસાફર ડોશીમા પહેલી જ વાર એરોપ્લેનમાં બેઠો. પ્લેન પરધરાટી સાથે
જિત્તું થોડી વારમાં તે તે આશાશર્મા નાના પંખી જેવું દેખાવા માંડ્યું. પ્લેન જીપ્સવાની
તેજારીમાં હતું ત્યારથી પેલા ડોશીમા પાપલટને કશું કહેવા અંગતતા હતાં પણ એજિનના
અવાજમાં તે કશું સંભળતો નહોતો.

ત્રણ-ચાર હજાર ફૂટ ઊંચે ગયા પછી પાપલટ પાછળ જોયું તો માછ નીચે જોઈ
રહ્યાં હતાં. તેણે પૂછ્યું, ‘માછ, શું જુઓ છો ?’

‘હાઈ,’ ડોશીમાએ કહ્યું, ‘વિમાન જિપ્સ ત્યારે મારી હીરાની વાંટી અંગિળામાંથી
સરી પડી છે.’

‘તે તો આપણે નીચે જઈને જાતીયું,’ વિમાનીએ કહ્યું, ‘અહીં બેઠાં તો શું કરી
રહીએ ?’

‘અહીંથી પણ દેખાય છે,’ ડોશીમાએ કહ્યું, ‘જો પેલા હીરા ચમકે’
પાપલટ નીચે જોયું ને પછી હસીને કહ્યું, ‘માછ ! એ તો હિન્દી મહાસાગરનું
‘પાણી ચમકે છે,’

સ મા જ અ ને સા હિ ત્ય ની ન વા જૂ ની

રૂપિયાની નાણ પર ગાંધીજી

હિંદી પાઠ્યમંત્રના નાણામંત્રી શ્રી. ચેટ્ટીએ બહેર ધર્યું હતું કે સરકાર એક રૂપિયાની નોટો પર ગાંધીજીની છબી છાપે તેવી દરખાસ્ત પર વિચારણા ચાલી રહી છે. આજે ખૂબજ મોટી સંખ્યામાં સિક્કા ચલણમાં હોવાથી તેને બદલે નવા સિક્કાઓનું અલણ દાખલ કરતાં લાભિ શ્રમ્ય જશે.

ફેળવણી પરિષદ

સૌરાષ્ટ્ર સરકારના ફેળવણી ખાતાના અધિકારીઓની એક પરિષદ ફેળવણી પ્રધાન શ્રી નાનાભાઈ શરિ ઓઠાવી હતી. પરિષદમાં શ્રી જાપાળરાવ વિદ્યાસ અને આશરે ૫૦ જેટલા અધિકારીઓ હાજર રહ્યા હતા.

પરિષદમાં પ્રથમ પાઠ્યપુસ્તકો અંગે ચર્ચા થઈ હતી. આ અંગે એવો નિર્ણય લેવાયો હતો કે હાલ જુદાં જુદાં ચાલતાં પાઠ્યપુસ્તકો રદ કરવા, નવાં પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર કરવા માટે (૧) શ્રી. જાપાળરાવ વિદ્યાસ (૨) શ્રી. એમ. ખી. દેસાઈ અને (૩) શ્રી. ત્રિભોવન વ્યાસ એમ ત્રણ જણની સમિતિ નીમવામાં આવી છે. સમિતિને મોકલવાનાં સૂચનો તા. ૫ મી એપ્રિલ મુધી સ્વીકારવામાં આવશે.

ખીન્ને પ્રશ્નઃ માધ્યમિક શાળાના પ્રથમ વર્ષમાંથી અંગ્રેજી કાઢી નાખીને હિંદુસ્તાની દાખલ કરવા ચર્ચા થઈ હતી પણ હિંદુસ્તાનીની તાલીમ પામેલા શિક્ષકોના અભાવે આ પ્રશ્ન હાલ ટુરત મુલતવી રખાયો હતો. આ ઉપરાંત દરિજન વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં આવવા ઉત્તેજન આપવાનું નક્કી થયું હતું. સૌરાષ્ટ્ર સરકારના વહીવટી અમલદારો પણ સરકાર આપશે એમ ખાતરી આપવામાં આવી છે.

આ ઉપરાંત મે માસમાં એક શિવિર યોજવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું. ફરજિયાત શિક્ષણ, તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની તાણ, વગેરે પ્રશ્નો પણ ચર્ચાયા હતા. હાલ સૌરાષ્ટ્ર જરમાં જે શિક્ષકો છે તેમાંથી ૬૦ ટકા શિક્ષકો

અનફેર્લ્ડ છે તે તરફ પરિવર્તન આન દોરવામાં આવ્યું હતું.

લગવાનના પ્રસાદનું મૂલ્ય

અમદાવાદમાં બદમાશોએ ચોરી અને દગાધો મારેની નવી નવી તરકીબો અજમાવવા માંડી છે. આવો એક ચેતવણી આપતો કિરસો ઝવેરીવાઠ વિસ્તારમાં બનવા પામ્યો છે. મળેલી માહિતી મુજબ, છતેન્દ્ર ચીતુભાઈ નામનો એક વિદ્યાર્થી ન્યારે શાળાએ જઈ રહ્યો હતો ત્યારે તેને એક મંદિરના પૂજારી જેવો ઇશ્મિ મળ્યો હતો અને ઘેન ચડે તેવો રૂંડી વસ્ત્ર નાખેલો લગવાનનો પ્રસાદ આપ્યો હતો. આ પ્રસાદ ખાધા પછી કહે છે કે, એ વિદ્યાર્થી એકાંત જેવો થતાં, એના હાથમાંનું કિંમતી ધર્મિયાળ એ બદમાશો તફાવત્યું હતું અને પોતારા ગણી ગયો હતો.

દાગીનાનો વિનિમય !

ગોંડળધી નવાજદ વચ્ચે રૂ. ૩૫ હજારના સોનાના દાગીનાની પેટી ચાલુ દેનમાં ચોરાઈ ગઈ છે. આ બાબતમાં જણાવવામાં આવે છે કે મોરબીથી ડે. દામાણી નામના ગુરુસ્થ દેનમાં મુસાફરી કરતા હતા. આ ડોક્ટર બગસરા દરખારના મહેમાન હતા અને ત્યાંથી પોતાના સ્થાન મુંગઈ જવાના હતા. હરામખોરો ગોંડળધી ચડેલા અને નવામેદ જીતરી ગયા. પોતાનો નિસ્તરો અને તેલનું કમ્બુ મૂકતા ગયા અને ડોક્ટરની દાગીનાની પેટી ઉપાડી ગયા. પેટીમાં લગભગ ૩૫ હજાર જેટલી કિંમતના દાગીના હતા. આ ચોરી સેકન્ડ ક્લાસના કબામાં ડોક્ટર સતા હતા ત્યારે સવારે પાંચ વાગે થઈ હતી. જેસે થે

તારખાતા તરફથી એક બહેરાન બહાર પાડવામાં આવી છે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અમુક ચહેરાનાં નામોની જોડણીમાં ફેરફાર (અંગ્રેજી સ્પેલિંગમાં) કરવામાં આવ્યા છે અને તમામ તાર ઝોડીસોને તેની જાણ કરવામાં આવી છે.

અનેદાને, બદલે અયોધ્યા, બીનારસને બદલે બનારસ, મિન્ધામલને બદલે વિશ્વામલ, બિન્દાબનને બદલે વૃંદાવન, ગોબર્ધનને બદલે ગોવર્ધન, મુદ્રાને બદલે મથુરા, નીમસારને બદલે નેમિસારણ, જુમનાલિખને બદલે યમુનાલિખ, રીખાલિખને બદલે સ્થિરેશ વગેરે.

જનેતાનું સાહસ

ભાવનગરથી આવતી મેષલ ટ્રેનમાંથી ધોળા અને ઉજળાવાવ વચ્ચે એક છોકરી પડી મરૂ હતી. માડી જીભી રખાવવા સાંકળ ખેંચતાં સાંકળ તૂટી મરૂ અને બીજી સાંકળ ખેંચી માડી જીભી રખાવ તે દરમિયાન આસતી ટ્રેને છોકરીની માતા કૂદી પડી હતી. છોકરીને ખાસ કાંઈ ઈલ થઈ નથી પણ તેની માતાને સખત પછાદ વાગવાથી ચોડે સમય બેઠાન થઈ મરૂ હતી.

આત્મહત્યા બદલે રડાપેઠ

કેશોદ નજીકના ચાંદીગળ ગામે એક મોચણે ગૃહકલેશને કારણે કૂવામાં પડતું મરૂ તેને જમાવવા તેના પાત મોચી નયુએ પાછળ કપલાયુ પરંતુ બેરી વાવેના કાંદા કાથમાં આવી જતાં જમી મરૂ જ્યારે પુરુષ કૂબી મર્યો. બાકીને જીવતી આમલોહાએ બહાર કાઢી છે.

‘જોગીદાસ ખુમાણ’ ભાવનગરમાં

રૂપણાયા ચિત્રના પ્રથમ ઐતિહાસિક ચિત્ર ‘જોગીદાસ ખુમાણ’નું ઉદ્ઘાટન કારનમરના ના. મહારાજ સાહેબ શ્રી કૃષ્ણકુમાર-સિંહજીએ, નટરાજ રોગકાંઈ યદેરના સંભાવિત ગૃહસ્થાની હાજરી વચ્ચે તા. ૧૦-૪-૪૮ની સાંજે ક્યું હતું.

શ્રી ટેમ્પરસાઈ ભાવનગરમાં

સૌરાષ્ટ્ર સરકારના મા. વડાપ્રધાન શ્રી ટેમ્પરસાઈ તા. ૧૧-૪-૪૮ના રોજ ભાવનગરની મુલાકાતે આવ્યા હતા. સવારે ભાવનગર રોડને તેઓશ્રીનું જાહેર સ્વાગત થયું હતું. આજે મંજાળિયા તળાવમાં વિરાટ મેદાની ક્રમક્રમ તેઓશ્રીએ પ્રેરક તકીર કરી હતી.

શ્રી જીનરાજદાસજી ભાવનગરમાં

જાણીતા યીઓસોફિસ્ટ શ્રી જીનરાજદાસજીએ તા. ૧૫-૪-૪૮ સે ‘ધી ભાવનગર લોન્જ, યીઓસોફિસ્ટ સોસાયટી’ના ‘શ્રી સમીનાબાઈ ધાનમદિર’નું ઉદ્ઘાટન ક્યું હતું. તા. ૧૭ અને ૧૮, એ બે દિવસે એમનાં જાહેર બ્યાખાનો પણ ઉપરોક્ત સંસ્થાને ઉપક્રમે યોજાયેલાં.

*

સૌરાષ્ટ્રનાં આમજીવન અને કુટુંબજીવનની રસબીની કવિતા દ્વારા હૃદયમાં ઉદાત્ત સંસ્કારે પ્રકટાવવાની સેવા કરનાર સ્વ. જોટાદ-કરનું સ્મારક તેમના વતન જોટાદમાં કરવાના પ્રયત્નો વેગવંત જન્યા છે અને સૌરાષ્ટ્રના નાયન વડાપ્રધાન શ્રી જગવંતરાય મહેતાએ પણ આ પ્રવૃત્તિમાં રસ દર્શાવી જોટાદકર સ્મારક ફંડમાં યોગ્ય દિરસો આપવાની ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની જનતાને વિનંતિ કરી છે. આ માસને અંતે શ્રી. રવિશંકર રાવળે તૈયાર કરેલું કવિશ્રીનું ત્રેલચિત્ર શ્રી. જગવંતરાય મહેતાને હસ્તે જોટાદમાં અનાવૃત થયો. સ્મારક ફંડમાં સહાય કરવા ઇચ્છનારે નાણાં નીચેને યિરનામે મોકલવા:- (૧) પ્રો. રવિશંકર જોષી, વાખાવાડી રસ્તા, તખ્તેશ્વર પોલ્ટ, ભાવનગર. (૨) શ્રી. જટુભાઈ જેઠ, જોટાદ.

*

જોતીહારી યદેર મહાસભા સમિતિએ કિંદશી અને બીજા વિષયો શીખવવા માટે મહાસભા ગાંધી વિદ્યાપીઠ ચરૂ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને તે માટે અખિલ હિંદ મહાસભા સમિતિ અને બિહાર પ્રાંતિક મહાસભા સમિતિને મદદ કરવાની વિનંતી કરી છે.

*

હિંદીમાં સશોધન અંગેની એક સંસ્થા સ્થાપવા ઉદ્દેશરના શાહ જોદાગર શ્રી. જોપાલ મહેતાએ રૂ. ૫૦૦૦૦નું દાન ક્યું છે. આ રાસ્યા ઉદ્દેશરની હિંદી વિદ્યાપીઠની રૂબરૂ હેઠળ કામ કરશે.

‘આત્મગુજન’ના પરિચય

નસીમ નાથાણી

[શ્રીયુત નસીમ નાથાણી સિદ્ધદસ્ત કવિ-અલ્લખાર અને ગુજરાતના ચંદ્ર અસ્થાસી મહત્વ-વિવેચકોમાંના એક છે. ‘કદાની’ના સદાકારી ભાઈ હિરમતના, સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિરે તાલેવરમાં જ પ્રગટ કરેલા અઢ્યો-ગીતોના સંગ્રહ ‘આત્મગુજન’નું તેમણે કરેલું અવલોકન અહીં અક્ષરશઃ પ્રગટ કરીએ છીએ. — સંપાદક]

ભાઈ હિરમત ગઝલકોશની નવી પેઢીના એક આગળ પડતા પ્રતિનિધિ છે. થોડા સમયમાં એમણે ગૌરવભયુક્ત સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. એમણે મોટે ભાગે ગઝલો અને જોછા ગીતો અને છંદો લખ્યા છે. બનેલાં એમની દયોદી છે. એમના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ તરીકે ‘આત્મ-ગુજન’ પ્રગટ થાય છે. ગઝલના સમૃદ્ધસંગ્રહો તો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ વ્યક્તિગત સંગ્રહો જોછા પ્રગટ થયા છે. એમનો આ વ્યક્તિગત સંગ્રહ આશરે ૨૫ કાવ્યોનો છે. આ કાવ્યોની ભાષા, રચના અને ભાવગૂંથણીમાં ભાઈ હિરમતનું વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ રહેલું છે. ભાષા અને ભાવમાં સ્વાભાવિક, ગુજરાતીકરણ સાથે ગઝલની કલા અહીં પ્રસન્ન થાય છે. એમની ગઝલો સુરચક્ર, નિર્મળ અને ભાવવાદી હોય છે. કદપના અને લાગણી બંનેના આવેશોનું એમાં દર્શન થાય છે. ગઝલની ભાવવાદિતા અંગે ગઝલ રહીકવાળી એક ગઝલની પંક્તિ છે:

જેની સુવાસે છવન થઈ નહ ઉ સુવાસિવ,
મહેકે ઉ ભાવનામાં એવાં સુમન અલ્લખાં.

એમની ગઝલોમાં આ ગઝલછાયા સપાળે મૂર્તિમંત થયેલી છે. એમની આ ગઝલચેલીનું ચિંત્ર આ પંક્તિ સરળતાથી આપે છે:

ખીલ્યાં છે પ્રણયપુષ્પો દિવમાં દિનરાત બધા સંધો સંધો;
લવરણમાં પણ મધમધનું એ ઉવાન રહેવા રે ભવનન!

આ પંક્તિનો ભાવ તથા લેખન ગઝલચેલીનું છે જ્યારે ભાષા અને ભાવનની રહીકમાં એની ગુજરાતીયતાની ઝાંખી પ્રાપ્ત થાય છે.

એમની ભાવવાદિતા જોઈએ:

જનમરની કાળભૂતી વણાએ ઢિપાવી દઈ,
લવરણમાં તારા પ્રેમનું જો એક લાલુ મળે.

રહસ્યવાદી જાવની જાયા દોરતી એની એક પંક્તિ:

એકાંકરણ કરી દઈ એક પગમાં આપણું,
મુજ દસ્તીનું મને થઈ રચકીકરણ મળે.

આ પંક્તિમાં ‘દસ્તી’ શબ્દ ન દોત તો તે રહસ્યવાદી મંદીને ભૌતિકવાદી થઈ જત અને એનો આશય માર્યો જત. ગઝલની શબ્દાવલિ દલ સામાન્ય રીતે નિર્માણ થયેલી ન દોવાથી સર્જકને સ્વયંભાવસિદ્ધ શબ્દો યોજવા પડે છે અને એને કારણે ક્યાંક ક્યાંક ઉચ્ચભાવ સમજવામાં ટેલવાને મુશ્કેલી પડે છે અથવા તેને ક્ષિપ્ત સમજવામાં આવે છે.

થોડીક પંક્તિઓનું દોહન અને આપવાથી ‘આત્મગુજન’નું હાર્દ લખમાં ગાવી જશે.

જનન-હૃદયને બનીને તારક હું શબ્દસર ચેર તેજ આનું,
ભવનહૃદયનું સુમન બની કાં છવન, હું સંખ્યાસમે જરી નહીં

આ પંક્તિમાં બાઈ કિસ્મતના કલાદર્શનની આછી આંખી થઈ શકે છે. ભાવ અત્યંત સુંદર અને ઉચ્ચ છે.

વેલ્લે જેણે પ્રેમ વિશે તું જે કામગીરી જેમ જાને માંડ
વાયુની પેઠે પુરુષ પ્રસારી વિશ્વ તણું ઉઘાન વણ દે.

જરૂરી છે દીવાનાઓ પ્રથંસા રૂપની કરવા,
સલામત ચાંદને બરવા સિવારાઓ જરૂરી છે.

વસત જેની વિદાય સાથે વિદાય થવી હતી; પરંતુ
શુદ્ધાની વારો વણને શુભશુભ સ્વપ્નથી આપે જઈ શક્યા ના.

એ જ મહત્ત્વની બીજી પંક્તિ છે:

વસુધેવાની હૃદયગુદામાં છબી મૂંઝાયેલ દીરાલો,
ભવી સિવારા જડયા છતયે મનનથી આપે જઈ શક્યા ના.

આ સંમતની મહત્ત્વમાં મહાપ્રભુ નવી રહીશની બેઠક કરનારી છે, જ્યારે કેટલીક સામાન્ય રહીશની છે. ગુજરાતી મહત્ત્વમાં નવી રહીશની બેઠક આવશ્યક છે. 'કિસ્મત'ની નવી રહીશની મહત્ત્વો વિશેષ આકર્ષક છે. મહત્ત્વો ઉપરાંત ઉર્દૂશીના શોધક પદ્મદા પશુ આ સંમતમાં આપેલા છે. એમના પદ્મદા સરળ અને સાદા છે. એમાં પણ કિસ્મતની શૈલીની ક્ષમક છે પણ એ કરતાં એમની મહત્ત્વો વિશેષ રસ્યક છે. આ સંમતમાં આપેલાં ખીતોનું લેખન બહુ અંકાગળ બનેલું નથી, એટલે ખીતોનો રસમ્મદન બેઠકે તેટલો આકર્ષક બની શક્યો નથી. ખીતોના સંમતમાં જરા વધારે કસબનું લક્ષ રાખાયું હોત, તો તે વધુ દીપ્તી નીકળ્યાં હોત.

એકંદરે આ નાનો સમઠ રસ્યક, આકર્ષક અને વાચ્ય છે. એમાં કવિનું કલાગત અને ભાષાગત બક્ષિતત્વ સ્પષ્ટ છે. સંમતમાં રોશનસ દરમિયાન થતું નથી. આ નાનકડો સંમત જનતાને આપવા માટે બાઈ કિસ્મતને બક્ષિનંદન થતે છે. બાઈ કિસ્મતનું મહત્ત્વસંમત એક-પારું ચાલુ રહેશે તો ગુજરાતના મહત્ત્વ-કવિઓમાં પોતાની કલાગત અને ભાષાગત શૈલીના પ્રતિનિધિ તરીકે તેઓ સારું સ્થાન મેળવી શકશે, એમાં શંકા નથી.

[વા. ૪-૪-૪૮ ના 'કિસ્માઈતી' (અકવાઈક) માંથી]

એ નવાં માસિકો

પારિજાત: સંપાદક શ્રી રત્નનિકાંત ત્રિવેદી : સાધના પ્રકાશન મંદિર, લોખો. વાર્ષિક ૭-૧૨-૦ : છટક ૦-૧૨-૦

લોખોથી શરૂ થયેલા આ નવા માસિકોનો ઉદ્દેશ 'સાહિત્ય, સંસ્કાર અને કલાનો પરિમલ પ્રસારવના'નો છે. આ પ્રથમ અંકમાં જ ગુજરાતના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્ય-મંત્રોની રસ્યક કલમપ્રસારી સંપાદક મેળવી શક્યા છે. અનેકવિધ સાહિત્યસામગ્રીથી મધ-મધતો 'પારિજાત'નો આ પ્રથમ અંક એના ઉપરાંત ઉદ્દેશને પાર પાડે છે. આ નવા માસિકને હાર્દિક આવકાર આપીએ છીએ.

બત્રીસીઅંક: તંત્રીઓ શ્રી વિનેદચંદ્ર, શ્રી ચાન્તિલાલ, શ્રી બાલુભાઈ. પ્રકાશક બત્રીસી પુસ્તક મંડળ : અમદાવાદ

'ચાંતિના સર્વદેશીય ઉદ્યાન માટે મથવાની' શુભ નેમ સાથે પ્રગટ થયેલા આ સુષક અને શિષ્ટ માસિકોના અંકાલોકોના મનોરસોની સફળતા હૃદયથી છીએ.

ઉદ્દેશ્ય-ઉદ્દેશ્યન આપતી વાર્તા પાઠુ અનોખું આરિ

વર્ષ : ૪
અંક : ૫

કલ્પ

વાર્તા
૧૬-૧૨-૦
૧૯૨૦
૦-૩૦-૧૬

૪૧ ની વાર્તાસામગ્રી અજગર અને અમળા, અટનની નાર્તા, બે નામદિયો, છવનભર જૂઠા પૂર્વમદુ વિનાની દોડગી, દાકતગની વિદિસા, પંદરમી ઓગસ્ટ, લીમના દોડ, નના

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

જીવનમા:—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

ઝંડુ

ચયવનપ્રાશ

આ યુ વે દ નું

અનુપમ ઔષધ

જીવન

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

લીલાં આંખળાં સાથે બીજાં
પાચક અને લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી જ નાવેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર
સાત્વિક ઉપાય

: મળવાણું ટેકાણું :

ઝંડુ શર્મા સ્યુટિકલ વર્કસ લિમિટેડ

ભાડીયા મહાજનવાડી, કાલમહેવી સુંબઈ - ૨

ઉપેન્દ્ર
કાફી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ

કાફી પ્રિન્ટર્સ
વિદ્યલ માર્કેટલે રોડ

શોભા ચંદી
શોભા ચંદી
શોભા ચંદી

શોભા ચંદી
શોભા ચંદી

સુભક્ત વજાવા બારવાસમના જમણવા નવલકલા

પાતાળકુવો

લે. મધર પેટલીકર

૨૫૧ પાનાં કિંમત રૂ. ૩-૦-૦
 [ટપાલખર્ચ માફ]

બધા કોપડી વેચવાવાળા વેચે છે

: પ્રાપ્તિસ્થાન :
 નવસર્જન કાર્યાલય
 મોડા આંકડિયા-કાંકિયાવાડ

સુખ, પ્રિયી સ્ત્રીના અને દેશી રાજ્યોમાં
 કુશળતામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
 લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતર્રાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
 દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

જમણર બિહારી, સી. પી. રેન્ક : સુખર્ષ - ૪

સુભક્ત વજાવા બારવાસમના જમણવા નવલકલા

સુભક્ત વજાવા

સુભક્ત વજાવા

સુભક્ત વજાવા

સુભક્ત વજાવા

રાષ્ટ્રપિતા પૂ. મહાત્મા ગાંધીજી, કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને
લિખુ અખંડાનંદે સાહિત્યસેવા આપી છે

- જામાનાની અજાનતા દૂર કરવા માટે સોશિયલના પ્રચાર અર્થે ૫૦૦થી ઓછી વસ્તી ધરાવતા ગ્રામમાં માટે રૂ. ૧૦૦)ની પુસ્તકો ખરીદનારને ૧૫ ટકા મદદ આપી શકે છે.
- સ્વર્ગસ્થ વડીલોનું સ્મારક રાખવા માટે પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પુસ્તકોમાં તેમનાં નામો લખી શકે છે.
- અમારી પાસે ૧૫૦ ગ્રામમાંની પુસ્તકો માટે આમણી છે તમારી મદદની જરૂર છે તો આપનો ઉદાર હાથ લંબાવશો.
- આ અરસાનો પ્રચાર કરવા નહેરાલુ છપાવવા આપના વર્તમાનપત્રો, માસિકો, પાંક્ષિકો, આવૃત્તિકોમાં જગ્યા આપવા વિનંતિ છે.

ગોરધનદત્ત લાયબ્રેરી ચેરીટેબલ સોસાયટી

ચો ધો ૬૭૮ : સુખર્ષ-૧

BARREN

દિલ્લિમાં અને ઉદ્યોગિક મંડળો-ગીતોના અભિનવ સંમંદ

આત્મ ગુંજન

કર્તા : 'કિસ્મત'

કિંમત ૦-૮-૦

☆

ચોટાગ ૦-૧-૬

શ્રી સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ : સાબરમતી

શ્રી મધુર કૃત
નવ્ય વાર્તાપુસ્તકો
સેલકુમારી
જંગલનો રાજા
ફૂલમણી
દરબારી ગાથા ટ.પ. ૭૬

સ્વાસ્થિ રસોઈ, પાપક તથા અપાપાં માટે સર્વોત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” છાપ હીંગ

(૧૯૨૪૬)

ધરાની ખડા તથા રસકણી
[રતલી તથા અર્ધરતલી ડબ્બામાં]

Telegram: 'SANSKRIT' મળવાનું ઠેકાણું

[ટેલીફોન : ૨૪૭૫૪]

વરજીવનદાસ હીરજીની કુંઠ

હીંગ, શ્રી વિષ્ણુ છાપ કેશર, જોલગી, શુંદર તથા કરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્યુઅલ રોડ, વાગાદી : મુંબઈ-૩

જમારી ઉત્તમ બનાવેલો મટિ પ્રદર્શનોમાંથી સુવર્ણ ચંદ્રો તથા ઉત્તમ સેડીશીયો મળેલ છે

ધી જીવન કેમીકલ વર્કસની

અનુપમ સૌંદર્ય સામગ્રીઓને તમારા જીવનની શોભા બનાવો

● જવાહીર ખાદી	● ઈન્દીરા ડેર જોઈલ
● હેમન્ત રનો	● જીવન ડોકોનટ
● પુષ્પા ફેઈલ પાવડર	● જીવન પરફ્યુમ્ડ ડેસ્ટર જોઈલ
● પુષ્પા બ્રીલીયનટાઈન	● જીનો બામ
● લીલા વેજીટેબલ	● શુભાશ્રજળ વગેરે વગેરે

દરેક શહેરોમાં બરપુર કમીશન અને હિંદાર ચરતોથી
જોજનો તથા સ્ટોકીસ્ટો નીમવાના છે.

(અમારું હવા વિભાગનું સુચીપત્ર મફત મંગાવો)

ચરતો માટે આજે જ લખો :—

મેનેજર

ધી જીવન કેમીકલ વર્કસ

રોષ્ટ : બોડલી (ડી. બરોડા)

જી. બી. એસ. રેલ્વે.

બાન્ધ જોડીસ :—

મુલતાનપુરા,

અમ્બાડની પોળ : વડોદરા

ક્રમ વાર્તા	વાર્તાકાર	પાન
૧. અજગર અને અખળા	વિજયકુમાર મોરે	૧
૨. બહનની વાર્તા	મૂળચંદ્ર મે. શાહ	૧૩
૩ બે રાખડિયો	છાહાલાલ મા. કામદાર	૧૪
૪. ઇશનસર સૂઈનારો	મનમોહન પડિયા	૧૮
૫. પૂર્વગ્રહ વિનાની છાકરી	મનોરમ	૨૨
૬ શાકતરંગી ચિત્રિતા	કમર કુરેશી	૨૫
૭. ૧૫ મી ઓગસ્ટ	જનકલાલ	૩૫
૮ બીમતા ટોડા	માધવજી પટેલ	૪૧
૯. સમાજ અને સાહિત્યની નવાનવી	..	૪૭

વાર્તા મોકલનારને

૩

‘કહાની’માં હપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા મદલ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને અંચલ્ય કરવાના હક લેખકના પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી લેખક કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવામાં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના અગર લેખકને પંખવાણિયામાં અપારો. — સંપાદક

કહાની કાર્યાલય

૪૦૫, મીમરાજ બીહડીય બીજો માળે, કાલ્યાણેવી રસ્તા : મુબઈ-૨	સંપાદન અને અવસ્થા અગ્ર- કહાની કાર્યાલય દાણાપીઠ : ભાવનગર
---	---

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૨-૦
,, પરદેશમાં ૬-૦-૦

કહાની

છૂટક દેશમાં ૦-૧૦-૦
,, પરદેશમાં ૧-૦-૦

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકપ્રિય અખબારગૃહો પરથી મળી શકશે

મિસર્સ ઓ. એચ. બ્રહ્મસર
રેલ્વે બુકસ્ટોલ

એમ. એચ. શુક્લ
ન્યુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

એચ. એમ. મારફતીઆ
સેન્ટ્રલ ટાઈમ્સ, કમલ ટાઈમ્સ સાથે
લહેરી મેન્શન, બીજો માળે, મુબઈ-૪
શુજરાત બુકસ્ટોલ
લક્ષ્મી ટાઈમ્સ સાથે : સુરત

—આફ્રિકામાં—

જાકર ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો ૧૨૦, મોમ્બાસા

મિસર્સ વોરા બ્રધર્સ
પો. બો ૩૬૭, મોમ્બાસા

—લવાજમ કરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિહડીય, કાલ્યાણેવી રોડ : મુબઈ-૨
કુરનાન્ડીક પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : અમદાવાદ
કાઠી પોળ સાથે, રાવપુરા : વડોદરા

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા

કહાની કાર્યાલય
મુબઈ અને ભાવનગર

મ ૧૯૪૮

વર્ષ ૪ : અંક ૫

કાન્યેસુ રમ્યા કવ્યા

અંજાર અને અખળા

વિજયગુપ્ત મૈથ્ય

સ પુરુષ મહિનો હતો. આશુ ઉપરથી વર્ષોનાં વાદળો હજી હયાં ન હતાં. આ વખતે ચોમાસું બહુ આકરું હતું. સતત વરસાદ પડ્યા કરવાથી દવા બહુ ઠંડી થઈ ગઈ હતી. જેમણે ચોમાસામાં આશુની મુલાકાત લીધી હશે તેઓ બહુતા હશે કે આશુની માડી અને પલ્લવન્ય પરંતુમાગની ઉપર ચોમાસામાં તો વળી એક નવી જલ્લન્ય કુમર માળ-વાદળ ઉપર વાદળની-ખાસાઈ પડી હોય છે. ૧૬૬ ઉપરથી ધસાઈ ધસાઈને વર્ષો જતાં વાદળોથી આશુની આબોદવા ચોમાસામાં ધુમ્મસવાળા રહે છે. તેમાં પણ આ વખતે તો એટલો બધો વરસાદ પડ્યો હતો કે વરસાદની એલીથી સૂરનાં દર્શન પણ દુર્લભ થઈ પડ્યાં હતાં અને તેથી વાતાવરણ ગમગીન લાગતું હતું. આમથી રાતે ખૂબ વરસાદ પડ્યો હતો અને ઠંડી પણ સારી હતી એટલે વગતી સવારે મને પથારીમાંથી ઊડવામાં મોકું થયું. ઊડવાને ઉત્સાહ મ ન હતો. એટલે પથારીમાં પડ્યે પડ્યે હું પક્ષીઓનું સંગીત સાંભળતો હતો. મારા પલ્લવ ઉપરની બારી ઉઘાડીને હું પડ્યો હતો. બગીચામાં લેલાં તે-તે-તે કરતાં હતાં. શોખી-ગીની મીઠી સિસોડી સી-ઈ-ઈ-ઈ કાને પડી. વરસાદથી કંટાળા અવેસા દેવડ પણ પ્રજાત થતાં પ્રુલ્લિત બનીને, તેની આ ઝાડુ ન હોવા છતાં મ ગાવા લાગ્યો. બગીચામાં મધમોગી સફરખોરા ફૂલોમાં મધ સૂસી આમતેમ

ઊડતા એટલા મીઠા અવાજથી ગાતા હતા કે બધે ચૂસેલું મધ સંગ્રીત દ્વારા પાકું કાલરી દેતા હોય ને ! આ વખતે બહારથી કાઈને ઉતાવળો અવાજ આવ્યો : ' કાકતર બાણ, કાકતર બાણ ! '

હું સફાળો બેઠો થઈ ગયો. બહાર નીકળી ને જોઉં છું તો બાણના બંધાને રખેવાળ રાવસંગ પડોશમાં કાઈ રિયાસતનો બંગલો હતો અને રાવસંગ તેનો રખેવાળ હતો. રાખ સાહેબ તો યુરોપની મળ મુખીને બહુચેજ આશુ ઉપર આવતા. રાવસંગ અહીં નવો આવ્યો હતો. મને જોઈને તે બોલ્યો, ' કાકતર બાણ, મેરે કમરેમે' જોહાત બસા સાંપ છે, એસા સાંપ મેને કબી નહીં દેખા ! '

આશુમાં મારી ખ્યાતિ સર્વવિદ્યાનવેતા તરીકે હતી કે કેમ તે તો હું નથી કહી શકતો, પરંતુ અજણ અને બહેલા માણસો પણ એમ માનતા કે હું સાંપ પકડવાનો ધંધો કરું છું ! નાન નીકળે કે કાગોતર, ખસિતગો નીકળે કે એડુ, ' પૌકુ' હોય કે અજગર હોય, પણ હોશ તરત મને અજર આવે. કારણકે સાંપને પકડવામાં જોખમ, મારવામાં પાપ, પણ આકાતરી રીતે મારા હાથે સાંપની ' ધે કલવ-વામાં' લાકડી ભાગે નહિ અને સાંપ મરે નહિ એવો બેવડો અર્થ સરે. મારી બારી બંદની ખ્યાતિ તો આસપાસ માહિતાના વિસ્તારમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. અને આમ છેક છ માઈલ છેડે

શિરોહીની હઠમાં દેલવાયાનાં મંદિરામાં નીકળતા સાપ પશુ મારા હાથમાં આવતા ।

રાવસંગની વાત સંભળતાંવેત હું તેની સાથે નીકળી પડ્યો. અને મારા માથેસ જગમગતે પશુ સાથે લીધો. નખી તળાવની પૂર્વે એક ટેકરી ઉપર મારો બંજરો હતો અને તેની પાછળ નીચાણમાં એ જ ટેકરીની બીજી ટોચ ઉપર રિવાસતી બંજરો હતો. ઉતાવળે ટેકરી ઊતરત્યક કરતાં અમારો શ્વાસ પશુ ચડી આવ્યો. રિવાસતી બંજરાના યોગાનમાં એક ખૂણમાં રાવસંગની ઓરડી હતી. ઉપર કરંજના ઝાકડાની સુકર ધટા હતી એટલે ઓરડીમાં અજવાળું ઓછું પડતું હતું. અંકર ડોકું કાઢ્યું તો અજવાળામાંથી અધારામાં આવવાથી પહેલાં તો થોડીક વાર કંઈ ન દેખાયું. પશુ થોડી વાર અધારામાં અંખો ફરી ત્યારે જોઈું છું તો એક મોટો અજગર રાવસંગની ફૂકડીને મળી રહ્યો હતો. અમે પહેલાં ત્યારે ફૂકડીની પૂછડી અને પગનો લાગ જ બહાર રહ્યો હતો, ને બાકીનું ચરીર અજગરના મોંમાં ઊતરી ગયું હતું. અજગરને પકડી લેવાની આ સોનેરી તક હતી. મેં આસપાસ નજર ફેરવી. સામે જ લાકડાના કામચિત્તો ઉપર એક ખાલી કાયળો પડ્યો હતો. તે મેં ઝાપ કરતાંને ઉપાડી લીધો. મારી નેમને સમજીને જગમગે ઝાપથી અજગરનું પૂંછડું બે હાથે પકડી લીધું અને તેની પીઠ ઉપર બેસી ગયો. અજગર ગુબરાઈને ફૂકડીને મોંમાંથી બહાર કાઢવા લાગ્યો પરંતુ મેં ઝાપથી તેનું મોં દબાવી કંઈ બીજો હાથે કાયળાના મોંમાં અજગરનું માથું નાંખીને મેં અને જગમગે તેને કાયળામાં દસેલી દીધો. એ પહેલાં તો જગમગ પાસેથી છૂટવા અજગરે બહુ ફૂંકાં માર્યાં, ખૂબ જોર ક્યું, ખૂબ અંગ મરચ્યું, પણ જગમગ તો અજગરનો ઉસ્તાદ હતો. અજગર પકડવામાં તે પાવરધો થઈ ગયો હતો. તેને ટેકાણે બીજો કાંઈ હોત તો અજગર જરૂર પૂંછડું છાંપી લેત, અજગરનું પૂંછડું છૂટું હોય તો તે ફરમગના

ચરીરને ફરતો એવો ભરડો લે છે કે માથેસની તાકાત નથી કે તેની ચૂસમાંથી તે મંચી શકે. અમે તેને કાયળામાં એવી ઝાપથી પૂરી દીધો કે અજગરને સામનો કરવાની બહુ તક પણ નહોતી મળી. જગમગે કાયળાનું મોં બાકીને કાયળો ખાંચે નાખ્યો અને અમે ચાલતાં યથા. રાવસંગ તો આ બધું જોઈને બાબો જ બની ગયો હતો.

મારા બંજરાને વિશાળ યોગાન છે. યોગાનના એક એકાંત છેડે અને બંગલાથી દૂર એક ઓરડી છે. હું આણુમાં આવ્યો તે પહેલાં તેનો શો ઉપયોગ થતો તેની અને અજગર નથી, પરંતુ મેં તો તેમાં નામો સામાન-પેરી, પટારા, વગેરે ભરી રાખ્યાં હતાં. અજગરને રાખવા માટે તાત્કાલિક બીજી કોઈ સગવડ ન હોવાથી મેં તેને એ ઓરડીમાં છૂટા મૂકી દીધો. ઓરડીમાં બારી ન હતી. જો એક નાનું અજવાળિયું હતું, પરંતુ ત્યાં સુધી તો અજગર પહોંચી ન શકે. જિંગીમાં મળેલી આવી એણુચિંતવી અને અસાધારણ ચિકિત્સાથી તે એવો મૂંઝાઈ ગયો હતો કે એનું મન સાધારણ રીતે જડ હોવા છતાં તે આ નવી પરિસ્થિતિથી ગભરાઈને નાસી છૂટવા ફૂંકાં મારવા લાગ્યો. યોગાનો ખૂણેખૂણે તે ફૂંકી વળ્યો, પરંતુ કંઈ કારી ન ફાવવાથી છેવટે તે એક ખૂણામાં ગૂંચળું વળીને બરાઈ બેઠો. મેં તેને ફૂંકે આપવા એક ગરમ કામળા મૂકી હતી, કારણ કે હંડો અને સેજ અજગરને વસ્ત્રમાં લાગે છે એટલે તેને સ્વસ્થ રહેવા ફૂંકની જરૂર હતી. તેને બીજું જોઈએ પણ શું ? સાપ ચોનિ કંઈ ઉત્કાંતિની જાતી કદાચ નથી પહોંચી. તેમને ઓરાક મળે, ફૂંક મળે અને ચાંતિ મળે, એટલે બસ. તેમાં પણ અજગરને તો મહિના સુધી નિરાત થઈ જાય.

આ વાતને કેટલાક દિવસ થઈ ગયા. આ વરસે ગુબરાઈમાં જસપ્રથમ થયો હતો અને ચાલતામાં માટે ફાળો એકઠો કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી. આણુમાં કક્કરબાપાનું બીલ

સેવામંડળ હતું અને તેના આશરા નીચે બીલ બાળકો માટે ફળવણી ઉપરાંત બીલ કામના ઉદ્ધાર માટે પ્રશંસનીય પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હતી. આ અગ્રાન અને પછાત કામની ફળવણી માટે આ મંડળે ધણું સુંદર કામ કર્યું હતું. જગમલ પણ બીલ હતો અને તે પણ આ પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય ભાગ લેતો. તેની બહેન પણ આ સંસ્થામાં બણી અને ફળવાઈ હતી અને હવે તે પણ જગમલની સાથે મારી ઓફિસમાં કામ કરતી હતી. પછાએ ગુજરાત રેલસ્ટેશન-નિવારણ માટે ફાળો એકઠો કરવાનું માથે લીધું અને તે માટે યાજાના બીલ બાળકોએ એક જલસો કરવો એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું. જલસાનું પ્રમુખપદ લેવા મેં હા પાડી.

પછા તે માટે તકમાર તૈયારીઓ કરવા લાગી. તે આ પ્રવૃત્તિને પ્રાણ હતી.

આશુના આકાશમાંથી વાદળ હવે વિખેરાઈ ગયાં હતાં. સખત તાપ પડતો હતો અને આખો અંતઃખલ એવા પ્રખર તેજથી સૂર્ય પ્રકાશતો હતો. બપોરે પછા જલસા માટે જોઈતી ચીજો શોધવા માટે પેલી અજગરવાળા ઓરડીમાં ગઈ. ત્યાં ધણો જૂનો સામાન, લૂંગા, વગેરે પડ્યાં હતાં. પછા પોતાના કામમાં એવી મથગૂલ થઈ ગઈ કે તેને પેલો અજગર તો માફ જ ન આવ્યો. માફ આવે તો પણ તે કંઈ અજગરથી ડરે તેવી ન હતી. એ પણ મને ધણી વાર સાપ અને અજગર પકડવામાં મદદ કરતી અને એ કામ તેના ભાઈના કરતાં ચડી જવા તેની સાથે હરીફાઈ કરતી. કેટલાય તુલસિભજ અજગર, નાગ, દામણ, અશ્વિંતળા, કાળોતરં અને કુસારીને તેણે પાંસરા દોર કરી દીધા હતા. ત્યારે મારી પ્રયોગશાળામાં જોઈતા ઝેર માટે જગમલ નાગને પકડી રાખતો ત્યારે પછા તેના મોં પાસે કાચનો પ્લાસ્ટીક ધરીને છંછેડાયેલા નાગને દંડ એ પ્લાસ્ટીક ઉપર બાંધેલા પાતળા રબ્બર ઉપર છીંકીને નાગનું કાતિલ ઝેર પ્લાસ્ટીકમાં છીંકી લેતી. એ નારીને નાગનો જરાય ડર ન

હતો. કેમ હોય ? એ તો જગમલની પુત્રી હતી.

પછા અજગરવાળા ઓરડામાં ટૂંક, પેટી, વગેરે વીખવામાં તલ્લીન થઈ ગઈ. જોરનો પવન વાતો હતો અને ઓચિંતું બારે ધડાકા સાથે ઓરડાનું બારણું એવું પછાકાંડે તે સત્તજાં કિડાઈ ગયું. સાથે તેની લોહાની મૂક પણ છૂટી પડીને જમીન ઉપર ધબ્બ કરતી પડી. પછા ચમકી ગઈ. જોયું તો બારણું બારણાખતી અંદર એવું સત્તજાં કિડાઈ ગયું હતું કે હાથા વિના તે કાંઈ રીતે બાંધે નહિ. પછાએ જઈને બારણું ઉઘાડવા પ્રયાસ કર્યો પણ બંધ. નીચે પડેલી મૂક ઉપાડીને બેસાડવા ગઈ, પરંતુ એ પણ બંધ કારણ કે મૂકની ચાકી બહારના કાગળાં બીડી પડી હતી. વીજળીનો ચમકારો થાય તેમ પછાના મગજમાં ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે આ વિશાળ યોગાનને એકાંત ખૂણે આવેલી નાનકડી ઓરડીમાં કેદ થઈ ગઈ છે ! તેણે પાછળ જોયું અને ચમકી બીડી. તેની નજર પેલા અજગર ઉપર પડી. તેને ખ્યાલ આવ્યો કે તે અહીં એકલી નથી પણ તેનો કાળ પણ તેની સાથે અને સામે છે. અત્યાર સુધી એકીની જેમ પાથો રહેલો અજગર પછાની સામે અણગમતી નેસા કરતો હતો. બધા સાપ સ્વભાવે શાન્તિ-મિત્ર પ્રાણી છે. અજગરને પણ પછા અહીં આવી એ ખલેલ પસંદ ન હતી. પરંતુ આરા આરામમાંથી જોડે કાણ ? અચાનક ત્યારે બારણું પછાકાંડે અને બંધ થઈ ગયું અને તેના પાછા આ ઓરડીમાં તોપના કામકાની જેમ ગાજી કોકા ત્યારે અજગરને આવા ધોંધાટથી બારે કાંધ ચડ્યો. એટલું જાણે બસ ન હોય તેમ બારણાની લોહાની બારે મૂક ત્યારે મોટા અવાજ સાથે છેા ઉપર પડી ત્યારે તેના અકારા અવાજથી અજગર સામેજ છંછેડાઈ પડ્યો, કારણ કે સાપને કાન નથી હોતા એટલે તે જમીન દ્વારા જતા અવાજનાં અશ્વિંતન વધારે સંભળી શકે છે. આવી ઉપરા-ઉપરી થયેલ ખલેલથી તેને બારે કાંધ ચડ્યો.

હજી તો હમણાં જ તે જંગલનાં યુક્ત છવન-
માંથી અહીં આળેલા હતા એટલે આંકાલીની
ખુમારી હજી ચોસરી મધ ન હતી. રવભાવે
તો તે કુટ અને કેપ્પી હતો જ. તે સમજ્યો
કે આ અધી ધમાલતું મૂળ આ નારી જ
લાગે છે, અને તે માટે પદ્માને સળ કરવાનો
તેણે નિશ્ચય કર્યો.

પદ્મા પણ સમજી ગઈ. તે પણ જંગલમાં
જ-મેલી અને જંગલમાં જીછરેલી હતી એટલે
જંગલનાં પ્રાણીઓને તેને પરિચય હતો. તે
સમજતી હતી કે અજગર જ્યારે સળ કરે છે
ત્યારે એ સળમાં વધુ કબજર બરડા અને તેના
પરિણામે કચ્છ મોત હોય છે, તેણે ફાટી આંખે
જોયું કે પૂરા સત્તર ફૂટ લાંબા અજગરનો
દગલો દીલો ચઈને સરકવા માંડ્યો છે અને
તેની કુટ આંખો ફરતાથી પોતાની સામે જોઈ
રહી છે. અજગરની ફાટવાળા લાંબી છબ,
વારે વારે ચમકતી વોજળાંની જેમ લગકારા
મારવા લાગી અને તે ધીમી, બહુ જ ધીમી
અને સ્પષ્ટ ગતિથી તે પદ્મા તરફ સરકવા લાગ્યો.

પદ્માને એટલી તો અજર હતી કે એક-
વાર અજગરના પાશમાં બધાવા પછી તેના
લોખ્ખડી બરડામાં તે પાંચ જ મિનિટમાં પિસાઈ-
ને માંડતો લોચો બની જશે, તેની પાંસળાઓ
અને હાડકાં કટાકટ કરતાં બટકી જશે અને
એ હાડકાના અણીદાર કટકા તેના હૃદય અને
ફેફસાને વીધી નાખશે. એહ, કેવું બંધકર
મૃત્યુ! પદ્મા અજગરની તોલિત કાવાની અમોઘ
શક્તિ જોઈ રહી. આ ઝોરકાની હૃદય અજગર-
ને નવી સૂતિ અને નવી શક્તિ આપી હતી.

મારે અહીં તમને અજગરના માનસનો
પરિચય આપી દેવો જોઈએ, ખીજ બધા
જંગલી તેમ જ દિસક પ્રાણીઓની જેમ
અજગર પણ માણસથી ડરે છે. તે માણસને
પોતાનો શિકાર નથી સમજતો. ખૂંડ, હરણ,
બકરી અને દીપકાને પણ જોતી નાખીને મળી
જતો અજગર માણસથી ડરે છે. પરંતુ અહીં
વાત જુદી હતી. અજગર ઝોરકામાં પુરાપેશે

હતો, તે બહુતો હતો કે અહીંથી ભાગવા
માટે તેને રસ્તો મળે તેમ નથી. જ્યારે જંગલી
પ્રાણીઓને ભાગવાનો રસ્તો નથી મળતો ત્યારે
તેઓ બચાવને બદલે આક્રમણને પસંદ કરે છે.
અધાર જંગલના અજગરને તો માણસના
સામનાનો પ્રસંગ ક્યાંથી આવે! પરંતુ જો એવો
પ્રસંગ આવે તો તે જરૂર માણસને બારડો
લઈને જોતી નાખે, પછી લાલે તેને મળી ન
યકે. આ જંગલી અજગરને પણ આજે એવો
પ્રસંગ મળ્યો હતો.

પદ્મા જેવી ચતુર અને કેળવાયેલી યુવતી-
ને પૂરેપૂરું જ્ઞાન હતું કે પોતે કેવા બાપમાં છે.
અજગરની શક્તિ અને ઝડપ વિશે તેને બરા-
બર ખ્યાલ હતો. બહારથી ગાઈ સાંભળી
બારણાને બહારથી ધક્કો મારીને ઉધારે, એ
આસાએ તે બારણાને ધક્કાવવા લાગી પણ
તેનો એ પ્રયત્ન અર્થ મર્યો.

અજગરનું મૂંચણું હવે આક્રમણ માટે સીધું
ચઈ મધું હતું.

છપ ઉપર બાવીને યુદ્ધ ખેલતો થોહો
જેમ એક પછી એક શસ્ત્ર અને અજનો ઉપ-
યોગ કરતો જાય તેમ પદ્માએ ખીજે ઉપાય
શોધ્યો. તેણે બારણું તોડી નાખવાને નિશ્ચય
કર્યો. પરંતુ મજબૂત બારણું તોડવાનું અહીં
સાધન શું? અને એટલો વખત પણ ક્યાં
હતો? તેના પગ પાસે એક મજબૂત પેટી પડી
હતી. પદ્મા પકાડી કન્યા હતી. તેના જીવવાન
હાથાએ તે પેટી ઉપાડીને ખૂબ જોરથી
બારણા ઉપર ફેંકી. પરંતુ પરિણામ વિપરીત
જ આવ્યું. પાકા સાગનું વજનદાર બારણું વધુ
મજબૂતીથી બિગાઈ મધું. બારણું તો ન બાંધ્યું,
પરંતુ પેટી ઉપડી પડી અને તેમાંથી રમકાં,
શીશીઓ, ખાતા, રકાળી વગેરે બારે અવાજ
સાથે જમીન ઉપર વેરણુવેરણુ ચઈને પડ્યાં,
તેનાં અવાજે અજગરને વળી વધારે ગુસ્સે
કર્યો. પદ્માએ અવાજના જવાબમાં અજગરનો
ફુંફુંડો સાંભળ્યો. પદ્માએ ઝડપથી અજગર
અને પોતાની વચ્ચે ઉપરાઉપર બે પેટી ગાંઠી

દષ્ટને તેની ઉપર કામલા મૂકી કિલેબંદી કરી લીધી. જવાબમાં અજગરે વધારે ઇંદ્ર જનીને ફૂંકાયાં માયાં.

જેમને સાપના ફૂંકાકાનો અનુભવ હશે તેઓ જાણતા હશે કે એ ફૂંકાડો માણસના જ્ઞાનતંત્રુઓ ઉપર કેવી ભીષ્મિક ઝડપથી અસર કરી માણસનાં ગાંઠોને સિધિલ બનાવી દે છે; તેમાં પણ આ તો સત્તર ફૂટ લાંબા અજગરનો ફૂંકાડો હતો! અજગર જ્યારે કોષે ભરાય છે ત્યારે તેના વિચાળ ફેફસામાં ખૂબ હવા ભરીને જે ફૂંકાડો મારે છે.....પણ એ વાત જ જવા ઘો, તેની બળકેરતા તમે કદી લેજો. માનું છું કે તમે તેની સાચી કમના પણ નહિ કરી શકો; તમને તેના સાચો ખ્યાલ ક્યાંથી આવે? એ ફૂંકાકાની દાલ બનેલી પદ્માને લોખંડના સ્નાયુ બનાવી દ્વિમત અને મનોબળથી જીભી રહી શકે અને ગાત્ર સિધિલ કરી મૂર્છા ખાધને અજગરનો શિકાર થવા દળા ન પડે તો તો એ જહાદુર પહાડી ઓ દળદેશ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

અને આ તો જ્ઞાનતંત્રુનું યુદ્ધ હતું અને અજગર નર્મ સુધી લાગ નોંધને પદ્મા ઉપર ત્રાટક્યા તેને ભરડો લઈ લે ત્યાં સુધી તે ચાલવાનું હતું. પદ્માને તેમાં કરીને પ્રપ્તન મૂકી દે તો તેનું મોત જ હતું. ને તે પોતાના જ્ઞાનતંત્રુઓ ઉપરનો કાબૂ રાખી કંડી દ્વિમત-થી સામનો કરે તો જ સંભવ છે કે જીગર-વાનો કોઈ રસ્તો મળ્યા આવે. અહીં બળ નહિ પણ શુદ્ધિનું કામ હતું. નમણાઈ અને ભરને તામે થઈ ગયેલું મન શું શુદ્ધિ અજમાવી શકે?

અજગર આગળ આવતો હતો; અને ક્યારે ઝપટ મારશે તેની શું ખબર? તેનાથી બને તેટલે દૂર રહેવા પદ્મા ભીંત લગતી સકે-આધને જીભી રહી. અને બીજે જવા જેવું થ ક્યાં હતું? અજગર હવે સર્પોકારે વહેતી નહીની જેમ પડ્યો હતો. ના, પડ્યો ન હતો. પરંતુ જહુ જ ધીમેથી આગળ સરકતો હતો. તેનું માથું જમીનથી જોડ્યું થઈ ગયું હતું. તેના

અંગમાં અસ્પષ્ટ ડોલન હતું. તેની બે કાચ જેવી અમકતી નિહુર આંખોએ પદ્મા ઉપર મીટ મીટી હતી. તે આંખો ભયજનક લાગતી હતી. પદ્મા જાણતી હતી કે તેના હૃદયમાં ભેજ ક્યાં લેશે, ને દ્વિમત ઓસરી જશે તો તેનાં ગાત્ર સિધિલ થઈ જશે અને દળલે થઈને દળા પડશે. આ તો જીવનમરણનું યુદ્ધ હતું. ને આ જ્ઞાનતંત્રુના યુદ્ધમાં પદ્મા હાર કબૂલી લે તો પછી બચાવ ક્યાં હતો? બધો આધાર તેની કંડી દ્વિમત ઉપર હતો.

બેખડ ઉપર તોફાની દરિયાનાં મોજાં ઉપરાઉપર થપ્પક મારે તેમ પદ્માના મનમાં વિચારનાં મોજાં થપ્પક મારવા લાગ્યાં. પરંતુ હજી કોઈ રસ્તો સૂઝતો નહોતો. તેણે અનેક વિચાર કર્યાં: મદદ માટે રાડો નાખું? પરંતુ જંગલથી છેટે વિચાળ યોગાનના એકાંત ખૂણામાં આવેલી આ બંધ ઓરડીમણિ અવાજ કોણ સાંભળે? તેને અનુભવથી ખાતરી થઈ હતી કે રાડો નાખવાથી જે અવાજ થશે તેના પદ્માની અજગર વધારે ચિહારશે. પણ ત્યારે હવે કરવું શું? તેણે જોયું કે ફૂંકાકા મારતો અજગર હવે ધીમે પછી મક્કમપણે આગળ સરકે છે. અહીં મારે તમને કહી દેવું નોંધવું કે શિકારી કદી શિકાર ઉપર આંધળા દોટ નથી મૂકતો. તે ધીમે ધીમે લપકે છે, માપ કાઢે છે, લાગ જુવે છે અને જ્યારે તેને ખાતરી થાય કે તેના હા ફોગટ નહિ જાય ત્યારે જ તે ત્રાટકે છે. આ અજગર પણ શિકાર ઉપર ત્રાટકવા પહેલાં માપ કાઢતો હતો અને લાગ જોતો હતો. વીજળી સખાકા મારે તેમ તેની જીભ ઝડપતી હતી અને એન્જિન-માંથી વરાળ પછટતી હોય તેમ તે ફૂંકાકા મારતો હતો.

અજગરનું એ કેવું બળકેર સ્વરૂપ હતું! મનુ-ષ્યથી કરવાની તેની નૈઋતિક વૃત્તિ ક્યાં ગઈ હતી. અને તે કોષે ન ભરાય તો બીજું શું કરે? તેના ઉપર પણ કંઈ ઓછી વીતી હતી! જંગલની સ્વતંત્ર નિહંગીમાંથી તેને પકડી,

મહાત કરી, અપમાનિત કરી, ક્રોધગ્રાસ્ત બાલકી
અહીં અધારી ચાર દીવાલ વચ્ચે કેદ કરવામાં
આવેલા હતા. જો કે સર્વસૃષ્ટિ સુદિની કક્ષામાં
જહુ નીચે છે. તોપણ આ કેદખાનું તેને
વીતેલાં વિતકોની સતત યાદ આપ્યા કરતું
હતું. અહીં પણ એ વિચારો શાન્તિથી જ
પડ્યો હતો. ત્યાં, જગતને હચમચાવી નાખનાર
નારીશ્વરબાબની આ પ્રતિનિધિ પદ્મા અહીં
આવી અને તેના કેદખાનાની નાનકડા ફુનિયાને
હચમચાવી નાખી. અજબરના તામસી દીમામ
માટે આ કંઈ ઓછા કોષની વાત હતી ?
અને એકવાર અજબર છોડાયેા એટલે પૂરા
સત્તર ફૂટની વજ્ર જેવી લોખંડી ગાયાવાળ,
અને વીજળી જેવી અપંગતાવાળા આ નોરા-
વર જાનવરે આ દુષ્ટ બીલકીથી યા માટે
કરવું નોંધ્યું ?

પદ્માએ જોયું કે અજબરે જમીનથી બે
ફૂટ જાંચે પોતાનું મોં જોડ્યું હતું છે અને
આગળ વધે છે. તેના અર્થ એ કે અજબર
હવે ધા કરવા માટે તૈયાર થાય છે. પદ્માના
રક્તમ કપાળ ઉપર મોતી જેવાં પરસેવાનાં
સુન્દ જામી ગયાં. લોસી અને સપાટ જમીન
ઉપર પાણીનો રેલો જેમ આવરે આવરે અને
અરપટ્ટ રીતે ચાલે તેમ અજબર આગળ આવતો
હતો અને તેની બે આંખો પદ્માની બે આંખો
સામે એટલી હતી. અજબરે ત્રાટક રમ્યું હતું.
પદ્મા તેની અસર નીચે શિથિલ અને લાચાર
જનતી જતી હતી. પદ્માની માંસલ અને સુઝ-
હિત કાયા પરસેવાથી રેખાંત્ર થઈ ગઈ. તેને
લાગ્યું કે પોતાનું હૃદય ખસી જાય છે. તેણે
ચીસ નાખવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ જીભનો લોચો
વળી ગયો; ત્રાચા જાણે મરી ગઈ. વીજળીનો
ગાટો લાગે તેમ પદ્માને વિચાર આવ્યો: શું
અજબરે જાહેરો લેવા પહેલાં તેની ઉપર ત્રાટક
કરે છે ? તેને લાગ્યું કે પગ નીચેથી ધરતી
સરી જાય છે અને તે હમણાં જ ઢરલો મધને
અજબર પાસે ઢળી પડશે. પદ્મા હાથપગ
હલાવવા મુજબ, પરંતુ જાણે સરીરના બધા ઘાન-

તંત્ર અટકી ગયા હોય તેમ લાગ્યું. તેની ઇચ્છા
હતી તે શક નાખી શકતી ન હતી. તેની
ઇચ્છા હતી તે હાથપગ હલાવી શકતી ન
હતી. તેણે ભયંકર !

પદ્માની ભયભીત આંખોએ જોયું કે હવે
અજબર તેનાથી જહુ દૂર નથી અને તે આગળ
વધતો અટકી ગયો છે. તેને બદલે તે જમીન
ઉપરથી વધારે જાયો થવા લાગ્યો છે. તેણે
શરીર તેના જાંચા થતા માથાની નીચે એકત્ર
થવા લાગ્યું છે. પદ્મા સમજી ગઈ કે અજબર
હવે ધા કરવાની તૈયારી કરે છે. એ ખરું છે
કે અજબર કંઈ નાગની જેમ ફેણ પહેળી નથી
કરી શકતો, પરંતુ નાગની જેમ તે જીભો તો
થઈ શકે છે અને તેની નાગ કરતાં ક્યાંય વધારે
લંબાઈ હોવાથી તે ઘણે વધારે જાંચો થઈ
શકે છે. જાંચો થયા પછી તેની ફેણ કાઠ-
ખૂણે શિકાર તરફ વળે છે. તેના લાંબા, જાડા,
માંસલ દેહ ઉપર જાંચું થયેલું મોં ભ્રમ-
કર લાગે છે. અલગત તેને ઝેર કે ઝેરી દાંત
નથી, પરંતુ તેનાં નોરાવર જઠરાં, તીક્ષ્ણ
વળેલા દાંત અને તેમની પાછળ રહેલી પેલાહી
તાકાત ભયંકર છે. એકવાર તે વીજળીના
સગાકાની જેમ શિકારને મોંમાં પકડી આંખના
પલકારામાં તેના શરીર ફરતા ત્રણ આંટા
લાઈ જારડો લે છે અને શિકારનું આવી અને
છે. તેના શણેસી સ્નાયુઓમાં એવું અજબરે
હોય છે કે પહેલાં જ જારડો શિકારને મહાત
કરી નાખે છે, વનવનકામાં જીછેરેલી બીલ કન્યા
અજબરની ભયંકરતાને પીછાનતી હતી. તેણે
વગડામાં પોતાની નજર સામે હરણ, સસલાં,
બૂંટ અને બહારીને અજબરની વાથમાં વિસા-
ઈને નિરાશાર બની ધીમે ધીમે અજબરના
મોંમાં જીતરી જતાં જોયાં હતાં. તેના સરકા-
માં આવેલ શિકારની આંખો ભય, ત્રાસ
અને વેદનાથી જહાર નીકળી આવતી અને
અને જીભ બહાર લટકી પડતી. એણે અને
એ શિકારનું ભયંકર મોત. પદ્માની નજર
સામે એ કમસાગી પ્રાણીઓની ઉંડો, ઘડી

તરી આવી. આજે શું તે પશુ એવા જ ભયંકર મોતે મરવાની હતી !

અજગર પોતાની પૂરી જીંદગીએ જીભો ધર્ષ ગયો હતો. ધા કરવા માટે તેણે સરીરનું સમતોલપણું જાળવવા માટે સરીરને પાછલો ભાગ સર્પાકારે ગોઠવી દીધો. મોરચો મંદાર્ધ ગયો. છેલ્લી પડી આવી પહોંચી. અજગરનું મોં હવામાં તોળાયું. તેની અસીમ કૂરતાથી ભરેલી બે ચળકતી આંખો અને કાળ જેવો લમકારા ભારતી જીભ સામે પગા ડોળા ફાડીને નેપ્થ રહી. અજગરે ધા કરવા માટે માથું જરા પાછળ દીધું અને ધનુષમાંથી તીર છૂટે તેમ, તેણે પગા ઉપર ધા કર્યો, પગાએ એક ભયંકર ચીસ પાડી, પરંતુ...અજગરે ચોંટ માંરી તે પહેલાં, એક પલકારા પહેલાં જ, એક અકરમાત બની ગયો !

અજગરની પૂછડીની બાજુમાં એક ચિનાઈ કાચની મોટી બરણી હતી અને અજગરની પૂછડી તે બરણીને અડીને પડી હતી. અજગર જેવો બટકું ભરવા માટે ચોંટ મારવા સરીરને જમીન ઉપર નેરથી ભરાવવા ગયો કે તરત જ પૂછડીના સપાટામાં એ બરણી જોડી ગઈ અને લાંબીને કટકટકા યર્ષ મવા. તેના લાંબવાને મોટો કડકો થયો અને તંદામાં પડતા માણસને કાંઈ ચપાટ મારે અને તે પાછો શુદ્ધિમાં આવી જાય તેમ એ અવાજે પગાના મગજને પાછું નંમત કરી દીધું. અજગરનું ત્રાટક તૂટી ગયું અને પગા પાછી હોંશમાં આવી ગઈ. તે વીજળીની ત્વરાથી ફેકડો મારીને બાજુમાં ખસી ગઈ અને અજગરને ધા એળે ગયો. એળે ગયે એટલું જ નહિ પણ તેનું મોં સામેની દીવાલમાં અથડાયું, ધમકારો થયો અને અજગર ચોંટ ખાંધને પાછો પડ્યો. તેના મોંમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું અને વેદનાનો માર્ગો ફૂંદા મારતો અજગર પાછો ચૂંચળું વળી ગયો !

એકવાર તો કુદરતે પગાને બચાવી લીધી. તે બચાવ પગાની ચપગતાને આભારી ન

હતો, પણ અજગરને ધમકા સાથે બરણી ફૂટવાથી વિશેષ પડી ગયો તેને આભારી હતો. પરંતુ નમ્રત થયેલી પગાને નવેસરથી પ્રેરણા મળી. તેની નૈસર્ગિક ચંચળતાએ તેને ફરીથી આત્મરક્ષણ માટે તૈયાર થતાં પ્રેરણા આપી. તેણે કાપથી અજગર અને પોતાની વચ્ચે બધાં દૂંક, પેટી, કાપડા વગેરે-જોડવી દીધાં અને કિલેમંધીને આ રીતે મજબૂત બનાવી. તે બાજુની હતી કે રખવાયો બની ગયેલો અજગર કળ જીતરતાં સ્વરથતા મેળવીને જરૂર પાછો હુમલો કરશે. એ આવનાર હુમલાને ખાળવા માટે તેણે હથિયાર શોધ્યું. છતમાંથી જળાં પાડવા માટે લાકડી સાથે બાંધેલ કાકુ ત્યાં પાડ્યું હતું. હાજર તે હથિયાર. અહો બીજાં હથિયાર ક્યાંથી મેળવવાં ! તેણે એ કાકુ ઉપાડી લીધું. અજગર આ વખતે પોતાની જૂલનો ગુણકાર કરવા નહોતો માગતો, તેણે ભેધું કે પોતાનો પહેલો હુમલો નિષ્ફળ ગયો છે, એટલું જ નહિ પણ તેનું મોં માર ખાંધને લોહીક્રુદાણુ બન્યું છે. જગતી પ્રાણી-ઓ આક્રમણની જે રીતમાં પાછા પડે છે તે ફરીથી અખત્યાર નથી કરતા એટલે અજગર આ વખતે કાંઈ નવો પેંતરો રચે એવી વચી હતી.

પગા નવા હુમલાની રાહ ભેતી જોભી. મિનિટ ઉપર મિનિટ પસાર થવા લાગી. પરંતુ નવા આક્રમણના ચિહ્ન ભોંરામાં ન આવ્યાં. અને દરેક મિનિટ પગાને એક એક યુગ જેવડી લાગતી હતી. આવી અચોક્કસ પરિસ્થિતિ પગાને અસહ્ય ધર્ષ પડી. જે આક્રુત કાંઈ અનિશ્ચિન પણ આવવાની છે તેની અનિશ્ચિતતા માણસને હેરાન કરી નાખે છે. પાંચ મિનિટ, દસ મિનિટ, ત્રાર મિનિટ...સમય જાય છે. પણ અજગરનું આક્રમણ આવતું નથી. શું તેણે દરખાંધને હુમલો કરવાનો વિચાર માંડી લાવ્યો ? એમ તો ન હોય. પગાને ખાતરી હતી કે અજગર જેવું ખતીલું પ્રાણી એમ હાર કબૂલ નહિ કરે. જો પગા જંગમમાં

હોત અને અજગરને જંગલમાં આવી દાર મળી હોત તો અજગર જરૂર એ દાર કળુલ રાખીને ચાલ્યો જાત. પરંતુ આ તો ચાર હીવાલો વચ્ચે નાની સરખી ચારદીમાં તેમને એક-બીજાને પતારો પડ્યો હતો. અહીંથી અજગર દાર ખાઈને ક્યાં જમ ? તેની દુસ્મન પદ્મા તો છાતી સામે ઊભી હતી. અજગર માનતો હતો કે આ કેદખાનામાં એ જાણતું સ્થાન નથી; ક્યાં પદ્મા નહિ, ક્યાં પોતે નહિ. અને સંજવ એક જ હતો કે તે કોઈ નવો પેતરો, નવો વ્યૂહ રચવામાં મશગૂલ હતો.

પદ્માએ આખરે જોયું કે ધૂમસ્ત્રમ મધને પડેલા અજગરના મૂંઝાણમાં હવે મિતિનો સંચાર થયો છે. અજગરની ફાટાવાળી ઓપિયા જેવી છામ પાછી લપકારા મારવા લાગી. ફરીથી તે ફૂંકામાં મારવા લાગ્યો. તે સમજી ગઈ કે નવા દેવાની તૈયારી થાય છે. અજગરની પોપચા વિનાની, કાચ જેવી નિષ્કુર આંખોએ પદ્મા સામે મીટ મારી. ક્યાંથી અને કેવી રીતે દુમલો આવશે તેનો પદ્માને ખ્યાલ નહોતો. પણ આ વખતે પદ્માએ જોયું કે અજગરનું મોં હાંચું થઈને આગળ આવવાને બદલે તેનું પૂછડું આગળ આવે છે ! સપાકારે વહેતી નદીની જેમ આડું-અવળું થતું એ પૂછડું પદ્માની આંડે આવેલા ટુંક અને ખોખાની વચ્ચે રસ્તો કાઢવા માટે તપાસ કરવા લાગ્યું. જેઓ અજગરથી પરિચિત છે તેઓ જાણે છે કે તેનું પૂછડું શું કરી શકે છે. અજગરના પૂછડામાં હાથીની ચુંદ અને ગોરિલા વાનરના પ્રયંક બાકુની એક જ તાકાત, સ્ફૂર્તિ, ઝડપ, પારખશક્તિ અને છત્તેણી કારડો લેવાનું બળ છે ! પદ્માને અજગરના પેતરાનો ખ્યાલ આવી ગયો અને તેની કાચકરતાથી તે કંપી ઊઠી. અજગર આ વખતે પદ્માના પગમાં પૂછડું કસાવીને તેને પકડી લેવા માગતો હતો.

આખરે ટુંકની બાલુમાંથી અજગરે જગ્યા કરી અને તેમાં થઈને તેનું પૂછડું પદ્માની બાલુ આવીને તેને શોધવા લાગ્યું. પદ્માને હવે

અહીંથી કંઈ પાછળ ખસવાની જગ્યા તો હતી નહિ, એટલે તે જોત લગતી સંજોગોને પૂછડા-ને ઝાકુ વડે પાછળ દાસેલવા લાગી. હવે એ બંનેની વચ્ચે સાઠમારી શરૂ થઈ. પદ્મા અજગરના પૂછડાને પાછળ દાસેલે અને અજગરનું પૂછડું ફરીથી અને ફરીથી તેના પગને શોધવા આવે. અજગરના ખંત, જકડીપણા અને મક્કમતાને પહોંચી વળતું પદ્મા માટે સહેલું નહોતું. પદ્મા સમજતી હતી કે એકવાર તેના પગને અજગરના પૂછડાએ સ્પર્શ કર્યો એટલે આવી જાન્યું. અને પછી ઊભરવાનો કોઈ આરો નથી. એકવાર પગ સુધી પૂછડું પહોંચ્યું એટલે વીજળાની ઝડપે તે પદ્માને ખેંચી લેશે અને આખના એક પલકારા જેટલા સમયમાં તો તેના સરીરને ફરતા ત્રણ લોખંડી ભરમા વોટાઈ જશે. અજગરના પૂછડાનો વધુ ને વધુ જામ પદ્મા બાલુ આવવા લાગ્યો અને વખતા જતા કાપતો સામનો કરવા પદ્મા જીવ છિપર આવીને ઝાકુની ઝાપટા મારીને તેને દાસેલવા લાગી. પરંતુ તોફાની પવનમાં વહો-જુના સ્કટી છટી મચેલી હાથબુને કાલુ હાથમાં લાવી શકે ? તોફાનમાં ફટાકા મારતી હાથબુની જેમ હવે અજગરનું પૂછડું ફટાકા મારતું હતું અને દર વખતે વધારે ને વધારે જામ પદ્માની બાલુ આવતો હતો. હવે ધણો આગળ આવી ગયો હતો. હવે તો ત્રણવાર વાર પદ્મા તેની ઝપટમાંથી સદંજ માટે બચી ગઈ અને વધારે ને વધારે મોતમાં સંકાયવા લાગી, પરંતુ એ કંઈ કુતું માદલું થોડું જ હતી કે ક્યાંઈ શકે ? વળે પદ્માની હાથતો એવી થઈ હતી કે ઝાકુની ઝાપટા મારી મારીને તેનો હાથ ખેંચી પકી ગયો અને તે હાંસી રહી હતી. આ વખતે અજગરનો પાછલો જામ થયો અદર ઘૂસી આવ્યો અને તેણે પૂછડાની જમરી ધપાટ મારી. પદ્માએ સમયસૂચકતા વાપરીને આંડે ઝાકુની લાકડી ટેકવી હીમી. ઝાપટ ખાઈને લાકડી ક્યાં જઈ પકી અને આ વખતે પણ બચી ગયેલી પદ્મા નિઃસંજ મની ગઈ.

હવે ખુલ્લા યુદ્ધમાં કંપલાયા વિના છૂટકો ન હતો. જે માણસ સામી છાતીએ લખેનો સામેનો નથી કરી શકેતો તે આફતને શરણે જાય છે. અજગર હવે વધુ ને વધુ આક્રમણકારી બનતો જતો હતો અને તેના દુમરાને ખાળવા માટે પદ્મા હવે જે હાથમાં આવ્યું તે અજગર ઉપર છૂટે ખાએ ફેંકવા લાગી. આ તો હવે સામસામા આવેલા યોદ્ધાઓનું ખુલ્લું યુદ્ધ હતું, એટલું જ નહિ પણ આખરી યુદ્ધ હતું. પેટી, કામ, વાસણ, શાખસો, દ્રંક જે કંઈ હાથમાં આવ્યું તે ઉપાડીને પદ્મા અજગર ઉપર ફેંકવા લાગી. તેને જાડી લાડી એવી આશા હતી કે અજગર માર ખાઈને પાંગળો બની જશે અથવા કરીને પાટો ફરી જશે. પરંતુ એ તો અજગર! ન તો એમ પાંગળો બને કે ન તો તે કાપતો શયો કરે! એને જખમી કરીને પણ જો તમે તેને પાંગળો કે નાદિયત બનાવી ફેલાવી આશા રાખતા હો તે ફોગટ છે. અજગર તો સુખ-દુઃખથી એવો વિમુક્ત છે, એવો જડ છે કે હર જીવતા અજગરનું માંસ ફેરી ખાતા હોય તો પણ અજગર સીસકારો પણ ન કરે, હલેયલે પણ નહિ અને વિરક્ત આવે ભોવા કરે! એવો અજગર શું પદ્માની ડુબપટ્ટિથી ચઢી જાય? પદ્મા પણ કંઈ અજગર વિશે ખોટા ખ્યાલ નહોતી ધરાવતી, છતાં ક્યો ફૂગતો માણસ તણખણને ન ઇચ્છે? પદ્મા પણ હવે ઉલ્લાખ્યાવ તરીકે તણખણને ઇચ્છતી હતી. પરંતુ અજગર એકવાર શિકારને પદ્માના નિષ્કર છે ત્યારે કાઈ તેને એ નિષ્કરમાંથી ચલાવ-માન નથી કરી શકતું. હા, તમે તેને મારી નાખો અગર તેની કરોડ લાગી નાખો તો જ છૂટકો થઈ શકે. એક સાધારણ સાપની સહન-શક્તિ અને જીવનશક્તિ પણ આપણને અચળો પમાડે તેટલી હોય છે, તો પછી આવા મહા-જગવાન અને રાક્ષસી કદના અજગરની તો વાત જ શી કરવી!

જ્યારે થમ સાક્ષાત સામે આવ્યોને બીજો

હોય ત્યારે માણસને મોતનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને આત્મરક્ષણના ઉપાય માટે માણસની ભુદ્ધિ કસોટીની પરાક્રમણે પહોંચે છે. કાંઈ વાર તે વખતે કાંઈ અદ્ભુત યુક્તિ સમી આવે છે. અંધારી રાતે વીજળી ચમકે તેમ પદ્માના અંધારા મગજમાં એક વિચાર ચમક્યો. તેની સામેના ખુલ્લા દંડમાં જૂની સાડીઓ અને બીના જૂના લૂગડાં હતાં. પદ્માએ વીજળી વેગે હાથમાં ભેટલાં લૂગડાં આવ્યા તેટલાં લઈ અજગરની ઉપર હમસો કરી દીધા. અજગર તેમાં દંડાઈ મર્યો. ગુસ્સે ચઢીને તેણે લૂગડાને બટકું બધું અને તેમની આસપાસ ભરડો લઈને વીંટાઈ મર્યો. મેં તમને નથી કહ્યું કે અજગર ભુદ્ધિની ક્ષેત્રમાં બહુ નીચો છે! પણ જ્યારે તેને ખાતરી થઈ કે આ કાંઈ સજીવ પ્રાણી નથી પણ નિર્જીવ લૂગડાં છે, એટલે એ જ ભુદ્ધિના પ્રાણીએ ભરડો ઉખેડી મોંમાંથી લૂગડું કાઢી નાખવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ રેયમી સાડીમાં ભરાઈ રહેલા તેના વાંકા દાંત જેમે કરતાં છૂટા ન થયા. આ મૂંઝવણથી શારે ગુસ્સે થઈને અજગર પછાડા મારવા લાગ્યો. તેનું ભરાવદાર ફરીર એ નાના સરખા ઝોરામાં વીંટાવા લાગ્યું. જે કંઈ તેના રૂપમાં આવ્યું તેને તેણે ભરડા લીધા. તેના આ નિષ્ફળ અને નિર્માણ પછાડા ભેળંને પદ્માએ એક ધણ માટે છુટકારનો દમ ખેંચ્યો.

પણ હવે? શ્વાસ ખાવા માટે આ ધણ મળી હતી તેને! સફળતા મેમ કરેલો! આફત અને આશા વચ્ચે, નિદ્રા અને મોત વચ્ચે અમઘાતો માણસ જેમ મદદ અને માર્ગદર્શન માટે ઈશ્વર સામે લુએ તેમ પદ્માએ ઉપર ભેંધું અને તેને પ્રકાશ લાખ્યો. ઉપર એક જાગૃત્ય હતું. માણસ નીકળી શકે એવું તો ન હતું, પરંતુ અર્દાના ચમસોક અને બદારની જીર્વતી ફુનિકા વચ્ચે મુંબંધ બંધવાની એક મીઠી આશા એ જાગૃત્યને આપી. તેના દાંડણની ટોરી લટકતી હતી, જાગૃત્ય ઉપાધવા માટે પદ્માએ ઠેકડો મારીને એ ટોરી ખેંચી,

પણ...તે તુડી ગઈ! પછાને 'જન્મ' આધાર લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે તેની આશાની એકની એક દોરી પણ તુડી ગઈ. તેને આખિ અધાર આવી. હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે આ જોર-ડીમાં તેને જોઈએ તેટલી તાણ હવા નથી આવતી. તેનો જીવ ગભરાતો હતો અને શ્વાસ ધૂંટાતો હતો. એક બાલુથી પેલો કાળમુખો લૂગડામાંથી છૂટો થઈને નવું આક્રમણ કર્યો એવી પૂરેપૂરી વધી હતી. બીજી બાલુથી હવા વિના મૂંઝાઈને મરી જવાનો ભય હતો. બંને મોત ભયંકર હતું. તેમાં પસંદગીનો સવાલ ન હતો. પછાને આખિ અધાર આવ્યાં. તે લશ્કરિયું ખાઈને એક પેટી ઉપર બેસી ગઈ.

પરંતુ અધારી રાત્રે ચંદ્રની રૂપેરી કાર દેખાઈ તેમ પછાના અધારા મનમાં પ્રસંગ પડ્યો. તે સફાળી જીતી થઈ ગઈ. અજન્મર હજી તરફડિયા મારે છે ત્યાં સુધીગા બે-ચાર ટૂંક, પેટી, કામલા વગેરે ઉપરાઉપર જોડવાને જાગિયા સુધી કેમ પહોંચી ન જવાય? અને જાગિયું ઉપાડીને તેમાંથી એ રાડો નાખે તો શું કાંઈ તેની રાડ નહિ સંભળે? તે ઉત્સાહ-માં આવી ગઈ. પાગલની જેમ ઝૂનમાં આવીને તેણે એ વિચારને અમલમાં મૂક્યો. જાગિયા સુધી પહોંચી, ધક્કો મારીને તેનું આરણ્ય ઉપાડી નાખ્યું. અને હાથ બહાર ઠાઠી જોરથી હલાવી, શરીરમાં જેટલું જોર હતું તે બધું વાપરીને તેણે રાડો નાખી.

પછાની ઘીસો જાગિયા બહાર નીકળીને હવાને કંપાવતી, વાતાવરણને બેદીને જંગલના વિશાળ યોગાનમાં દૂર દૂર સુધી પહોંચી ગઈ. સદૃશાગ્યે એક દરિજન મોકરો સખી સાંને યોગાનમાં કચરો વાળતો હતો. તેણે આ રાડો સંભળી અને અવાજ કંપાથી આવે છે તે નક્કી કરવા આલુઆલુ જોયું. પછાએ તેનું ધ્યાન એવવા જોરથી હાથ હલાવીને બોલાવ્યો. પરંતુ ડોકરો ગમાર હતો, તેનું બોલું સમજ ન થયું કે એ યોરડામાં કાંઈ માણસ બપમાં છે. થોડીક વાર તો તે બોલાની

જેમ જોરો રહ્યો અને પછી તે જંગલમાં દોડી ગયો અને રાડો નાખવા લાગ્યો.

યમસોકના અધિકારમાંથી જીવતા જન્મતા પ્રાણીમાં હવે અંતતી આખિ જોઈ રહેલી પણ જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચે જોલા ખાતી હતી. મિનિટ પર મિનિટ જવા લાગી; પછાને મન તો એ સદીએ હતી. તેણે પાછળ જોયું તો અજન્મર હજી લૂગડામાંથી છૂટવા પડ્યા મારતો હતો. દરેક ક્ષણે તે હવે છૂટો થઈ જવાની વધી હતી. દરેક ક્ષણ મહામુલવાન હતી. તેણે જાગિયામાંથી પાછું બહાર જોયું. ત્યાં કાંઈ ન હતું. પછા હતાશ થવા લાગી પરંતુ તેના જીવનનો આ મહાન રામાયક પ્રસંગ હતો. એવા પ્રસંગ બંધારમાંથી એક માણસને પણ અનુભવવા તો શું પણ જોવા પણ નથી મળતા. નિરાશમાં તે જ્યારે નીચે પડી જવાની અણી ઉપર હતી ત્યારે તેણે પેલા ડોકરોને, રસોઈવાને ને બીજા નોકરચાકરને દોડી આવતા જોયા. પછાએ જાણે છુટકારો અનુભવ્યો. તેણે ખૂંસો પાડીને બધાને અહીં દોડી આવવા બોલાવ્યું. બધા દોડી તો આવ્યા, પરંતુ તેઓ મૂંઝાઈ ગયા હતા: આ. શું થયું છે? તેઓ જાણતા હતા કે આ યોરડામાં તો પેલો જન્મી અજન્મર છે. પછાએ રાડો નાખીને હુકમ કર્યો કે બધા બેગા થઈને આરણ્યને ધક્કો મારી ઉપાડી નાખો. પરંતુ સાવથી ડરનારા માણસો અજન્મરથી તો છળ જ મરે ને? તેઓ આરણ્ય ઉપાડે અને અજન્મર તેમની પાછળ પડે તો? તેઓ ક્યાંઈને એકબીજા સામે જોઈ રહ્યા. પછાએ આજીજી કરી, કાઠલૂં કરી, રાડો નાખી, હુકમ કર્યો અને છેલ્લે ધમધમ આપી, પરંતુ હજી તેઓ એકબીજાની સામે જોવા કરતા હતા. પછાએ પાછળ જોયું તો અજન્મર લૂગડામાંથી લગભગ છૂટો થઈ ગયો હતો. પછા માટે હવે આ છેલ્લી તક હતી. અત્યારે અને આ ક્ષણે જ તેનો જન્મવા થઈ શકે; નહિતર કદી નહિ. તેણે જીવ ઉપર આવીને માણસોને ત્રાસ મારી અને સદૃશાગ્યે

આ વખતે બહાર જોએલા માણસોએ દ્વિમ્મત કરીને બારણાને બેરથી ધક્કો માર્યો. દરવાજો ધક્કા કરતો ઊધરી ગયો અને માણસો જીવ લઈને ભાગ્યા! કોઈએ પાછળ જોવાની પછુ દ્વિમ્મત ન કરી કે અજગર ક્યાં છે !

પરંતુ તરસથી જેના પ્રાણ જતા હોય એવા તરસ્યા માણસને કોઈ પાણી આપે અને ખાલો હાથમાંથી પડીને પાણી ઢોળાય ત્યારે એવી સ્થિતિ પડ્યાની યદ્દ. અજગર છૂટો થઈ ગયો હતો અને મદાકોષમાં આવીને તેણે ભયંકર કૂંકામાં સાથે પડ્યા ઉપર આ વખતે સીધો કુમલો કર્યો. પડ્યાએ જોયું કે ઊભરવાની બધી મહેનત એજ મઠ. મદાસાગર તરીને કાંઠા આગળ ડૂબવાનું હતું. પરંતુ જીવ ઉપર આવેલી એ બહાદુર સ્ત્રીએ એક છેલ્લો મરણિયો પ્રવાસ કર્યો. તે જે પેટી, કાનસા, વગેરેની રમમતી ચપ્પી ઉપર ઊભી હતી તે પરથી કૂદતા ચપ્પીને અજગર તરફ ધક્કેલી દીધી. તરત જ અજગર એ પેટી, કાનસા, વગેરેની આસપાસ વીંટાઈ ગયો. પડ્યા માટે તે છેલ્લી તક હતી. તે છતાં મ મારીને દરવાજા પાસે પહોંચી અને એ જ વખતે અજગર નાસી જતા સિંહારની પાછળ ધસ્યો, પરંતુ તે પડ્યાનો પગ પકડે તે પહેલાં પડ્યા બહાર નીકળી મઠ અને દરવાજો બંધ કરતી મઠ. એક વખત ફરીથી એ ઝોરડો બારણાના ધક્કાથી ગાજી ઊઠ્યો, પરંતુ આ વખતે તેમાં પડ્યા ન હતી. તેમાં ચિઝારી હતો. ચિઝાર આગાહ છટકી ગયો હતો !

તે દિવસે હું અને જગમલ જંગલમાં ગયા હતા. સાંજે પાછા ઘેર આવ્યા ત્યારે પડ્યા મારી માળા પીરસતાં હજુ ઢસીને બોલી, 'આજે તો તમારા અજગરના પેટમાં જ ચાલી મઠ હોત.'

હું તેની વાત સંભળી ચમક્યો. પડ્યાએ જ્યારે મધી વાત વિગતવાર કહી ત્યારે કંડી હવામાં પછુ મારે ક્યાં પડેલો છૂટ્યો; પરંતુ માથા સુધી શેમાં જ અમ થયા અને છાતી ધક્કા લાગી. જગમલે પોતાની બહેનની સાહસ

કથા સંભળીને હેતથી તેને માથે હાથ ફેરવ્યો. અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે તેની લાશની નાની બહેનને સતાવનાર એ કુદ રાક્ષસની પોતે બરાબર ખબર લેશે.

ખીજ સવારે હું, જગમલ ને એક ખીજો બીલ નોકર પેલા અજગરની ખબર કાઢવા ગયા. જમ અને પરાજનથી પર જતીને અજગર જાણે કંઈ બન્યું ન હોય તેમ વિરક્તભાવે ગૂંચળું વળીને બેઠો હતો. જગમલે તો એવા કંઈ અજગર જોઈ નાખ્યા હતા એટલે તે અજગરને તુચ્છ દષ્ટિથી જોતો હતો અને તેની અવગણના કરતો થઈ ગયો હતો. અજગરની શક્તિ અને સૂતિનો તેને ખ્યાલ તો હતો પરંતુ અજગર અને સાપ પકડવાના ધંધામાં એ એવો ખાવરધો થઈ ગયો હતો કે તે નિર્ભય જતી ગયો હતો. પોતાની બહેનને આ અજગર જે યાતના આપી હતી તેનાથી જગમલ એવો તો ખિન્નયો હતો કે ખીજના મામાં તેણે ગૂંચળું વળીને બેઠેલા અજગરને ઘાત મારી. આખના પલકારામાં તો જેમ કમાન છટકે તેમ અજગરનું ગૂંચળું છૂટું પડી ગયું અને તે જગમલના પગ તરફ સરક્યું. પરિસ્થિતિની ભયંકરતાનું મને લાન આગ્યું અને એ જ ઘણે મેં તેનું પૂછકું પકડી લીધું અને ખીજો નોકર અજગરની પીઠ ઉપર બેસી ગયો. જગમલે અજગરની બોચી પકડી.

હવે એક બીજણ યુદ્ધ થઈ ચલ્યું. નાની સરખી ઝોરડીમાં ન્યા દરવા-ફરવાની પછુ જગ્યા ન હતી ત્યાં ત્રણ માણસોની સામે લિઝાયેલો અજગર, એમ ચાર જણ યુદ્ધ ખેલવા લાગ્યા. તોફાની પવનમાં છૂટી ગયેલ સડના હામણની જેમ પછાટા મારતા અજગરના લોખંડી દેહ ઉપર અને જીવ ઉપર આવીને વગગી રહ્યા. કોઈવાર તો અજગરના ઘરીરમાં એવું અગત્યનું અકાલન આવડું કે અને જોયું ખાઈ જતા, પરંતુ અને જાણતા હતા કે જરા પછુ નમગાઈ બતાવી, જરા પછુ નાદિમ્મત કે સ્થબીત થયા તો 'અમારામાંથી એકાદનો

જન તો જરૂર જશે. અને કેવું બપોર મોત !
અમે ભરણિયા બન્યા. ખરી પરિસ્થિતિ એ હતી
કે અમારે ત્રણેએ સંયુક્ત સામનો આપવાનો
હતો. ને અજગરનું પેટ દબાવી રાખનાર
માણસ હારી જાય તો મારા માટે અજગરનું
પૂછડું પકડી રાખવું અચ્છ બની જાય, કારણકે
અજગરનું પૂછડું તેનું સૌથી બપોર અને
જળવાન હથિયાર છે. ને મારા હાથમાંથી
પૂછડું છટકી જાય તો વચ્ચેના માણસ પૂછડાની
ચપ્પા ખાઈને ધૂળ ચાટતો ચર્મ જાય. ને
જગમલના હાથમાંથી અજગરની બોચી છૂટી
જાય તો ન જગમલની સલામતી રહે કે ન
તેના મહાનીયતી. આમ અમારા સંયુક્ત
સામનાનું મહારવ મોઢું હતું. આ તો જીવન-
મરણનો સવાલ હતો. બંધીકર્મા અમે એક બાલુ
અકાઈ પકડતા અને બંધીકર્મા બીજા બાલુ.

પરંતુ જગમલના લોખંડી હાથોમાં જગા-
ચેલી અજગરની ગળચી અંતે ગૂંચળાવા લાગી.
તેના જડગાના સ્નાયુ શિથિલ થયા, એટલે
જગમલે તરત તેનો લાલ લીધો. તેણે ભેર
કરીને અજગરનું જડણું ઉપાડી નાખ્યું. હવે
અમને પણ લાગ્યું કે અજગર હાર કબૂલ
કરવાની અણી ઉપર છે. તે હવે કુંડામાં મારતો
હતો, પરંતુ ધમણમાંથી નીકળી જતો પવન
જેમ ધમણને બેસાડી કે તેમ કુંડામાં મારતા
અજગરે ધમપહામાં મૂકી દીધા અને પરાજિત
થઈને શિથિલ બની ગયો.

તમે જે પ્રાણી સાથે શામ સેતા હો તેના

માનસનો અભાસ કરવો જોઈએ. જુદાં જુદાં
પ્રાણીઓ જુદી જુદી જાતનો સ્વભાવ ધરાવે છે.
એટલું જ નહિ પણ એક જાતનાં જે પ્રાણી
પણ બધી વાર વ્યક્તિગત માનસ ધરાવે છે.
અજગરનું માનસ અમે સમજતા હતા. એક
વાર તે મનુષ્યના હાથે નિર્જીવાત્મક ધરાવ્ય
પામે એટલે તેને પાંચવી ફેરવી અધિતા વાર
ન લાગે. એ તરત ચરણે આવી જાય, એટલું
જ નહિ પણ બીજા વાર તે સામનો કરવાનો
વિચાર જ ન કરે મદારીઓ પોતાના અજગરને
નિર્જીવપણે પોતાના ગળામાં અને અભા
ઉપર ઉપાડીને ફાંવે તેમ. ફેર છે તેનું સીધું
અને સાદું રહસ્ય આ જ છે. પરંતુ તેનો અર્થ
એ નથી કે તમે પણ એને એટલી જ નિર્જીવ-
તાથી ઉપાડી શકો. આ અજગરે પણ બપોરે
જરણું કે તેણે અમારા હાથે નિર્જીવાત્મક
હાર ખાધી છે ત્યારે તે ચરણે આવી ગયો.
અમે તેને એક કાપગામાં નાખીને કાપગાનું
મોઢું આંધી લીધું અને વહેલી તકે તેને સંમહ-
શ્યાનમાં રવાના કરી દીધો.

જગમલને પણ નવો પાક મળ્યો; નિષ્ફળ
ચલેલા ચતુર ઉપર વેર લેવા જતું એ હંમેશાં
હાથપણ ભરેલી યુદ્ધનીતિ નથી. દુશ્મનને
દુરંદીકારવામાં કંઠાપણ નથી, તેમ માણસાઈ
પણ નથી. મનુષ્યે અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર જે
આધિપત્ય મેળવ્યું છે તે તેમને અપમાનવા
માટે નથી.

[Pythons & their ways પરથી]

અધા મિત્રો ઘાસ પા મેચીને ચિયાળના ચિતારે નીકળ્યા હતા. આજે દિવસે નહીં કપાં
મુજબ સોમે પોગાના ફવરાને જ સાથે લીધો હતો. કારણ એ હતું કે ફવરા-ફવરીઓ સાથે રાખ-
વાથી પ્રાણીઓમાં અવગચ્છા થાય તે અટકાવવા-અને જીવિ બંધી એક ચલકે ફવરીને સાથે
લીધી હતી. આસ્તે આસ્તે ફવરાનું ટોણું ને પાછળ પોટેસ્વારાનું ટોણું જ્યાં હતાં ત્યાં મેઈકે
એક ચિયાળને બેધું અને તેણે ફવરાં ઠાકરાં-એ મિનિટમાં તો ફવરાં કેપાવા બંધ થયાં અને
પોટેસ્વારો એકલા પડી ગયા. તેવામાં ત્યાંથી એક જલ્દત નીકળ્યો. એ ચિયાળને તેને પૂછ્યું:
‘અમારા ફવરા ચિયાળની પાછળ ઠાકરાં છે તે તમે જોયા ?’

‘હા, મેં હમણાં જ એક ટોણું જોયું.’ એણે જણાવ્યું. ‘સૌથી આગળ એક ફવરી હતી
તેની પાછળ ફવરા હતા; અને ચિયાળ તો સૌથી છેલ્લે ફવરાં હતું.’ [રી. ડી.] — આ. બા. બા.

બટનની વાત

મૂળશંકર મો. લક્ષ

એ

ક હતો માણસ; બારે બૂડો ને માથા-
ભારે; તેણે ડેલ્યાયને માર્યા-ફૂટયા
અને લૂટેલા, પણ આખરે ખીળ બધા યમા
બેગા ને એ માથાભારે આઠમીને ખજર પાડી
દીધી કે શેરને માથે સવાશેર હોય છે. બધાએ
બેગા યમને બ્યાજ સાથે બધું પાંખું કઢાવ્યું.
એટલું તો ઠીક પણ તેની પાસે પહેરેલ લૂગડાં
સિવાય કંઈ રહેવા દીધું નહિ. પહેરેલ લૂગડે
રાંક યમને બિભેલા આ માણસની સામે બિભા
બિભા આ તેને કૂણે કરનારા તેની સામે
એમને વિચાર કરવા માંડ્યા કે હવે આની
પાસેથી શું લેવાનું બાકી રહ્યું.

બધા બેગા મળીને આ બાબતમાં ચર્ચા
કરવા માંડ્યા; પણ કંઈ નક્કી નિર્ણય કાઢ
વાતે બંધાય નહિ. ત્યાં એક જણે કહ્યું: 'આનાં
લૂગડાં લેવાની હો. લૂગડાં આમ છે તો કાટલાં
અને થીંગાંવાળાં, પણ આપણામાંથી કાઢને
ધો બાહેલે કામ આવશે. અને નહીં તો એક
જણ નાકીટ, એક જણ કાટ, હું પાટલુન,
એમ વહેંચી લેશું. એમ, હશે તો ખમીસ
રહેવા દેશું.'

'ના ના,' બીજો કહે 'એમ એનાં કપડાં
લઈ લેવાતાં હશે કે એમાં આપણે કાલા કહે-
વાશું કે ને કંઈક ધરમની તે બીકે રાખવી કે
નહિ! એ વાત જવા દઈએ તો વ કાંઈક આને
એકલા પહેરણબેર જીએ તો રેખાવ કવો
બૂડો લાગે! વળી કાંઈક વાર તે કમાતો યશે
ને જે પેસા બેમા યશે તો પાછો આપણી જ
પાસેથી કંઈક માલ ખરીદવા આવશે ને એકાદ
હેટ, કે સોડી કે નેકટાઈ એવું લેશે. પણ આ
કપડાં તેની પાસે છે, એટલાં હોય તો આનું
કંઈક જ ખરીદવાનું તેને મન થાય. પંક ૫૨

• દુનિયાનાં મહાન મિત્રરાજ્યો અને જર્મનીના
પ્રશને આ વાર્તામાં એક જટનની દર્શાવવામાં
આવેલો છે.

—અનુવાદક

એક કપડું ન હોય તેને પછી બીજું ખરીદ-
વાનું મને જ કપાઈ!'

પાછા વળી બધા બેગા વિચારમાં પડ્યા. ત્યાં
એક જણે નવો જ ટુકડો સૂઝવો. 'એલા,
આપણે એમ કરો, આપણે એનાં બધાં કપડાં-
માંથી બટન લઈ લો. આપણે કાક દી કામ
આવશે. ને વળી વહેંચવાં હશે તો જાગ
પાડવા જ ઠીક પડશે.'

બધાને બળે આ વાત લસલસતા શીરાની
જેમ કિતરી મઠ. તેઓ પેલા માણસ પાસે
ગયા ને કહ્યું, 'તારાં કપડાં ભલે તારી પાસે
રાખ; અમારે લઈ લેવાં નથી. અમારે ફક્ત
એમાંથી બટન જ લેઈએ છે. આ લે આ
કાતર; અમને બધાં બટન કાપી દે. પછી તું
તારે છટો. ફાવે તે ધણી કરી બા.'

પેલો માણસ ખરીત માથે જેવો યમને.
બધાની સામે ઘૂંટણીએ પડ્યો અને કરમરવા
લાગ્યો કે મારાં બટન રહેવા દો. બટન વગર
મારાં કપડાં નકામાં યઈ જશે અને મારી
જિંદગી બાબી રહ યઈ જશે અને તમારે
તે કંઈ કામ નહિ આવે.'

બધાએ તેની સામે ઘૂણાજરી નજરે લેઈને
કહ્યું, 'એકલી બટન જેવી નાની ચીજ લઈને
તને જરા દઈએ છીએ, એ અમારી ઉદારતા તું
લેતો નથી! તેની તને કદર નથી! હવે
જઈ બટન કાઢી દે લેઈએ.'

વિચારો પેલો માણસ કાતર લઈને એક
ખૂણામાં ગયો અને તેણે બધાં બટન કાઢી આપ્યાં:
ખમીસનાં ઉપરનાં, આપનાં, નાકીટનાં અને છેવટે
ખૂન સોઢામ સાથે તેની દેહની આખરે રહતાં
પાટલુનનાં બટન પણ કાપી આપવા માંડ્યા.

આ કષ્ટથી ભરેલું કામ પૂરું કરીને એને
બટનો-અને કાતર પણ ખરી-લઈને પેલા
માણસોને આપ્યાં.

[અનુવાદન થાન ૧૬૫]

૧ : દૂથઅશનો શોધક

શ હેનસાદ ચીડમા લુધને ચારીરિક સ્વચ્છતાની જરાયે પડી નહોતી. રાજ જીડીને નહાવું અને દિવસમાં દસ વખત હાથ-મો ધસી ધસીને ધોવા એ તે શી પંચાત ! તે આખા જીવનમાં બહુ જ થોડી વાર નાલો દશે. એ દિવસોમાં નહાવા માટે પાણી તથા સાણુને બદલે ચોખ્ખાનો ઘોઠ અને સુંગધી પદાર્થ જ વપરોતા હતા.

નેપોલિયન પણ સવારે માત્ર શીના ટુવાલ વડે મોઢું લૂછી નાખવામાં જ સંતોષ માનતો હતો.

છેક ૧૮૮૦માં પણ છેલ્લા જર્મન કૈઝર વિલિયમના રાજમહેલમાં હમામખાના જેવી વસ્તુ નહોતી. હતી એક કલમની મોટી 'બાથટબ.' કૈઝરને પણ ક્યેશ રનાન કરવાનું ગમતું ન હતું.

આમ જ્યારે ઉપલા વર્ગોમાં પણ સ્વચ્છતા આટે ખાસ આગ્રહ નહોતો ત્યારે મધ્યમ અને નીચલા ઘરમાં તો એની આસા ક્યાંથી રખાય ?

પરંતુ મનુષ્યના આરોગ્ય માટે સ્વચ્છતાની અમત્ય સમજનારા અને એની દિમાયત કરનાર કોઇને કોઇ દરેક કાળમાં હોય જ છે. આગ્યવચાત મુકલીસ બની ગયેલો ફ્રેંચ ઉમરાવ જોસેફ દલામેર પણ આવો જ માણસ હતો. મહાન રાજમહાંતિ પણી તે રેરિસમાં આવ્યો હતો અને વૈદકચાત્રની કક્ષાજારાખડી પણ ભણ્યા વિના એણે દંતવૈદનો ધધો સફ કરી દીધો હતો.

સફાતમાં તો જોસેફ માત્ર દંત પાકવા સિવાય બીજું કંઈ જ ન કરતો. અનુભવે તેને સમજાતું કે દંત પકાવવામાં પણ દર્દને ઠીક ઠીક પીડા ખમવી પડતી હતી. એટલે જોસેફ દંતના સફાને નિકાલ કરવા માટે એક તદ્દન નવી જ રીત અજમાવવાનો વિચાર કર્યો. વળી તેને એક-એ એવા અનુભવો ધઈ ગયા કે જેથી તેને પોતાનો એ વિચાર સત્તર અમલમાં મજબૂત ઉત્તેજન મળ્યું.

તે સમયે રેરિસમાં નીતિના નિયમો કંઈક વિશિષ્ટ કે વિચિત્ર હતા. કેટલીક વાર માત્ર નિર્દોષ સુંબનથી પરણવાની ફરજ પડતી હતી જ્યારે બીજા બાલુ 'જનતાતું' ચારિત્ર્ય બહુ હલકું હતું. જોસેફને બંને પ્રકારના અનુભવો મળી ચૂક્યા હતા.

૧૮૧૫માં કાથાના રેવિન નામની એક વીસેક વર્ષની સુંદર યુવતી તેની પાસે આવી, તેણે આકર્ષક વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં હતાં, અને બોલવે-ચાલવે પણ તે ગમી ભણ તેવી હતી. જો કે સ્વચ્છતાની ખાજતમાં તે સહેજ બેરકબર લાગતી હતી. તેને દંતની સખત પીડા લેપડતી હતી. જોસેફને તેના દંત તપાસી જોતાં તરત જ જણાઈ આવ્યું કે તેના દંતનો કુખાવો પેડાના સોજાને બેગે હતો.

જોસેફ ઘૂરત જ થોડા ઉપચારથી તેની પીડા મટાડી દીધી અને પોતાની ધી તરીકે માત્ર એક મીઠા સુંબનની માગણી કરી અને પેલી યુવતીએ જરાયે બાનાકાની વિના તેને સુંબન લેવા દીધું. જતાં જતાં તે જોસેફ તરફ એક અર્ધસૂચક નજર નાખતી મઈ અને જોસેફ પણ એની સામે રિખત કરી, આત્મ-સંતોષ અનુભવતો બીજા કામમાં ગૂંચાયો.

વળતે દિવસે જ રેવિનનો પિતા જોસેફને મળવા આવ્યો.

'મકકાલની વાત સાંભળી મને ખૂબ આનંદ થયો છે બોસો હસ કરાર મુકરર કરીશું ?' રેવિનના પિતાએ સીધા જ પ્રશ્ન કર્યો.

જોસેફને આ પ્રશ્નથી જરા આશ્ચર્ય તો થયું પરંતુ તે આખી વાત ધામી ગયો. બહુ સ્વસ્થતાથી તેણે જવાબ આપ્યો, 'માફ કરજો. એ સુંબન પ્રેમનું નહોતું' પણ મારા મહેનતાણાતું હતું.'

'નરાધમ ! નાલાયક !' રેવિનનો પિતા ગરજ લાડ્યો. પછી તો બંને વચ્ચે ખૂબ જોલાચાલી થઈ અને બંને ખૂબ ઉશ્કેરાયેલા રેવિનના પિતાએ જોસેફની આંખ પર એક મુકી જડી દીધી.

બિચારા જોસેફને આઠ દિવસ સુધી કાળાં ચશ્માં પહેરવા પડ્યાં.

જે વરસ પછી જોસેફ એક ખૂબસૂરત સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો. આ સ્ત્રી હમેશાં જાડા કાપડોને ખૂરખો લગાવીને જોસેફને ત્યાં આવતી. એને પણ પેદામાં સ્વચ્છતાના અભાવે ચરેલ સોજાને કારણે દાંતમાં પીડા થતી હતી. તેનું નામ યુજેની દે વેલેટ. એને દાકતરની સારવાર અને દાકતર બંને પસંદ પડી ગયાં. અને એની આવજન એટલી વધી ગઈ કે આખરે તેના પતિને વહેમ પડ્યો.

એક દિવસ યુજેનીનો પતિ અચાનક જ જોસેફનાં દવાખાનામાં ધસી આવ્યો અને એણે યુજેની તથા જોસેફને હસી હસીને વાત કરતાં જોયાં. ખસ, એનો પિત્તો મર્યો. ટુરત જ એણે ખિસ્સામાંથી રિવોલ્વર કાઢી જોસેફની સામે તાકી પણ એ ફૂટે તે પહેલાં યુજેનીએ ફોડીને એનો હાથ પકડી લીધો અને ફોટોટલા કાલાવાલા કર્યો ત્યારે માંડ એ પોતાના પતિ-ને સમજાવીને ઘેર લઈ જઈ ચડી.

જે દિવસ પછી જ ગાઠ ધુમ્મસવાળા દિવસે બેઠો દુલોનમાં એ માથુસો (યુજેનીનો પતિ અને જોસેફ) વચ્ચે પિસ્તોલનું દંડબુદ થયું. પણ સારે નસીએ ફાઈને ચ ઇન્જ ન ચઈ.

પરંતુ આ જનાવોથી જોસેફને એટલી ખાતરી તો થઈ જ ગઈ કે સ્ત્રીએ પોતાની પાસે દાંત પડાવવા આવે તેમાં પોતાની સહા-મતી નથી. બીજી બાજુ એનું સેવાભાવી હૃદય એમની સારવાર કરવા તો ઇચ્છતું જ હતું.

વિચારોને અંતે એણે નક્કી કર્યું કે સ્ત્રી-એને દવાખાનામાં ન આવવું પડે તેવો એક જ ઉપાય હતો અને તે પુસ્તક દ્વારા તેમને દાંતની સ્વચ્છતાની અગત્ય તથા નિયમો શીખવા-વાનો. અને એણે એક પુસ્તિકા લખી નાખી. તેનું નામ 'લ ઇન્ટીરિટ દે ટેન્સ' એ પુસ્તિકા-ની સુંદર આવૃત્તિને બારે આવકાર મળ્યો.

આ પુસ્તિકામાં તેણે જણાવ્યું હતું કે દરેક વ્યક્તિએ દરરોજ સવારે અને બીડીને

તરત જ લાકડાના નાના સપાટ કક્કા વડે પોતાના દાંત ધસવા. પછી મુગંધી બળના કાગળા વડે મોઢું સાફ કરવું અને પછી બહુ કઠણ નહિ કે બહુ નરમ નહિ તેવા બ્રશથી દાંત સાફ કરવા. સ્ત્રીએને આ નવી રીત એવી પસંદ પડી ગઈ કે ટુરત જ તેમણે તે અપનાવી લીધી.

પણ તે માટે યોગ્ય બ્રશ મળતાં નહોતાં. ધણીખરાં બ્રશ વધારેપડતાં મોટાં હતાં. બીજાં જોઈએ તે કરતાં વધારે નરમ હતાં, તો બીજાં ખૂબ સખત હતાં કેમકે તેના વપરા-કથી પેદાંને બહુ ટુકંદાન થતું હતું.

તેથી જોસેફ દલા મેરે પોતાના પુસ્તક સાથે વેચવા માટે યોગ્ય બ્રશ પણ તૈયાર કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને તેણે દુધબચ શાધી કાઢ્યું.

૨ : પહેલો ટપાલી

એક જમાનો એવો હતો કે બ્યારે આજની જેમ મનીઓફર મારફત પૈસા ધેર બેઠાં નહોતા મળતા પરંતુ મનીઓફર લેનાર વ્યક્તિ પોસ્ટઓફિસે જાય ત્યારે જ પૈસા મળતા હતા. ગામડાના લોકોને તો વળી આ માટે હેક મોટી ઓફિસ સુધી ધકકો ખાવો પડતો. ઇ. સ. ૧૮૭૨માં બર્લિને પહેલી વાર મનીઓફરનાં નાણાં ધેર બેઠાં મળી જાય એવી પ્રથા રાખવાના બધાં ચહેરામાં દાખલ કરી. પૈસા ધેર પહોંચા-કવાનો જર્મનોએ આ પ્રથમ નિર્ણય તો કર્યો પણ આપું અપ્રત્યુત્ અને જોખમદારી-વાળું કામ સોંપવું કોને? આ કામ કરનાર માથુસ બારોબાર પ્રમાણિક ન હોય તો કંઈકના પૈસા ઉઘાપત થઈ જાય એમ હતું.

દરેક માથુસની પ્રમાણિકતાનું માપ તેને સોંપવામાં આવેલ પૈસા પરથી નીકળે છે એવો પ્રાચીન આદેશ તો દરેક સર્વદી તોફરને શાદ હતો. કરોડાધિપતિ પોતાને સોંપાયેલો દરબાખતો દરો ઉઘાપત ન કરે તેથી તે પ્રમાણિક નથી કરી જતો; પરંતુ તદ્દન મુશ્કેલ માથુસને સોંપા-

દેશ જાપની મૂડીમાંથી તે એક પાઈ પર
પણ દાનત ન બગાડે તો તે સાચો પ્રમા-
ણિક હશે છે.

આ ઉપરાંત ટપાલીને વધારેમાં વધારે
ફેટલી રકમ સોંપવી તેનો નિર્ણય પણ કર-
વાનો હતો. તદુપરાંત તેની પ્રમાણિકતાની
સાથે તેનો પીટા પકડનાર, ઉઠાવગીરનો પણ
વિચાર કરવાનો હતો.

મરમાગરમ ચર્ચા પછી આ બધા પ્રશ્નોને
સંતોષકારક ઉકેલ આવતાં દસ ખાસ વિશ્વાસ
ટપાલીને વડી એડિસે બેલાવવામાં આવ્યા.

આ ટપાલીઓને આ નવી યોજનાની
ખબર નહોતી એટલે પહેલાં તો એમને જરા
ખાન રહવું સધિયું]

‘હવે બરાબર! ચાખાસ. હવે અમે જશું.
હવે તું ખૂબ મહેનત કરીશ ને કમાતો થઈશ. કોઈ
દી અમે તને એક સારી એવી નેકટાઈ વેચાતી
આપશું.’

‘પણ હવે મારાથી બહુ કામ થઈ ચકરી જ
નહિ.’ તેણે જવાબ આપ્યો. ‘અને તમે નેક-
ટાઈ આપશો તો હું તે કેમ કરીને ખાંધીશ ?’

‘કેમ શું? કામ ન બધાવા !’

‘કારણકે હવે મારી બાકીની બાબત
બિંદગી મારા હાથને આ બટન વગરના પાટ-
લુને પકડી રાખવામાં જ વાપરવા પડશે.’

‘હવે તું સખણે બેસીશ; કેમ બસુને ?’
એમ કહીને પેલા બધામ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા,
અજાણત કોતર ને બટનને સાથે લઇને.

પેલો માણસ તેના હેઠલા ખુલ્લ્યાસ સુધી
તેની તે જ જગ્યાએ પાટલુને હાથથી પકડીને
પકડી રહ્યો; જર્તાઆવતાં લોકોની તેના તરફ
નજર ન પડે તેની ખાસ કાળજી રાખતો હતો.

પેલા બટનનું શું થયું? એ બટન છૂટી
છૂટી થઈને ફેટલાયે કમાટનાં ખાનામાં બીજા
ફેટલાયે બેરીયા સાથે પર્મા રહ્યાં. એક વા
બીજા કારણે આ બટનને નાખી દેતાં ફાઇનો
જીવ ચાલતો ન હતો.

[એરીક કમનરની વાતો પૂરતી

નવાઈ લાગી. અને એમાં જ નવારે એમને
એમની પ્રમાણિકતાની કસોટી કરવા ફેરવી
ફેરવીને સવાલો પૂછવામાં આવ્યા ત્યારે તેમાંના
એવાર જણ્યું તો ધુંતારૂંવાં થઈ ગયા અને
કાંઈ જવાબ કીધા વિના જ બેપડી ગયા.

આ બધામાં ઓટોરકલેક્ટરે એક ફેરવ
પીઠ ટપાલી હતો. તે સ્વભાવનો વારે કડો
અને દાનતનો વારે પ્રમાણિક હતો. તેણે ફેરવ
ફેરવે સવાલનો જવાબ ખૂબ વિનયથી અને
સંતોષકારક રીતે આપ્યો.

રકલેક્ટરના કુટુંબ વિષે તથા તેના ખાનગી
જીવન વિષે તથા તેની મનોવૃત્તિ, ચાલચલ-
નત અને મિત્રમંદળ વિષે પૂરતી તપાસ કરી
તેને જ મનીએલેક્ટરના પેલા પહેલિયાકનાર ટપાલી
તરીકે નીમવામાં આવ્યો. જ્યારે રકલેક્ટરે આ
શુભ સમાચાર જણાવવામાં આવ્યા ત્યારે તેણે
ન તો હાથ પ્રગટ કર્યો કે ન તો તેને આશ્ચર્ય થયું.

‘અરે રકલેક્ટર, તને તો વારે માન મળ્યું.’
તેના અધિકારીએ કહ્યું.

‘એ બાપની અને સરકારની મોટી મહેન-
તાની પણ અને એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી
લાગતું. મારે તો જેમ કામગીરી વહેંચવા એમ
આ પેલા પણ વહેંચવા. મારે મન તો બંને
સરખાં જ છે.’ રકલેક્ટરે કહ્યું.

આ જવાબ ઉપરથી પોતે રકલેક્ટરની કરેલી
પસંદગી બરાબર જ છે એવી ઉપરી અધિકારી-
ને ખાતરી થઈ ગઈ. અને એક, બે નહિ પણ
ત્રીસ ત્રીસ વર્ષ સુધી ઓટોરકલેક્ટરે પોતામાં
મુકાબેલા વિશ્વાસને વફાદાર રહીને ફરજ બજાવી.

ફરરાજ સવારના દસ વાગ્યે રકલેક્ટરે આ
બહુ જ જગતના કામે નીકળી પડતો અને નમતા
અપેાર સુધીમાં બહુ પતાવીને પાછો ફરતો.

તેનું કામ તબન સહેલું ન હોતું. વર્ષો
સુધી પેલા પહેલિયાકનાર તે પહેલો જ ટપાલી
હોવા ઉપરાંત તે એક જ ટપાલી હતો. અસ-
ખત તેને આખા બર્લિનમાં ફરવું પડતું નહોતું
પણ યહેર-વિસ્તારમાં ફરવું પડતું અને તે
પ્રદેશ કંઈ નાનેદસતો નહોતો.

હુમ્મ્યા ઉપરી-અધિકારીઓએ લઈ કાઢેલા વિચિત્ર નિયમેને અંગે બીજી મુશ્કેલીઓ પણ હતી. ખાસ પેસાની કાયળાઓમાં પેસા-પાવડળના ફાફોળાના પટ્ટાની માફક-ચરિત્રના આગલા ભાગમાં લઈ જવાના હતા. ધણી વખત કાયળાઓમાં ખૂન ભાર હોવાથી આપડો રક્તકંટાર ચાલી પથ્થુ યજ્ઞતા નહોતો. પુરવો બહાર શમે ગયા હોય અને ઝીઝોને પેસા આપી ન શકાય તેથી કેટલીક વાર પેસા આપવા માટે તેને તથાચાર ધક્કા પણ ખાવા પડતા હતા. ધણી વખત એવું બનતું કે પોસ્ટ ઓફિસમાં પૂરતી નોટો ન હોય અને બધી રાક રકમ (સિક્કા) કાયળામાં સમાય નહિ તેથી તે રકમ કાળા હાથમાં શબ્દના કાયળામાં લઈ જવી પડતી હતી. ઉપરાંત પહેલે સેવાના ફોર્મ માટે તથા ભારે વજનની રિસાલ્વર માટે પણ તેને એક ખાસ ઘેલી આપવામાં આવતી હતી.

પોસ્ટ ઓફિસની તોફારીમાં પચીસ વર્ષ થતાં તેની ઉજવણીમાં રક્તકંટાર અથાળું કે 'ધણી વાર મારું' કામ ખૂબ જ મુશ્કેલ બની જતું છતાં મારા પ્રવેશ લોકોના પ્રેમાળ વર્તનથી મારા બધા યાદ ભીતરી જતો. રાજ-ધાનીને દરેક પુરુષ અને પિછાનતો હતો અને હું તેમને નામથી ન ઓળખતો હોઈ છતાં સેંકડો લોકો અને નામથી બોલાવી મારું સ્વાગત કરતા હતા.'

રક્તકંટારી લોકપ્રિયતા એટલી હદે પહોંચી કે નીચે મુજબ સીરનામું કરેલ કામગીરી રક્તકંટાર ધણી વાર મળતા હતા:

'અર્થિનમાં પેસા વહેંચનાર પ્રમાણિક દપાલીને પહેલો.'

બનતાનો અને સરકારનો એક સરખો આઠ મેજવનાર આ પ્રમાણિક અને નીતિમાન દપાલી રક્તકંટાર ૮૨ વર્ષની ઉંમરે ૧૯૨૫માં અર્થિનમાં મૃત્યુ પામ્યો.

સરકારી કચેરીનું મકાન એવડું તો પેહલું હતું કે ધણી વાર અખબરોને બહાર નીકળવાનો રસ્તો મહામુશ્કેલીનો જડતો અને એટલા માટે નવી સરકારે કરતો જતાવના માટે ખાસ પટાવાળાઓ રાખ્યા હતા.

એક વખત એક પટાવાળા પારો એક જાઈ હાંફાઈફાઈફા આવી. તેણે કહ્યું, 'મને બહાર જવાનો રસ્તો બતાવરો!'

પટાવાળાને જાઈની કિયવિ ભેવાં લાગ્યું કે આ સ્ત્રીને વહેણમાં પડેલી વૈ પ્રસુવિજ્ઞાન લઈ જવી જરૂરી છે એટલે તેણે લીફટ વાડીને રસ્તો બતાવવા કહ્યું, 'આવી કિયવિમાં વમારે આ ઓફિસમાં આવવાની જરૂર નહોતી.'

લીફટમાં ૩૪ મુકતા તે સ્ત્રીએ જવાન આપ્યો, 'તમારે હું આ મકાનમાં ફાખલ વર્ષ હતી તમારે આમ નહોતું.'

*

ઝીઝો બે પ્રકારની હોય છે: એક સમાર્પ ચંદ્ર ભૂદીને આવવાવાળી અને બીજી કાનના પહેરીને આવી આવવાવાળી. પહેલો પ્રકાર મેરકાર સેવાય છે ત્યારે બીજો બચકાર નવાય છે.

— બા. બપા

પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર જરૂર લખશો

જીવનભર ઝૂઝનારો

મગનલાલ પટિયા

જિંદગીને રમત સમજીને રમી જનારા મજા હોય છે. પણ તેમાં પાડવા એવીએ તો મજા વર્ગ પાડી સકાય. કોઈક આધિના પાડાની રમત સમજીને રમે છે. ને એમાં પડેલાકેને તો આખો દાગવા પૂરતું એવી રહેવાનું કામ કરવું જ પસંદ પડે છે. કોઈ વળી સાત તાળીની રમત સમજી હાથ-તાળી દબતે છટકી જવામાં જ માનતા હોય તેમ રહે છે. પણ આટાપાટા કે હુ-તુ-તની સતત પરિશ્રમ અને ચાપલ્સ માગતી જિંદગી તો કોઈક જ ગણે છે. તેમાં પણ હેડે પગા છતાં, આસડકાવી રાખી, પાછા પાટાને અડીને જીવતા યનારા તો કોઈક વીરલા જ હોય છે.

એવા એક વીરલાની આ કથા છે.

એનું નામ ચાર્લ્સ ફ્રેડરિક હુમ્બોલ્ટ. હુમ્બોલ્ટ નવમીથી જ રખડપટ્ટીને કારે શોખીન. એની મા દુધમાં મરી ગઈ સારથી જ એણે નક્કી કર્યું હતું કે ફ્રેડરિકને પૂરતી કસરત મળતી રહે એ રીતે તો રહેવું જ. એટલે પ્રવાસ પર્વ-ટોનામાં હુમ્બોલ્ટને નગર પહેલો જ રહેતો. જાતે ૧૪૫ રતલ વજનમાં હોવા છતાં કમાન વાળીને એ જાતી ઉપર ૨૦૦ રતલ વજનના આદમી-ને બોલો રાખી ચાલતો.

હાલમાં હુનિવર્સિટીમાં એ રિસેલ્ટનો એડીટર. પણ હુનિવર્સિટીમાં પણ એ નરસાજો. વખત કાં તો અખાડામાં ગાળતો અથવા કોઈ કોઈ વાર પ્રખ્યાત કવિઓની કવિતાને ઝાંઝના પાંદડા ઉપર છપાવી વેચતો અને કમાણી પણ કરતો.

એન્જ્યુએટ થઈને એ ઝાદિયોના એક વર્તમાનપત્રની એડિટમાં રહ્યો. પણ રખડુ જીવને આમ એડિટમાં ગોધાધ રહેવું શે શાયે ? થોડા દિવસ તો વિચાર કરવામાં ગાળ્યા પણ આખરે જીવડો હાથ ન રહ્યો ને છાપું કારે

મુખીને આદમી હાલી નીકળ્યો. ત્રણ જ વાનાં લઈને એક પધારી, એક ખંદુક અને એક માછલી પકડવાનું સાધન.

પશ્ચિમ અમેરીકાની દુનિયાનો અવાજ એને એંગી રહ્યો હતો અને એણે પશ્ચિમ દિશામાં ચાલ્યે રાખ્યું. જસ ચાલ્યે જ રાખ્યું. રસ્તામાં ખાડા ને ટેકરાઓ આઘ્યા. એકવાર તો એ અધારામાં એક ખાડામાં પડકાઈ પણ પગો ને હાથ લાગ્યો. પણ ખીજે દિવસે હાથ એસાડીને એ ચાલી નીકળ્યો. રસ્તામાં રણ મધ્ય આઘ્યું ને તરસે પ્રાણ કઠે આઘ્યો તો જ એણે ચાલ્યે જ રાખ્યું. જંગલમાં એકવાર તો સવારમાં આંખ બેપડતાં જ પાસેથી જંગલી તિલાડી પસાર થતી જોઈ. સંભવ હતો, કે એ દિશક તિલાડી એની સાથે જ આખી રાત સુઈ રહી હોય. એકવાર એક માખને કાપે એ રાતે આવી ચમ્મો. લાં કોઈક એના ઉપર ફટકા. પાછળથી ખબર પડી કે એ તો એક બાગી છૂટતો કેદી હતો. ચાર્લ્સના હાથમાં ખંદુક જોઈ એને પોલીસ સમજી એ ખીતો હતો. આવા આવા તો કંઈક અનુભવો યેતો એ ૧૪૪ દિવસ સુધી ચાલ્યા કર્યો ને એ ૧૪૪ દિવસોમાં એણે અમેરિકાની ૪૫૦૦ માઈલ જમીન એના પગ તળેથી કાઢી નાખી. પેસિફિકને કનારે 'લેસ એન્જેલ્સ' માં આવીને એ અટક્યો.

અહીં પાણું એને નરસીને છાપું આવીને 'લેટપ્રાઇવ'. પણ આ વખતે છાપાનું કામ જમવાનું હતું એટલે એને વધી નહોતો. એ જમણું માં એતો એક જમ ભાગી ગયો અને તે, કહેવાતા સુષરેલા લોહો ખીજ તરફ સારી રીતે વર્તે છે એતો. એણે જોયું કે પોતાને સુસં-સ્કૃત કહેવાયતા આ કહેરના લોહો મામડિયા જેવા ઇન્ડિયનોને હાલતાંચાલતાં ઉતરતા હતા એટલું જ નહિ એમની સાથેના વ્યવહારમાં

માનવતા પશુ જુલી જતા હતા. આર્સે પોતાનો અવાજ 'સંસ્કૃતિના આ દોહ' સાથે છાંબ્યો. ઇન્ડિયનેના દહ માટે તેણે કલમ ચલાવી.

આર્સેની કલમમાં જોમ હતું અને એ લોસ એન્જેલ્સના 'ટાઇમ્સ' નો સિડી એડીટર થયો. ત્રણ વરસ સુધી એણે આ કામ કર્યું. ત્રણ વરસમાં એણે છાપાને સદર કરી દીધું એટલું જ નહિ 'ટાઇમ્સ' લોકહિત વિરોધી હદી પણ ન લખે એવી છાપ બેસાડી દીધી.

પણ કોઈ કામમાં અર્ધે દિસે પડવાનું તો આર્સેના સ્વભાવમાં જ નહોતું. 'ટાઇમ્સ' નો સેવામાં એણે ચરીરને નિયોતી નાખવા માંડ્યું. એના ચરીરમાં 'રેડ સિમ્સ' (ચેતવણી) પણ ધણી વાર આપ્યું. પણ કાળા દાયના અંગૂઠામાં કોઈ કોઈ વાર જીપડતી ચલુચલાટીને આર્સે 'રનાયુને જરા ઊંધ આવી મર્ષ' એમ કહીને અવગણ્યા જ કરી. પણ એક દિવસ કાળો દાય એકદમ ખોટો ઘઈ ગયો તે કાળા પતની પણ એ જ રજા ઘઈ. મગજમાં થયેલા કોઈ ધાની અસર આઠો વરતાણી હતી એમ ડોક્ટરોએ અભિપ્રાય આપ્યો અને અતિ-પરિશ્રમની નિહંગીમાંથી થોડો વખત 'સંપૂર્ણ' આરામ ની સલાહ પણ આપી.

પણ ડોક્ટરો એનું આ નિર્દાન કરતા હતા અને અભિપ્રાય તથા સલાહ આપતા હતા ત્યારે આર્સે તો પોતાની અંદર રહેલા, અને પોતે જોને ઇન્જુઆર્ષ (ઇન્જુઆર્ષિત) કહેતા હતા એને સાંભળતો હતો. ઇન્જુઆર્ષ એને કહેતા હતા, 'એક દાય અટક્યો તો શું? તારા બીજા અવયવો ક્યાં નથી? એ બધાને શું કામ વિના કારણ કામ કરતા રહિ છે? એને ૫ કાટ ચઢાવે છે કે શું?'

ડોક્ટરો આરામની સલાહ આપીને ગયા અને આર્સે પોતાના 'ન્યુમેક્સીકો'ના એક મિત્રને પત્ર લખ્યો: 'હું થોડા વખત માટે તમારે ત્યાં રહેવા બાંધવા માગું છું. ચારેક દિવસમાં અહીંથી નીકળી ત્યાં આવી પહોંચીશ.'

ન્યુમેક્સીકો એટલે અમેરિકાનું ત્રાકુળ. ઠેર ઠેર ત્યાં બોસો, ગાયો વગેરે પ્રાણીઓ ઉપર રહેતા લોકોના નેસ મળી આવે. એ નેસમાં થોંઠા અને વહેરા પણ હોય. એવા નેસને 'રાન્થ' પણ કહે છે. એવા એક નેસમાં અકેવારિયા પછી આર્સે પહોંચી ગયો.

આરામ માટે આવેલ આ મહેમાનને પૂરતો આરામ મળે એવી સગવડો યજમાને કરેલી પણ આર્સેનો પેલો ઇન્જુઆર્ષ એને કાંઈ આરામ લેવા માટે અહીં નહોતો લાગ્યો.

કાળો દાય તે ગાયો પર કામ ન કરતાં છતાં રોજ સવારમાં જમણા પગે દસરડાતો દસરડાતો એ ઝીંપા પાસે આવતો. અને તે જ એમ તે એમ નહિ. જમણા દાયમાં બંદૂક સાથે થોડા દિવસમાં આ ભાઈ એક દાયે બંદૂક ફોડતા ઘઈ ગયા. વાલા નામોરીએ ૫ એને જોયો હોય તો પોતાની આ અમેરિકન આદૃતિ જોઈને વિચારમાં પડી જાય.

વસંત ઋતુ આવી અને ઘેટાંબકરાં લઇ બહાર જવાનું હતું. યજમાનોએ આર્સેને ત્યાં તે ત્યાં રહેવા કહ્યું પણ આર્સેનો પેલો ઇન્જુ ક્યાં માને તેમ હતો. તેણે કહ્યું, 'અસ્થા આ બધા જાનને તું નહિ?' આર્સે પણ સાથે ગયો. તે મુશ્કેલી કરે ત્યાં ઘેટાંબકરાંની સંભાળ રાખવામાં ઉપયોગી થયો. એની બંદૂક વતી હરણો વગેરે મારી કોઈ વાર બોજન પૂરું પાડવામાં પણ એ ઉપયોગી થતો. અને રોજ સવારે જીડીને કંઠા પાણીએ નાહવાનું તો એનું આનું જ હતું.

એકવાર એક રથને મુશ્કેલી કરેલો અને ભાયું ખૂટ્યું પણ લેવા માટે કોઈ નવરું પડી રહે એમ નહોતું. તરત જ ઇન્જુએ આર્સેને કહ્યું, 'અસ્થા, તું શું કામનો છે?' ને આર્સે જ્યો. ગજામાં લગામ નાંખીને ગાડી હાકતો એ ૫૦ માઇલ દૂરના નેસમાં જઈને જોઈતો માલ લઇ આવ્યો.

અહીં વડો એટલો બધો વખત એણે કાળા

હાથની ઝેરહાજરીનો ભાર જમણા હાથ ઉપર નાખી દેવાનું કામ થયું. એક હાથે નિશાન તાકવામાં એ એકાદ યજ્ઞ ગયો હતો એ તો આપણે જોઈ પછુ ન્યુમેકસીકોની ખાસ ખાસિયત, અને તે તોફાની ધોડાએને માગિયો નાખી પકડવાની, એ માગિયો નાખવામાં પછુ તેણે જમણા હાથને પાવરધી કરી દીધી.

વળી ખાલી શરીરને કામમાં રાખે અને મનને નવરુ' બેસવા દે એવો એ કર્યા હતા ? એણે અમેરીકાના આ ભરવાડો (કાચ બોય) ની લાપા શીખવા માંડી તે રહેણીકરણીનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. રક્ટે રક્ટે એ એમનામાં એટલો બધો લાગી ગયો કે એના એક હાથ અને એક પગની ખોડની પરવા કર્યા વગર એને પરણનાર એક ગોપકન્યા પછુ એને મળી ગઈ.

કુદરતે નાખેલા સંકટમાંથી પછુ આણે તો જીવનની નવી મજા લેતી કરી લીધી.

‘ પ્રારબ્ધ એ કેમ સંધે ? અને વળી

‘ બા કયો. આ વખતે તો આર્સ્ટ એવો પડ્યો કે જમણો પગ પછુ લગભગ નકામે યજ્ઞ ગયો. કૂતરાના ત્રણ પગ લાંબી નાખીએ અને એક પગે ઢસરકાવું ચાલે એના જેવી આર્સ્ટની કરા યજ્ઞ. આ વખતે ઇચ્છુ ખરેખરે તેની મદદ આપ્યો : ‘ જોજે જુડા-દિ મત હારી જતો; ’ તેણે કહ્યું, ‘ એકવાર હાર કળ્હી એટલે તો પછી તારું આવી બન્યુ જ સમજને. ’

અને એણે ઇચ્છુનું કહ્યું માન્યું. હાર ન કળ્હી. તેને ક્વાખાને લઈ ગયા. કાકટરો પછુ આ માથુસના જિજીવિષથી અચ્ચો પામી ગયા. પછુ એ કેવળ પાંગળી જિજીવિષા નહોતી જે બીજીની ક્વા ઉપર જીવવા ચાહે જીવનને મજબૂત રીતે પકડી રાખવાનો એ સખળ પ્રયાસ હતો. એ પગ, એક હાથ અને ગળું (અવાજ) બધું કુદરતની હોદમાં જઈ પાડ્યું હતું. પછુ એક જમણો હાથ રહ્યો હતો.

અને એ હાથ કામે લાગી ગયો, એના જૂના કામે-લેખનના. ન્યુ મેક્સીકોનું જીવન એ

લેખિનીમાંથી અમૃતધારા જતીને લેણે સુધી પહોંચી ગયું. આ સાદા જીવનની અમીરાત એણે લેણે પાસે પહેલવહેલી રમી કરી. એની વાર્તાઓ, એના લેણે એકદમ લીપલા લાગ્યાં. અમેરીકાને એના સોરઠને મેખાણી મળી ગઈ.

પછુ આ કામ કરતાં જતાં ખુરશીમાં બેસી રહેવું એને ગમતું નહોતું. એકવાર એ બેઠો હતો ત્યાંથી એક ધોડેસવાર નીકળ્યો. આર્સ્ટ તેને રોકી કામળ ઉપર લખ્યું, ‘ મારે ધોડે બેસવું છે. ’ ધોડેસવાર પહેલાં તો ચકિત થયો. પછુ આર્સ્ટ ફરીથી એ જ લખ્યું. આખરે ધોડેસવાર પલંગ્યો. અને એને ધોડા ઉપર બેસાડ્યો. ધોડેક સુધી જઈને આર્સ્ટ પાછો વળ્યો. અને પછી તો એ એનું નિયમિત કામ યજ્ઞ ગયું. ન ચાલી શકનાર આ માથુસ હવે ધોડેસવાર થઈને નીકળતો ઘણી વાર દેખાવા લાગ્યો. તેણે લેણેને માજીલી પકડતાં જોતાં અને ધોડેસવાર થઈને એ પછુ માજીલા પકડવા ગયો-ને પકડ્યાં પછુ ખરાં.

ધોમે ધોમે એણે, રાજનાયું આપી બેઠેલાં પોતાના અંગેને જાતમેળે ધોડે ચડી ચકાપ, રફાર લેણા રહી ચકાપ, એટલું કામ કરતાં તો કર્યાં જ.

ફરી એકવાર કુદરત હારતી હતી. ખરી હાર તો ત્યારે યજ્ઞ જ્યારે એકવાર ફરવા જતાં આર્સ્ટ કાકટરને ધોરે મધુર સુરે કાકટ લોકગીત ગાવું સાંભળ્યું. ધોડી વાર પછી જ એને લાન આપ્યું કે એ ગાનાર તે પોતે જ હતો. એનો અવાજ એને એમ અકરમાત જ પાછો મળ્યો.

એના મગજનો બા દુકાતો જતો હોવાનો કાકટરોએ અભિપ્રાય આપ્યો. ને રિયલિ મણી સુધરતી હોવાનું જણાયું.

એકવાર આર્સ્ટ, એની પાત્રી અને બીજા મિત્રો વરંકામાં બેઠો હતો. અચાનક આર્સ્ટની પત્નીએ આર્સ્ટના મોઢા પર વિચિત્ર ફેરફાર નોંધ્યો અને તે મકરસંધ યજ્ઞ. કુદરતનો કાકટ નવો ફટકો હતો કે શું ? ના, ના. એ કુદરતની હારની કળ્હાત જોઈને આર્સ્ટ અભયબી

પામ્યો હતો. એનો કાબો હાય જે વર્ષથી સ્થિર થઈ ગયો હતો, તેને આજે પાછી ગતિ મળી હતી. એનાં અંગોનું રાજનામું નામજૂર થયું તે એ અર્ધા પાછાં કામે ચડી ગયા—સાક્ષાત્તજી વર્ષે આવે.

એ લોસ એન્જલસ પાછો પહોંચી ગયો અને પોતાનું જૂનું કામ—કનિયતોની તરફારી કરવાનું, એમને ન્યાય મેળવી આપવાનું, દાદ આપવાનું, હાય ધયું. એ માણસના જેટલી શક્તિ વાપરીને કામ કરવા મંડ્યું.

એણે 'લેન્ડમાર્ક કલમ'ની સ્થાપના કરી અને જમીનદોસ્ત થઈ જતાં સ્થાપયોના રક્ષણનું કામ એ કલમ મારફત હાય ધયું. લોસ એન્જલસની લાયબ્રેરી (પુસ્તકાલય) નો એને સેક્રેટરી બનાવ્યો અને એણે પુસ્તકાલયને પશ્ચિમ અમેરિકાનો પરિચય આપતાં પુસ્તકોથી ભરી દીધું. પશ્ચિમ અને દક્ષિણ અમેરિકાની પ્રદેશનીય અને ઐતિહાસિક અગત્યની વસ્તુઓ માટે એણે મ્યુઝીઅમ (સંગ્રહસ્થાન) ઊભું કરાવ્યું.

એક બાણ આ સંગ્રહસ્થાનના મકાનનું કામ હાય પર હતું, બીજી બાણ ચાર્લ્સ દક્ષિણ અમેરિકાનાં જંગલોના પ્રવાસમાંથી હમણાં જ પાછો ફર્યો હતો. એ જંગલોમાંથી એ એક રામ પશુ લાવ્યો હતો—અને તે ટૂંક સમયનો અધાપો. પશુ સંગ્રહસ્થાનના મકાન માટેનો

એનો હિસાબ એણે નહોતો. મકાનના પ્લાન એની પાસે રજૂ થતા પશુ લીટીએ દોરેલા નહિ; લીટીને સ્થળે સજા પાડેલા. એના ઉપર અંગળી ફેરવીને એ પ્લાન વાંચી જતો અને મુચનો આપતો.

૬૮ વર્ષની ઉંમરે એ મૃત્યુ પામ્યો. પશુ મરતા પહેલાં એકાદ વરસે એણે ત્રણ કામ પૂરાં કરવાનું માથે લીધું. પહેલું તો એનું પુસ્તક 'સ્પેનિશ પાયોનિયર'ને ફરીથી સુધારીને લખવાનું અને કવિતાઓનો સંગ્રહ કરવાનું અને છેલ્લું સ્પેનના ઇતિહાસનાં ટેલક રેખાચિત્ર લખવાનું. છેલ્લું કામ એ તો જુવાનીમાં પશુ કોઈ માણસને હંફાવી રે એવું જારે કામ હતું.

પશુ નમળા પડતા જતા ધરીરને એના પેલા પુરાણા દોસ્ત હંબ્રુમાઈની મદદથી ટકારી રાખીને એણે એક પછી એક કામ પૂરાં કર્યાં. છેલ્લા 'ઐતિહાસિક પ્રસંગો' તો એણે મહામહેનને પૂરાં કર્યાં. પૂરાં કરીને પ્રેસમાં મોકલ્યા તે પછી તેર દિવસે પ્રકાશના તરફથી સ્વીકારનો તાર મળતાં તેણે પ્રાણ છોડ્યા. કેમ જાણે એ તેર દિવસ સુધી બિબ્બ પિતામહની માફક તેણે મૃત્યુને યોગી જતા કહ્યું હોય અને એની મંજૂરી મળ્યા પછી જ મૃત્યુએ પશુ પાસે આવવાની હિંમત કરી હોય !

પરિવ્રજ તથા માર્કેન્ડેટન સાથે, પારિસ્તાન એનેની કરીક મંત્રણા કરીને, જવન'મેન્ડ હોલમાંથી જદાર આવતા સરદાર પરેલને કોઈક અજાણના અજરપત્રીએ પૂછ્યું, 'પારિસ્તાન માટે હવે ઢિન્દી સહ કવી નીવિ અખત્યાર કર્યો ?'

'તમે કોઈપણ વાવ ગ્રુવ રાખી યકો ઇા ?' સરદારે સાધિ પ્રશ્ન કર્યો.

'હે, ઇદા...દાઇ...' પેલાએ જરા યોચવાર્તા જવાબ આપ્યો.

'હું' પણ રાખી ચકુ છું.' કહી હસવા દઇતા સરદારે ચાલતા યજા. —બી. વ્યા.

પૂર્વગ્રહ વિનાની છોકરી

'મનોગમ'

મે કિસમ કુટુંબિય સાલિપુરાવ એ પદ્મદેવ, એવા સંકીર્ણ અને છાપ પાડે તેવો યુવાન હતો. ખાતરીબંધ રહી શકાય કે એનો અધિા ખાતલ કુસ્તીયાળનો હતો. એનું જળ પથું હતું. એક સામટા વીચ લોખંડના સળિયા તે વાળી દેતો, નાનું ઝાંઝ મૂળિયાં સોતું ઉમેડી લેતો, દાંતથી વજન ઉપાડી બતાવતો અને અભિમાન ધરાવતો કે કુનિયામાં કુસ્તીમાં તેની સાથે જીતો રહી શકે તેવો હોઈ એની માથે જવ્વો નથી. એ શરો અને દિમ્બતવાન હતો. આમેય તે દરેક જણને તેનો ડર લાગતો અને એને શરસે ભેળને સહુ કોઈ બીજાને અંમે ફોફું પડી જતું. ઓપુરુષ ને હોઈ તેની સાથે દરતધુનન કરે તે પોતાનો હાથ વધારે ઘાઈ જવાના કારણે રાડ પાડી ભીડતા; એવા તો હાથ દુખવા આવી જતા. મરદને જાળે એવો મંજીર એનો અવાજ હતો; પણ એવો કે સંભળનાર ડાઘાઈ જાય. એવો એ જળવાન અને બિહામણો માણસ.

આવી અસાધારણ તાકાતવાળો નરચાઈલ જણે કે કાંઈ જ નથી એવો-એક ચકરાએલા ઉદર જેવો જ-લાગ્યો. બ્યારે એણે એલિના આવરિલોગના પાસે પોતાનો પ્રેમ પ્રકટ કર્યો. 'હું તને ચાહું છું' એ ચબ્બો બોલતાં તે મોકિશમ ફીકા પડી ગયો, ચરમિટો યઈ ગયો અને એવો તો મૂંજવા લાગ્યો કે એક ખુરશી પણ ખેંચવાની તાકાત જણે રહી નહોતી; એની તાકાત જ એસરી ગઈ. અને એની ભરાવદાર કાયા જણે ખાલી બોખા જેવી લાગી.

જરફના લપસવાના મેદાનમાં તેઓ ફરવા ગયેલાં ત્યાં તેણે પોતાનો પ્રેમ પ્રકટ કર્યો. પીછા જેવી હળવા વજનની ગતિથી તે ખરફ પર ઉતાવળે સરકતી ચઢ અને પાછળ પડતાં એ મૂંજવા લાગ્યો. કાંઈ બોલતાં જાણ

દોષરાવા લાગી અને સાવ બેભાન બની ગયા જેવો યઈ ગયો. વેદના એના મુખ પર અંકા-એલી હતી...એના ચપલ તરવરાટવાળા પગ એકાદ જરફના નાના કટકાને કાપતાં પણ વાંકા વળી જઈને બેઠાજી પડતાં તા. કદાચ એ યુવતી ના પાડશે તેવો તેને ડર હતો નહ. એલિના આવરિલોગના એને ચાહતી હતી અને ક્યારે એ હાથ માટેની માગણી કરવા પ્રેમ સમર્પણ કરે તેની રાહ મણા વખતથી જોતી હતી. આ કાળા લાંબા વાળવાળી અને ઘઉં-વર્ણી નાની છોકરી મને ત્યારે એના પ્રેમાશિષાં પતંગિયા પેટે જવી જવા અધીરી યઈ હતી... નોંચ વર્ષને એ જુવાન હતો. એનો દરબળે જણે જીવો ન હતો અને પાસે પૈસા પણ ન હતા. છતાં એ કેમપરો અને રમૂજ સ્વાભાવનો હતો. બંદૂકનું નિશાન એ ધણું સાડું લઈ જાયતો અને એના નેટલી ધોડેસ્વારી હોઈ જાયતું નહોતું. એક વખત એલિના સાથે ફરવા નીકળેલો ત્યારે રસ્તામાં એક ખાડો આબો. રઈસ માટેનો અંગ્રેજી ધોડો પણ ન ફૂટી શકે તેવા એ ખાડાને એ સહેલાઈથી ફૂટી ગયો.

આવા યુવાનના પ્રેમમાં ન પડવું એ તદ્દન અસંભવિત હતું. એ જાયતો હતો કે એલિના તેને ચાહે કે; એની એને ખાતરી હતી. માત્ર એક વિચાર એને મૂંજવણમાં નાખી દેતો હતો. એ વિચારયો એના મનજતું હતો યઈ જતું હતું. એ મોંઘા જેવો બની જતો હતો અને એ વિચારની અસર તળે 'આવાપીવાતું' કે ચરાતું તેનાથી યઈ ચકતું ન હતું.....એના જીવનને એ ઝેર સમાન યઈ ગયું. પોતે તેને ચાહે છે એ ખાતર તેણે કસમ ખાઈને જાયતી એજ વખતે એના મારામાં ખૂંમ વિશેષ થવા લાગ્યો અને લપસાઈમાં તસોના ધમકારા થવા લાગ્યા.

'તું મને પરજુડે!' એલિના આવરિ-

શેખાને તેણે પૂછ્યું. 'હું તને ચાહું છું' તારી પાછળ ગાડા છું. તને આવેશથી ચાહું છું.'

અને એ જ વખતે વિચાર આવ્યો:

'એનો ધણી થવાનો શું મારે કાંઈ હક્ક છે? ના. મારે એવો હક્ક નથી. એ જો ફક્ત મારું કુળ જાણતી હોય અથવા મારો ભૂતકાળ કાંઈ એને જાણતી હશે આવે તો મારા લમણાં પર મુકી જ મારે. કેટલું લીધુંપણ લગાડનારું અને કમનસીમ મારું વીતેલું જીવન છે! અને તે! કેવી જાનરમાન ગર્ભશ્રામંત, સારું બાણેલી છે! એ જાણે કે હું કંઈ જાતનું પંખી છું. તો તો એ મને તિરસ્કારથી ઉતારી જ પાડે!'

ત્યારે એલિના ગાવરિલોવનાએ એના ગળામાં હાથ પરીણીને એકરાર કર્યો કે તે હવેથી ચાહે છે ત્યારે તે સુખની મજા અનુભવી શકેશે નહીં.

એના વિચારના એરને અંગે કાંઈ વાતમાં એને મન બેસતું ન હતું....ખરફાં લપસવાના મેદાનેથી એ ત્યારે ઘેર પાછો ફર્યો ત્યારે એ પોતાના હોઠ કરડીને વિચારતો હતો:

'હું ખીંચ્યું છું...જે હું પ્રમાણિક્ષ હોત તો મારે એને દરેકદરેક વાત કહી દેવી જોઈતી હતી. પ્રેમ જાહેર કરતાં અગાઉ મારે મારી અંગત ખાનગી હકીકત કરી દેવી જોઈતી હતી. એ નથી કયું'. એટલે હું હલકો છું' ને દરામખોર છું.

એલિના ગાવરિલોવનાના માખાપે મેકિસમ કુઝમિય સાથે તેને પરણવાની સંમતિ આપી. આ કુસ્તીખાજ હોકેરા તેમને ગમતો હતો. એ સ્વમાની માણસ હતો અને સરકારી કચેરીમાં સારા હોદ્દા પર હતો. એલિના ગાવરિલોવના કાતમા આસમાનમાં હતી. એ ખૂબ ખુશ-મિનજામાં હતી. અને એ જણું જોઈને જિજ્ઞાસુ કુસ્તીખાજ જીવાનને સુખ તો ક્યાંય દેખાતું ન હતું. પોતે પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો ત્યારથી માંડીને એ જ વિચાર પરણવાના દિવસ સુધી એને રિમાવતો હતો.

તેનો એક જાઈબંધ, જે તેનો ભૂતકાળ જાણતો હતો અને તેને નખલીસ એળખતો હતો એણે પણ તેને મુશ્કેલીમાં મૂક્યો. પોતાની આવકની અરથી રકમ આ લાઈબંધને એણે લાચારીથી આપવી પડી.

'મને પેલી 'દર્મિટ્ઝ' હોટેલમાં ખાણમાં લઈ જા, તેના મિત્રે હતું, 'નહિ તો તારી વાત હું દરેક જાણતો હતો હઈશ...અને મને ૨૫ રૂબલ ઉછીના આપ.'

એનાં માત્રો લીલાં યઈ ગયાં. એની હથેળી સુધી લોહી જાણે કરીને આસમાની રંગનું બની ગયું. એના વિચારથી એ મદિદા યઈ ગયો. જો એ વહાલી હોકેરીની એને પડી ન હોત તો આપખાત કરવા સુધી વિચારી બેઠો.

'હું દરામખોર છું, હલકો છું.' આવા વિચારો તેને આવ્યા જ કર્યા. 'પરણવા પહેલાં તો દરેક વાત મારે તેને કહી જ દેવી જોઈતી. એ બંને મને પુતકારી કાઢે.'

પણ લમ પહેલાં એ ચોખવટ કરી શકેશે નહીં, દિમત જ ન હતી.

અને પછી, તો ચોખવટ કરવાથી પોતાને હોકેરીથી વિખૂટું પડતું પડ્યો એ વિચાર ખધા મ કરતાં તેને વધુ દુઃખ દેવા લાગ્યો.

લમને દિવસ આવ્યો. અને જોકે પરણી ગયું. અને અભિનંદનો મળ્યા અને આવું સુખી કંપતી જોઈ ખુશાલી પણ ખતાવવા લાગ્યા. જિજ્ઞાસુ મેકિસમ કુઝમિય તેણે અભિનંદન સ્વીકાર્યાં, ખાધુપીધું, નાચમાં લાગ. લીધો, ખૂમ દરેકો પણ અંદરથી વેદનાભરી રીતે કુશળી થતો હતો.

'હું તો જાનવર છું. દરેક હકીકત કહી દેવા માટે હું મારી જાતને ફરજ પાડીશ હું આજે પરણ્યો છું પણ હજી કંઈ બહુ મોટું નથી થઈ ગયું. હજી જે છતાં પડી શકાય છે.'

અને એણે હકીકતની ચોખવટ કરી દીધી. ત્યારે મનમાન્યો સમય આવ્યો અને કંપતી પહેલી રાતે સોદાગના પોતાના ખંડમાં આવ્યાં ત્યારે એના સ્વમાનની પ્રમાણિકતાએ

વિજય મેળવ્યો...ફિલ્મો, મૂવિટો, માફિયાસ
 થઈ ચકતો અને પોતાના નવા સંબંધને પણ
 ખૂબી જઈને મેક્સિમ કુશ્નિચ બીરુ દ્વયે
 એલિના પાસે ગયો અને તેનો હાથ હાથમાં
 લઈને બોલ્યો, 'આપણે બે એકબીજાના...
 ખતી ગયા પહેલાં...મારે ચોક્કસ...ચોડાએક
 પ્રવાસો...કરી જ લેવા જોઈએ...ચોખવટ.'

'એવું તે શું મેક્સ ?' તમે સાચ પીગા
 પડી ગયા છો ! આટલા દિવસો દુઃખ જીવે છો કે
 તમે જાણા પડતા જાવ છો. અને કંઈક કદી
 બોલતા નથી ! શું તમે કંઈ ખીમાર તો નથી ?'

'મારે...મારે તને ખબી દડીકત કદી દેવી
 જોઈએ. એલિના, આપણે બેસીને વાત કરીએ
 ...તને જલ્દ નવાઈ લાગશે.. તારા બધા સુખમાં
 હું ઝેર લેગવી હઈશ...પણ મારે શું કરવું
 જોઈએ ? ફરજ...ફરજ જણા કરતાં મેખર
 આવે છે, મારા જૂતકાગ વિષે હું જાણું તને
 કદી હઈશ...'

એલિનાની આંખો મોટી થઈ અને એ
 હસી પડી.

'હીં ત્યારે કહો મને...પણ જરા ઉતા-
 વજે કહેશો મરેરનાની કરીને ! અરે પણ આમ
 મૂલો છો શા માટે ?'

'હું જનમ્યો હતો...ટામ. ...ટામ. એવ-
 માં...હેવું ખરાબ રચના ! અને મારાં માન્યાપ
 ...કોઈ એને આજખતું નહોતું જલ્દ જ ગરીબ
 હતો...હું તને કદીય કે હું જેવી જાતનું પાખી
 છું. હું સાંભળાને કરી જશે. નો. સાંભળ...
 હું...હું બિખારી હતો...નાનો છોકરા હતો
 ત્યારે મેં સફરજન, ખીખર...વેચ્યાં છે...'

'વેચ્યાં ! ખરેખર ?'

'હું કરી મધ કે ? પણ મારી વહાલી
 બો ! એ એટલું જાણું જાણાર નથી. એટલે
 હું જેટલો ખબી કમમાગી છું ! મને હું જાણીય
 તો હું મારા પર શાપ વરસાવીશ

'વીચ વરસ સુધી... હું હતો. મને માફ
 કર, મને તારી પાસેથી કદી ન મૂકીય...હું
 એક સરકસમાં ફારસિયો હતો.'

'તમે ! સરકસના ફારસિયા !'

લમણમાં કાં તો મુઠ્ઠી વાગશે એમ ધારીને
 મેક્સિમે પેતાનું પીગું મોઢું બે હાથ વચ્ચે
 ઢાંકી દીધું. લમણને બેસાન નીચે એની સ્થિતિ
 થઈ મધ..

'તમે...! એક ફારસિયો !'

એલિના એક ક્રાંતિ પર ફક્કાઈ પડી-
 ત્યાંથી દૂરી અને દોહવા લાગી.

શું મધુનું તેને ! તેણે પોતાનું પેટ પકડ્યું
 અને અનખંડમાં દોહવા લાગી. અને ફરે-
 રિયા લાગે એવા મોટા દસવાના અવાજથી
 ખંડને કરી દેવા લાગી.

'હા...હા...હા...તમે એક ફારસિયા
 હતા...તમે !...મેક્સિમમાં ! તમારું એવું કામ
 કંઈક કરી ખતાવો. યામિતી આપો કે તમે
 તેવા હતા ! હા...હા...હા. મેક્સિમમાં !' એ
 તેની સામે દોઢી. ને તેના ગળામાં બે હાથ
 પરાંચી લટકી પડી.

'અમાગી છોકરી ! હું હસે છે ! હું મને
 કુતારે છે !'

'કંઈક કરી ખતાવો, તમે શું દોરમાં પર
 પણ આવતા ! કરી ખતાવો, આવો.'

પોતાના મધુનું મોઢું એણે સુનનથી
 ઢાંકી દીધું. તેની સાથે બસાઈને તે પડખામાં
 બેસી રહી. હસીને તેને ખનાવવા લાગી. એ ગુસ્સે
 થઈ હતી તેમ દેખાઈ ન હતું. તે કશું ચે
 સમન્યા વગર કુખી થઈને એની આંખો કાઝા
 પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યો.

પયારી પર જઈને તેણે એક...બે...ત્રણ
 એમ ગણવા અને પછી પાંચત પર માથું મૂકી
 બાંધે માથે થઈ ગયો.

'શાખાચ...મેક્સ. શાખાચ...હા...હા...
 કરી વાર.'

મેક્સ કોડાક મૂજ ગયો. બાંધે માથે પમા-
 રીમાં એ બેસો હતો ત્યાંથી એ જ સ્થિતિમાં
 એ દૂધો અને પોતાના હાથ પર બાંધે માથે
 આરકામાં ફરવા લાગ્યો.

દાકતરની ચિકિત્સા

ઉમર કુરૈશી

દાકતરે એને જોતા જ કહ્યું, 'તું મારી જમણ. તારા મરણ વિષે મને શેષ પથ શંકા નથી. આપારે પણ મને એમ જ લાગે છે કે મારી સામે તું નહિ પણ 'તારું મૃત્યુ જ જીત્યું' છે.'

: આટલા મોટા દાકતરના મુખેથી આ શબ્દો સંભળતાં સલીમ બચ્ચીત યદ્ય કંપના લાગ્યો. દાકતર બદરીદાસ એરથાજના મદાન નિષ્ણાત તરીકે જન્મતજારમાં વિખ્યાતિ પામ્યા હતા. ધરતીના પટ પર, એમનાં જ્ઞાન અને કાબેલિયતને ઈન્કારી શકે એવો એક પણ દેશ નહોતો.

સલીમ એમના મહાંમ મિત્રનો એકનો એક પુત્ર હતો. દાકતર બદરીદાસને એના પર વહાલ હતું અને એ પણ એમની પાસે ત્રીજ-ચોથે દિવસે અચૂક આવતો.

દાકતર બદરીદાસે સલીમની આંખોની બે વાર ઝીણવટભરી તપાસ કરીને કહ્યું, 'ઝેરની સંપૂર્ણ અસર છે; કમનસીબ હોકરા! સાચું બોલ તો શું કહ્યું છે?'

મૃત્યુને સામે નિદાણા સલીમના ઝોટ સુકાઈ રહ્યા હતા. બપોથી ધ્રુજતાં તેણે જવાબ આપ્યો, 'મેં કંઈ પણ નથી કહ્યું, કાકા!'

'જરા તારી માદશક્તિ સતેજ કર. તં કાઈ વસ્તુ આધી છે? કાઈ પીધું છે? કાઈ વસ્તુ સુધી લીધી છે?' દાકતરે અસાધારણ ઝડપે પૂછ્યું.

'મારા એક દોસ્ત માળવાનાં જંગલોમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા છે. એમણે મને એક લાલ ફૂલ પરબીકિયામાં મોકલ્યું છે, મેં એ ફૂલ સ્વધું હતું ખરું.' સલીમે કહ્યું.

દાકતર બદરીદાસ ઝેરના અર્કની એક બારેલી શીશી પોતાના રૂમાલ પર ઊંધી વાળતાં બોલ્યા, 'ક્યાં છે એ ફૂલ? ક્યાં છે? મને જોવા તો દે.'

સલીમે ખીસામાંથી પરબીકિયું કાઢી, તેમાંથી ફૂલ લઈ દાકતર સાહેબના મેજ પર મૂકી દીધું.

ફૂલને જોતા જ દાકતર સાહેબ મોરથી બોલી ઊઠ્યા, 'મારી ચિકિત્સા બિલકુલ સાચી છે. આ લાલ ફૂલનું નામ છે 'પાયરામિનેસિસ ઈન્ડિકા' (Pyramensis Indica), એ અતિશય ઝેરીકું હોય છે. તે આ ફૂલ ક્યારે સ્વધું હતું, બોલી નાખ જોઈએ.'

'આજે સવારે નવ વાગે.'

'આનું ઝેર ચોવીસ કલાકે અસર કરે છે. કાલે સવારે બરાબર નવ વાગે તું આ ફાની દુનિયા છોડી જવાનો.'

સલીમના ચહેરા પર ફિક્કાશ ધસી આવી. તે બોલ્યો, 'પથ કાકા! મને તો નખમાં જ રાજ નથી.'

દાકતર બદરીદાસે કહ્યું, 'તું ઝેરની ખાસિયત નથી જાણતો. કાલે જ્યારે નવ વાગવામાં પાંચ મિનિટ બાકી રહેશે ત્યારે તારા હૃદયમાં એકાએક દરદ થવા માંડશે અને તું પાંચ મિનિટમાં જ તરફડી તરફડીને મરી જમણ.'

'કાકા! કાંઈ ઉપાય? કાંઈ ઈલાજ?'

સલીમે રકમસ ચહેરે પૂછ્યું.

'અંદ...કાંઈ જ ઉપચાર નથી આનો.'

યુરોપ અને અમેરિકાના તખીબો પણ જેની સમસ્ય વિદ્યાર્થીઓ બની જાય છે એવા એરથાજના નિષ્ણાત દાકતર બદરીદાસની ચિકિત્સા કંઈ રીતે અસત્ય હોઈ શકે?

ઝેરીસ-ચોવીસ વર્ષનો નવજવાન સલીમ દીવાના પેટે દાકતર સાહેબના દવાખાનામાંથી બહાર નીકળ્યો. એના પગ લથડી રહ્યા હતા—દૃષ્ટિ સમસ્ય મૃત્યુની તરફીર હતી. 'કાલે બરાબર નવ વાગે હું મરી જમણ'—એ એક જ વિચાર એના મગજમાં ધોળાવા કરતો હતો.

સલીમ પાતો-આખરો રાત્રિના આઠ વાગે પોતાના નિવાસસ્થાને પહોંચ્યો.

‘હૃદ-આકરંડીએ એને કહ્યું, ‘ખાણું તૈયાર છે. પીરમ્ ને ?’

‘પરંતુ આજ કાંઈ ભાવે જ શાનું? અને હવે જન્મવાની જરૂર પડ્યું શી? બાર કલાક પછી તો જીવનપ્રદીપ છુટાઈ જવાનો છે.’ સલીમ સ્વગત બોલ્યો.

માયું દુખવાનું બેઠાનું બતાવી એણે પથારી પર લંબાવ્યું પછી ઊંઘ આવે કેમ? એ વિચારવા લાગ્યો: ‘મારે માસિક ત્રણસો રૂપિયાની કીપજવાળી જમણાક છે. એનું વસિયતનામું તો મારે કરી નાખતું જ નેહિયે. પરંતુ વારસદાર તરીકે કેને સુકરંદ કરવો? નથી કાંઈ મિત્ર, નથી કાંઈ સગુંવહાણું!’

પાન ૨૪ નું સંધિયું]

સવારમાં એલિનાનાં માથાપ ચિંતાથી નવાઈ પામ્યાં. ‘મેડી ઉપર આ રીતે કાણ ખખડાટ કરતું હોય!’ તેઓ સામસામાં પ્રથમ પૂછતાં હતી. વરક-યા દજી જોખમાં જ છે. કાં તો નોકરો લગ્નની ખુશાલીમાં દૂરતા દતા. પછી આમ દૂરતા મરાતા દશે? આવા ખખડાટ શા?!

દૃઢ આપા પામાશા દાદરો ચઢી ઉપર ગયા. પછી કાંઈ નોકર એની નજર પડ્યો નહીં.

પછી એને આશ્ચર્ય થયું કે અવાજ નવ-દંપતીના સૂતાના ઓરડામાંથી આવતો હતો... એ યોડી વાર બારણા પાસે જોશ રહ્યા. ચંકાથી એણે ખભા દલાવ્યા, અને ચાવી મારવાની બારણાની કળમાંથી એણે નીચા નખીને જોયું તો તાણુખીથી તે અડગાઈ ગયા-તે લગભગ એજાન જેવા બની ગયા. ઓરડાની વચોવચે એકિશમ કુઝમિય દવામાં જોંએ જોંધે માથે દૂરકા મારતો હતો. અને એલિના પાસે જોડી તાલીઓ પાડતીંતી. બનેનાં, ખુશમિનાજમાં મોટાં મલકતીંતી.

[રવિવાર વાતોઠોર એનટાઇન ચિત્રોવાની વાતો પાડી

હા, એના મહત્તમ આચારી એક જવાન હોઠી નસીમા હતી. યતીમ નસીમા બહુ વયોથી એના મામા સાથે દુઃખભરી જિંદગી ગુજારતી હતી. સલીમને નસીમા માટે હૂપો પ્રેમ હતો, પરંતુ એની સાથે થાદી કરવાની પોતાની ધંધા એ કેવી રીતે વ્યક્ત કરી શકે? એણે સાંભળ્યું હતું કે નસીમાના મામા પેસાના બાપ પૂજારી છે.

આખરે એણે વસિયતનામું ધરી નીખ્યું; એમાં એણે નસીમાને પોતાની તમામ માલ-મિલકતની વારસદાર કરાવી દીધી.

એ વિચારવા લાગ્યો: નસીમા કેવી ખૂબ-સુરત અને ઉમદા છોકરી છે, પરંતુ બિચારીની મુસીબતોના કાંઈ પાર નથી. ચારપાંચ દિવસ પહેલાં જ્યારે હું એને મળ્યો ત્યારે એ કેટલી મમગીન હતી! એમ લાગે છે કે એના મામાએ પેલા આપેડ ઉમરના અજગડ લશ્કરી અફસર સાથે એનું વેવિશાળ કરી નીખ્યું છે. ફિડ્યુસ્ટ અજણ જમીનદાર! દેમિશા રૂપિયા, આના, પાઈના વતુંજમાં જ બાપ્પા કરનારો એ મિથારો છલકતાં પુવાન હૈવાની લાગણીઓ શું બહો? બોળાબોલી મિચારી કમનસીબ નસીમા મને રકતો તેકતો કહેતી હતી કે હું એર ખાઈ મરી અધશ પછી એ મિત્તજી છુટા લશ્કરી અફસર સાથે દરગિઝ થાદી નહિ કરું. એની વાતચીત પરથી લાગતું હતું કે એ પછી કાંઈના પ્રેમમાં પડી છે. આદા એ મને ચાહતી હોત તો! નસીમા મારે માટે સર્વોત્તમ જીવનસાથી નીવડત એમાં જરાય શંકા નથી, પછી હવે એ વાતો ઉચ્ચારવાથી શેર લાજ! રાતનાં બે વાગી ગયાં છે! સાત કલાક પછી મારી જીવન-યાત્રા સમેટાઈ જશે. પરંતુ બે મારે મરવાનું જ છે તો મારી વહાલી નસીમાને મુસીબતોમાંથી મુક્ત કરવા માટે હેલો પ્રયત્ન શા માટે ન કરું? એના મામા સાથે લીકરમડી, રૂપિયાની લાલચમાં ફસાઈ એ અજગડ લશ્કરી અફસર સાથે નસીમાની થાદી કરતાં એને શા માટે ન જટકાવું? પછી એ માનશે? બહુ જ બિહી

માણસ છે; તો હું ક્યાં ઓછો બિટો છું. હું નસીમા માટે મારું જીવન ખતમ કરીશ. મરજિયાતો સામનો કાંઈ નથી કરી શકતું. જો મારે મરવું જ છે તો એક સારા કાર્મ પાછળ જ જીવ કેમ ન આપું ?'

વિચારની વધુકાર થવાથી સલીમ બેસો યયો. ધમિરાજમાં જોયું તો ત્રણ વાગી ગયા હતા. એણે કપડાં પહેવાં અને એ નસીમાના મામાના ઘર તરફ ચાલી નીકળ્યો.

સાંજ પહેલાં સલીમને ઢળેથી ધરતું ખારણું ખખડાવ્યું, પછી બેચાર જૂઓ પાડી પથ્થુ કાપીને જવાબ ન આપ્યો એટલે એણે એક મોટા પત્થર ઉપાડી એનાથી ફાંવે એમ દરવાજાને લગાડાવવાનું શરૂ કર્યું.

નસીમાના મામાની આંખ લપડી ગઈ. ગલરાટમાં બરાડી જોવા, 'કાણુ છે એ ?'

સલીમને જવાબ આપ્યો, 'એ તો હું સલીમ. બરા નીચે પધારો.'

'સલીમ ! આમ અસારે કેમ આવ્યો ?'

'કામ પશ્ચુ છે એટલેસ્તો; નહિ તો રાત કોણ માથે લેવું છું ?'

રાત્રિપોચાકમાં સત્તજ થયેલા નસીમાના મામાએ નીચે આવી પૂછ્યું, 'કહે જોઈએ શું કામ છે ?'

સલીમે કહ્યું, 'હું આપને એ વિનંતિ કરવા માગું છું કે જેની પહેલી ઝીના ચાર દીકરા હવાત છે એવા પેલા છુદ્દા રિસાલદાર અબ્દુલ્લાહખાન સાથે નસીમાની શાદી કરવાનો વિચાર મૂકી દેશો.'

'અરે, તું આ શું કરી રહ્યો છે ?'

'હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું તે કીક કરી રહ્યો છું, સમજ-વિચારીને કરી રહ્યો છું. મારા ચબ્દોમાં કાંઈ આદીધૂટી નથી; ૨૫૯ ચબ્દો છે અને એનો લાભાર્થ પણ ૨૫૯ છે. જતાં આપ ન સમજ્યા ?'

'પથુ હવે એમ ઘઈ શકે જ નહિ.'

'એમ થશે જ.'

'મેં જી આપી દીધી છે, હવે નસીમાની

શાદી રિસાલદાર અબ્દુલ્લાહખાન સાથે બર થવાની.'

'કદાપિ નહિ થાય.'

'કોણુ નહિ થવા દે ?'

'હું.'

'જોઈ લઈશ. મેં તારી વાતનો જવાબ આપી દીધો; જ તારાથી થાય તે કરી લેજો.' કરી નસીમાના મામાએ ધક કરતો ને દરવાજા બંધ કરી દીધો.

'મારે પથુ આટલી રાતે ઠંડીમાં જઈ ક્યાં ? હું તો આપની પાસે જ રહેવાનો.'

નસીમાના મામા દરવાજા બોલતા બરાડી જોવા, 'રહેવું હોય તો રહે પથુ હું તો એમ જ સમજીશ કે હું આવ્યો ગયો છે. હું તારી સાથે વાતચીત પથુ નહિ કરું.'

સલીમને સરિમત જવાબ આપ્યો, 'બંદે આપ વાત ન કરશે પથુ આપના મરગાં ગને આટલી રાત તો ખસાર કરી લેશો.' એટલું કરી એણે નસીમાના મામા સાથે મક્કનમાં પ્રવેશ કર્યો.

નસીમાના મામા પચારી પર પકા પકા જમતા હતા, 'શી ચાહુકારી છે, શી વિનમ છે ? ઠંડીની મોસમમાં ખારણું લગાડવી કાંઈ માણસને રાતના ત્રણ વાગે જીવમાંથી જમાવે, એની જીવ બગાડવી અને તે પથુ એ બેટી વાંત માટે ?'

સલીમને એમને કરી જવાબ ન આપ્યો. એક ખૂણમાં નસીમાના મામાએ જૂનો સિતાર રાખેલો હતો. એને એ પોતાના પ્રાણ કરતાં પથુ અધિક પ્રિય ગણતા હતા. શૂંચેયે પથુ કાંઈએ એને હાથ લગાડ્યો તો એમનો જીવ જીદી જતો. સલીમને સિતાર ઉપાડી સંગીત શરૂ કરી દીધું-તાન તાન, ઘન ઘન.

નસીમાના મામા લાગીને એકા ધઈ ગયા અને રહેવા લાગ્યા, 'સલીમ ! ખુશને ખાતેર મારા સિતારને હાથ ન આડા.'

'આવે તો પહેલાંથી જ એ માની લીધું છે કે હું આવ્યો ગયો છું. હું એમ સમજ

લઈયે છે. આ ઝોરકામાં આપની હાજરી નથી, મારી મરજીમાં આવે તે કરીશ.' કહી સલીમે તાર છેડા-ઘૂન ઘૂન, તાન તાન.

'જો સલીમ ! બસો યધને તું આ બધી ધમાલ મૂકી દે. મને આ જાતની નકામી વાતો ગમતી નથી.'

'આપ આ ઝોરકામાં ખિરાજમાન જ કર્યા છો ?' ઘૂન ઘૂન, તનુમ તાન તનુમ તાન તાન.

'ખુદને ખાતર મારા સિતાર પર દયા કર. એ મારી પાસે વીસ વરસથી છે અને હમણાં જ ત્રણ રૂપિયા ખરચી મેં એના તાર બદલાવ્યા છે. આ જમાનાના હોકરાઓને ઘેસા તો કંઈ લેખામાં જ નથી. જલ્દી ત્રણ રૂપિયાનો કોઈ અર્થ જ નથી !'

'વારુ, ત્યારે આપ મારી વાત માન્ય રાખો છો ?'

'કંઈ વાત ?'

'-દોષતના પ્રલોભનમાં નસીમાની શાદી અનજન સરકરી અફસર સાથે ન કરવાની ?'

'એ નહિ જાની શક.'

'હીક ત્યારે સાંભળો.' તના, તનુમ, તાન, ઘૂન ઘૂન ઘૂન ઘૂન, તનુમ તનુમ તાન.

'હાય, મારો સિતાર તૂટી ગયો.'

'હાય, મારી નસીમાનું જીવન ખરબાદ થયું.' ઘૂન ઘૂન, તાન તાન.

'હાય, મારા વીતી ગયેલા સૌવનની નિશાની સિતાર !'

'હાય, મારા મહૂંમ કાકાની નિશાની નસીમા !' તાન તાન, ઘૂન ઘૂન, તાન તાન, તનુમ તનુમ, તન તન.

વૃદ્ધ જમીનદાર-નસીમાના મામાએ-કંટાળી જઈને પૂછ્યું, 'આખરે તારી ઈચ્છા શું છે ?'

સલીમે જવાબ આપ્યો, 'બસ આ જ કે પેલા જંગલી સરકરી અફસર સાથે નસીમાની શાદી ન થાય.' તનુમ તનુમ, તન તન.

'રિસાલદાર બહુ જ ખરાબ રસવાવેલો છે. એ તું જાણે છે ?'

'એટલે તો કહું છું કે જોણી નસીમાની

શાદી એની સાથે કરે મા.' તાન તા તાન, તન.

'સલીમ ! ખુદને ખાતર સિતાર મૂક કંઈ ઈન્સાનની પેઠે વાત કર.'

'ખુદને ખાતર મને સિતાર વગાડવા દો. તન તન તન, તનુમ તનુમ, તાત તાન તાન તાત તનુમ.

હવે સલીમ સિતારને પૂરો જ કરી નાખશે એમ લાગતું હતું.

જમીનદારે કહ્યું, 'જો કું વેવિશાળ તોડી નાખું તો રિસાલદાર મને જાનથી જ મારી નાખે ને.'

'બસ એ જ બીક છે ને ! એને તમે માથ પર હાડી દો. એ રિસાલદાર પોતે શાદીને વિચાર છોડી દે તો નસીમાને પોતાની મરજી મુજબની શાદી કરવાની છૂટ આપવામાં આવશે ને ? આપો જવાબ.' તન તન તન, તાન તાન.

'હા, બાઈ ! હા.' ખુદને ખાતર હવે તો મારો સિતાર મૂકી દે.'

તન તન તન, તાન તાન, તન, તનુમ તનુમ, તન તન. સિતાર સિતારને બોલવા માંડ્યો.

વૃદ્ધ જમીનદાર વીરતા બોલ્યો, 'બદમાશ, કહું છું તે સંભળતો નથી !'

સલીમે અટકાવ્યો કરી જવાબ આપ્યો, 'આ તો આનંદનું ગીત છે આનંદનું, પેશુ એ મમાર રિસાલદાર રહે છે ક્યાંએ તો કહો ?'

જમીનદારે એને મકાનનું ઠેકાણું આપતાં કહ્યું, 'ત્યાં જરા સમજ વિચારીને પગ મૂકજે, બહુજ વીક્રિયા સ્વભાવનો સરકરી અફસર છે. ક્યાં તો તને જોતાં જ ભૂખી ઊઠશે. જો કંઈ આકુંબવણું સરકારી મળે તો તને જીવતો નહિ મૂકે, થાદ રાખજે.'

'જોઈ લઈશ.' સલીમે હકતાથી જવાબ આપ્યો અને રિસાલદારના નિવાસસ્થાન તરફ પગ ઉપાડ્યા.

સમજાવ પાંચ વાગે એ ત્યાં પહોંચ્યો. એણે આરણ્ય ખખડાં પકડી કંઈ જવાબ ન મળતાં

એણે જુઓ પાઠશા માંડી, 'રિસાલદાર સાહેબ, અરે રિસાલદાર સાહેબ !'

અંદરથી બપાનકે અવાજ આગ્યો, 'કાણુ છે એ જમણી ? આટલો બધો દેશરો શો ?'

સલીમે સવિનય જવાબ આપ્યો, 'સરકાર ! જરા નીચે પધારશો. હું જમીનદાર સાહેબનો એક અગત્યનો સંદેશો લઈ આવ્યો છું.'

બારે કદમોનો સંચાર સંભળાયો. મકાનનું દાર બેઝબું. રિસાલદાર બહાર નીકળ્યો : આચરે પચાસ વર્ષની ઉંમર, પાછલું કપડાં, મોટી મોટી મૂંઝો, બરાવદાર ચહેરો અને આંખોમાં ખુલ્લસ. એણે ઠરઠાપથી પૂછ્યું, 'ખોસો શું કામ છે ?'

સલીમે જવાબ આપ્યો, 'હું અંદર બેઠા પછી જ નિરાતે જવાબ આપી શકીશ.'

રિસાલદાર એને પોતાના કમરામાં લઈ ગયો. દીવાલો પર સર્વત્ર તરેહ તરેહનાં દયિયારો શોભી લાં દર્તા. પધારીનાં ઘિરાણે ફિરંચ હતી, ખાલુમાં રાઈફલ અને મેજ પર બે રિવોલ્વરો પડી હતી.

પ્રથમ તો દયિયારો જોઈ સલીમ જરા મજાશો, પછુ પાછો એને વિચાર આગ્યો કે ત્યારે હું દુનિયામાં ચાર કે સાઠાચાર કલાકનો જ મહેમાન છું તો પછી મોતનો ભાગ શા માટે ?

રિસાલદાર એને કહ્યું, 'ફરમાવો, શું કામ છે આપને ?'

સલીમે કહ્યું, 'આપ જમીનદાર સાહેબની બાણેજ નસીબા સાથે યાદી કરવા તૈયાર થવા છે, ખરું ?'

'હા.'

'આપ એની સાથે યાદી નથી કરી ચકતા.'

'મને કાણુ અટકારી રહે છે ? લોહીની નદીઓ વહી જશે, નદીઓ. ઝાંગળો છે મને ?'

'હું અટકાવું છું.'

'તમે કાણુ છો ?'

'એનો પિતૃર્ષ.'

રિસાલદાર અબ્દુલાહખાને પોતાની મોટી મોટી મૂંઝો પર તાવ ઈઈ સલીમના ચહેરા પર નજર વહેલી મૂકી : બરાવદાર ચરીરવાળો મુદ્દર નવજવાન, અને ચહેરા પર મજબૂતી મક્કમતા.

એણે કહ્યું, 'જા હોશો, જા. મને તારી નવજવાની પર રહેમ આવે છે.'

સલીમે જવાબ આપ્યો, 'રહેમની મારે જરૂર નથી.'

'શું તું તારી જિંદગીથી કંટાળા મગો છે કે મારી સાથે લડવા આગ્યો છે ?'

'અને તું શું તારી જિંદગીથી હાથ ધોઈ બેઠો છે કે મારી પિતૃર્ષ બહેન સાથે યાદી કરવા તૈયાર થયો છે ?'

'જો, મેં સેંકડો માણસોનો તલવારથી ઘાટ પડી નાખ્યો છે. હાલ મારાથી મોટો સમ-શેરખાજા દુન્યાની સપાટી પર મોજૂદ નથી.'

'હું પશુ કોઈ આવા સંભ્રામણીની શોધમાં હતો કે જે મારો સમોવરિયો થઈ શકે.'

રિસાલદારે સિદ્ધ જેવી ચર્ચના કરી, 'શું ખરેખર તું મારી સાથે લડવા જ આગ્યો છે ?'

સલીમે જોરથી મેજ પર મુકી મારી જવાબ આપ્યો, 'અને તું શું મરશી સગળે છે ?'

'જો, પછી તારી મા માથે હાથ મૂકીને શરો હો.'

'મારી માને તો હું પહેલાં જ શેઈ ચૂક્યો. કહે કઈ વસ્તુથી લડીશ ? તલવારથી, ખંડથી કે રિવોલ્વરથી ?' મેજ પર જો બે રિવોલ્વરો પડી હતી તે તરફ હાથ લંચાવતાં સલીમે કહ્યું, 'આવ રિવોલ્વરથી જ લડીએ. એકતું લે, એક તું લઉં.'

રિસાલદારે રિવોલ્વરોને ખસોડનાં કહ્યું, 'મિર્સા સાહેબજાદા ! અગ્નિ-શરોને હાથ ન લગાડો. એનાથી રમતું જો બચ્ચાના બેલ નથી. જાનનું જોખમ છે.'

સલીમે જવાબ આપ્યો, 'પશુ તું મરવાથી ગમરાય છે કેમ ? ફરપોક ! કાવર !'

'હું ફરપોક ! આટલો મદદર લશ્કરી અફસર કાવર !'

‘વાહ ! શું કહેવું રિસાલદાર બહાદુરનું ! મોતથી તો લાય પામી ચરચર કાંપી રહ્યા છો.’

‘હું લાયથી નથી મૂજતો બલકે અત્યારે કંઠી વિશેષ છે.’

‘જો લાયથી નથી મૂજતો તો મારી સાથે લો.’

રિસાલદાર નમ્રતાથી કહ્યું, ‘મિયા ! લંડના-લગભગથી શો ફાયદો ? સત્તજન પેઠે બેસીને વાતચીત કરો; આખરે તમારી ઈચ્છા શી છે ?’

સલીમે પોતાનો સદ્ બરાબર કરતાં કહ્યું, બસ, એ જ કે તમે નસીમાની સાથે શાદી કરવાનો ઇરાદો છોડી દો.’

રિસાલદારે કહ્યું, ‘સાચી વાત તો એ છે કે જમીનદાર સાહેબની બાહેબ સાથે શાદી કરવા હું પોતે જ નારાજ હતો. એ સોજસત્તાર વરસની નવજવાન છોકરી અને મારી ઊંચર પચાસ વર્ષની. એનાથી મોટા તો મારે દીકરા છે. પણ જમીનદારે મારી માસમિલકતની લાલચે મને બરાબર ફસાવ્યો. હું તમારી વાત માનવા તૈયાર છું પણ મુશ્કેલી એ છે કે તમે મને ધમકાવો આપી છે, અને આજ સુધી હાઈની ૫ ધમકાવે હું વચ વચોઈ નથી.’

સલીમે જવાબ આપ્યો, ‘અરે મુરખી ! આપ તો મારા પિતા સમાન છો અને વળી આટલા મોટા વિખ્યાત અફસરા છે. આપને હું શું ધમકાવે આપવાનો હતો ! હું મારી તમામ ધમકાવો પાછી એચી લઈ છું. કહો તો હાથ નોડી આપની મારી માગી લઉં.’

રિસાલદારે એની વીડ પર ઢળવેથી વળગે મારી કહ્યું, ‘જો આમ છે તો મને તમારી ફરખાસ્ત મંજૂર છે. હું તમારી પિત્રાઈ બહેન સાથે શાદી કરવાનો ઇરાદો મૂકી દઉં છું.’

સલીમે કહ્યું, ‘તો મહેરબાની કરી મને એ જરા લખી દેશો ?’

રિસાલદાર સરિમત બોલ્યા, ‘મિયા સાહેબ-બહા ! તમે છો જલ્દી. સહેલાઈથી છોડો એમ નથી.’ એટલું કહી એણે શાદીનો અરજીકાર કરતો પત્ર નસીમાના મામા પર લખી આપ્યો.

સલીમ સાડા છ વાગે રિસાલદાર પાસેથી વિદાય લઈ લગભગ સાત વાગે નસીમાના મામાને ઘર આવ્યો.

જમીનદાર સાહેબ દીવાનખંડમાં બેઠા બેઠા હુકો ગમગાવી રહ્યા હતા. સલીમને જોતાં જ બોલી ઊઠ્યા, ‘વળી પાછો હેરાન કરવા આવ્યો ને ?’

સલીમે જવાબ આપ્યો, ‘હું તમને હેરાન કરવા નહિ પણ પ્રુથ ખજર આપવા આવ્યો છું. રિસાલદાર સાહેબે શાદીની ઈન્કારી કરતો પત્ર લખી આપ્યો.’

જમીનદારે મોંઘા બિડી પૂછ્યું, ‘શું ? સાચે જ તું એ બુદ્ધિમંત્ર રિસાલદાર પાસે ગયો તો ?’

‘હા.’

‘તદ્વન અશ્વભવિત. જો ત્યાં ગયો હોત તો હવતો પાછો જ ન આવી શકત.’

‘અરે ભુલોને આ રહ્યો રિસાલદારનો પત્ર.’

જમીનદારે પત્ર લઈ એને વિરમવધી નીરખી નીરખીને જોતાં કહ્યું, ‘તે એના પર શું બહુ ક્યું ? એ તો બહુ જ હલી માણસ છે.’

‘અને હું શું જાણે બિડી છું ? લાવો આ પ્રુથીમાં હું તમને સિતારનું એકાદ ગીત તો સંભળાવું.’

એટલું કહી એ મકાનમાં નાડો. જમીનદાર સાહેબ એની પાછળ ખૂસો પાડતા ઊઠ્યા, ‘ખજરદાર, જો મારા સિનારને હાથ લગાજો છે તો; નહિ તો મારા જેવો કાષ્ટ અજાય નથી.’

સલીમે અંદર જઈ નસીમાની તપાસ કરી. એ સ્નાનગૃહમાં હતી. સલીમે ખૂસો પાડી કહી, ‘નસીમા, નસીમા ! જલ્દી બહાર આવ.’

સલીમનો અવાજ સાંભળી નસીમા બનતી તરાએ બહાર આવી. એના વાળમાંથી ટપકતાં જલમિદુઓ એના સોંઘમાં ટાંકી કરતાં હતાં. એણે સલીમને કહ્યું, ‘આજ સવારના પહોરમાં આ રસ્તે કેમ જુલા પડ્યા ? મામુજન કહેતા હતા કે રાતે ત્રણ વાગે પંથ તમે આવ્યા હતા. છે તો મગમાં ને ?’

જમીનદારે કહ્યું, ‘તારા પિત્રાઈ બાઈનું

મગજ એકાએક ચસકી યથું છે. આખી રાત પોતે ૫ હેરાન થયો અને બીજાઓની ઊંઘ પણ ખગાડી.

નસીમાએ પૂછ્યું, 'પણ એવું તે એમને શું કામ હતું?'

જમીનદારે કહ્યું, 'એ એને જ પૂછી લેને.'

સલીમ બોલ્યો, 'હવે પેલા અજાણ રિસાલદાર સાથે તારી યાદી નહિ થાય. મેં એની પાસે એ લખાવી લીધું. મામા સાહેબે મારી સાથે કરાર કર્યો છે કે હવે યાદીની બાબતમાં તું આશ્વાસ છે. ન્યાં તારી ઈચ્છા દર્શો ત્યાં જ તારી યાદી થશે.'

નસીમાએ માથું નીચું નમાવી વકદ્દિએ સલીમ સામે જોયું. વૃદ્ધ જમીનદારની અનુભવી અંખે નસીમાની ચોરસી નિગાહોમાં રસરસ જોઈ લીધું. એ બધું સમજી ગયા. એણે કહ્યું, 'સલીમ! હું નસીમાની યાદી તારી સાથે માન્ય રાખું છું.'

તે સલીમનું હૃદય ભેરથી ધમકવા લાગ્યું. એને કપાળે પરસેવો વળી ગયો. એણે કહ્યું, 'મારી યાદી નસીમા સાથે? નહિ, હું એની બિદગી રદ કરવા નથી માગતો. હું આપની પાસે માત્ર એટલા માટે આવ્યો હતો કે મારા મદદમ કાઢવું એક માત્ર રમરણ, એવી નસીમાને છુટ્ટા રિસાલદારના ત્રાસમાંથી છોડાવી એને મારું વસિયતનામું મોંઘી દઉં.'

'વસિયતનામું! શેનું વસિયતનામું! જમીનદારે પૂછ્યું.'

'મારું વસિયતનામું. મેં મારી માલમિલકત નસીમાને નામે ચઢાવી દીધી છે.'

'શા માટે?'

'જુઓ, આઠ વાગવાના છે. હવે હું આ દુનિયામાં કલાક સવા કલાકનો મહેમાન છું. હવે હું ધરે ભઈ છું-દુનિયામાંથી વિદાય લેવા.'

નસીમા માથું નમાવી ચુપચાપ જીબી હતી. એણે અગરાઈ જઈ સલીમ તરફ જોયું. 'આજ તમને થઈ ગયું છે શું? કેવી વાતો કરો છો, પોતાની મોતની કાઈને ખબર પડી છે?'

સલીમ ઠંડો નિશ્વાસ નાખી બોલ્યો, 'હા, નસીમા! મને મારા મૃત્યુની ખબર છે. મેં ગઈકાલે એક ઝેરીકું ફૂલ ખઈું હતું; એના પરિણામે હું આજે નવ વાગે આ દુનિયા સાગી ચાલ્યો જઈશ.'

નસીમાએ પૂછ્યું, 'તમને આ કાલે કશું?'

'ઝેરચામના એક જખરા નિષ્ણાતે.'

'પણ એનું નામ તો આપો.'

'દાકતર...' સલીમે જવાબ આપ્યો.

'દાકતર કોણ? નસીમાની ધીરજ ખૂટતી હતી.

'દાકતર બદરીદાસ, આપણા દેશના, ઝેર-ચામના સહુથી વડા નિષ્ણાત. એમની ચિકિત્સા ક્યારેય ખોટી કરી નથી.'

દાકતર બદરીદાસનું નામ સાંભળી નસીમા અને તેના મામા બંને ખમખડાક દર્શી પડ્યા. સલીમે આશ્ચર્ય પામી દસવાતું કારણ પૂછ્યું. નસીમા દોડીને કમરામાંથી તાજા દેનિકનું પાતું લઈ આવી અને સલીમને એક સમાચાર બતાવનાં બોલી, 'તમારા બદરીદાસકાકાની રિયતિ વિષે તમે જાને જ વાંચી લો.'

સલીમે વાંચવાનું યદ્ય કયું. અખબારમાં લખ્યું હતું:-

'જણાવતાં અસંત અફમેસ થાય છે કે અપણા રહેરના નાણીના વૈદક-નિષ્ણાત દાકતર બદરીદાસના મગજની રિયતિ એકાએક ખરાબ થઈ ગઈ છે. વાંચકોને ખબર દરો કે તેઓ ઝેરચામના મહાન અને અજોડ નિષ્ણાત હતા અને હંમેશા ઝેરીલી વસ્તુઓના પૃથક્કરણમાં જ મશગૂલ રહેતા હતા. ઝેરચામ પરના એમના સતત મનન અને ચિંતનને પરિણામે એમને એવો વિચાર ઠસી ગયો કે જે કાઈ વ્યક્તિ એમને મગવા આવે છે એ ઝેરની અસર તળે છે; એટલે રાતના નવ વાગે પોતાનું દવાખાનું જઈ કરતી વેગા એમના મગજની રિયતિ તદ્દન ખગડી ગઈ અને એમણે 'આ દવાઓ ઝેરીલી છે, આ ખુરશી પણ ઝેરીલી છે, આ મેજ પણ ઝેરીકું છે' એમ બોલતા

હવાખાનાની તમામ શીશીઓ, હવાઓ અને
સરસામાન બહાર સમક પર ફેંકવા માંડ્યો.
એમની આ ફેંક્યાઓ કેટલાક રાહદારીઓને
સારી એવી ઇજા પહોંચાડી. પોલીસે આવી
એમને મદામુસીબતે કાબૂમાં લીધા અને તે જ
રાતની ગાડીમાં એમને અમદાવાદના પાગલ-
ખાના તરફ રવાના કરી દેવામાં આવ્યા.

સલીમે હાથમાંથી અખબાર મૂકી ફીધું
અને નસીમા તરફ જોઈ જોઈ, 'નસીમા !'
નસીમાએ ધીમેથી કહ્યું, 'સલીમા !'
અનેતી અખિરામાં બહારે અમુખિંદુ અગર
રહા દતા.

[ફેન્સ પાર્ટીમાર સેન્ટ બુલ્ડ-
ની વાતોના ઉદ્દેશોવાર પાંચી

અલિસ્તાનનાં બુદ્ધ

મને મારા બચપણનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે.

રાતભર હું કુરાને શરીફ પઢતો બેઠો હતો અને મારી પાસે જ કેટલાક જણ નસકોરાં
બોલાવતા ધોરતા હતા. મેં મારા પિતાને કહ્યું: 'આ જાધા બિંબુથી તો બુદ્ધો; નમાઝ
પઢવી તો રહી પણ અસ્લાહના બંદા કાઈ માથું પણ બિંબું કરતા નથી.'

મારા પિતાએ જવાબ આપ્યો: 'મને લાગે છે કે તું પણ બિંબી મથો હોત તો સારું
હતું—પારકોની નિંદા કરવાના પાપથી તો બચત.'

× × ×
કાંઈ એક રાત્રીએ એક ઈશ્વર-મક્કાને પૂછ્યું કે તમે હંમેશા ઈશ્વરને તો યાદ કરો
જ છો, પરંતુ હું પણ તમને કાંઈ વાર યાદ આવું છું કે નહિ ?

જવાબમાં ઈશ્વર-મક્કે કહ્યું: 'જ મદારાજ, જ્યારે ઈશ્વરને બૂલી ખઈ છું ત્યારે
આપ યાદ આવો છો ખરા.'

× × ×
બુદ્ધિમાન માણસો એકતર ખાંધેલું પાચન યઈ ગયા પછી જ ફરી જન્મે છે; યોગીઓ
જીવન ટકાવતા નેટલું જ જન્મે છે; મુત્તાનો પેટ કઠીન જન્મે છે; વૃદ્ધો પરસીવો ન છૂટે
ત્યાં સુધી જન્મે જન્મ છે; પણ કશ્ન-દર (માગણ) એલું તો ઠાંસી ઠાંસીને જન્મે છે કે આશ
લેવાની પણ જગ્યા રહેતી નથી.

× × ×
'એક ધનિક પર એક મોટી આફત આવી પડી, અને એણે મનોમન નિશ્ચય કર્યો કે
જો આ આફતમાંથી બીગરી જઈય તો સાધુસંતોને દશદળર રૂપિયાનું દાન કરીશ.

ઈશ્વરકૃપાએ એની આફત ટળાઈ ગઈ, એટલે વગતી સવારે ધનિકે ઘરત દશદળર
રૂપિયાની એક થેલી પોતાના નોકરને આપી અને તેને તે રૂપિયા સાધુસંતોને વહેંચી દેવાનો
હુકમ આપી રવાના કર્યો.

સાંજે નોકર પાછો ફર્યો. ધનિકે જોયું તો એના હાથમાં પેલી રૂપિયાને થેલી હજી
અડખંધ જ હતી. પોતાનો શેક પોતાને ખુદાસો પૂછે તે પહેલાં જ નોકરે કહ્યું: 'આપાર
સુધી હું આથઓ પણ આ રૂપિયાનો લેનાર કાંઈ મને મળ્યો જ નહિ.'

ધનિકે આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું: શી વાત કરે છે તું ? ગામમાં સાધુસંતોને તો પાર નથી.
નોકરે જવાબ વાળ્યો: 'હા, પણ ખરા સાધુસંતો તો ફર્યને અડવાની પણ ના પાડે
છે, અને આંધે મને સાધુસંતોને જ પૈસા વહેંચી આપવા નોકરેસો. — શેખ સાદી

પાત્રો :

લેખા, નીલા, શીલા, રમા, ઇલા, શુકુન્તલા, મંજરી,
કાકિલા, કૌભાદેવી, ફેન લક્ષ્મી, આઝાદી વગેરે.

સ્થળ-લેખાના ઘરનો બોરડો

સમય-રાત્રીના આઠ...નવમી ઓગસ્ટ ૧૯૪૭

[એક ટબલ, તેના ફરતી બેઠેલ પુરશી, જમણી બાજુ એક કોચ. પુરશી અને કોચ ૫૨ થી ૬૬ સાલ કોલેજમાં લાગતી હોય તેવા દેખાવવાળી છાત્રીઓ બેઠી છે. સામાન્ય કપડાં પહેર્યાં છે. પાછળની ફીલાય ૫૨ મહાત્માજી અને પડિવજનો 'ફોટો' છે અને પોતે બહુ 'સ્પોર્ટીંગ' છે એવું બતાવવા જતાજ ચીનાનો પથ ફોટો છે જેના ૫૨ અંગેલ અક્ષરે 'લાઇફ' લખ્યું છે. મહાત્માજીની છબી પાછળ શાફ્ટવર્જનો કોચ છે...પડિવજની છબી પાસે એક અંગેલ કેચેન્ડર નવમી ઓગસ્ટ બતાવતું લટકે છે. નવમીના ટબલ પર પેન અને પેડ પડેલાં દેખાય છે.]

લેખા : તો પછી તમે બધાંએ આ બે દિવસમાં ક્યું શું ? આપણે જો નાટક ન દરી સફળે તેમ હોય તો રંજનાત્મક કાર્યક્રમ ગોઠવવાવાળી સમિતિને ના પાડી દેવી.

નીલા : (ટબલ પર હાથ પછાડતાં) નાટક શું કામ ન થાય ? ૧૫મી ઓગસ્ટે નાટક તો કરવું જ પથ સવાલ એક જ રહે છે : ક્યું કરવું ?

લેખા : માટે જ એ તમને લોકોને કહ્યું હતું કે પ્રેક્ટિસર સાહેબોને મળો. મળ્યાં છો કાઈ તમે ?

ઈલા : હા, હું પ્રો. કોટવાલને મળી હતી. તેમને આપણા 'ફંક્શન' માટે નાટકની વાત કરી હતી, પ્રો. બારપ પથ ત્યાં હાજર હતા.

લેખા : કોટવાલ સાહેબે ક્યું નાટક 'સર્જેસ્ટ' ક્યું ?

ઈલા : તેમણે કહ્યું કે 'એકથ આલા' નું ભાષાન્તર બજવો.

નીલા : પથ 'એકથ આલા' અને ૧૫મી ઓગસ્ટને શું લાગેવળે ?

લેખા : અને પ્રો. બારપે કંઈ કહ્યું ?

ઈલા : તેમણે કહ્યું કે 'આ પેલાત માનાપમાન ફારથ ચાંગલા આહે' એટલે હું તો એ બને-ને ચર્ચા કરતા હોડીને ચાલી આવી.

લેખા : ચાલો સારું ક્યું. ખીન કાઈ ?

શીલા : હું પ્રો. સર્ચકરને મળી હતી.

નીલા : તેમણે તો નાટકને બદલે થીઓસોફીકલ લોજમાં તેમનું ભાષણ ગોઠવવા કહ્યું ને ?

શીલા : (સ્મિત કરતાં) ના ના, નાટકનું કહ્યું. તેમણે કહ્યું કે વિવેકાનંદ અગર અરવિન્દ થોપની 'લાઇફ' બજવો.

ઈલા : પથ આપણામાંથી વિવેકાનંદ ધરો કોણ ?

નીલા : અને કૌરોખીન્ડોને તો દાડી છે.

લેખા : આપણે કાઈની લાઇફ બજવી સફળે તેમ નથી કદાચ વરસ બે વરસ પછી શોભાવી સફળ.

નીલા : હું પ્રો. હાઈને મળી હતી. તેમણે કહ્યું કે નાટક કરવાને બદલે વડાણમાં હરિજનો

હસતાળ પર ઊતર્યા છે તો ત્યાં સફાઈનો સમાહ ગોઠવો ને... અને છતાં પણ ને તમે નાટક કરે તો શ્રી લખને કરને કારણ, જીવનમાં મુખ્ય પ્રશ્ન જ, 'ઈકાનોમીકસ'ના છે.

શીલા : પછી તેં શું જવાબ આપ્યો ?

નીલા : જવાબ આપવામાં મેં 'ઈકાનોમી' કરી.

રમા : અઈકાલે સાંજે ફરવા ગયેલી ત્યારે મોટી સાહેબ મળેલા.

નીલા : નાટક વિષે તેં વાતચીત કરેલી ?

રમા : તેમણે મુશ્કેલી કે વ્યાપામ અમર તો ચરિત્રવાચક સચવાય એવું એકાદું કામા ભજવે.

ઈલા : તારે કહેવું હતું ને કે અમારે નાટક કરવું છે, સરકસ નહીં.

લેખા : પણ વ્યાપામનું નાટક ધાય કેવી રીતે ?

રમા : એ તો મેં એમને પૂછ્યું તેના જવાબમાં તેમણે કહ્યું કે એ માટે બહાઉદીનખાઈ અને સંતોષરામ સાહેબને પૂછી લેજો.

નીલા : (ટુનલ પર પડેલ પેઢમાં લખતાં) આશે ત્યારે એ પૂછવા પર ખાટી. પછી કોઈ ?

શશી : આજે અપોરના ગ્રા. ત્રિવેદીને મેં આપણા ગ્રામામ વિષે વાત કરી હતી.

નીલા : પછી ?

શશી : એમણે કહ્યું કે નાટક નાટક સું કરે છે ? તેને બહાઉદીનખાઈ અને અમને લોકોને જમવાનું કહે.

નીલા : શું રાધે ?

શશી : ક્યારનામથી તેઓ પાપડી મંજાવી દેશે અને પછી ઊધિયું રાધવાનું.

રમા : બસ બસ. મહાત્માજી તો ૧૫મીએ અપવાસ કરવાનું કહે છે ત્યારે આપણે આમ શીસ્ટ ખાવી ? એ ન અને...હું નહીં આવું.

શીલા : હું પણ નહીં આવું...મને રાધિતા ક્યાં આવડે છે.

લેખા : અરે તમે લોકો આમ ચિડાઈ શું નવે છે ? આ તો 'સન્ડેય' છે.

શોભા : હું પ્રો. પીરાળ (પીરાજીયા)ને મળી હતી.

નીલા : એમને નાટકનો ગોખ છે ખરો.

રમા : એમણે ક્યું 'સન્ડેય' ક્યું ?

શોભા : એ તો કહે કાઈ લવ-દ્રાયેન્-મલ—ગ્રેમનિઝાણ—આવે એવું નાટક કરે.

નીલા : અરે એમને ગ્રેમ તો શું નિઝાણની ચે અમર નથી.

શીલા : આપણે બધાં અને પીરાળ સાહેબ...જાણે કે દોન ધુવ.

લેખા : તો ફરી પાછો એનો એ સવાલ રહે છે કે ક્યું કરવું ?

નીલા : આપણે એમ કરીએ, દરિવાઈ બટ્ટને કહીને 'રાણકેવી' ભજવીએ.

લેખા : પણ રાણકેવી અને ૧૫મી જોગસ્ટને શું ? કાઈક કાંતિવાળું નાટક હોવું જોઈએ.

નીલા : 'રાણકેવી'ને જો બધેથી ભજવશું તો કાંતિવારી નાટક જ લાગશે.

લેખા : આપણે તો કીક પણ બધેથી ભજવાવું નાટક ચાહાણી સાહેબ નહીં સમજી શકે ને !

નીલા : તો શું કરશું ?

રમા : કાઈ પદ્ધતિ સાહેબને મળ્યા કે નહીં ?

લેખા : હું જ મળી હતી અને તેમણે કહ્યું કે યાકુન્તલ ભજવો.

શોભા : સંસ્કૃતમાં કે ગુજરાતીમાં ?

રમા : કે હિન્દીમાં ?

નીલા : અમને ખબર છે તું કાલિદ થઈ છે એ.

લેખા : હિન્દી બજવલું કરો તો હીરકટ કાણ કરશે ? અને શંકૃત બજવવામાં આપણે ઓડીયન-સનો પણ ખ્યાલ રાખવો એમણે ને ?

હસા : ફરી પાછો એનો એ સવાલ રહે છે કે કયું નાટક કરવું ?

લેખા : (બગાડું ખાતા) તો પછી આપણે એમ કરીએ; આવતી કાલે ફરીથી મળીએ અને આજે રાત્રે સહુએ વિચાર કરી ભેલો.

નીલા : એ હીક છે. આમણે આમણી મેળે જ નાટક લખીને બજવવું.

[બધાં લેખાં થાય છે, નીલા દાઘમાંનું પેડ ટેબલ પર મૂકે છે.]

લેખા : (સૌને વળાવતાં) અમણા...તારે...જય-હિન્દ...

[બધાં જય છે. લેખા બગાડું ખાઈ આગસ મારે છે અને પણ ટેબલ-લેમ્પ જલં કરી આરામખુશી અગર તો કોથમાં સૂવે છે...આ દરમિયાન ક્યાંકથી સંગીતના સૂરો સ્વલ્પભાવે છે...આરતે આસ્તે વિદીન થતા સૂર સાથે લેખા માથું એક બાજુ પર રાખીને, દાઘ છાતી પર રાખીને લીધી જાય છે...અને સકુન્તલા આવે છે. હીરકટને કોઈ હોય તેવા પેલાક તેણે પહેર્યો છે. તેના દાઘમાં લાંબી કાંજળા-વાળું એક શૂલ છે. જ્યારે ને ત્યારે તે વાદચ્છીત કરવાં પણ શૂલ રૂપમાં કરે છે.]

શકુન્તલા : (લેખા પાસે જઈને) પ્રિયંવદા ! (લેખા જવાબ આપતી નથી) એ પ્રિયંવદા, જમ તો ખરી. (લેખા સળવળે છે.) ને તો ખરી હું આવી છું પ્રિયંવદા !

લેખા : (બગી ઊઠતાં) માફ કરજો પણ મારું નામ પ્રિયંવદા નથી. મારું નામ તો છે લેખા; શકુન્તલા : (કૂલ સંધર્તા) બધી સીમાનાં નામ ન જાણતી હોવાથી ફરકને હું એ નામે જ બોલાવું છું. કાઈ કાઈ વાર અવસુયા પણ શૂં છું.

લેખા : માફ કરજો હા...પણ...આપણું અહીં કેમ પધારવું થયું ?

શકુન્તલા : થોડા વખત પહેલાં જ તમે મને યાદ કરી હતી ને ?

લેખા : મેં યાદ કર્યો હતો ! આપને ! આપણું નામ !

શકુન્તલા : મારું નામ શકુન્તલા.

લેખા : શાન્તારામની કે કાલીદાસની ?

શકુન્તલા : કાલીદાસની. કવચની પુત્રી, દુષ્યન્તની સ્ત્રી, બરતની મા, કેમ એળખીને હવે ?

લેખા : હા જી. બરોબર એળખ્યાં.

શકુન્તલા : તો કહો મને કેમ યાદ કરી હતી ?

લેખા : એ તો એમ વાત હતી કે અમારે નાટક કરવું છે અને...

શકુન્તલા : તે તમે લોકો હજી નાટકો કરો છો ?

લેખા : હા, હા. અને અમારા પંક્તિ સાહેબે તમારું નામ સુચવ્યું હતું.

શકુન્તલા : પંક્તિ સાહેબ !

લેખા : અમારા અધ્યાપક છે.

શકુન્તલા : કાલના આશ્રમમાં તો એવા કાઈ હતા નહિ.

લેખા : હા એ ખરું...પણ કદાચ તેમના વાવાઓમાંથી કાઈ હશે.

શકુન્તલા : જે હોય તે. પણ...હવે મારું તમારે શું કામ છે ?

લેખા : જાપ જરા બેસો તો એક વાત પૂછી છે.

શકુન્તલા : (ખુરશી ઉપર બેસતાં) બુદ્ધીથી પૂછો.

લેખા : જામ...એમ કે અમારા જમાનામાં...એટલે કે જતવાના યુગમાં હોત તો ૧૫મી

ઝોગરદને દિવસે શું કરત !

શકુન્તલા : કેમ તે દિવસે કંઈ છે !

લેખા : તે દિવસે જારત સ્વતંત્ર થશે.

શકુન્તલા : સ્વતંત્ર થશે ! સ્વતંત્ર એટલે શું !

લેખા : (ગૂંચવાઈ જતાં) સ્વતંત્ર થશે એટલે શું એમ ને ! જુઓ ને...એટલે...એમ કે પરતંત્ર નહિ તે.

શકુન્તલા : અમારા કાળમાં આવા શબ્દોનો ઉપયોગ નહોતો થતો એટલે મને એમાં અમનજી નથી પડતી.

લેખા : (આશ્ચર્ય પામતાં) સ્વતંત્રતા જેવા શબ્દોનો તમારા કાળમાં ઉપયોગ ન હતો !

[શકુન્તલા જવાજ આવે તે પહેલાં એક સ્ત્રી દાખલ થાય છે. જેણે જ્ઞેનો રજપૂતાણીના પેલા પહેરો છે.]

સ્ત્રી : મને ખબર છે...મને ખબર છે સ્વતંત્રતાની અને પરતંત્રતાની. મેં અનુભવી છે મુક્તિની મોજ અને જોયું છે બધું 'નિહામણું' સ્વરૂપ.

લેખા : (સ્ત્રી) આપે બધન અને મુક્તિ અને અનુભવો છે !

શકુન્તલા : આ બધન અને મુક્તિ વળી શું છે !

સ્ત્રી : તમે જેની વાત કરતાં હતાં તે સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રતા.

લેખા : (શકુન્તલાને સમજાવતાં) ઝો શકુન્તલામહેન ! એ નામની તો એક ગુજરાતી

લેખાએ યોપડી પણ લખી છે. (નરી સ્ત્રી) પણ મને જરા કહેશો કે તમે કાણ છો !

સ્ત્રી : હું ! ગુજરાતના ઉત્સા રાજા કરજી વાઘેલાની પટરાણી કૌળદેવી. કેમ ઝોગખી ને !

શકુન્તલા : ઉત્સા રાજાની રાણી થવામાં સ્વતંત્રતા અને પરતંત્રતા જેવા શબ્દો ક્યાં આવ્યા !

કૌળદેવી : સ્વતંત્રતા માણી છે મેં કરજીદેવીની રાણી રહીને અને પરતંત્રતા અનુભવી છે

અલ્લાહિદીન ખીલજીતુ જનોનખાતું સેવીને.

લેખા : (કુતૂહલથી) હેં મહારાણી સાહેબા, આપ પેલા કેસવ અને માધવને ઝોગખો ખરા કે નહિ !

કૌળદેવી : વારંતહેવારે પણ લામવા આવતા એટલે ઠીકે ઝોગખું.

લેખા : એમ કે ! આપ જરા બેસો તો એક સવાલ પૂછવો છે.

શકુન્તલા : (કૌળદેવીને) બેસવા માટે અત્યારના યુગમાં આસનો ક્યાં છે. [કૌળદેવી બેસે છે.]

લેખા : આપ અમારા જમાનામાં હોત તો ૧૫ મી ઝોગરદને દિવસે શું કરત !

કૌળદેવી : કેમ તે દિવસે શું છે ! રજપૂતો ઉત્સામો સામે ફરીયા કેસરિયાં કરવાના છે !

લેખા : ના, ના. એકું તે કહી નથી. એ જમાના તે ઝોગ.

કૌળદેવી : તો શું છે !

લેખા : અમારા ઉપર બસો વર્ષથી જે ગુલામી લદાઈ રહી હતી તેની જાજરો વૃદ્ધવાની છે.

શકુન્તલા : એ વાક્યમાંના બધા શબ્દો મને સમજાવવા પડે તેમ છે.

લેખા : એટલે જ કહું છું કે તે દિવસે શું કરો !

કૌળદેવી : પહેલાં તો પરદેશીઓને મારા દેશના સીમામાં નજીક ન રહેવા દઉં. અને ખીજું

એવા વફાદાર સેવકો રાખું કે જેઓ દેશને પરદેશીઓને ન વેચે મારા અનુભવ પરથી કહું છું.

[એક નવી સ્ત્રી પ્રવેશ કરે છે.]

સ્ત્રી : (કૌળદેવીને) તમારા અનુભવ તમારી પાસે જ રાખો. મારા અનુભવ છે કે જેમ માણસ

વધુ વફાદાર તેમ તે વધારે દેશાન.

લેખા : આપના અતુલની વાત કરતાં પહેલાં જણાવશો કે આપ કોણ છો ?

સ્ત્રી : (અભિમાનથી) હું કોણ છું એમ તે ? એક વખતનો ઘાટનો રખડતો આજણ, લીલા-દેવીનો માનીતો, મુળલનો એક વખતનો પ્રતિસ્પર્ધી, મદારાજપિરાજ અપસિદ્ધિનો જમણો હાથ અને ભૂયુક્તના દુર્ગંધાદ શકની અર્પણના...હું મંજરી.

શકુન્તલા : તમારી ઝાળખાણ અહુ લાંબી છે.

મંજરી : તેનું કારણ હું નહિ પણ પેલો ટેકરાનો મુનશી છે.

કૌળાદેવી : તે કેમ અહીં દાખર નથી ?

લેખા...ઓ મદારાજી સાહેબા, તે તો અન્યારે હૈદરાબાદી બેઠા હશે. તેને કંઈ ચોરી નવરાય છે ? કેમ ખડું ને મંજરીબહેન ?

મંજરી : (કૌળાદેવીને જતાવી) આ કોણ છે ?

લેખા : મુજરાતનાં એક વખતનાં મદારાજી કૌળાદેવી.

મંજરી : હું મિનજદેવીને ઝાળખું છું; એ પણ એક વખત મદારાજી હતાં (શકુન્તલાને જતાવીને) અને આ ?

લેખા : એ શકુન્તલા બહેન. પેલા કવનના આશ્રમમાં જીવ્યાં હતાં તે.

મંજરી : (શકુન્તલાની પાસે જઈને) મદારાજી કાલિદાસની શકુન્તલા ! મેં અને પ્રતિદેને વિમલચાતા વાવમાં આવેલી પેલી વારમાં રહીને તમારા મ્લોચિ ગાયા હતા.

શકુન્તલા : તમે વાવમાં શું કામ ગયાં હતાં ?

લેખા : અરે એ લોકોને ત્યાં કેવું કરવામાં આવ્યાં હતાં, કેમ ખડું ને મંજરીબહેન ?

કૌળાદેવી : પછી તમે કેમથી છૂટ્યાં હતાં ?

લેખા એમના વાટરાજ શક એમને છોડાવી ગયા હતા.

કૌળાદેવી : (નિસાસો નાખતાં) મારો તો છૂટવાનો વારો જ ન આવ્યો.

શકુન્તલા : અરેઅરું દિલગીર થવા નેવી વાત છે.

લેખા : ખેર, એ ખડું જવા દો. પણ મંજરીબહેન તમે જો ૧૫મી ઓગસ્ટને દિવસે અહીં હો તો શું કરો ?

મંજરી : તે હઠાડે શું છે વળી ?

લેખા : તે દિવસે આપજીને સ્વતંત્રતા મળશે. આપજી આપણી રીતે જીવી ચકશું.

મંજરી : મને જો મારી રીતે જીવવાની સ્વતંત્રતા મળે તો પેલા મુનશીને તો ઠેકાણે લાવી દઉં.

શકુન્તલા : યં તેઓ હજી ઠેકાણે નથી પડ્યા, એમણે તમારું શું જગાડ્યું છે ?

મંજરી : અરે શું નથી જગાડ્યું ? મારે કાઠની સામે કદી વધી હતો જ નહિ અને જ્યાં તેણે

જ્યાં ત્યાં મને કાઠને ધિક્કારતી જ દેખાડી છે. પેલા ઉદામારવાડીને નાલાયક બતાવવા

માટે કાઈ ન મળ્યું તે ખસ જારે ને ત્યારે મને જ ઊપાડી જતો દેખાઓ ! શું કાશીરા

નહોતી તે મને આમ હેરાન કરી ! ક્રાંતિદેવ જેવો વિદ્વાન મિત્ર આપ્યો અને પછી તેને

એવો તો ક્યાંક મોકલી દીધો કે જીવનમાં ફરી મળ્યો જ નહિ. કાઠની સામે જ્યાં મારું

નિરાંતે રહી હતી ત્યાં પોતાની વાસ્તવિક કથા દેખાડવા મને મારી નાખી. કદો તો

એણે મારું શું નથી જગાડ્યું ? હાથમાં આવે તો સિદ્ધા જ કરી દઉં.

લેખા : પણ હવે તમે તેમને સીધા નહિ કરી ચોમો. કારણકે હવે તેઓ ખડુ મોટા માણસ થઈ ગયા છે.

શકુન્તલા : ખડુ મોટા માણસોને સીધા નથી કરી શકાતાં !

મંજરી : અરે મુંજલ નેવાને કાંઈ તોઆ પોકરાવી હતી તો આ તે શી વિસાતમાં ! અને એ યધને તો બલબલાને આંટી ફરે ચડીએ તેમ છીએ. જુઓને પેલા જમદેવ મહારાજને કેવા આંટી ગયાં હતાં...! એંગાર અને દેવદીને પરણાવી દધને... [નવી સ્ત્રી આરે છે.]

સ્ત્રી : કાણુ પરણાવી આપે છે ? મારે હમણાં જ રમેશ અને કુસુમનાં લગ્ન કરવાં છે.

લેખા : લગનની વાત કરતા પહેલાં આપણે આપની ઝોળખાણુ !

સ્ત્રી : કેમ ન ઝોળખી મને ! હું કોહિલા.

લેખા : રમણલાલ દેસાઈની કોહિલા ! ત્યારે તો તમને જાણી કહું તો ચાલશે કેમ !

શકુન્તલા : રમણલાલ તમારા લાઈ ચામ છે !

લેખા : નાતા એ તો વાર્તામાં બધા એમને એમ કહીને બોલાવે છે એટલે.

કોહિલા : (શકુન્તલાને બતાવીને) એ કાણુ છે ?

લેખા : કેમ ન ઝોળખ્યાં ! શકુન્તલા. કવિ કાલિદાસનું 'પેતુ' મહાન નાટક છે ને તે.

કોહિલા : હા હા. યાદ આવ્યું. તમારા લાઈ Collegeમાં હતા ત્યારે વાત કરતા.

કૌળાદેવી : મારી વાત કરેલી કે નહિ !

કોહિલા : હા. તમારીએ વાત કરેલી, તમે કાલિદાસનું 'મેઘદૂત' છે ને !

લેખા : (આસ્તેથી) ના ના. એ તો કૌળાદેવી છે. પેલા કશ્યપ ઘેલાની રાણી.

કોહિલા : ઝોળખ્યાં ...તમને તો બહુ સારી રીતે ઝોળખુ છું. નાની હતી ત્યારે તમારા

વરનું 'પેતુ' 'કરજુરાય, તું ક્યાં અરે મયો' એ ગામન હું દારમોનિમમ ઉપર વગાડતી.

કૌળાદેવી : એમ કે ?

લેખા : અને જાણી, આ પેલાં મંજરીજીને ! કાક બટનાં પત્ની !

કોહિલા : અરે મંજરીજીને ! તમને ભોંધને બહુ આનંદ થયો. તમને તો હજી અને લોહો

યાદ ક્યાં જ કરીએ છીએ.

મંજરી : (સરમાઈને) મારામાં યાદ કરવા નેવું છે શું !

કોહિલા : કેમ ! પેલું 'ઉવાએ શુ નેયું ?' એ પ્રશ્નજી તો આખાં લખાયું છે. યાદ રહી નવર તેવું.

લેખા : માફ કરજો જાણી, પશુ તમે જરા Exact થઈ ગયાં છો. અત્યારે તો આપણે

૧૫ મી ઝોનસ્ટે શું કરવું તે નક્કી કરવાનું છે.

કોહિલા : કેમ વળી શું કરવાનું છે ?

લેખા : તે દહાડો આગાહીનો છે.

કોહિલા : હા, હા. યાદ આવ્યું, તમારા લાઈ વાત કરતાં હતા અરા. હું તો જુઓ ને આખું

ભરેલું ચાક, પૂરી, દાળ અને જાત બનાવવાની છું અને જો રમેશલાઈ અને કુસુમજીને

આવશે તો વેઠમી બનાવશું. તમે આવશો !

લેખા : આ તો જમવાની વાત થઈ. પશુ દેશ માટે કંઈ કરવાના અરા કે નહિ !

કોહિલા : કેમ નહિ ! સવારમાં જીડીને મહાત્માજીના ફોટાની પૂજા કરીશું. પછી વન્દેમાતરમની

રેકૉર્ડ વગાડશું...અને તમારા લાઈ જમરમાંથી રાષ્ટ્રગ્વજ લેતા આવવાના છે તે માળીને

કહેશું એટલે વાંસ બાંધીને અગાથી ઉપર ચઢાવી દેશે. જો કે અમારે પહેલાં લાલજી શેઠ

અને વિજયાજીને સાથે સહિયારી અગાથી છે એટલે જો તે લોકો ના કહેશે તો રાષ્ટ્રગ્વજ

ઉતારી લેવો પડશે.

સ્રી : રાખુધ્વજ કદી એમ જિતરે જ નહિ.

કોકિલા : પણ લાલજી શેક અને વિજયાબહેનને ન ગમે તોય ?

સ્રી : એ બંનેને સમજાવવાં ભેઈએ. એ સોજો પણ દિન્દી જ છે ને ?

લેખા : માફ કરતો પણ આપ કાણ છે ?

સ્રી : તમે જ કહો ને હું કાણ લાગું છું ?

રાકુન્તલા : તમે મદોદરી છે ?

કૌળાદેવી : તારે આંખીખી છે ?

[સી દસોને ડોકું ધુણાવીને ના કહે છે.]

મંજરી : મીનળદેવી ?

[એ જ રીતે ડોકું ધુણાવીને ના કહે છે.]

[પૂર્વવત ના]

કોકિલા : ઝંસીની રાણીની લક્ષ્મી !

સ્રી : પચાસ ટકા તમે સાચા છે.

લેખા : મને લાગે છે કે તમે દુર્ગાપોટે છે.

સ્રી : દુર્ગાપોટેનું મોં મારી જેવું છે !

લેખા : ના ના. કસાય mark-up કર્યો હોય.

સ્રી : તમે કોશિએ તમારા સમય પ્રમાણે મને ઓળખી છે. હું છું કેપ્ટન લક્ષ્મી, આજાદ ફોજવાળો.

મંજરી : આજાદી તો ૧૫ મી ઓગસ્ટ પછી મળવાની છે. તે પહેલાં આજાદફોજ ક્યાંથી આવી ?

લેખા : કેપ્ટન લક્ષ્મી તમે તો હમણાં પરણી ગયાં હતાં તેમ વાંચ્યું હતું.

કેપ્ટન લક્ષ્મી : પરણીને શું દેશનું કામ ન થાય ?

કોકિલા : તો તમે એમ કહેવા માગો છો કે દેશનું કામ કરવા માટે બધાએ પરણી જવું ?

કે. લક્ષ્મી : ના, ના. પરણ્યા સિવાય પણ દેશનાં બધાં કામ યથા રીતે તેમ છે. જેવાં કે

ગ્રીક શિક્ષણ, સ્ત્રીઓને શિક્ષણ અને તાલીમ, અભ્યાસ કરતાં 'છેલ્લા-છેલ્લીઓનાં' સરીર જળવવાં, સ્ત્રીઓને લગ્નરી તાલીમ, ગામડાનું અચાન અને અસ્વચ્છતા દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવા. બાળકો માટે...

[એક સ્ત્રી આવે છે, તેણે માઠા વખતે જરૂરનાં કે નળા નાખી છે.]

સ્રી : માત્ર આટલું ક્યેં દેશ આજાદ નહિ રહી શકે. દેશની રક્ષા માટે તો હજારો યુવક યુવતીઓના બલિદાનની જરૂર પડશે. સ્વતંત્રતાના ઝંકને લીધું રાખવા દેશના યુવાનોના લોભીતું ખાતર નોરો.

લેખા : છ. હું પૂછી શકું કે આપ કાણ છે ? અને જરૂરનાં શું કામ પહેર્યો છો ?

કોકિલા : અહીં કોઈ પુરુષ નથી.

સ્રી : કારણકે મારું મોં ભેઈ શકવાનો હક્ક હજી તમે મેળવ્યો નથી. તમે માત્ર એટલી જ ક્ષમ્યા પહેર્યા છો કે જ્યાંથી તમે માત્ર મારું ધમ નેવાને શક્તિમાન થયાં છો. મારું મોં નેવાને હજી વાર છે.

લેખા : એ હક્ક અમને ક્યારે મળશે ?

સ્રી : વાટ ભોંયે, અગર તો લાયક નોકરી બેસી રહે એ હક્ક નહિ મળે. (બધાને બતાવીને)

લેખા બહેન ! તમારી સમક્ષ અમારે દિલનો જૂનકામ પડ્યો છે. તમારી પાસે ચકુન્તલાના સંસ્કાર અને કવિતા છે... તમારી સામે છે કૌળાદેવીની શુભાશીનો બચકર અનુસન...

તમારી પાસે છે મંજરીની વિદ્વતા અને શુદ્ધિ-તમારી પાસે પ્રક્રિયાની સાદી અને સરળ ગૃહસ્થાઈ પણ છે, અને છે લક્ષ્મીદેવીની કામ કરવાની કિન્દાદિતી...લેખા પૂંખદેન...તમારે આ બધાના સંસ્કારો છીલવાના છે. અને એ સંસ્કારો પામીને બનવાનું છે સંપૂર્ણ નૂતન દિલો નારી. કુનિયાના ખીજ દેશો સાથે ઊભા રહેવું હોય તો માત્ર ધર્મ જોઈને આનંદ ન માનો, મોં જોવાનો હક્ક પણ મેળવે.

[બધાં સ્વપ્ન થઈ ગયાં હોય છે.]

કે. લક્ષ્મી : ખરેખર તમારી વાત તદ્દન સાચી છે.

લેખા : ઘણી બધી ખરી વાત તમે કરી પણ આપણો કોણ? આપનું નામ?

સ્ત્રી : મારું નામ સ્વતંત્રતા, આઝાદી. જે કરો તે.

લેખા : ખરેખર અમારે અંતિમ આવીને આપે અમને પાવન કર્યાં છે. જો તમારે બધાને વાંધો ન હોય તો હું બધાને માટે આ અમર કોરી કરી દાવું. તમે બધાં પીસો ને!

શકુન્તલા : એ અમે કેમ કરી શકીએ? આ તો તારું સ્વપ્ન છે.

લેખા : આ સ્વપ્ન છે?

[લેખા કોથમી ટળા પડે છે, જેમ પહેલા સુતી હતી તેમ-
શોકક સંખીત અને થી નીલાને સાદ સંભાળાય છે.
બધાં પાત્રો દોડતાં દોડતાં બીજ બાહુ ચાલ્યા બચ છે.]

નીલા : (આવીને) લેખા, એ લેખા!

[લેખા નમે છે.]

લેખા : કેમ આવી અત્યારે!

નીલા : પેશું પેઠ રહી મધું હતું ને તે લેવા આવી-હું.

લેખા : અત્યાર પેશું થું કામ પડ્યું?

નીલા : અમે લોગોએ બહાર કૂટપાચ પર બેસીને એક અમ્મું નાટક વિચારી રાખ્યું છે...
તે હવે લખવું છે.

લેખા : મને પણ એક નાટક સૂઝ્યું છે.

નીલા : તે તું હજી સુતી નથી? અમે તો તને, જગાસા આવતાં હતાં તેથી ચાલ્યાં ગયેલાં.

લેખા : તમારા નાટકમાં મંજરી, કોકિલા, કૃષ્ણ લક્ષ્મી એવાં એવાં પાત્રો આવે છે!

નીલા : તું હજી બીધમાં જ લાગે છે...અમે તો એવું નાટક નક્કી કર્યું છે જેમાં સુભાષ-
બાહુ અત્યારના લેખકો સુન્દરી, રમણલાલ વગેરેને ૧૫ મી પછી ફરવું અને શું લખવું તેની
વાત કરે છે.

લેખા : ત્યારે તો તમારું નાટક એ પહેલો અંક અને મારું નાટક એ બીજો અંક
એમ બજવશું.

નીલા : (પેઠ લઈને જતાં) અમ્મો ત્યારે...

લેખા : જમ દિન

પડદો

આ નાટક લાવનજર યામગણસ કોલેજે ૧૬૪મી એપ્રિલની રાત્રે (૧૮ મિનિટ સુધી) બજવ્યું હતું જેમાં નીચેનાં જાહેનાએ ભાગ લીધો હતો:

લેખાજીદેન, નલિની બધિયા, વીણાજીદેન, કમલુ જાના, નયોતિજીદેન, જગાજીદેન પટેલ, નરગીસ, યારદાજીદેન બક્ષી, પુષ્પાજીદેન વસુજીદેન, યાદ બાપી નામ માદ નથી.

આ નાટક બરોડા રેલ્વે પાથી બોરહાસ્ટ કરવામાં આવ્યું હતું.

ભીમના ટોડા

માધવજી પટેલ

પાંડુ રાજા વેદોની સલાહ પ્રમાણે ક્ષયરોગ મટાડવા માટે હિમાલયની તળેટીમાં રહેતો હતો. એ વાત આગળ આવી ગઈ છે. પ્રાણવાયુથી ભરપૂર ચોખ્ખી હવા, ઉત્તમ દવા, પૌષ્ટિક ખોરાક, મનને આનંદ આપે તેવી રમત-ગમત, અને કથાવાર્તા જેવા અનેક ઉપાયો છતાં રાજાને વળગેલો આ મહા રોગ જરાય હટ્યો નહિ. દિવસે દિવસે રાજાનું શરીર ઘસાવા માંડ્યું અને એક દિવસ એવો આવ્યો કે પાંડુ રાજાનું શરીર એવું નબળું થઈ ગયું કે જોળખ્યું જોળખાય નહિ. જાણે પાંડુ રાજા જ નહિ. હાડકેહાડકું અને પાંસળેપાંસળું ગણી શકાય. અશક્તિ પણ એટલી બધી આવી ગઈ કે પડખું ફરવામાં પણ કોઈની મદદ લેવી પડે. છતાંય આ રોગ વિષે એવું કહેવાય છે કે રોગી છેવટની ઘડી સુધી ચેતનવાળો રહે છે. બોલી શકે છે. સાંભળી શકે છે. છતાં પવનના ઝપાટાથી જેમ હીવો અચાનક જોડવાઈ જાય છે તેમ રોગી બોલતોચાલતો અચાનક મરણ પામે છે. પાંડુ રાજાનું પણ એમ જ થયું. શરીર ઘણું નબળું પડી ગયું છતાં ચેતના જરાપણ જોડી થઈ નહતી પરંતુ કઈ ઘડીએ હીવો જોડવાયે એ કેમ કહેવાય ?

રાજા થોડા દિવસનો મહેમાન છે એમ તો સૌ કોઈ બહુતું હતું. અને તેથી છેવટની ચાકરી કરી લેવા માટે સૌ સ્નેહીઓ આતુર હતાં. પાંચેય ભાઈઓ ખડે પગે અને હિંદુ હથે પિતાની સેવા-ચાકરી કરવા લાગ્યા અને જેમ જેમ

માંઠગી વધે તેમ તેમ માંદું માણસ ચીકિત્તું થતું જાય છે એ જ્યાંહમાં રાખીને રાજાનું મન ન દુભાય તેની કાળજી રાખવા લાગ્યાં. આમ તો બધાં જ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રાજાની માવજત કરતાં પરંતુ ભીમસેનની તો વાત જ ન થાય. એની તોલે કોઈ જ ન આવે. એ તો ન જીવે રાત કે ન જીવે દિવસ, એને ન લાગે યાક કે કંટાળો, ન ગણકારે બૂખ કે તરસ ને એ તો બસ અહીંબમની જેમ રાજાની પાસે ને પાસે જ્યારે જીવે ત્યારે તૈયાર જ હોય. રાજા ઘડી બે ઘડી જ-પે તેટલી વારમાં બેઠા બેઠા બે ઝોકા ખાઈ લેવાં એટલી જ એની બિંધ. સૌને થયું કે ચાકરી કરનારો બસ ભીમસેન એક જ. હીકરા હોય તો આવા હશે.

આમ ઘણા દિવસ પસાર થયા અને પ્રમાણમાં લાંબું ચાલ્યું એટલે સારવાર કરતાં કરતાં સૌ યાકયાં અને કંટાળ્યાં. એક માત્ર ભીમસેન પહેલાંની જેમ જ કર્તવ્યનિષ્ઠાથી પિતાની એકધારી સેવા-ચાકરી કર્યે જતો હતો. ઘડીવાર પણ બાપાને અળગા મૂકતો ન હતો.

એક દિવસ રાત્રે સૌ સૂઈ ગયાં હતાં. બરાબર મધરાતની મેઘલી બમી હતી. બધું સૂમસામ હતું. રાજા અને ભીમસેન બે જ જણ જાગતા હતા. થોડીવારે ભીમસેનને પણ યાક અને લાંબાં વખતના ઉઝગરાને લીધે ઝોકું આવી ગયું. ખાટલાની ધસ ઉપર માથું ટેકવાઈ ગયું. થોડીવારમાં બિંધે ભીમના શરીરને ભરેલો લઈ લીધો. હવે તો એકલો પાંડુ રાજા જ જાગતો હતો. અશક્તિને લીધે બિંહકાર

હેતો હેતો વારંવાર પડખા ફરતો હતો.
થોડે દૂર ઝાઝ પર ધ્રુવક બોલતો હતો
ધુ....ધુ....ધુ સામે ધ્રુવકી બાજુ કે જવાબ
હેતી હતી ધુ....ધુ....ધુ.

પક્ષીઓને પણ તેમની પોતાની વાણી
હોય છે. ન સમજનારને કલબલટ લાગે
પરંતુ સમજનારને બોલતુંચાલતું બોલું
હિંચ પક્ષીજગત લાગે. સંવાદો સંભળાય,
વાર્તાઓ સંભળાય.

પાંડુરાબ વિદ્વાન હતો. પક્ષીઓની
વાણીનો બહુકાર હતો. અવાજ તરફ
કાન મોંઠયા. વાત સ્પષ્ટ સંભળાણી. ધ્યા-
નથી સાંભળ્યું, નવું જ્ઞાન મળ્યું. પેલા
ધ્રુવક-ધ્રુવકીના ધુ....ધુ....ધુ શબ્દોનો અર્થ
આ હતો.

ધ્રુવક—સાંભળ્યું? બિચારો પાંડુરાબ
થોડા કલાકનો મહેમાન છે. સવારના
ચાર વાગે તો મરી જશે.

ધ્રુવકી—મોંઘું માણસ અને આયુષ્ય
ખૂટ્યું હોય એટલે મરી જ બધ ને તેમાં
નહું શું કહું? અનાદિકાળથી દુનિયામાં
આમ બન્યા કરે છે. એમાં દિલગીર શું
કામ થતું?

ધ્રુવક : હજી પૂરું સાંભળ તો ખરી.
તું પણ સુધરેલ જોરાની જેમ અપૂરું
સાંભળીને સમજ્યા વિના બોટી ચર્ચા
કરતાં કયાંથી ચીખી? હું રાજાના માત્ર
મરણ પામવાની વાત નથી કરતો. મને
તો આ પાંડુ રાજા સિવાય કોઈ માણસ
આપણી ભાષા બોલતું નથી અને તેથી
રાજાના મરણ બાદ આ વિદ્વા તેની સાથે
ચાલી જશે તેનો મને અશ્વેસાય થાય છે.
ઉપરાંત વળી મારે જે કહેવાતું છે તે
બીજે કોઈ સમજી શકે તેમ નથી અને જે
સમજી શકે તેવો છે તે કરી શકે તેમ નથી.

ધ્રુવકી—તમે શું કહેવા માગો છો તે
સમજાતું નથી.

ધ્રુવક—જે વળી પાછી ઉતાવળ!
વાત એમ છે કે જે કોઈ માણસ કાળજી
માણસની ચિંતામાં પકળીને ખાય તે
ત્રિકાળ જ્ઞાની થાય એવો મારા કાળજીમાં
શુદ્ધ છે. આ વાત, હું એકલો જ બોલું છું.
તને પણ મેં એ વાત નથી કરી. પાંડુ
રાજાને કહેવી હતી પરંતુ હજી સુધી
કહેવાનો મોકો મળ્યો નહિ. આજે હવે
છેવટનો દિવસ છે એટલે તને કહેવાના
બદાને પાંડુ રાજાને સંભળાવું છું. જો કે
આ વાત બહાર કરવાથી માણસો મરણ જ
થશે, પરંતુ એવા મરણનું મને દુઃખ
નથી. કારણકે જન્મ્યું તે જવાતું છે. અને
વહેતું અમર મોડું. તો એવા શરીરથી
દુનિયાના જ્ઞાનમાં વધારો થતો હોય અને
કોઈનું કલ્યાણ થતું હોય તો મરણનો
ભય વહેરીને પણ તેનો લાભ દુનિયાને
આપવો જોઈએ. મોટે જ કહું છું કે પાંડુ
રાજા માણસ કહેવાતું સાંભળીને તેના એકાદ
પુત્રને ત્રિકાળજ્ઞાની બનાવે તો કેવું સારું.

ધ્રુવકી—તમારી વાત બરાબર છે. પ્રભુ
ધંધા હશે તો એમ થશે. તમે તો
તમારી દરજ બતાવી છે.

આટલું બોલીને ધ્રુવક નરમાસ થાત
થયાં.

પક્ષીઓનો સંવાદ સાંભળીને રાજાએ
પોતાના એકાદ પુત્રને આ વાત કહેવા-
નો વિચાર કર્યો પરંતુ કોને કહેવી એ
પણ વિચારવા જેવું હતું. મુધિહિર
સોથી મોટો એટલે તેને કહેવી જોઈએ.
પરંતુ એ તો ધાર્મિક વૃત્તિવાળો, એટલે
ધ્રુવક જેવા હલકા પક્ષીનું માંસ ખાધ

નહિ. અર્જુનનું પણ તેમજ કારણકે એ ક્ષત્રિવત્તને હાથે ખાવાનું પસંદ ન કરે. સહદેવ અને નકુળને કહેવા માટે મન ના પાડતું. છેવટ રણો બીમસેન. નામ લેતાં જ રાજાનું મન ઠર્યું. આવું કામ બીમસેન સિવાય કોઈ નહિ કરે. તેમજ, બીમના પોતાના જ સ્વાર્થની વાત છે એટલે જરૂર કરશે જ. બીમ જાગે તો કહી દઉં એવો નિર્ણય કરીને તેના જાગવાની રાહ જોવા લાગ્યો.

દરમિયાન બીમનું ખાટલે ટેકવેલ માથું ખસી ગયું અને બીમની નીંદર ભીડી ગઈ. હંમેશની ટેવ પ્રમાણે બોલાઈ ગયું: 'બાપા કેમ છે? કોઈ કામ છે?'

'હા બેટા' તારું ખાસ કામ છે. અને તે કામ તારા સિવાય કોઈ પાર નહિ પાડે. જો આ કામ પાર નહિ પડે તો મારા જીવને તુલિ નહિ થાય. અને તેથી કઠાચ મારી અસફળિત થશે. તું જો કામ કરી આપવાનું થહેલાં વચન આપ પછી કહું.'

'બાલે આપની જે ઈચ્છા હશે તે હું પૂર્ણ કરીશ. મારું વચન છે. કઠાચ મારું માથું જોઈતું હશે તો તે પણ મારે હાથે ઉતારી આપીશ.

'ત્યારે સાંભળ આજે મારું મન બહુ સુંઝાય છે. મને લાગે છે કે આજ સવાર પહેલાં મારું મૃત્યુ થશે. પરંતુ તું નહિ ધારતો કે મારું મન મરણના ભયથી સુંઝાય છે. આ રોગ થયો ત્યારથી જે મૃત્યુ નક્કી થઈ ચૂક્યું છે. વહેતું અગર મોડું એ તો સામી ઉભું જ છે એટલે મોતનો મને ભય નથી. ઉપરાંત દુનિયાના સુખ લોગની મને અબળખા રહી ગઈ હોય એવું પણ નથી કારણકે હું બધું

લોગની ચૂક્યો છું. પાછળ લીલીવાડી મૂકીને જાઉં છું. તમે સૌ બહાદુર, બુદ્ધિ-શાળી અને હોશિયાર છે એટલે તમારી કોઈની મને ચિંતા નથી. પરંતુ મારે કહેવાનું છે તે કામ તું કરી આપ તો મને વધારે સંતોષ થશે.'

અને પછી થોડી વાર પહેલાં સાંભ-જેલ ધ્રુવક-ધ્રુવડીનો સંવાદ બીમને કહી સંભળાવ્યો. બીમસેન માટે આ કામ તો તદ્દન મામૂલી હતું. પરંતુ કાળજી માણસની ચિંતામાં પકવવું કેવી રીતે! ઘડીભર વિચાર કરતાં ઉકેલ આવી ગયો. કાલે સવારે જો બાપા જીજ્ઞાસુ બન્યો તો તેની જ ચિંતામાં પકવી લેવું. છાની રીતે પકવવું કે કોઈ ટીકા ન કરે. બસ પછી તો મારા જેવા બળવાન માણસમાં આવા દિવ્ય જ્ઞાનનો ઉમેરો થાય એટલે શી ખામી રહે! દુનિયામાં મારું નામ અમર થઈ જાય ને? બીમભાઈ તો ખુશી ખુશી થઈ ગયા.

સવારના ચાર વાગ્યા ને પાંડુ રાજા અચાનક બોલતા બંધ થઈ ગયા. ચેતન ચામ્યું ગયું. પાસે બીમસેન એકલો જ હતો. તેણે સૌને જગાડ્યાં. રકાશળ થઈ પડી. આસપાસથી સ્વજનો એકઠા થવા લાગ્યાં. સૌને શાંત પાડ્યાં અને અંત્યેષ્ઠિ ક્રિયા કરવાની તૈયારી થવા લાગી.

દરમિયાન બીમસેન કોઈને ખબર ન પડે તેમ આંધોપાંધો થઈ ગયો. ધનુષ-બાણ લીધાં અને પહેાંચેા વડના જાડ નીચે. જાણે કે મૃત્યુની રાહ જોતાં હોય તેમ બંને પક્ષી બેઠાં હતાં. નેમ તાકીને તીર વહેતું હતું. એક જ ઘાએ ધ્રુવક નીચે પડ્યો. બીમે આડુંઅવળું જોઈને કોઈ નથી એની ખાતરી કરી લીધી. છરીથી ધ્રુવકનું

શરીર ચીરીને કાળજી પહાર કાઢ્યું. ને કપડામાં છુપાવીને ઘરમાં આવ્યો. દોષી ચોખી કાઢી. અંદર પાણી લરીને કાળજી નાખ્યું. દોષીનું મોહું બંધ કરી હાથે ચાલ્યો સ્મશાન તરફ. જઈને એકાંત ક્ષેત્રે દોષી સંતાડીને ઉતાવળે ઘરે પાછો આવ્યો અને કામકાજમાં જોડાઈ ગયો. કદાચ કોઈ કારણસર કાચમાં વિદ્યુત આવે તો મહદ મળી શકે તેથી એક માત્ર સહ-દેવને લીધેલા તરી રાખી. શબને અગ્નિ-દાહ માટે લઈ જવાની તૈયારી થતી હતી. રાણીએ રહેતી હતી. છાતી ફૂટતી હતી. બાઈએ પણ હીબકે હીબકે રહેતા હતા. માત્ર લીમસેન કંઠજી છાતી કરીને સૌને આશ્વાસન આપતો હતો. સૌ થાંત થયાં... કુંતા અને માદ્રી કોઈ રીતે થાંત થતાં ન હતાં. તેમને તો પતિ જતાં બધું ગયું હતું. થાંત કેમ થાય? કુંતા કહે હું તો તેમની સાથે બળી મરીશ. માદ્રી કહે: હું પણ કુંતા કહે હું: મોટી છું માટે અને જવા દો માદ્રી કહે: હું નાની છું માટે અને જવા દો, પાછળ રહીને વ્યવહારનો ભાર મારાથી નહિ ઊપડે. તમે અનુભવી છો તેથી તમારી હાજરી હશે તો છાંકરા સુખી થશે એમ બંનેએ એક પછી એક હલીલ પરંપરા શરૂ કરી.

લીમસેનનું મન તો યુવકના કાળજે વળગ્યું હતું. એટલાજ નહીં પણ ને જટ ત્રિકાળ જ્ઞાની ચાઉં એવી રિયતિ હોય ત્યાં માતાઓની હલીલ સાંભળવાની ધીરજ કેમ કરીને રહે? તેને તો શબને જેમ અને તેમ જલ્દી સ્મશાને પહોંચાડવું હતું અને હલીલોનો અંત આવે તેમ ન હતો. એટલે ચિંતાધન બાલ્યો, 'બંનેના બગી મરવાતો જ નિર્ભય હોય તો એકલું મારું'

બંને બળી મરે ને. ચોડાં લાકડાં વધારે એકથે એટલું જ. જુમારી ચિંતા કરવાની જરાય જરૂર નથી. અમે મા વિના ચલાવી શરીરે એવડા મોટા ઘર્ષ ગયા છીએ અને છતાંય માની જરૂર પડશે તો હું તમારા નેટલી જ મમતાથી સૌને સાચવીશ. માટે આજ ખુશીથી તૈયાર થઈ જાઓ.'

કેવટે કુંતાએ પાછળ રહેવું અને માદ્રીએ સતી થવું એમ સર્વાનુમતે નક્કી થયું. અને સ્મશાનયાત્રા શરૂ થઈ.

લીમસેન સૌથી આગળ જઈને પેલી દોષી ચિતામાં ગોઠવી દીધી હતી એ કહેવાની જરૂર નથી.

વિધિ પ્રમાણે માદ્રીએ શબને બોળામાં લીધું અને યુધિષ્ઠિરે અગ્નિ મૂક્યો. ચિતા શરબડ થળવા લાગી. એક વખતે દરથી પાંડુ ભાઈ-એ-એ-એ એવી પોક સંભળાણી. કોઈ નજીકનો સગો આવી પહોંચ્યો હોય એમ સૌનું ધ્યાન તે તરફ ગયું જુએ, તે તો માથે મોટી જટા; ગોઠજી સુધી ધીલિયું અને કપાળે ત્રિપુંડ તાલેલો. ઘરડો પ્રાણજી માથે એાડીને રહેતો રહેતો ચાલ્યો આવતો હતો કોઈ તેને ઝીળ-ખતું ન હતું.

પ્રાણજી તો નજીક આવ્યો અને આવીને પડતું મૂક્યું અને છાતી ફાટ રકવા લાગ્યો ને માથાના વાળ ખીંખવા માંડ્યો. અને માથું ફૂટવા માંડ્યો. સૌએ મળીને માંઠ માંઠ તેને થાંત પડ્યો.

સૌ કોઈને આ માણસ પાંડુને મિત્ર લાગ્યો. પરંતુ લીમસેનને વહેમ પડ્યો. તેને તો આ બધો ડોંગ લાગ્યો, તરત જ તેને દોષીમાંનું કાળજી યાદ આવ્યું. કોઈ હરીફ તો નહિ હોય ને? લીમસેન જ્યાં સાવધાન થયો

‘હરિ! હરિ! પાંડુની માંઢગીના સમાચાર સાંભળીને હું તો તેની ખબર કાઢવા આવ્યો હતો. ત્યાં તો રસ્તામાં માઢ સમાચાર સાંભળ્યા. અરેરે એનું મોહુંય જોવા ન પામ્યો. મારે ને એને અંતર પકી ગયું. હવે જો મને ક્યાંથી મળે. પ્રભુ, પ્રભુ!’ બ્રાહ્મણે પોતાનો રાજ સાથેનો સંબંધ બતાવ્યો.

‘મહારાજ! હજુ કાંઈ મોડું નથી થયું. પાંડુ રાજા હજુ બહુ દૂર નહિ પહોંચ્યા હોય. તમે ય ચિતા ઉપર ચડી જાઓ. જરા ઉતાવળા ચાલશો તો સાથે ધર્મ જશે. ચાલો ઝટ કરો. બેસી જાઓ એટલે તમારે માથે બે બધા લાકડાં નાખી દઉં. અમારા કુશળ સમાચાર પણ લેતા જાઓ.’ બ્રીમ મારાજની મરકરી કરી.

અરેરે મારી છુદા બ્રાહ્મણની મરકરી અને તે પણ આવે માટે પ્રસંગે! તું તે પાંડુનો દીકરો છે કે દુરમન! ક્યાં પાંડુ અને ક્યાં આ પ્રજા! ચાંતમ પાપમ! ચાંતમ પાપમ!’

યુદ્ધિષ્ઠિરથી હવે ન રહેવાયું. તેમણે બ્રીમને કપકો આપ્યો અને મારાજને ચાંત પાઠયા.

હવે મહારાજને નવો તુલ્કો ઉઠાવ્યો. ‘બાઈ યુદ્ધિષ્ઠિર, લે ત્યારે હું પાંડુનાં છેલ્લાં દર્શન કરી લઉં.’

‘બલે ખુશીથી કરો.’ યુદ્ધિષ્ઠિરે કહ્યું.

મહારાજ ચિતા તરફ ઊપડયા. હવે બ્રીમને જરાય શંકા ન રહી કે આવનાર આદમી હુમ્મો લાગે છે. તે પણ મહારાજનાં પગલાં દબાવતો તેની પાછળ ગયો. મહારાજને હાથતું નેજવું કરીને ચિતામાં નજર નાખી, પાંડુનાં કેહને નમસ્કાર

કરતો કરતો પ્રહસિણા કરવા માંડ્યો. લાકડાં બળી રહેવા આવ્યા હતા એટલે દોણી સ્પષ્ટ દેખાઈ.

‘અરે બાઈ આ દોણી અહીં કેમ મૂકી છે? આ કામ શાસ્ત્ર વિરુદ્ધનું ગણાય.’

‘હવે ગેશ ને શાસ્ત્રવાળા-તાડું શાસ્ત્ર પડ્યું ચૂલામાં, જે કરતો હો ઈ કર ને છાશની દોણી ભર. નકામો બીજી લપન-છપન શું કામ કરે છે? ખસ અહીંથી, નહિતર ટાંગો. જાલીને નાખીશ આ બકામાં કે બાંધશ મારા બાપ પાસે.’ બ્રીમે મારાજને તતકાવા.

‘અરે બાઈ યુધિષ્ઠિર અહીં આવ. તું ઠાહો ને સમજાવો છે એટલે તને સમજવું. આ બાઈ તો નવા જમાનાનો લાગે છે એટલે નહિ સમજે. મારાજે યુધિષ્ઠિરને સાદ પાડ્યો.

શું છે મહારાજ! કહેતા યુધિષ્ઠિર આવ્યા.

આ દોણી અહીં શા માટે મૂકી છે. કાંઈજી દુચકો ક્યો છે? એમ કહીને પોતાના હાથમાં લાકડી લઈ તે દોણી તરફ લંબાવી. બ્રીમ સમજી ગયો. ઝડપ દઈને મારાજને બાથમાં લઈ લીધા. મારાજની લાકડી પડી ગઈ અને મારાજ ભીંખાવા માંડ્યા.

કરમ્યાન સહદેવ પણ બ્રીમની બાજુમાં આવી ગયો. અગાઉથી સંકેત ક્યાં પ્રમાણે સહદેવે દોણી ઉપાડી લીધી. અને ડોઢવા માંડ્યો.

અહીં મહારાજે જોયું કે બ્રીમસેન ધાર્યા કરતાં વધારે પાકો નીકળ્યો. વાત હાથમાંથી જતી લાગી. છૂટવા માટે મરણિયો પ્રયાસ કર્યો. હતું તેટલું જોર મજમાવ્યું. પણ સામે બ્રીમસેન જેવો

લોખંડી આઠમી હતો એની પકડમાંથી શે છૂટાય. બીમી સાચું જોર કર્યું, મહારાજ વધારે સલવાણા.

હવે બીમસેને સહદેવ તરફ જોયું તો તેની પાછળ મહારાજ ઢોલતા દેખાયા. અરે તારી બલી થાય! આ મહારાજ સાચો કે પેલો હરામખોર? ઢોલકે બહુ-ઝર લાગે છે. નક્કી મારી બાણ ધૂળમાં મેળવશે. એક મારાજને પડતા મુસીને સહદેવની મદદે બીજા મારાજની પાછળ ઢોલ મૂકી. થોડી વારમાં પકડી પાડયા. જ્યાં પકડયા ત્યાં ત્રીજા દેખાયા અને તે પણ સહદેવની પાછળ ઢોલતા હતા.

હરમિયાન સહદેવને પણ યયું કે આ માણસ કાળજી પડાવવા જ આવે છે હવે શું કરવું? ખાવાનો વખત ન હતો તરત જ યાદ આણ્યું. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સૂંઘવું અને ખાવું બંને જરાજર છે-બસ યયું! સહદેવે ઢોલતાં ઢોલતાં ઢોલ્લીમાં બક્ષાએલ કાળજીમાંથી નીકળતી વરાળને એક સ્વાસ લીધો, બીજો લીધો અને ત્રીજો લીધો. ત્રણ શ્વાસે વર્તમાન બૂત અને બલિધ્યવું જ્ઞાન ધર્મ ગયું. પાછળ જોયું અને શ્રીકૃષ્ણને જોળખી લીધા, પગમાં પકી આશીર્વાદ માગ્યા.

શ્રીકૃષ્ણ ખુશી ધર્મને આશીર્વાદ આપ્યા અને કહ્યું કે બાર્ધ સહદેવ! મને વચન આપ કે બલિધ્યની વાત તું પૂછ્યા સિવાય કંઈને પણ કહીશ નહિ.

બલે પ્રભુ! આપ કહો છો તેમ કરીશ.

આપ અમારા તરફ અમીદારિ રાખજો. હરમિયાન શીમસેન નજીક પહોંચી મથો અને ફરી મહારાજને પકડવા માંડ્યો. સહદેવે તેને રોક્યો અને ખરી કહીકત તથા પોતે આપેલ વચન કહી સંભળાવ્યું.

‘બાર્ધ સહદેવ! તને આ શું સૂઝ્યું? આણું વચન અપાય? મારી બીમી મહેનત તેં પાણીમાં નાખી. સાંભળવા પ્રમાણે આ કૃષ્ણ તો મહા કપટી છે. તેની સાથેના બલકારમાં ‘વચન શું’ અને નીતિ શું? આપણે તો જેવા સાથે તેવા થવામાં માનીએ છીએ. માટે વચન પાળવાની જરૂર નથી. અને છતાં આપેલ વચન તારે પાળવું એવો જ તેમનો આશય હોય તો મને પણ શ્રીકૃષ્ણ સાચું એક વચન આપે. બોલો છે કપૂલ?’

‘કપૂલ. કૃષ્ણે કહ્યું.’

‘જીવો ત્યારે અમે પાંચ બાર્ધ અને અમારા માતૃશ્રી જોમ છએ જણના રક્ષણને કાર તમારે માથે. અમારામાંથી કોઈની આગળી સરખી કપાય તો તમારો પોચો કપાય. છે કપૂલ?’

‘કપૂલ બાર્ધ કપૂલ. સાકી સાત વાર કપૂલ પછી છે કાંઈ! કૃષ્ણે ખુશી ધર્મને સાચું વચન આપ્યું.’

હવે સહદેવે ઢોલ્લી ફેંકી લીધી અને કાળજી પાંડુની ચિતામાં હોમી દીધું. સૌ નાહીધોઈને આશ્રમમાં ગયા.

‘દમણાં કું છટા કું એટલે જો વાંધા ન હોય તો મારું’ એવેનીશ ‘તું’ એવેસન કરી નાખિને.’ એક સાંને મહાભાણ સાથે ફરતાં ફરતાં મહાદેવબાર્ધએ સાથેના ડોલરને કહ્યું.

‘કેમ બહુ કુપે છે?’ ડોલરે પૂછ્યું.

‘ના ના’ મહાદેવબાર્ધ જવાબ આપે તે પહેલાં મહાભાણએ કહ્યું: ‘પણ વળી પાળી સરકાર અમને પકડે તે વખતે જો મહાદેવનું એવેનીશ કૃપા આવે તો નકામું ચિટિય અવર્નમેન્ટ માથે આજ આવે અને તે વગાવાયને.’

સ મા જ અ ને સા હિ ત્ય ની ન વા જૂ ની

પ્રજાબંધુ સાપ્તાહિકે સતત વિદ્યાર્થીલ રહી પચાસ વર્ષ પૂરા કર્યા હોવાથી ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી એના સંચાલકોને અભિનંદન આપવા માટેના એક સમારંભ શનિવાર તા. ૧લી એએ પ્રેમાભાઈ હોલમાં દિવાન બહાદુર કૃ. મો. ઝવેરીના પ્રમુખપદે યોજવામાં આવ્યો હતો. પ્રમુખશ્રીએ 'પ્રજાબંધુ' સાથેના પોતાના જૂના અને ગાઢ સંપર્કોના ઉલ્લેખ કર્યો હતો. અને 'પ્રજાબંધુ'ની પહેલાં ચર ચએલ 'સમશેર બહાદુર' અને 'દિતેન્દ્ર' કરતા 'પ્રજાબંધુ'ની વિકાસગતિ તરફ ધ્યાન એન્ધું હતું. 'પ્રજાબંધુ' દર વખતે કષ્ટિક નવીન આપ્યા કરે છે એ બદલ સંતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો અને એના સતત વિકાસ ઇચ્છ્યો હતો.

સાર પછી શ્રી ગણેશ વામુદેવ માવલંકરે 'પ્રજાબંધુ'ને અંગ્રસિ આપતા જણાવ્યું હતું કે સંપૂર્ણ આઝાદી મળ્યા પછી વૃત્તપત્રોની જવાબદારી ધણી વધી છે. લોકમતને અંત કે રાજકીય રાગદેષ વગર દોરવણી આપવાનું કામ કરવું મુશ્કેલ છે. વૃત્તપત્રોને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ કામ કરવાનું અને નોંધણી વિશેની અવહેલના માતૃભાષામાં નહિ ચલાવી લેવાનું એમણે સૂચન કર્યું હતું. 'પ્રજાબંધુ'ને અભિનંદન આપતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે પત્રકારત્વ એ કેવળ ધંધો નથી પણ ધર્મ છે એ વાતને 'પ્રજાબંધુ' આ પચાસ વર્ષ દરમિયાન ખૂબ નથી.

ડૉ. હરિપ્રસાદે જણાવ્યું હતું કે 'પ્રજાબંધુ' હમેશા પ્રલોકનાથી જન્મ્યું છે. દરેક મ્યુ. ચૂંટણી વખતે 'પ્રજાબંધુ' એ જતનાની નાક યોગ્ય રીતે પારખી લોકોને સાચી દોરવણી આપી છે.

શ્રી. ગરુભાઈદુવે જણાવ્યું હતું કે 'પ્રજાબંધુ' એક એવું પત્ર છે કે જેણે પ્રજાના વિચારના ખતરની સાથેસાથ પોતાના વિચારો

રોડું પણ ધતર કર્યું છે. 'પ્રજાબંધુ' એ આપ દૃષ્ટિ અળવી છે અને પ્રતિસ્પર્ધાના વિચારોને પણ રચાન આપ્યું છે. આયુષ્યની દૃષ્ટિએ નહિ પરંતુ એની પ્રગતિ અને સિદ્ધાંતને લઈને એને અભિનંદન આપવામાં આવે છે.

શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ 'પ્રજાબંધુ'ને અંગ્રસિ આપતા જણાવ્યું હતું કે યુવાન લેખકોની કલમને પોતાના અંશરૂપ બનાવી 'પ્રજાબંધુ'એ પત્રકારત્વના એકા હેઠળ એક શાળાનું કામ કર્યું છે.

ત્યાર પછી પ્રમુખશ્રીએ શ્રી ઈન્દ્રવદન કાકર અને શ્રી સુનીલાલ શાહને હારતોરા અર્પણ કર્યા હતા. જવાબમાં આચાર માનતા શ્રી. કાકરે જણાવ્યું હતું કે 'પ્રજાબંધુ'ના ધતરનો બધો પથ શ્રી. સુનીલાઈના ફાળે જાય છે. પત્રકારોની ફરજ હવે કઠી બની છે અને 'પ્રજાબંધુ' કાંઈ પણ રિયલિટી અને કાંઈપી ક્યામા વગર પોતાનો મત રજૂ કરશે.

ખીજે દિવસે-રવિવાર તા. ૨છ મેના દિવસે શ્રી. સુનીલાલ વ. શાહે કરેલી સાહિત્યની સેવા બદલ તેમને અભિનંદન આપવાનો એક સમારંભ ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈના પ્રમુખપદે પ્રેમાભાઈ હોલમાં યોજવામાં આવ્યો હતો.

પોતાના પ્રવચનમાં શ્રી. ધુમકેતુએ જણાવ્યું હતું કે ૧છ વર્ષની ઉમરે શ્રી શાહે લખેલી પહેલી નવલકથા 'વિમળા'થી માંડીને એમની છેલ્લી કૃતિ 'એકલવીર' સુધીમાં એમણે સુંદર વિકાસ સાધ્યો છે. એમની ઐતિહાસિક નવલકથાઓએ એમને ખ્યાતિ આપાવી છે. એમણે શાંત ઉપવાસના વડે ઉત્તરોત્તર વિકાસ સાધ્યો છે. થોડી કાંઈ પ્રાપ્ત કરી હુમ યઈ જવાનું ધણાથી બની શકે છે, પણ અહીં એક એવો લેખક છે કે જેણે આગળ આવી જવાની ઉતાવળ વિના સાધના કરી છે. પત્રકારત્વમાં એમણે

અનેાખી યૈસીનું સ્વસ્થ નિરૂપણ દાખલ કયું' છે. એમના પત્રકારત્વની શાળામાં શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી. સાહેબરા, યથાવંત યુક્ત જેવા લેખકો તૈયાર થયા છે. ખીજા પર છાપ પાડવાનો એમને મોઢ નથી. જઈ જઈ પાછળ મરતા અમદાવાદમાં પણ આવી એકનિશાથી ઉપાસના કર્યે જવી એ સુનીલાઈથી જ જની થકે. અંતમાં શ્રી. ધુમકેતુએ શ્રી સુનીલાઈ ઉત્તરાવરમાર્માં સુંદર કૃતિઓ આપે અને સો ચરદ હવે એવી શુભેચ્છા વ્યક્ત કરી હતી.

શ્રી. રવિશંકર રાવળે જણાવ્યું હતું કે 'પ્રભજ્યુ'એ કલાકારો તરફ દુર્લભ રાખ્યું નથી અને સ્થાનિક કલાકારોની કદર કરી છે. સંસ્થાએ કલાકારોની કરી આપેલી સગવડો ઉપયોગ શ્રી સુનીલાઈ દરિપૂર્વક કરી રહ્યા છે. સુજરાતના આ પ્રતિષ્ઠાળી વિદ્વાનને શ્રી. રાવળે દીર્ઘાયુ ઈચ્છ્યું હતું.

પ્રો. અનંતરામ રાવળે 'પ્રભજ્યુ'ના નીરોગી વિજતજ્વર અને વિવેક પત્રકારિત્વનો ઉલ્લેખ કરી જણાવ્યું હતું કે 'પ્રભજ્યુ'નો વિકાસ એ શ્રી. સુનીલાઈનો જ વિકાસ છે.

શ્રી યથાવંત યુક્તે શ્રી સુ. વ. શાહ પાસેથી પોતાને મળેલા અનુભવોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે, સુનીલાઈ કદી પણ કોઈ વસ્તુનો આમલ નથી રાખતા. બીજાના દરિમિદુની તેઓ કદર કરે છે તેઓ સાહિત્યપ્રિય છે એટલા જ સત્યપ્રિય પણ છે.

સાહિત્યકારોએ આપેલી અજબિના પ્રત્યુત્તરમાં આભાર માનતા શ્રી સુનીલાઈએ જણાવ્યું હતું કે આમાં કેટલીય અતિશયોક્તિ છે. મેં સાધના કરી નથી. ઉદય કર્યો છે. ઉદય એ સાધના નથી. સાધના પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ નથી. મેં સતત વિદ્યાર્થી અવસ્થા અનુભવી છે અને એ કારણે જ પ્રવાહવર્તિત થયો નથી.

ત્યારપછી પ્રમુખશ્રીએ શ્રી શાહને દારદોરા અર્પણ કર્યો હતા. શ્રી ચિત્તમ્પ્રસાદ દીવાનજીના આભારવિધિ બાદ સમારંભ પૂરો થયો હતો.

સ્વ. શ્રી. કામાક્ષી નટરાજન

દિવના એક પીઠ પત્રકાર અને સમાજસુધારક શ્રી. કામાક્ષી નટરાજનનું તા. ૨૬મીના રોજ વાંદગા ખાતે આવેલા પોતાના નિવાસસ્થાને ૮૦ વર્ષની સુક્રમ વયે અવસાન મળ્યું તેઓ સુમધના વિખ્યાત સાપ્તાહિક 'ઈન્ડીઅન સોશલ રીફોર્મર' ના સ્થાપક હતા, અને તેના તંત્રી પદે અરધી સદી ઉપરાંત રહ્યા હતા.

શ્રી. નટરાજન ઈ. સ. ૧૮૬૮માં જન્મ્યા હતા. કુશકોનમની સરકારી પ્રાથમિક અભ્યાસ કરી ૨૧ વર્ષની ઉંમરે તેઓ પ્રૈમ્યુ-એટ મથા હતા. સમાજસુધારા માટેની ધન્ય તેમનામાં પહેલેથી જ હતી અને એ ધન્યથી પ્રેરાઈ તેઓ પત્રકારત્વમાં દાખલ થયા. પત્રકાર તરીકેની કારકર્દી તેમણે મદ્રાસના અમેઈ દૈનિક 'ધી હિંદુ' માં જોડાઈ ચડી કરી. આ પછી તેમણે પોતાનું સ્વતંત્ર સામયિક 'ધી ઈન્ડીઅન સોશલ રીફોર્મર' ચડી કયું. યશ-આતમાં આ પત્ર મદ્રાસથી પ્રગટ થતું. ૧૮૯૮ માં તેને મુબઈ ખાતે ખસેડવામાં આવ્યું અને આજ દિન સુધી તે મુબઈથી જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. એ પત્રે નત્ર અને વિનીત લીલા માટે જે ખ્યાતિ મેળવી તે તેમના તંત્રીપદને આભારી હતી.

રાજકારણમાં શ્રી. નટરાજન એક વિનીત નેતા હતા. તેઓ એક ઉત્તમ વક્તા હતા. છતાં તેમને નેપથ્યમાં રહી મૂંઝ કામ કરવાનું વધુ પ્રિય હતું. તેમની પ્રવૃત્તિઓ પણ સામાજિક સુધારા અને બધાં રાજકારી સુધારા પૂરતી મર્યાદિત રહી હતી. પરંતુમાં વક્તા હિંદીઓને નાગરિકતાના હક્ક મળે અને તેમને વ્યાપારની બંધી સગવડ મળે એ માટે તેમણે યુગીન યુગેશ ઉઠાવેલી. ઈન્ડીયન ઈન્ડીઅન સીટીઝનશીપ એસોસિએશન ૧૯૧૫માં યશ થયું ત્યારે તેઓ તેના માનદ મંત્રી બન્યા. આ પહે તેઓ મહાં વર્ષ સુધી રહ્યા. ૧૯૪૩ માં જલ્દવસ્થાને લીધે તેમણે એ પદથી રાજનામું આપ્યું હતું.

‘રીફર્મર’ ના તંત્રી હોવા ઉપરાંત આને બંધ થયેલા ‘ઇન્ડિઅન ડેઇલી મેઇન્ડ’ ના પણ તેઓ છ વર્ષ સુધી તંત્રીપદે રહ્યા હતા. શ્રી. નટરાજન ‘ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ માં પણ મહા વર્ષો સુધી નિયમિત રીતે લેખો લખતા.

ઈ. સ. ૧૯૧૧માં કુર્નલ ખાતે કરાયેલી મદ્રાસ પ્રાંતિક સામાજિક સુધારણા પરિષદના શ્રી. નટરાજન પ્રમુખ બન્યા હતા. પાછલાં વર્ષોમાં મુંબઈ પ્રાંતમાં કરાજેલી પરિષદોના પણ તેઓ પ્રમુખ બન્યા હતા. ૧૯૩૩માં શિક્ષણ વિશ્વવિદ્યાલયના આમંત્રણથી તેઓ અમેરિકા ગયા હતા અને ત્યાં દરરોજ ભાષણો આપ્યા હતા. તેમણે ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં હતાં તેમાં મીસ મેયોના પુસ્તક ‘મધર ઇન્ડિયા’ ને જવાબ આપતું પુસ્તક અને ‘અવર દ્રીપ ડે અમેરિકા’ મુખ્ય છે.

‘રીફર્મર’ ના તંત્રીપદેથી શ્રી. નટરાજન ૧૯૪૦માં નિવૃત્ત થયા હતા અને એ પત્રનું સંચાલન તેમના પુત્ર શ્રી. એસ. નટરાજન આને સંભાળી રહ્યા છે. નિવૃત્ત થયા પછી પણ શ્રી. નટરાજને તેમાં લેખો લખવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. તેઓ નિવૃત્ત થયા છારે તેમની સેવાઓની કદર માટે એક ચેલી તેમને અર્પણ કરવામાં આવેલી.

શ્રી. કામાક્ષી નટરાજનનાં અવસાનથી હદના પત્રકારત્વએ એક દક્ષ પીઠ પત્રકાર ગુમાવ્યો છે. તેમના હિસાબ, સ્પષ્ટતા અને નિર્ભયતા માટે તેઓ ઘણા જાણીતા થયા હતા. ‘રીફર્મર’ માટે ઉઠાવેલી તેમની જહેમતથી તેઓ અને ‘રીફર્મર’ અજિલ બની ગયા હતાં. પત્રકારત્વ માટે તેમને હમેશાં માન હતું અને તેમણે હમેશાં તેનાં ઊંચાં ધોરણોને અનુસરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો.

ગટરમાંથી મળેલાં પરીક્ષાના જવાબ પત્રકો

મુંબઈ યુનીવર્સિટીની ઇન્ટરમીડિએટ આર્ટ્સની આ વર્ષે લેવાયેલી પરીક્ષાનું પરિણામ

જહાર પંથવાને ૬૭ ૧૮ દિવસ માફી છે ત્યાં તે એક વિષયનાં તપાસપંક્તિ દર્શાવે જવાબ પત્રો ઘાટકોપરના રેલ્વે સ્ટેશન પાસેની ગટરનાં અંધારા પાણીમાં તરતાં માલમ પંક્તિ છે અને એ ઘટનાની યુનીવર્સિટીના સત્તાવાળાઓને ખબર કરવાને ૪૮ કલાક ઉપરાંત વીતી ગયા પછી તેનો જાણને લેવાનો કયા પમતો લેવામાં નથી.

આ તાલુખીકરી ઘટનાની જે વિમતો ‘સાજી વર્તમાન’ નો ખાતમીદોર મેળવી શક્યો છે તે એક રસકરી કહાની પૂરી પાડે છે અને સાથે સાથે મુંબઈ યુનીવર્સિટીના અધ્યક્ષ હારહાર પ્રત્યે આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે.

યુનીવર્સિટીના સત્તાવાળાઓને વધામણી આપવામાં આવી અને કોઈ વડા કારકુન એ બનાવના રચનાની ભત તપાસ કરવા ગયા અને બધું જોઈને ફર્ગ થઈ ગયા. પણ એનો કશો બેદ તેઓ ઉઠેલી શક્યા નથી.

ભાવનગરમાં અશાંતિ

નિર્વાસિતો અને એક કામના લોકો વચ્ચે તા. ૭-૫-૪૮ના રોજ સામાન્ય ઝગડામયી તોફાન થવા પામ્યું હતું. કેટલીક દુકાનો છુટાઈ હોવાનું તથા કેટલાક માણસોને ઈજા થવા પામી હોવાનું જણાય છે.

‘તોફાન’ના સમાચાર મળતાં જોદિલવાક વિકાગના કલેક્ટર શ્રી. જાલજી મોદીએ બંદોબસ્ત અંગે પગલાં લઇને બંદર રોડથી ઘોઘા ફરવાનું સુધીની બંદર અને બીજા મુખ્ય બંદરોમાં ફરક્યુંતો અમલ જાહેર કર્યો છે. લશ્કરનું પેટ્રોલીંગ ચર થઈ ગયું છે. પરિસ્થિતિને કાબુમાં લેવામાં શ્રી. જાલજી મોદી સાથે પરિષદ કાર્યકર શ્રી. આતમારામ બંદે બારે જહેમત ઉઠાવી હતી.

મીઠરી અને પોલિમનો બંદોબસ્ત પણ સારા અને શાંતિરથાપક હતો.

સીનેમાપ્રેક્ષકો અને રાષ્ટ્રીય ગીત

હિંદી સરકાર તરફથી એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે કે સીનેમાધરોમાં શો પૂરો થતાં અને વરિમાતરમનું ગીત થીએટરોના માલિક તરફથી રજૂ થાય છે. પરંતુ જાણવા મુજબ પ્રેક્ષકો એ રાષ્ટ્રીય ગીતનું યોગ્ય સન્માન કરતાં માંલૂમ નથી પણ તેથી 'વરિમાતરમ' ગીત પૂરું થતાં સુધી થીએટર માલિકોને સીનેમાધરના હરવાળ ન ખેલવાની સૂચના કરવામાં આવી છે. નવાં સામયિકો

અંગલમ્ : ગેનેલિંગ એકિટર. રામકૃષ્ણ મહેતા, તંત્રી, પ્રકાશક : જોષાલકૃષ્ણ મહેતા, આમત્રકુળ સોસાયટી, એલિસપ્રીજ, અમદાવાદ આ નવા પ્રગટ થતા માસિકનો એપ્રિલ માસનો ત્રીજો અંક મળેલ છે. આ 'સર્વરંગી' સીદિ ત્ત આપતાં માસિકના આ અંકમાં લેખકોને 'પત્રોના જવાબ' આપતો વિભાગ ગુજરાતી સામયિકોમાં નવો નહિ જતાં પ્રયત્ન ચીસો છે.

હાકિયાવાડ : તંત્રી પ્રકર હે એચ, પ્રકાશક : શ્રી કૃષ્ણકુમાર લાલજી ગણાના, હિન્દ પ્રિન્ટર્સ લિમિટેડ રાજકોટ વાર્ષિક રૂ. ૬-૮-૦૦ પ્રકર ૦-૨-૦૦

નવન સૌરાષ્ટ્રના ઉગમે પાણી અને વિચાર

સ્વાતંત્ર્યને, હાકિયાવાડના રૂપાવેલા પ્રાણને સ્વતંત્ર વિદ્યારવાની તક અને ક્ષેત્ર મળ્યાં છે. રાજકોટથી પ્રગટ થતા આ સામયિકને તેની સરકારમાં સફળતા મળેલી છે.

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	દે. મર્ષર [પોરાણિક કથા]	૧-૦-૦
દેવ અને કાનવ	" "	૧-૮-૦
વેદાંતી પૂતળ	" [માર્ગ ભૂલકથા]	૧-૧૨-૦
ભૂતાવળ	" [ભૂતાવળા]	૧-૦-૦
મેટકકુમારી	" [પરીકથાઓ]	૧-૧૨-૦
જંગલનો પાલ	" "	૦-૧૨-૦
કૃતમણી	" "	૭૫૫ ૭
ઉર્મિલા	દે. પારાધર્ષ [નવલકથા]	૩-૮-૦
દેવકુમ્ભ	" [દેવકથાઓ]	૧-૦-૦
નહિં છવતર	[નવલકથાઓ]	
દે. નાપાલાલ દવે		૧-૦-૦
કુદરતમય જીવન [આશિષ વિરોધ પુસ્તક]		
દે. ચમનલાલ મા. રેખુલ		૨-૧-૦
જોરાક	[જોરાક વિરોધ પુસ્તક]	
દે. ચમનલાલ મા. રેખુલ		૧-૧૨-૦
પૂર્વમણ (ગીતો) જનનીય વિરાણી		૨-૦-૦
આત્મચુલન (નવલકથા) કિશનવ		૦-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

રાણાપીઠ : ભાવનગર

કામ, કામ ને કામથી કંટાળેલા જીવનને નીરસ

બનતું અંદકાવી તેમાં નવી તાજગી છલકાવશે—

*

આરામપુરશીતા આરામને અધિક આહ્વાન કરે અને સુસાદરીની મોજને વધુ મનોરંજક બનાવશે—

રસમંજરી અને રસવલ્લરીની
વાર્તાઓના રસભંડાર

પ્રકાશક : કહાની કાર્યાલય : ભાવનગર

શ્રાસ અને ઉદ્દેશોધન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું

પૃષ્ઠ : ૪

અંક : ૬

ઉદાત્ત

પાંચે ૬૫

૭૨૬-૦૫૨

૭૨ની વાર્તાસામગ્રી - અંજનરત્ન પસંદગી : શિલ્પી : શ્રીચરણ : હાથીનો મહાવત : બીજી
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ (નારિય) : લુટ્ટી ભૂલીશ નહીં : રૂપ-રૂપા : લીમના ટોડા : તમા

બાળ-બુદ્ધિ-તેજ

વધારનાર

ઝંડુ

અયુવનપ્રાશ

આયુર્વેદનું

અનુપમ ઔષધ

વૃદ્ધ-યુવાન

બાળક

સૌ કોઈ

આજથી જ અજમાવો

જીવનમાં—

અતિ આવશ્યક

સ્વાદિષ્ટ

પૌષ્ટિક—ખોરાક

એ જ

જીવન

લીલાં આંખનાં સાથે બીજાં
પાચક અંતે લોહી વધારનાર
ઔષધો મેળવી બનાવેલ

સાધારણ નબળાઈમાં અને મગજની
નબળાઈમાં સંગીન કામ આપનાર

સાત્વિક ઉપાય

: મજવાનું ડેકાઈ :

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિમિટેડ

ભારીયા મહાજનવાડી, કાલગાદવી મુંબઈ - ૨

અ તિ અ ગ ત્ય નો કું કું ખી ઈ લા જ !

આજના જંગલભર્યા ધાંધલ્યા અને સંપૂર્ણ પૌષ્ટિક
ખોરાકની તંગીના જમાનામાં મદદરૂપ થઈ શકે
ઉચ્ચ પ્રકારનું સીઓ અને પુરવો માટેનું ટોનીક—

★ ડેબીટોન ★

DEBITONE

- ❑ શરીરના વીકાસ માટે જરૂરી સઘળી
વસ્તુઓ જેવી કે કેલ્શીયમ, આયર્ન,
વીટામીન અને વધારાનો ખોરાક
પુરો પાડે છે
- ❑ જ્ઞાનતંત્રીઓ માટેનું અતિ ઉચ્ચ
પ્રકારનું ટોનીક છે. જે જ્ઞાનતંત્રીઓને
મજબૂત બનાવે છે અને શાંત નિદ્રાથી
તમારી માનસીક બેચેની દૂર કરે છે
- ❑ ઉમદા લાન લોહીનો જથ્થો વધાર-
વામાં મદદરૂપ થાય છે જે તમારું
શરીર તદુરસ્ત રાખે છે
- ❑ ભારે પરિશ્રમનું માનસીક યા શારી-
રિક કામ બજાવનારા સખસો માટે
અતિ કીમતી છે

‘ ડેબીટોન ’ : ઉપર જણાવેલ રીતોએ એક અને અનેક રીતે પ્રત્યેક સ્ત્રી અને
પુરુષને સરખું કામ આપે છે અને આધુનિક જમાનાની જંગલો સામે
ટકાવી રાખે છે.

ધી ડેકન ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ એન્ડ રીસર્ચ લેબોરેટરીઝ

૧૫૬, તુલસીપાર્ક રોડ, મુંબઈ - ૧૬ (માહુગા : જી. આર્. પી.)

સુવાસના ખગીયા સમી

ઉર્વશી-સુવાસિની

ન્યોતિ-ચિત્રા

સમિરા-દુનિયા

અગરબત્તીઓ

આજ ઘરઘરનો વપરાશ

થઈ પડી છે

તમારી કોમળાંગીના કોમળ
હસ્તો માટે ખાસ બનાવેલા
મધુકર

બા રસો પ

તથા ચોક્કસ હવે એઈતા
પ્રમાણમાં ખરીદી શકશો
વ્યાપારીઓ તમારી જરૂરિયાત
માટે તુરત માંગણી કરો

મધુકર-મેડીકેટડ

આ હી તે લ

અમીત મગજને શાંતિદાયક ઉમદા તેલ

અગરબત્તીના ઉદ્યોગતું

આગેવાન કારખાતું—

એજન્સી તથા વ્યાપારી શરતો માટે આજેજ લખો:—

મધુકર પરફ્યુમરી વર્ક્સ લીમીટેડ

૩૫, દાદાબાઈ રોડ, વીલેપારલે : મુંબઈ-૨૪

JHPB

‘કહાની’ના લવાજમ તથા બહેરખખર માટે

જયહિન્દ પબ્લીસિટી સરવીસ

૪૦૮, કાલબાહેવી રોડ : મુંબઈ-૨

કાર, કામ ને કામથી કંટાળેલા જીવનને નીરસ
બનતું અટકાવી તેમાં નવી તાજગી છવકાવશે—

આરામખુરશીના આરામને અધિક આહવાહક અને
સુસાદરીની મોજને વધુ મનોરંજક બનાવશે—

રસમંજરી અને રસવલ્લરીના

આ અંકમાં તમે વાંચી તેવી બધી વાર્તાઓના રસજંગલ

લખા : કહાની કાર્યાલય : કાલ્યાણી : બાવનમર

ઉપેક્ષા
જાણી શકો છો

પ્રાઇન્ટર્સ
પ્રિન્ટર્સ

વિહાર માટે પદ્મરાજ
મુલકે

રોટારી
ક્લબ્સ માટે
જગદેવલા મહીરજી

સુનેશર વણાવી બારેવાઠામની ખમીરવતી નવલકથા

પાતાળકૂબો

લે. ઇશ્વર પેટલીકર

૨૫૬ પાનાં કિંમત રૂ. ૪-૦-૦
 [ટપાલખર્ચ માફ]

બધા ચોપડી વેચવાવાળા વેચે છે
 : પ્રાપ્તિસ્થાન :
નવસર્જન કાર્યાલય
 મોટા આંકડિયા-ઠાડિયાવાડ

મુખર્ષી, બિહારી ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
 હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
 લખો યા મળો
 મગનલાલ એચ. વાટ
 આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
 દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ
 મુખર્ષી બિહારી, સી. પી. રોડ : મુંબઈ - ૪

સ્પેન દેશમાં ઉત્પન્ન થતા ઉમદા ફુલોમાથી

સુદી ગાંઠલું

સ્વાસ્થ્ય
શુભકેશવ

લોગાલક્ષ્મી સુલજીવન એડીટર

વર્ષ - ૪
અંક - ૬

કંહાની

જૂન
૧૯૪૮

કેમ વાર્તા

૧. અન્નભરના પાકમ
૨. દિવસી
૩. શીયરણે
૪. કાળીને મતાવત
૫. જીને પ્રમ
૬. પુષ્પીશાળ ચોદાણ
૭. હું કરી ભૂલીય નહીં
૮. રૂપ-રૂપ
૯. જીમના ટાણ
૧૦. સમાજ-સાહિત્ય ... ..

વાર્તાકાર પાન

વિજયકુશ મોહં	૧
મુળકંકર મી. શક્	૧૧
અરોહ	૧૫
મુનિકુમાર મ. બંક	૨૨
ભાણુધાર્જી બાસ	૩૦
ર. લ. વે.	૩૧
બંન-કેદર	૩૨
'નરિલ'	૩૮
માધવજી પટેલ	૪૫
...	૫૦

વાર્તા મોકલનારને

‘કંહાની’માં છપાતી મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તા જદમ પુરસ્કાર દેવામાં આવે છે અને તેને અંચર્ય કરવાના ફક્ ભેખળા પોતાના રહે છે. મૂળ કે અનુવાદિત વાર્તાની તમામ પ્રકારની જવાબદારી ભેખળ કે અનુવાદકની પોતાની જ રહે છે. અસ્વીકૃત વાર્તા પરત કરવામાં આવતી નથી. તેને રદ કરવામાં આવે છે. સ્વીકૃત વાર્તાના અખર ભેખળને પખવાદિયામાં અપાશે. — સંપાદક

કંહાની કાર્યાલય

જમ દિ'ર પખલીસીરી સર્વેસ
૧૦૩ કાવભારેવી રસ્તા
મુંબઈ-૨

સંપાદન અને અવસ્થા અમે
કંહાની કાર્યાલય
કાણાપીઠ : ભાવનગર

વાર્ષિક દેશમાં ૧-૧૧-૦

પરદેશમાં ૬-૦-૦

કંહાની

જુલૈ દેશમાં ૦-૧૦-૦

અવદેશમાં ૧-૦-૦

છૂટક પ્રતો નીચેનાં લોકમિય અખખારગૃહો પરથી મળી શકશે

મેસર્સ ઓ. એચ. બ્હીલર
રેલ્વે છુકરટોલ

એમ. એચ. શુક્લ
નુસપેપર એજન્ટ : સિદ્ધપુર

એચ. એમ. મારફ્ટીઆ
સેન્ટ્રલ રોડ, કમલ રોજીજ સામે
લહેરી મેન-શન, બીજે માલે, મુંબઈ-૪
શુજરાત છુકરટોલ
લક્ષ્મી રોજીજ સામે : સુરત

આફ્રિકામાં

બંકર ન્યુસ સર્વિસ
પો. બો. ૬૨૦, મોમ્બાસા

મેસર્સ વોરા બ્રથર્સ
પો. બો. ૩૬૭, મોમ્બાસા

—લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.

મીમરાજ બિલ્ડીંગ, કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ-૨
ફરનન્ડીજ પુલ નીચે, ગાંધીમાર્ગ : આમદાવાદ
ઝોડી પોળ સામે, રાવપુરા : વડોદરા

એલ. કે. મેઘાણી

૧૪, અમરતલા સ્ટ્રીટ : કલકત્તા
કંહાની કાર્યાલય
મુંબઈ અને ભાવનગર

★

જૂન ૧૯૪૮

વર્ષ ૪ : અંક ૬

★

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

અજગરનાં પરાક્રમ

વિજયગુપ્ત મોર્યા

શિ માળાનો સમય હતો. આ ઝાટકમાં આણુ ઉપર બહુ જૂનું સહેલાણી-ઝો આવે છે એટલે મારા જેવા એકાંતપ્રેમી માણસને તો બહુ ફાવે. મારે આણુમાં સરિસમ-વંશનાં પ્રાણીઓ, એટલે કે જુદી જુદી જાતનાં સાપ, ઘે, કાચંડા, પિંડોડી, સાપની માસી, સાંઠા વગેરેનો અભ્યાસ કરવા સ્વચ્છ બાર મહિના રહેવનું હતું. નખી તળાવની સામે એક વિશાળ બંજરામાં મને ઉતારો આપવામાં આવ્યો હતો. આ બધાં પ્રાણીઓની જુદી જુદી જાતોનાં એટલા બધાં નમૂનાં મેં એકઠાં કર્યા હતા કે તેમનું વર્ગીકરણ કરીને સાચ-વચમાં અને મારા સંશોધનકાર તથા પ્રયોગો માટે આણું મકાન કામમાં આવી ગયું હતું, એટલે મારે આણુના એક નાના મકાનમાં રહેવું પડ્યું.

આણુ ઉપર બાર માસ રહેવાનું મારા જેવા પ્રકૃતિપ્રેમી સિવાય જોણ માણસે પસંદ કરે. સહેલાણીઓ સિવાય કે ચોમાસાનો વખત આણુ ઉપર રહેવાનું પસંદ નથી કરતા. સિવાયાની ઠંડીમાં સરિસમ વર્ષનાં પર્ણામ્બર પ્રાણીઓ સુખ જેવાં બની જાય છે અને નજરે પણ જોઈ પડે છે. પર્વત બપોરે ફાગણ મહિનામાં હવામાં હું આવે છે ત્યારે એમને શોધવા જવું નથી પડતું. અત્યારે સિવાયાના મારે મારે કામ પણ આણું રહેતું

હતું, એટલે સાંજે ફરવા નીકળી પડ્યો હતો. પક્ષી-નિરીક્ષણ માટે સિવાયામાં આણુ મદત-નું સ્થળ છે, અને મને પક્ષીઓમાં પણ સારો જોશ રસ હતો એટલે સાંજે ફરતા ફરતા મેં પક્ષીઓમાં ખ્યાન પરાવ્યું. ઝાડી નીચેથી કસુરાનું મંદ મંદ સંમીત આવતું હતું. ફોલો ઉપર સફરખોરા મચુર કંઠે ફિલકાટ કરતાં બેઠા હતા. ઝાડની કાળી ઉપર બેઠેલા પતરંગા હવામાંથી જીવંત પકડવા વારંવાર કંપલાવતા હતા. સિવાયામાં આણુની ગુલાબી ઠંડીની મજા માણવા આવતા દેવ એમના આવાની ઝાતુ ન હોવા છતાં આનંદન સમાવાથી સિસોડી વગાડી લેતા હતા. માથે મુગટ અને પાછળ રજવાડી કબ્બાની ઘાંખી ડોર જેવી વિચિત્ર પૂછડી ધારણ કરી જલ્દે પોતે આ વનધોનો રાજ દોષ તેમ વનમાં લટોડાથી બોલતો બીમરાજ 'સી-રંજ, મી-રંજ' કરતો હતો. લાલ યોમિયાવાળા છુલ્લુદ તે આણુને ચણતાર છે. એમના રજા વિના આણુ ચૂનું લાગત. પૂછડીને પંખાની જેમ ફેલાવી કાળે કાળે નાચતો અને માતો ચાલીય તો આનંદનો પ્રદીક છે.

શોરેસવારીનો મને બહુ શોખ છે અને અહીં તો હું ઘાંખા અંતર સુધી ફરવા જતો. એટલે મેં પહાડી ટુંક રાખ્યું હતું. આજે હું ટુંક ઉપર સવાર થઈને જ નીકળ્યો હતો. થોડો

ગયા પછી મને ફાધર પુછાકેનો બોલો થઈ ગયો. તેઓ અહીં ખ્રિસ્તી મીઠનના વડા પાદરી હતા અને હિંદુસ્તાનમાં પહેલી જ વાર તાજેતરમાં જ આવ્યા હતા. તેમનો જંગલો પાસે જ હતો એટલે તેઓ આગ્રહ કરીને મને પોતાને અંગલ ઘઈ ગયા. તેઓનું મીઠન અહીં બીથોને 'સુધારવાનું' અને તેમને ખ્રિસ્તી બનાવવાનું કામ કરવું હતું. પાદરી સાહેબનું હિંદુસ્તાન વિષેનું જ્ઞાન એટલામાં જ સમાઈ જતું. સ્વભાવે તેઓ બહુ વાતોચિત્રા હતા. આજે તેમની વાતો સવારે થું ખાધું ત્યાંથી રૂઝ ઘઈ, ત્યાંથી બાવળની કાળીની જેમ આડી ફાટીને આજના હવામાન ઉપર આવી અને ત્યાંથી હનુમાન જેમ હાલંગ મારીને હિંદુસ્તાનના રાજકીય પ્રશ્નો ઉપર આવી. છેવટે નદી જેમ દરિયામાં જાય તેમ તેમની વાત પણ પોતાના ક્ષેત્ર પાસે આવીને ઊભી રહી.

'હું ખરું કહું છું, ડોક્ટર,' પાદરી સાહેબે મારા પર મશીનગનનો મારો ચલાવ્યો, 'તમાગ ધર્મે' તમને ડરપેઠ અને સંકુચિત મનોદશાના બનાવ્યા છે. એક પ્રજા તરીકે હિંદુઓમાં એકતા, સહિષ્ણુતા અને નીરરતા નોંધ્યે, જ ખ્રિસ્તી વર્તમાન છે. અમારા બાળકોને તો એ શુદ્ધો મળ્યૂંથીમાં...'

'ફાધર, ફાધર,' એક જાકરો બેબાકળો બનીને દોડતો આવ્યો. 'સસલાના પંજરામાં એક મોટો અજગર...' જાકરો હાથવાળી પૂઠો બોલી ન શક્યો.

મોટો અજગર જલજી ફાધરની ધુરંધરી નીચે હોય તેમ ફાધર બેબાકળો બનીને ડોકડો મારી ઊભા થઈ ગયા. દેવતા ઉપર માથાથળી પીમળી જાય તેમ નીરરતા અને મર્દાનગીની વાતો અદશ્ય ઘઈ ગઈ. પાદરી સાહેબે વિલાપનમાં એવા જ ખમાલ મેળવ્યા હતા કે હિંદુસ્તાનમાં તો કમલે તે પગસી વાહ, અજગર અને નામ સામા મળે છે અને માણસોને ખાઈ જાય છે. એટલે તેઓ જગરે હિંદુસ્તાન આવવા સ્વાના ગયા ત્યારે પોતે બહાદુરી કરતા હોય એવો

ગર્વ લેતા હતા. પરંતુ હજી તો પહેલી જ વાર અજગરે તેમના સસલાખાનાની મુલાકાત લીધી ત્યાં તો તેઓ વિહવળ થઈ ગયા.

'મે' જાકરોને કહ્યું, 'આલ બતાવ, ક્યા છે અજગર?'

હું જાકરોને લઈને દોડતો ગયો. મારી પાછળ, દેવીનો ભૂરો ધૂલે તેમ પાદરી સાહેબ ધૂળતા આવ્યા. ફળિયામાં સસલાનું એક પાંજરું હતું. તેના સળિયા વચ્ચે ઘડીને એક અજગર અંદર ધૂસરો હતો અને એક સસલાને મળી ગયો હતો. એટલામાં માણસો બેમા ઘઈ ગયા અને પોતાને મળેલી આવી અજુનોતરી પ્રસિદ્ધિથી કાઢીને અજગર નાચી જવા માટે બહાર નીકળવા ફાફા મારવા લાગ્યો. પરંતુ અજગરમાં નહોતી ઈજનેરી સુદ્ધિ કે નહોતું ગણિતનું જ્ઞાન, કારણ કે જમારે તે સળિયા વચ્ચેથી અંદર પેઠો લારે સીધો સોડા જેવો હતો, પરંતુ પુખ્ત વયના સસલાને ચેટમાં પકરાવ્યા પછી તે વચ્ચેથી ફૂટી પડ્યો હતો. એટલે હવે સળિયા વચ્ચેથી બહાર નીકળવું અશક્ય હતું. થોડાક તરફિયાં માર્યા પછી તેને ઝીતમ સુદ્ધતી જેમ જ્ઞાન થયું કે મોઢા-માર્ગની આડે આવતા સસલારૂપી માવાના અંતરાયનો તે જ્યાં સુધી લાગ નહિ કરે ત્યાં સુધી તેને આ કેદખાનારૂપી સંસારમાં કુઝળી રહેવું પડશે. જેવું એ જ્ઞાન થયું કે તરત જ સસલાને ઝોડી કાઢી તે ચાલારૂપી બંધનથી મુક્ત થવા લાગ્યો. મને થયું કે આવી બર સુવાનીમાં પ્રાપ્ત થયેલા વૈરાગ્યના પરિણામે તે મારી પ્રયોગશાળારૂપી સંસારના વાયરાથી વચિત રહીને અહીંથી જ મોઢા પામી જશે તો એ કીક નહિ યામ એટલે મેં તેને પકાવાની તૈયારી કરી.

મારે તમને અહીં એક ચેતવણી આપી દેવી એછએ. આપણે મુક્ત અને એક માણસને અજગરની ઉપમા આપીએ છીએ, પણ તે આપણું અજ્ઞાન બતાવે છે. નામ કે કળા-તરો જેવો જ અજગર સ્વયં અને ક્રાંતી છે.

અલખત, તેના મોંમાં ઝેરની કાથળા કે ઝેરી દાંત નથી, પણ તેની શિકાર કરવાની રીત જ જુદી છે. તે પ્રાણીઓની અવરજવરના માર્ગ પાસે સુસ્ત થઈને પડ્યો રહે છે. તેનો રંગ જમીન સાથે ઓતપ્રોત થઈ જાય છે. પરંતુ તેની આંખો તો શિકારની પ્રતીક્ષા કરતી હોય છે. જેવું કાંઈ પ્રાણી તેની હાફ્ટમાં આવે એટલે તરત જ અજગર તેના શરીરમાં દાંત કારાવી આંખના એક પલકારામાં તો શિકારના શરીર આસપાસ ત્રણ વીંટાણા લઈને તેને એવું ભીંસી નાખે છે કે એ કમનસીબ પ્રાણી આકાર વિનાનો માંસનો લોચો બની જાય. પછી અજગર કારડો છોડી દઈ તેને ગળી જાય. અજગર અને સાપ શિકારને ગળી જઈને પછી કાંઈ કાંઈ, કાળા કે લાકડી પર વીંટાઈને કારડો લઈ પેટમાંના શિકારને છૂંદી નાખે છે એ માન્યતા સાવ ખોટી છે. અજગરને પકડવામાં નોખમ છે. તે માણસને એ રીતે કારડો લે તો માણસ પણ ભીંસાઈને મરી જાય. અલખત, માણસની પહોળાઈ તેના ખભા અને કેડ પાસેથી એટલી બધી છે કે સામાન્ય અજગર માણસને ગળી ન શકે, પરંતુ ઊંચાને ગળી ગયાના દાખલા તો બનેલ છે ! અજગરનો આટલો પરિચય તેના વાપકર બળતો ખાલ આવશે.

પરંતુ અજગરની રીતભાતથી હું સારી રીતે વાકેફ થઈ ગયો છું, એટલે તેને કેમ હંકારવો અને કેમ પકડવો તે વિષે મને કંઈ મૂંઝવણ ન હતી. મેં એક કાથળો લીધો અને જેનો અજગર ગળેલા સપ્તમાને ઓછી કાઢી બહાર નીકળતા મેં કે તરત જ મેં તેના મોં ઉપર કાથળો ધર્યો. અજગરે શરૂએ થઈને તેને ખટકું લાવ્યું કે તરત જ તેના વંદા દાંત તેમાં કસાઈ ગયા. મેં એક બીજાને સચવા આપી રાખી હતી એટલે જેવું અજગરનું મોં કાથળામાં કસાઈ ગયું કે તરત જ મેં તેનું મોં કાથળા વડે દબાવી દીધું અને બીજે તેનું પૂઠું દબાવ્યું. એક બીજા માણસ તેની પીઠ

ઉપર સવાર થઈ ગયો. અજગરે ખૂબ પહોળા માર્ગ. આખરે ફરીથી તેને જાન થયું કે અમારા બગ અને હુદ્દિ આગળ હવે તેની તાકાત નહાળી છે. આ જાન સાથે તેને વેરાગ્ય આવ્યું અને તે સામનો ઠોડી દીધો. થઈ ગયો. અમે તેને કાથળામાં સેરવી દીધો અને કાથળાનું મોં બાંધી, એક બીજાને માથે મુકાવી મેં પાદરી સાહેબની રમ લીધી. પાદરી સાહેબને હિંદુસ્તાન અને હિંદુસ્તાનના લોકો વિશે જુદા દૃષ્ટિકોણથી વિચાર કરવાની તક આપીને હું રવાના થયો.

અજગરનો કાથળો મેં મારા ઘોડા ઉપર લાલો અને હું ઘોડાને દોરીને 'પગપાળે ચાલતો' થયો. ઘોડાને મું ખગર કે તેણે આજે કેવા પ્રસારનો ઓળો ઉપાડ્યો છે ! અજગરે પણ ઘોડાને જાહેર નહોતું ક્યું કે તે આજે ઘોડે-સ્વારીની મજ માણે છે. હમણાં જ 'આધેલી' દારથી હંતજુદિ બની કાથળાથી લકડામાં અધકારૂંપી માથામાં અટવાઈ ગયેલો અજગર 'રિયતપ્રદ' કાથળાની જેમ સક્રિય પામીને પડી રહ્યો.

પાદરી સાહેબના બંગલાથી મારો બંગલો કંઈ દૂર ન હતો, પરંતુ માર્ગે જોડોનીચો ચકાણુ-ઉતગણુવાળો હતો. હું એક દાંચે ઘોડાની લગામ પકડી બીજા દાંચ કાથળા ઉપર રાખી ઘોડાને દોરતો જતો હતો. પરંતુ માણસની જિંદગીનો માર્ગ જેમ ચડે-ઊતરે છે તેમ મારો આ માર્ગ પણ ચડ-ઉતર થતો હતો. એક સીધા ઉતરાણ ઉપરથી ઊતરવા જતાં ઘોડા નીચે નમ્યો. હું મને પેતાને સંભાળવા ગયો ત્યાં ઘોડા ઉપર લાદેલો સજીવ બોલો નીચે સરકી પડતા લાગ્યો. હું મજબૂતીને કાથળો સરખો કરવા ગયો ત્યાં કાથળા જાણે કેમ એ કુટ અજગરને તોડાઈને કરવું સમ્યું કે તે કાથળામાંથી છૂટવા માટે તરફવા લાગ્યો. અસાર સુધી ઘોડાને ખાલ ન હતો કે તેણે સજીવ બોલો ઉપાડ્યો છે. હવે તેને ખાલ આવ્યો કે તેના વંસા ઉપર કાંઈ અવતું પ્રાણી છે. તેણે અમળીને કૂંદા માર્યો તેણે જ કાથળો

જમીન ઉપર પટકાઈ પડ્યો. ઘોડાને કોઈ
આવા સવારનો અનુભવ ન હતો એટલે આદમ
અને ધ્રુવે માન કુતૂહલરૂપિણે વચ્ચે પડેને ને
આકૃત વહેલી સીધી હતી તે આ ઘોડાએ
પણ વહેલી સીધી, કારણકે કોઈ પાદરીએ
આ ઘોડાને આદમ તથા ધ્રુવની કથા સંભળાવી
ન હતી. તેણે ફરીને કાયળો મૂંઘી ભર્યો. થઈ
ચૂક્યું. આ પડાડી ટુંદ અજગરની ગંધ ધારખી
મર્યો. તે ચમક્યો, ભડક્યો અને ભાગ્યો. મને જીક
લાગી કે રખે ઘોડો જંબલમાં ભાગી જશે તો
ગરે વાઘ કે દીપડો તેને મારી નાખશે. અજગર
કરતાં ઘોડો વધારે ડિમલી હતો, એટલે ટુંદ
અજગરનો કાયળો પડતો મૂંઘીને ઘોડા વાંસે
ટાંક્યો. માણસ અને ઘોડા વચ્ચે કોણની
કરત કડ મઈ અને એ કરતમાં ઘોડાને
હરાવી દેવાની મને બહુ આશા ન હતી, પરંતુ
ઘોડાએ જ મને પરાજયની નામોદીમાંથી
ખાલી સીધા, કારણકે ત્યારે તેને ખબર પડી
કે તેની પાછળ ને દોડી આવે છે તે અજગર
નથી પણ માણસ છે ત્યારે તે જોતો રહી ગયો.
મેં તેને ભુમકારી, પંખાળીને કહી પાડ્યો.
ભરજીવાનીમાં આ ઘોડો અજગર પ્રત્યે અને
માથા પ્રત્યે પણ વિરક્ત બનીને ભજવાન
ભુલ્લી જેમ મહાકિનિષ્ક્રમણ કરવા તૈયાર
મર્યો હતો તે હવે મારા માથાણુ હાથના રૂપરૂપ
અને મારા હાથમાવથી હારી ગયો અને દડ
કોડીને મારી સાથે પાછો ફર્યો. અજગરને પણ
હવે યાન ચલું. હતું કે છટવા માટે ફાફાં
મારવાથી ચુસ્તવાકાંજીવું જળ વધી નાથ છે
અને એ બળના પરિણામે આવી બધના-
વસ્થામાં પૃથ્વી ઉપર પટકાઈ પડવામાં મજ
નથી. એટલે તે પણ આટલો પડાર્થ પાક રાખી-
ને ઘણો ધર્ષ મર્યો અને મેં તેનો કાયળો
ઉપાડીને પાછો ઘોડા ઉપર નાખ્યો. ઘોડાએ
પણ પહેલાં તો અનિચ્છા બતાવી પરંતુ છેવટે
વિરક્ત ભાવે એ બધન રચીકારી સીધું. આમ
અમારી સવારી આમંત્રણ ચાલી અને હવે
રસ્તામાં અમારા સરખમને કંઈ ફેરવડત

ન નડે તે માટે મેં ખૂબ સાવચેતી રાખી.

મારે અમારું સરખમ જંગલે પહોંચ્યું
ત્યારે અંધારું થઈ ગયું હતું. હું પણ આજના
પરિશ્રમ અને કોણમાયથી થાકી મર્યો હતો
એટલે અજગરનો કાયળો મેં બંધાવી ચાલી
માં જ મૂકી દીધો અને વાણુ ફરીને ચાલુ મર્યો.

મેં ખૂબ સારી ઊંઘ જેથી અને સ્વપ્ન-
સૃષ્ટિમાં પણ ખૂબ ભડ્યો. અજગરોથી ખદ-
બહતી એક ગુફામાં જઈને મેં કાયળા ભરી
ફરીને અજગર પકડ્યા. સ્વપ્નમાં મેં અજગરને
કાઈ સી ઉપર કુમરો કરતો ભર્યો. પેલી
ઓંચે ચીસ પાડી. એ ચીસથી હું ચમકી
મર્યો અને હાગ્યું કે મેં ખરેખર ચીસ સાંભળી
છે. પધારીમાંથી જુદાં જોડો થઈ મર્યો અને
મારે કાને કોલાહલ થતો સંભળાયો.

દુનિયામાં થતા અનર્થના કારણેનું પૃથક્ક-
રણ કરવામાં આવે તો માણસની કુતૂહલરૂપિ
સીધી વધારે દોષિત ફરે. વહેલી સવારે મારો
બીજ તોફાર આવ્યો તેણે સાફસફી કરતાં
ચાલીમાં કાયળો ભર્યો. કુતૂહલરૂપિના કિશોર
બની દુનિયા માટે આકૃતનો વારસો મૂકી
જનાર આદમ અને ધ્રુવના આ વંશને એવી
જ કુદ કુતૂહલરૂપિણે તાબે ધર્ષ કાયળામાં
થા જે તે ભેવા નિઝાસા કરી. તેણે કાયળો
કોડી નાખ્યો અને બહામાં બાઈમલની પેલી
કથાના સાપને પણ છુદાવી દે તેવો અજગર
ફાંફોડો મારીને બહાર નીકળી આવ્યો. પેલો
બીજ ચીસો નાખતો ભાગ્યો અને તેની ચીસો-
એ મને સ્વપ્નસૃષ્ટિના અજગરોની ગુફામાંથી
અને અજગરોના બરેલા કાયળાઓ વચ્ચેથી
બહાર કાઢી વાસ્તવતાની સૃષ્ટિમાં અજગર
વિનાના ખાલી કાયળા પાસે ધાવી મૂક્યો. હું
ખચ્યું છે તે સમજતાં મને વાર ન લાગી.
ચીસ છેટ જોતો જોતો મૂંઘતો હતો. અજગર
નાસી મર્યો હતો, મારી બધી મહેનત પાણીમાં
ગઈ હતી. મારે તો હવે નરવચાનની જ દૃષ્ટિ
કેળવવાની હતી. જાત મિથ્યા છે, માવા છે,
અમણા છે. તેમાં વાસ્તવતા જ રહ્યા છે. મેં

મારા મનને આમ દિધાસો દીધો અને અજગર-
ને જુલો જવા પ્રવાસ કર્યો. પરંતુ મારા
નસીબમાં અજગરને અને અજગરના નસીબમાં
મને જુલવાનું ન હતું.

*

કાચા કુંવારા માણસો સ્ત્રીઓથી યા માટે
શોભ પામે છે તેનું કારણ હું નથી સમજતો.
હું પોતે કાચો કુંવારો છું, પરંતુ સ્ત્રીઓથી
જેટલો ઠરું છું તેટલો અજગર, નાગ અને
કાળોતરાથી નથી કરતો. હું કાચા કુંવારાની
વાત ઠરું છું. કુંવારા તો ધણા હોય છે, પરંતુ
બધા કુંવારા કાચા નથી હોતા! મને તો
મારા અભ્યાસના વિષયો ઉપર જ પ્રેમ છે,
કાંઈ સ્ત્રી ઉપર મને છાતો, છૂપો કે જાહેર
પ્રેમ થયો નથી; તેમાં પણ મારી પડોચણ
ઉપર તો મેં કદી પ્રેમ નથી કર્યો તેની હું
ખાતરી આપું છું. બાઈનબમાં ભગવાન ઈસુ
ખિસ્તે આદેશ આપેલ છે કે તારા પડોચી
ઉપર પ્રેમ રાખ. એવા ધણા માણસો હોય
છે કે જેઓ ખિસ્તી ન હોવા છતાં ભગવાન
ખિસ્તના આદેશને વફાદારીપૂર્વક માન આપી
પોતાની પડોચણ ઉપર પ્રેમ રાખે છે. હું
મારી પડોચણ સાથે બહુ ઓછો સંપર્ક
રાખતો. તે નિર્દોષ, હસમુખી, આનંદી અને
જુવાન ખિસ્તી બાઈ હતી. કાંઈ કાંઈ વાર તે
કંઈ ધમગધુ ચીજની આપડે કરવા મારે ઘેર
આવતી અને કાંઈ વાર સાપ ઉપર ચડા
અખતરા જેવા માટે જિજ્ઞાસાથી જીભ રડી
જતી અને મારી સાથે વાતે વગળતી. મારા અને
તેના બગીચાની વચ્ચે માત્ર કાંટાળા તારની
વાડ જ હતી. કાંઈ વાર બગીચામાં ફરતાં ફરતાં
તેનો બોટો થઈ જતો અને એ વાતોડિયા
સ્વભાવની નિર્દોષ છોકરીની વાતોમાં પૂછુંવિરામ
શોધ્યો ન મળતો. મારી પ્રકૃતિ પ્રમાણે તો હું
તેની વાત દૂંકથી પતાવીને તેનાથી દૂર જાગી
જવા ઇચ્છતો. મને કદી અજગર કે રાજનાગ
કે કુર્મા જેવા ભયંકર સાપથી શોભ નથી થયો,
પરંતુ સ્ત્રીઓથી તો હું પીછ મૂકું છું.

પેલો અજગર જાગી મયા પછી બીજો
દિવસે સવારે છું દાતણ કરતાં કરતાં બગીચા-
માં ટહેલતો હતો. સવારની શુભાખી ઠંડી
ઉત્સાહને પ્રેરતી હતી. હજી સૂર્યોદય નહોતો
થયો, પરંતુ પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો હતો. બગી-
ચાનાં ફૂલો ઉપર વિનિધરંગી પતંખિયાં અને
ભમરા ભમતા હતા. છાંત્રાઓમાં ફરજોડો
ડું-વી, ડું-વી, ડું-વી કરતો ઠેકઠા મારતો હતો,
એ નાનકડા પક્ષીમાં મેં કદી વિષાકે આળસ
જોયેલ નથી; સદૈવ પ્રસન્ન અને ચંચળ. તેની
સાથે હરીકાંઈ કરે તેવો જણુના ઘટામાં ચીર્ષ-
ચીર્ષ-ચીર્ષ અને સીર-સીર કરતો ફૂફફૂ
કરતો હતો. એક કાંઠની કાળાંએ સફેદ દૂધ
જેવો દૂધરાજ મહારાજના અજમાની કોર
જેવા લાંબા પીઠાવાળા પૂછડીને હવામાં તરાવ-
તો જોડી જોડીને હવામાંથી જીવંત પકડતો હતો.
અમારા કરતાં એ વધારે લાલ બાળના રતુમકા
રાખવાયતું એક ટોણું કાઠનાં ઝૂડોમાં દોઢા-
દોડી કરતું હતું, જલ્દી કાઠમાં અમારા ઘાંગરા
હોય ને! એક જોયા કાઠ ઉપર સફેદ છતીવાળો
કલકલિયો કી-રી-રી-રી-રીના કંઈ અવાજ
થી પોતાના બભાકાદાર રંગોને લમવતો
હતો. હું પ્રકૃતિનું આ સૌંદર્ય નિદાગરામાં મસ્-
ગૂહ હતો ત્યાં મેં બાલુના બગીચામાંથી મારી
પેલી હસમુખી પડોચણની ભયગરન ચીસો
સાંભળી. હું ચમક્યો. મનુષ્યને સ્વાભાવિક એવું
પ્રેમશીલ મારા દિલમાં જીછળા આગ્યું. અને
મેં એકદમ દોટ મૂકી. પરંતુ વચ્ચે કાંટાળા
તારની વાડ આવી અને તેમાંથી નીકળતું કાંઈ
સહેલું ન હતું. મારી અધીરાઈનો પાર ન
હતો. કાંટાળા તારની શોધ કરનારને મેં હજાર
સાપ આપ્યા અને માંક માંક કરીને કાંટાલ વૃક્ષમાં
અને ઠેઠઠાંએ ઉઝરડાંથી ઘણું એ કાંટાળા
તારને ચૂકીને છું તેમાંથી પસાર થઈ ગયો.
ગોમે જ્યાંથી આવતી હતી તે દિશામાં મેં દોટ
મૂકી ત્યારે એક ખૂણા પાસે ભીતને અડેલીને
ભયથી બેઠાકાળા જતીને જોતેલી પડોચણ
મને જોઈને દોડીને મને વગળી પડી! હવે

મને લાગ્યું કે મારી પડોશી બધામાં નથી પણ હું બધામાં છું ! મને એમ થયું કે અજાગરે તો છું પણ ગાજનારે મને કાપીને ભરડો લીધો છે. હવે મારે તેને આજ્ઞાસન આપવું, તેના બમનું કારણ પૂછવું કે તેના ભરડામાંથી છૂટીને મારે કાગળી છૂટવું-તેની મૂંઝવણમાં હતો ત્યાં મારી નજર સામેના કૂંડા પાસે પડી પેસી અજાગર ઈકનતા બગીચાના પૌરાણિક સાપને છુલાકાવે તેવા અમારી સામે-આદમ અને ઇવ સામે જોતો કાંઈ વેતરણમાં હતો ! બાઈજલના દસ્તનું નાટક જાળવાઈ જવામાં હવે શી ઊંચુ પડતી ?

હું પડોશીને દિંમત આપીને તેના બીડામાંથી છૂટ્યો અને એટલી જ વારમાં બીજા માણસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પોલીસની કાપામાં કહ્યું તો ફારી અજાગરને મેં પાછો ખટકમાં લઇ લીધો. અને તેને પાછો કાપનામાં પૂરી લીધો. મારી બહાદુરી અને દિમત ઉપર મુગ્ધ થયેલી મારી પડોશી એ સમીકાવરણમાંથી જાગૃત યાત્ર તે પહેલાં હું એ અજાગરના કાપના સાથે ઈકનતા બગીચામાં ધરતે એકલી મૂકી નાસી છુટ્યો ! મારે ધરીરે ને દાઢ યતો હતો તે પેલા ઉઝરકાનો હતો કે પેલી નારીફી તાગણે મારા ધરીરને વીંટાઈ ભરડો લીધો હતો તેનો હતો તે સમજી ન શક્યો; સમજવાનો પ્રયોગ કરવા મારી ઇચ્છા પણ ન હતી.

આ મહાન અજાગરને રાખવા માટે હજી મારે સમજાવ કરાવવાની હતી એટલે તે દિવસે તો જ્યારે મેં સાંજે પ્રયોગશાળા બંધ કરી ત્યારે તેના મધ્યસ્થ અંકમાં કાપજો મૂકી લીધો. અને બારીબારણાં બરાબર બંધ કરીને બંગલાને તાણું દઈ હું મારે ઘેર આસથા ગયો. આજે હું મારા અજાગર અંકમાં ખૂબ કામમાં રહ્યો હતો પરિણામે સવારના જનાવને જૂલી જતાં વાર ન લાગી. સાંજે પણ ફરી આવીને ઘેર ગયા પછી મને અજાગરનો વિચાર જન આગ્યો.

બીજો દિવસે સવારે હું પ્રયોગશાળાએ

ગયો ત્યારે નોકરોનો કાપ, વિસ્મય અને મૂંઝવણથી ફાટ્યા રહી ગયેલાં કાચાં જોઈને હું કંઈ સમજવાનો વિચાર કરું ત્યાં પ્રયોગશાળામાંથી આવતી સ્પીરીટની ઉત્તવાસ મારા મગજ સુધી પહોંચી ગઈ. બંધ બારણાં સામે જોયું તો અંદરથી ઢોળાયેલ આલોકોહોલનો રંગો બહાર નીકળ્યો હતો ! મને થયું કે કાંઈ બરણી ફરી ગઈ હશે, કારણકે આ અંકમાં બરણી બરણીઓ હતી. પરંતુ સ્પીરીટ તો ઢોળાયા જોયું જોઈ જવા લાગે, ત્યારે અહીં તો આટલા બધા સ્પીરીટનો રંગો નીકળ્યો હતો ! આ દિશાએ જઈને કેટલું સ્પીરીટ ઢોળાયું હશે ! અંદર અનેક બરણીઓમાં જુદી જુદી જાતના કાપ, કાચકા, વગેરે પ્રાણીઓના નમૂના સ્પીરીટમાં સંકરેલાં હતા. મેં તરત બારણું ઉઘાડવાનું કયું, પરંતુ બારણાં આડે કામનો બગેલા હોય એમ લાગ્યું. ઉઘટે બારણાને ખમો ભરાવી જોર કરીને બારણું ઉઘાડી નાખ્યું. મેં અંદર જોયું અને જોઈને હું મેથુન થઈને પડી કેમ ન ગયો એ જ એક નવાઈ છે. મેં શું જોયું ! પ્રયોગશાળાના એ મધ્યસ્થ અંકમાં પ્રાણી-સમૂહની કાચની બરણીઓના બંધારનો ટકશે બાબા અંકમાં પથરાઈને પડ્યો હતો. પ્રાણીઓના નમૂના વેરવિખેર થઈ ગયા હતા અને બધું સ્પીરીટ ઢોળાઈ ગયું હતું. મને લાગ્યું કે શતમાં ચોક્કસ ધરતીકંપનો આચ્છાદ લાગ્યો હશે અને તેમાં બા બધી બરણીઓ નીચે આવી પડી હશે. આટલા મોટા જગ્યામાં ઢોળાયેલું સ્પીરીટ હવામાં એટલું બધું જોઈ ગયું હતું કે અંકમાં હવાને ઠંડાણે વાયુરૂપે સ્પીરીટ જ હતું. તેની ઉત્તવાથી હું એવો મૂંઝાણાઈ ગયો કે થોડી વાર તો અંદર જઈ શક્યો નહિ, પણ પછી ડોડીને એક બારી ઉઘાડી નાખી અને બારીમાંથી બહારની હવા આવી ત્યારે પ્રાણાપમ ઊડ્યું. મેં અંદર જઈને લીવાસો પર નજર કરી ત્યારે મારે રક્તું કે ફિલસૂફીની દિશાસો લેવા માટે પરાણે હસવું તેની મૂંઝવણ થઈ પડી, ડોડાનો ઉપર એક ઉપર બીજી

એમ તથા અભારાઈઓની હાર હતી અને તે બધી અભારાઈઓ ઉપર વરસોના શ્રમ, સંશોધન અને અભ્યાસ પછી એકઠા કરેલા પાણી-ઓના નમૂનાઓથી કરેલી કાચની બરણીઓ, દરેક ઉપર નામ તથા પ્રાણી મેળવ્યાનું સ્થળ અને તારીખ સાથેની ચિટ્ટીઓ ચોડીને ખીચી-ખીચ ગોઠવવામાં આવી હતી. આ બધી બરણીઓ હેઠે આવી પડી હતી અને તેમના કુરચેકુરચા બીડી મળા હતા. હા, હાએલાને કામ દેવા માટે રહી ગઈ હોય તેમ એક બરણી અભારાઈ ઉપર રહી ગઈ હતી ! આ 'પ્રલય'નું દસમ મારા માટે અસહ્ય હતું.

અરે, પેલા ખીચારા અજગરનું શું થયું હશે ? એ પણ આ કાચના બંગાર નીચે દટાઈને મરી ગયો ? મારા નોકશાએ કારે શ્રમ વેડીને બંગાર ખસેડ્યો ત્યારે કાચનાની કચેરન થયાં. હું તો એમ જ ધારતો હતો કે કાચનો ઉપાડતાં તેમાંથી લોહીતરમેળ અજગરનું લોહી દપઢવા લાગશે. પણ આ શું ! કાચનો તો ખાલી છે ! ત્યારે અજગર ? કાચનાનું મોં તપાસ્યું તો એ તો બાંધેલું હતું. તપાસ કરતાં જણાયું કે કાઈ નાનું કાણું હશે તેમાં મોં બરાબરી મોઢું ગાળકું પાડીને એ કુદ તેમાંથી નીકળી ગયો હતો. પરંતુ આ ઝોરડો તો બધે હતો; બારીબારણાં પણ બધે હતાં; ખાળમેરી પણ ન હતી કે ન્યાંથી અજગર નીકળી જાય. અને આ તો અજગર હતો. તે કંઈ નાની-ચૂની જગ્યામાંથી નીકળી ન શકે; તેમ બહાર નીકળવાનો રસ્તો તો છે જ નહિ. તો પછી અજગર તે અહીં જ ક્યાંય હોવો ભોંઝે.

અધારી રાતે વીજળી ઝગૂંકે તેમ મારા મુંઝાયેલા મગજમાં એક વિચાર ચમક્યો. પરંતુ આ વિચારની વીજળી ઝગડીને મારા ઉપર જ પડી અને મને કારે ઝાટકો લાગ્યો. હા, હવે સમજાયું કે આ સર્વનાથ ધરતીકંપનું પરિણામ ન હતું. આવો જગરો ધરતીકંપ ચાલ અને અમને ખગર પણ ન પડે એમ કેમ ખતે ? આ બધો ઉત્પાત પેલા કુદ અજગરને

હતો. કાચનામાંથી નીકળીને તેણે ખૂણખાંચરે બધે તપાસ કરી હશે, પરંતુ ક્યાંથી તેને બહાર નીકળવાનો રસ્તો ન મળતાં ત્યાંથી તે છેવટે અભારાઈ ઉપર ચડ્યો હશે અને અભારાઈ ઉપર તેની સત્તર ફૂટ લાંબી અને કેળના થાંભલા જેવી જાડી કાંધા જેમ જેમ આગળ વધતી ગઈ તેમ તેમ એક પછી એક બરણી નીચે પટકાતી ગઈ. વાહ ! કેવો હશે તે વખતનો દેખાવ ! અજગરનો પહોંદ દેઢ એક પછી એક અભારાઈ ઉપર ચડતો જાય, ફરતો જાય અને અભારાઈને સાફ કરતો જાય ! આમ ત્રણે અભારાઈ તેણે ખાલી કરી નાખી હતી. એ દસમ નજર સામે તરી આવતાં મને આંખે અધારાં આંખાં. કેટલાં વરસની મારી મહેનત એળે ગઈ હતી !

દુઃખમાંથી નિરાશા અને નિરાશામાંથી કોષ જન્મે છે, અને મારા કોષનું પાત્ર જનનાર અજગરને હું શોધવા લાગ્યો. 'એ રહ્યો પેલા બાંકડા નીચે ! બસ, એ જ ગુનેગાર.' મેં ગુરસામાં આવીને લાકડીનો વળેલો કાથો બરાબરીને તેને બહાર ખેંચ્યો, પણ... આ શું ! એ તો 'પીધેલો' હતો ! એટલું જ નહિ પણ તે કાંઈના નકાથો હતો. તેને બહાર ખેંચતાં તો તે કાંઈથી નીતરવા લાગ્યો. તેણે જરાય ચપળતા ન બતાવી; માત્ર ફૂંકા જ માખો કર્યાં. તે કાંઈના યેનમાં હતો. તેના અંગે અંગમાં કાંઈની અસર બેસી ગઈ હતી.

તમે કદાચ પૂછશો કે અજગર કાંઈ પીએ છે ખરા ? કે પછી હું પણ આ લખતી વખતે એની અસર નીચે છું ? વાત સાચી છે કે અજગર કાંઈ નથી પીતા પણ આ કે કુદ પણ નથી પીતા. અને હું તો કાંઈનિષેધનો પ્રખર દિમાકતી છું. પરંતુ હજીકન એમ બની હતી કે જ્યારે ઝોરડામાં હવાને ટેકાણે આઠોઠોલ (કાંઈ)એ વાયુરૂપે સ્થાન લીધું હતું ત્યારે આખી રાત અજગરે આસમાં તે વાયુરૂપે ફેંસામાં લીધો. એવું જન અંદર અને બહારથી એ રીતે કાંઈથી બચાવ બની

અધુ' અને તેના કંઈમાં તે ચક્રચૂર બની ગયેલ. તેને ખરખર હાથ ચડી નીકળ્યો હતો એમ જ કહી શકાય, એવો ચડી નીકળ્યો હતો કે અને લાગ્યું કે તે હમણાં જોતો ચપ્પેને દાડકિયાની જેમ આવો, નાચવો અને લવારો કરવો લાગ્યો. 'મે' તેને ગુસ્સામાં એક લાત મારી, તેના જવાબમાં તેણે જરા કૂંકડો મારીને તરવણીની જેમ સ્ત્રીકાર કર્યો અને રિયર પજો રહ્યો.

આ અજગરે મચાવેલા ઇસ્કાપાતની વાતને હું ખાનગી રાખવા માગતો હતો, કારણકે તેમાં મારી પણ ફગેલી તો ખરી ને! 'મે' મારા તોફાને આ વાતનો જીદાપોષ નહિ કરવા સૂચના આપી, પરંતુ એક તોફરે તે વાત ખાનગીમાં મારા પાંદરી મિત્રના કાણુ ખટકરને કરી. પાંદરી સાહેબે તે વાત ખટલર પાસેથી જાણી અને પોતાના માનીતા હનમને વાત કરી. હનમે આણુ ઉપર આવવા સાદેસાણીઓની દાદી મૂંઢતા મૂંઢતા તેમને વાત કરી હતી. આમ આ અજગર-કથા આણુ પર્વત જીતરી હિંદુસ્તાનનાં મેદાનોમાં મધ. કહેરાની જરૂર નથી કે જેમ જમીન ઉપર પડેલું વરસાદનું ચોક્કસ પાણી ધરતી ઉપરથી જેમ જેમ ફરિશ તરફ આગળ વધે તેમ તેમ વધુ તે વધુ માટી અને કચરો ભેટું જાય તેમ આ વાતમાં પણ મસાલો ભગતો ગયો. ઉચ્ચે આ સમાચાર થોડું સમાચાર-સંરંધાના નવરા અજગરપતીને સાંપડ્યા અને પછી તો મારા ટેબલ ઉપર જેમ જેમ છાપા આવવા લાગ્યા તેમ તેમ હું તો તેમાં મોટા અધરે હાપેલા સમાચાર વાંચીને આંખો જ ખનતો ગયો. લાહોરાના એક અજગરે લખ્યું હતું, 'આણુદેલવાગાના મંદિરમાં દેખાયેલો દેવનાથ સાંપ.' અમદાવાદના એક હાપાએ લખ્યું હતું કે આ દેવતાઈ સાંપની ફેણ ઉપર અમારા મારતો મજી હતો. દિલ્હીના એક પત્રે તેના ખાસ અજગરપત્રો તરફથી અહેવાલ-હાથો હતો કે દેલવાગાના મંદિરમાં સાત ફેણવાળો શેપનાથ દેખાયો હતો અને એક પાંદરી તેને જોવા જતાં તે પાંચો

પસારીને બીડી ગયો હતો!

આ સમાચારો વાંચીને મારે હસવું કે અજગરે કૌંસા નુકસાનને પાઠ કરીને રહ્યું તેની વિભાસણમાં હું બેઠો હતો ત્યાં એક અંગ્રેજ ખાઈ અને કેમેરા, ફરખીન અને ચેલી બરાબરીને આવી અને મારા ટેબલ સામે જોઈ રહી. 'ડાક્ટર x x x તમારું નામ કે?'

'હ, હ.' તેને પ્રવાસી તરીકે જાણખીને મેલવા ખુરશી આપી.

'મારે તમારા અજગર જોવા છે. મારી સાથે આવીને બતાવશો?'

શિષ્ટાચારની ખાતર હું ના ન પાડી શક્યો, પરંતુ મારા મિજબાન ઠેકાણે ન હતો. હું તેને અજગરવિશ્વાસમાં લઈ ગયો. તેણે મને વજીરની છટાથી સવાલો પૂછવાનું સરૂં કર્યું અને અને અને લાગ્યું કે તેના સવાલોનો છંડો આવનાર જ નથી. ઉચ્ચે મારી ધીરજ ખૂટી જતાં મારા મોં ઉપરનો અજગરનો પારખ્યા વિના કે પછી પારખ્યા છતાં તેની અવગણના કરીને તેણે તો પ્રમતો મારા ચાણુ જ રાખ્યો.

'આવા બપોર ગ્રાણીની રખેવાળી કાણુ કરે છે!'

'બીલ તોફરો.' મેં કૂંકડામાં પનાવ્યું. તેણે બીલ તોફર સામે જોઈ વળી કહ્યું. 'બીલ લોકો તો દલિત કામના મણામ છે એ જ ને! અમારા પાંદરીઓ તેને સંધારે છે.'

અને ગુસ્સો અજો. જતાં શિષ્ટાચારની ખાતર મેં 'હા' કહીને ટૂંકે પતાવ્યું. ત્યાં વળી સવાલ પુછાયો: 'અજગરને શું ખવરાવો છો?'

'બીલનાં છાંય.' મેં તેને હવે તરછાંવાના ધરાંધાથી ઉઠાઉ જવાબ દીધો. પરંતુ ધર્મગુરુ કહે તે બધું સાચું માની લેવાની હિંદુ-મુસલમાનોની અધ્યક્ષાને પુલાવે એવી શ્રદ્ધાથી તેણે આ વાત સાચી માની લીધી! તેણે આંખો ફાડીને મારી સામે જોવા કહ્યું, પછી બીલ સામે જોયું, પછી અજગર સામે જોયું અને પછી બીલ તથા અજગરના ફેટાગ્રાફ લીધ

આ બનાવને એક માસ થઈ ગયો. માર

અહીંનું કામ હવે પૂરું થયું હતું અને અહીંથી જતા પહેલાં મારે વિવેચને ખાતર પાદરી સાહેબને મળવું હતું. સાંજે છું તેમને બંગલે ગયા ત્યારે તેઓ 'લિટીય ટાઇમ્સ'ની એએલ ઈન્ડિઅન આર્થિક વાંચી રહ્યા હતા. મને એમને તેઓ ઉમંગમાં આવી ગયા.

'જીવો, જીવો ડાક્ટર સાહેબ, આ અખબાર યું લખે છે તે વાંચો.' તેમણે મલકાતાં મલકાતાં કહ્યું. મેં એયું તો તેમ્ણ અજગર અને મારા બીજાનાં ચિત્ર હતા. હું ગિર્યાસાધી વાંચવા લાગ્યો. ચિત્રોનો પરિચય આપીને અખબારે તીચે મુજબ નોંધ લખી હતી:

'હિંદુસ્તાનમાં અંત્યે, મુસ્લિમો, આદિવાસીઓ, વગેરે લઘુમતી ડોમોને કચડી નાખી સવર્ણ હિંદુઓ વર્ષોર રથાપવા માગે છે અને એ લિટીયરજ તેમનું રક્ષણ કરવું ન હોત તો એવી રહિત ડોમોનું યું થાત તે આ ચિત્રો જતાંથી આપે છે. જમતમાં વસતી અરુપ્પ બીજા ડોમોનાં બાળકોને સવર્ણ હિંદુઓ અજગરને ભોગ આપી ખવરાવી રે છે, શરણે હિંદુઓ સાપને દેવ તરીકે માને છે અને તેમને નરખંધ આપીને સંતુષ્ટ કરે છે. એવા એક અજગર અને બીજાનાં ચિત્ર ઉપર આપેલ છે અને લેખિકાએ જતે હિંદુસ્તાનમાં જમને બા ફોટોગ્રાફ લીધા છે.'

આ વાંચીને હું એટલો જધો દસેયો કે પાદરી સાહેબને ડોમો મધ કે માઈ બેલું અસહી તો નથી ગયું! યું જન્યું હતું તેની મેં ત્યારે પાદરી સાહેબને વાત કરી ત્યારે તેઓ પશુ ખડખડાટ દસી પડ્યા.

પાદરી સાહેબની રળ લમને હું મારે ખંચે પહેાંચો ત્યારે અધારું થવા આપ્યું હતું. આવતી કાલે મારે આશુ છોકી જવાનું હતું, પરંતુ આશુના અજગર ઉવટ સુધી મને છોડવા તૈયાર ન હતા. હું ત્યારે ખંચવાના દરવાજા પાસે પડોચો ત્યારે માદુસો ભવ-ભીત થમને દરવાજા પાસે ઊભા હતા અને

નખી તળાવ તરફ જતો મુખ્ય રસ્તો ખમ થઈ ગયો હતો. મને નવાઈ લાગી કે લોકો આગળ જતાં કેમ કરે છે! લોકોનું ટોણું ત્યાં જમા થયું હતું. સૌથી મોખરે મારે રસોઈયા હતા. મેં તેને પૂછ્યું: 'યું છે?' તેણે મન-સાર્તા મકારાતો જવાબ આપ્યો કે આ રસ્તાના વળાંક આગળ સાકની બાણુમાં એક રાણસ છે!

મને નવાઈ લાગી. જૂતમેનની દુનિયાને ન માનનારને રાણસ જેવા વિચિત્ર પ્રાણીની હવાતી તો ક્યાંથી માનવામાં આવે! પ્રાણી-શાસ્ત્રીને તો દુનિયાનાં તમામ પ્રાણીઓની જાતો તેમના વર્ષોરણ પ્રમાણે નજર સામે જ હોય. તેમ્ણ જૂત કે રાણસનો કાઈ વર્ષ નથી. મેં દસીને પૂછ્યું: 'કેવો છે એ રાણસ?'

રસોઈયાએ કબૂલ કર્યું કે તેણે જતે રાણસ નથી જોયો. એક માણસોએ કહ્યું કે, તે યેન-નાગ જેવો છે, પરંતુ મોં બાગળ બટુ જડા છે અને તેને બે લોખાં અને એક કાની તથા બે કાન છે!

વાત સાંજળીને હું ખડખડાટ દસી પડ્યો. મેં તેમને કહ્યું, 'તમને સ્વપ્ન આપ્યું હશે. સૌ પર ભેગા થઈ જાવ.'

પરંતુ લોકો ત્યાંથી ખસવા તૈયાર ન હતા. એક સહેલાણીએ આમળ આવીને મને કહ્યું, 'મેં નજર એ રાણસને જોયો છે અને હજુ ત્યાં જ છે.'

મેં તેને ઉપડા લીધો, 'આશો; મને નજર જતાવશે!'

પરંતુ મારી સાથે આવવા કાઈ તૈયાર ન હતું, જતાં સંખ્યામાં માણસો બામદુપૂર્વક કહેતા હતા કે ત્યાં રાણસ જરૂર છે. ઉવટે એક સહેલાણી તૈયાર થયો. મેં તેને વચન આપ્યું કે તેના રક્ષણની જવાબદારી મારા ઉપર રહેશે તેને હિંમત આપવા માટે મેં રાઈફલ મંજાવી લીધી.

સંખ્યાતો પ્રકાય અદમ્ય થઈ ગયો હતો. જહુજ જોણું અજવાણું બે રફું હતું. અમે

વળાંક વધ્યા ત્યાં મેં ખરેખર એક વિચિત્ર પ્રાણી જોયું. રસ્તાની બાજુમાં જોયું. તેને ખરેખર બે ઝોંઝાં હતી, બે માન હતા, ત્રણ નેત્રું મોટું હતું અને બારા નેત્રી દારી હતી; બાકીનો કામ અજગર જેવો હતો. મારી સાથે જે સહેલાણી આવ્યા હતા તે તે એને જોઈને મૂંઝી વાળીને લાગ્યા. તેની પાછળ છેડે છેડે બીજા પણ આવ્યા હતા તેઓ પણ લાગ્યા બાજવા માટે પગપડી ચડ પડી. પરંતુ આ કમંડર પ્રાણી મને છેતરી શકે તેમ ન હતું. ઠાંખા ઠાંખા પ્રકારમાં પણ મેં એ કાષ્ઠસાહેબને જોગબી શક્યા.

વાત એમ બની હતી કે સમી સામે એક બહુ મોટા અજગર એક બારાને પાડીને કીસી નાખ્યો હતો અને તેને પાછલા પગથી પાડીને ચળી ચલ્યો હતો. પરંતુ આખું શરીર ગળાઈ ગયા પછી છેવટે તેનું માથું અટક્યું, કારણકે તે મોટાં ઝોંઝાં હતાં. આખું જાકું

અજગરના ગળા નીચે કીતરી ચડ્યું હતું, પરંતુ બોઝાનું માથું, માન, અને ઝોંઝાં બાકી રહ્યાં હતાં. અજગર પણ અજગરત હતો. પરંતુ અજગર મને એવો મોટો હોવા છતાં તેનું મોટું નેનારને મોટું નથી જણાતું. એટલે અજગરને બોઝાનું માથું, માન અને ઝોંઝાં હોય એવો આમેદન દેખાવ લાગતો હતો અને જમના જતા અધારમાં તેનો દેખાવ પણ કાચકર લાગતો હતો.

મેં વિના વિલંબે રાષ્ટ્રધથી અજગરને મારી નાખ્યો અને તરત જ પ્રેક્ષકો આ અદ્ભુત દ્રશ્ય જોવા માટે ટોળે વધ્યા.

આમ મારી આશુની માતા પૂરી થઈ. ત્યાંના રામાચક પ્રજાએ મારા સ્મૃતિપટ ઉપર એવા કેતારાઈ ગયા છે કે જલ્દી જ મનાવો જાણે જ મન્યા હોય તેમ લાગે છે.

[Pythons & their ways-
ની એક સ્વચ્છ ધરના ઉપરથી]

એથી વર્ષના એક અમેરિકન ગાયરિયાને ન્યુયોર્ક આવવાનું થયું. જ્યાંસ વર્ષ એકવાર તે અહીં આવેલો પણ ત્યારના અને આવાના ન્યુયોર્કમાં થયેલા જ ફેર હોઈ. ફરવા ફરવા જે નાનકડી યાત્રાને તે દોઢાંત્રી વખાકે ચેલા જતો ત્યાં જોયું તો એક મોટું ગાલીયાન મકાન બહુ હતું. અને તેના ઉપર 'મોર્ડન સ્ટોર' એમ સોનેરી અક્ષરોવાળી પાટિયું અટકાઈ હતું તેણે અદર જઈને જતા દુકાનમાંથીની ચોપ કરી પણ માણસોની પુષ્કળ વીડને અગે તે કંઈ જાણી નહોતો તેણે જોયું તો એક જમાએ થયું જ્યાં જડન થીવ જર શખિલાં હતાં બધાં માણસો બાજુના માણમાં પેસા નાખી તેમાંથી એકાદ જડન દલાવતા અને જોઈતી વસ્તુ મળી હતી. એક સોલજરે એ પ્રમાણે એક જડન દલાવ્યું અને સીજરેક્ટ પાછોટ પોત જ તેને મળ્યું. બીજા એક જલ્દી જીતું બાન દલાવ્યું અને હાથેના શોષો હાજર થયા. ફોસો તો આ દોરવ પમાટે તેવા જડનેા જોતો હતો તેવામાં બે ઊઠરી-ઓ ત્યાં આવી-પેસા માણમાં નાખ્યા અને એક જડન દલાવ્યું કે તરવ જ બાજક બાવામાંથી સહિત આવ્યું.

આ જોઈ ડોસાએ પાસે બેઠેલ એક ન્યુવાને કહ્યું 'તમે ચોક્કસ બહુ કમનસીન છો !'
'કેમ ?' પેલાએ હસતાં હસતાં પૂછ્યું.

'તમને પૂછ્યું જર ?' ડોસાએ લાઠી જમીન પર પગાડતાં કહ્યું 'કે જાણક મિત્ર-વાની ન્હી રીતમાં શકે મજા છે ?'
— આ. વ્યા.

શિષ્યી

મૂળાશંકર મો. વાદ

એ એવા દેશની અને એવા કાળની આ વાત છે કે જ્યારે અને જ્યાં પત્થર અને લાકડામાંથી કોતરેલી મૂર્તિઓમાં જ ઇશ્વરનો લાક્ષણિકર લોકો અનુભવતા :

એ દેશનો એક રાજા હતો. દુનિયાની જે શાંતિ વ મુખોની સાથે લોકોમાં પરમાર્થરૂઢિ પણ રહે, એનું એ ખૂબ જ્ઞાન રાખતો હતો. એની પ્રજા પણ રાજાની આ ઇચ્છાને પાર પાડવામાં પૂરતો સાચા આપી પોતાની જાતને મન્ય માનતી.

રાજ્યના પુરોહિતોનાં તેને આશીર્વાદ હતા, અને મંત્રીઓ રાજાની ઇચ્છાઓને અવધારમાં ઉતારવામાં કુચળ હતા. પ્રજા ખૂબ સુખી હતી.

એકવાર રાજા પોતાના પરિવાર તથા મંત્રીમંડળ સાથે રાજ્યના પર્વતને નીચળા. પ્રજાને સુખી અને સંતોષી ભેળને તેનું હાર પણ ખૂબ પ્રલક્ષિત થયું. પણ તેને એક વાતનું ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. રાજ્યના દરેકદરેક મંદિરમાં લોકો પુરુષ-મૂર્તિઓની જ પૂજા કરતા દેખાયા. આ પુરુષપ્રતિમાઓ એક એકથી ચંદ્રિમાતી હતી. પણ રાજા તો કળાનો પારખુ અને ઉપાસક હતો. તેની નજરમાં એક પણ કળાપૂર્ણ ઓ-મૂર્તિ ન દેખાઈ. આનું શું કારણ ?

રાજાએ મંત્રીઓને પૂછ્યું. તેઓ પણ જાનો જવાબ ન આપી શક્યા. પણ કોઈપણ પ્રશ્નનો નિઃશ્વ લાવવાનું કામ તો મંત્રીઓનું જ હોય ને ? તે કામ તેમને સોંપાયું.

પૂછપરછ કરતાં કરતાં મંત્રીઓને ખબર પડી કે રાજ્યમાં પુરુષ-મૂર્તિઓ જનાવનાર એક જ કળાકાર છે. રાજ્યમાં જેટલી સુંદર મૂર્તિઓ છે, તે તેની જ કંઠેલી છે.

એ મૂર્તિકારને તો પોતાની મહત્તાનું જરા ન લાગ નથી. તે તો એક મૂંઝામાં રહે છે. અર્ધમીઝી આંખોએ તે પોતાના હૃદયમાં

અંકાયેલ મૂર્તિને પાવરના ધાંધલા પર ઉતારવાના કામમાં તફતોન બનેલો છે. એની તફતોનતામાં શોખીની સમાધી અને ઘાંતનો આવેશ કરેલો છે.

પૂજા અને જ્ઞાન કરવા માટે શોખ એની મૂર્તિઓ કાઢી એ જ એના જીવનનું માન લક્ષ્ય છે. નાનપણથી જ તે એની સિદ્ધિ પાછળ મડેલો છે. પિતાનો આખરી ઉપદેશ એ જ છે; ગુરુની પણ 'એ જ' આદા છે.

એના હાથની જનાવેલી હનુમાનની મૂર્તિ લોકોને વીરવાન બનવા પ્રેરે છે. એના જ હાથથી કમળેલી રામચંદ્રની મૂર્તિ પ્રજાની પૂજના બદલામાં વાંચનાને ફલવતી બનાવે છે. એના જ પરિશ્રમના ફળરૂપ શીશુઓની મૂર્તિ લોકોને શુક્રિનો સંદેશ આપે છે.

એ દેવતાઓએ તેના મનૈશને પણ સતોષ રૂપી ધન છટે હાથે આપીને ન્યાય કરી દીધો છે. પ્રજા જ આ શિષ્યકારના કુટુંબના ભરપૂર પોષણનો ભાર ઉપાડી રહી હતી. તેને આ ગળી ઉપાધી ગિરકુલ નથી.

આ શિષ્યીને રાજાએ દરબારમાં આવશ આદા મોકલી.

'આ રાજ્યમાં હું જ શિષ્યી છું !'

'મદારાજ ! હું પણ એક છું.'

'પેલા કિનાયકમાંની શિવલિંગની પ્રતિમા તારી કંઠેલી છે !'

'હા મદારાજ.'

'પેલા રામમંદિરમાંની રામચંદ્રની મૂર્તિ ?'

'મારી જનાવેલી છે.'

'શીવરમ નગરની હનુમાનની પ્રતિમા ?'

'મદારાજ ! મેં જ...'

'કમળાનું શીશુઓની મૂર્તિ ?'

‘મહારાજના આ સેવકે...’
 ‘...એને દોષપુરની સૂર્યપ્રતિમા!’
 ‘આ સેવકે...’
 ‘તે’ શ્રીદેવતાની જે જે મૂર્તિઓ બનાવી
 દેખ, એનાં નામ તો આપ.’
 ‘હા...મહારાજ...’
 ‘કષ્ટ કષ્ટ! બોલ.’
 ‘એ...શ્રીમૂર્તિ...મહારાજ...’
 ‘હા, હા, કહે.’
 ‘હું શ્રીમૂર્તિ કષ્ટ રીતે...’
 ‘નથી બનાવી?’
 ‘ના મહારાજ.’
 ‘એક પણ નહિ?’
 ‘એક...’
 ‘એક બનાવી છે? કોની છે?’
 ‘મહારાજ! કહું!’
 ‘હા, હા બોલ.’
 ‘મારી માતાની.’
 ‘તારી માતાની! તે દેવતાની મૂર્તિ
 નહેવાર?’
 ‘સોમો માટે નહિ! ક્રૂરો મારા માટે...’
 ‘ક્યા છે તે મૂર્તિ?’

‘મહારાજ! તે મારાથી બની શકે!’
 ‘જનજનની પાવર્તી, શરસ્વતી, બદ્ધા, આ બધી માતાઓની પૂજા કરવાનો લોભને
 હૃદયો નહિ આપે!’
 ‘એ મારાથી નહિ બને મહારાજ.’
 ‘કેમ?’
 ‘એટલી શક્તિ નથી મારી.’
 ‘પુરુષમૂર્તિઓમાં સૌંદર્યની પરામર્થ
 જતાવવાની શક્તિ ધરાવનાર તું આમ કહે છે!
 એ તો કૃષ્ણ પ્રત્યેનો તારો અપરાધ કહેવાય.’
 ‘હા.’
 ‘પોતાની માતાની મૂર્તિ બનાવવા દાયેમાં
 જનમાતાની મૂર્તિ બનાવવું સામર્થ્ય પણ
 રહેલું જ છે.’
 ‘હા મહારાજ.’
 ‘લોકોમાં માતૃભક્તિ વધારવા માટે તમે
 માતાઓની મૂર્તિ તૈયાર કર.’
 ‘મહારાજ! એક વિનંતી.’
 ‘અર્જન ઢાળ સુધી તારી મૂર્તિઓ મુક્તિની,
 શ્રેયસ્કા આપ્યા કરશે.’
 ‘મહારાજ એક...’

થયો. તે તો એકાંત-પરાણથી બની ગયો છે.
મનને એકાગ્ર કરવામાં લાગી ગયો છે.

તેના કુટુંબના ભરણપોષણની ચિંતા તો
રાખતે તમા પ્રખતે છે.

પછી બાલુ રાખે તો દેશદેશાવરથી
હિંચામાં હિંચી જતના પતથરો શિથિપ્રધારને ત્યાં
મોકલ્યા છે. કારીગરો પાસે ઉત્તમ પ્રમાણનાં
ટાંકણાં વગેરે ઓળંગે કરાવ્યાં છે. શિથિ આ
ખડું જોઇને મનમાં હસે છે. વરસની મુદત
પૂરી થઈ. દરબારમાં હાજર થવા માટેની આજ્ઞા
થઈ. શિથિ દરબારમાં ગયો.

‘શિથિ!’

‘હા, મહારાજ!’

‘મૂર્તિઓ તૈયાર થઈ?’

‘મહારાજ! એક ચરબ.’

‘તારી શક્તિનું તને જ જ્ઞાન નહોતું.
આવી સુંદર પુરુષમૂર્તિઓ ધનાર અપ્રતિમા
ધરવામાં નિષ્ફળ જાય ખરો? મૂર્તિઓ સુંદર
બની છે ને?’

‘મહારાજ! આ સેવકને ક્ષમા કરો.’

‘ક્ષમા શા માટે? તને મોટા પુરસ્કાર
આપવા માટેની બધી તૈયારીઓ થઈ ગઈ છે.’

‘મહારાજ! મેં આપનો મોટો અપરાધ
કર્યો છે. અને તેની શિક્ષા માટે આ માયું
આપના ચરણમાં ધરું છું.’

‘શિક્ષા! શા માટે?’

‘મહારાજ! એક દિનંતી.’

‘શું છે?’

‘સુદત પૂરી થઈ-મેં આપની આજ્ઞાનું
પાલન કર્યું નથી.’

‘એટલે મૂર્તિઓ તૈયાર નથી થઈ?’

‘હું એ કામ સર જ નથી કરી શક્યો,
મહારાજ!’

‘એનો અર્થ એ કે તે રાખની આજ્ઞાનો
બંધ કર્યો.’

‘તે હું સ્વીકારું છું, મહારાજ.’

‘શિથિપ્રધારમાં પ્રવીણ હોવા છતાં તે

દણ મૂર્તિઓ ધરવાનું શરૂ પણ નથી
કર્યું? તેનું શું કારણ?’

‘એ જ આપને સંભળાવું છું.’

‘ભરો.’

‘નરોય માતાઓની મૂર્તિ ધરવાની આપની
આજ્ઞા હતી.’

‘હા.’

‘તે ઓળો છે!’

‘હા.’

‘હું એક સામાન્ય માણસ છું.’

‘હશે.’

‘ધંદિઓ બળવાન હોય છે.’

‘હા.’

‘તો પછી મારા જેવો સામાન્ય માણસ
કલ્પનાથી અતીત એવી ઓદિવતાની મૂર્તિઓ
ધરવાની હિંમત કેમ કરી શકે?’

‘તારી કારીગરીમાં કંઈ ખામી નથી.’

‘હાહ, ધીરકૃપાથી નથી.’

‘અને સર્જન કરવા માટેની ઇચ્છા અને
કલ્પના પણ છે.’

‘હાહ.’

‘તો પછી...’

‘મહારાજ, કહું. ન્યાં સુધી એ દેવીઓ
પ્રભે પવિત્ર માનુષાવ ઉત્પન્ન ન થાય ત્યાં
સુધી તેના અંગપ્રત્યંગ કેવી રીતે બંધી શકું? મૂર્તિ કેવી રીતે તૈયાર કરી શકું? મૂર્તિ બહતી
વખતે માટે મન વિહાર જનુભવે તો પછી
નરકમાં મને સ્થાન ન મળે મહારાજ. ન્યાં
સુધી એ પ્રતિમાઓમાં મારી માતાનું દર્શન
કરી શકું, તેવી દૃષ્ટિ અને શક્તિ મારામાં ન
આવે, ત્યાં સુધી એ શિલાઓને હું કેમ હાથ
લગાડી શકું! તેનાં અંગો બહતી વખતે મારા
હાથ તેના બાળકના હાથ જેવો ન બની જાય,
ત્યાં સુધી એ હું ટાંકણું કેમ ઉપાડી શકું! ન્યાં
સુધી એ દેવીઓ મારાં માતા ન બની જાય
અને હું તેમનો બાળક ન બની જાઉં ત્યાં સુધી
તેમના સ્પર્શનો મને અધિકાર નથી. કલ્પ્યે હું
સ્પર્શ કરું, અને તેનું સૌંદર્ય જોઈ મારું મન

અંત્રજ અતી જલ્દ તે સોંદર જ અને કારખી લે, પછી તે મૂર્તિઓ પ્રભાની પૂજા માટે યોગ્ય રહે ખરી ?

‘શિશ્વી, તને એક વરસની વધારે મહેતલ આપું છું.’

‘જેવી આજ્ઞા, મહારાજ.’

‘તારી કારીગરીમાં ભક્તિ ઉમેર.’

‘હા.’

‘પ્રભાની જેમ માત્ર’ હવે પણ માતાપૂજા માટે આજ્ઞા જાહેર કરેલું છે.’

‘હા.’

*

મહારાજ તે રાત્રીકારભારની ખીજ મોટી જાળોમાં ગૂંથાઈ ગયા. પણ શિશ્વી તે ખીજનું બધું છોડીને આ ત્રણેય માતાઓમાં વિષ્ણુ પદોષીને તેમની દયાની રાહ જોઈ રહ્યો છે. મહિનાઓ વીતી ગયા. રાત્રીએ આવેલી ગુફત વીતી ગઈ, મહારાજ તરફથી તેને કંઈ બોલાવવા ન આવ્યું. શિશ્વી પોતે પણ ન ગયો. વરસ ઉપર વરસ વીતવા લાગ્યાં. શિશ્વીની જીવાનીના દિવસો દગવા લાગ્યા. વૃદ્ધાવસ્થા આવવા લાગી. પણ હવે તે માતાની કૃપાને ખાત્ર થવા લાગ્યો હતો.

ઝરીરમાં કરચળાઓ પડવા માંડી પણ આંખોનું નર આખંડ હતું. હાથમાં મુજરી નિલકુલ નથી. હા, મહારાજની દુનિયા તરફની નજર ચાલી ગઈ હતી.

ઐર્ષ્યાતર્ક બેસીને તે જુદા કારીગર ઓળંગ કરીને પથરોને મડવા લાગ્યો. તે માતાઓના રૂપને હવે માર્ગ સર્જીને તેને આ પથરોની

શિલાઓમાં ઉતારવા લાગ્યો હતો. રાત્રીકારભાર તેનું ઝરીર જાળવેલ થવા લાગ્યું. પેલી મૂર્તિઓમાંથી સોંદર વિકસવા લાગ્યું. તેમાં પ્રાણ પ્રગટવા લાગ્યો. પ્રભા આ મૂર્તિઓની પૂજા માટે જીવંતીની થવા લાગી હતી.

તે વરસ શિશ્વીમાં જાળપણતા અંકુશ ફૂટવા લાગ્યા હતા. હોહો ઉપર મંદમંદ કારણ ફરકવા લાગ્યું હતું. હવેમાં નિર્મળતા આવી. હવે મંદિરમાં રથાપેલ તે માતાઓનું રૂપ પાપાણુ-મૂર્તિઓમાં જીત્યું અને પ્રગટ થયું.

મહારાજને ખબર મળ્યા કે ત્રણેય મૂર્તિઓ તૈયાર થઈ ગઈ છે. તેને ખૂબ આનંદ થયો. તે મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા માટેનો મોટો સમારંભ યોજવામાં આવ્યો. તે વખતે આ શિશ્વીને પણ પુરસ્કાર આપવાનો હતો.

પણ શિશ્વી ક્યાં ?

તેણે પોતાનું ઝરીર-પોતાનો આત્મા જો માતાઓને અર્પણ કરી દીધો. તે તો એ મૂર્તિઓમાં જ સમાઈ ગયો. દુનિયાની નજર હવે તેને જોઈ શકે તેમ નહોતી. મોટા સમારંભ સાથે એ મૂર્તિઓની મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા થઈ.

પડિતાએ આવીને એ મૂર્તિઓ જોઈ તેમની પૂજા કરી. તેમણે કહ્યું કે એ ત્રણેય જગદેવનીઓએ આ મૂર્તિઓમાં પોતાનો સાચત નિવાસ કર્યો છે. એટલે તે પ્રતિમાઓ નથી; તે માતાઓ જ છે. મહારાજની ઈચ્છા પ્રમાણે પડિતાએ તેને આધારે શાંતિ બતાવ્યાં.

શિશ્વીજાની ઉત્પત્તિ આ વખતે થઈ.

[અનુવાદિત]

પહેલો કારકુન—આ તે કંઈ રીત છે ? કું જ કલાક કામ જોણું હવે તે આ સાત કલાક ક્યાં ? બીજો કારકુન—આ ગરમીના દિવસોમાં સવારની ઓફીસને અડધે સાત કલાક કામ ? આજી બાપ, મતી તો સાત પણ દેખાણે નથી...આજી કયો વાત થયો ?

પહેલો કારકુન—જીવવા.

કોઈ એક મઠ હતો. કોઈ એક એટલા માટે કે જે મઠની અમે વાત કહેવા માગીએ છીએ તેનું નામ નહેરમાં મુકીને અમે એ ધાર્મિક સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠા હલકી પાડવા માગતા નથી. એક નાનું સરખું ગામ ન વસ્યું હોય એટલા મઠનાં મકાનો હતા. ગૌશાળા હતી અને ભોજનશાળા હતી; સેવકો માટે રહેવાની ઝોરડીઓ હતી અને માત્રાળુઓ માટેનાં વિદ્યાભરણાનો હતા. એ બધાની વચ્ચે મોરલીધરજીનું ભવ્ય મંદિર કળા અને કલ્પનાના સુમેળ સરખું સોદી રહ્યું હતું. આ બધા વિકાસ પૂરા થતા એટલે એક લાંબી દીવાલ આવતી. એ દીવાલની ખીણ બાજુ મકાધીસ આચાર્યનો મહેલ હતો એને અમે મહેલ કહીએ છીએ કારણકે રાજાજવાહાના રાજમહેલોમાં જે ભાતની સાયબી ભરી હોય છે તે બધી જ અહીં નજરે પડતી હતી. મઠને ફરતી કિલ્લેબધી હતી. એક તરફની કિલ્લે-બધીને ધસીને એક નાનકડી નદી કલ્યાન કરતી વહી જતી. ફરતી આંખાની વનરાઈમાં મોરલા ટહુકતા અને કામલ શૌર મચાવતી.

જે સમયની આ વાત છે તે વખતે મઠના કોઈ એક આચાર્ય હતા. કોઈ એક આચાર્ય હતા એમ કહેવાનું પણ એ જ કારણ છે કે એમનું નામ પ્રસિદ્ધ કરીને દુનિયાના ભાવિકોની દૃષ્ટિએ એ નામ અમે હલકુ પાડવા માગતા નથી. મઠના નિયમે સુખ આચાર્ય ધ્વજચારી હતા. જીનું મોઢું ભેવાનો પણ તેમને નિષેધ હતો. આચાર્યના મહેલમાં નારી-ભતિયા પ્રવેશ થઈ શકતો નહિ. આચાર્ય મોરલીધરજીની પૂજા કરવા પધારે કે કોઈ ભક્ત જનને આગળે તેમની પધરામણી થાય, ત્યારે જીજ્ઞાસુ આડી કનાતો બિભી કરવામાં આવતી.

આચાર્યશ્રીના ધ્વજચાર્યની, તેમના તપની

અને તેમના ચમત્કારોની બધી રસિક વાતો મઠના અતેવાસીઓ કરતા. તે સામે એક એવો પણ વર્તે હતો કે જે આચાર્યશ્રીના દુરાચારોની જ વાતો કરતો. આચાર્યશ્રી પ્રેમભક્તિનાં પદો રચતા, સુંદર રાગે તે ગાતા; કૃષ્ણચંદ્રની ખંસી બજાવતા. એમની મોહક બાની, રસિક મૂર્તિ, ઇચ્છાબીલો પહેરવેશ અને મહેલમાં વસાવેલી રાગભોમની સામગ્રી, આ બધું ભેજને અચાનીઓ કદાચ એમનામાં દુરાચારનું આરોપણ કરે, પરંતુ ભક્તજનો તો એવી વાતોને અશ્વદાળુના વાણીચગિચાર તરીકે વર્ણવતા. થી કૃષ્ણચંદ્ર સોળસહસ્ર ગોપિકાઓ સંગે રમે રમતા છતાં જ બાળલક્ષ્યચારી કહેવાતા. તો આચાર્યશ્રી તો મુખેથી કેવળ શ્રી લીલાના મુચ્છ-ગાન ગાતા. એમનામાં દુરાચારનો આરોપ ક્યાંથી મુકી શકાય ?

તો જ વાતો કરનારા વાતો ક્યે જતા. રાજ રાજ એમની વાતોમાં નવીનતા અને રસિકતા આવતી. તેઓ કહેતા કે નદીના જળમાં આચાર્યશ્રી ગોપિકાઓ સાથે જ જળ-ક્રીડા કરે છે. આંખાની વનરાઈમાં મધરાતે રાસલીલા રચાય છે. મહેલના ઝરૂખે લીલા-પીળાં તોરણો લટકતા હોય છે. એના પડછાયા અને પડછંદા નદીના જળમાં અને વનવનેની વનરાઈમાં પડે છે. આમ અશ્વદાળુની દૃષ્ટિએ પડછાયા દેખાતા અને પડછા પણ બેઠતા. પરંતુ ભાવિકજનો એ બધું ભગવાનને નામે નેધી નાખતા અને આચાર્યશ્રી સદાયના નિર્લેપ રહેતા.

આમ બધું પ્રશ્નને નામે નેધાઈ જતું, છતાં ચોડપણ્યે જે માનવીને નામે ચડે તો એમાંથી ચોતાનું કામ થઈ જાય, એમ મધુ-પુરનો મોહન વાણિયો માનતો. મોહન તેજ-પણાનો ધણો હતો. અચારનવાર આચાર્યશ્રીના દર્શને જતો. અને એણે આચાર્યશ્રીની આંખમાં

કાંઈક જોયું હતું. એ કાંઈક મોહનના કાનમાં કાંઈક કહ્યું હતું અને મોહનને મધું કે લેફાંની સાચીખોટી વાતનો તાજ સેવો જોઈએ.

પરંતુ જેવો તાજ સેવો હોય તો એ માટે પોતે સાવ નિરુપયોગી હતો. એ માટે તો કાંઈ જારી ગારી ગોપિકા જોઈએ. કાંઈ રૂપ ચીરન હારી રાધિકા સિવાય એ કામ સિદ્ધ થાય નહિ. પડછાયો પાડી શકે અને પડછાયામાં આખા જગતને લાલે ન આવરી શકે, પણ આચાર્યશ્રી અને તેના મઠને આવરી લે એવી એકાદ આરસી મળી જાય તો બેઠા પાર મઈ જાય. મોહન એવી એકાદ આરસીની શોધમાં પડ્યો.

મોહનની આંધે આંધેની એક ઝાડી હતી અને ઝાડીને એક છુવાન જોધ દીકરી હતી. ઊટકોને સાફ કરવામાં આવે તો એ આરસી જરૂર મનમમતા પ્રતિનિજ ગ્રીષ્મી થશે. ઝાડી ખૂબ દુઃખી મતી અને માંક માંક નિર્વાક ચલાવતી. મોહને આજ સુધી કાંઈ દિવસ એની સામું જોયેલું નહિ. આજે અચાનક ઝાડી ચાદ આવ્યા અને ઝાડીની દીકરી નજરે પડી.

તે સીધો ઝાડીને ધેર ગયો. 'ઝાડી, રોટલે બહુ દુઃખી થાઈ છું.'

'પરમાં વહુવારુ નહિ એટલે દુઃખી તો થા જ ને. ક્યાંકથી આછુપાતળું ગોતી લે, દીકરા' ઝાડીએ જોળે કાલે કહ્યું.

'હરમમાં જો બાપડી કમ્પી હોત તો ખંભે કાયળો શેતો હોત! પણ એ તો જેવી હરમની લેણીદેણી. હું તો એમ કહું છું ઝાડી, કે તમેય અહીં દુઃખી થાઓ છો, એના કરતાં આપણે સાથે રહીએ તો કેમ? મઠનું મોહાખાનું મળ્યું છે. એ પૈસાની પ્રાપ્તિ થશે, તમે માદીકરી અને બારે નહિ પડો.'

મોહને લટકાપટકા કરીને ઝાડીને તો સમજાવી લીધી. પણ લખમી પાસે વાતનો ક્ષમ કેમ કાગવો એ મહાન કાયડો હતો. એનું તો પાછળથી મઈ રહેશે, પહેલાં આચાર્યશ્રીને તાજ તો લઈ. એમ વિચારીને મોહન એક

દિવસ આચાર્યશ્રી પાસે ઝાંઝાતમાં પહોંચી ગયો. 'મારો જરીગનો ઉદાર કરો પ્રભુ.'

'મોરલીધરની સેવા કરો બાઈ, ઉદારશા વાળો એ એક જ છે.'

'મોરલીધરની સેવા કરી અને પ્રભુએ બસરી બખલી છે. ખંસીનાદનો પ્રેયો હું બીચરણે આવ્યો છું.'

'ખંસીનો બખલેયો મંદિરમાં ગિરાજો. એને મુખને અહીં ક્યાં આવ્યા બાઈ?'

'મંદિરમાં મોરલીધરની મુતિ ગિરાજો. અહીં એના પ્રાણ વસી રહ્યા છે. મંદિરનો મોરલીધર મુખ પર મોરલી ધરે. એની સરાવણિ તો અલોચી પ્રમટે છે, પ્રભુ.'

'બાઈ, અહીં મર નથી, સરાવણિ નથી. મોરલીધર નથી, મોરલી નથી. જાગ્યા જાગ્યા પર્યટોની દીવાલ છે. ફરતી મોરલીધરની આજ છે, એની વચ્ચે બેઠો બેઠો પર્યટના દેશવાળો અખધૂત કાપા કહી રહ્યો.' આચાર્યશ્રીએ કહ્યું.

'એ અખધૂત તો અલોચીક છે, પ્રભુ એ પર્યટોમાં પ્રાણ પૂરે છે. નદીના જળમાં ચાન રહે છે. વનરાઈના દેશમાં ટકુકાર જગાવે છે. એ અખધૂત એક દિવસ મેડીને ઝરણે એસીને પ્રેમખંસીને નાદ જગાવ્યો જમનાજળ કમોળતી એક ગોપિકાએ એ નાદ સુવેશો. ત્યારથી ગોપિકા બાનસાન બૂલી પ્રીતમ પ્રોતમ કમળતી જોડુગતી ગલીઓમાં બહારની શી ધૂમી રવી છે, પણ કનૈયા જોડુળ છોડી મથુરા જઈ વરણે છે અને વિરહિણી ગોપિકાથી વિરહની વેદના સહી જતી નથી. એને પોશકાર કંઠળાવવા હું અહીં જાગ્યો છું. એને શીચરણોમાં રથાન આપો પ્રભુ!' પ્રેમકક્ષિતનાં મથુર પદોની બાજા વાણિયો બોલી રહ્યો હતો.

'જલ કરો, બાઈ, હવે બસ કરો ને ભવડું ને પ્રભુના કામમાં વસીને તમે પ્રભુનાં કિર્તન કરતા દશે, પણ તમે તો માયાની મમતા અહીં લઈ આવ્યા. અમારા કામમાં અહીં વાતો કરવી એ પણ પાપ છે. ગોપિકાને

તો અમે શ્રી મોરલીધરને ચરણે ધરી દીધી. અમને તો નારીજનતાના દર્શન કરવામાં પશુ આભડ્ડેટ લાગે. 'આચાર્યશ્રીએ કહ્યું.'

'દર્શન કરશો મા, દેવ! એને દર્શનની કંખના નથી, એ તો ધીયરણે શમાઈ જવા માગે છે, એનું સાગર્વણ નહિ રવીકારો? મોહન આચાર્યશ્રી સાચું જોઈ રહ્યો.

વાતો તો ધણી મધ, પશુ બધી લખીને શું કામ છે? કોણ કોને તાવતું હતું એની જ ચરસપરસ સંકા હતી. પશુ આખરે આચાર્યશ્રીએ 'રાધેશ્યામ! રાધેશ્યામ!' કરી આંખો બંધ કરી દીધી.

એ 'રાધેશ્યામ' નામોઆચારને પશુ ખાસ સંકેત હતો. અને મોહનએ બહુ જલ્પીકરીને જ અહીં આવ્યો હતો. મોહનને યશુ જે બેડો પાર છે. પ્રકાર મળી ગયો છે. હવે પાછાં પડવામાં વાર નહિ લાગે.

હવે એણે લખમી સાથે વાતચીત શરૂ કરી. એક તો ગરીબ, અને ધર્મભીરુ સ્વભાવ. આ બે વસ્તુએ મોહનની યોજનાને ચારી આપી. આજ સુધી જેણે સ્ત્રીનું મુખ જોયું નથી એવા આચાર્યશ્રીના શ્રી ચરણોમાં પોતાને રથાન મળશે એ વાત જ એને મારે મદાન હતી. એટલે પ્રસુછની સેવા કરવાનું સ્વીકાર્યું અને મોહન આચાર્યશ્રી પાસે પહોંચી ગયો. 'પ્રસુ! દીપક જલી રહ્યો છે. ફરતા પતંગિયા પ્રકાર ઝીલવા ફૂંદી લઈ રહ્યા છે.'

'અભિપરીક્ષા એ જ ખરી પ્રેમની કસોટી છે, ભાઈ. અરીસા પ્રતિબિંબ ઝીલે છે અને પ્રતિબિંબ પાડે છે. સવારે સુખદાર પાસે બિચા રહી શ્રીમુખની પૂજા કરજો. પ્રતિબિંબ પડે તો જલજ્વલે કે શ્રીચરણે રથાન મળ્યું છે.' આચાર્યશ્રીએ આંખો મીંચી 'રાધેશ્યામ' મંજનો જપ શરૂ કર્યો.

સવારે મોપિશાના વલ્લભજન ઉપર તેજનું વર્ણન ફરી વળ્યું. પતંગિયાની અભિપરીક્ષા પૂરી થઈ. મોપિશાને શ્રીચરણમાં રથાન મળી ગયું હતું.

અને તે મધ્યરાત્રિએ મોહને લખમીને યો-ચરણે સાગર્વિને છળનની અમુલ્ય સિદ્ધિ મેળવી. પ્રસાદમાં જે સુખમુદાઓ મળેલી તે આ સિદ્ધિ પામે તો સાવ જ નિર્જીવ હતી.

ખીજ સવારે દીકરીને હાડી નહિ અને ડોશીએ કમાલ મચાવી મૂકી. દીકરીને શોધવા ડોશીએ આકાશ-પાતાળ એક કરી નાખ્યાં. મોહન હાંફોહાંફો ચારે તરફ ઘૂમી વળ્યો. પશુ લખમીનો કર્ણવધી પત્તો લાગ્યો નહિ. તીર્થસ્થાન હતું. રોજ કેટલાય યાત્રાળુઓ આવતા અને જતા. કોઈ સારા હોય, કોઈ નરસા હોય. કોઈ પુણ્ય કમાવા આવે, કોઈ પાપનું મોચન કરવા આવે; તો વળી કોઈ પાપના ગાંસડા બંધિવા જે આવતા હશે. ફૂટી રૂપાળી ડોશીની દીકરી હતી. ધીરનને આજે બીજી હતી. કોણ જાણે કોની જે નજર લાગી મછ હશે, એની અસખ્ય યાત્રાળુઓમાં ક્યાંથી જાળ લાગે?

અને એમ ડોશીએ દીકરી તો શુભાવી પશુ ઉપર જનાં લોકોની સારી-નરસી વાત પશુ સાંભળવી પડી.

કોઈકે કહ્યું: 'કોને ખબર છે ડોશી જ દીકરી પટાવવા નહિ આવી હોય? જોડી લાંબા જેવી કરી હતી તે અમસ્થી કરી દશે.'

કોઈકે કહ્યું: 'નિચાડી ક્યાં સુધી બેસી રહે.'

અને આ વાત સાંભળીને આચાર્યશ્રીએ કહ્યું: 'મધ વસ્તુનો શોક કરવો નકામો છે. આ જનતામાં કોણ કોણ છે એ જ ન્યાં નકામો નથી, ત્યાં આપણા-પરામાને જેદ નકામો છે.'

મોહને પશુ આચાર્યશ્રીના વેદવાક્યનો પડઘો પાડી કહ્યું: 'ન્યાં જેનો ક્ષુધાનુલંબ હોય છે ત્યાં માનવી જઈ મળે છે. આપણે સંબંધ વૃદ્ધો, ખીજું શું?'

અને એમ આ-દીકરીનો જે સંબંધ લખવાને એક દિવસ નકામો કર્યો હતો તે સંબંધ લખવાનને ચરણે પાછો ધરીને મોહન ડોશીને ઘેર દોરી ગયો.

આ પછી મોહન પચિપંદર પ્રજાના ધામની યાત્રા કરવા જતો, આચાર્યશ્રીના વરદ હસ્તે પ્રસાદી પાશી સુખરૂપ સ્વસ્થાતે પહોંચી જતો. તેના મંદિર-માળિયા જોયા થઈ રહ્યા હતા તેની ધરવકરીમાં વિચારણુ વધી હતી. લોકો મૂક વઢને મોહન સાથું જોઈ જોતો ખુલાસો માગતા. એ બધાને જવાબ આપતો હોય તેમ મોહન મેરિયા જોણતો, 'પ્રભુકૃપા હિ કેવલ'! પ્રભુકૃપા હિ કેવલ'. રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ !'

આ 'રાધેશ્યામ'નો મહન મંત્ર આચાર્યશ્રીએ મોહનના કાનમાં ફૂંક્યો હતો. એ મંત્રની સિદ્ધિ સ્થૂળરૂપે આચાર્યશ્રીને પ્રાપ્ત થઈ હતી, જ્યારે નગરરૂપે મોહનને વરી હતી.

આમ આ મહન મંત્રની આરાધના વરસ ૭ મહિના ચાલી હતી. દરેક વસ્તુને અવધ હોય છે તેમ આ આરાધનાની અવધ પણ લાગઈ ગઈ હતી. પ્રજાના દરબારમાંથી એની અવધ પૂરી થયાનો પેશામ નીકળી ચૂક્યો હતો અને એ પેશામ પહોંચાકનારો હતો એક મુસલિસ.

'આ મુસલિસે એક દિવસ પ્રજાના ધામમાં ધમાલ મચાવી ચૂકી.

મેરલીધરજીનો પાટોત્સવ હતો. માણસોની મેદનીતો આરોવારો ન હતો. બધા મહિના જોગાનમાં જોગ થયા હતા. તે વખતે એ બધાની વચ્ચે આ મુસલિસે ધમાકો કર્યો: 'આ મઠ પાપજેન બની રહ્યું છે, કારણકે મઠનો આચાર્ય બંધિયારી છે.'

જાણે કે વીજળી પડી. ચારે તરફ સન-સનાટી મચી ગઈ. ઉત્સવનાં પૂર જોસરી ગયાં. ભાવિક ભકતોએ આતું અપવિત્ર સ્પર્શ ન કરી જાય એ કારણે કાનમાં અંગિળા બરાબ્યા. પરિચારો 'રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ !' જપવા લાગી ગયા. બાઈનાએ ન સમજાય એવો શોરખોર મચાવી ચૂક્યો.

કોઈકે કહ્યું: 'ચૂડો છે.'

કોઈકે કહ્યું: 'નાસ્તિક છે.'

કોઈકે કહ્યું: 'ધર્મ ઉપર ધાક લાવે છે.'

લોકોએ અનેક રીતે અનેક વાતો કહી કરી અને મુસલિસે પોતાની રીતે પોતાની વાત આગળ ચલાવે રાખી: 'અત્યાર સુધીમાં કંઈક અનુભવોનાં શિષ્ય એણે લૂંટ્યા છે એનો મહેલ બંધિયારનો આખાડો છે. બર્જવાનને નામે અહીં બંધિયારની પૂજા કરવામાં આવે છે.'

શોરખોર વધી રહી હતો. વહેતો વહેતો અને વધતો વધતો અવાજ આચાર્યશ્રીના કાન ઉપર અથકાયો. જાણે કે ધ્વાજા ન વૂટી પડ્યું હોય એવો કમ્પાક થયો. ધરીબર તો આચાર્યને અંગે કપારી વજૂટી પરંતુ એ મહાધીક હતો. કંઈક સારાખરના પરિચયમાં અત્યાર સુધીમાં આવ્યો હતો. એ આટલા શોરખોરથી ગભરાઈ જાય તેમ ન હતો. સમયને પહોંચી વળવા જેટલી શક્તિ તેનામાં હતી.

થોડી જ વારમાં આચાર્યનો અંગત પગિયારક શ્રીમુખનો સંદેશો લઈ માનવમેદની વચ્ચે આવ્યો: 'શ્રીમુખની આજ્ઞા છે કે ધર્મના સ્થાનમાં આવી ધમાલ ન શોભે, એથી ભાવિક જનોની ભક્તિ-આરાધનામાં ક્ષતિ જોમી ચાલ.'

મુસલિસે કહ્યું: 'રમજોખના લોબુપોને કરી વાતે ક્ષતિ પહોંચતી જ નથી. સરાખીઓના શોર વચ્ચે અને વેશ્વાના રંબનાય વચ્ચે જોગીઓ જોગ માણી ચકે છે. સત્યને અત્ય તરીકે પ્રજાના ધામમાં નહિ સ્વીકારવામાં આવે તો પછી સત્ય માટે કયાંયે સ્થાન નહિ રહે.'

'તો આ સત્ય છે ?' એકે પૂછ્યું.

'સરજ અને ચંદ્રને જો સાચા માનતા હો તો આ વાત પણ જેટલી જ સાચી છે. ધર્મધેલી કેટલી જ સીઓ એમનાં સરીર આ પાખંડીને અપહ્યુ કરી ચૂકી છે. કોઈના ધરની આખર કોઈ ઉધારી નહિ પાડે, પણ અત્યારે એ આ સમુદમાં એવી સુંદરીઓ હશે જેઓ આચાર્યને કનૈયાને અવતાર માની એમનાં તનમનધન શીવરણે સમર્પણ કરી દેવા યતનનતી હશે.' મુસલિસે કહ્યું.

આ વળી વીજળીના ક્રાંતાક્રાંતિ જેવી વાત હતી. એ વાત સાંભળી ત્યાં હાજર રહેલો દરેકદરેક પુરુષ પોતાની સાથે આવેલી પોતાની પત્ની, બહેન કે દીકરી તરફ ચંકાની નજરે જોવા તે વખતે પ્રેરાયો હશે. અને સ્ત્રીઓની દશા જોયા જેવી હતી. કેટલીક યરચર ધૂનવા લાગી હતી અને ધણીબરીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં. આ આંસુ પ્રેમભક્તિનાં હતાં, શરમનાં હતાં કે પછી અંતરની વરાળનાં હતાં, એ તો જોયો સ્ત્રીઓનાં હૈયાં વાંચી શકે તેઓ જ હશે શકે.

ધમાલ વધી રહી હતી. જેમણે જોલનારને ગાંઠો કહીને ચડ્યાતમાં હતી કાઢ્યો હતો એમને પણ એની વાતમાં રસ પડવા માંડ્યો હતો. એમાં જ જોયો ફક્ત હતા તેઓ તો આમલક હરી કરીને એની પાસેથી વાત દલાવી રહ્યા હતા. કોઈની સ્થિતિ હતી બિચારા બેસાંઠાકર્ણવાળાની. એમને વાત સાંભળવાનો તો પૂરેપૂરો ચરસ હતો, પરંતુ રખે ને આ બધા પોતાને જ બળે લંગજે, એ દેહદેતે તેઓ મૌન ધારીને બિચારા હતા. એમની આંખો વારે વારે એમના પરિવાર ઉપર જતી હતી. સાં કાંઈ કાળું છે એ નિહાળવારતો. અને એ પરિવાર તો સામસામે એકબીજાનાં હૈયા દોડાળા રહ્યો હતો. બાંહે હશે રહ્યો હતો કે, 'હું નહિ તું, હું નહિ તું.'

પણ વાત આગળ વધે તે પહેલાં એક જણે વાત વાળી લેવાના ઇરાદાથી વચ્ચે ઝંપલાવ્યું: 'તમે ય બાઈ! હવે ખૂબ પાણી રાક્યા, હવે બસ કરી જાઓ. આચાર્યના મહેલમાં આને જવાની તો મના છે. પછી આ બધી...'

'અને દરવાજો ઉઘાડો હોય તો જ અંદર પેસી શકાય નહિતર નહિ! અરે બાઈ પ્રેમી-ઓને તો પાંખો આવે છે પાંખો.' મુશ્કેલ ખબર હતી પત્રો.

તે વખતે આચાર્યના ખાસ અનુચરે ફરીથી ત્યાં આવી શ્રીમુખની આગા સંભળાવી: 'શ્રીમુખની આગા છે કે આ ગણત્ર દેવે બંધ

કરો. અહીં સ્ત્રીઓનો સમુદાય છે. એમની મર્યાદા ભગવતી એ બધાની ફરજ છે...'

'એ મર્યાદા લેવાપાતો એક માત્ર અધિ-કાર આચાર્યને જ છે.' મુશ્કેલો હતું.

પરંતુ એની વાત બાનમાં લીધા સિવાય અનુચરે પોતાની વાત આગળ ચલાવી: 'શ્રીમુખ ફરમાવે છે કે અહીં સ્ત્રીઓ છે અને સ્ત્રીદર્શનથી પોતાને મોટું પ્રાપ્તિ કરવું પડશે. કદાચ અગિ-રનાન પણ કરવું પડશે. પરંતુ આ ગણત્ર દેવે બંધ નહિ થાય તો પોતે અહીં પધારશે.'

'એમને અહીં આવવાની ફરજ જ જરૂર નથી. અમે જ મહેલમાં આવવાના છીએ. જોઈએ તો ખરા મહેલમાં કેટલીક સુવરિઓ સંધરી છે?' મુશ્કેલો વાત આગળ વહેતી કરી.

આ વાતે વળી લોકોમાં નવી ગજરામણ પેદા કરી. મૂળ વાત અને વાતની રસિકતા બાળ પર રહી ગયાં અને સહુ સહુના કુટુંબ-કબીલાની હાજરી લેવાની પલોખણમાં પડી ગયા. પ્રસંગ જ એવો હતો કે નફરો નજરે જોનારને લોકોના આ ગજરાટમાં પણ રસિકતા-નો ભાસ થાય.

મંદિરા યોગાનમાં આ રીતે ધમાલ ચાલી રહી હતી, તે વખતે આચાર્યના મહેલમાં વળી નવી જ ઘટના ઘટી રહી હતી. એક તરફથી માનવમેદની ઉપરના શ્રીમુખનાં ફરમાનો વજૂરી રહ્યાં હતાં, પરિચારકો એ ફરમાનો પહેલાં-વાનું અને બહારની હવા અંદર લઈ આવવાનું કામ ઝડપેરે કરી રહ્યા હતા; બીજી તરફ આચાર્યશ્રીએ પરિચયિતને પહેલાં વળવા માટેની તૈયારીઓ પણ તકામાર કરવા માંડી હતી.

એક તરફ મોહન વાણિયો જોડો હતો. બીજી તરફ લક્ષ્મી જોડી હતી અને વચ્ચે સુખાસન ઉપર આચાર્યશ્રી બિરાજ્યા હતા. બહાર માનવીનો મહેરામણ ખેંચી રહ્યો હતો. એમાં તોફાની તરંગો વધી રહ્યા હતા. એ સમુદ્ર કવારે માઝા મૂકશે એ કહેવું મુશ્કેલ હતું. પ્રલયકાળ આવી પહેલે તો પહેલાં કાંઈક માન કાઢવાની જરૂર હતી.

આચાર્યે' લક્ષ્મીને કહ્યું: 'લક્ષ્મી! મોરલી-
પર આજે રિસાયો છે.'

લક્ષ્મી આચાર્યની આવી જાન વાતોમાં
કંઈ સમજતી નહિ. શ્રીચરણે એને સ્થાન
મળ્યું હતું. જાગવાને એની ખાંસ ઝાલી હતી.
એ જ ગુરુમંત્ર એ રીપી હતી અને મંત્રની
મોહિનીમાં એણે તનમન સર્વ શ્રીચરણે સમ-
ર્પણ કરી દીધું હતું તે આચાર્યના કહેવાને
મર્મ સમજી રહી નહિ. અર્ધજારી બાબે તેમના
લાંબુ જોઈ રહી.

પરંતુ મોહન પરિચિતિ પામી ગયો હતો.
તેણે શ્રીમુખના વાક્યનું પુનઃસ્મારણ કર્યું:
'મોરલીપર રિસાયો છે.'

'મોરલીપરની એવી ઇચ્છા છે કે લક્ષ્મી-
એ હમણાં બહારથી ચાલ્યા જવું.'

'ચાલ્યા જવું? ક્યાં ચાલ્યા જવું?' લક્ષ્મી
જમરાટમાં બોલી બેઠી.

'મોરલીપરના માર્ગ જતાવરે એ માર્ગે
હમણાં તું ચાલી જ, લક્ષ્મી. મોરલીપર મનાશે
એટલે તને પાછું શ્રીચરણમાં સ્થાન મળશે.'
આચાર્યે કહ્યું.

'અને ત્યાં સુધી...'

'મોહન તને બધી સમજ પાડશે.'

'હું તું સમજ પાડીશ પ્રભુ! સમુદ્ર
માઝા મૂકી રહ્યો છે. હમણાં બધાને બેળા
મારશે. એ પહેલાં જહાઝ નીકળી જવું એ તો
બધા સપાળે છે.'

'પણ પ્રભુ...' લક્ષ્મી કહેવા જતી હતી.

'આજ સુધી શ્રદ્ધા રાખતી આવી છે,
એમ શ્રદ્ધા રાખ. શ્રદ્ધા તો અવિચળ છે,
લક્ષ્મી. મોરલીપર સદૃશ સારા વાનાં કરશે.'

'ના, હું નહિ જાઉં.' લક્ષ્મીએ હડ પકડી.

'આ તો મોરલીપરની આજ્ઞા છે, લક્ષ્મી.'

'મોરલીપરે મને શ્રીચરણે સ્થાન દીધું
છે, હવે એ મને ધક્કો મારે જ નહિ હું નહિ
જાઉં.'

'શ્રીચરણે સ્થાન મળ્યું છે એટલે લક્ષ્મી
તારે પોતાનું પરાયણ કંઈ રહેત નથી. તારી

કરજ મોરલીપરની આજ્ઞા અનુસરવાની,'
શ્રીમુખે કહ્યું.

જહાઝ કાલાદલ વધી રહ્યો હતો. અને
અહીં લક્ષ્મી હડ બરાણી હતી, મોહન જીતા-
વળો થયો: 'પ્રભુ! આજ જહાઝની મેદનીને
સમજાવો, હું લક્ષ્મીને સમજાવીશ.'

અને તેણે આચાર્યને મહેલમાંથી જહાઝ
મોરલીપર. લક્ષ્મીને સમજાવવાની જરૂર જ ન
હતી. મોટે ઢોરે મારી, હાથપગ બાંધી એણે
લક્ષ્મીને ઊંચારી. પાછલી બારીએ રક્ષકની
નીકારણી તૈયાર જ હતી. મોહન સાસઝાટ એ
માર્ગેથી સરકી ગયો. માનવસમુદાય મહેલમાં
દાખલ થયો ત્યારે મહેલમાં આભરણોત્તરો અંધ-
માત્ર ન હતો.

બકતજનોનો વિચલ થયો; માખંડીએની
પાપભજ પડી ભાંગી અને મઠની અને મઠા-
ધીરની પવિત્રતા જેવી ને તેરી રહી.

પેલા મુકલિસ એ મેદનીમાંથી ક્યાં અને
ક્યારે સરકી ગયો તેની કોઈને ખબર ન પડી.
બધું ચાલ પડી ગયું.

*

એએક માસ પછી એક ભાવિક જન
બકિતના અંધાર પાડતો મઠમાં આવી ચડ્યો.
આચાર્યશ્રીને એણે બે હાથ જોડી વિનંતી
કરી: 'પ્રભુ! મારે આજે આપની ચરણરજ
મારો.'

બકતજનની ચરણરજની માગણી નકારી
ચકાવ જ નહિ એવો મઠનો નિયમ હતો.
આચાર્યશ્રીએ તૈયારી કરી અને બંધ સીંગ-
રામમાં શ્રીજીની સવારી પેલા બકતને મામ
જવા નીકળી.

મામ પહેંચનાં પહેંચનાં તો બધાનું ધર્મ
ગયું. ધામધૂમથી આચાર્યશ્રીનું સામૈયું થયું.
બકિત અને બાજોનો પૂન જન્મ. મોડી રાત
સુધી આ કાવ્યક્રમ ચાલ્યો. મોડી રાતે બધા
વીખરાયા. આચાર્યશ્રી મારે એક જુલા મઠાનંદમાં
ચાલન વગેરેની સજવક્તા કરવામાં આવી હતી.
બકતજન એમને ત્યાં દોરી ગયો.

ખૂબ જ સમજેલો. ચોરડો હતો. ચોરડા-
માં આકેશમાં રેસાની હતી. અગરુદંડનની
વાસ મધ્યમથી રહી હતી. ફરસ ઉપર, ફૂલો
વેરેલાં હતાં.

અંદર પેસતાં આચાર્યશ્રીની નજરે એક
ઓની આકૃતિ પડી. તેમણે પચ્ચાં પાછાં કર્યાં.
'અહીં તો શ્રી છે.'

'ગઢારાઓ નહિ, મહારાજ ! એ તો
આપની પરિસેવિકા છે.' પાછળ ઊભો ઊભો
ભક્તજન ખડખડાટ રહી રહ્યો હતો.

આચાર્યશ્રીને કાંઈ સમજ ન પડી. તે
ભક્તજનના વદન સાંચું તાકી રહ્યાં. આંખમાં
ભય હતો, અંગમાં કંપારી હતી.

'લક્ષ્મી !' ભક્તે પેલી શ્રીને સાદ કર્યો.

અને લક્ષ્મીએ પાહું વળી જોયું. એ જ
મોહનની બહેન લક્ષ્મી. એક વખતની હસદસતી,
કુસુમપાંદડી સામ પ્રફુલ્લતી લક્ષ્મી આજે લક્ષ્મી
નહિ, લક્ષ્મીના ભૂત જેવી જ લાગતી હતી.

'મહારાજશ્રી ! આપની આ લક્ષ્મી આપે
એક વખત એને કહ્યું હતું કે લક્ષ્મી, બધા
તરછાંદશે, મોરલીધર તને નહિ તરછાંડે. અને
સાચોસાચ મોરલીધરે એની બાંધ મઢી છે.'
ભક્તજનને કહ્યું.

'આ બધું શું છે ?' આખરે આચાર્યની
જીભે સળવળી.

'એની સમજણુ તે દિવસે પડી જાત.
પરંતુ તમે તમારી રમત રમી મથા અને તે
દિવસે તો પાખંડનો જયજયકાર થયો. તે
દિવસની મંદિરની ધમાલ તો આપને યાદ હશે.
એ ધમાલનો ફરનારો પેલો મુફલિસ ખીજો
કાંઈ નહિ, હું.'

'રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ !' શ્રીમુખથી જય-
માળા શરૂ થઈ.

પણ એની દરકાર નહિ કરતાં મુફલિસે
આગળ ચલાવ્યું : 'તે રાતે લક્ષ્મીને તમે
પાછલી બારીએથી બહાર ફગાવી દીધી. માન્યું

હશે કે મોહનના હાથમાં લક્ષ્મી સુરક્ષિત રહેશે
અને આપનાં પાપકર્મોની જાણ જગતને નહિ
થાય. પરંતુ આપે વાણિયાને આજીવન જ
નહિ. એ તો નમદ લક્ષ્મીનો સગો હતો. આથી
યજ્ઞજન્ય વેદારે એવો એ મરુખ ન હતો.
ભાનસાન વિહોણી લક્ષ્મીને એણે નિમ્ન ન
રસતામાં મધરાતે રખકતી મૂકી...'

'ભાઈ, તમે પાપના ભાગી થઈ રહ્યા
છો. ભગવાનને કલકિત કરીને કયે ભવે છૂટયા ?'
આચાર્ય મહામર્દનને એટલું બોલી ચક્રા.

'પાપ અને પુણ્યની વાતો આપ જરૂર
કહી શકો. એના લેખાં લેનારો કાંઈ હોય કે
ન હોય એની મને પરવા નથી. અને એનો
લેખાં લેનારો કાંઈ હોય તો તે લેખાં લે ત્યાં
સુધી શકે જોવાની મને કુરસદ નથી. નિર્જન
રસતામાં બેભાન પડેલી લક્ષ્મી મારે હાથ પડી.
તે દિવસથી લક્ષ્મી અહીં રહે છે. હું એના
ઉપર ગુજરેલા અત્યારનો બહોલો સેવા તલબી
રહ્યો છે. આજે એ સુષોમ મળી ગયો.'

'રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ ! પ્રભુના ભક્તો
ઉપર પણ શીક પડે છે ને !'

'પ્રભુના નામ નીચે તમે પાખંડ ચલાવ્યું.
અને એનું નામ હાઈ હાઈને તમે જોળા લોકોને
ભરમાવ્યા. પ્રભુને તો તમે જક બનાવી દીધો.
હતો. એ જિયાદામાં તમારાં પાપકર્મો જોવા
જાણવાની અને એની સજા કરવાની તેવક
કર્તા હતી ? એના નામનો અવજો એાદીને
તમે ધર્મ અને દેવતાને ક્ષિપ્ત કર્યા. તમારા
પાખંડ અને વ્યભિચાર પોષવા માટે તમે એ
ઠીક પ્રતીકો જોયાં કર્યાં !'

'બસ કરો, ભાઈ, બસ કરો. શ્રીમુખની
બચના કહીને મને ય ભોળા પાપનો ભાગી ન
જનાવો. મારે આતું પ્રાશ્નિત કરવું પડશે.
કપરી અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડશે.
રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ !'

'આપને કશી જ તકલીફ સેવાની જરૂર

[અત્યુસમાન થાત રહ્યો]

આચાર્યે લક્ષ્મીને કહ્યું: 'લક્ષ્મી! મોરલી-
ધર આને રિસાયો છે.'

લક્ષ્મી આચાર્યની આવી બદન વાતોમાં
કાંઈ સમજતી નહિ. શ્રીચરણે એને સ્થાન
મળ્યું હતું. જાગવાને એની ખાંચ ઝાલી હતી.
એક જ ગુરુમંત્ર એ સ્વીકારી હતી અને મંત્રની
મોહિનીમાં એણે તનમન સર્વે શ્રીચરણે સમ-
ર્પણ કરી દીધું હતું. તે આચાર્યના કહેવાનો
મર્મ સમજી રહી નહિ. અર્થજારી આજે તેમના
શામું ભેઈ રહી.

પરંતુ એકદન પરિરિથતિ પામી ગયો હતો.
તેણે શ્રીમુખના વાક્યનું પુનઃસ્મારણ કયું:
'મોરલીધર રિસાયો છે.'

'મોરલીધરની એવી ઇચ્છા છે કે લક્ષ્મી-
એ હમણાં જાડીથી ચાલ્યા જવું.'

'ચાલ્યા જવું! ક્યાં ચાલ્યા જવું!' લક્ષ્મી
ગસરાટમાં બોલી બેઠી.

'મોરલીધરજી મારું જતાવશો. એ મારે
હમણાં જુઠું ચાલી જ, લક્ષ્મી. મોરલીધર મનાશે
એટલે તને પાછું શ્રીચરણોમાં સ્થાન મળશે.'
આચાર્યે કહ્યું.

'અને ત્યાં સુધી...'

'એકદન તને બધી સમજ પાડશે.'

'હું શું સમજ પાડીશ પ્રભુ! સમુદ્ર
માઝા મુખી રહ્યો છે. હમણાં જપાને બોળી
મારશે. એ પહેલાં જહાઝ નીકળી જવું એ તો
બધા સપન છે.'

'પણ પ્રભુ...' લક્ષ્મી કહેવા જતી હતી.

'આજ સુધી અદા રાખતી આવી છે,
એમ અદા રાખ. અદા તો અવિચળ છે,
લક્ષ્મી. મોરલીધર સદૃશ સારા વાનાં કરશે.'

'ના, હું નહિ જાઉં.' લક્ષ્મીએ હક પકડી.

'આ તો મોરલીધરની આજ્ઞા છે, લક્ષ્મી.'

'મોરલીધર મને શ્રીચરણે સ્થાન દીધું
છે, હવે એ મને ધક્કો મારે જ નહિ. હું નહિ
જાઉં.'

'શ્રીચરણે સ્થાન મળ્યું છે એટલે લક્ષ્મી
તારે પોતાનું-પરાયું કાંઈ રહેતું નથી. તારી

કરજ મોરલીધરજીની આજ્ઞા અનુસરવાની.'
શ્રીમુખે કહ્યું.

જહાઝ કોલાહલ વધી રહ્યો હતો. અને
અદા લક્ષ્મી હઠે બચણી હતી, મોહન ઉતા-
વળો થયો: 'પ્રભુ! આપ જહાઝની મેદનીને
સમજાવો, હું લક્ષ્મીને સમજાવીશ.'

અને તેણે આચાર્યને મહેલમાંથી જહાઝ
મોકલ્યા. લક્ષ્મીને સમજાવવાની જરૂર જ ન
હતી. મોટે ડુઓ મારી, હાથપગ બાંધી એણે
લક્ષ્મીને ઊંચકા. પાછલી બારીએ રેલમની
નીકરણી તેવાર જ હતી. મોહન સહસ્રાટ એ
માર્ગેથી સરકી ગયો. માનવસમુદાય મહેલમાં
દાખલ થયો ત્યારે મહેલમાં આઘાતોટનો અંશ-
માત્ર ન હતો.

ઠાકાજાનેનો વિજય થયો; પાખંડીઓની
પાપભળ પડી બાંગી અને મઠની અને મહા-
ધીશની પવિત્રતા જતી ને તેરી રહી.

પેલો મુકદ્દિસ એ મેદનીમાંથી ક્યાં અને
ક્યારે સરકી ગયો તેની કોઈને ખબર ન પડી.
બધું જાત પડી ગયું.

*

બેએક માસ પછી એક ભાવિક જન
અકિતના અંજાર પાડતો માર્ગમાં આવી ચડ્યો.
આચાર્યશ્રીને એણે એ હાથ ભેડી વિનંતી
કરી: 'પ્રભુ! મારે આજે આપની ચરણરજ
પાડો.'

અકતજનની ચરણરજની માગણી નહારી
ચંકા જ નહિ એવો મઠનો નિયમ હતો.
આચાર્યશ્રીએ તેવારી કરી અને બધે સીંગ-
રામમાં શ્રીજીની સવારી પેલા અકતને ચામ
જવા નીકળી.

આમ પહોંચના પહોંચતાં તો અંધારું ઘર્ષ
ગયું. ધામધૂમથી આચાર્યશ્રીનું સામૈયું મળ્યું.
અકિત અને અજનોની ધૂન જમી. મોડી રાત
સુધી આ કાર્યક્રમ ચાલ્યો. મોડી રાતે બધા
વીખરાયા. આચાર્યશ્રી માટે એક જુદા મકાનમાં
રૂપન વજેરની સગવડતા કરવામાં આવી હતી.
અકતજન એમને ત્યાં ફેરી ગયો.

ખૂબ જ સમજેલો ઝોરડો હતો. ઝોરડા-
માં ઝાકઝમાળ રોશની હતી. અગરુદંડનની
વાસ મધમધી રહી હતી. ફરસ હિપર, ફૂલમાં
વેરેલાં હતાં.

અંદર પેસતાં આચાર્યશ્રીની નજરે એક
ત્રીની આકૃતિ પડી. તેમણે પચલાં પાછાં કર્યાં.
'અહીં તો ઓ છે.'

'ગમરાઓ નહિ, મહારાજ ! એ તો
આપની પરિસેવિકા છે.' પાછળ ઊભો ઊભો
બકતજન ખંખડાટ રહી રહ્યો હતો.

આચાર્યશ્રીને કાંઈ સમજ ન પડી. તે
બકતજનના વદન સામું તાકી રહ્યાં. આંખમાં
ભય હતો, અંગમાં કંપારી હતી.

'લક્ષ્મી !' ભાતે પેલી ત્રીને સાદ ક્યો.

અને લક્ષ્મીએ પાછું વળી જોયું. એ જ
મોહનની બહેન લક્ષ્મી. એક વખતની હસહસતી,
કુમુદપાંદરી સમ પ્રકુલસતી લક્ષ્મી આજે લક્ષ્મી
નહિ, લક્ષ્મીના શૂત જેવી જ લાગતી હતી.

'મહારાજશ્રી ! આપની આ લક્ષ્મી. આપે
એક વખત એને કહ્યું હતું કે લક્ષ્મી, બધા
તરછેડશે, મોરલીધર તને નહિ તરછેડે. અને
સાચોસાચ મોરલીધર એની ખાંડ મળી છે.'
બકતજનને કહ્યું.

'આ બધું શું છે ?' આખરે આચાર્યની
જીભ સળવળી.

'એની સમજણુ તે દિવસે પડી જત.
પરંતુ તમે તમારી રમત રમી ગયા અને તે
દિવસે તો પાખડનો જબજબકાર થયો. તે
દિવસની મંદિરની ધમાલ તો આપને યાદ હશે.
એ ધમાલનો ફરનારો પેલો સુફલિસ ખીતો
કાંઈ નહિ, હું.'

'રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ !' ત્રીમુખથી જબ-
માળા શરૂ થઈ.

પણ એની દરકાર નહિ કરતાં સુફલિસે
આગળ ચલાવ્યું : 'તે રાતે લક્ષ્મીને તમે
પાંછલી બારીએથી બહાર ફેંકાવી દીધી. માન્યું

હશે કે મોહનના હાથમાં લક્ષ્મી સુરક્ષિત રહેશે
અને આપની પાપકર્મોની જાણ જગતને નહિ
થાય. પરંતુ આપે વાણિયાને ઝાળખડો જ
નહિ. એ તો નમદ લક્ષ્મીનો સગો હતો. આવી
પળાજણુ વેંદારે એવો એ ગુરખ ન હતો.
ભાનસાન વિદોણી લક્ષ્મીને એણે નિમ્ન ન
રસ્તામાં મધરાતે રખડતી મૂકી...

'ભાઈ, તમે પાપના ભાગી થઈ રહ્યા
છો. ભગવાનને કલકિત કરીને ક્યે કાવે છૂટશે ?'
આચાર્ય મહામહેનતે એટલું બોલી શક્યા.

'પાપ અને ધુણની વાતો આપ જરૂર
કરી શકો. એના લેખાં લેનાર કાંઈ હોય કે
ન હોય એની મને પરવા નથી. અને એનો
લેખાં લેનાર કાંઈ હોય તો તે લેખાં લે ત્યાં
સુધી રાહ જોવાની મને કુરસદ નથી. નિર્જન
રસ્તામાં એમાન પડેલી લક્ષ્મી મારે હાથ પડી.
તે દિવસથી લક્ષ્મી અહીં રહે છે. હું એના
હિપર ગુજરેલા અત્યારનો ખડો લેવા તલખી
રહ્યો છે. આજે એ સુયોગ મળી ગયો.'

'રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ ! પ્રભુના વડતો
હિપર પણ બીક પડે છે ને !'

'પ્રભુના નામ નીચે તમે પાખડ ચલાવ્યું.
અને એનું નામ દઈ દઈને તમે ભોળા લોકોને
ભરમાવ્યા. પ્રભુને તો તમે જુદા જનાવી દીધો
હતો. એ ખિચાડામાં તમારાં પાપકર્મો જોવા
જાણવાની અને એની સજા કરવાની તેવક
કર્તા હતી ? એના નામને અસંખ્ય ઝોડોને
તમે ધમ અને દેવતાને દ્વિષિત કર્યાં. તમારા
પાખડ અને વ્યભિચાર પોષવા માટે તમે એ
ઠીક પ્રતીકા બોલા કર્યાં !'

'જસુ, કરો, ભાઈ, જસુ કરો. ત્રીમુખની
વચના કહીને મરે જોયો. પાપનો ભાગી ન
જનાવો. મારે આનું પ્રાશ્નિત કરવું પડશે.
કપરી અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડશે.
રાધેશ્યામ ! રાધેશ્યામ !'

'આપને કશી જ તકલીફ લેવાની જરૂર
[અનુસંધાન થાન રજશે]

હાથીનો મહાવત

મુનિકુમાર મ. લાટ

કા જાનામ હાથી સુડતાલીસ વરસ સુધી ઘરઘરમાં હતો અને તે આશરે વીસ વરસનો હશે સારથી ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલો તેથી આજ તેની ઉંમર લગભગ સિવેરની ગણાય. કાજાનામની મા રાધાખારી પણ કાજાનામ સાથે જ પકડાઈ હતી. તેણે નાનપણથી કાજાનામને સમજાવ્યું કે જે હાથી ફરે છે તે જ હમેશાં માર આઈ બેસે અને તે સલાહ તેને મળે જીતરી મધ હતી. એકવાર કાજા ફાટવાથી તે બીને નાસવા ગયો ત્યારે તેના પગમાં લાલ્લા ખૂંચી ગયાં હતાં ત્યારથી તેણે બીવું છોડી દીધું અને પરિણામે આખા ઘરઘરમાં તે સૌથી ઉપયોગી હાથી બની ગયો હતો.

ન્યારે ઘરઘરમાં હાથીનો ઉપયોગ બંધ થયો ત્યારે કાજાનામનો ઉપયોગ બીજા હાથી પકડવામાં અને લાલ્લા ઉપાડવામાં કરવામાં આવ્યો.

તેના મહાવતનું નામ હતું વડો વૃમાઈ; તે કાજા વૃમાઈનો દીકરો ગાય; કાજો વૃમાઈ અખ્યાત મહાવત હાંચિયા વૃમાઈનો પુત્ર હતો. અને હાંચિયો વૃમાઈ કાજાનામને પકડવામાં સામેલ હતો. આમ ત્રણ પેઢીથી તેઓમાં મહાવતપણું આવું હતું. તે કહેતો, ‘કાજાનામ કોઈથી કરતો નથી ફક્ત મારાથી ફરે છે. આજ ત્રણ પેઢીથી અમે તેને ખતરાવીએ પીવડાવીએ છીએ તેથી અમને તે જાણે છે અને જગતનાની મરજી હશે તો તે અમારી ચોથી પેઢી જશે.’

આ છેલ્લો છેલ્લો જ કાજો વૃમાઈ મારે હતો. કોટો બોલી બેઠો, ‘આપા, તે માગથી પણ ફરે છે.’ છોટાની ઉંમર દસેક વરસની હશે. તેના શરીર ઉપર પોતડી સિવાય બીજું વસ્ત્ર નહોતું. વડા વૃમાઈના પુત્ર તરીકે તે કાજાનામનો મહાવત બનનાર હતો. અને તે

વખતે તેના પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહે ધારેલું વસ્ત્રનાર અંકુસ તે વાપરી શકે. તેનું છોટાને જ્ઞાન હતું. તે કાજાનામ પાસે જ જીતરીને મોટા થયો હતો. તે તેની સુંદની સાથે રમીને ચાલતાં શીખ્યો હતો. ન્યારે છોટાને જન્મ થયો ત્યારે વડા વૃમાઈએ કાજાનામને તેની પાસે નમાવ્યો હતો. અને કાજોનામ પણ છોટાના હુકમનો અનાદર કરતો નહોતો.

છોટા વૃમાઈને હાથીને પકડવા સારું ખેડ થતા તે ધણા ગમતા. માત્ર હાથી જ ચાલે શકે તેવા રસ્તા ઉપરથી જવું. કાજાનામન પગ પાસેથી હુકર અને મોરને નાસતા જોવા આંખોના ધણ જવાય તેની વરસાદની ઝડીઓમાં ફરવું, ધુમાડાથી આગ્રહાંતિ ટેકરીએ ચઢવી, સવારનાં કાઠાજીવો સવારે બેઠે રાત્રીમાં કેવી જરો તેની કલ્પના કરવી, જંગલ પકોલા હાથીઓની કૃત્ર પાછળ આવવું, પવન ઉપરથી જગતના મોટા ખડોની જેમ હાથીઓને ચાલતા અને પુરાતા જોવા, અને પુરા થેલા હાથીઓની બીસો સાંજળવી તેમાં તેને વધારે રસ આવતો. એ એવું કામ જે કે જેમાં નાતો બાળક પણ ઉપયોગી થઈ શકે. અને તેમાં પણ છોટો વૃમાઈ તો ત્રણ છોકરા જેટલું કામ આપતો. તે હાથમાં મસાલ પકડીને હાથવેતો અને હાથીને હુકમ પણ આપતો. ન્યારે હાથીઓને બહાર કાઢવાનો વખત આવ્યો ત્યારે જ ખરી મજા શરૂ થઈ. જલ્દી પુરવીનો પ્રભુપક્ષ બાળ્યો હોય તેવો ખેંદાનો દેખાવ થઈ રહ્યો અને એટલો અવાજ થતો હતો કે માણસનું મોલ્યું સંજળાય નહીં તેથી તેમને ઇચ્છારાધી વાતો કરવી પડતી. તે વખતે છોટા વૃમાઈ એક વાંસના ઉપર ચઢી ગયો, તેના સપના તાપથી જૂબરા થયેલા વાળ પવનમાં બેઠવા લાગ્યા, અને મસાલના ઝાંખા ઉત્તરમાં તેનું મોં કાઈ ચણ જેવું બની ગયું.

જ્યારે થોડી શાંતિ થાય ત્યારે છોટા તુમાઈના અવાજો સંભળાતા: મેલ, મેલ કાળાનાગ દાંત દો, સમાલો, મારો, માર, અરે અરે, હાથ હાથ, ક્યા હમ. અને એ હુકમો ગમણું કાળાનાગ અને જંગલી હાથી વચ્ચેનું શુદ્ધ ચાલતું. જૂતા અને અનુભવી જુદા મહાવતો વાંસડા ઉપર જોવા રહીને આનંદથી પ્રયુક્ત થયેલા છોટા તુમાઈને જોતા ત્યારે કપાળ પર આંગ્રેજી પરસેવાનાં ટીપાંને લોતા લોતા જરા દરી લેતા.

પણ તુમાઈ આટલું કરી આટલો નહીં, એક રાતે એક હાથીના અગ્નિને પકડવા એક મહાવત યતન કરી રહ્યો હતો, અને મોટા હાથી કરતાં પણ નાનાં અગ્નિ વધારે તકલીફ આપતાં, તે વખતે તેના પગને બાંધેલું એક દોરડું હાથમાંથી પડી ગયું, અને મહાવત તે લઈ ના ચક્ર્યો. છોટા તુમાઈ તરત વાંસડા ઉપરથી નીચે આવ્યો અને બે હાથીની વચ્ચે સરકી મથ્યો, દોરડું પકડ્યું અને મહાવત તરફ ફેંક્યું. કાળાનાગે છોટાને જોયો એટલે તેણે તેને સૂંઢથી ઉપાડી બધા તુમાઈને સોંપી દીધો અને બધા તુમાઈએ તેને બેચાર તમાચા મારી પાછા તેની જગ્યા ઉપર બેસારી દીધી. બીજો દિવસે સવારે તેણે છોટાને કપડા આપ્યો. 'આ હાથીને પાળવા, અને તંજૂ ઉપાડવા અને બોડનાનું કામ શું બોલ્યું છે કે તારે હાથી પકડવાનું હલકું કામ કરવું પડે? ખજર-દાર હવેથી જો હાથી પકડવા ગયો છે તો ખજર છે આ હાથી-મારા, જેમને પગાર મારા કરતાં બોલો છે તેમણે બધા સાહેબને વાત કરી છે.' છોટા તુમાઈ ગભરાઈ ગયો. તેને સાહેબ લોકોનો ખાસ પરિચય તો નહોતો પણ તેને મન બધા સાહેબ કુનિયાનો મોટામાં મોટો માથુસ હતો.

છોટાએ બીતાં બીતાં પૂછ્યું, 'હવે શું થશે?'

'શું થશે શું. જાહેર શું થશે. બધા સાહેબ તો ખાંડા છે. નહીં તો કાંઈ આવું હાથી પકડવાનું કામ કરે ખરું? અને તેને ખજર પડી

તો તેને મહાવત મટાડીને હાથી-મારો ખાવાની દેશે. અને પછી તો આ તાવવાળા જંગલમાં તારે ગમે ત્યાં સુધી રહેવું પડશે. અને કાંઈક બેઠામાં હાથીના પગ તળે ચંપાઈને તું મરી જઈશ. સારું છે કે આ વખતે તો આ કામ પૂરું થયું છે અને આપણે સહુ આપણે ઘેર ચાલ્યા જશું, અને આ કુંગરાઓ વડીને મેલન ઉપર આવશું એટલે બધું ભુલાઈ જશે. પણ દોઢરા, મારા આ આસામના જંગલી લોકોને લાચકનું હાથીને પકડવાનું કામ તું કરે તેથી હું નારાજ છું. કાળોનાગ તો મારા વિના કાંઈક માનતો નથી અને તેથી મારે બેઠામાં જવું પડે છે. પણ કાળાનાગ લશ્કરી હાથી છે. તે હાથી પકડવામાં જોતરાતો નથી. આપણે તો મહાવત છીએ, કાંઈ હલકા હાથી-મારા નથી એટલે હું તો મહાવતની જેમ કાળાનાગને સાચવી બેસી રહું છું, અને મારી ઉમર થશે એટલે પેન્શન લઈને બેસી જઈશ. પણ શાદ રાખ કે આપણે હાથિયા તુમાઈના વંશના છીએ. શું હાથિયા તુમાઈનું નામ આ જંગલી સાથે બેળા પૂળમાં મેળવવું છે? જેશરમ કુકત, જા અહીંથી. કાળાનાગને નવકાવ. કાન જરાબર ધોળે અને પગમાં ઘંટા ન રહી જાય તેનું જ્વાન રાખજે નહીં તો બધા સાહેબ તેને પકડીને હાથીમારો ખાવાની દેશે તે શાદ રાખજે.'

છોટા તુમાઈ એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના ચાલ્યો ગયો. પણ તે પોતાની ફરિયાદ કાળાનાગ પાસે રજૂ કર્યા વિના રહી ચક્ર્યો નહીં. તેના કાન ચાર કરતાં કરતાં તે બોલ્યો, 'કાંઈ ફિકર નહીં; જો બધાએ બધા સાહેબને મારી વાત તો કરી છે ને, અને વખત છે તે બધા સાહેબ...વખત છે ને પણ કાણ જાણે કાલ કાલે દીડી છે, અને જો તો ખરો, તારા પગ-માથી કેવડો મોટો કોટો નીકળ્યો?'

બેઠાનું કામ પૂરું થયું હતું, અને હવે બધાને પગાર ચૂકવવાના હતા. તે માટે બધા સાહેબ આવ્યા હતા. બોડો તુમાઈ પણ આવ્યો અને તેની પાછળ છોટા તુમાઈ હતો. તેને

નોંધ દાખીને પકડનાર મુઠ્ઠાદમ મહુઆ અપા
ખોલ્યો, 'આ છોકરામાં દાથી પકડવાની લીક-
મત ખરી છે, એવા સરસ છોકરાને મેદાનમાં
સમડવા દેવો એ પણ મોટું કમનસીમ છે.'

આ શબ્દો ધીમે બવાળે ખોલાયા હતા,
પણ દાધી પકડનારને તો ધીમામાં ધીમા
અચાન-સાંભળવાની ટેવ હોય છે એટલે એ
બધા સાહેબ પોતાની પશ્ચિની નાખતી દાથણી
ઉપર ખેંચા ખેંચા સાંભળ્યું. અને તેણે મોટું
ફેરવ્યું, અને પૂછ્યું, 'તમે કયા માણસની
વાત કરો છો? આ મેદાનના રહેવાવાળાઓમાં
તે મૂલેલા દાથીને દોરડું બાધવા નેટલી તાકાત
પણ મેં કોઈમાં નોંધ નથી તો આ માણસ
કયથી આવ્યો?'

'એ માણસ નથી પણ છોકરો છે. છેલ્લા
ખેડા વખતે તે દાબર હતો અને પેલો બર-
છ ને, તે પેલા પીઠ ઉપર મહવાળા
ના બચ્ચાને તેની માથી છોટા પાડવા જતો
હતો ત્યારે તેના દાથમાં દોરડું ફેંક્યું હતું.'
એમ કહી મહુઆ અપાએ છોટા વૂમાઈ
તરફ આંખો કરી. બધા સાહેબે તે તરફ નજર
કરી અને છોટા વૂમાઈએ સાહેબને લગા લગાને
સલામ કરી.

'આવડે છોકરે દોરડું ફેંક્યું? આ તો
હજી જીગીને જીઓ થાય છે. મારા દીયણ
જેવડો તો છે નહીં. ખોલ નોંધ છોકરા, તારું
પાન રાઈ સંધણ]

નહિ રહે. મેં આપને ચાટે સમાધીરથાન
નક્કી કરી રાખ્યું છે. એમાં આપને જીવતા
સમાધ આપવામાં આવશે. આપનો પણ મોઢ
થઈ જશે.' મુશ્કિસ ખડખડાટ હતી પછો.

હકમી આ વાતચીત દરમિયાન ત્યાંથી
સરકાઈ ગઈ હતી. મુશ્કિસ પણ એ ચોરસમાં-
થી હવાના ઝોકાની જેમ અદૃશ થઈ ગયે.

સવારે માનવમેદની આચાર્યશ્રીના કક્ષેને
આવી ત્યારે તેમને ખબર પડી કે આચાર્યશ્રી
તો ચતોરાત સ્વપામ સિંધાવી બધા હતા.

નામ શું? વધ સાહેબ ખોલ્યા, પણ છોટો
વૂમાઈ એટલે તો ગમરાઈ ગયો હતો કે કાંઈ
ખોલી ન શક્યો, પણ કાળાનામ તેની પાછળ
જ હતો અને છોટા વૂમાઈએ ઇશારો કર્યો
એટલે તેને પોતાની સંદેશી જાગે કરી પશ્ચિની
ઉપર બધા બધા સાહેબ ખેંચા હતા ત્યાં તેને
બધા સાહેબ સામે ધર્યો. પણ છોટા વૂમાઈ
દાથીની બાજતમાં ગમે તેટલો પાવરધો હોય
જતાં બીજી રીતે બાળક જ હતો અને બાળક
નેટલું જ શરમાતો તેમ અત્યારે પણ તેણે
મોઢા આઠ દાંડી દીધા.

'ઓહોહો! તે તારા દાથીને આવું
શીખવ્યું છે એમ કે? શા માટે? છાપરા પર
સાહેબ દાણા ચોરવા માટે તો નહીં ને?'

'ના મરીનપરવર. દાણા માટે તે કાણ
આવું શીખવે; આ તો મળનાં તકળુચ લેવા માટે
શીખવ્યું હતું.' છોટા વૂમાઈ ખોલ્યો અને
આસપાસ બેઠેલા બધા હસી પડ્યા. મહુઆ-
ખરાએ પોતાના બચપણમાં આવું કૌરુ. છોટા
વૂમાઈ અત્યારે જમીનથી આઠ ફૂટ જાગે
હતો પણ તેને એટલી શરમ લાગતી હતી કે
જણે આઠ ફૂટ જમીન નીચે સમાઈ જાય.

અંતે બડો વૂમાઈ ખોલ્યો, 'એ છોટો
વૂમાઈ છે, સાહેબ, મારો છોકરો. પણ સાહેબ
તે કણે ખરાજ છે ને વખતે જોલમાં પડશે.'

'જોલમાં જાય તેવું મને લાગતું નથી.'
બધા સાહેબ ખોલ્યા, 'જે છોકરો આટલી
ઉમરમાં ખેડમાં જાય તે જોલમાં તો નજ
જાય. નો છોકરો, લે આ પેલા અને મીઠાઈ
આને, કેમકે તારા માથામાં જુસાને બદલે
જકલ કરી છે. અને વખત આવ્યે તું દાથીને
ચિઠારી મૂકશ.' આ સાંભળી બડો વૂમાઈ
દિલમાં જરા ખોરવાયો ત્યાં સાહેબ અઢાદર
ખોલ્યા, 'અને માઠ રાખજે છોકરા, કે ખેડા
છે તે બચ્ચાને રમવાના ખેડ નથી.'

'તો સાહેબ! મારાથી કોઈ દિવસ હવે
ખેડમાં નહીં જવાય? છોટાએ પૂછ્યું.

'નહીં કેમ? સાહેબ ખોલ્યા, 'જવાશે

ખરું પશુ હમણા નહીં, જ્યારે તું મોઢો-મત્ત હાથીનો રાસ જોઈ આવે ત્યાં પછી જવાશે, જ્યારે એ નાચ તારી નજરે પડે ત્યારે મારી પાસે આવજો, અને હું તને બધા થ બેદારમાં મોકલીશ.’

અને બધા ફરી વાર હરયા કેમકે એ પશુ એક રમજી હતી. મોટાં ગીચ જંગલોની વચ્ચે હાથીનું ગરબાફળાં હોય છે પણ તે સુદાં માણસ જવહલે જ જોવા પામે છે. અને જોવા પામે તોપણ કોઈ માણસ હાથીનો રાસ જોવા પામતો નથી. એટલે હાથીનો રાસ જોયા પછી એટલે કદી નહીં એમ જ અર્થ કરવામાં આવે છે. મહાવતોમાં એ સાધારણ વાત છે કે જ્યારે કોઈ મહાવત પોતાની ચક્રિતનાં ખૂબ બળમાં કે જે ત્યારે ખીનજો તેને પૂછે છે કે તે વળી હાથીનો રાસ કેવી જોયો।

પછી તો કાળાનામે છોટા વૃષાધને નીચે મૂક્યો અને તે તેના બાપ સાથે ઘેર ગયો, અને બધા સાહેબે આપેલ રૂપાનો સિક્કો તેણે તેની માને આપ્યો. અને પંજી તેજો પોતાના મુલક તરફ રવાના થયાં. બડો વૃષાધ જરા ગુસ્સામાં હતો, એટલે વારંવાર કાળાનામને અંકુશ મારતો હતો પણ છોટા વૃષાધ તો ધજો ખુશ હતો, કેમકે તેને બધા સાહેબે જોયો હતો અને પૈસા આપ્યા હતા. જ્યારે કોઈ સૈનિકને મુખ્ય સેનાપતિ બોલાવે અને તેનાં વખાણ કરે ત્યારે તેને જે આનંદ થાય તેવો છોટા વૃષાધને આનંદ થતો હતો.

છેવટ છોટાએ તેની માને ધીમેથી પૂછ્યું, ‘મા! મા! બધા સાહેબે હાથીના રાસની વાત કરી તે શું હતી?’

બધા વૃષાધએ એ સંબોધ્યું અને કહ્યું ‘એ તો એમ કે તારે એ હુંગરાના પામ જોતું કદી થવાનું નથી-સમજ્યો ને!-કોઈ દિવસ નહીં. એ બાધ આગળવાળા, કેમ અટકી ગયા કે ચલાવો, ચલાવો.’

છેલ્લું વાક્ય એક આસામી મહાવતને ઉદ્દેશીને હતું તે હવે બોલ્યો, ‘બાઈ! જરા

કાળાનામને આ તરફ લાવો ને આ મદનિયાને જરા રાખણું કરે. દેવ જાણે બધા સાહેબે મને તે શા સારું તમારી જેવા ભાતખાઉ જોડે આ કામ સોંપ્યું હશે! જરે વૃષાધ, તારો હાથી આમ લાવ. આ નવા હાથી તો બહુ વકરી ગયા છે, અથવા વખત છે ને હજી તમને છૂટા હાથીની ગંધ આવતી હશે.’ ત્યાં તો કાળાનામ આવી પહેાચ્યો અને પોતાના દંતુચળ નવા હાથીને લગાવ્યા, ને હાથી તરત કાઢી થઈ ગયો.

બડો વૃષાધ બોલ્યો, ‘વકરી ગયા, વકરી ગયા શું કરો છો? આ છેલ્લા હાથીઓ પકડી ને આપણે વકરેલા હાથીને આ સાલ તો સાફ કરી નાખ્યા છે. આ તો તને હાકિર્તા આવડતું નથી એટલે હાથીને વકરેલા કહે છે. ત્યારે મારે તે આમાં કેટલાક ઠેકણે ખાન આપવું!’

ખીજો મહાવત કહે, ‘સંભળો વાત. આપણે સાફ કરી નાખ્યા છે, એમ આપણે! તમને ભાતખાઉ લોકોને તો કોઈ ખમર જ પડતી દેખાતી નથી. જેણે કોઈ દિવસ જંગલ ઘીડું નથી જોવા એવકું સિવાય બધા જાણે છે કે હાથીને ખમર છે કે આ સાલ માટે હાથી પકડવાનું કામ ખલાસ થયું છે એટલે ઘણુંખરું આજ રાતે જ બધા હાથીઓ બેળા મળાતે...પણ તને એ વાત કહેવામાં શો સાર? તું કોઈ માનવાનો થોડો જ છે!’

છોટા વૃષાધએ પૂછ્યું, ‘આજે રાતે હાથી શું કરશે?’

‘જો હો ટાબરિયા, તું ત્યાં છો કે? બહુ સારું ત્યારે. તને કહેવામાં મને વધો નથી કેપકે તારું મમજ કંડું છે. જો આજ રાતે હાથીઓ રાસ રમશે. અને તારો બાપ આજે તેના હાથીને બેવડી સંજ્ઞા બાંધે તો સારું.’

વડો વૃષાધ કહે, ‘શી વાત કરો છો તમે? અમે બાપડીકરો ચાલીસ વરસથી હાથીઓમાં રહ્યા છીએ પણ અમે તો હાથીના રાસની વાત સંભળી નથી.’

‘તે ન જે સંભળો, એમાં નવાઈ નથી.

મેદાનમાં રહેવાવાળા તો પોતાના ધરની દીવાલથી આગળનું કાંઈ નજીવતા જ નથી. તો પણ પારખું ભેડું હોય તો આજની રાત તારા હાથીને સાંકળ પોચી બાંધજે અને ભેંજે શું થાય છે તે અને હાથીનો રાસ તો આપ રે આપ. ત્યો આ પાછી ખીજ નહીં કિતરવાની આવી.’

છેવટ રાત પડી. છોટા તુમાઈ કાળાનાગની પાસે સૂઈ ગયો. પણ વચ્ચે તેની આંખ જમડી ગઈ. ભેડું તો કાઠો નામ ત્યાં જિભો જિભો ખૂંટતો હતો. ત્યાં વગાઈ હાથીનો અવાજ આવ્યો. છોટા તુમાઈએ તે સાંભળ્યો અને ખીજ હાથીએએ પણ સાંભળ્યો. પણ જેમ જોણી કૂટયાથી બધા ચમકી જાય તેમ સપ્તજા હાથીએએ અવાજે ચમકી ગયા. છોટા તુમાઈને ઊંચ તો આવતી હતી અને તે ઊંચવા જતો હતો પણ ત્યાં જ તેણે દોરડું વૂટવાનો ઝટ અવાજ સાંભળ્યો અને નજીવે ખીજ મહાધી ઠાંત રીતે વાલનું બહાર આવતું હોય તેમ કાળાનાગને નીરવ પત્રે બહાર ભાગી ગયો. છોટા તુમાઈ ખુદને પત્રે દોડ્યો અને રસ્તો જિનરી ચન્દ્રના જિલસમાં તેની પાછળ ગયો અને ધીમે અવાજે ‘કાળાનાગ! મને લઈ જ’ એમ બોલતો રહ્યો. હાથી જરા પણ અવાજ કર્યો વિના પાછો ફર્યો, અને છોટા તરફ ત્રણ ડગલાં ભર્યા, તેની સુંદ નીચી કરી તેને ઉપાડી પોતાને માથે બેસાડી દીધો. અને હજી તો છોટા તુમાઈએ હાથીના વિશાળ રૂકે ઉપર સ્થિર થયો ન થયો ત્યાં તો હાથી ગીચ જંગલમાં પેસી ગયો.

હાથીનો અવાજ રજુશીંગડા જેવો હોય છે તેવો એક અવાજ સંભળાયો. પછી ઠાંતિએ આખું વાતાવરણ ભરી ઠીકું અને કાળોનાગ આગળ ચાલવા લાગ્યો. ક્યારેક ધાસના કચડાવાનો તો ક્યારેક કાળોના ધસાવાનો અવાજ સંભળાતો હતો. પરંતુ તે સિવાય બધું ઠાંત હતું. કાળોનાગ એક ટેકરી ઉપર ચઢતો હતો. અને તુમાઈ બેઠો હતો તેની ઉપર મોટા કાઠની કાળીમૂંથી આકાશના તારા દેખાતા હતા છતાં

તેઓ કંઈ દિશામાં જતા હતા તે તેને સમજાતું નહોતું. છેવટ એ ટેકરીનું ચિખર આવ્યું. ત્યાં તે થોડી વાર ચંબ્યો અને છોટા તુમાઈની નજરે લીલી વનરાજીની માઇયોના માઇસ સુધી ગલીયા જેવી ચાદર બિછાવી હોય તેવી ઊંચીનીચી જમીન નજરે પડી. વચ્ચે ફેરી દોરા જેવી નદી ચંદ્રના પ્રકાશમાં અમઠતી હતી. ફરી કાળોનાગ આગળ વળ્યો પણ હવે તે ટેકરી વટાવી નીચેની ખીણમાં કિતરતો હતો. પણ આ વખતે ઠાંત અને ચૂપકાથી નહોતું પણ ધસમસ્યો જતો હતો. મોટા ચાંભલાની જેમ તેના આઠ આઠ ફૂટ છેડે પડતા પત્રના ધમાકા થતા હતા, તેની નીચે કચડાતાં ધાસ કપડાં ફાટવા જેવો અવાજ કરતાં હતાં, તેનું માથું આમતેમ ઝુકારી ગીચ કાઠી આવે તેમાં તે રસ્તો કરતો હતો. છોટા તુમાઈ તો તેના મોઠા કાનને પકડી સૂઈ ગયો કે જેથી કાંઈ કાળો કાથે બરાઈ તે નીચે પડી ન જાય. ન્યારે નદી આવી ત્યારે તેના પાણીમાં પડવાનો અવાજ તેણે સાંભળ્યો અને એક જ નદી પણ અસંખ્ય હાથીઓ આભા હોય તેમ તેને લાગ્યું. તેને લાગ્યું કે હાથીના રાસનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. આજે બધા હાથીઓ બહાર આભા છે.

ફરી કાળોનાગ ટોળાવ ચઢવા લાગ્યો પણ આ વખતે તે એકસો પણ ન હોતો તેમજ ચાલવા માટે તેને રસ્તો પણ કરવો પડતો નહોતો. કેમકે છ ફૂટનો રસ્તો ત્યાં મળી જ ગયો હતો, કેમકે એ રસ્તે તેની અગાઉ ધણી હાથીઓ ગયા હતા. છોટા તુમાઈએ પાછળ ભેડું તો પાછળ પણ એક મોટા હાથી નદીનાં પાણી જિનરી બહાર આવતો હતો. છેવટ કાળોનાગ ખીજ ટેકરીને મથાળે બે કાઠનાં ચંદ્રની વચ્ચે આવી સ્થિર જિભો રહ્યો. ત્યાં ત્રણ કે ચાર એકર જગ્યામાં વડુંલાકારે કાંડો ભેંસો હતાં પણ વચમાંની જમીન કાબો કર્યો હોય તેવી સખત હતી. આસપાસ નજીવે કોઈ હોય તેમ યોગરદમ કાંડો આવી રહ્યો હતાં પણ

વચ્ચેની જગ્યામાં તો લીલા પાસતું તરણું પણ હતું નહીં. ચંદ્રમાના પ્રકાશમાં વાદળો જેવા કાળા ઢાધીઓ ઊભા હતા. ઊંટા તુમાઈએ રતબ્ધ જતી આસપાસ જોયું તે બધે ઢાધીઓ જ દેખાયા ક્યાં. તેણે એકથી દસ તો ગણ્યા, પણ પછી તો તે ગણતી યાદી ગયો. વચ્ચેના ચોમાનામાં આવતા પહેલાં ઢાધી નીચે કચ્ચાતાં ઝીંકના અવાજ સંભળાતા હતા પણ પછી તો ચોમાનામાં આવીને બધા એકદમ ચાંત ઊભા રહેતા. તેણે પકિનીને પણ આવતાં જોઈ અને જાણ્યું કે તે પણ સાંજના તોડાવીને આવી હશે.

અંતે આવતા ઢાધીઓનો અવાજ સમી ગયો એટલે કાળોનાગ પોતાની જગ્યાએથી બહાર આવ્યો અને એ રોગાની વચ્ચે જઈ ઊભો રહ્યો. બધા ઢાધીઓ અંદર અંદર વાત કરવા લાગ્યા. અને તેની ઉપર ચતો સુધને ઊંટા તુમાઈ જોઈ રહ્યો તો ઢાધીની પીઠની જાળ જ દાર સિવાય બીજું કંઈ તેને દેખાયું નહીં-દેખાયાં માત્ર કાળા ઢાધીનાં કુંભરચનો, તેના હાલતા કાનો અને ચળકતી આંખો.

એક વાદળું ચંદ્રમાની આડે આવી ગયું. અને અંધકાર છવાયો. ઊંટા તુમાઈની મરજી હોત તો પણ કાળોનાગની આસપાસ એટલા બધા ઢાધીઓ હતા કે તેમાંથી રસ્તો કરી બહાર નીકળાય તેમ નહોતું એટલે તે દાંત પીસીને બેસી ગયો. બેઠામાં તો અવાજો યતા, માથુસોની બૂમો સંભળાતી અને મશાલોતું અજવાળું આવતું પણ અહીં તો તે તદ્દન એકલો હતો. તેના ગોઠણને એક ઢાધીનો દાંત પણ અજો. વળી કાંઈ ઢાધી જૂમ મારવા લાગ્યો. તે અવાજ થોડો વખત ચાલુ રહ્યો. અને આસપાસનાં ઝાક ઉપરની ઝાકળ ખરીને નીચે પડવા લાગી. અને પછી જંગીર ભગ્ન ભગ્ન અવાજ શરૂ થયો. પહેલાં તો તે ધણે ધીમે હતો પણ પછી તે વધતો ગયો. ઊંટા તુમાઈને પણ પહેલાં તો તે શું દરો તે સમજાયું નહીં. પણ અવાજ તો વધતો ને વધતો જ

ગયો. કાળોનાગે પહેલાં પોતાનો એક પગ ઊંચો કર્યો અને પછાઓ અને પછી બીજો ઊંચો કર્યો અને પછાઓ. અને જેમ હથોડાના ધા પડતા હોય તેમ ટપ ટપ અવાજ થવા લાગ્યા. બધા ઢાધીઓ હવે એક સાથે પગના તાલ દેતા હતા. અને કાંઈ યુવાના મોંમાંથી યુવનાં નગારાં ગળગળે તેનો અવાજ આવે તેવું આ લાગતું હતું. માત્ર અવાજથી જ ઝાક ઉપર બાંહેલી ઝાકળ ખરવા લાગી અને ઝાક ચોંકાઈ ચક્ર ગયાં. જમીન ધલુધણી ઊડી. અને આ કાન ફેડી નાખે એવા અવાજને લીધે ઊંટા તુમાઈ કાનમાં અંગૂઠો નાખી રહ્યો. હજારો ઢાધીઓ જમીન ઉપર પોતાના પગ પછાડી રહ્યા હતા તેનો ભયાનક અને કારમો અવાજ તેના કાનને વીંધી જતો હતો. વચ્ચે તેને એમ પણ લાગ્યું કે કાળોનાગ અને બીજા ઢાધીઓ થોડાં ક્ષણો આગળ વધ્યા છે અને જાણે કે લીલી વનરાખને કચડી રહ્યા છે પણ તે અવાજ સંભળાય ન સંભળાય અને પાછો પગના ધોર પછાડતો શરૂ થતા. એકાદ વાર એક કાકો બૂકો થઈ જતો હોય તેમ તેને લાગ્યું. અને ફરી પાછું ઢાધીના પગ જમીન સાથે પછાકાવાનું સંગીત શરૂ થયું. ઊંટા તુમાઈની બાજુમાં જ એક ઝાકની ઝાલ અડી પણ પછી કાળોનાગ આગળ આવ્યો અને ઊંટા તુમાઈને પોતે ક્યાં છે તેની ખબર રહી નહીં. પણ ઢાધીઓ હવે 'મિનકુલ અવાજ' કરતા નહોતા. માત્ર બેનચ મહાનવાં ચીસો પાડતાં હતાં. ફરી પાછો ભગ્ન અવાજ સંભળાયો અને ટપકારા ફરી શરૂ થયા. આમ ને આમ પૂરા બે કલાક ચાલ્યું હશે અને ઊંટા તુમાઈનાં અંગેઅંગ કુખતાં હતાં, માત્ર રાત્રિના પવનની લહરી ઉપરથી જ તેને લાગ્યું કે હવે પોદ ફાટવાની તૈયારી છે.

લીલા રંગે રંગાયેલી ટેકરીઓની પછવાડે નવારે સોનેરી ચાદર હોય તેવા પ્રભાતનો પહોર થયો અને ભગવાન સ્વપ્ન પહેલું કિરણ દેખાયું કે તરત કેમ જાણે કે તે કાંઈ દુઃખ

હોય તેમ ક્ષણકારા બધે પડી ગયા. હજી તો છોટા તૂમાઈના કાનમાંથી પડ્યા યમ્મા નહોતા, હજી તો તેણે પોતાનું પાસું ચે બદલ્યું નહોતું ત્યાં તો પંડિની, કાળાનાગ અને એક ત્રીજા હાથી સિવાય એકેય હાથી હાં રહ્યો નહીં. અને તે બધા હાથી ઠઈ તરફ ભ્રમ છે તે ખબર પડે તેવો અવાજ પશુ સંભળાતો નહીં. છોટા તૂમાઈએ ધારી ધારીને જોયું. તેને ક્રમ થયો કે વચલા ચોગાનમાં થોડાં ઝાડ ઊભી ગયાં છે પણ ફરીથી ધારીને જોયું ત્યારે તેને સમજાયું. પહેલાં જે માત્ર થોડી ખુશી જમ્યા હતી તે ખુશી વિસ્તાર પામી ગઈ હતી. હવે જ તેને શું જન્યું હતું તે સમજાયું. હાથીના પગના પ્રહાર નીચે ધાસનાં રાક્ષાં, છોટાં ચંઈ ગર્ભા-છોટાંનાં ભૂકા થયો અને ભૂકા જમીન પર ફગાઈ કંઈક ભોં બની ગઈ હતી.

‘વાહવા!’ તૂમાઈના મોંમાંથી ઉદ્ગાર સરી પડ્યો. તેની આંખો ઘેરાયેલી હતી. ‘કાળા-નાગ, મારા બાપલા! મારા વીર! આપણે પંડિની પાસે જ રહો અને આલો બડા સાહેબ પાસે નહીં તો હું નીચે ચાલ્યો જઈશ.’

ત્રીજો હાથી પંડિની અને કાળાનાગને જતાં જોઈ રહ્યો. જરા ખોખારા જેવો અવાજ ક્યો, પાહો ક્યો અને પોતાને રસ્તે ચાલ્યો ગયો. તે કોઈ પચાસ સો માર્કન દૂરના રાત્ર્યના હાથીયાનમાંથી આવેલો દેશે.

એ ક્ષણે પછી જ્યારે બડા સાહેબ પોતાના તંબૂમાં ચા અને નાસ્તો ભેટા હતા ત્યારે આગલી રાતે બેવડી સાંકળે બાંધેલા હાથીઓ અવાજ કરી ઊઠ્યા, અને જોયું તો પંડિની છેક પીઠ સુધી ચારાથી ખરડાયેલી આવી રહી હતી અને તેની પાછળ જેનાં પગ સૂચી આબ્બા છે તેવો કાળાનાગ હતો. તેની ઉપર બેઠેલ છોટા તૂમાઈનો ચહેરો સૂજેલો, ધૂળવાળો હતો અને તેના લાંબા વાળમાં પાંદડાં અને ઝાંખરાં બરાબેલાં હતાં. અને ઝાંકળથી વાળ ભોંભવેલા હતાં. તેણે બડા સાહેબને સલામ કરવાને યત્ન કર્યો, અને મંદ સ્વરે બોલ્યો, ‘સાહેબ, હાથીનો

રાક્ષા! હાથીનો રાક્ષ મેં જોયો છે. અને હવે હું મરણ પામું છું.’ કાળાનાગ જેવો ઢોઢો બોલો તેવો જ તૂમાઈ તેના ઉપરથી લગભગ બેશુદ્ધ ફસામાં સરી પડ્યો.

પશુખીજ બે કલાકમાં તો તેનામાં તાબબી આવી. બડા સાહેબના બિહાના ઉપર સૂતાં સૂતાં તેણે પોતાની વાત થોડા સળેમાં કહી સંભળાવી. તે સંભળવા વૃદ્ધ, અનુભવી, સફેદ વાળ-વાળા કસબળ પડેલા શિકારીઓની ત્રણ હાર બેઠી હતી, અને તેઓ પણ બાણે કોઈ ભૂતા-કથા સંભળી રહ્યા હોય તેમ મુગ્ધ બની ગયા. હેવટ તૂમાઈએ કહ્યું, ‘મેં જે કહ્યું છે તે સાચું છે. જે ન માનતા હો તો માણસને મોઢવો અને તેમને દેખાશે કે હાથીએએ પોતાની રાક્ષ-જગ્યા પહોળી કરી છે. અને તે જગ્યા તરફ જતાં કદલામ કેડાઓ દસ અને બીજા દસ અને પછા દસ કેડાઓ પડી ગયા છે. તેમણે પોતાના પગથી જ આ જગ્યા કરી છે અને મેં તે જોયું છે. કાળાનાગ મને લઈ ગયો હતો તેથી મેં જોયું. કાળાનાગના પગ પશુ સોજ ગયા છે.’ આટલું કહી તે ઊંધમાં પડ્યો.

દરમિયાન બડા સાહેબ અને મહુઆ બંન્ને ટેકરીઓ ઉપર પંદર માર્કન હાથીનો સમૂહ સંધિતા ગયા. બડા સાહેબ હાથી પકડવાનું કામ બદાર વરસથી કરતા હતાં તેમાં અજાણ માત્ર એક જ વાર તેમને હાથીના રાંસલું સ્થાન જોવા મળ્યું હતું. પણ મહુઆ જગ્યાને તો એ જગ્યા જોવા પહોં ત્યાં શું જન્યું હતું તે જાણતાં વાર લાગી નહીં. તેણે કહ્યું, ‘છોકરા તદન સાચું બોલે છે. આ બધું કાલે જ જન્યું છે, અને નદીના ઉતરાણથી આ તરફના સિતેર કેડા તો મેં ગણ્યા છે. લુઓ સાહેબ આપણી પંડિનીની સાંકળ અહીં લસાઈ છે.’ તેઓ એક બીજાની સામે જોઈ રહ્યા. હાથીના રસ્તાઓ પણ કવચિત વિધિની માફક અંગેય હોય છે.

‘સાહેબ! આ ક્ષણમાં મને પિસ્તાળાક વરસ થયાં છે. પણ મારી આખી જિંદગીમાં કોઈ નાનાં છોકરાએ હાથીનો રાક્ષ દોઢો હોય,

તેનું સાબળું નથી, મને મા પારવતીની આજુ હોય
ને ખોડું કહેતો હોઈ તો ! પછુ આ-આ-આપણે
તે શું 'બોલી ચકામ.' અને તેણે માયું ધુણાવું.

તે રાતે બધાં સાહેબના હુકમથી ખાણની
મહેફિલ ગોઠવવામાં આવી હતી. તેમાં ભાગ
લેવા તેમજ ચોતાના હાથી તથા પુત્રની ભાજ
લેવા ખડો વૃમાઈ પછુ આવ્યો હતો. પછુ
જ્યારે તે અને તેને મળ્યા ત્યારે જણે તેનાથી
ખીતો હોય તેમ તેના તરફ નેમું રહ્યો. વચ્ચે
મોટી ધૂણી સળગાવવામાં આવી હતી અને
તેની ચોપાસ હાથીને પકડનાર, તેના શિકારી,
તેના સમગ્ર કાઢનાર, તેને હાકનાર, તેને બાંધ-
નાર, જંગલી હાથીને પગાડનાર સર્વે એકઠા
થયા હતા અને છોટા વૃમાઈ તેમાં મુખ્ય હતા.
તેઓ બધા કોઈ રાતો રંગના પ્રવાહીથી વૃમાઈને
કપાળે અભિષેક કરતા હતા જેથી તે પછુ હવે
બધાના જેવો વનવાસી અને.

ઉવટ મહુઆ અપ્પા જોમો યયો. મહુઆ,
અપ્પા બધા સાહેબનો જમણો હાથ હતો; તે
બધા ખેડાનો મુખ્ય મહાદમ હતો, અને એનું
મહુઆ અપ્પા, સિવાય બીજું નામ કોઈ
જણતું નહીં એટલે તે મોટો હતો. તેણે કહ્યું,
'સાંભળો ભાઈઓ ! અને મારા સાથી હાથીઓ,
તમે પછુ સાંભળો કેમકે મહુઆ અપ્પા બોલે
છે. આ છોકરો જુવો. તેને આપણે અત્યાર
લખી છોટા વૃમાઈ કહેતા હતા, પછુ હવે આપણે
તેને પછુ હાથિયો વૃમાઈ કહેવો નેમુંછે. તેના
કાદાનું નામ પછુ તે જ હતું. જે દેખાવ આ
છોકરાએ લાખી રાતે જોયો છે તે બીજો કોઈ
કાળા માથાનો માનવી જોવા પામે તેમ નથી;
એટલે લાગે છે કે હાથી મહારાજોની અને

ભગવાનની તેવા ઉપર કૃપા કીતરી છે-તે એક
મોટો હાથીનો શિકારી યશે. તે મારા કરતાં-
મહુઆ અપ્પા કરતાં પછુ મોટો યશે. તે જુના
સમય અને નવા સમય બંને ચોક્કા-દેખી
સકશે. તે ખેડામાં પછુ જ્યારે હાથીના પગ
નીચે પેસશે ત્યારે તેને કાંઈ હાનિ યશે નહીં. તે
સામેથી ધસતા મસ્ત હાથીની આગળ હશે
તો તે હાથી પછુ તેને આગળપણે અને તેને
તુકસાન કરશે નહીં. પછી હાથીઓ તરફ ફરીને
બોલ્યો, 'જુવો મારા મહેરબાનો' અને તેણે
વૃમાઈને જોયો કર્યો, 'જુવો, આ તે બાળક છે
કે જેણે તમારો રાસ જોયો છે, તમારી છૂપી
જગ્યા જાણી છે અને હજી સુધી બીજા કોઈ
માનવીએ તે જગ્યા નેમુંજાણી નથી. માટે તેને
સલામ કરો. ચાલો ! હાથમા વૃમાઈને સલામ.
અંગાપરસાદ સલામ કર, અને તમે પછુ હીરા-
ગુજ, ખીરચીગુજ, કરચુજ, અને તું પછુ
પાંદની, તે' તો આને કાલે રાસમાં જોયો
હતો. કાલાનામ-મારા ઐરાવત-સલામ કર
બાપુ-ચાલો સલામ કરો.'

અને જેવો મહુઆ અપ્પાના મોંમાંથી
'બસલો' એવો શબ્દ નીકળે કે તરત એ જોળ
ફેંકાળે બાધેલા હાથીઓની આખી દરોળે પંચ
નમાવી, માયું નીચું કરી, સૂંઢ લીધી કરી રણ-
ચોગા જેવો અવાજ કર્યો.

અને રાત્રીએ પછુ ભાગ્યે જ મળે તેનું
માન આ એક નાના છોકરાને તે પ્રાણીઓએ
આપ્યું કેમકે માણસે અગાઉ કદી ન જોયેલ તેવો
હાથીનો રાસ એ છોકરાએ એકલે હાકો ! હતો.

[સ્થાન] શિવિંગની
અંગેલ વાર્તા ઉપરથી

કહાની ના આફ્રિકાના ગ્રાહકોને

'કહાની'નું આફ્રિકા માટેનું લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૯-૦-૦ અથવા ૧૪ શિલિંગ છે. લવા-
જમ પેટે ચોક્કાતા પોસ્ટલ ઓર્ડર કોસ કરવા નહિ.

— વ્યવસ્થાપક

પત્રવ્યવહાર વખતે આપનો ગ્રાહક નંબર લખવો જરૂરી છે

૧૮૯૩નો ઓગસ્ટ મહિનો હતો. મીસીસીપી-ની કોર્ટમાં એક કેસ ચાલી રહ્યો હતો જેમાં પરવીઝ નામના એક એકવીસ વર્ષના જુવાન ખેડૂત પર તેના પાઠાશીના ખૂનનો આરોપ હતો... જ્યુરીના માનવ સભ્યોને પરવીઝ જુનેગાર જણાયો, જો કે પરવીઝે કોર્ટમાં ફરક વખતે 'પોતે નિર્દોષ છે એમ જ કહ્યું' હતું. છતાં પણ સાબિતીને અભાવે તેની જાતને તે તદ્દન નિર્દોષ પુરવાર કરી શક્યો નહોતો. પરિણામે જ્યુરીના સભ્યોની સર્વાનુ-મતીથી તેને ફીસીની સજા ફરમાવવામાં આવી.

૧૮૯૪ના ફેબ્રુઆરી માસની તારીખ સાતને દિવસે જવારના તેને ફીસીના મંચે લઈ જવામાં આવ્યો. ગામના લોકો ભેગા થયા હતા, તેને ફીસીએ લટકતો જોવા માટે નહીં પણ તેમને આ જુવાનની નિર્દોષતામાં વિશ્વાસ હતો પણ અપારે તેજો અસહ્ય હતો. અમ-ગીન અહેરે પરવીઝના મિત્રોએ તેની આંખે પાટા બંધાતા જોયા, ફીસીએ તેના ગળામાં ગાળિયો નાખ્યો, રસી જેવી સહેજ અજબૂન કર્યો. સૌના શ્વાસ થંભી ગયા અને કંટકો મારીને ફીસીએ પરવીઝના પગ નીચેનું પાટિયું જેવી લીધું... અને માનવસમુદાયમાંથી એક મોટી ઝીસ જીડી-કારણ પરવીઝ હજી લટકી ગયો નહોતો-તે નીચે પડ્યો હતો. કંઈ પણ છેજ મળી વમરતો.

નગરપતિએ તેને ફીસી લટકાવવાનું કહ્યું, પણ ગામના લોકોને તો આમાં કોઈ દેવી સંકેત જ જણાયો... પરવીઝની નિર્દોષતામાં તેમને વધારે થકા જંગી. તેમણે ન્યાયાધીશને વિનંતી કરી કે આ કેસ વડી અદાલત ફીસી

અહાલે ત્યાં સુધી પરવીઝને ફીસી ન આપવી.

વડી ન્યાયકચેરીમાં ઉપરોક્ત કેસ તબ્બ વખતે અલાવવામાં આવ્યો અને છેવટે જને ૧૮૯૫ના ડીસેમ્બરની બારમી તારીખે ફીસી પરવીઝને ફીસીએ અલાવવો એમ જાહેર થયું; પણ સુકરર કેસ દિવસ આવે તે પહેલાં ગામના લોકોએ જેલ તોડીને પરવીઝને છૂટા કરી લીધો. એક વર્ષ સુધી સર્જાઈ અંધીઓ અને મિત્રોએ તેને આશરો આપ્યો. ક્યો... ત્યાર બાદ નવી ચૂંટણીમાં ચૂંટાઈ આવેલા નગરપતિએ પોતાની ખાસ સલા વાપરીને તેને ફીસીને જાહેર જન-મ-દીપની સજા જાહેર કરી... અને એકે પરવીઝ પોતાની મેળે હાજર થઈ જેલમાં ગયો.

૧૮૯૬માં, મીસીસીપીના હજારો માણસો-ની સહીથી ગએલ અરજના જવાબમાં મીસી-સીપીના નગરપતિએ પરવીઝને મારી નાંખી અને પરવીઝ તદ્દન સ્વતંત્ર આદમી તરીકે છૂટા થયો અને રહ્યો... છતાં પણ જો પ્રશ્ન તો અજ-ગીતના જ રહ્યા:

પહેલો તો એ કે જો પરવીઝ નિર્દોષ હતો તો અરજરો ખૂની કોણ હતો? જોને જવાબ મળ્યો ૧૯૨૦માં, જ્યારે સેમર નામના એક જુગારીએ પોતાના મરણ વખતે કબાખાનામાં ઉપરોક્ત ખૂન પોતે ક્યું હતું તેનો એકરાર એક્ટોની સમક્ષ કર્યો હતો. પણ બીજો પ્રશ્ન હજી સુધી અજગીત્યો જ રહ્યો છે.

શું તે નસીબ હતું? અરજમાત્ર હતો કે માત્ર પ્રજાની ઈચ્છા જ હતી કે તે ગાળિયો સરી પડ્યો અને એક નિર્દોષ બન્યો?

['કેરેન્ટ'ના ઓજન્જી

કાઠિયાવાડી પેસેન્જર-આદમી બી મોડે ટ્રેનનો દોડાવો છે તો પણ ટાઈમ ટબલ થું કામ રાખે છે ?

કાઠિયાવાડી સ્ટેશન માસ્ટર-સલા માણસ, ટાઈમ ટબલ ન દેવા તો તમને ખબર થી રીતે પડે કે ટ્રેન નિયમિત રીતે કે અનિયમિત રીતે દોડે છે ? -આ. બપા.

પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ [તાલિકા]

૨. લ. વે.

[નોંધ : એક શુરેલખંડી મુસલમાને મને ચોંભવનારા ખગર આપ્યા કે શાહબુદ્દીન ઘોરીને પૃથ્વીરાજે સાત વવા લીધીને માર્યા એ બિના વડેન નહીં છે. પણ લાંબા સમયની આ ઇતિહાસિક ઘટના મજબૂર્માં કરી બધેલ એટલે આ નવીન વાતે મન જરા ચક્રોળે ચક્રાબુ' અને પરિણામે નીચેનું પ્રહસન હજીશ્યુ. ઇતિહાસલેખકોની તો મારી માત્રની નેહીએ પરંતુ જહુ યોદ્ધા જ લેખકો 'વિધાર્થી'એ માટે સરલ ઇતિ-
સ' સિવાય બીજું કંઈ લખતા હોઈ મારી માત્રની મુલવણી રાખી છે. —લેખક]

દશ્ય પહેલું

સ્થળ : દિલ્લીસ્થિ પૃથ્વીરાજની કચેરી

સમય : કચેરી ખરવાનો

[સચિત્ર ઇતિહાસમાં દેખાડેલ પોસાક પહેરી પૃથ્વીરાજ મોટા સિંહાસન પર બેઠેલ છે. ચંદ બારોટ અને બીજા યુદ્ધ સામંતો તેવા પણ જરા સાદા પોશાકમાં યોદ્ધા છે. શાહબુદ્દીન ઘોરી સત્તરમી વાર પકડાયેલા હોઈ સત્તર મણુ વજનની સાંભળાયી બંધાયેલા હલ્લા નહિ રહી ચક્રવાથી બેઠો છે. ખાસે તેની સાથે જ પકડાયેલા તેના સામંત પણ બેઠો છે. જાનેએ એ સમયે મુસલમાનો પહેરતા તે પોશાક પહેર્યા છે.]
શાહબુદ્દીન : (સંકોધ) એ પૃથ્વીરાજ ! એક એક વાર પકડાઈ એટલે સાંભળામાં એક એક મણુ વજન વધારવું એ તારા જેવા ન્યાયી રાજા માટે યોગ્ય છે ! સત્તર શેર વજન બમ્મ હવું.

[પૃથ્વીરાજ કંઈ બિઠ્ઠા બિના ચંદ બારોટ સામે જુએ છે.]

ચંદ : આ કંઈ સમરમણુ નથી. સમરભૂમિ અને સપનમંદિર સિવાય સમ્રાટોને એકલયને સંબોધવાની વૈવાકરણીએ મના કરે છે.

શાહુ : (કંઈ ન સમજવાથી પાસે બેઠેલા સામંતને) કયું, મુશીરા ચલ રહા હમ ?

સામંત : (ધીમેથી) ઔસા હી દીખતા હમ.

ચંદ : જીવનમાં જેલે કદી પણ હૃદયંજમ કાવ્યનાં મધુર માન સુધર્માં નથી તેને કાવ્યની મ વાપા નહિ સમજવ. યું કરવું ? (વિચાર કરતો હોય તેમ સ્વમત) આને જો યોદ્ધા કાવ્યો મુજાબાં હોય તો જ તે મારી વાગધારા સમજશે. (ઘોરી તરફ જોઈને, પ્રમટ) જો સાબળ, ઘોરીશાહ, પહેલાં તને એકાદ-એ સુંદર કાવ્યો સંભળાવું.

પૃથ્વી : (ચંદ કાવ્ય સંભળાવવાનું સરૂ કરે તે પહેલાં તેને હાથને ધ્રુવારે રોકતાં) ઘોરી-રાજ, વાત તો સાચી તમારી, પણ અનેક દાર આધા છતાં જ નર કૂતરાની પૂછડી માફક ફરી ફરી લાકવા આવે તેને તો સત્તર ચલ્હીની સાંકળે જ શોભે.

શાહુ : (જરા પણ ક્યાં વિના) ચૌહાણરાજ, હું તો કૂતરાની પૂછડી માફક ફરી ફરી દાર ખાવા આવું છું, પરંતુ આપ પણ કૂતરાની પૂછડી માફક મને ફરી ફરી દાર ખવરાવતા ધસ્યા આવો છો તેવું શું ?

[ચોવાને કૂતરાની પૂછડીની ઉપમા મળતાં પૃથ્વીરાજનું ક્ષાન્ત વોહી હલકળી આવે છે અને લવિષ્યમાં મળે તે જોળે પણ શાહબુદ્દીનને ઢરાવવા કરતાં બહેતર છે કે પોતે દારી જવું તેવા માનસિક નિશ્ચય કરે છે.]

ચંદ : (સંકોધ) બસ કર, ધીરીરાજ, બસ કર.

શાહુ : (અઠતી દરકાર કર્યા વિના) અને એ પણ ચાદ ગળતો, પૃથ્વીરાજ, કે તું જ્યારે મારાથી હાર ખાવાનું પસંદ કરીશ ત્યારે હું તો દરેક વખતે સાત સાત મજબૂતી જ સંકળો વધારીશ.

પૃથ્વી : (પહેલાં જરા અચકામ છે પણ પછી જરા રહી) ખરો રાજપુત વંશના હાથમાં પડતાં પહેલાં મૃત્યુ જ આવે અને છતાં એવે પ્રસંગે પણ મારી મજબૂત લુભએ સાત મણ વજન ઊંચકી સારી.

શાહુ : (ચોતાના સામંતને ધીમેથી) રજપૂતો પકાવા કરતાં મૃત્યુ કેમ પસંદ કરતા હશે ?

સામંત : (ઐતલે જ ધીમેથી) કારણકે એ સોંકા આપની માફક ગાય બની બસ તો આપણે તો ગૌરવ પણ કરીએ ને ? ઐતલે.

શાહુ : (સામંતને ધીમેથી) ઠીક ચાદ આપું યરાસામંત, સોળ વખત માથ જાગ્યા તો સત્તરમી વખત કેમ નહિ ? (તાણીને) પૃથ્વીરાજ, મેં તો આપણી.....

પૃથ્વી : (વચે જ) ભો આ વખતે તું મારી ચૈઆ અને તો તને ખુદાના કસમ છે,

શાહુ : (ધીમેથી) સામંત, ખુદાના કસમ તો પાળવા જોઈએ, હોલો ઉપાસ પણ બધે ચર્ચ મયો.

સામંત : (ધીમેથી) ચહેનચાદ, રાજપૂતો મોઝાલણુ-મતિપાળ છે.

શાહુ : (ધીમેથી) વાદ ! મારા યરા સામંત, ખડું કહ્યું. (તાણીને) પૃથ્વીરાજ, મેં તેરી ચૈઆ નહિ પણ મેં તેરા જમ્મન હું.....

[યુગ્મવમાનને આ રીતે બાધાણુ બનતો એઈ આખી સસા, તે વખતે આર્મસમાજ સ્થાપાયો ન હોઈ, ચોક્કી લેલે છે. દર બેઠેલા રાજપુરોહિત આજળ આવે છે.]

પુરોહિત : (અગ્નિ વરસતી આંખે) યો ધીરીરાજ, તને મનોપરીત-સેરકાર થયો છે ? તને ગાયત્રીમંત્રનો કોઈ શુભે ઉપરેસ કર્યો છે ?

[યાદશુદીન કંઈ ન સમજવાથી ચોતાના સામવ વરફે જુએ છે. સામવ પણ કહ્યું સમજ્યો ન દોવાથી નિસાસો નાખી આમથ વરફે જુએ છે.]

પૃથ્વી : પુરોહિતજી, આપના પ્રશ્નો તદ્દન વાજબી છે પરંતુ રાજપૂત પાસે કોઈ પણ વ્યક્તિ બાધાણુ બની એસે તો રાજપૂતે પણ વિચાર કરવો પડે. પ્રશ્ન જરા વિષ્ટ છે.

ચંદ : હાહા હા, અજાણતા, પ્રશ્ન ખાનગી મંત્રણા માગી લે છે. પ્રધાન મંત્રણ સમક્ષ રજૂ કરવા જોવો પ્રશ્ન છે.

પૃથ્વી : ખરાબર, અત્યારે તો કચેરી જરખારત કરો.

[છઠીદાર ' કચેરી જરખારત 'ની યોજણા કરે છે. ચંદ પૃથ્વીરાજને નિરદાવવા મારે છે પણ સંયુક્તા પાસે જવાની ઉતાવળમાં પૃથ્વીરાજ કંઈ પણ ન સંકલનતાં એકદમ ચાલ્યો બચે છે. ચંદના મુખમાંથી નિસાસો નીકળી પડે છે.]

દશ્ય બીજું

સ્થળ : પૃથ્વીરાજના મહેલનું મંત્રણાગૃહ

[ચારે પ્રધાનો, ચંદ બરોડ અને રાજપુરોહિત પૃથ્વીરાજની સામે બેઠેલા છે. પૃથ્વીરાજ એક સુંદર કાણુથી બાંધીયા પર બેઠેલ છે અને પાછળ ચંદ નાખી સંયુક્તા બેઠેલી આજી આજી નજરે પડે છે. મનલાગુદની વાવ બહાર ન

નય માટે આસપાસ (ઈતિહાસિક સમ્રાટો રાજવા તેમ) બહેરા અને મૂંઝા સિપાહીઓ ચોરી કરી રહ્યા છે. મંત્રણાની હુકીકત પાત્રગથી વાંચી લઈ બહાર બહેર ન કરી કે એ ખાતર એક અધને મંત્રણાનો સાર લખવા બેસાડેલ છે.]

પૃથ્વી : શાણા સચિવો, ધર્મસંકટ તો ખરેખરું આખું. ગાય ન બર્નવાનાં સોગત આપ્યા ત્યારે ધોરીશાહ બ્રાહ્મણ બની બેઠો. અલખત એ બ્રાહ્મણ તો નથી જ પણ એક વખત રાજપૂત સમ્રાટ પાસે પોતાનું બ્રાહ્મણત્વ બહેર કરે એટલે એનો ધાત્ર કેમ થાય !

૧લો પ્રધાન : સમ્રાટ, એક ઉપાય છે : જન્મના કાળે જુદા : સંસ્કારાત્ દ્વિજ સ્વયતે એ સ્મૃતિવાક્યને આધારે ધોરીશાહને બ્રાહ્મણોચિત સંસ્કાર કરી છૂટા કરી દેવો.

પૃથ્વી : વાહ પ્રધાનજી ! અઠ્ઠસ તો ખૂબ લક્ષ્મી; મવનને બ્રાહ્મણનો સંસ્કાર એટલે ખર પર અબાડી.

૨લો પ્રધાન : આરા હોય તો બીજે સુદર ઉપાય સ્વયં.

પૃથ્વી : સુખેથી બોલો.

૨લો પ્રધાન : જુદું બોલવા માટે યવનના હાથપગ કાપી તેને વનમાં મૂકી દેવો એટલે આ ધર્મસંકટમાંથી મુક્તિ થાય.

પૃથ્વી : ઠીક છે, પણ યત્નને સામી છાતીએ જ ધા થાય. માટે તેના હાથપગ કાપવા હશે તો તેના હાથમાં પણ શસ્ત્ર આપવું પડશે. કેમ સામ્રાજી, ખરું ને ?

[ઉદ્ધવ વાચ્ય બોલતાં પૃથ્વીરાજ સંયુક્તા સામે જુએ છે. સંયુક્તા મૂળે શમિયી હોય છે. એટલે તેના વપ્ત્યારમાં પૃથ્વીરાજ તથા પ્રધાનો રોવાય છે. પૃથ્વીરાજ પાણી માટે બેચાર બૂમો માટે છે પણ ચોરીદારો બહેરા હોઈ અને મંત્રણા ચાલતી હોય ત્યારે એ વરફ ન જોવાની તેમને આજ્ઞા હોઈ કંઈ સંભળતા કે સમજતા નથી. મંત્રણા લખનાર અધ અનાજ સંભળી પાણી લેવા દેડે છે પણ વચ્ચે મંત્રણા-ગુહને સુવર્ણસ્વલ આવવાઈ પડકાઈ પડે છે. ધીમે ધીમે સંયુક્તાની મૂર્તિ વળે છે.]

સંયુક્તા : ક્ષમા માગુ છું મહારાજ ! જીવતા નરને હાથપગ વગરનો કરવાના વિચારે મને ક્યકમાં આવ્યા કે મૂર્તિ આવી ગઈ. બીજે કંઈજ ઉપાય નથી, મહારાજ !

પુરોહિત : સ્મૃતિકારોની આજ્ઞા પ્રમાણે રાત્ર્ય ન કરે તે રાત્ર્ય રાત્ર્ય કરવા હાથક નથી.

[આ સંભળી પૃથ્વીરાજને સંયુક્તા ખાતર રાત્ર્ય ઇાદી દેવા ધડીભર ઇચ્છા થઈ આવે છે, પણ તેનું શ્વેતચુસ્ત મુનસ તે સમજના આ વજર ચીલાના રસ્તે ચાલવા ના કહે છે.]

સંયુક્તા : સ્મૃતિકારોની ફરક આજ્ઞાનું અક્ષરચઃ પાલન કરવા નય તો મનુષ્ય મનુષ્ય ન રહે, રાત્ર્ય રાત્ર્ય ન રહે સ્ત્રી સ્ત્રી ન રહે. અરે આખી સુદિની નવરચના કરતી પડે.

પુરોહિત : (ધડીભર આ સંભળી વોક-બાઉટ આપવા વિચાર કરે છે પરંતુ એ રીતે કહાય સ્વધર્મની પૂરી તરફેણ નહિ લેવાય તેમ વિચારી) સામ્રાજી ! ધર્મને પાળનાર અને વધારનાર જ ધર્મવિરોધી કૃત્ય કરે તે શું યોગ્ય છે ?

૩લો પ્રધાન : (પૃથ્વીરાજને સંબોધી) મહારાજ, પુરોહિતનું કથન તો સાચું છે. કળા-યુગમાં ધર્મને માત્ર એકજ પંગ રહ્યો છે, એવા અપ્રેમ આત્માને આમ તિરસ્કાર કરવા કરતાં તેના તરફ તો ક્યા ખાવી ધટે. એક અપ્રેમ ધર્મનો વળી શ્વસવિશ્વસ શું ?

પૃથ્વી : (ધણા જ આદ્ર દ્રવ્યે) પ્રધાનજી, આપનું કથન સચ છે. ધર્મનો શ્વસ ન કરવો એ તો ખરી રાજપૂત રીતિ છે. પ્રધાનજી, ધર્મ એકપણો હોવા છતાં એકમાર્ગી નથી

રહી કહતો, એ જ જરા વિચિત્ર છે. હાલ દુરત એ પ્રશ્ન જવા હઈએ. રાજનીતિની અર્થમાં ધર્મને વધારે સ્થાન ન આપવું જોઈએ.

૪ થો પ્રધાન : હા હા, એ બધું જવા હો. હું એક રસ્તો સૂચવું : ધોરીશાળને મારવો જ ન હોય તો તેને દિલ્હીના મહામાર્ગ પર ધાપી તેની બેઠીએ દૂર કરવી; તેને 'નથી ઊભો' તેમ પણ ન કહેવું અને 'છૂટે ઊ' તેમ પણ ન કહેવું; એની ઇચ્છા પ્રમાણે રસ્તો લઈ લેશે...આપણી જવાબદારી નહિ ને!

પૃથ્વી : ખરું પ્રધાનશ્રી સાગ્રાહ. એ જ રસ્તો મદલ કરવા જોવો છે. ભારત-યુદ્ધ વખતે મહારાજ યુદ્ધિષ્ઠિરે પણ 'નરો વા કુંજરો વા' કહી એ જ નીતિ સીમરી હતી. આપણે પણ 'ઊભો ન ઊભો' જ રાખી તેનાં બંધનો દૂર કરવાં.

ચારેય પ્રધાનો તથા પુરોહિત : (એકાસાથે) હા હા હા.

પૃથ્વી : બસ ત્યારે; કાલે સવારે તે પ્રમાણે ચર્ચા બંધ તેવો નિર્ણય કરો.

[પૃથ્વીરાજ તથા પ્રધાનો ધીમે ધીમે ભેટા થાય છે. પ્રધાનો મુખ ઉપર રાજનીતિનો એક મહાપ્રશ્ન ઉઠાવ્યોના આનંદ છે.]

દરથ ત્રીણું

સ્થળ : યાદગુહીન ધોરીની કચેરી

[પૃથ્વીરાજ ઇચ્છા યુદ્ધમાં હાર થામતાં ધોરી યાદગુહીનનો ફેરી છે. સુગ્રા ખૂબ પીવાથી કચેરીમાં હાજર રહેલા બધા સામતો ડોકે છે, અને તે એક પૃથ્વીરાજ અને ચંદ આખિ બધા ફેરી ફેરી વરીકે ભેટા છે. યાદગુહીન એક મુઠ્ઠા માલીયા પર તકિયાને બેઠેલીને બેઠેલ છે.

કચેરી સામે આસપાસિવ ચોક્કસ એક ઉપર એક એમ સાત તથા ત્રીસની નિયામ બનાવનાર્માં આખું છે ચોટે દૂર નિયામ વધારે ફરક રીતે એક સામત તેવો. બચસત વીચેક દૂર જાયો શાખ છે.]

શાહુ : પૃથ્વીરાજ ! તેં તો અને અદાર વખત ઊઠ્યો પરંતુ હું તો ગૌરવ અને વ્યવસ્થાવધ કરનાર છું.

પૃથ્વી : (ચંદ સામે જોઈ) ચંદ, ચાહને મારીને મરવાની મારી મહેચ્છા અતુલ જ રહેશે ! ચંદ : કહી નહિ, મહારાજ ! માત્ર એક ઉપાય સંગે છે મુસલમાનો સૈન્યને કહી ન મારે અને...અને...

પૃથ્વી : ચંદ, અટાવાની નિલકુલ જરૂર નથી સ્પષ્ટરક્તા સુખી બાવેત, બોલો ને કહેવું હોય તે કહો.

ચંદ : ...અને સંવરને કહી હાય પણ ન આશાડે...

પૃથ્વી : (કેધથી) એટલે હા તો મારે સ્વર જનતું અથવા સૈન્ય, કેમ કે વાહ, સ્વર. બધ ચંદ, તારી સહાય બંધ કર.

ચંદ : (વિના હોએ) જેવી મહારાજની ઇચ્છા.

શાહુ : (અઘમ્મટ હસીને) એ કાંઈ જનતુ જ રહેવા હો ને. જો, પૃથ્વીરાજ, સામે આવ તવા જોકાવેલ છે, સાંભળ્યું છે કે તું ધનુર્વિદ્યામાં પારંગત છે. આમા ચોક્કસ રીતે એક તીરે સાત તવા વીધે તો હું તને મુક્તિનાન આપું.

પૃથ્વી : (ભવાં ચહાવીને) રાજપૂત વીરને કાનમાં તો મુક્તિ પણ ન અપે પણ મારી મદ-વિદ્યાની કલાનાં કાંઈ તો હું તને જરૂર કાપીશ.

શાહુ : (પાસે બેઠેલા અમાત્યને) સાત તવા વૌધીને પણ છૂટવાની ના કહે છે.

અમાત્ય : બહાપનાહ ! તો તેની કૃત્તિ વિરુદ્ધ આપણે તેને કેમ છોડી શકીએ ?

શાહુ : બરાબર. (પૃથ્વીરાજને). તારી કસાની દર્શન તો કરાવ. ચાલો અમાત્યો, આપણે મહેલના આખામાં જોઈશું.

[ધામ ધામ કચેરીમાં બેઠેલ સામંતો, અમાત્યો વગેરે હિમા ધાપ છે અને શાહકુટુંબ અને કેટલાક અમાત્યો ગોખમાં પોતપોતાને આત્મને બેસે છે.]

પૃથ્વી : (ચંદને) ચંદા તવાઓ મજબૂત લાગે છે. એક તીરે વૌધારો કે કેમ તે ચંદા છે.

ચંદ : (ધીમેથી) આપ તો બંને રીતે મરવા જ તૈયાર થયા છો તો પછી તવા વૌધવાની ના પાડીને જ દેહ ભોડો તો !

પૃથ્વી : (જરા હસી) ચંદ, થેલો થયો છે ! ટેકીલો રાજપૂત એક વખત હા કદા પછી ના કહે ખરો !

ચંદ : મહારાજ ! ચાભાટા છે કે ધર્મચંકટને અને તે ફેલથી દૂર કરતાં પાણું વાળી ન ભેલું.

[એક મવન સિપાહી પ્રવેશી, પૃથ્વીરાજના હાથમાં ધનુષ્યબાણ મૂકી ચાલ્યો જાય છે.]

પૃથ્વી : (ધીમેથી) ચંદ, સાત તવા એક સાથે વૌધારો !

ચંદ : પણ આપને તો વચન અને ટેક પાળવાનાં રહ્યાં ને. બાકી રામને વાલીવધ કરતાં સાત તાક વૌધવાં પડ્યાં તે તો આ તવા ભેટાં માખણમાં લાત હશે.

પૃથ્વી : જૂનઝાળની વાતો યા કામની ચંદ, નથી હું શમ કે નથી આ વાલી.

ચંદ : અને નથી હું લક્ષ્મણ કે નથી હું સીતા છતાં તમારી સાથે બઠકું પડે છે ને !

પૃથ્વી : વચન ન ખાવાય તો મરવું બધું.

ચંદ : તો આપ કેવી રીતે મરવા પારો છો ! જીભ કરડીને !

પૃથ્વી : આત્મપ્રાત્નો વિચાર તો નામદંનેા છે. પણ આપણે એકબીજાને હાથે મરી મવનને રાજપૂતોની ટેક તો કેખાકરી પડશે.

ચંદ : (સ્વગત) ટેક આતી અને મરવું મારે, તે પણ કીઠ. (પ્રગટ) જેવી આટા મહારાજ, પણ પહેલાં જો હું આપને મારું તો પછી મને કોણ મારી ? અને પહેલાં આપ મને મારો તો આપ તો રહી જ થયા સમજે ને. પછી આપણી ટેકનું શું ?

પૃથ્વી : પ્રશ્ન અટપટો છે. મંત્રણાગૃહ કે પ્રધાનમંડળ વિના નિઃશલ ચર્ચાએ તવો નથી, પણ શું વાર ?

[આ કારખાન પૃથ્વીરાજ ધામ બેખાલમાં જ ઘરભંધાન કરે છે.]

શાહુ : (જોખમાંથી નીચો નમી) કેમ પૃથ્વીરાજ, કુદર્માં તો વરસાદની જેમ તીર છૂટતાં. બહાં આટલી બધી વાર ?

[આવિર્તા જ શાહને અગાજ આવતાં પૃથ્વીરાજ મમકે છે અને બાણમાંથી દારૂ છૂટે છે ને સીધું શાહની છાતીમાં લેંકાય છે.]

પૃથ્વી : શું થયું ચંદ, શું થયું ?

ચંદ : (પૂજ્ય આનંદથી) કાંઈ નહિ મહારાજ, એ તો આપે વાતોમાં જ આક્રમે તવો વૌધ્યો. હવે બાકીના સાત વૌધો કે ન વૌધો પણ હવે હાથમાં આવેલ જશ જવા દેશી નહિ. હુનિયામાં તો ફાલ્યું જ વખણાય છે.

[પડકો]

[હંમકાવિત 'અંતરિ'માંથી]

હું કદી ભૂલીશ નહીં

ચંપુ-કલ્પ

ચાંદ નથી કે આ વાત ક્યાં વાંચી હતી. પણ હું માનું છું સાં સુધી તો એક વખત રેંદીમાંથી સેકન્ડ હેન્ડ ચોપરીઓ, ખાસ કરીને નાંદેશ, આરે કલ્પ આરે જોઈતાં હતાં ત્યારે આ વાતવાળા ચોપરી હાથમાં આવી ગયેલી અને વાંચ્યા પછી એટલી તો ગમેલી કે મેં તે 'પંચવટી' હસ્તલિખિતમાં પણ આપેલી. વાત તો આમ છે:

હિતારુઓથી બરચક બસ આગળ ધપી જતી હતી. લઘાઈના દિવસો હતા એટલે ઝાંઝે બાંને ૧૬ ઓ-પુરુષો જ બસમાં કેખાતાં હતાં. દરેક બસ રોન્ડ પર આ દિવસોમાં બસને વધુ વખત ખોટી ચલું પડતું. હિતારુઓને અથવા જિતરવામાં પણ તાલીફ પડતી, કારણ ૧૬૯૨ અને લઘાઈમાં ગએલા પોતાના સ્વજનોની ચિંતા હતાં.

ઉપરોક્ત બસ, એક રોન્ડ પાસે જોડી રહેતાં એક જુવાન મણી સૂતિંથી તેમાં ચડી ગયો. બસ જોપડી. લગભગ બધા જ ચહેરા આ જુવાન તરફ તાકી રહ્યા હતા. રેંકની આંખમાં પ્રસાદ હતો. ટુંકમ અઢીયાં ઉઠાં

શેડી વાર તો કેટલું કશું બોલ્યું નહીં પણ આખરે એક ડોરનીથી ન રહેવાયું. તેણે કહ્યું, 'અમારાં પુત્રો જ્યારે લઘાઈના મેદાન પર હેરાંન-પરેયાન થઈ રહ્યા છે ત્યારે ટુંક અઢી આમ જોધાની માફક શું કરે છે? તને કારમ નથી આવતી?'

જુવાન પહેલાં તો જરા સ્થિર થઈ ગયો. તેણે જોયું તો બસનાં બધાં હિતારુઓ તેની પાસે વજર પૂછ્યે કારણ માગી રહ્યાં હતાં. તેણે હસીને પેલી ડોરનીને જવાબ આપ્યો, 'માણ, માંડું કમનસીબ છે કે મને તમારાં હોકરાઓ સાથે રહીને આનંદ કરવાનું નથી મળ્યું. પણ ખેર, તમારાં પુત્રો જ્યારે લઘાઈના

મેદાન પરથી વિજય મેળવીને પાછા ફરવાના હોય ત્યારે તેમને રહેવારવળે કે મારા જમણા હાથ સાં લઘાઈના મેદાન પર રહી ગયો છે, તે લેતા આવે.' અને બસનાં હિતારુઓ તેના કાંટની ખાલી બૂધતી જમણી આંખ જોઈ રહ્યાં. — ચંદ્રકાન્ત

હેઠ પર આવી પડેલી આકૃતિમાં અમારાં કહેરે પણ ભાગ પડાવ્યો અને પરિણામે અમારા બાંને પણ પાંચ દહાર નિર્વાહિત સાઈનહેનોને રાખવાનું આવ્યું હતું.

હું એ જાવણીમાં એક કાર્કર હતો. મશાઈ મને જાગજામાં રસ એટલે મેં જાવણીમાંનાં સિધી બાળકોને હિન્દી અને ગુજરાતી શીખવવાનું માથે લીધું હતું. મારી એ જાગજામાં લગભગ સાઠેક બાળકો આવતાં. મેં માત્રમાં તો બહુ જ આસાનીથી એ સેઝાએ હિન્દી અને ગુજરાતી શીખી લીધું.

એક દિવસ મેં તેમને 'સાંડું પર' કાને રહેવાય એ વિષે નાનો એવો નિબંધ લખવાનું કહ્યું. બધાંએ જુદી જુદી જાતનાં મજા નિર્મણ લખ્યા પણ મુરલી તામના એક જાગજાએ બહુ જ ચોક્કસ ચંદ્રકામાં ને લખ્યું હતું તે હજી મને યાદ છે અને નથી કહી શકતો કે ક્યાં સુધી યાદ રહેશે!

તેણે લખ્યું હતું: જ્યાં બા વાળુ પીરજતી હોય, મા નાનાં લાઈનહેનોને હાલસાં આતાં હોય, પિતાજી કુઓ પીતા, મેં નિજાળમાં આજ રું ક્યું તેનો જવાબ માગતા હોય, વાળુ જાદ કાઠાની વાતો સંજાળવા મળતી હોય, ગમે તેટલા મોટા ચંદ્રકા, ગમે તેટલું મણીએ, પરદેય જાઈએ, પણ સંજા પડે તે ને થર સંજારે તેને રહેવાય 'સાંડું પર.'

એક નિર્વાસિત બાળક આથી વધુ શું લખી શકે! — ગનીબાઈ

આપણા દેશમાં આજે જ્યારે લોકો ધારા-
સંઘા માટે ઉમેદવારીને પોતાનો ખાસ મત
આપવા, અને પોતાને લોકસં સેવકો ગણવતા
ઉમેદવારો લોકોના મત લેવા માટે પડાપડી કે
દોડદોડી કરે છે ત્યારે આ વાત લખવાનું મન
અર્ધ આવે છે.

પરદેશી અમલદારના એક પ્રતિનિધિએ આ
વાત નીચે પ્રમાણે કહી હતી.

હું ગામડામાં મારા કાકાને ધરે આઠ દિવસ-
ની રજા ગાળવા ગયો હતો. સામાન્ય રીતે
છહેરથી કંટાળી જાઉં છું ત્યારે દર વરસે હું
તેમને ત્યાં થોડો વખત રહી આવું છું. એ
ગામમાં સાધારણ માણસ કરતાં તેમની રીતિ
કંઈક ઠીક કહી શકાય તેવી છે. ધરે થોડા
એકર જમીન છે, પત્ની એક લોન્ડ્રી ચલાવે
છે, દીકરા સહેરમાં કોલેજમાં પ્રોફેસર છે.
ગામમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા પણ સારી છે. લોકો-
પર્યોગી કામ અર્ધ થકે માટે આ વરસે ચૂટણી-
માં પણ તે જીત્યા રહ્યા છે.

દરરોજ રાતના તેમના પચાસ-સાઠ વર્ષ-
ની બિંદીનીના અનુભવો સંભળ્યા પછી અમરે
સવાનો કાર્યક્રમ હતો.

એક દિવસ અગિયાર વાગ્યા પછી મારા
ઝોરમાં અખબાર વાંચતો પડ્યો હતો-જહાર
વરસાદ આરંભે આરંભે પડી રહ્યો હતો-ધરનાં
ખાલીનાં માણસો સમૃદ્ધ થયાં હતાં. એવે વખતે
અમારા મકાનની દરવાજા કોઈએ અખડાવ્યો.

મેં મારા ઝોરમાંની બહાર નીકળી જોયું તો
કાકા કોઈ અજણવાને ધરમાં લેતા હતા.

મને 'જરાક પાણી આપો' આવનારે
કહ્યું, અને તરત જ તેને પાણી આપવામાં
આવ્યું. આવનારનાં કપડાં બીનાં હતાં. મારા
કાકાએ તેને ફેંકન કોટ આપવા માંડ્યો ત્યારે
તેણે કહ્યું, 'કોટની જરૂર નથી. મારી મોટર
અહીંથી એકાદ માઈલ દૂર ખૂચી ગઈ છે. તમે
મને મદદ કરી શકો તેમ હો તો સાથે આવો.'

એક પણ અધર જોવાના વિના કાકાએ કોટ
અને નાખ્યો અને હાથમાં ફાનસ લઈ તેની
સાથે ચાલી નીકળ્યા. હું પણ પાછળ ચાલ્યો.

અને આશરે સો વાર જેટલે દૂર ગયા હમણે
એટલામાં તો અમારી નજર રસ્તા પર પડેલી
એક મોટર પર પડી. નજીક જઈ જોયું તો તે
ખૂચી ગઈ નહોતી, પેલો અખડયો તો તેમાં
બેસી પણ ગયો અને મોટર સ્ટાર્ટ કરી. કાકાએ
પૂછ્યું, 'તમે કહેતા હતા ને કે તમારી મોટર
તો ખલે દૂર છે અને તે ખૂચી ગઈ છે!'

પેલાએ જવાબ આપ્યો, 'એ તો હું
ખાતરી કરવા માગતો હતો કે મારે જીને મત
આપવો છે તે અરે વખતે મારી પડખે જીએ
રહેશે કે નહીં!'

એ કહેવાની જરૂર નથી કે એ વરસે
કાકાને સોયી વધુ મત મળ્યા હતા.

—બી. રોય

એક જીવાન પોતાની સહાય્યારી યુવતીને કાલેજના સોરથક રૂામાં પછી પોતાની કે સીટરમાં
ધરે મુકવા જતો હતો. મધરાત વીતી ગઈ હતી. મોટરની લાઈટ સિવાય બધે અધારક હવે અને
રસ્તા નિર્જન હતો. એવામાં એકાએક મોટર અટકી. વિદ્યાર્થીએ નીચે જવરીને મોટરની ચાર
બાજુ ફરીને જોયું અને પછી વિદ્યાર્થીનીને કહ્યું, 'યલો જ દિવસીર છુ પણ પેટ્રોલ ખવાસ યદ
નહું છે, મારી પાસે બીજુ છે પણ નહીં, હવે શું કરીશું?'

વિદ્યાર્થીનીએ નિરાસો નાખ્યો અને પછી મોટરનું બારણુ ખોલતાં કહ્યું, 'તમે અહીં આવી
જવ, અગાઉ પણ મારે આવુ ધણી વખત જન્યું છે, આપણે થોડી મિનિટો વાવચીવ કર્યું
એવગામાં તો પેટ્રોલ એની મોંએ ભરાઈ જશે.'

—બી. રોય.

સં આ ધામે ધામે વધારે ને વધારે ધેરી બની રહી હતી. વર્ષા પછીનો અંખો પાળો તકો ધરતીની છેલ્લી વિદાય લઈ રહ્યો હતો. દિવસભરનો શ્રમ વેડીને કલાત બનેલા પક્ષીઓ ફરતા. સમગ્ર વાતાવરણમાં એક પ્રકારની સ્તબ્ધતા છવાઈ રહી હતી.

કાંતિ ચોતાની હોસ્ટેલની રૂમમાં પલંગ પર પડ્યો પડ્યો કંઈક અંગ્રેજી નવલ વાંચી રહ્યો હતો. એના હિર્મિયીશ રૂમળા યુખ ઉપર મંબીરતા અને ચિતનના ઝોળા પથરાતા. હીવાના પ્રકાશમાં એના વડન પરની રેખાઓ સ્પષ્ટ નોંધ સ્પાતી હતી.

એકાએક ખાલી અટાવેલું રૂમનું બારણું કાંઈકે ધક્કો મારીને ઉપાડી નાખ્યું. કાંતિએ ચમકીને નોંધું તો તેના મિત્ર પ્રબોધ હસતે યુગે રૂમમાં પ્રવેશી રહ્યો હતો. તેણે આવતા-વેત એક ‘આર્મ-એર’ પર પડેલું મૂક્યું અને પૂછ્યું, ‘કાં, શેનો અભ્યાસ ચાલે છે ?’

‘આ એક અંગ્રેજી નવલ વાંચી રહ્યો છું.’ કાંતિએ પલંગમાં બેઠા થતા કહ્યું.

‘નવલ ?’ પ્રબોધે એના ટીપળા સ્વભાવ પ્રમાણે કહ્યું, ‘તાડું યુખ બેતા તો એમ લાગે કે તું મરસિયા વાંચીને દુઃખમાં દૂબી ગયો છે !’

‘મરસિયા તો નથી વાંચતો, પણ આ નવલમાં એક એવો પ્રસંગ હું વાંચી રહ્યો હતો કે જેણે મને ચિતનમાં નાખી દાધો. મને આવો પ્રસંગ વાંચતા દુઃખ પણ થાય છે... પણ એ તો હીક,’ કાંતિએ વાત નડલતા કહ્યું, ‘તું ચતારે અસ્થાત ખદી ક્યાંથી ?’

પ્રબોધ ગામમાં રહેતો હતો અને આવે સમયે હોસ્ટેલ સુધી દર આવવાનો એનો સામાન્ય ક્રમ ન હતો.

‘આપને ખસેલ પહોંચાડી હોય તો દિલ્લીર છું, સાહેબ !’ પ્રબોધે રમૂજમાં કહ્યું.

‘મનક છોડી સાચી વાત કરવી છે હવે !’

પ્રબોધે પહેલી વખત ગંભીર બનતા કહ્યું, ‘સાચી વાત એ કે હું તને ખતારે પ્રામર્શ તેડી જવા આવ્યો છું. તારે જમવા પણ મારી સાથે જ આવવાનું છે.’

‘પણ...પણ...આપણે શેને ધેર જમવા જવાનું છે ?’

‘મહેશભાઈને ત્યાં.’

આ જવાબ સાંભળી કાંતિ કંઈકે જ્ઞાનંદમાં આવી ગયો હોય એમ લાગ્યું, અને એ ઘૂસત તેવાર થવા માંડ્યો.

‘મારા આમમનથી કે મારી મનકથી તું જ્ઞાનંદમાં આવતો ન હતો, અને તારી મંબીરતા પણ કીડતી ન હતી, તે આ આમંત્રણ શેને ધેરથી છે તે સાંભળી કીડી ગઈ, નહિ કાંતિ ?’ પ્રબોધે પૂછ્યું, ‘ખરે, આ મહેશભાઈ અને એમના પત્ની ભારે સંસ્કારી અને સુશીલ છે; એ સોશો સાથે થોડા કલાક ગાળવા એટલે પ્રેમ, સંસ્કાર અને દુષ્ટી લાગણીઓમાં સ્નાન કરવું.’

‘એટલે જ હું આમ જ્ઞાનંદમાં આવી ગયો.’ કહેતા કાંતિ પ્રબોધની સાથે રૂમની બહાર નીકળ્યો અને રૂમને તાળું માર્યું.

હોસ્ટેલમાંથી નીકળી બને મિત્રો સાથે મહેશનું ઘર મધ્ય દર ન હતું; માત્ર પંદરેક મિનિટનો રસ્તો કાપવાનો હતો. કાંતિ જે નવેક હોસ્ટેલમાં વાંચતો હતો તેમાં તેને ગંભીર બનાવી મૂકે એવું શું હતું એ બહુવા પ્રબોધ હજુ ખાતર હતો. તેણે ચોતાની સહજ છટાથી વાતચીત ચાલુ રાખી.

‘ચેલી તારી નવલમાં એવું તે શું હતું હતા, કે તું ખાતરો બધા ચિતનમય અને મંબીર બની ગયો ?’

‘વાત તો સાવ સાદી છે-કહે, ધબાને જાવ સાદી લાગે એવી છે. પણ અસ્થાત

મારી ઉપર એણે ઊંડી અસર ઉપજાવી અને મને ચિંતનમાં નાખી દીધો. એ પ્રસંગમાં માણસના માનસની જે વિકૃતિ ઈશ્વર દે છે તે મને ઘૃણાસ્પદ લાગે છે.

‘હું...પણ મૂળ પ્રસંગ શું છે એ હજી તે’ મને કહ્યું નથી. મને મૂળથી તું’ એ પ્રસંગ કહે’તો મને ધણું સમજવાનું મળે...અને તારી ઉપર એ પ્રસંગની આટલી ઊંડી અસર કેમ થઈ એ પણ હું સમજી શકું...’

‘તું’ આવ્યો ત્યારે હું’ પેલું અંગ્રીજ નવલ વાંચી રહ્યો હતો ને ! એમાં તું’ આવ્યો એ જ સમયે એક મસાદારી માણસની વાત આવતી હતી. એ માણસને એક વિચિત્ર પ્રકારની માછલી પોતાનાં સમુદ્ર-પર્વતોમાંથી મળી આવી હતી. આ માછલી એનાં રૂપ, રંગ, આકાર, કદ વગેરેને લીધે બીજી માછલીઓથી કંઈક જુદી પડી આવે એવી હતી. તેથી તે પોતાના નોકરો પાસે રાજ એ જ જાતની માછલી સમુદ્રમાંથી પકડી લાવવા દુકમ આપેના; આવી અનેક માછલીઓને તે એક ખાસ જુદા જળ-કૂંડમાં રાખતો...’

‘ત્યારે તો એને એ જાતની માછલી ખૂબ આવતી હશે ?’ પ્રશ્ન પૂછ્યું.

‘ના,’ કહિંએ કહ્યું, ‘સ્વાદનો કે લાવવા ન લાવવાનો અહો પ્રશ્ન ન હતો. વાત જુદી જ હતી...આ માછલીઓમાંથી તે રોજ સવારે એકને મોટી કાચની ‘ટ્રે’માં મુકાવતો.

‘પછી ?’ પ્રશ્નની ઈતેન્જરી વધતી જતી હતી.

‘એ ટ્રેમાં પાણી સાવ નામનું જ રાખતો. પરિણામે એ માછલી થોડી જ સ્થળોમાં તફડી તફડીને મરણ પામતી.’ હવે કહિં સહેજ અટક્યો.

‘એ તો એમ જ થાય ને ?’ પ્રશ્નને કંઈક અધીરા થઈને પૂછ્યું. એણે કાચું’ કે વાત અહો પૂરી થતી હશે. ‘પણ આ વાતમાં એવું’ શું છે કે તું’ આવા ઊંડા વિચારમાં પડી જઈ એકદમ ગંભીર જાતી થયો ?’

‘હજી સાંભળ તો ખરો.’ કહિંએ કહ્યું, ‘મૂળ વાત તો હવે જ આવે છે...હવે, એ માછલીની ખાસ ખૂબી એ હતી કે આ રીતે મૃત્યુની છેલ્લી સ્થળોના તફાટ ન્યારે ઘડ થતો ત્યારે એના રંગો વિવિધ પલટા લેતા...પેલો માણસ આ રંગપલટામાં બારે આનંદ માનતો; એ કહેતો...’ એાહ ! આ તફાટમાં કેના સુંદર રંગો માછલી ધારણ કરે છે. એક એક પછાડી સાથે એક એક અવનવો રંગ બદલાતો આવે છે...અને એમાં એ ખાસ કરીને મૃત્યુની છેલ્લી ધડીએ જે ગુલાબી રંગ એના શરીર ઉપર ચમકે છે એ કેટલી સુંદર છે ! એ એના આંખો ધરાતી જ નથી જણે...બોધ હવે...’ કહિંએ વાત પૂરી કરી પૂછ્યું. ‘આ વાતમાં માણસને વિચારમાં પડી ગંભીર નનાવી કે એવું તને કંઈ લાગે છે કે નહિ ? કાંઈ પણ પ્રાણીને રોજ ને રોજ આમ અખ સામે રિખાવીને મારવું અને એને મારતાં મારતાં એની સહુથી વધારે દુઃખદ સ્થળોમાં મૃત્યુની કિલ્લી ધડીના તફાટમાં-એના પ્રત્યે કશી સહાનુભૂતિ જતાવવાની વાત તો બાજુએ રહી પણ એના પીડાજનિત રંગોમાં આવી રીતે તટસ્થ રહી જડતાપૂર્વક રસ લેવો અને એ એના સૌન્દર્યની મળ લૂંટી-આ શું સારી વૃત્તિ છે બસ ! આ તે કયા પ્રકારની સૌન્દર્યપિપાસા !’

પ્રશ્નોને હવે સમજાયું’ કે એના મિત્ર ડા ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો હતો. ‘કાંઈ પણ પ્રાણીને રોજ અખની સામે રાખી, તફાટી મારવું, અને એ તફાટમાં સૌન્દર્ય જોવું’ એ દૃષ્ટીની રીતે જ એને પણ વિકૃત માનસનું જ પરિણામ જણાયું. તેણે કહ્યું, તારી વાત ખરી છે, ખાસ કરીને કામળ લાગણીઓ-વાળા માણસોને આ જાતની વૃત્તિ ન જ ગમે.’

આગળ કંઈ ચર્ચા થાય ત્યાર પહેલાં તો પાસેના મકાનને બીજે માળેથી એક મીઠો સંસ્કારી અવાજ-અવાજ નહિ પણ ટુકડા-સંજગાઓ, બોલનાર લજા હતી. વાતો કરતા

મિત્રો મર નજીક આવી પહોંચ્યા હતા, અને બંનેની રાહ જોતી બદાએ તેઓને એક નાના ઝડપામાંથી જોવા અને આવકાર આપ્યો. એક ઘણું પછી મહેશ પણ એ જ ઝડપામાં દેખાયો, અને હાથ લીચો કરી સરિમત વદને એણે કહ્યું, 'આવો ! આવો !' આ દંપતીના 'આવો' એ શબ્દ પાછળ કારણભાર પ્રેમ લયો હતો.

કાંતિ અને પ્રેમાદ્ય બંનેના મનમાં એક સાથે એક જ વિચાર પસાર થઈ ગયો: આ બંને એકબીજાની પાસે ઝડપામાં જોઈ છે તે કેવી દીપી જોઈ છે ? અને આ વિચાર કરતાં કરતાં જ બંને એ હાલના પગથિયા વટાવી ખીજે માળે પહોંચ્યા.

દંપતીએ બંનેને પ્રેમથી નવરાખ્યા, જમનાતું તૈયાર જ હતું એટલે પચિસાત મિનિટમાં જ બધાં આનંદથી જમવા માંડ્યા; કાંતિ પણ પેની માછલીવાળી વાત બૂલી ખીલ્યો.

જમ્યા પછી પ્રેમાદ્યે જરૂરી કામ હોવાથી માંક માંક રજા લઇને એ ગયો; પણ કાંતિને બદાએ કારે આમ્રક કરીને રોડી રાખવાને પ્રવૃત્ત કર્યો; મહેશે પણ રોકાઈ જવા કહ્યું. અંતે 'એક કપ આ અમારી સાથે પીધા વિના નહિ જવાય' એ રનેદાજ હુકમ આવ્યો, અને કાંતિ જમ્યા પછી એકાદ કલાક માટે રોકાઈ ગયો.

બદા આની તૈયારી કરવામાં ગૂંચાઈ હતી અને મહેશે કહ્યું, 'આ તો થોડી વાર પછી થશે, પહેલાં પાન તો લાવો.'

'પાન લેવા માણસને મોકલ્યો છે—દમજી આવશે.'

કાંતિએ જોયું કે મૂળ તો મહેશે માણસને પાન લેવા જતાં જોયો હતો અને તેને કંઈક સૂચના પણ આપી હતી છતાં તે અજાણ્યો થઈને બદાને પાન મગાવવાતું કહેતો હતો ! પણ એના નિઃશંક મનને કાંઈ શંકા પડી નહિ.

થોડી વારમાં બનાવેલાં આરપાય પાન-

ખીરાં લઇને મહેશને નોકર આવી પહોંચ્યા. એ આવ્યો કે તરત જ મહેશ કંઈક ખૂબ ગમ્મતમાં આવી ગયેલો જણાયો. તેના નેત્રો જલ્દી કંઈક રમૂજ અને આનંદમય વસ્તુ દુરત-માં જ બનવાની હોય એમ ચમકવા લાગ્યાં. તેણે મેત્રો દ્વારા જ, પાન બદાના હાથમાં આપવા નોકરને સૂચવ્યું. આ જ ઘણે વ્યાકા-ચમાં લીજળાતો એક કનકારો યથો અને પછી મેશનો ગગઠાટ સંભળાયો. વાતાવરણ જલ્દી એકાએક મંલીરે બનતું હતું.

નોકરે બદાના હાથમાં કંઈક અચકાતાં અચકાતાં પાન મૂક્યાં. કાંતિ જોઈરહ્યો હતો. એને કોણુ જલ્દી કેમ પણ કંઈક મંલીરે વસ્તુ બનવાની હોય એવો દર લાગવા માંડ્યો હતો. અને જલ્દી એનો દર સાચો પડતો હોય એમ બદાએ પેલાં પાનનાં ખીરાં નોકરના હાથમાંથી લઇને ઉધાત્યાં અને એ એકાદમ રાપથી લાલ-ચોળ બની જતી દેખાઈ. પાનમાં તમાકુ હતી. તેણે કહ્યું: 'તને કેટલી વખત કહ્યું છે કે તમાકુવાળો પાન લાવવાં નહિ !' એના અવા-જમાં તફાટ હતો, નિબ્જળ રાપની ગ્લાનિ હતી. 'એમને તમાકુ ખાવાની ડાહટર ના પાડી છે એ ખતર નથી ?' એના કંઠમાં વહેમનો રજુઆર વધી રહ્યો હતો. માત્ર મહેશ આસાનીથી હસતો હતો; નોકર ધડીમાં બદા સામે અને ધડીમાં મહેશ સામે તકરાઈને જોવા લાગ્યો.

આમચર્માં વાલળા વધારે ને વધારે મેશતાં જતાં હતાં. બદા ફાટી આંખે શુરસાથી નોકર સામે જોઈ રહી હતી. મૂળ તો તમાકુ નખાવવાની સૂચના મહેશે પોતે જ નોકરને આપી હતી એટલે નોકરની રિયતિ કુખ્ય જની ગઈ. 'લાગ્યે જ રાપ કરનાર બદા આ આખતમાં એકાદમ ચિદાઈ ગઈ અને બોલી: 'નસ મારા ધર્માં આવા નોકર ન જોઈએ.'

મહેશનું રિમત એકાદમ લીડી ગયું. કાંતિને લાગ્યું કે હવે કદાચ આ બંને નોકર ઉપર શુરસે મઈ જશે પણ એમ ન બન્યું. બિલકુલ મહેશ કારે મંલીરે થઈને બદા સામે કહેવા

તીમ રોષથી જોઈ રહ્યો. ક્રાંતિ તો જીંડા દુઃખદ આશ્ચર્યથી નિઃસહાય બનીને આ બધું નીરખી રહ્યો. આ નાની ખાતમાં કંઈ મનદુઃખ થાય એવો કંકાસ નહિ થઈ પડે ને ?

પણ એને ઝાઝો સમય વિચાર કરવો પડ્યો નહિ. લદા આગળ બોલ્યે જતી હતી, 'બસ, અત્યારે ને અત્યારે આ માણસને રજા આપો.' એ મહેશને કહેવા માંડી. 'હજાર વખત ના પાડયા છતાં એ શા માટે પાનમાં તમાકુ નખાવે છે ?'

તોફાર ખીચારો બાવરો બનીને જોઈ રહ્યો.

લદાની ઈચ્છાનું પાલન થયું એ જ આ ધરનો સામાન્ય ક્રમ હતો. પણ આ પ્રસંગે મહેશે એકદમ કંકાસ બની કહ્યું, 'હું' એને કશું કહી શકું નહિ !' એના સ્વરમાં તીખાશ, અપમાન અને ધાતક મનઃજન્યાનું મિશ્રણ હતું એ ક્રાંતિએ જોયું. પરિસ્થિતિ એટલી અપયથી અને અણધારી રીતે વીકરી રહી હતી કે ક્રાંતિ ને એનું નિવારણ કરવાનો કોઈ માર્ગ સૂઝ્યો નહિ. કડવાશ, ગદાની અને દુઃખના નિવિધ તાપથી એ જાણે શૂન્યમનસ્ક બની ગયો.

'તમે નહિ કહો તો હું કહીશ' લદાને તરફએલો સ્વર સંભળાયો, એમાં ભારે તીવ્રતા આવી ગઈ હતી. 'આ ધડીથી જ તારી નોકરી બંધ છે; મારા ધર્મમાં તારું કામ...'

'રૂપ કરો.' વચ્ચે જ મહેશે ભારે રોષ સાથે ત્રાસ નાખીને કહ્યું.

લદા પણ પોતાની જાત ઉપર કાળ રાખી શકી નહિ. 'રૂપ નહિ થવાનું.' તેણે કંપતા સ્વર સાથે કહ્યું.

'એમ, રૂપ નહિ થવાનું ?' મહેશે ફરી ત્રાસ નાખી. એના પહાડી અવાજથી જાણે આખા ખડની હોતો કંપી જીડી. ક્રાંતિ અનહદ વેદના સાથે આ કલહનો સાક્ષી બની રહ્યો. એ મહેશને શકે તે પહેલાં તો મહેશ બોલ્યો, 'રૂપ ન થવાનું તો રસ્તો પકડ તારો ! મારો નોકર તો ધર છેડતો છેડશે પણ હું આ ધડીએ જ મારું ધર છોડી જાઉં.'

લદા-બસ, રસ્તો અને મૂલ્ય જોવી બની આ શબ્દો શાંતિથી રહી; અપમાન, દુઃખ અને અસાધારણ રોષથી તેનું ધવલ મુખ લાલધૂમ બની રહ્યું; એના નીસોત્પલ જેવાં વિશાળ નમણાં નખનો વિસ્ફારિત બન્યાં; સહજ ફિક્કા હોઠો ઉપર લોહી ધસી આવતાં તે રત્નખડા બની કંપવા માંડ્યા; ક્ષણ માત્ર આ સ્થિતિ રહી ન રહી ત્યાં તો આંસુનાં બિન્દુઓથી કૂમળા ગાલો ખરડાવા માંડ્યા; અત્યંત વેદના સાથે અંગાંગમાં કંપતી તે ખીજ ખંડમાં ચાલી ગઈ. ઉવટ સુધી મહેશ એની સામે ને સામે તાકી રહ્યો હતો; પણ એની પોતાની આંખમાં વેદના કે દુઃખને બદલે નિર્લંબ સતોષ અને સ્મિત રમતાં હતાં !

ક્રાંતિને માટે આવો પ્રસંગ જોવાનું જીવનમાં પહેલી જ વખત જન્મ્યું હતું. એટલે ધડીભર તો એ આ કલહથી લગભગ કચકાઈ જ ગયો. એમણે મહેશને પોતાને લદા-નેત્રી પત્ની એટલી ઊભીબી પડી જાય છતાં એનું જરા સરખું દુઃખ નથી, એનો પશ્ચાત્તાપ નથી, એ જોઈને ક્રાંતિને વધારે આધાત લાગ્યો; આંખો ફાડીને મહેશ સામે જોઈ રહ્યા સિવાય એ કશું કરી શક્યો નહિ; છતાં શેડી વારે પરાણે સ્વાસ્થ્ય બેથું કરી એણે ઢિંમત કરી મહેશને કહ્યું :

'અરે ! મહેશભાઈ... આ... આ... તમે શું બોલો છો !... તમારા સરખા સરકારી માણસ' પણ એ પૂરું બોલી શક્યો નહિ. સામે બેઠેલો પુરુષ-મહેશ-તો જાણે કોઈ ભારે વિનોદમય પ્રસંગ બની ગયો હોય એમ એકદમ હસવા લાગ્યો; જાણે એ ગુસ્સે થયો જ ન હતો, જાણે કશી દુઃખદ વાત બની જ ન હતી !

'અરે, એને તો વાત વાતમાં રોવાની ટેવ છે !' તેણે હાજરથી હસતાં હસતાં કહ્યું.

'પણ... તમે કેટલા બધા દુઃખદ શબ્દો બોલ્યા ! લદાએ એનું તો કંઈ કશું નથી કે એમને તમારે દાદગો જીતરી જવાનું કહેવું પડે; વળી એમને ક્યાં કોઈ પીપરિયા છે ?

ખનતા માણસમાં બેઠું છું, બાબા કહેશે જરા !
એણે તિરસ્કારથી પૂછ્યું, 'બેઠું તેણે જ ને
કે પેલો નિર્દય માનવી' માણસીને રિયાવી
તેના સૌંદર્યમાં રસ લેતો હતો ત્યારે તમે
તમારા જ એક અંગમૂત માણસને-તમારી
પત્નીને જ વળા !-વળા તમારી 'જનમખરણુ-
ની સાથે' ને ગિયાવી એના તકકાટમાં સૌંદર્ય
જુલોડે છે, આ જ બેઠું કે બીજો કંઈ ?'
એનો શ્વાસ ધાગણી ઉશ્કેરાવાને લીધે અને ઝડ-
પથી આઘવાને અંજ ભેરથી ધમણની જેમ
આઘતો હતો.

[પાન ૪૬ નું સંધાન]

પાંચમાંથી એક જણ છૂપો છૂપો જઈને
તપાસ કરવા અંદર પેઠો. આખો મામલો
ખ્યાલમાં આવી ગયો એટલે તરત જ
બાકીના ચારને ખબર આપ્યા અને પાંચે
ય જણાએ સ્નાનના સમાચાર આપવા
રાજમહેલ તરફ દોટ લીધી.

હવે સીમસેનથી વધારે વખત જોટી

થવાય તેમ ન હતું. બહુ મોડું થઈ હતું
અને બીજું તેડું આવે તે પહેલાં પલા-
યન ન થવાય તો નાહકતું વધારે મોડું
થાય. આમ ગણતરી ગણીને સીમસાઈ
અંને પોટલાં લઈને આવ્યા હતા તેમ જ
શંક કૂઠીને પકાવ તરફ ઊપડી ગયા.

[આઘ

મારવર-ગિલ, હું ચાહુ છું, ત ચાહે છે, તે ચાહે છે: આ કલા પ્રકારનાં સર્વનામ છે !
છાત્ર-સાહેબી આને તો પ્રિમિટિવ કહેવાય.

— આ. બા.

શર્હી અને દુધ
મોટે તાત્કાલીક ઉપાય
સેફ
પેન બામ
આપણી વિગત માટે લખો
સેફ શર્મસ્ટી.
સી. પી. કે. સુંબર્, ૨.

ભીમના ટોડા

માર્ચવળ પંદ્રેક

પાંડુ રાજા ગુજરી ગયા પછી પાંડવોને હિમાલયના પ્રદેશમાં રહેવાની જરૂર નહોતી. પાંડવો દિવસેદિવસે મોટા થતા જતા હતા એટલે તેમના વિદ્યાભ્યાસનો અને રાજકાળના શિક્ષણનો વિચાર કરવાનો વાર પણ હવે ક્રુન્તાલ ઉપર આવી પડ્યો હતો. સૌએ સાથે એસીને આખી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીને એવો તોડ કાઢ્યો કે જેમ અને તેમ વહેલી તકે હસ્તિનાપુર જવું અને ત્યાં ભીષ્મ પિતા અને વિદુરજી વગેરે વહીવટ વર્ગની સલાહ લેવી. અને છતાં પણ ક્રુન્તાના મનમાં વહેમ તો હતો જ કે કદાચ ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરે કૌરવો પાંડવોને મંત્રપુત્રો ગણીને રાજપુત્રો તરીકે રાજ્યના સીધા વારસ નહીં ગણે અને જો એમ થાય તો અમારું ત્યાં કેણું?

ક્રુન્તાજીએ પોતાનો વહેમ પાંડવોને જણાવવા દીધો નહિ અને જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં.

સરસામાનમાંથી બહુ જ ઉપયોગી કે જેના વિના ચાલે જ નહિ તેવો સામાન સાથે લીધો અને જાકીનો આસપાસ રહેનારા ગરીબ માણસોને વહેંચી દીધો.

સહદેવ જોશીએ મૂરત જોઈ આશ્ચર્ય અને સમી સાંજને કંઈ પહોરે સૌ ઊપડ્યા. આમ સવારસાજ ટાંકે પહોરે મુસાફરી કરતાં અને જયોરના લાગમાં છાયા-પાણીની સગવડ હોય તેવે રથને પકાવ નાખતાં, કોઈ જગ્યાએ રસોઇ કરીને ખાતાં તો કોઈ વાર ક્ષણકાલિથી પણ રોકવી દેતાં રાજધાની તરફ ચાલી

નીકળ્યાં. આમ કરતાં કરતાં એક દિવસે પાછલી રાતને વખતે હસ્તિનાપુરના પાદરમાં આવી પહોંચ્યાં.

મોત્સુજી ધાય ત્યાં સુધી પકાવ નાખી નિત્યકર્મથી પરવારીને શહેરમાં ઢાખલ થવું એમ વિચારીને પકાવ નાખ્યો અને સૌ પોતપોતાને કામે લાગ્યાં.

ભીમસેનને નિત્યકર્મ જેવું કશું હતું જ નહિ. તેને તો ખાણું, પીણું અને ખેલવું એ જ સર્વશ્રેષ્ઠ નિત્યકર્મ. ‘આત્મા સો ખરઆત્મા’ એ સૂત્રનો અર્થ ભીમે પોતાની રીતે ઘટાવ્યો હતો. આત્માને તૃપ્ત કરવાથી પરમેશ્વર તૃપ્ત થાય અને પેટ તૃપ્ત થાય એટલે આત્મા તૃપ્ત થાય. માટે ગમે તેમ કરીને ખાણું અને ખાધેલું ખચાવવા માટે લહેર કરવી અને કસ-રત કરવી.

ઉનાળાના દિવસે અને જમના જેવી ઊંડા ધરાવાળી પાણીથી ભરપૂર નદી, પછી કોને તરવાનું અને ધુળકા મારવાનું મન ન થાય! તેમાં ય ભીમસેન જેવો અકંગ તરવૈયો પછી વાત જ શી પૂછવી! બીજા ભાઈઓ માળાપૂલ કરે તે હરમિયાન તેણે તરવા જવાનો કાર્યક્રમ ઘડી કાઢ્યો. બૂજે પેટે તરવું એ કાંઈ ઠીક ન કહેવાય એટલે સૌની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને ભાતાનો કળ્થો ખોલીને, પેટપૂલ કરવાનો પણ મનમાં સંકલ્પ કરી રાખ્યો. ત્યાં તો માતાજીનો હુકમ છૂટ્યો, ‘જેટા ભીમ! અમે નાહીધોઈને તૈયાર થઈએ તેટલી વારમાં તું રાજબાગમાંથી પૂલ-પાક માટે થોડાં ફળફૂલ લઈ આવ.’

બસ પ્રલાસ, આખી બાહુ ઊંધી વળી ગઇ. બાને સીધી ના પણ કેમ પડાય? છતાં ન જવા માટે થોડી ફલીલ ફેંકવાનો વિચાર થઈ આવ્યો.

‘માણ! આવા’ અભવ્ય પ્રદેશમાં અને તેમાં ય વળી રાજબાગમાં શી રીતે જવું? મેં રસ્તો પણ જોયો નથી અને રાજાનો બાગ જોટલે રખેવાળો તો હોય જ ને. એ લોકો મારા જેવા અભવ્યાને કેમ પેસવા કે અને ધારો કે માંડ માંડ જેમ તેમ કરીને પેસું’ તો પણ ફળીલ કેમ લેવા કે?’

‘આ રસ્તો સીધો બાગ તરફ બાય છે. જો પેલા બાગ પાસેથી એ રસ્તા બાય છે તેમાંનો એક ઠાળી બાણુનો છે તે દક્ષિણાપુર બાય છે અને બીજો જમણી બાણુનો છે તે સીધો બગીચા તરફ બાય છે. આંખો મીચીને જઈશ તો પણ સીધો બગીચે પહોંચી જઈશ. આંખો બગીચા તારા પિતાએ તૈયાર કરાવ્યો છે જોટલે કોઈ પણ માણસને જોમનું નામ હઈશ જોટલે તને જવા દેશે અને ફળ-ફૂલની પણ સગવડતા કરી આપશે.’

‘જોમ હોય તો તો માંડ મુરકેલી નહિ પડે. ત્યારે જરા એ ડૂબકી મારીને નાહી લઈ અને પછી ઢાંકતો જઈને ફૂલ લઈ આવું.’

‘ના ભાઈ, ના. નાહવાનું પછીથી રાખજો. હું તને સારી પેઠે જોણજી છું. જોડું બાણી કેળીને તું ગાંઠાતર બનીને વળતનું પણ માન ભૂલી જા છે તે હું ન બણવી હોઈ તો ને? તારી ‘બે, ને બહલે ‘બાવન’ ડૂબકી થઈ બાય અને અમારે પુત્રને મોડું થાય. આપણે જાત શહેરમાં જવું છે માટે નાહવાનું પછી

રાખજો અને સીધેસીધો ચાલવા માંડ.’ હવે બીમસેન પાસે કોઈ ફલીલ ન હતી.

નાહવાનું તો રહ્યું, પરંતુ માતાનો જહાંગીરી હુકમ થયો અને વળી જેમની કાજરી હતી જોટલે નાસ્તોપાણી પણ ન થઈ શક્યાં જોટલે બૂખ્યે પેટે ચાલી નીકળવા સિવાય બીજો ઉપાય ન હતો.

મુસાફરીનો થાક અને એક સામટા ઉભાગરાથી બીમ થાક્યો હતો. શરીર આરામ માગતું હતું છતાં માતાનો હુકમ માથે ચડાવીને તે ચાલવા માંડ્યો.

બીમસેનને શરીર તથા મન ઉપર અજબ કાબૂ હતો તેથી ધારે તેટલું ખાઈ શકે અને ધારેલે વખતે ઊંધી ચક્રે જોવી સિદ્ધિ મેળવી હતી. અત્યારે પાછલી રાતનો ઠંડો પહોર હતો, રસ્તો સીધો હતો જોટલે આંખો મીચીને ચાલે તો પણ સીધા બાગમાં પહોંચી જવાય તેમ હતું. વળી આવે ટાણે રસ્તે અવરજવર પણ ન હતી જોટલે બીમને જાણી લેવાનું મન થયું. બસ વિચાર આવ્યો કે અમલ થયો જ છે. તેણે તો માંડ્યું જાણવા. પગ પગનું કામ કરે અને જાંઘ જાંઘનું કામ કરે અને રસ્તો કયાયે બાય.

આ કાંઈ ગપ નથી હો. મહાભારત-માં લખેલું કાંઈ જોડું હોય! મહાભારત-નો આધાર આખીએ તોપણ નવો જમાનો એ વાત ન માને. ઠીક ભાઈ આ તો મહાભારતને ન માને તો કાંઈ નહિ પણ નેપોલિયન થોડા ઉંચર બેસીને જાંઘ લેતો અને ઓરંગઝેબ તોપોના મઠાકા વચ્ચે જાંઘી જતો એ વાત તો આંખો માંચીને જોખી રાખી છે ને? જો ચાલતે થોડે જાંઘાય, તોપોના બચાંકર અવાજ વચ્ચે જાંઘ આવે તો, ચાલતાં ચાલતાં જાંઘ

કેમ ન આવે? પગને ઘોડા ન કહેવાય? ઘોડો પણ ચાલે અને પગ પણ ચાલે. હવે તો વાત ગળે ઊતરી ને?

આમ ચાલતો-જિંઘતો બીમ રસ્તો કાપ્યે જતો હતો. થોડી વારે બાગની દીવાલ સાથે માથું અફળાતું ત્યારે બાન આવ્યું કે હાથ! માંડ માંડ પહેંચ્યા તો બચ પણ કરવાળો ક્યાં શોધવો? આબુ-બાબુ નજર કરી પણ નજીકમાં ક્યાંય દરવાજો ન દેખાયો. શોધવા જતાં વખત બીત્યો. તેના કરતાં માથોડું દીવાલ ઠેકતાં ઠેકલી વાર! હથ કદમ પીછે અને આગે ફલાંગ જેટલી જ તો!

દરમિયાનમાં બીમભાઈના હળવા ફૂલ જેવા શરીરની હરફરના અવાજથી નજીકમાં જ ઠામ કરતા માળીનું ધ્યાન ખેંચાયું. કોઈ ચોર ધારીને તેણે ત્યાં ઊભા ઊભા સરસ્વતી વાચન શરૂ કર્યું. 'સા...ને અત્યારે અંધારાનો લાભ લઈને ચોરી કરવી લાગે છે. બાપનો માલ હરો. સા...આ કાંઈ જોડી બામણીનું ખેતર નથી કે હાલી મળ્યો છે; આ તો છે તારા મોટા કાકાનો રાજબાગ. માટે આવતો યા નહિતર માથું સલામત નથી.' આટલું બોલીને માળી વાંકો વાંકો ક્યારા સરખા કરવા માંડ્યો.

બીમસેન આ સાંભળી વિચારમાં પડ્યો. માળીની ધમકીથી ડરીને નહિ પરંતુ પોતાના બાપના ગામમાં પેસતાં જ ગાળ ખાવી એ અપશુકન કહેવાય. ગાળ સાંખી લે તો આખી જિંદગી કોઈની ગાળ જ ખાધા કરવી પડે. ગાળનો બદલો વાળે તો ધિંગાણું ચઈ બેસે. હવે કરવું શું! ગાળ મૂંગા મૂંગા સાંભળી તો નહિ

જ લેવાય. પણ અંદર ચેંકા પછી વાત. ધોતિયાનો કછોટો વાળીને બાગની રાંગ ફૂંવા માટે થોડો પાછો હટ્યો અને એક ફલાંગે રાંગ ફૂદીને ધબ કરતોડક બાગની અંદર પડ્યો.

બેગાનુબેગ ચેલો માળી વાંકો વળીને ક્યારાનું સમારકામ કરતો હતો. બરાબર તેને માથે બીમસેનનું વજનદાર શરીર આવી પહોંચ્યું. એક કડાકો ને માળીની કમરનો ઠાંટો લાગી ગયો અને મોઢામાંથી લોહીનો ફોગળો નીકળી ગયો. બસ બલાસ; માળીના રામ રમી ગયા.

બીમને થયું કે અરે રામ, રામ, કોઈ નિર્દોષ માણસ માર્યો ગયો લાગે છે. પરંતુ આસપાસ નજર કરતાં કોઈ બીજો માણસ ન દેખાયો એટલે અતુમાન થયું કે થોડી વાર પહેલાં મને માળો દીધી હતી તે જ આ માણસ લાગે છે. ચાલો ઠીક થયું, આપોઆપ વેર વળી ગયું. શહેરમાં પેસતાં જ ક્ષત્રિયને યોગ્ય એવાં શુકનં થયાં.

હવે બીમસેનને બાગમાં ફરતાં કે ફળફૂલ તોડતાં કોઈ રોકે તેમ હતું નહિ એટલે તે બાગમાં ફરવા માંડ્યો. અનેક બાતનાં ફળફૂલ જોઈને મોઢામાં પાણી આવવા માંડ્યું. લૂપ્પ પણ કકડીને લાગી હતી એટલે મોટો વળી જેવડો મજબૂત વાંસ કાપીને તેનાથી પાડીને અને ઝાડને હલાવીને પડે તેટલાં પાડીને ફળ ખાવા લાગ્યો. ઝાડનાં ડાળ-પાંદડાં તૂટવા માંડ્યાં. કડાકા ને બડાકા યવા લાગ્યા. બાણે કોઈ મદોનમત હાથી જંગલમાં ગેલ કરવા નીકળ્યો હોય તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

પેટ ભરીને ફળ ખાધા પછી પૂનઃ માટે દોઢ-બે મણ જેટલાં ફળ અને ગાંધડા બંધાય તેટલાં ફલ એકઠાં કરી ખાણી છાંટી બે પોટલાં બાંધીને તૈયાર રાખ્યાં.

આટલું કર્યા પછી માળી યાદ આવ્યો. તેનું મૂઠું ઘસડીને દરવાજા પાસે લાવ્યો અને દરવાજા પાસેથી પસાર થતાં માણસો પોતાનું પરાક્રમ જોઈ ચક્રે તેવી રીતે તેને જોઈવી દીધું.

હજુ બરાબર અજવાળું થયું ન હતું એટલે પાછા ફરવાની ખાસ ઉતાવળ ન હતી. પેટમાં વજન સારી પેઠે પડ્યું હતું અને ઉભાગરો હતો એટલે થોડી વાર લેટવાનું મન કરીને ફૂલફળના પોટલાનું ઝોરીકું કરીને આઠો પગ્યો અને પગ્યા ભેગો ઘસઘસાટ ઘેરવા માંડ્યો.

દરમિયાનમાં માળીની દીકરી ચિરામણુ લઇને આવી. દરવાજા પાસે પહોંચતાં જ બાપનું શબ જોયું છોકરીની રાહ ફાટી ગઈ, ચરીરમાં કંપારી છૂટી, માથેથી ભાત પડી ગયું અને ગવારાટની મારી 'દોટા દોટા, મારા બાપને કોઈએ મારી નાંખ્યા. જો મારા બાપ રે એ....એ....' એમ જુઓ મારતી સીધી ઘર તરફ નાઠી.

ઘરે માળીની પત્નીએ આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે એનું હૈયું હાય ન રહ્યું. છાતી ફૂટતી અને રડારોળ ઠરતી તે રાજમહેલમાં ગઈ અને મહારાજાને આ માઠા સમાચાર પહોંચાડ્યા.

વાત સાંભળતાં જ ક્રોધથી મહારાજા દુર્યોધનની રોમરાઈ ભેડી થઈ ગઈ. આજમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. મારા રાજ્યમાં ધોળે દહાડે માળીને મારનાર કોણ માઈનો પુત્ર બાગ્યો હતો.

‘અત્યા કોણ કાજર ?’

‘છ નામદાર’ ઠરતા મારપાંચ હજુ રિયા સદામ ભરીને જિભા રહી ગયા.

બાજો પચીસ અધમણિયાને* અટ કાજર કરો.

‘સૌમનો હુકમ થાય પછી સી વાર ? પળવારમાં તો પચીસ-ત્રીસ અધમણિયા મહારાજાનો હુકમ ઉઠાવવા કાજર થઈ ગયા. ‘ફરમાઈએ હજુર આપણી આજ્ઞા કે લિયે સેવક ખડે છે.’

‘બાજો. રાજબાગમાં જઈને માળીને મારનાર ખૂનીને મારીને હમણાં જ કાજર કરો.’

‘અચ્છા જનાબ, આપ નામદાર કા જેસા હુકમ.’ પચીસેય અધમણિયા દંઠા લઈ જિપડયા કે વહેલો આવે રાજબાગ. દરવાજામાં પહોંચતાં માળીનું મૂઠું જોયું. મૂઠડાની ઢચા જોઈને દુરમનનો કયાસ ટુકડીના સરદારે બાંધી લીધો.

સૌનાં હાજાં ગમડી ગયાં. જે માણસે ચેરડીના સાંઠાની જેમ કમરનો દોટા લાંબી નાખ્યો છે એ દુરમન મોળો નહિ જ હોય. ‘કેવો લેયા, સમાલકે ચલના હોગા. બહી સાવધાનો સે કામ નહીં લેનેસે એ સુરહે કી તરફ અપના બી ખુર્દા હો બાગા.’ આટલું કહીને સરદારે મલ્લોને પાંચ પાંચની ટુકડીમાં વહેંચી દીધા. પાંચમી ટુકડીના મલ્લને દરવાજાની ચોકી ઉપર મૂક્યા જેથી દુરમન નાસી ન બાચ. પછી પોતે બાગની વચ્ચે-વચ દુરમનની શોધમાં જિપડ્યો.

એક ટુકડી શોધતી શોધતી લીમસેન ચાલે છે તે બાગુ આવી. દૂરથી પહાંડ

* અધમણિયા એટલે ૮૩ અધમણિયા દુધ પીનારા અને મણિયા એટલે ૮૩ મણ દુધ પીનારા મલક

જેવા વીમને સૂતેલાં જોયો. જોયા પછી કોની મગફળ કે સામે ચાલે? પહેલી ટુકડીએ અવાજ દઈને બીજાઓને પાસે બોલાવ્યા. સૌ એકઠા થયા અને કોલાહલ વધ્યો. તેથી વીમની ઈધ ઊડી ગઈ. પરિસ્થિતિ ખ્યાલમાં લઈને સાવધ થઈ ગયો. એકલું એક હથિયાર પેલાં મોટા વાંસ બાજુમાં સરકાવી હાથમાં પકડીને જોટો મોટો ઊંઘવાનો ટાળ કરીને પડી રહ્યો.

દરમિયાન પેલું ટોશું નજીક ને નજીક આવતું ગયું. બળવાન અને નીડર લોકો આગળ થયા અને નબળા-પોતા હતા તે સીકતથી પાછળ સરકી ગયા અને જોટેજોટી બાંધે ચડાવવા અને મૂકીને વળ દેવા લાગ્યા. આમ પોતાની મેળે વ્યૂહ રચાઈ ગયો. સરદાર સૌથી આગળ છાતી કાઢીને અને વીમને ધમકાવતો અને પોતાના સાથીઓને શૂરાતન ચડાવતો ચાલવા માંડ્યો. વીમ ઘેરાઈ ગયો. બે જણાએ વીમને જગાડવા હળવે લતા-પ્રહાર કર્યો, અને બીજા બેત્રણ જણાએ હળવે હાથે જરા ઠંડાવ્યો. જાણે કે કાચી ઊંઘમાંથી ઊઠવું પડ્યું હોય તેમ શરસે થઈને હાંત કાંસીને સામે ઊભેલાને પેટમાં જોરથી પાટું મારી. 'ઓય મારા બા....' એવા અવાજ સાથે કૂટબોલની જેમ બંને ધોતકડાં ઊછળીને ફરે ફેંકાયાં. સાથે જ-પાંચને આડા પાડતા ગયા. એ જ વખતે બંને બાજુ હાથ વીંઝીને પેલા ઠંડોળનારાને ચત્તાપાટ નાળી દીધા. હવે ઊભા થવામાં હરકત જેવું ન હતું એટલે ઝડપ દઈને ઊભો થઈ ગયો અને ટોળા ઉપર વાંસ વીંઝતા માંડ્યો. હડફેટમાં આવ્યા તેમાંથી કોઈનાં માથાં ફૂટ્યાં, કોઈના પગ ભાંગ્યા તો કોઈનાં પાંચળાં

ભાંગ્યાં. આમ અરધા કલાકની રમજીટ પછી વડલા ઉપરથી પાકા ટેટા ખરી પડે તેમ લગભગ બધા મદલ ઘાયલ થઈને વીમની આસપાસ પડ્યા પડ્યા ધાના દુઃખથી ઊંઠકારા ને ઓયકાર કરતા ઢળી પડ્યા.

હજી ટુકડીનો સરદાર બાકી હતો. વીમસેન ખરાબર થાકે પછી તેની અશક્તિનો લાભ લેવાના ઈરાદાથી સરદાર સૌની પાછળ રહ્યા હતા. એ ઘીચારાને વીમની શક્તિનું માપ કર્યાથી હોય.

મદલની રીતે હાથપગ ઉપર તાળોટા મારીને ફડાકા બોલાવતો અને પેંતરા ભરતો તે વીમની સામે આવવા લાગ્યો. વીમે મદલકુસ્તીના હાથ જોયેલા નહિ એટલે તેને તો આ કોઈ નવી રમત લાગી અથવા તો કંઠોને કે મદલપુરી નાચ લાગ્યો.

મદલને નજીક આવવા દીધો અને જેવો તેણે વીમને હાવમાં લેવા હાથ લંબાવ્યો કે તરત જ બાજની ઝડપથી હાથ પકડીને આંચકો માર્યો કે ખવામાંથી હાથ ખડી ગયો અને મદલ વીમની શ્રાયમાં આવી પડ્યો. જોર કરીને એક ભીંસ દીધી કે આખના ટોળા નીકળી પડ્યા અને મોઢામાંથી શીલુના પ્રીસોટા સાથે આખી છૂમ બહાર લગમી પડી ને મદલના સરદારનાં સોએ વરસ પૂરાં થઈ ગયાં.

આટલી વારમાં દરવાજાના ચોક્કા-દારોને અંદરની રમતની ખબર પડી ગઈ હતી. છતાં સરદારના પાછા ફરવાની અને તેના હુકમની રાહ જોતા ઊભા હતા. ઘણી વારે કોઈ જ પાછું ન આવ્યું ત્યારે

સ મા જ ય ને સા હિ ત્ય ની ન વા જુ ની

રાષ્ટ્રગીતનો નિર્ણય

શુરેન્દ્રેવ શ્રી રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે રચેલું 'જન ગણ મન અધિનાયક જય હે' ગીતને હિંદના રાષ્ટ્રગીત તરીકે કામચલાણ રીતે માનવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રગીત અંગે અધારણ સભા તરફથી છેલ્લો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. હિંદ સરકારે વચગાળાની બંધરણ તરીકે 'જન ગણ મન અધિનાયક' એ ગીતને રાષ્ટ્રગીત તરીકે ઉપયોગમાં લેવાનું શરૂ કર્યું છે. અને આ ફિની તાકાદે અમલમાં મૂકવાની પ્રતિષ્ઠા સરકારને સૂચના આપવામાં આવી છે. અપારે રાષ્ટ્રગીત તરીકે આ ગીતનો ઉપયોગ થશે ત્યારે તે ફક્ત એક જ મિનિટમાં પૂરું થશે. અત્યારે આ ગીતની સુરાવટ અને પ્રકારની છે. અને તેથી કાંઈ મુશ્કેલી જોવી ન થાય એ માટે એક મુખ્ય સુરાવટ ટૂંક સમયમાં નક્કી થશે. આ ગીતને અતિ સામાન્ય ન બનાવો દેવાય ને તેનું ગૌરવ જરાજર જળવાય તે માટે યોગ્ય તોફારી રાખવાની પણ પ્રતિષ્ઠા સરકારને સૂચના અપાઈ ગઈ છે.

રાષ્ટ્રધ્વજનાં સન્માન

એમ જણાય છે કે, સુક્ત પ્રાંતની સરકારે, યોગ્ય રથગો અને પ્રસંગોએ રાષ્ટ્રધ્વજને અયોગ્ય રીતે ફરકાવવા સામે પ્રતિજ્ઞ મૂકવાનો નિર્ણય કર્યો છે. આ અંગેનો દુકમ ટૂંક સમયમાં બહાર પાડવામાં આવનાર છે. પ્રેમ ! તારે ખાતર

ગયા માસની તા. ૧૦ મીએ અંધેરીમાં કાસેજ નજીકથી એક ૨૦ વર્ષની ઉંમરની કીની દાંડા તથા જોપરી મળી આવી હતી તેના સંબંધમાં પોલીસે તપાસ ચલાવી મળકુર કીની પતિ ધનજી કુંવરજીની પોતાની પત્નીનું ખૂન કરવાના આરોપસર ધરપકડ કરી છે. પોલીસની તપાસમાં માલુમ પડ્યું હતું કે, મરનારનો પતિ અંધેરી નજીક મેદાગ મામમાં રહેતો હતો જ્યાં તે એક મુસ્લિમ સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો હતો. આ વખતે મરનારને

કુચ્છથી બોલાવી હતી અને મરનાર નામગ્રામ ખાતે પોતાના કાકાને ત્યાં રહેતો હતો.

એક દિવસ પતિ પત્નીને પોતાના કાકાને સાથે ટેકીમાં લઈ ગયા હતા. અને તે પછી તેને મારી નાંખી તેની લાશને ઉપલી જગ્યાએ ફેંકી દીધી હોવાનું માનવામાં આવે છે. મારી નાખવાનું ચોક્કસ કારણ જણાયું નથી પરંતુ અત્યાર મુધીમાં પોલીસે કરેલી તપાસ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે, આશંકા ને મુસ્લિમ સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં હતો તેને ત્યાં ખાતોપીતો હતો. તે સામે મરનારે વધી લેવાથી પતિપત્ની વચ્ચેના ક્ષતિનું આ પરિણામ મનાય છે.

કરોડાંત કિંદમ !

જામનગરમાં તા. ૬ની જાંબના વખતે તળાવની પાળ પાસે શીશમવાળાઓ શીશમનાં ફરો લેતા હતા ત્યારે ભગભગ સોએક જેટલા માણસો તળાવમાં દોડાં રાખવા માટેનું ને જાપરું છે તેના ઉપર ચડેલા. આ જાપરું એક એક છુટી પટ્ટા ભગભગ ૫૦ થી ૬૦ માણસો તળાવના પાણીમાં પડી ગયા હતા અને રાહ-રાહ અને ભયની ઓસોથી વાતાવરણ ગાજ રહ્યું હતું. તાજકોળ ભયભર માટે પ્રવાસો કરે થયા પરંતુ એક સોની અને બીજો વધુક સાતિનો એમ ૨૦-૨૨ વર્ષના બે યુવાનોના મૃત્યુ થતાં હતાં અને દસ પદર જણાએને ઇલા થતાં સારવાર માટે હોસ્પિટલે મોકલવામાં આવ્યા હતા. જામનગરમાં આ બનાવે બારે કરોડજનક વાતાવરણ ચર્ચાનું છે.

ઉદ્ધાટનવિધિ

'મી ગ્રામલક્ષ્મીમુર્તિ દુર્ગિની તાલીમ અધ્યાપન મંદિર 'નુ' ઉદ્ધાટન કોરોન્ટ સરકારના વડાપ્રધાન માનનીય શ્રી. ટેકરભાઈ તા. ૨૧-૬-૪૮ ના દિને સોનજલ ગ્રામ (સવારે ૬ વાગે) કરનાર છે.

'શુબરાત સાહિત્ય સભા' તરફથી દર વર્ષે કરાવવામાં આવતું સમીક્ષાનું કામ માલુમ થશે.

એ વિભાગમાં વહેંચી નાખી તે દરેક વિભાગ-
વાર લુહા લુહા સમીક્ષા નીમવામાં આવ્યા છે:
વિભાગ પહેલો—કવિતા, નાટક, નવ-
લિકા, નવલકથા, નિબંધ, વિવેચન, જીવનચરિત્ર,
ધર્મતત્ત્વશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, જાણપાઠશાસ્ત્ર,
કળવણી, બાળ-સાહિત્ય, પ્રવાસ વગેરેના
જમીણક શ્રી રામપ્રસાદ શુક્લ, નં ૯, ૧૧૧
સોસાયટી, એલીસધીજ, અમદાવાદ-૬

વિભાગ બીજો—વિજ્ઞાન, ભૌતિક-
વિજ્ઞાન, જંતુવિજ્ઞાન, પ્રાણીવિજ્ઞાન, શરીર-
વિજ્ઞાન, રસાયણશાસ્ત્ર, શાસ્ત્રોપ-સાહિત્ય
વગેરેના સમીક્ષક પ્રો. નરસિંહરાઈ મુ. શાહ
૧૯ પ્રીતમનગર, એલીસધીજ, અમદાવાદ-૬
લેખક-પ્રકાશકોને પોતાના પ્રકાશનો
સત્વર મોકલી આપી સમીક્ષના કાર્યમાં સહાય-
બૃત્ત થવા વિનવિત કરવામાં આવી છે.

શ્રી રાજકુમાર કોસેજી કવિશ્રી ન્દાનાલાલ
સ્મારક સમિતિ રાજકોટ તરફથી સ્વર્ગસ્થ
કવિશ્રી ન્દાનાલાલ સ્મારક અંગે ન્દાનાલાલ-
પારિતોષિક આદિ જે યોજનાઓ વિચારવામાં
આવી છે તેમાં કવિશ્રી ન્દાનાલાલ સ્મારક-
અંગનો પણ સમાવેશ થાય છે. એનું સંપાદન-
કાર્ય સમિતિએ રામનારાયણ વિ. પાઠક (પ્રમુખ),

રવિશંકર મ. જોષી, ચતુરભાઈ યં. પટેલ,
અનંતરાય મ. રાવળ, દુદાભાઈ ગો. ધામેલીયા
(મંત્રી)ને સોંપેલું છે. ગુજરાતના અર્વાચીન
કવિશ્રેષ્ઠ માટે એક સ્મારક-અંગ પ્રગટ કરવાની
ગુજરાતી સાહિત્યના દરજીમાં પ્રેમીને મંજૂર
હોયો જોઈતો આ યોજનાને સક્રિય સહકારની
જરૂર પડે છે. ગુજરાતી સાહિત્યના અને કવિશ્રી-
ની કૃતિઓના અભ્યાસીઓ અને કવિશ્રીના
અંગત સંપર્કમાં આવેલા સાહિત્યકારોને સામક
વિનંતિ કરવામાં આવી છે કે કવિશ્રીના જીવન
અને જવન સંબંધી પોતાનો લેખ—સંસ્મરણો,
કવિશ્રીની કોઈ કૃતિ કે કવિશ્રીની વિપુલ સાહિત્ય
સેવાના કોઈ એક પ્રકાર પર અભ્યાસી લેખ
અથવા અંગલિકાઓ-વહેંચામાં વહેંચી તક મંત્રી-
ને મોકલી આપી સ્વ. કવિશ્રી પ્રત્યેના પોતાનો
સ્નેહાવ બ્યક્ત કરી કવિશ્રી પ્રત્યેનું ગુજરાતનું
ઝલ્લુ અલ્લ કરવામાં પોતાનો ફાળો આપે. અંગ-
નું પ્રકાશન ટકર તેટલું વહેતું કરી નાખવાની
સંપાદકોની મુશ્કેલી છે. કૃતિઓ નીચેના સરનામે
મોકલવાની છે: રાજકુમાર કોસેજી, રાજકોટ.

ગુજરાત પ્રસિદ્ધ કવિશ્રી દુલાભાઈ 'ઠાગ'નું
નવું પુસ્તક 'સોરઠ-આવની' તાજેતરમાં જ
પ્રસિદ્ધ થવાનું છે.

એ નવાં માસિકો

અતિથિ : વંત્રીઓ : ઇન્દુલાલ ગોંધી અને મીનુ રેસાઈ : નેચનલ એકેડમી સ્ટાલ : મોરબી
વાર્ષિક ૬-૦-૦૦ ૧૯૬૬ ૦-૧૦-૦૦

જેની સાથે 'રાગિણી' જેટલી દેવામાં આવ્યું છે તેવા આ 'સાહિત્ય, સંસ્કાર અને સ્વાધ્યાય'ના
માસિકનો અગ્રણી અંક મળ્યો છે. અંકમાં પીરસાયેલી અનેકવિધ સાહિત્યસામગ્રી રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર-
પ્રદ દોષ માસિકની નેમને જાણનાર વફાદાર રહી છે. યી ઇન્દુલાલના 'રમુલિ-દર્શનો' એ આ
માસિકનું ખાસ આકર્ષણ છે, ગુજરાતનાં વિષ્ણુ સામંત્રિકોની દરોજમાં જ્ઞાન પામી ચૂકેલા આ
માસિક માટે વધારે શું હજવાનું દોષ? 'અતિથિ'ને આપકારવાં, તેના યુવાન વંત્રીઓના મનોમોહ
ફોનો એ જ વાંચના -

કિતાબ : વંત્રીઓ : નિસારઅલમ અને સીરતી : કિતાબ કાર્યાલય, બેંગલુરુ : સુરત
વાર્ષિક ૫-૦-૦૦ ૧૯૬૬ ૦-૮-૦૦

સુરતના આ 'અભિનવ દલિતા પ્રવૃત્તિશીલ માસિક'નો ચોથો અંક મળ્યો છે. મહાગુજરાતની
જડત્રપ્રવૃત્તિના પ્રતિનિધિ સુખા આ માસિકના આ અંકે અપાયેલી લઘુવિધ સામગ્રીમાં એની વડચ
ચર્ચાઓ અને સમૃદ્ધ જડત્રવિગ્રાહ વધારે જ્ઞાન એવે તેમાં છે. 'મારી દલિત'માં અપાતા
'શાઈરી'ને લખતા જ્ઞાનો જિજ્ઞાસુઓ અને અભ્યાસીઓને માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવા છે. ગુજરાતના
જડત્ર-સાહિત્યની પ્રવૃત્તિમાં આ માસિક પોતાનો વિશિષ્ટ ફાળો નેંધાયેલો એમ લાગે છે. વંત્રીઓની
દમીદ્ર અર આવો એ જ હુઆલ

સ્વાદિષ્ટ રસોઈ, માપક તથા અઘાણાં માટે સર્વોત્તમ

“રોહિણીચંદ્ર” હાપ હીંગ

(૨૪૨૨૩°)

ધરિની ઝંઝા તથા રસકચ્છી
[રતલી તથા અર્ધરતલી ડબ્બામાં]

Telegram: 'SANSKRIT' મળવાનું ડેકાણું

[રેલીફ: ૨૪૭૫૪

વરછવનદાસ હીરજની કું.

હીંગ, શી વિષ્ણુ હાપ કેચર, જિલ્લો, શુંદર તથા કરીઆણાના વેપારી
૨૪૦, સેમ્પુઅલ રોડ, વાગદી : મુંબઈ-૩

અમારી ઉત્તમ બનાવટો માટે પ્રસન્નોત્સાહી સુવર્ણચંદ્ર તથા ઉત્તમ સર્ગીશીરો મહેલ ૩

ધી જીવન કેમીકલ વર્કસના

અનુપમ સૌંદર્ય સામગ્રીઓને તમારા જીવનની શોભા બનાવો

● જવાહીર પ્રાણી	● ઈન્ડોરા હેર ઓઈલ
● હેમન્ટ રંગો	● જીવન ડેકોરેટ
● પુષ્પા ફેઈસ પાવડર	● જીવન પચ્ચુઅન્ડ કેસ્ટર ઓઈલ
● પુષ્પા બ્રોલીવનટાઈન	● જીનો બામ
● લીલા વેલ્ડેબલ	● શુભાભજન વગેરે વગેરે

જોઈએ શહેરોમાં ભવપુર કમીશન અને ઉદાર શરતોથી
જોઈએ તથા સ્ટોરીસ્ટોની મવાના છે.

(અમારું હવા વિભાગનું મુચીપત્ર મફત મળાવો)

શરતો માટે આજે જ લખો :—

પ્રેમજી

ધી જીવન કેમીકલ વર્કસ

પોષ્ટ ; બોડલી (શી બજાર)

જી બી એસ. રેલવે.

ધાન્ય આશીસ —

સુલત નપુરા,

અખાડની પોળ : વડોદરા

અનેક રોગની

એક જ દવા

ઊવનધારા

કેસરા, સેમદણી, રાગ્દી, લાય, પગ, માથું તથા જઠનનો દુઃખાગે, પ. પુનિધાર, મેધિગળ અશક્તિ, સોળો, અજીર્ણ, અપચો, ખાસી, શ્વાસ, દમ, દાંન-દાદમાં કળતર, ઝેરી કંખ, પ્રકર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, ગુગ, પેટ-પેટનો દુઃખાગે, અમુકજી, દરેક ભતનાં તાવ, થા પડવો, લોહી નીકળવું છત્વાદિ અનેક જાનનાં દરદોમાં તેમ જ રેલ્લે, સ્તીમર થા મોટરની મુમાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ.

કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૧૧૧ પો. જુદું દરેક ઠેકાણે વેચાય છે. ૨૯૨૨૬૬ ટ્રેડમાર્ક 'એનસ' નં. ૩૦૨ જે. એન. શેઠના : નડીઆદ

અમ્ય(આને ચતાં) ઝાઝા, લાલી, લાવ, હમિને ઊપદ્રવ, પુડ ખાવાથી પેટનું મોટું થવું, લાયપમ કળી જવા, હસની કબજાત, ધાવણ કે દુધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદો મટાડી અજૂદ કાંવલ આપનારી અમુલ્ય દ્રવ્ય ઔષધ

કાઠીયાવાડી બાલમૃત સોગઠી વાપરે [૨૯૨૨૬૬]

હાથી કખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય જ્ઞાન'ક અને નવચેતન થાયાં છે.

કો. હબી એકના રૂપિયા એક (લી. પી. પો. જુદું).

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

૩. કાઠીયાવાડી બાલમૃત સોગઠી ડીપો—આખાચોડ—ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ઠેકાણું—કેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૨ લી મુતારમજીના નામે—મુંબઈ નં. ૪

ધી બોમ્બે લાઇફ એશ્યોરન્સ કું. લી.

[સ્થાપના ૧૯૦૮]

મુંબઈ તથા પરામાં નીમવાના છે પગારથી એજન્સી એજન્ટશ્રી

—: લખો અથવા મળો :—

એમ. એ. દોશી

એજન્સી કન્સપ્ટ: ૨૨

ૐ

ખરનું ઠેકાણું
ખર નં. ૨૭ કો. વીલસન
સ્ટ્રીટ, વીલસામ પટેલ રોડ
મુંબઈ નં. ૪

દોશીનું ઠેકાણું
જોડે લાઈફ બીમાર
૨૫/૨૭ મસજિદ રોડ
કોલ મુંબઈ
૨. નં. ૨૭૦૦૭-૮

સાપના ભાર, પારકી યાશા, આશુગમતી વસ્તુ,

માખાપોએ દીકરીને આવા મગોદને વધાવી

દીકરીઓનું સ્થાન મગાજમા નજીક કદી નાખ્યું

ત્યારથી

લાજના ઘુઘટમાંથી એ નયને પ્રાધનાવર્ધા, આશુભર્થા

સમાજને કંઈક કહી ગયા છે

આવી દીકરીઓની કથાને રજૂ કરે છે

સારસ પિક્ચર્સ (શ્રી દેશી નાટક સમાજની

યશસ્વી નાટ્યકૃતિ

પ્રથમ સમાજચિત્ર

પરથી)

વડી ભોના વાંકે

[ગજરાતી ભાષામાં]

મથા મનાદ ગીત

દિગ્ ગીત

નિર્માતા

શ્રી પ્રજ્ઞાનાન દિવેરી

શ્રી ગમચક ટાકુ

શ્રી રતિનાન ત્રિવેદી

માનખન

સંગીત

મથા

શ્રી. ગોરધનભાઈ પટેલ

શ્રી મોહન (ન્યુનીયર)

શ્રી ચેતન

અતારે

ગોનીભાઈ, પ્રતિમાદેવી, અમના, વિજયા વતા, બેબી મરે /, વસત નાચ, ગ્લેશ વ્યાસ કેશન પુરોજિત, કચરાનાન યુનીનાન નાયક અનલત્રીણ બીએ, બીમજીભાઈ અમૃત, મા પ્રાણમુખ ત્યા છગન (રોમિયો) અને જગાશક

આપના શહેરમાં ટૂંક સમયમાં રજૂ થશે

વધુ માહિતી માટે

સારસ પિક્ચર્સ

શ્રી દેશી નાટક સમાજ, પ્રીન્સેમ થીએટર ભાગવાડી • મુંબઈ-૨